TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ALMAN ULUS-DEVLET İNŞASININ TOPLUMSAL TARİHİ

Doktora Tezi

Bihter ÇELİKDEMİR

Ankara, 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ALMAN ULUS-DEVLET İNŞASININ TOPLUMSAL TARİHİ

Doktora Tezi

Bihter ÇELİKDEMİR

Tez Danışmanı: Prof. Dr. B. Erdem DENK

Ankara, 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ALMAN ULUS-DEVLET İNŞASININ TOPLUMSAL TARİHİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. B. Erdem DENK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
1. Prof. Dr. B. Erdem DENK	
2. Prof. Dr. M. Melek FIRAT	
3. Prof. Dr. Aykut ÇELEBİ	
4. Prof. Dr. Birgül DEMİRTAŞ	
5. Doç. Dr. Pınar BEDİRHANOĞLU	

Tez Savunma Tarihi

06.10.2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. B. Erdem DENK danışmanlığında hazırladığım "Alman Ulus-Devlet İnşasının Toplumsal Tarihi (Ankara, 2021)" adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih:
Adı-Soyadı ve İmza:

Bihter ÇELİKDEMİR

TEŞEKKÜR

Başta bu tezin her aşamasında zamanını ayıran, bilgi ve tecrübelerini paylaşarak beni yönlendiren, her yazdığım metni titizlikle okuyan ve ayrıntılı geri bildirimlerde bulunan tez danışmanım Prof. Dr. B. Erdem Denk'e teşekkür ederim. Tezimi izleyerek önemli katkılar sağlayan Prof. Dr. M. Melek Fırat'a ve Prof. Dr. Birgül Demirtaş'a teşekkür ederim. Tez savunmamda görüşleri ile çalışmamı geliştirmeme destek olan Doç. Dr. Pınar Bedirhanoğlu'na ve Prof. Dr. Aykut Çelebi'ye teşekkür ederim. Yedi senedir parçası olmaktan gurur ve mutluluk duyduğum Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü hocalarıma ve çalışma arkadaşlarıma teşekkür ederim. Ayrıca Prof. Dr. İlhan Uzgel'e hem tez çalışmama hem de bana kattığı her şey için teşekkür ederim. Aramızdan ayrılan Prof. Dr. Wolf-Dieter Narr hocamı da saygı ve şükranla anıyorum.

Verdikleri destekle yurt dışındaki tez araştırmalarımı yapmama olanak sağlayan Sylff Association Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund'a ve Rosa Luxemburg Stiftung'a teşekkür ederim.

Doktora serüvenimin her aşamasında ve her anında yanımda olan Betül Yavuz Yılmaz, Melek Mutioğlu Özkesen, Sevim Varlıklar Köse ve Sinem Uca'ya benimle hemdem oldukları için çok teşekkür ederim. Yine tüm doktora sürecimde bana destek olan dostlarım Merve Mescioğlu Fedai, Kadriye Karcı, Ülkey Başıbüyük, Burcu Toğral Koca ve Kifayet Pancar'a teşekkür ederim.

Sendelersem tutan, düşersem kaldıran, her koşulda beni güven duygusuyla çevreleyen, yaş almamdan bağımsız bana her daim çocuk olma lüksünü yaşatan annem Birsen Çarhoğlu ve babam Ömer Çarhoğlu'na teşekkür ederim. Her başarımın arkasında onların emeği ve sevgisi var. Dünyaya geldiği andan itibaren varlığı ve sevgisiyle bana destek olan, güç ve mutluluk veren kardeşim Elif Çarhoğlu'na teşekkür ederim.

Eşim, hayat arkadaşım Alpaslan Çelikdemir'e teşekkürümü sözcüklere sığdırmam çok zor. Sadece doktora sürecimde değil, yaşadığımız ve yaşayamadığımız her şeyde her an sabrıyla, sevgisiyle, özeniyle ve inceliğiyle yanımda oldu. Ne desem eksik kalacak ama çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

HARİTALAR ve TABLOLAR……**ix**

GİRİŞ……**1**

BİRİNCİ BÖLÜM

ALMAN COĞRAFYASINDA FEODAL DÖNEM ÜRETİM İLİŞKİLERİ……...**51**

1.1. Antikiteden Feodalizme……..……..……..…**53**

1.1.1.Antik Dönem ve Roma İmparatorluğu'nda Üretim İlişkileri…….**53**

1.1.2.Germen Kabilelerinde Üretim İlişkileri ve Roma-Germen Karşılaşması...**56**

1.1.3.Feodalizme Geçiş: Frank Krallığı ve Karolenj İmparatorluğu……...……**63**

1.2. Avrupa'da Feodal Dönemin Genel Özellikleri……...…….**71**

1.3. Alman Coğrafyasında Feodal Toplumsal Yapı ve Üretim İlişkileri…….……**79**

1.3.1. Elbe'nin Batısında Üretim İlişkileri……...**79**

1.3.1.1.*Grundherrshaft* Üretim Sistemi ve *Gemeinde*…….**84**

1.3.1.2.Köylü Savaşları ve Feodal İlişkilerin Dönüşümü……**86**

1.3.1.3.Ticaret Burjuvazisi ve Hansa Birliği (*Hanseatischer Bund*- 1260-1669)……**97**

1.3.2. Elbe'nin Doğusunda Üretim İlişkileri……..**103**

1.3.2.1. *Ostexpansion* ve Töton Düzeni……...……..**103**

1.3.2.2.Töton Düzeni Döneminde Üretim İlişkileri…….…..**113**

1.3.2.3.*Junker* Hâkimiyeti ve *Gutsherrschaft* Üretim Sistemi…….…..**115**

1.3.2.4.*Junkerler*in Siyasi İktidarla İlişkileri……..…...**118**

1.3.2.5.Elbe'nin Doğusunda Köylü Ayaklanmaları……..……..…**120**

1.3.2.6. Otuz Yıl Savaşları'nın Prusya Toplum Yapısına Etkisi ve 1653 Uzlaşısı……...…**122**

İKİNCİ BÖLÜM

FEODALİZMDEN KAPİTALİZME GEÇİŞ, MERKEZİLEŞME ve MUTLAKİYETÇİ DEVLET……..……**133**

2.1. Prusya'da Mutlakiyetçi Devlet İnşası: Askeri ve Mali Merkezileşme (1653-1848)……..**142**

2.1.1.Ordu ve *Generalkriegskommissariat* (Genel Savaş Komiserliği)……....**142**

2.1.2. Ordu ve Vergi: *General Direktorium* (Genel Müdürlük)……..….**149**

2.1.3. Ordu ve Toplum……...…**153**

2.2. Prusya Mutlakiyetçi Devletinde Toplumsal Yapı ve Üretim İlişkileri……....**166**

2.2.1.Monarşi-Aristokrasi Uzlaşısının Serencamı…….**166**

2.2.2.Napolyon Yenilgisi ve Reform Hareketi……...**181**

2.2.3. Bürokratik Mutlakiyetçilik……...**194**

2.2.4. Burjuvazi……..**207**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTALİZM, YUKARIDAN DEVRİM ve ULUS-DEVLET…….....……**215**

3.1. Prusya'nın Alman Coğrafyasında Liderliği……...……....**219**

3.1.1. Askeri ve Siyasi Liderlik…….….**219**

3.1.2. İktisadi Liderlik: *Zollverein* (Gümrük Birliği)…….……..…**226**

3.1.3. Fikri Liderlik: Milliyetçilik……..…..…..**241**

3.2. Alman Ulus-Devlet İnşası……..……...…….**253**

3.2.1. 1848 Devrimi: "Dönülemeyen Dönemeç" Mi?.....**253**

3.2.2. Yukarıdan Devrim ve İmparatorluğun Kuruluşu……...…..**263**

3.2.3. Merkezileşme ve Prusyalılaşma……...…**270**

3.3. Alman İmparatorluğu'nda Üretim İlişkileri, Toplumsal Yapı ve Siyaset…..**275**

3.3.1. Üretim İlişkilerinin Kapitalistleşmesi……..**275**

3.3.2. Toplumsal Sınıflar……...**284**

3.3.2.1.Monarşi, Aristokrasi ve Bürokrasi…….**284**

3.3.2.2.Burjuvazi……....**290**

3.3.2.3.İşçi Sınıfı……....**295**

3.3.3. İmparatorluk İçi Siyasi Gelişmeler……..……**303**

3.4. İmparatorluğun Dış Siyasetinde Sömürgecilik……...……**322**

SONUÇ…….**339**

KAYNAKÇA……**347**

SÖZLÜK……...**384**

ÖZET……**387**

ABSTRACT…….**389**

HARİTALAR

Harita 1: 1871-1918 yılları arasında Alman İmparatorluğu'nun siyasi sınırları……**47**

Harita 2: Almanya Federal Cumhuriyeti'ni oluşturan 16 eyalet……**48**

Harita 3: Ren ve Elbe Nehirleri…….…..**49**

Harita 4: I. Otto'nun hükümdarlığında (1000 yılı civarında) Kutsal Roma Germen İmparatorluğu toprakları……..**50**

Harita 5: M.S. 50 yılında Avrupa'da Germen kabilelerinin dağılımı…….**61**

Harita 6: Kavimlerin göç rotaları……**62**

Harita 7: Frank Krallığı ve Karolenj İmparatorluğu'nun büyüyen toprakları……...…..**69**

Harita 8: Verdun Antlaşması (843) sonrasında bölünen topraklar……..**70**

Harita 9: Sakson ve Sal Hanedanları döneminde Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun sınırları……..**92**

Harita 10: 1138-1254 yılları arasında Hohenstaufen Hanedanı zamanında Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun toprakları…….**93**

Harita 11: 1273-1378 yılları arasında Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun sınırları…….**94**

Harita 12: Elbe Nehri'nin batısındaki köylü ayaklanmaları……**95**

Harita 13: 1555 yılında Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nu oluşturan farklı siyasal birimler……....**96**

Harita 14: Hansa Birliği'ne üye şehirler ve *Kontor*lar……...**102**

Harita 15: 1260-1410 yılları arası Töton Düzeni'nin toprakları……...**110**

Harita 16: 1410 yılında Töton Düzeni'nin toprakları……**111**

Harita 17: Hohenzollern Hanedanı tahta çıktığı dönemde Brandenburg Elektörlüğü'nün toprakları……**112**

Harita 18: Vestfalya Barışı sonrasında Avrupa haritası……**131**

Harita 19: 1648 yılında Avrupa devletlerinin sınırları……...…...**132**

Harita 20: Friedrich Wilhelm'in hükümdarlığı döneminde (1640-1688)

Brandenburg-Prusya'nın genişleyen sınırları…….**163**

Harita 21: 1740-1786 yıllarında Prusya Krallığı'nın genişlemesi…….**163**

Harita 22: 18. yüzyılda Prusya Krallığı'nın toprakları…….**164**

Harita 23: 1600-1795 yıllarında Prusya'nın genişlemesi……..**165**

Harita 24: 1807-1871 yılları arasında Prusya'nın yayılışı……**218**

Harita 25: 1812 yılında Ren Konfederasyonu……. **224**

Harita 26: Alman Konfederasyonu'nun sınırları. ……**224**

Harita 27: 1815 Alman Konfederasyonu'nun ve onu oluşturan devletlerin sınırları…**225**

Harita 28: Gümrük Birliği'nin genişlemesi……. **239**

Harita 29: Gümrük Birliği'nin kuruluşunu takiben büyüyen demiryolu ağları……**240**

Harita 30: Alman İmparatorluğu'nun 1866-1871 yılları arasında kuruluşu…….**274**

Harita 31: Alman İmparatorluğu'nun denizaşırı sömürgeleri……..**339**

TABLOLAR

Prusya'da 1816-1866 yılları arasında nüfus artışı……**186**

Alman iş elitlerinin babalarının mesleki geçmişlerinin dağılımı……**211**

1800-1810 arasında tarım üretimindeki artış……**226**

Tarım arazilerinden hektar başına alınan verim……**227**

1840-1850 yılları arasında yapılan demiryolları……**233**

Sanayi üretimindeki artış……....**278**

1840-1850 yılları arasında Prusya'da kömür üretimindeki artış…… **278**

1870-1913 yılları arasında tarım ve sanayi sektörlerinin GSMH'ya katkıları……**279**

Alman İmparatorluğu'nda yıllara göre nüfus artışı……....**297**

Kentli nüfusun yıllara göre artışını……**298**

1819-1910 yılları arasında kentlerde nüfus artışı……**298**

Tarım işçilerinin yıllara göre değişimi…….……..**299**

İş gücünün sektörlere bağlı dağılımının yıllara göre değişimi……**299**

1913 yılı verilerine göre vasıflı ve vasıfsız işçilerin kazandıkları saat ücretlerinin sektörlere göre dağılımı……...…**300**

Sağlık sigortasına sahip kişi sayısındaki yıllara göre artış…….…**307**

İmparatorluğun kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı'na kadar siyasi partilerin *Reichstag* seçimlerinde aldıkları oy oranları……...**319**

1885-1906 yılları arasında sömürgelerin gelir ve giderlerinin milyon Mark cinsinden değeri……**334**

GİRİŞ

Alman ulus-devlet inşasının toplumsal tarihini ele alan bu tez, birbiriyle bağlantılı iki amaç taşımaktadır. Bunlardan ilki, Uluslararası İlişkiler[1] disiplininin temel öznesi kabul edilen ancak buna rağmen fazla sorgulanmayan "ulus-devleti" tarihselliği içinde kavramaya çalışmaktır. Her ne kadar disiplinimiz devletler sisteminin (Vestfalya Antlaşması'nı işaret ederek) tarihin bir noktasında ortaya çıktığını varsaysa da bu çalışma bu varsayımı sorgulayarak Avrupa'da ulus-devlet inşasının ve devletler sisteminin oluşmasının üretim ilişkilerinde yaşanan bir dönüşüm sürecinde gerçekleştiğini savunmaktadır. İkinci olarak ise tezde Alman coğrafyasında ulus-devletin kuruluşunu incelemek amaçlanmaktadır. Genellikle siyasi tarih kitapları 18 Ocak 1871'de Versay Sarayı'nın Aynalı Salonu'nda I. Wilhelm'in Alman İmparatoru ilan edilmesiyle Alman ulus-devletinin kurulduğunu varsayar. Hatta çoğu kaynak bu durumu "Alman Birliği"nin kurulması ya da "Alman Düalizmi"nin ya da Alman bölünmüşlüğünün sona ermesi olarak kavramsallaştırır. Oysaki bu kavramlar siyasal birleşmenin, ya da ulus-devletin bir amaç olduğu imasını barındırdıkları için sorunludur. Bu tezde izlenen yaklaşım ise Avrupa'da ulus-devlet inşasının ve devletler sisteminin oluşumunun üretim ilişkilerinde yaşanan bir dönüşüm sonucu gerçekleştiğini savunur. Buna bağlı olarak Alman ulus-devletinin inşasını bir süreç olarak görür ve bu süreci üretim ilişkilerinin kapitalist dönüşümüyle ilişkilendirir. Bu ilişki iki yönlüdür: Hem iç toplumsal yapının yani feodal sınıf yapısının ve üretim ilişkilerinin kapitalistleşmesi hem de devletlerarası sistemde yaşanan kapitalist rekabet ile yayılma baskısı ulus-devletleri doğurmuştur. Bu nedenle Alman İmparatorluğu'nun kuruluşu hem iç hem de dış toplumsal dayatmalar sonucu kapitalistleşen Prusya'nın diğer Alman devletlerini kendi hâkimiyeti altına alma suretiyle birleştirmesi olarak okunabilir. Böylece bu tezde Alman ulus-devletinin toplumsal tarihi

[1] Bu çalışmada disiplinden bahsedildiğinde büyük harflerle, diğer durumlarda ise küçük harflerle "uluslararası ilişkiler" terimi kullanılmıştır.

üretim ilişkilerinin kapitalist dönüşümü, Avrupa'da kapitalizmin yayılması ve siyasi merkezileşme (devlet oluşumu) arasındaki doğrudan ilişki merkeze alınarak incelenecektir. Dolayısıyla bu tez, toplumsal yapılara ve üretim ilişkilerindeki dönüşüme odaklanan uluslararası tarihsel sosyolojik bir yöntem izleyecektir. Bu sayede alan yazınındaki mevcut söyleme yöntemsel ve kuramsal katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Alman tarihindeki ilk cumhuriyet denemesinin (Weimar Cumhuriyeti) kısa süreli olması ve dahası Nasyonal Sosyalizm ile sona ermesi tarihçilerin anlamaya ve açıklamaya çalıştıkları konuların başında yer almıştır. Alman İmparatorluğu'nun kuruluş sürecine olan ilgi de çoğunlukla tarihçilerin Nasyonal Sosyalizmi açıklamak için Alman tarihinde süreklilik aramaları nedeniyledir. Ancak tarihçilerin üzerinde uzlaştıkları bir tarih anlatısı yoktur. Zira ağır sonuçların yaşandığı bir dünyadan yazan tarihçi için Alman tarihine tarafsız yaklaşmak zor bir iştir. Bilhassa Nasyonal Sosyalizm gibi yıkıcı bir deneyimin yaşandığı bir yerde, sonuçların ağırlığı ve güdümü altında gerçekleşen tarih analizlerinde araştırmacıların kullandıkları yöntem ve kuramsal yaklaşımlar daha da önem kazanmıştır. Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren tarihçiler arasında yorum çeşitliliği ortaya çıkmış ve oldukça hararetli tartışmalar yapılmıştır. İşte bu tartışmalar ve bazı hâkim anlatılar bu tezin araştırma sorusunun arka planını oluşturmuştur. Bu tartışmaya geçmeden önce Alman tarih yazımında yaşanan değişimler kısaca incelenmelidir.

Tarih yazımının geçmişi çok eskiye dayansa da bir bilim olarak ortaya çıkması 19. yüzyılda Leopold von Ranke sayesinde gerçekleşmiştir. Ranke, katı kurallara dayalı bir bilim olarak tarih kavramını getirerek 19. yüzyılın profesyonelleşmiş tarih biliminin modelini oluşturmuştur. Bu model yüzyılın sonlarına doğru çoğu Avrupa ülkesinde de izlenmiştir. Tarihin ayrı bir disiplin olarak ortaya çıktığı bu dönemde tarihsel olayların tutarlı bir biçimde öncekileri izlediği tek boyutlu, diyakronik bir zaman algısı hâkimdir. Bu anlamda "klasik historisizm", 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısına kadar hâkim tarih paradigmasını en iyi yansıtan terimdir. Ranke'nin tarih anlayışında devlet merkezi

bir konumda bulunur; çünkü ona göre devletler tarihsel gelişmenin ve büyümenin sonucudur. Bu sayede klasik historisizm döneminde ulus-devleti tarihin hedefi ya da olmazsa olmazı gibi gören bir yaklaşım egemen olmuştur.[2] 19. yüzyıl tarih yazımının anlatıya dayalı, olay odaklı niteliği, 20. yüzyılda yerini toplumsal yönelimli araştırma ve yazma biçimlerine bırakmaya başlamıştır. Yeni tarih anlayışı, geleneksel tarih yazımını sadece devlet liderleri ve olaylar üzerine odaklanması ve dolayısıyla bu olayların vuku bulduğu bağlamı göz ardı etmesinden ötürü eleştirmiştir. Rankeci tarih anlayışının tarihin genellemelerle değil özgüllüklerle ilgilendiği varsayımına, tek çizgili zaman kavramına ve tarihte bir süreklilik ile yön olduğu ön kabulüne de karşı çıkılmıştır. Böylece iktisadi ve toplumsal yapılardan soyutlanan ve siyasetin birincil konumu varsayımına dayanan tarih yazımından giderek uzaklaşılarak olguların ve olayların ortaya çıktığı toplumsal koşullara odaklanmaya başlanmıştır.[3] Siyasi birimlerin ve iktidarların tarihindense aşağıdan yukarıya bir tarih anlatısı önem kazanırken tarihin konusu da toplumsal yapılara ve toplumsal değişim süreçlerine kaymıştır.

Alman coğrafyasındaki tarih yazımı da bu genel eğilimlere paralel bir yol izlemiştir. 1848'den itibaren Rankeci dönem olarak anılan devlet merkezli tarih anlatısı hâkim anlatı olmuştur. 1960'larda yaşanacak radikal dönüşüme kadar Alman tarih anlatısı milliyetçi bir anlatı olagelmiş ve bu anlatıda "Alman istisnacılığı" diye adlandırılan Prusya'nın benzersiz askeri üstünlüğü ve Almanları birleştirme gücü hikâye edilmiştir. Alman Birliği idealini savunan liberaller tarafından ulus fikrini yaymak için oluşturulan bu anlatıda, Alman devletlerini tek bir Alman milli bilinci altında birleştirme (bir nevi "hayali cemaat" yaratma) çabasının uzantısı olarak Alman ulusunun üstünlüğü sıkça vurgulanmıştır. Treitschke, Sybel ve Ranke gibi tarihçiler "milli paradigma" anlatısının

[2] Georg G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme: Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, (Çev: Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s. 18-29.
[3] Ibid, 2012, s. 5.

mimarları arasında sayılırlar.[4] Alman İmparatorluğu kurulduktan sonra da Prusya'nın ve Alman İmparatorluğu'nun askeri başarılarına, devlet yapısının ve bürokrasisinin üstün örgütlenme modeline methiye niteliğinde bir tarih anlatısı hâkim söylem olmuştur.[5] Askeri güce, savaşlara ve diplomasiye dayanan bu tarih anlatısında toplumsal çatışmalara ve farklılıklara yer verilmemiştir. Alman İmparatorluğu'nu takip eden Weimar Cumhuriyeti döneminde de milliyetçi tarih anlatısı ve Alman bürokratik örgütlenmesinin üstünlüğü tezi benzer şekilde kendini tekrar etmiştir.[6] Nasyonal Sosyalizm döneminde ise Alman milli tarih paradigması daha da radikalleşmiştir. *Volksgeschichte* (millet tarihi) kavramıyla tanımlanan ve Nasyonal Sosyalizm yönetimi tarafından kurulan *Volksdeutsche Forschungsgemeinschaften* (Alman Millet Araştırma Cemaatleri) aracılığıyla üretilen bu yeni tarih anlatısında Alman istisnacılığı vurgusu, Alman ırkının üstünlüğü tezine evrilmiştir. Böylece Prusya'nın ve onu takip eden Alman İmparatorluğu'nun devlet yapısının gücü ile Alman kültürünün üstünlüğü savı, Alman insanının üstünlüğü iddiasına dönüşmüştür.

Nasyonal Sosyalist rejimin yenilgisi ve Müttefikler'in işgali milliyetçi tarih anlatısının terk edilmesinde etkili olmuştur. 1960'lara gelindiğinde Batı Almanya tarihçileri kendi tarihleriyle eleştirel bir yüzleşmeye girişmişlerdir. Bu kırılmaya işaret eden tartışmayı başlatan çalışma, Fritz Fischer'in Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'na giriş maksadını anlattığı ve savaştan Almanya'yı sorumlu tuttuğu tabu yıkan kitabıdır.[7] Fischer kitabında, Almanya'nın *Weltmacht* (dünya gücü) olmak için diğer devletleri kasıtlı olarak savaşa sürüklediğini iddia ederek Birinci Dünya Savaşı'nın tek

[4] Treitschke, 1879-1894 yılları arasında 5 ciltten oluşan eseri "19. Yüzyılda Alman Tarihi"ni yazmıştır. Bu külliyatla Prusya'nın zaferlerine dayanan şanlı ve milli tarih yazımı akımı başlamıştır. Bkz. Heinrich von Treitschke, *Deutsche Geschichte im Neunzehnten Jahrhundert,* 5 Cilt, Hirzel Verlag, Leipzig, 1879-1894.
[5] Bu nedenle milli tarih yazımının önde gelen bu isimleri "Prusya Okulu" olarak da anılırlar. Bkz. Walter Kudrycz, *The Historical Present: Medievalism and Modernity*, Continuum International Publishing Group, Londra, 2011, s. 113-115. Flaig ise bu tarihçileri "ulusun pedagogları" olarak nitelendirir. Bkz. Herbert Flaig, "The Historian as Pedagogue of the Nation", *History*, Vol. 59, No. 196, 1974, s. 18-32.
[6] Jürgen Kocka, "Der 'deutsche Sonderweg' in der Diskussion", *German Studies Review*, Vol. 5, 1982, s. 366-367. Ayrıca bkz. Jürgen Kocka, "Asymmetrical Historical Comparison: The Case of the German Sonderweg." *History and Theory*, Vol. 38, No. 1, 1999, s. 40–50.
[7] Fritz Fischer, *Germany's Aims in the First World War*, W.W. Norton & Company Inc, New York, 1967.

sorumlusunun Alman İmparatorluğu olduğunu söyler. Fischer'in bunu takip eden bir diğer çalışması ise imparatorluğun kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı'na kadar Alman siyasetinde süreklilik fikrini ortaya atmıştır.[8] Geleneksel toprak soylularının devam eden iktidarından bahseden yazar, savaşı da onları sorumlu tutarak açıklar. Fischer'in bu tezi Alman tarihinde sürekliliklere dikkat çekmesi ve yapısal bir analizin gerekliliğine işaret etmesi anlamında önemlidir ve Batı Almanya'da kendi adıyla anılan bir tarih tartışması (*Fischer-Kontroverse*) başlatmıştır.[9] Bu tartışmayla başlayan milliyetçi tarih anlatısından kopuş, Bielefeld Üniversitesi tarihçileri ile devam etmiştir. Bielefeld Okulu diye anılan bu ekol, Rankeci tarih yaklaşımının olay-olgu odaklı, iktisadi ve toplumsal olaylardan azade, diplomasi tarihi anlatısını reddetmiş ve ülkelerinin geçmişiyle eleştirel bir hesaplaşma yapmayı amaçlamıştır.[10] Weber'in siyaset sosyolojisinden etkilen bu tarih okulu, siyaset ile toplumun karşılıklı ilişkisini analizinin odağına yerleştirmiştir.[11] Toplumsal yapıyı ve gelişmeleri merkeze alan bu yapısal tarih anlatısı *Gesellschaftsgeschichte* (toplum tarihi) olarak adlandırılmıştır.[12] Bielefeld Okulu tarihçileri 1968'de kurdukları *Zentrum für Interdiziplinäre Forschung* (Disiplinlerarası Araştırma Merkezi) ve 1975 yılında çıkarmaya başladıkları *Geschichte und Gesellschaft: Zeitschrift für historische Sozialwissenschaft* (Tarih ve Toplum: Tarihsel Sosyal Bilim Dergisi) ile Batı Almanya'da eleştirel toplumsal tarih çalışmalarında öncü olmuşlardır.[13] Bielefeld Okulu'nun *Sonderweg* (farklı yol) diye anılan tarih yorumu ile 1960'lar ve 1970'lerde Almanya Federal Cumhuriyeti tarihçileri arasında oldukça canlı bir tartışma

[8] Bkz. Fritz Fischer, *From Kaiserreich to Third Reich. Elements of Continuity in German History 1871-1945*, Routledge Taylor & Francis Group, New York, 2020, s. 39-55.
[9] Georg G. Iggers, "The Decline of the Classical National Tradition of German Historiography", History and Theory, Vol. 6, No. 3, 1967, s. 409; Gregor Schöllgen, "Griff Nach der Weltmacht? 25 Jahre Fischer-Kontroverse", *Historisches Jahrbuch*, Laetitia Boehm, Odilo Engels, Erwin Iserloh, Rudolf Morsey ve Konrad Repgen (Der.), Verlag Karl Alber Freiburg, Münih, 1986, s. 386-406.
[10] Roger Fletcher, "Recent Developments in West German Historioghraphy: The Bielefeld School and its Critics", *German Studies Review,* Cilt 7, Sayı 3, 1984, s. 459-465.
[11] Iggers, 2012, s. 68.
[12] *Gesellschaftsgeschichte* toplum tarihi demektir. İsim tercihleri, Nasyonal Sosyalizm döneminin *Volksgeschichte* (millet tarihi) anlayışına eleştirel yaklaşımlarının sembolüdür.
[13] Ayrıca *Kritische Studien zur Gesellschaftswissenschaft* (Eleştirel Toplum Bilimleri Çalışmaları) adıyla 1972 ve 1984 yılları arasında 64 ciltlik bir monografi serisi çıkarmışlardır.

yaşanmıştır.[14] Alan yazınına *Historikerstreit* adıyla geçen ve paradigma değişikliği yaratan tarihçiler tartışması bu tezin araştırma sorununa ilham verdiği için birazdan ayrıntılı olarak aktarılacaktır.

Geçmişle eleştirel bir hesaplaşma başlatan bu tarih tartışması 1990'daki birleşmeye kadar sürmüştür. Birleşme sonrasında ise tarih yazımı Alman tarihinin Nasyonal Sosyalizm döneminden ibaret olmadığına vurgu yapan, 1945 sonrası yaşanan demokratikleşme ve modernleşme anlatısının ön planda olduğu bir evreye geçmiştir. İki Almanya'nın birleşmesi, toplumsal yapılardan ziyade siyasetin yeniden gündeme gelmesine ve önem kazanmasına yol açmıştır. Örneğin ünlü Alman tarihçi Schöllgen, *Gesellschaftsgeschichte* akımını eleştirerek Almanya'nın Avrupa'daki ve dünyadaki rolünü merkeze alan dış politika odaklı bir tarih anlatısı önermiştir.[15] Genel olarak 1990 sonrası Alman tarih yazımında uluslararası sistemi merkeze alan bir anlatının egemen olduğu söylenebilir. Avrupa kimliği, gelişimi ve tarihi çerçevesinde tartışılan ve bu tarihten bağımsız olmayan Alman tarih anlatısında Avrupa'nın birliği vurgusu ön planda olmuştur. Böylece tarih yazımında toplumsal tarihten post-modern yapılaşmacı ve inşacı perspektife kayma olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.[16]

Alman tarih yazımındaki dönüşümlerin bu kısa değerlendirmesinden anlaşılacağı gibi, 1960'lar ve 1970'lerde yaşanan tarihçiler tartışması alan yazınında önemli bir kırılmaya işaret etmiştir. Almanya'nın ilk cumhuriyet denemesi olan Weimar

[14] Aynı dönemde Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde ses getiren bir tarih tartışması olmamıştır. Doğu Almanya'daki en önemli tarih yazımı girişimi Franz Mehring'in Marksist bir perspektifle yazdığı Alman işçi hareketinin tarihidir. Emekçi sınıfın tarihsel rolünün önemine işaret eden başka çalışmalar da yapılmıştır. *Historiker-Gesellschaft der Deutschen Demokratischen Republik* (Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin Tarihçiler Toplumu) parti yönetiminin talebiyle 8 ciltlik emek hareketinin tarihini yazmıştır. Yine bu kurum tarafından eskinin milliyetçi tarih anlatısını da eleştiren yayınlar yapılmıştır. Her ne kadar toplumsal tarihe ve emek mücadelesine yer veren tarih çalışmaları yapılsa da Doğu Almanya'da Batı'dakine benzer bir tartışma olmamıştır. Bkz. Konrad H. Jarausch ve Michael Geyer, *Shattered Past. Reconstructing German Histories,* Princeton University Press, 2003, s. 67-72

[15] Gregor Schöllgen, *Angst vor der Macht. Die Deutschen und ihre Außenpolitik.* Ullstein Verlag, Berlin, 1993; Gregor Schöllgen, *Deutsche Aussenpolitik von 1815 bis 1945*, C.H. Beck Verlag, Münih, 2013.

[16] Jarausch ve Geyer, 2003, s. 104. Alman tarih yazımının kısa bir değerlendirmesi için bkz. Theodore S. Hamerow, "Guilt, Redemption and Writing German History", *The American Historical Review*, Vol.88, 1983, s. 53-72.

Cumhuriyeti 1918 ve 1933 yılları arasında yalnızca 15 seneye yakın sürmüş, Nasyonal Sosyalizm ve onun sebep olduğu dünya ölçeğinde bir savaşla sona ermiştir. Dolayısıyla tarihçiler Nasyonal Sosyalizmin Alman coğrafyasında yaşanmasının nedenlerini tartışarak Prusya'dan itibaren siyasal, kültürel ve toplumsal sınıflar anlamında bir süreklilik olup olmadığı sorusuyla meşgul olmuşlardır.[17] Tartışmaya taraf iki grup tarih yorumu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, hemen yukarıda bahsedilen Bielefeld Okulu tarihçilerinin *Sonderweg* tezi, diğeri ise *Eigenweg* (kendine özgü yol) diye anılan tarih yaklaşımıdır. Ancak *Sonderweg* tezi bu tartışmada öne çıkarak alan yazınındaki hâkim söylem olmayı başarmıştır.

Aslında *Sonderweg* yeni bir kavram değildir. 19. yüzyılın ortasından itibaren egemen olan milliyetçi tarih anlatısında bu kavram, Prusya'nın ve Alman İmparatorluğu'nun güçlü monarşisi, ordusu ve bürokrasisi ile diğer Avrupa devletlerinden üstün olduğunu iddia etmek için kullanılmıştır. Bu anlamda *Sonderweg* tezi eskinin milliyetçi anlam ihtiva eden kavramının tersine çevrilmiş, eleştirel halidir.[18] Bielefeld Okulu da Alman istisnacılığından bahseder, ancak milliyetçi tarih anlatısındaki Almanların üstünlüğüne odaklı "istisnacılık" tezinin tersine bu sefer kastedilen Alman devletlerinin iki dünya savaşından sorumlu olmasıdır. Böylece geleneksel tarih anlatısından radikal bir kopuş yaşanarak eski "milli güç ve onur" anlatısının yerini "milli suçluluk" anlatısı ve "Alman felaketi" söylemi almıştır.[19]

Toplumsal sınıfları, onların yapılarını ve devamlılığını ele alan Rosenberg, *Sonderweg* savının fikir babası sayılabilir.[20] Rosenberg, çalışmalarında otoriter güç

[17] Geoff Eley, "Nazism, Politics and the Image of the Past: Thoughts on the West German Historikerstreit 1986-1987." *Past & Present*, No. 121, 1988, s. 172. Ayrıca bkz. Chris Lorenz. "Beyond Good and Evil? The German Empire of 1871 and Modern German Historiography," *Journal of Contemporary History*, Vol. 30, No. 4, 1995, s. 729–765.
[18] Kocka, 1982, s. 366-368.
[19] Alan yazınına "Alman felaketi" (*Deutsche Katastrophe*) terimi, Friedrich Meinecke'nin 1946'da yayınlanan aynı adlı eserinden geçmiştir. Bkz. Friedrich Meinecke, *Die deutsche Katastrophe. Betrachtungen und Erinnerungen*, Eberhard Brockhaus Verlag, Wiesbaden, 1946.
[20] Hans Rosenberg, *Bureaucracy, Aristocracy and Autocracy. The Prussian Experience 1616-1815,* Harvard University Press, Cambridge, 1958. Rosenberg'in bu kitabından önce (1943-44) *Junkerler*in

üçlüsü olarak nitelediği Elbe'nin doğusundaki toprak sahiplerinin (*Junker)*, Prusya bürokrasisinin ve aristokratik ordunun devlete (Alman İmparatorluğu) hâkim olduğunu iddia eder. Ona göre Nasyonal Sosyalizm döneminin kökenleri imparatorluğun bu üçlü güç dağılımında aranmalıdır.[21] Böylece Rosenberg, Prusya ve Alman İmparatorluğu ile Nasyonal Sosyalizm dönemi arasında yapısal devamlılık arama geleneğini başlatarak Bielefeld tarihçilerine ilham vermiştir.[22] *Sonderweg* tezi de Nasyonal Sosyalizmin Almanya'da ortaya çıkmasının sebeplerini açıklamaya çalışırken bu olguyu anlamak için 18. ve 19. yüzyılı mercek altına almış ve Prusya Krallığı'ndan Nazi faşizmine dek devam eden toplumsal süreklilikleri araştırmıştır.[23]

Wehler ve Kocka bu tarih yorumunun en önemli temsilcileridir. Bu tarihçiler, Alman Birliği'nin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar birbirinin ardılı olan siyasi birimlerde (imparatorluk, cumhuriyet, Nasyonal Sosyalizm) Prusya toplum yapısının devamlılığını işaret ederler.[24] Prusya toplum yapılarıyla kastettikleri, Prusya

---

tarihini anlatan iki önemli makalesi yayınlanmıştır. Bkz. Hans Rosenberg, "The Rise of the Junkers in Brandenburg-Prussia, 1410-1653: Part 1", *The American Historical Review*, Vol. 49, No. 1, 1943, s. 1-22. Hans Rosenberg, "The Rise of the Junkers in Brandenburg-Prussia, 1410-1653: Part 2", *The American Historical Review*, Vol. 49, No. 2, 1944, s. 228-242. Bielefeld Okulu tarihçileri, tezlerini oluştururken Hans Rosenberg'in yanı sıra Fritz Fischer, Helmut Plessner ve Gerhard Ritter'den etkilenmişlerdir.

[21] Rosenberg bu değerlendirmesinde ağırlığı *Junkerle*re vererek iktidarın asıl sahiplerinin *Junkerler* olduğunu savunmuştur. Alman tarihinin Nasyonal Sosyalizme varan otoriter ve militarist devamlılığını da bu sınıfa dayandırarak açıklamıştır. Bkz. Rosenberg, 1958, s. 143, 150 ve 201. Hagen, toplum içinde diğer sınıfların varlığını ve bunlar arasındaki dinamiği analizlerine katmadığı için Rosenberg'in savını yanlı ve toplumsal indirgemeci bulur. Hagen'a göre, Alman tarihinin merkezine *Junker* hâkimiyetini yerleştirmek, toplumdaki diğer sınıfları edilgen, güçsüz ve ikincil bir role indirgemek demektir. Bkz. William Hagen, "Descent of the Sonderweg: Hans Rosenberg's History of Old-Regime Prussia", *Central European History*, Vol. 24, No.1, 1991, s. 48- 49. Fletcher da Rosenberg'i devletin otoriter niteliğini üretim ilişkileriyle ilişkilendirmemesi nedeniyle eleştirir. Bkz. Fletcher, 1984*,* s. 457.

[22] Hagen, 1991, s. 29.

[23] Wehler, Alman tarihinde süreklilik tezini savunduğu kitabına şu sözlerle başlar: "Bu kitabın altında yatan yönlendirici soru Hitler'in Nasyonal Sosyalist rejiminin neden iktidara geldiğini araştırmaktır". Bkz. Hans-Ulrich Wehler, *The German Empire 1871-1918*, Berg Publishers, Oxford, 1997, s. 7 (çeviri bana aittir). Bu noktada tarih yazımının içinde yazıldığı zamanın koşullarına bağlı olduğu görülebilir. "Her tarih içinde yazıldığı zamanın ürünüdür. Muzaffer milliyetçilik çağındaki milliyetçi tarihler daha çok geciken birleşme sorunuyla ilgileniyordu. Hitler'in gölgesinde yazılan XX. yüzyıl tarihleriyse daha çok kötülüğün kökleriyle ilgilendiler." Bkz. Mary Fulbrook, *Almanya'nın Kısa Tarihi,* (Çev: Sabri Gürses), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 245.

[24] Wehler'e göre Prusya yapılarının devamlılığı Nasyonal Sosyalizmle doğrudan ilgilidir: "Prusya, Hitler'i mümkün kılmıştır" demiştir. Bkz. Hans Ulrich Wehler, *Preussen ist wieder chic. Politik und Polemik in zwanzig Essays*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1983, s. 70 (çeviri bana aittir). Wehler'i bu yaklaşımı tarihsel determinist bulunarak eleştiri toplamıştır. Örneğin Smith "3. İmparatorluk kesinlikle tarihsel miras tarafından önceden belirlenmiş değildir, ancak bu miras olmadan da düşünülemez" der. Bkz. Helmut Walser Smith, "Jenseits der Sonderweg-Debatte", *Das Deutsche Kaiserreich in der Kontroverse. Probleme*

toprak aristokrasisinin (*Junkerler*) devlet aygıtına, orduya ve bürokrasiye hâkim olmasıdır. Böylece Alman tarihindeki en önemli özgünlük olarak sanayileşme öncesi toprak sahibi sınıfın etkisini ve gücünü vurgularlar. Onlara göre Bismarck'ın imparatorluğu yukarıdan aşağıya kan ve demir[25] ile kurması da *Junkerler*in egemen olduğu ordunun otoriter ve militarist Prusya siyasal kültürünü devam ettirmesine olanak sağlamıştır. Bu sebeple, Wehler Bismarck dönemi devlet yapısını "Bonapartizm" ya da "bonapartist diktatörlük" olarak tanımlar ve Bismarck'ın Alman İmparatorluğu'nu Prusya *Junkerler*inin hâkimiyetini korumak için kurduğunu iddia eder.

Bismarck'tan Hitler'e *Junker* hâkimiyetinin devam ettiğini savunan *Sonderweg* tezi, Alman burjuvazisinin zayıf kaldığını ve aristokrasinin burjuvaziye karşı üstünlüğünün Nasyonal Sosyalizm dönemine dek devamlılık gösterdiğini ileri sürer. Buna göre Alman tarihi, burjuva sınıfı 1848'de devrim yapmakta ve *Junker* hâkimiyetini sonlandırmakta başarısız olduğu için Britanya ve Fransa'nın gelişiminden sapma göstermiştir.[26] Yine bu teze göre Alman coğrafyasında liberal demokrasinin olmayışı ve parlamenter sistemin işlememesi burjuvazinin başarısızlığının doğrudan sonucudur. Sanayileşmeye rağmen Alman siyasal kültüründe siyasal muhafazakârlığın baskın kalması ile aristokrat sınıfın toplumsal hakimiyetinin devam etmesi Alman tarihini diğer

---

und Perspektiven, Müller, Sven Oliver, Cornelius Torp (Der.), Vandenhoeck & Ruprecht GmbH, Göttingen, 2009, s. 31 (çeviri bana aittir). Nipperdey de Alman tarihinde yapıların sürekliliği tezine katılır ve bu sürekliliklerin Hitler'i mümkün kılmaya yardımcı olduğunu söyler. Ancak Nasyonal Sosyalizmi kaçınılmaz bir sonuç olarak görmez. Tarihsel determinizmden kaçınarak olasılık, tesadüf ve kişisel faktörlerin de tarihte rol oynadığını söyler. Bkz. Thomas Nipperdey, "1933 und die Kontinuität der deutschen Geschichte", *Historische Zeitschrift* 227, 1978, s. 86-111.

[25] "Kan ve demir" ifadesi Bismarck'ın siyasetini anlatmak için kullanılır. 30 Eylül 1862'de Prusya Eyalet Meclisi'nde yaptığı konuşmada Bismarck şöyle demiştir: "Prusya'nın Almanya içindeki durumu, Prusya'nın liberal olup olmamasıyla değil, askeri gücüyle belirlenecektir. Prusya askerî açıdan güçlenmeye çalışmalı ve uygun fırsatları kollamalıdır. Kaldı ki bugüne dek ayağımıza kadar gelen bir iki fırsatı da tepmiş bulunuyoruz. Viyana Anlaşması ile bize çizilen sağlıksız sınırlar içinde yaşayabilmeniz mümkün değildir. Sorunlar, 1848 ve 1849 yılında yapılan hataya düşülmeden, yani konuşularak değil ancak *kan ve demir* ile çözülecektir". Bkz. http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=250 (Erişim: 09.04.2017) (çeviri ve vurgu bana aittir).

[26] Bu sapmadan bahsedilirken "*Sonder- und Fehlentwicklung*" kavramı kullanılır; farklı ve defolu gelişim olarak dilimize çevrilebilir. Wehler 1848 Devrimi'nin başarısız olmasıyla Alman burjuvazisinin "aristokratlaşması" ya da "feodalleşmesinden" bahseder. Bkz. Hans-Ulrich Wehler, "Deutscher Sonderweg oder allgemeine Probleme des westlichen Kapitalismus," *Merkur*, Vol. 5, 1981, s. 478-487.

Batı Avrupa devletlerinden ayıran en önemli nokta olmuştur.[27] Ayrıca Almanya aşağıdan yukarıya bir burjuva devrimi yaşamamış olması nedeniyle geç ve yukarıdan aşağıya bir uluslaşma süreci yaşamıştır.[28] Bu farklılıklar sebebiyle Alman coğrafyasında sanayileşmeye ve üretim ilişkilerinin kapitalistleşmesi sürecine siyasal gücün yeniden dağılımı (burjuvazinin toprak soylular karşısında güçlenmesi) eşlik etmemiştir. *Sonderweg* tezine göre Alman örneğinin özgünlüğü buradadır.[29]

Batı Almanya'daki tarihçiler tartışmasında *Sonderweg* tezine en önemli eleştiri *Eigenweg* (kendine özgü yol) teziyle Alman tarihçileri Hillgruber, Hildebrand ve Stürmer'den gelmiştir. Toplumsal tarih yaklaşımdan uzaklaşan bu tarihçilere göre, Alman İmparatorluğu'nun otoriter siyasi yapısı Almanya'nın coğrafi konumuyla yakından ilgilidir.[30] Bu görüşe göre, Otuz Yıl Savaşları'ndan beri Orta Avrupa büyük güçler arasında tampon bir bölge olarak kalmış, hiçbir büyük güç bu bölgeye karışmamıştır. Napolyon'un yenilgisinden sonra Avrupa devletler sisteminde güç dengesi yine Orta Avrupa'nın tarafsızlığı ve parçalanmışlığı üzerinden sağlanmıştır. Bu teze göre Metternich Sistemi diye anılan Avrupa Uyumu'nun bedelini Almanlar siyasal bölünmüşlükle ödemişlerdir. Ancak Prusya'nın sanayileşmesi ve iktisadi büyümesi sonucu (özellikle *Zollverein* sayesinde) Alman Birliği kurulmuş ve Orta Avrupa'da Alman İmparatorluğu bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Geç kalmış bu birlik Avrupa'da güç dengesini (Avrupa Uyumu'nu) yerle bir edecek kadar güçlüdür; fakat aynı zamanda

[27] Jürgen Kocka, "German History before Hitler: The Debate about the German 'Sonderweg'", *Journal of Contemporary History*, Vol. 23 No.1, 1988, s. 12-13.

[28] Tarihçi Helmuth Plessner de "*verspätete Nation*" (geç kalmış ulus) kavramını kullanarak devlet oluşumunun yukardan aşağıya gerçekleştirildiğini söyler. Bkz. Helmuth Plessner, *Die verspätete Nation. Über die politische Verführbarkeit bürgerlichen Geistes*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1959, s. 4.

[29] T. C. W. Blanning, "The Death and Transfiguration of Prussia." *The Historical Journal*, Vol. 29, No. 2, 1986, s. 456. *Sonderweg* tartışmasının bir özeti içi bkz. Cornelius Torp ve Sven Oliver Müller, "Das Bild des Deutschen Kaiserreichs im Wandel", *Das Deutsche Kaiserreich in der Kontroverse. Probleme und Perspektiven*, Sven Oliver Müller ve Cornelius Torp (Der.), Vandenhoeck & Ruprecht GmbH, Göttingen, 2009, s. 9-30. Ayrıca *Sonderweg* tezi ve Alman tarih yazımı arasındaki ilişkinin eleştirel bir incelemesi için bkz. Klavis Kolasi, "Alman Tarih Yazımında Sonderweg Tezinin Katkıları ve Sınırlılıkları: Özgün Yolun Ötesinde", *Türk-Alman Çalışmaları Serisi I, Sosyal Bilimler Makaleleri,* (Der. Murat Önsoy ve Mutlu Er), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 173-194.

[30] Bu nedenle *Eigenweg* tezini savunan tarihçilere Alman *Mittellage* (orta konum) tarihçileri de denmektedir. Bkz. Lorenz, 1995, s. 736.

Avrupa'yı kontrolü altına alabilmek için yeterli güce sahip değildir. Bu yarı-hegemonik konumu Alman tarihinin kaderini belirlemiştir. Bu tarihçilerin tezine göre, Alman İmparatorluğu'nun güçlü devletlerle çevrili bir Orta Avrupa devleti olması imparatorluğun silaha ve zora dayalı otoriter bir devlet olmasına neden olmuştur. Hatta Avrupa'da barışın ve güç dengesinin sağlanması için Almanya bedel ödemek zorunda kalmış ve bu bedel liberal fikirlerin bastırılması şeklinde kendini göstermiştir. Böylece imparatorlukta parlamenter siyasal düzen gelişememiştir. Aslında Bismarck 1890'a kadar kurduğu ittifaklar sistemi ile Almanya'nın "doymuş millet" (*gesättigte Nation*)[31] olarak algılanmasına özen göstererek büyük güçlerle çatışmayı engellemiştir. Ancak 1890 sonrası artan nüfus, sanayileşme ve askeri teknolojideki gelişmeler sonrasında imparatorluk Orta Avrupa'nın ortasında sıkışıp kalmış ve diğer Avrupa devletlerine oranla güç kaybetmiştir. Böylece devlet "galibiyet ya da çöküş" (*Sieg oder Untergang*) ikilemi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu tarihçilere göre yarı-hegemonik güç olan Almanya'nın yayılma zorunluluğu, yani *Weltpolitik* (dünya siyaseti) bu koşullarda ortaya çıkmıştır.[32] Kısacası, *Eigenweg* tezi Alman İmparatorluğu'nda Prusya aristokrasinin hâkim sınıf olmasını reddetmemekle beraber otoriter siyasal kültürü imparatorluğun güçlü devletlerle çevrili bir Orta Avrupa devleti olmasıyla açıklayan bir anlatı sunar.[33]

Tarih yazımının değerler sisteminden bağımsız olması güçtür; çünkü geçmişin yorumu bugünle de ilgilidir. Bugünün sorunları, bugünün değer yargıları geçmişin yorumunu da değiştirebilmektedir. Dolayısıyla bir tarih tartışması salt tarih tartışması değil, aynı zamanda siyasi ve ideolojik bir tartışmadır. Bu nedenle 1960'larda başlayan

---

[31] *Gesättigte Nation* (doymuş millet) kavramını Bismarck 6. Şubat 1888'de yaptığı *Reichstag* (İmparatorluk Meclisi) konuşmasında kullanmıştır.
http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/deu/616_Wir%20Deutsche%20fuerchten_196.pdf. (Erişim: 23.04.2017).

[32] *Weltpolitik oder Niederlage*, yani dünya siyaseti ya da mağlubiyet ile *Sieg oder Untergang*, yani galibiyet ya da çöküş ikiliği bu anlatının en çok başvurduğu kavramlardır.

[33] Klaus Hildebrand, "Der Deutsche Eigenweg. Über das Problem der Normalität in der modernen Geschichte Deutschlands und Europas", *Demokratie und Diktatur. Geist und Gestalt politischer Herrschaft in Deutschland und Europa*, Manfred Funke (Der.), Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1987, s. 15-34.

ve 1990'daki birleşmeye dek canlı bir şekilde devam eden bu tarihçiler tartışması sadece akademik bir tartışma olarak kalmamıştır. Jarausch ve Geyer'in ifadesiyle:

> "Alman tarihinin nasıl anlatılacağı meselesi, sadece akademik kuramsallaştırma konusu değil, aynı zamanda derin siyasi etkileri olan bir sorundur. Geçmişi günümüzle ilişkilendirmeyi amaçlayan diyalojik bir girişim olarak önceki olayların tarihsel temsili, güncel gelişmeler hakkındaki düşünceyle her zaman gerginlik içerisindedir."[34]

Bu duruma en uygun örnek, Ocak 1987'de yapılacak olan Almanya Federal Cumhuriyeti seçimleri öncesinde yaşanmıştır. 1986 yılının yazı, gazeteler aracılığıyla tarihçilerin yayınladıkları makaleler üzerinden birbirleriyle tartışmalarına şahit olmuştur. Tartışmayı başlatan 6 Haziran 1986'da muhafazakâr tarihçi Ernst Nolte'nin *Frankfurter Allgemeine Zeitung*'da yazdığı bir makaledir.[35] Nolte makalesinde, Nazilerin yaptığı soykırımı Bolşevik tehlikesine karşı bir tepki olarak açıklamaya çalışmıştır. Buna cevaben Jürgen Habermas, *Die Zeit*'da bir eleştiri yayınlamış ve böylece tartışma başlamıştır.[36] Haziran 1986 ile Ocak 1987 arasında yazılı basında çeşitli tarihçilerin kaleme aldığı 136 makale yayınlanmıştır.[37] Nolte Hıristiyan Demokrat Parti'ye (CDU), Habermas ise Sosyal Demokrat Parti'ye (SPD) yakındır. Seçimlerden önce yapılan bu tartışma bir zaman sonra tarih tartışmasından çıkıp siyaset ve ideoloji tartışmasına dönüşmüş ve siyasetçiler de bu tartışmaya dâhil olmuşlardır.[38] Bu bağlamda tarihçiler

[34] Jarausch ve Geyer, 2003, s. 38 (çeviri bana aittir).
[35] Ernst Nolte, "Vergangenheit, die nicht vergehen will: Eine Rede, die geschrieben, aber nicht gehalten werden konnte", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 6 Haziran 1986. Bu tartışmanın bir değerlendirmesi için bkz. Stephen Brockmann, "The Politics of German History," *History and Theory*, Vol. 29, No. 2, 1990, s. 179-189.
[36] Jürgen Habermas, "Eine Art Schadensabwicklung: Die apologetischen Tendenzen in der deutschen Zeitgeschichtsschreibung", *Die Zeit*, 11 Temmuz 1986.
[37] Eley, 1988, s. 177.
[38] Nolte, Almanya'nın geçmişinin gereksiz ve yapay bir şekilde sürekli canlı tutulmaya çalışıldığını iddia eder. Ona göre, Alman İmparatorluğu ve Nazi döneminin eleştirilmesi her ne kadar geçmişte önemliyse de yarım yüzyıllık bir demokrasi başarısından sonra hâlâ bunu tartışmak doğru değildir ve Alman siyasal yapılarındaki sürekliliğin sonucu olarak Nazizm'in ortaya çıktığı iddiası yeniden gözden geçirilmesi gereken bir şeydir. Habermas yazdığı eleştiride, tarihçilerin her zaman ve her yerde belli bazı ideolojilere hizmet ettiğini iddia etmiştir. Ona göre, bürokrasi sınıfı tek başına anlam oluşturacak kaynağa sahip olmadığı için bu görevi tarihçiler üstlenmiştir. Bu bağlamda, tarihçiler siyasi sistemin ihtiyaç duyduğu meşruiyeti sağlamak için tarihe bakarak çıkarımlar yapar ve meşruiyet araçları ortaya atarlar.

tartışmasını Batı Almanya'da milli kimliğin ve aidiyetin sorgulanması olarak da görmek mümkündür.

Alman tarihi üzerine tarihçiler arasında yaşanan ve buraya kadar resmedilmeye çalışılan bu canlı tartışma tezin çıkış sorununu ortaya koyar. Önemli katkılar sağlayan bu tarih tartışmasındaki yorum farklılıkları esasında tarihçilerin kuramsal yaklaşımlarındaki ve buna bağlı olarak yöntemlerindeki farklılıktan kaynaklanmıştır. *Sonderweg* tezi tarihçileri araştırma yöntemi olarak toplumsal yapılara odaklanırken, *Eigenweg* tezini savunanlar jeopolitik etkenlere eğilmişlerdir. Ancak her ne kadar izledikleri yöntem ve sundukları anlatı farklı olsa da 1960'lardan itibaren hâkim paradigma olan *Sonderweg* tezi ve bu tezin eleştirisi özünde bazı ortak kabullere dayanmaktadır. Nedenleri konusunda ayrışmalarına rağmen tartışmaya taraf olan her iki tarih anlatısı da Prusya sınıf yapısının korunmuş olmasının, yani *Junkerler*in güçlerini devam ettirmelerinin Alman siyasal yapısı üzerinde etkili olduğunu kabul eder. Bir diğer ortak kabul ise Alman İmparatorluğu'nun tabandan gelen bir devrim sonucu değil, askeri bir başarı olarak ordu eliyle kurulmuş olmasıdır. Alman coğrafyasında burjuva devrimi yaşanmaması sebebiyle burjuvazinin aristokrasi karşısında güçsüz konumda kalmış olması yine iki yaklaşımın uzlaştığı bir konudur. 1848'de burjuva sınıfı devrim yapamayıp aristokrasinin üstünlüğüne son veremeyince sanayileşme ve buna bağlı toplumsal dönüşümler hem devlet eliyle yukarıdan aşağıya sağlanmış hem de aristokrasinin ordu ve bürokrasideki hâkimiyeti devam etmiştir. Bir diğer deyişle, Britanya ve Fransa gibi Batı Avrupa devletlerinde sanayileşmeyle beraber siyasal liberalizm ve parlamenterleşme başlarken Almanya'da bu süreç gerçekleşmemiştir. *Eigenweg* tezi, analizinin odağına jeopolitik etkenleri ve güç dengesini koyduğu için, Uluslararası İlişkiler disiplinindeki hâkim paradigmaların söylemlerini tekrarlayarak toplumsal yapıları ve onların değişimini göz ardı eder. Bu nedenle *Eigenweg* yaklaşımı, ana akım açıklama kalıplarının ötesine geçememiştir. Bunun tersine *Sonderweg* tezi, toplumsal yapıların sürekliliği fikri

açısından önemli bir yaklaşım sayılabilir. Bu tezde, *Sonderweg* yaklaşımının alan yazınına katkısı kabul edilmekle birlikte, içerdiği bazı ön kabuller sorgulanarak alternatif bir yaklaşım önerilmeye çalışılacaktır.

Sonderweg tezinde yöntemsel olarak eleştirilmesi gereken ilk husus, Alman coğrafyasında yaşanan tarihsel gelişmeleri dönemin Britanya ve Fransa örnekleriyle karşılaştırmasıdır. Tarihsel karşılaştırma yapmak üç türlü risk teşkil eder. Birincisi, karşılaştırma yapabilmek için tarafların üretim ilişkilerinin benzer olması gerekir.[39] 17. yüzyılın sonunda (tarımsal) kapitalizmin Britanya'da ortaya çıkmasıyla İngiltere'deki gelişmelerle Kıta Avrupası'ndaki gelişmeler farklı seyir izlemiştir. Aslında *Sonderweg* tezinin Alman coğrafyasına özgü gördüğü faktörlerin birçoğu (örneğin devlet eliyle modernleşme ve militarizm) kapitalizmin Britanya'dan Kıta Avrupası'na yayılmasının etkisi olarak başka yerlerde de gözlenmiştir. Elbette ki toplumsal yapı ve mülkiyet ilişkileri ile sınıf çatışmaları anlamında kendine has özelliklere sahip olsa da Alman coğrafyası örneğinde yaşanan dönüşümler kısmen dönemin Avrupası'nın yapısal dönüşümünün bir parçasıdır. İkinci olarak karşılaştırma yapmak belli bir şeyi norm ya da model kabul ettiği için normatif sonuçlar doğurma riski taşımaktadır.[40] Modernleşme teorileri toplumların benzer süreçlerden geçeceğini iddia ederek doğrusal bir gelişim varsayımı yapar. Oysaki her toplumun kendi toplumsal dinamiklerine bağlı şekillenen özgül gelişme yolları vardır. *Sonderweg* tezi ise modernleşmede izlenecek "normal" ya da "standart" bir yol olduğu ön kabulünü barındırır.[41] Dikkat çekilmesi gereken bir başka

[39] Allan Mitchell, "Bonapartism as a Model for Bismarckian Politics", *Journal of Modern History*, Cilt 49, Sayı 2, 1977, s. 196. Storer, Almanya'nın geçirdiği toplumsal süreçlerin güney ve orta Avrupa devletlerinin geçirdikleriyle benzer olduğunu savunur. Bkz. Colin Storer, *Weimar Cumhuriyeti'nin Kısa Tarihi*, (Çev: Sedef Özge), İletişim Yayınları, 2015, s. 19. Bu anlamda Alman coğrafyasının dönüşümlerini, Fransa ve Britanya ile karşılaştırmak yerine bu devletlerle karşılaştırmak daha anlamlı bir çaba olacaktır.

[40] *Sonderweg* tezinin Anglo-Sakson versiyonunu "illiberalizm" kavramıyla Amerikalı tarihçi Fritz Stern kavramsallaştırmıştır. Bu kavram Anglo-Amerikan siyasal gelişimini norm kabul etmekte ve ideal tip ile gerçek arasındaki ayrımı da atlamaktadır. Yine *Sonderweg* tezinde olduğu gibi illiberalizm kavramı da iktisadi yapısal faktörleri açıklamasına dahil etmemiştir. Bkz. Konrad H. Jarausch, "Illiberalism and Beyond: German History in Search of a Paradigm." *The Journal of Modern History*, Vol. 55, No. 2, 1983, s. 275.

[41] 1945 sonrasında Batı Almanya'nın bu güçlerin işgali ve kontrolü altında olduğu düşünüldüğünde, karşılaştırma yapılması ehemmiyetlidir. Almanya Federal Cumhuriyeti'nde *Sonderweg* tezinin popüler

husus ise Almanya'nın farklılığını vurgulamak uğruna Britanya ve Fransa'nın tarihsel dönüşümlerini ve toplumsal yapılarını aynılaştıran, farklılıklarını göz ardı eden bir yöntem izlenmesidir. Son olarak tarihsel karşılaştırmanın taşıdığı bir başka risk, model kabul edilenin idealize edilmesi tehlikesidir. Kaldı ki çoğunlukla karşılaştırma yapılan Britanya özelinde de burjuva devrimi olgusu tarihçiler arasında oldukça tartışmalı bir konudur.[42] Bu noktada Bielefeld Okulu'na yöneltilen en dikkat çekici eleştiri, İngiliz neo-Marksist tarihçiler Eley ve Blackbourn tarafından yapılmıştır. Eley ve Blackbourn'a göre *Sonderweg* tezi Britanya tarihiyle yapılan yanlış bir karşılaştırmanın ürünüdür; farklılık her zaman eksiklik anlamına gelmez. Bu tarihçiler, burjuva devrimi kavramını da eski elitlerin siyasal egemenliğine son verilmesi olarak değil, yeni ortaya çıkan bir burjuva sınıfının ekonomik ve toplumsal çıkarlarının gözetilmesi olarak kavramsallaştırarak Almanya'da farklı bir burjuva devriminin yaşandığını iddia ederler.[43] Bu noktada *Sonderweg* tezinin anlatısını egemen sınıflar üzerinden kurduğuna dikkat çekilebilir. Bu tez iktidardan halka ya da yukarıdan aşağıya bir bakış açısına sahip olduğu için diğer

olmasının bir nedeni, bu tezin geçmişi tüm karanlığıyla ortaya koyarak bugünü dünden keskin bir şekilde ayırmaya çalışmasıdır. Tez, geçmişle radikal bir kopuşu işaret ederken aynı zamanda bugün için yapılması gereken temiz bir başlangıcın Anglo-Sakson gelişme modeli örnek alınarak yapılması gerektiğine dair yargı barındırır. Jarausch ve Geyer'in yorumu bu hususta ufuk açıcıdır: "Şeytani geçmişi iyi bir gelecekten ayırmak: Tez, ironi olarak, şöyledir: Geçmişi ne kadar kötülersen, geleceğin ondan (geçmişten) o kadar belirgin şekilde farklıdır". Bkz. Jarausch ve Geyer, 2003, s. 10-11 (çeviri bana aittir).

[42] Burjuva devrimine vurgu yapması ve belirli bir tarihsel gelişme modelinin evrenselleştirilmesine dayanarak bu modele uymayanları normdan sapma olarak görme noktasında Almanya'daki *Sonderweg* tezi Britanya'daki Nairn-Anderson tezi ile benzerlik gösterir. Nairn ve Anderson 1964 yılında *New Left Review*'da İngiltere'de krizin kökenleri üzerine yayınladıkları bir dizi makale ile "Nairn-Anderson tezi" olarak anılan ve Britanya'nın özgün yolu tartışmalarını başlatan tezi geliştirmişlerdir. Nairn-Anderson tezi, Britanya'daki kapitalizme geçiş sürecinin Fransa'daki süreçle karşılaştırılmasına dayanır. Bu tez Fransız Devrimini kapitalizme geçişte norm olarak kabul edip İngiliz modelini bu normdan bir sapma olarak görür. Nairn-Anderson tezi özetle şunu savunur: Fransa'daki burjuva devrimi, aristokrasi ile burjuvazi arasındaki çatışmadan kaynaklanırken, İngiltere'de kapitalizme geçiş toprak sahibi sınıfın iki farklı kesimi arasındaki çatışmanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle devrim Britanya'da temel mülkiyet yapısını dönüştürmemiş; toprak sahibi aristokrat sınıf yönetimde kalmıştır. "Tamamlanmamış burjuva devrimi" tezi olarak da ifade edilen bu teze göre İngiliz devrimi, İngiltere'de sanayi burjuvazisi aristokrasi karşısında savaşmadığı için tamamlanamamıştır. Burada yaşanan bir burjuva devrimi değil toprak sahibi aristokrasi ile sanayi burjuvazisi arasında aristokrasinin egemen olduğu bir ittifaktır. Bkz. Şebnem Oğuz, "Maddeci Tarih Yazımında Temel Tartışmalar", *Praksis*, Vol 17, 2007, s. 33-56. Nairn-Anderson tezi başta Thompson olmak üzere eleştirilmiştir. Burada ayrıntısına girilmeyecek bu tartışmada Fransız Devriminin norm kabul edilmesi ve burjuvaziye atfedilen tarihsel rol eleştirilmiştir. 1970'lerde Wood ve Brenner gibi Siyasal Marksistler de burjuva devrimi paradigmasını eleştirmişlerdir. Siyasal Marksistlerin yaklaşımlarına ilerleyen bölümlerde değinilecektir.

[43] David Blackbourn ve Geoff Eley, *Peculiarities of German History. Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany*, 1984, s. 84 ve s. 45.

sınıflarla olan ilişkileri, uzlaşıları, çatışmaları ve bunların sonucu olan üretim ilişkilerindeki dönüşümleri göz ardı eder; bu sebeple de eksik bir resim sunmak zorunda kalır.[44] Bu bağlamda *Sonderweg* yaklaşımının yöntemsel olarak en önemli eksiği, üretim ilişkilerindeki dönüşümü açıklamalarına dâhil etmemesidir. Oysaki birazdan tartışılacağı gibi, devlet inşası ve üretim ilişkilerinin kapitalistleşmesi arasında doğrudan ve karşılıklı bir ilişki söz konusudur.

Sonderweg tezinin kuramsal arka planının temel sorunu, 1848-1945 arasında Alman tarihinde onlara göre yanlış gelişen (*Fehlentwicklung*) ya da örnek gösterdikleri Batı Avrupa devletlerinden farklı (*sonder)* gelişen her şeyin sorumlusu olarak 1848'de burjuva devriminin başarısızlığını görmesidir. Aslında Marx ile başlayan, Weber ile devam eden ve Moore ile güncel toplumsal tarih çalışmalarına ilham veren çalışmalarda Prusya'daki 1848 Devrimi ile 1688 İngiliz ve 1789 Fransız devrimlerinin karşılaştırıldığı görülür. Örneğin Moore sanayileşme öncesi toplumlardan modern kapitalist topluma geçiş süreçlerini üç model halinde kategorileştirmiş; burjuva devriminin kapitalist demokrasiye, burjuva devriminin olmamasının faşizme ve köylü devriminin komünizme götürdüğünü iddia etmiştir.[45] Moore bu noktada "burjuva yoksa demokrasi de olmaz" teziyle büyük ölçüde görüş birliği içinde olduğunu söyler.[46] Burjuva devrimine atfedilen önem, burjuvazinin modernleşme ve liberalleşmenin başat ve gerekli aktörü olarak görülmesinden kaynaklanır. Bu çeşit bir sınıflandırma iki sorunlu varsayımı bünyesinde

[44] Evans, Wehler'i toplumun diğer kesimlerini analizine dâhil etmemesinden ötürü eleştirir. "İstatistiklerde yer almak haricinde sıradan Almanlar sahnede tamamen yoklar". Bkz. Richard J. Evans, *Rereading German history: from unification to reunification, 1800-1996,* Routledge, New York, 1997, s. 20 (çeviri bana aittir).
[45] Moore, İngiltere, Fransa ve Amerika'da burjuva devrimleri olabildiği için demokrasinin oluşabildiğini iddia etmiştir. Her ne kadar kendi aralarında farklılıklar gösterseler de bu üç örnekte 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren (kapitalist tarımla birlikte) toprak soyluların ekonomik ve siyasal gücü azalarak burjuva sınıfı güçlenmiştir. Almanya (ve Japonya) örneğini ise "kapitalist ve gerici yol" olarak adlandıran Moore'a göre burada kapitalizme geçiş burjuva devrimi ile değil tepeden inme devrim yoluyla olmuştur. Tam da bu nedenle Moore "faşizm en eksiksiz biçimine kapitalist endüstrileşmenin gelişmesinin, tepeden inme bir tutucu devrim çerçevesinde en ileri noktasına ulaştığı ülke olan Almanya'da sahip oldu" demiştir. Bkz. Barrington Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*, (Çev: Şirin Tekeli ve Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi, 2003, s. 481, 519 ve s. 503 (aynen alınmıştır).
[46] Moore, 2003, s. 487. Bu noktada Moore'un çalışmasının Bielefeld tarihçilerinin *Sonderweg* tezini etkilediği görülebilir.

taşır. İlki, az evvel değinildiği gibi, Britanya ve Fransa toplumlarında yaşanan dönüşümün birbiriyle benzer süreçler olduğu varsayımıdır. Her iki coğrafyada da burjuva devrimleri sayesinde moderniteye geçildiği iddiası tarihsel olgularla çeliştiği için eleştiriye açıktır. İkinci olarak ise bu sınıflandırma bütün toplumların (aynı oldukları varsayılan) İngiliz ve Fransız modellerindeki gibi burjuva devrimleri geçirmeleri gerektiğini, aksi durumda faşizmle sonuçlanacakları varsayımını barındırır. Wood bunu "burjuva paradigması" olarak kavramsallaştırarak burjuva devrimlerinin kapitalizme ve demokratikleşmeye yol açtığı önermesini eleştirir.[47] Wood'a göre bu önerme hem burjuva devrimi ile demokrasi arasında doğrudan ilişki kurar hem de kapitalizmin yalnızca burjuvazi ve aristokrasi arasında yaşanacak büyük bir mücadele sonunda olabileceği iddiasını barındırır.[48] Oysa kapitalizm en başta İngiltere'de tarımsal kapitalizm olarak, burjuva devrimi olmaksızın, ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Wood "geleneksel olarak kapitalizm, 'burjuva' değerlerinin ve uygulamalarının gerçekleşmesi olarak sunulurken, kapitalizm, İngiliz aristokrasisinin ve monarşisinin altında doğdu ve gelişti" der.[49] Wood'a göre,

> "her ne kadar İngiltere'de dünyanın ilk kapitalist sistemi kurulduysa da Batı kültürü, İngiliz deneyimine uymayan başka bir kapitalizm imajını egemen kıldı. Buna göre*, gerçek* kapitalizm aslında kentsel bir olgudur ve *gerçek* kapitalistin kökeni tüccar yani *burjuva*dır. Ama İngiltere'de kapitalist ekonominin kaynağı büyük toprak sahibi aristokrasinin egemen olduğu kırsal bölgelerdi".[50]

Burjuva devrimi söylemi aynı zamanda burjuvaziye üretim ilişkilerindeki dönüşümü başlatmak gibi bir tarihsel rol atfeder. Burada da bu dönüşümün illa burjuvazi tarafından sağlanması gerekliliği sorgulanabilir. Örneğin burjuvazinin başarısızlığına bu kadar vurgu yapılan Alman İmparatorluğu'nun kapitalist olmadığı söylenemez. Ayrıca

---

[47] Ellen Meiksins Wood, *Özgürlük ve Mülkiyet. Rönesans'tan Aydınlanma'ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, (Çev: Oya Köymen), Yordam Kitap, İstanbul, 2012b, s. 320-325.
[48] Demokrasi ve kapitalist ekonomi arasındaki ilişkiyi sorgulan Wood, "kapitalizm demokrasi olmaksızın da çalıştı" der. Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizmin Arkaik Kültürü. Eski Rejimler ve Modern Devletler Üstüne Tarihsel Bir Deneme*, (Çev: Oya Köymen), Yordam Kitap, 2012a, s. 227.
[49] Wood, 2012a, s. 185.
[50] Wood, 2012a, s. 17 (vurgu yazara aittir).

burjuva ve liberal kavramlarının eşanlamlı kullanımı belli ideolojilerin (liberalizm gibi) belli toplumsal sınıfların (burjuvazi gibi) tekelindeymiş gibi bir yargı doğurur. Bu bağlamda az önce kısaca değinilen Eley ve Blackbourn'un katkısı önemlidir. "Burjuva devrimi" kavramını sorgulayan yazarlara göre ne aristokrasi özsel olarak feodaldir ne de burjuvazi doğası gereği liberaldir. Aristokrasi ve burjuvazi gibi toplumsal sınıflara atfedilen sınıf farkındalığı üretim ilişkileri göz önünde bulundurulmadan hiçbir anlam ifade etmez. Onlara göre *Sonderweg* tezini savunanların hatası burjuva devrimini liberalleşme ile bağdaştırmalarıdır. Oysaki kapitalist üretim modeli ile demokratikleşme doğrudan bağlantılı değildir; kapitalist üretim şekli demokratik olmayan siyasal sistemlerde de mümkündür. Almanya'da burjuva ekonomik devrim yaşanmıştır; ancak bu devrim siyasal bir devrimle sonuçlanmamıştır.[51] Yazarlara göre, şayet burjuva devrimi sanayi kapitalizmine geçiş olarak tanımlanırsa o zaman Alman Birliği'nin kurulması da bir burjuva devrimi sayılabilir.[52]

Burada bu tezin amaçları doğrultusunda vurgulanmak istenen nokta, *Sonderweg* tarihçilerinin üretim ilişkilerinin tarihsel dönüşümlerdeki rolünü dikkate almayan bir yöntem izlemeleridir. Tarihsel analizin merkezine neyin alınacağı sorusu burada önem kazanmaktadır. Tarihçilerin kapitalizme geçiş sürecinde üretim ilişkilerinin dönüşümü yerine toplumsal sınıfların gelişimine öncelikli rol atfetmeleri, burjuva devrimi modeli gibi sorunlu bir çıkarsamaya neden olmaktadır. Burjuva devrimi mitine saplanıp kalan yaklaşım, *Junker* sınıfının sürekliliğine takılıp, dönemin en büyük yapısal dönüşümü olan kapitalizmi analize dahil etmemektedir.[53] *Sonderweg* tezi egemen sınıflar üzerinden bir

[51] Hatta Blackbourn ve Eley'e göre, 19.yüzyıl Avrupası'nda sanıldığı haliyle tek başına bir burjuva egemenliği, yani "burjuva devrimi" kavramsallaştırmasıyla örtüşen bir gerçeklik yoktur. Bkz. Blackbourn ve Eley, 1984, s. 144-174.

[52] Blackbourn ve Eley, 1984, s. 145. Wehler'in Alman burjuvazisinin "aristokratlaşması" ya da "feodalleşmesinden" bahsettiği belirtilmişti. Wehler'e karşı olarak Eley ve Blackbourn, Almanya'da sanayileşme ve kapitalizme geçiş feodal dönem elitleri aracılığıyla sağlandığı için "burjuva aristokrasi"den bahsetmenin "feodalleşmiş" burjuvaziden bahsetmekten daha doğru olduğunu iddia ederler.

[53] Geoff Eley, *A Crooked Line: From Cultural History to the History of Society*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 2005, s. 81. *Sonderweg* tezinin Almanya Demokratik Cumhuriyeti'ndeki Marksist tarih anlatısına liberal bir alternatif teşkil etme misyonuna sahip olduğunu da iddia edenler vardır. Bu tezin sınıf

okuma yaparak feodal dönem yapılarının, özelde de *Junker* hâkimiyetinin, Nasyonal Sosyalizm rejimine kadar süreklilik gösterdiğini söyleyerek iki olgu arasında neden-sonuç ilişkisi kurar. Ancak bu neden sonuç zincirinde önemli bir parça eksiktir. Bir toplumsal sınıfı saldırgan, otoriter ve militarist olarak nitelendirirken bunun nedeninin de izaha dâhil edilmesi gerekir. Elbette ki *Junkerler* süreklilik arz etmiş güçlü bir sınıftır; ancak üretim ilişkilerindeki dönüşüm, kapitalistleşme ve kapitalist yayılmacılık saldırgan dış politikanın ve militarizmin nedenidir. *Junker* sınıfının militarist yayılmacılığının altındaki ekonomik nedenler açıklanmadan bu sınıfa atfedilen özellikler anlaşılamaz. Aksi halde analiz bizi "burjuvazinin feodalleşmesi" gibi tarihsel gerçekliğe uygun düşmeyen çıkarımlara götürür. Üretim ilişkileri feodal değildir ki burjuvazi olsun. Hatta eskinin feodal toprak sahipleri zamanının kapitalist üreticilerine ve tüccarlarına dönüşmüşlerdir. Kapitalizmi sanayileşme, sanayileşmeyi ise burjuva sınıfının tarihsel misyonu olarak görme hatası da alan yazınında sıkça tekrarlanmaktadır. Burada bir kez daha kapitalizme geçişin üretim ilişkilerindeki bir dönüşüm olduğunu hatırlamak gerekir. Üretim ilişkilerindeki dönüşüm ise pekâlâ burjuvazi önderliğinde olmayabilir. Kapitalizmin ilk ortaya çıktığı yer olan Britanya'da üretim ilişkilerindeki dönüşümün tarımsal kapitalizmle başladığı, bunu sanayi kapitalizminin takip ettiği hatırlanırsa toprak soylu sınıfın da kapitalist olabildiği anlaşılabilir. *Junkerler*in sadece toprağa bağlı ve tüketim için üretim yaptığını, burjuvazinin de tek kapitalist sınıf olduğunu zannetmek bir yanılgıdır. Kapitalizm, bir sınıfın üretim ilişkisini değil, üretim ilişkilerinde yaşanan toplumsal bir dönüşümü ifade eder. Böyle yaklaşıldığında kapitalizmi burjuva devrimiyle başlatma ve yine bir üretim biçimini tek bir sınıfın göstergesi olarak görme yanılgısından uzaklaşılabilir. Bu sayede tarihte devrim gibi dönüştürücü bir moment aramaktansa üretim ilişkilerinde yaşanan uzun süreli değişiklikler ve dönüşümler anlaşılabilir.

mücadelesi ve kapitalizm eleştirisi barındırmadığı göz önünde bulundurulduğunda bu yorumda haklılık payı bulmak mümkündür. Bkz. Jarausch ve Geyer, 2003, s. 95.

Genelde Alman tarih yazımının ve özelde *Sonderweg* tezinin eleştirel analizinin işaret ettiği üzere tarihsel incelemelerde izlenen yöntem oldukça önemlidir. *Sonderweg* tezi yapısal yaklaşımıyla Alman tarih anlatısında paradigma değişikliği yaratmış olsa da, üretim ilişkilerindeki dönüşümleri göz ardı eden yöntemi yüzünden sınırlı kalmıştır. Bu nedenle bu tezde Alman ulus-devlet inşa süreci tarihsel sosyolojik bir yaklaşımla ele alınacaktır.

Özdalga'nın tanımıyla tarihsel sosyoloji "toplumların incelenmesinde hem metodoloji ile ilgili meseleler hem de problemlerin seçimi hakkında genel bir yaklaşımla ilgilidir."[54] Skocpol da tarihsel sosyolojiyi "büyük ölçekli yapıların ve temel değişim süreçlerinin doğasını ve etkilerini anlamaya adanmış sürekli, hep yenilenen bir araştırma geleneği" olarak tanımlar.[55] Ona göre, tarihsel sosyolojik incelemeler "zamana ve mekâna somut bir şekilde yerleşmiş olduğu anlaşılan toplumsal yapılar ya da süreçlerle ilgili sorular sorarlar".[56] Tarih disiplinine Annales Okulu'nun yaptığı katkılardan[57] ve sosyoloji disiplinindeki yeni akım çalışmalardan beslenerek ortaya çıkan tarihsel sosyoloji, tarihsel toplumsal dönüşümlerle ilgilenir. Dönüşümü ise toplumsal yapılarda meydana gelen uzun süreli süreçler olarak okur. Annales Okulu'nun ikinci kuşak temsilcilerinden Braudel, tarih ve sosyoloji üzerine yazdığı makaleler ile iki disiplin arasında geçiş sağlamış, "şeyleri bir bütün olarak görmeyi, ekonomik, toplumsal, siyasi ve kültürel tarihi bir 'total' tarih hâlinde bütünleştirmeyi" istemiştir.[58] Tarihsel sosyoloji, Marx ve Weber'in etkisiyle makro yapısal analiz ve karşılaştırmalarla Avrupa'da feodal dönemin çözülüşünü ve

[54] Elizabeth Özdalga, *Tarihsel Sosyoloji*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2009, s. 9 (aynen alınmıştır).
[55] Theda Skocpol (Der.), *Tarihsel Sosyoloji. Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, (Çev: Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 7 (aynen alınmıştır).
[56] Ibid, s. 2 (aynen alınmıştır).
[57] 1929 yılında kurulan Annales Okulu, Rankeci tarih anlayışını eleştirerek toplumsal tarihi, tarih disiplininin önemli bir konusu haline getirmiştir. Klasik historisizm devleti anahtar kurum olarak görürken, Annales Okulu ile tarihin vurgusu devletlerden ve devlet liderlerinden toplumsal yapılara kaymıştır.
[58] Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, (Çev. Mehmet Küçük), 4. Basım, Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2014, s. 74-75 (aynen alınmıştır). Braudel'in bahsi geçen çalışmaları için bkz Fernand Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara, 1992; Fernand Braudel, "Tarih ve Toplumsal Bilimler: Uzun Dönem", (Çev. Deniz Erksan), *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde*, Ali Boratav (Der.), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 69-96.

kapitalizmin ortaya çıkışını araştıran çalışmalarca şekillenmiştir.[59] Bu anlamda Annales Okulu ve tarihsel sosyoloji birbirini tamamlar niteliktedir. Annales Okulu'nun odağında feodal toplum olmuş, tarihsel sosyoloji çalışmaları da bu dönemi takip eden kapitalizme geçiş süreci ve devletler sisteminin oluşumuyla ilgilenmiştir.

Ana akım Uluslararası İlişkiler kuramları olan neorealizm ve neoliberalizm, statik tarih kavrayışıyla hareket ederek devlet-uluslararası sistem ilişkisinde devlet davranışlarının sistem (yapı) tarafından belirlendiğini savunur. Uluslararası sisteme atfettikleri rol nedeniyle bu yaklaşımlar devleti yapının belirlenimi altında görerek onun dönüşümlerini anlamada yetersiz kalırlar. Uluslararası İlişkiler disiplininin ayrı bir bilim dalı olarak kurulmasıyla başlayan iç-dış ya da yerel-uluslararası ayrımı ile tarih ve sosyoloji, Uluslararası İlişkiler'de yeri geldiğinde ve gerektiği kadar faydalanılan ayrı alanlar olarak kalmıştır. Hâkim Uluslararası İlişkiler kuramlarının tarihe araçsal yaklaşarak, tarihi yalnızca kuramların onaylanması için başvurulan bir malzeme deposu gibi kullanması disiplinin tarih dışı bir hâl alması sonucunu doğurmuştur.[60] Bu kuramlar Hobson'ın tabiriyle *kronofetişizm* ve *temposentrizm* tuzaklarına düştükleri için mevcut

[59] Tarihsel sosyoloji çalışmaları, birinci ve ikinci dönem neo-Weberci tarihsel sosyolojik yaklaşımlar ile tarihsel materyalist tarihsel sosyolojik çalışmalar olarak sınıflandırılır. Birinci dönem neo-Weberci tarihsel sosyoloji çalışmaları devleti başat aktör gören realizmi eleştirerek devletlerin oluşumunu ve uluslararası sistemden gelen baskıların devletler üzerindeki etkilerini incelemiştir. Skocpol, Tilly, Spruyt, Mann, Anderson, Giddens gibi toplumsal değişim süreçlerini inceleyen kuramcıları birinci dönem Weberci anlayış içine yerleştirmek mümkündür. İkinci dönem neo-Weberci çalışmalar Hobson'un araştırmalarından oluşur. Hobson'a göre, birinci dönem tarihsel sosyoloji çalışmaları devlet ve topluma edilgen bir rol atfettikleri için neorealizme benzemişlerdir. Bu nedenle kendisi realist olmayan bir tarih sosyolojisi geliştirmenin gerekli olduğunu savunmuştur. *The Wealth of States* kitabında Hobson, Avrupa devletlerini 1877'de serbest ticaretten gümrük tarifesi korumacılığına geçmeye iten hem ulusal hem de uluslararası nedenleri araştırarak, uluslararası sistemin dayatmaları önemli ve etkili olsa da bu dayatmalara her devletin kendi özgün toplumsal koşullarına göre cevap verdiğini tespit etmiştir. Bu çalışmasına dayanarak ulusal (iç toplum) ve uluslararasının (dış toplum) birbirini karşılıklı belirlediğini iddia ederek yapılanma kuramını ortaya atmıştır. Bkz. John M. Hobson, "Uluslararası İlişkilerdeki İki Weberci Tarihsel Sosyoloji Dalgası", Stephen Hobden ve John M. Hobson, *Uluslararası İlişkilerin Tarihsel Sosyolojisi*, (Çev: Mervenur Lüleci Karadere), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2015b, s. 112-117. Ancak Hobson'ın analizlerinde ekonomik ve siyasal alanları ayrı ontolojik kategoriler gibi ele alması, tarihsel materyalist tarihsel sosyoloji çalışmalarının hedefi haline gelmesine neden olmuştur. Bkz. Faruk Yalvaç, "Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler: Jeopolitik, Kapitalizm ve Devletler Sistemi", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Vol. 10, No. 38, 2013, s. 7-10.

[60] Stephen Hobden, "Tarihsel Sosyoloji: Uluslararası İlişkilerin Geleceğine Dönüş Mü?", Stephen Hobden ve John M. Hobson, *Uluslararası İlişkilerin Tarihsel Sosyolojisi*, (Çev: Mervenur Lüleci Karadere), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2015, s. 76.

düzeni mutlaklaştıran ve tarihsel dönüşümleri belirsizleştiren bir yaklaşım izlemişlerdir.[61] Örneğin neorealistler uluslararası sistemin ve dolayısıyla devletler arası ilişkilerin her zaman anarşinin zamansız ve değişmez mantığıyla sürdüğünü düşünürler.[62] 1648 Vestfalya Antlaşması ile başlattıkları bir devletler sistemi arka planıyla Uluslararası İlişkiler söylemini hem dünya tarihinden hem de üretim ilişkilerinden soyutlamışlardır. Ayrıca devleti başat aktör olarak görmelerine rağmen bir devlet kuramı geliştirmemişlerdir.[63] Böylece Uluslararası İlişkiler disiplininin ana akım kuramları, tarihsel toplumsal dönüşümlerle ve inceleme nesnelerinin (devletin) antropolojisiyle ilgilenmeyerek, toplumsal sınıfları disiplinin gündeminden dışlamışlardır.

Uluslararası İlişkiler disiplininin ortaya çıkış sürecinde bir devlet kuramı geliştirmemesinin nedeni, hem uluslararası sistemin belirleyiciliğine yapılan vurgu hem de toplumsal sınıflara değinmeden devleti kavramsallaştırmanın mümkün olmamasıdır. Bu nedenle "eleştirel dönüş" dönemine ve özellikle Robert Cox'a kadar disiplinde toplumsal sınıfların bahsi geçmemiştir. Disiplinin devleti kavramsallaştırmamasının bir başka nedeni de belki de dönem itibariyle buna ihtiyaç duymamasıdır. 1929 ekonomik krizine kadar Anglo-Sakson kapitalizminde hâkim olan *laissez faire* anlayışı sayesinde devletin ekonomiye müdahalesinin gereksiz olduğu savunulmuş, bu sayede de devlet disiplinin araştırma nesnesi olarak görülmemiştir. Krizi takip eden Keynesçi dönemde ekonomiye devlet müdahalesinin kabul gören bir olgu olmasıyla durum değişmiş; devleti ve rolünü açıklama girişimleri başlamıştır. Bu girişimle birlikte 1960'lara kadar modernleşme teorisi denilen ilerlemeci bir açıklama modeli egemen olmuştur.

[61] Hobson, John M. "Tarihsel Sosyolojiyi Yeniden Uluslararası İlişkilere Dahil Etmek Neler Kazandırır? Uluslararası İlişkilerde Kronofetişizm ve Temposentrizmi Aşmak", Stephen Hobden ve John M. Hobson, *Uluslararası İlişkilerin Tarihsel Sosyolojisi*, (Çev: Mervenur Lüleci Karadere), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2015a, s. 16-30.

[62] Kenneth Waltz'un uluslararası sistemin yapısının değişmez bir anarşi olduğu varsayımı hatırlanabilir. Waltz, anarşik sistemde devletlerin işlevsel olarak farklı olmadığını iddia ederek devletlerin toplumsal yapılarının ve gelişme yollarının farklılıklarıyla ilgilenmez. Böylece devlet tarihsel ve toplumsal bağlamın dışına itilmiştir.

[63] Hobson, 2015b, s. 104.

Modernleşme teorileri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonyasıyla, Batı kapitalist bloğunun ekonomik büyüme dönemiyle ve Soğuk Savaş koşullarıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu dönemde Batı Blok'u kendini dünyanın geri kalanına rol model olarak sunmaya çalışmıştır. Modernleşme kuramına göre, kapitalist Batı dünyasının geri kalanı liberal kapitalizmin kurallarına uyarsa ve standartlaşmış gelişme modelini takip ederse sonunda iktisadi ve siyasi olarak Batı gibi gelişebilecektir. Ancak 1960'lardaki dekolonizasyon bu anlatıyı temelinden sarsmıştır. Post-kolonyal dönemde devletler kendilerinden beklendiği gibi modernleşme aşamalarını takip etmek yerine sisteme başkaldırmışlardır. Bu dönem aynı zamanda Marksist teorinin de kendini yeniden gözden geçirdiği bir dönem olmuştur. Klasik Marksizm'in ekonomik yapısalcılığı ve doğrusal evrimciliğiyle yüzleşen neo-Marksist yazarlar tarihe geri dönmüştür. "Eleştirel dönüş" ya da Marksizmin Rönesansı diye de anılan bu dönemde Wallerstein ile başlayarak devletler sistemi ve kapitalizm ilişkisiyle ilgili tartışmalar tarihsel sosyolojinin gelişiminde önemli rol oynamıştır.[64] 1970'li yıllarda Marksizm'in üretim ilişkileri tanımından yola çıkan neo-Gramscian ve Siyasal Marksist yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Neo-Gramscian akımın Uluslararası İlişkiler'deki önemli temsilcisi Cox, devletler, toplumsal güçler ve dünya düzenlerinden oluşan tarihsel yapılar yaklaşımını geliştirerek disiplinin gündemine toplumsal sınıfları dâhil etmiştir. Bu gelişmelerin yanı sıra 1980'lerden başlayarak küreselleşme ve onun yarattığı belirsizlikler nedeniyle disiplinde tarihsel yaklaşımlara yönelik ilgi artmıştır.[65] Tarihsel dönüş sayesinde devletlerin nasıl oluştuğuna ve devlet-toplum arasındaki karşılıklı ilişkiye yeniden ilgi duyulmaya başlanmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası

[64] Faruk Yalvaç (Der.), *Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler*, Nika Yayınevi, Ankara, 2018, s. 8. Devletler sistemi ve kapitalizm ilişkisini farklı teorik yaklaşımlara yer vererek özetleyen bir makale için bkz. Chase-Dunn, Christopher, "Interstate System and Capitalist World-Economy: One Logic or Two?", *International Studies Quarterly*, Vol. 25, No. 1, 1981, s. 19-42.

[65] Uluslararası İlişkiler disiplininin tarihsel gelişimi içinde tarihsel materyalist kuram ve çalışmalarla kurduğu ilişkiyi tartışan bir makale için bkz. İlhan Uzgel ve Nazan Bedirhanoğlu, "Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi: Dışlamadan Sınırlı Tanımaya, Uluslararası İlişkiler Kuramları ve Marksizm", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 46, 2015, s. 105-13.

sistemde yaşanan bu yapısal değişim, disiplinin hâkim paradigması olan "değişmeyen bir yapı olarak uluslararası anarşi" anlayışını sorgulatmıştır. Özellikle devletin aşınmasından ya da rolünün değişmesinden bahsedilen, küresel dönüşümlerin hız kazandığı günümüzde tarihsel sosyoloji, devletin dönüşümünü ve uluslararası sistemin değişimini anlamada önem kazanan bir yaklaşım olmuştur.

Tarihsel sosyoloji, Uluslararası İlişkiler disiplinin ana akım varsayımlarına köklü eleştiriler getirmiştir. Uluslararası İlişkiler kuramcılarının tarihi kendi teorilerini test etmek için bir alan olarak görmeleri disiplini tarih dışı kavramsallaştırmalara itmiştir.[66] Bu soruna bağlı olarak disiplin, devletlerin ve devletler sisteminin orta çıkışını tarihsel bağlamında tartışmamıştır. Bu nedenle tarihsel sosyolojinin ilk gündemi Uluslararası İlişkiler disiplinine devletin tarihinin kazandırılması olmuştur. Özellikle Soğuk Savaş sonrası bazı araştırmacılar Uluslararası İlişkiler disiplininin temel kabullerinin Avrupa-merkezci olmasını eleştirerek kapitalizmin ve ulus-devletlerin Batı Avrupa'da ortaya çıkışını ana akımdan farklı yaklaşımlarla incelemişlerdir. Bu çalışmalar sayesinde devletin tarihsel sorgulanması disiplinin gündemine taşınmıştır. Yine ana akım Uluslararası İlişkiler kuramları iç toplum ve dış toplum arasında ayrım yaparak uluslararasının özgüllüğünü iç toplumdan farkı üzerinden okur. Disiplinin kuruluş aşamasında yapılan bu yapay bölünmeyle Sosyoloji ile Uluslararası İlişkiler'in araştırma alanları birbirinden ayrılmıştır. Tarihsel sosyolojik çalışmalarla birlikte iç ve dış toplumun karşılıklı olarak birbirini nasıl etkilediği araştırılmaya başlanmıştır.[67] Böylece Tarih, Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler disiplinlerini birleştiren bir yaklaşım doğmuştur. Bu yaklaşım aynı zamanda Uluslararası İlişkiler disiplininin devlet merkezli ve iç-dış ayrımına dayalı anlayışını sorgulayarak toplumsal ilişkilerin bütünlüğünü göstermeye çalışmıştır. Tarihsel sosyolojinin disipline en büyük katkısı, statik tarih anlayışını yıkarak

[66] Özdalga, 2009, s. 32.
[67] Hobson, 2015a, s. 32.

tarihsel dönüşümlerin anlaşılmasını mümkün kılmasıdır.[68] Bu sayede uluslararası ilişkilerin değişmez anarşik yapısı anlayışından uzaklaşılarak toplumsal değişimlerin nedenleri araştırma konusu edilmiştir. Devletin ve devletler sisteminin tarihsel kökenlerinin irdelenmesi ile disiplinin temel kavramları tarihsel ve toplumsal bağlamda tartışılmaya başlanmıştır.

Uluslararası tarihsel sosyoloji çalışmaları iki temel yaklaşımdan oluşur. Bunlardan ilki eşitsiz ve bileşik gelişme modeli, diğeri ise Siyasal Marksizm'dir. Toplumlardaki değişim ve dönüşümleri uluslararası bağlam içinde açıklamaya çalışmak, eşitsiz ve bileşik gelişme yönteminin amacıdır. Rosenberg, disiplindeki hâkim paradigmalardan biri olan "güç dengesi" kavramı yerine Troçki'nin eşitsiz ve bileşik gelişme kuramını koyarak bu kavramı Uluslararası İlişkiler'e taşımıştır.[69] Ona göre ana akım kuramlar, üretim ilişkilerindeki değişim ile devletler sistemi arasındaki ilişkiyi görmezden gelerek jeopolitik mücadeleleri siyasal düzlemde açıklar. Bunun için ana akımın en sık başvurduğu kavram ise anarşidir. Rosenberg, anarşinin tanımını neorealizmden farklı bir şekilde, kapitalist üretim ilişkilerinin yayılmacı doğasına bağlı olarak yapar.[70] Anarşiyi kapitalist yayılmacılıkla ilişkilendirerek jeopolitik mücadelelerin altında yatan iktisadi düzlemi işaret eden Rosenberg, bu kavramsal modeli yöntem edinerek devletler sistemi ve kapitalizm ilişkisi üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu sayede uluslararası sistemin kapitalist niteliğinin daha iyi anlaşılacağını ileri sürerek tarihsel materyalist bir Uluslararası İlişkiler kuramı geliştirmek istemiştir.[71]

---

[68] Hobson, 2015a, s. 24.

[69] Justin Rosenberg, "Why is there no International Historical Sociology?" *European Journal of International Relations,* Cilt 12, Sayı. 3, 2006, s. 180-195.

[70] Justin Rosenberg, "Kenneth Waltz and Leon Trotsky: Anarchy in the Mirror of Uneven and Combined Development", *International Politics*, Cilt 50, No 2, 2013, s. 199-200.

[71] Faruk Yalvaç, "Uluslararası Tarihsel Sosyoloji: Yapı, Tarih ve Diyalektik", *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2*, Tayyar Arı (Der.), Dora Yayıncılık, Bursa, 2014, s. 319-320. Ayrıca bkz. Alexander Anievas ve Kamran Matin, *Historical Sociology and World History. Uneven and Combined Development over the Longue Durée*, Rowman & Littlefield International Ltd, Londra, 2016, s. 219.

Uluslararası tarihsel sosyolojik yaklaşımların ikincisi olan Siyasal Marksizm, eşitsiz ve bileşik gelişme modelini uluslararası siteme yaptığı vurgudan dolayı eleştirerek onun yerine siyasal mücadeleleri ve üretim ilişkilerini ön plana alan bir yaklaşım geliştirmiştir. 1950'lerdeki İngiliz Marksist tarihçileri geleneğinden, özellikle de Thompson'ın çalışmalarından etkilenen Siyasal Marksizmin önemli temsilcileri Elen Meiksins Wood ve Robert Brenner'dır. Toplumsal dönüşümlerde üretim ilişkilerinin belirleyici olduğunu savunan Siyasal Marksistlerin kuramsal yaklaşımına ilerde değinileceği için burada sadece yöntemsel olarak tarihsel gelişmeyi sınıf ve üretim ilişkilerini merkeze alarak inceledikleri söylenebilir. Ancak Wood ve Brenner, kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişmesinin tek tek toplumlar üzerindeki etkisini dikkate almamakla ve sorunun uluslararası boyutunu göz ardı etmekle eleştirilmişlerdir. Haklı bulunabilir bu eleştiriye yanıt kendisi de Siyasal Marksist olan Benno Teschke'den gelmiştir. Teschke'ye göre Siyasal Marksizm üretim ilişkilerindeki dönüşümü merkeze taşıyarak önemli bir adım atmış; ancak tümüyle iç-toplum odaklı kalarak uluslararası sistemin etkisini göz ardı ettiği noktada eksik kalmıştır. Teschke toplumsal değişimin temel dinamiği olarak toplumsal mülkiyet ilişkilerini başlangıç noktası olarak alır.[72] Tarihsel olarak üretim ilişkilerindeki dönüşümün izini sürmenin bizi aynı zamanda devletin oluşumuna da götüreceğini savunur. Bu nedenle Avrupa'da kapitalizme geçiş sürecinde yaşanan toplumsal dönüşümlerde hem toplumsal mülkiyet ilişkilerinin hem de uluslararası dinamiklerin rolünü ve bu ikisinin birbirini nasıl etkilediğini inceler.

Teschke'ye göre, modern devletler hem toplumsal mülkiyet ilişkilerinde yaşanan kapitalist dönüşüm hem de içinde bulundukları jeopolitik bağlam tarafından şekillenmiştir. Her bir devletin uluslararası sistemle nasıl ilişkilendiği ise yine toplumsal mülkiyet ilişkileri tarafından belirlenmiştir. Bu noktada Teschke modern devletler

[72] Benno Teschke ve Hannes Lacher, "The Changing Logics of Capitalist Competition", *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 20, No 4, Aralık 2007, s. 568.

sisteminin oluşumunda kapitalist mülkiyet ilişkilerinin İngiltere'den başlayıp yayılması sürecine dikkat çeker. Ancak bunu yaparken Rosenberg'in eşitsiz ve bileşik gelişme modelinden ayrı düşer:

> "Kapitalizmin iç kaynaklı gelişimi tümüyle İngiltere'ye özgüyken, yayılışı transnasyonal değil, kıtadaki [Avrupa] hanedanlık devletlerini *jeopolitik yönden bileşik* [geopolitically mediated], sosyopolitik yönden eşitsiz [uneven], uzun dönemli bir süreçte modern devlete dönüştüren, *jeopolitik kaynaklı* bir süreçti. Bu süreçte ondokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda uluslararası ilişkiler büyük oranda, Avrupalı komşularını *rekabeten ve ekonomik karşılaştırmada dezavantajlı* konuma sokan Britanya devlet/toplum bileşiğinin yarattığı modernleştirici baskının yönetilmesiyle ilgiliydi. Bu durum, devlet sınıflarını, daha sonra bir "yukarıdan aşağıya devrimler" dizisiyle kapitalizmi getirmeye yol açacak karşı stratejiler geliştirmeye zorladı. Bu uzun dönem, Avrupa için 1688'den Birinci Dünya Savaşı'na kadar, dünyanın geri kalanı içinse ondan sonra da sürdü".[73]

Teschke aynı zamanda Siyasal Marksist yaklaşımın Uluslararası İlişkiler disiplinindeki en önemli temsilcisidir. Ona göre geleneksel Uluslararası İlişkiler kuramları "Vestfalya Miti" üzerine kurulu olduklarından, bu tarihi egemen eşit devletler sisteminin ortaya çıktığı bir dönüm noktası olarak alırlar. Ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla iç siyasal düzen hiyerarşik, dış ise anarşik alan olmak üzere birbirinden ayrı kabul edilmiştir. Böylece Vestfalya ile başlayan ve günümüze dek devam eden anarşik bir uluslararası sistem ima edilir.[74] Vestfalya ve anarşi miti ise üretim ilişkilerindeki dönüşümlerin ve buna bağlı gelişen devlet oluşumunun göz ardı edilmesine sebebiyet vererek sorunlu bir paradigma yaratmıştır.[75] Bu noktadan hareketle disiplininin kurucu mitlerini eleştiren Teschke, karşılaşmalı tarihsel sosyolojik yöntem izleyerek modern

[73] Benno Teschke, *The Myth of 1648. Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations*, Verso, 2003, s. 11-12 (çeviri bana, vurgu yazara aittir).
[74] Teschke, 2003, s. 2.
[75] Bu nedenle Teschke, "Uluslararası ilişkiler bir *sosyal* bilimdir. Bir sosyal bilim olarak, hakimiyet ve sömürü yapılarının gündelik olarak yeniden üretilmesinin dışında değildir… Neorealizm bir hâkimiyet kurma bilimidir" demiştir. Teschke, 2003, s. 273-274 (çeviri bana, vurgu yazara aittir).

uluslararası ilişkilerin kronolojik ve coğrafi kökenleri üzerine incelemeler yapmıştır. Buna göre devletler sisteminin Vestfalya ile değil, kapitalist mülkiyet ilişkilerinin İngiltere'de ortaya çıkıp yayılmasıyla başladığını savunmuştur.[76]

Özetle ana akım Uluslararası İlişkiler yaklaşımları devletler arası ilişkileri incelerken üretim ilişkilerini ve kapitalizmi görmezden gelirler. Tarihsel sosyoloji ise devleti tarihsel bağlamında kavramaya çalışır ve devletler sisteminin oluşumunda rol oynayan iç ve dış toplumsal güçleri araştırır.[77] Buna göre tarihsel sosyolojik yaklaşım birbirini kucaklayan iki koldan oluşur. Bunlardan ilki toplumsal sınıf yapısının ve üretim ilişkilerinin devlet oluşumundaki rolü, ikincisi ise uluslararası sistemin yerel toplum üzerindeki dönüştürücü etkisidir. Bu sayede ana akım kuramların uluslararası sistemin bir fonksiyonu gibi ele aldıkları geleneksel devlet görüşü terk edilerek üretim ilişkileri, toplumsal güçler ve uluslararası sistemle karşılıklı bir ilişki içinde anlaşılacak bir devlet yaklaşımı için adım atılmıştır.

Bu tez de bu geleneği takip ederek tarihsel sosyolojik yaklaşımla Alman ulus-devletinin tarihselleştirilmesini amaçlamaktadır. Skocpol, tarihsel sosyolojiyle bakıldığında tek bir toplum yapısı ya da toplumların gelişiminde tek bir model olmadığını, tarihsel değişimin her zaman bir toplumun kendi somut koşullarına bağlı olarak gerçekleştiğini belirtir.[78] Bu yaklaşımı takiben devleti tarihselleştirmenin yöntemi, onu toplumsal üretim ilişkileri ve uluslararası sistem ilişkisi içerisinde araştırmaktan geçer. Bu nedenle üretim ilişkilerindeki kapitalist dönüşüm ile uluslararası sistemin yarattığı dönüştürücü baskıların karşılıklı etkileşimi incelenerek Alman devletinin inşa

[76] Teschke, 2003, s. 11; Teschke ve Lacher, 2007, s. 573-574.
[77] Halliday'in belirtmiş olduğu gibi "tarihsel sosyoloji bir bütün olarak çok farklı bir uluslararası sistem gelişimine, sosyolojik ve uluslararası etkenleri göz önünde tutan farklı ulusal, 'ulus-devlet' tarihlerine açıklama sağlamaktadır." Bkz. Fred Halliday, "Bir Uluslararası Sosyolojiye Doğru", Stephen Hobden ve John M. Hobson, *Uluslararası İlişkilerin Tarihsel Sosyolojisi*, (Çev: Mervenur Lüleci Karadere), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2015, Sakarya, s. 347 (aynen alınmıştır).
[78] Skocpol, 1999, s. 102.

süreci tarihsel sosyolojik bağlamında anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu iki analiz düzeyi tezin kuramsal yaklaşımının ana gövdesini oluşturduğu için daha yakından incelenmelidir.

Alman ulus-devlet inşa sürecini yorumlarken birbirini tamamlayan iki temel kuramsal varsayım merkeze alınmıştır. Bu varsayımlardan ilki, devlet inşası ile üretim ilişkilerinde yaşanan kapitalist dönüşümün birbiriyle doğrudan ilgili olduğudur. Marksist tarih anlayışına göre sınıf savaşımları toplumsal değişimin tetikleyicisidir.[79] Sınıf çatışmaları ise doğrudan maddi yapıyla yani üretim ilişkileriyle ilgilidir. Devletin kökeni de benzer bir biçimde üretici güçlerin gelişiminin belirli bir uğrağındaki maddi yapıyla açıklanmaktadır.[80] Bu da bizi araştırmaya temel teşkil eden ikinci kuramsal varsayıma götürür. Buna göre bu tezde devletler sistemi ve kapitalizmin iç içe geliştiği savunulmaktadır. Kapitalizmin ilk kez İngiltere'de doğup yayılmasının Avrupa'nın diğer bölgelerinde kapitalizme geçişin niteliğini derinden etkileyen bir faktör olduğu belirtilerek, üretim ilişkilerinin uluslararasılaşması analize dâhil edilmiştir. Bu kuramsal arka planla yola çıkılan çalışmada, Alman ulus-devletleşme süreci hem üretim ilişkilerindeki kapitalist dönüşüme bağlı olarak hem de Batı Avrupa'da kapitalizmin ortaya çıkışı ve yayılışının yarattığı dönüştürücü dinamiklerle birlikte ele alınmıştır. Bu sayede hem iç toplumun hem de dış toplumun dönüştürücü etkilerini dikkate alan, iki boyutlu bir açıklama sunulmaya çalışılmıştır.

Ulus-devletlerin Batı Avrupa'da ortaya çıkış mevzusu, kapitalizmin kökeni üzerine yaşanan eski bir tartışmayla birlikte gelişmiştir. Aslında ilki 1950'lerde başlayan (Dobb-Sweezy tartışması diye anılır) ve ikincisi 1980'lerde Brenner Tartışması diye de anılan, birbirinin devamı olan tartışmalar yapılmıştır.[81] Alan yazınında kısaca "geçiş

[79] Marx ve Engels "günümüze kadarki bütün toplumların tarihi sınıf savaşımları tarihidir" demişlerdir. Bkz. Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri,* (Çev: Muzaffer Erdost), Sol Yayınları, Ankara, 2011, s. 116 (aynen alınmıştır).
[80] Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi (Feuerbach),* (Çev: Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 2008, s. 66-68 ve 114.
[81] Feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin incelendiği birinci kuşak geçiş tartışmalarında temelde iki farklı geçiş teorisi söz konusudur. Bunlar, feodalizmden kapitalizme geçişi ticaret ilişkilerinin artmasıyla

tartışmaları" diye anılan bu tartışmalar, temelde feodal üretim biçiminden kapitalist üretim biçimine geçişin nedenlerini ve biçimlerini araştırmıştır. Bu tartışmada temel olarak iki farklı bakış açısı vardır. İlki Batı Avrupa'da kapitalizmin ortaya çıkışını feodal üretim biçimine içkin nedenlerle, yani feodal sınıf yapısının ve üretim ilişkilerinin çelişkileriyle açıklarken diğeri dışsal etkenlere bakarak ticaretin ve pazarın yarattığı dış baskıyla feodalizmden kapitalizme dönüşümün gerçekleştiğini iddia eder. Üretim ilişkilerini esas alan modelin önde gelen temsilcileri Brenner, Wood ve Teschke gibi Siyasal Marksistlerdir. Frank ve Wallerstein da ikinci kuşak ticaret (değişim ilişkileri) modelinin önemli isimleridir. Bu tezin kuramsal arka planını oluşturduğu için üretim ilişkileri modeli ayrıntılı incelenecektir.

Analizlerinde Marx ve Dobb çizgisini takip ederek toplumsal üretim ilişkilerine öncelik veren Brenner'a göre feodalizmden kapitalizme geçişi artan ticaret ilişkilerine bağlayan yaklaşım iki önemli olguyu açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bunlardan birincisi Batı Avrupa'da serflik ortadan kalkarken Doğu Avrupa'da serfliğin güçlenmesi, ikincisi ise tarım kapitalizminin Fransa'da değil de İngiltere'de başlamasıdır. Bu iki durumu

açıklayan ve Sweezy ile özdeşleşen ticaret modeli ve Dobb ile anılan toplumsal üretim ilişkileri modelidir. Sweezy, ticaretin gelişmesi ile feodal sistemin çöküşü arasında neden sonuç ilişkisi kurar. Ona göre uzun mesafe ticaretinin ve para ekonomisinin ortaya çıkması Avrupa feodalizmini niteleyen tarım ekonomisinin ve serfliğin sonunu getirerek feodal toplum yapısını çözmüş ve kapitalizmin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sweezy'nin ticaret modeline karşılık Dobb, sınıf ilişkilerini odağına alan bir model sunar. Analizlerinde Marx'ın izinden giden Dobb, feodalizmin çözülüşünü üretim ilişkileri çerçevesinde iç toplumsal çelişkilerle açıklayarak kapitalizmin bizzat feodalizmdeki köylü ile toprak sahipleri arasındaki sınıf mücadeleleri içinde ortaya çıktığını öner sürer. Feodal üretim ilişkilerinde toprak sahiplerinin gelirlerini arttırmalarının yolu serflerin artı-emek süreleri üzerinde baskı yapmaları olmuştur. Ancak 14. yüzyılın başlarındaki kıtlık ve ortalarındaki veba salgını sebebiyle yaşanan emek kıtlığı, feodal düzenin dayandığı güç ilişkilerini değiştirmiştir. İşgücünde yaşanan hızlı düşüş maliyetleri arttırmıştır. Böylece feodal sistem 14. yüzyılda krize girmiş ve krizin akabinde feodal ilişkilerde değişmeler başlamıştır. Sistemdeki bu değişim kendisini en açık haliyle emek-ranttan para-ranta geçişte göstermiş, topraklar köylülere kiraya verilmeye başlanmıştır. Böylece feodalizmin çözülüşünü, üretim ilişkileri çerçevesinde serflik ile lordluk arasındaki sınıf çelişkisi belirlemiştir. 1950'lerde yaşanan bu tartışmanın 1980'lerde yeniden canlanması Brenner ve Wallerstein sayesinde olmuştur. Sweezy'nin yaklaşımı, Wallerstein'ın "uzun onaltıncı yüzyılda" (1450-1640) Avrupa'da pazar ilişkilerinin gösterdiği yayılmaya merkezi rol atfettiği Dünya-Sistemleri Analizi'ne ilham vermiştir. Brenner ise Dobb'un üretim ilişkilerini ve sınıf çatışmalarını merkeze alan analizini takip etmiştir. Bkz. Maurice Dobb, Paul Sweezy, C. Hill vd., *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*, (Çev: Çetin Yetkin), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000; Maurice Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler. Geçiş Tartışmaları*. (Çev: F. Akar), Belge Yayınları, 2007; Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, (Çev: Necmiye Alpay), Metis Yayınları, İstanbul, 2009. Ayrıntılı bir inceleme içi bkz. Richard Lachmann, Origins of Capitalism in Western Europe: Economic and Political Aspects, *Annual Review of Sociology*, Vol. 15, 1989, s. 47-72.

anlamak için yola çıkan Brenner, uzun dönemli eğilimleri belirleyen etkenin sınıf ilişkileri ve sınıf yapısı olduğunu iddia etmiştir. Brenner'a göre toplumdaki sınıf yapısı ve mülkiyet ilişkileri, bir toplumun iktisadi gelişme kalıbını belirler. Buna göre feodalizmden kapitalizme geçişi sağlayan kritik durum "özel sınıf yapılarının yerleştirdiği ve sınıf çatışmalarının ortaya çıkardığı ya da çıkarmadığı görece özel süreçlerdir".[82] Serfliğin Batı Avrupa'da ve Doğu Avrupa'da farklı gelişmeler izlemesinden yola çıkan Brenner, Elbe Nehri'nin doğusunda ve batısında sınıf yapılarındaki farklılıkları ve sınıf ilişkilerindeki değişimi kendi açıklama modeline örnek olarak ele alır. Brenner'in modeli şöyle bir mantık izler: Feodal dönemde Elbe'nin batısında köylüler toprak soylulardan bağımsızlaşmayı başarırken Elbe'nin doğusunda ise bunun tam tersi bir süreç yaşanmış, köylüler serfleştirilmiştir. Elbe nehrinin iki yakası arasındaki bu farklılığı *Gemeinde* (cemaat) adı verilen köy örgütlenmelerinin doğuda az ve güçsüz olması açıklayabilir.[83] Doğuda serflik, batıdakine benzer güçte bir *Gemeinde* örgütlenişinin olmaması nedeniyle pekişirken yine bu bölge sınıf ilişkilerinin niteliği nedeniyle ekonomik olarak geri kalmıştır.[84] Elbe'nin iki yakası arasındaki gelişme farklılığını sınıf yapısı ile açıklayan Brenner, kapitalist üretim ilişkilerinin İngiltere'de başlamasını da yine İngiltere ve Fransa'daki farklı sınıf yapıları ve sınıf ilişkileri ile açıklar. İngiltere'de köylüleri baskı altına alan toprak sahibi sınıf zamanla kapitalist girişimcilere, köylüler de ücretli emekçiye dönüşmüşler; bu sayede İngiltere tarımsal üretimin dönüştüğü (kapitalistleştiği) ilk yer olmuştur.[85] Fransa'da ise köylülerin görece

[82] Robert Brenner, "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe", *The Brenner Debate*, T.H. Ashton ve C.H.E. Philpin (Der.), Cambridge University Press, 1987a, s. 10-12.
[83] Bunun sebebi ise doğuya yayılma ve doğunun sömürgeleştirilmesi (*Ostexpansion, Ostkolonization*) sürecinde *Gemeinde* yerine (toprak sahibi eliyle) yapay köy topluluklarının kurulmuş olmasıdır. Ayrıca Doğu Alman köylerinin daha küçük ve daha az nüfuslu olması köylülerin serfleştirilmesini kolaylaştırırken *Gemeinde* oluşumunu zorlaştırmıştır. Bkz. Brenner, 1987a, s. 42-43.
[84] Brenner, 1987a, s. 41-45.
[85] Brenner bu duruma "tarımın kapitalist yapısı" der. Bkz. Brenner, 1987a, s. 53. İngiltere'de kapitalizmin ortaya çıkışını inceleyen Wood da kapitalizmin tarımsal kökenine işaret ederek İngiltere'de kapitalizmin tarımsal alanda yaşanan toplumsal mülkiyet ilişkilerinin değişimiyle doğduğunu belirtir. Bkz. Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizmin Kökeni. Geniş Bir Bakış*, (Çev: A. Cevdet Aşkın), Epos Yayınları, Ankara, 2003, s. 86.

güçlü olmasından ötürü tarımsal dönüşüm gerçekleşmemiştir. Fransız köylüsü monarşinin desteğiyle toprak sahibi sınıfa karşı çeşitli haklar kazanmıştır. Köylüyü aristokrasiye karşı koruyan monarşik Fransız devleti ayrı bir iktisadi sınıf teşkil ederek (toprak sahibi sınıfla rekabet halinde) köylüden vergi toplayabilmiştir. Böylece Fransa'da devlet sınıf benzeri, artı-ürün toplayan bir durumda olmuştur. Bu bağlamda Fransa'da köylüler ve monarşik devlet birbirine bağlı olarak gelişmiştir.[86] İngiltere'de ise bundan farklı olarak mutlakiyetçilik, toprak soylu sınıfa dayanarak gelişmiştir. Bu sayede İngiltere'de köylüler toprak sahiplerine karşı ayaklanırken Fransa'da köylü ayaklanmalarının hedefi monarşik devlet olmuştur. Görüldüğü üzere Brenner hem Elbe'nin doğusundaki ve batısındaki gelişme farklılığını hem de İngiliz ve Fransız örneklerinde tarihsel süreçlerin farklılığını sınıf yapısını ve sınıf ilişkilerini önceleyen bir yaklaşımla açıklar.

Brenner'ın geçiş tartışmalarına ve alan yazınına bir diğer önemli katkısı, feodalizmden kapitalizme geçiş ile devlet inşası arasındaki ilişkiyi kuramsallaştırmasıdır. Brenner, siyasal birikim olarak kavramsallaştırdığı süreci açıklayarak üretim ilişkilerindeki dönüşümle devlet oluşumunun doğrudan ilişkisine değinir.[87] Feodal üretim sisteminde iktisadi olan ile politik olanın iç içe geçtiğini vurgulayan Brenner, bunu şöyle ifade eder:

> "Gerçekten, iktisadi olan ile politik olan arasındaki kaynaşmanın feodal sınıf yapısının ve üretim sisteminin ayırt edici ve kurucu özelliği olduğu benim bakış açımda merkezi bir yer işgal eder. Bu, egemen sınıfın yeniden üretiminin iktisadi koşullarının ekonomi dışı baskı (siyasi olan) ile niteleyen artı-emeğin doğrudan üreticilerden çekilip alındığı sisteme dayalı olmasında açık ifadesini bulur".[88]

[86] Brenner, 1987a, s. 54-58.
[87] Robert Brenner, "The Low Countries in the Transition to Capitalism", *Journal of Agrarian Change*, Cilt 1, No 2, 2001, s. 179.
[88] Robert Brenner, "The Agrarian Roots of European Capitalism", *The Brenner Debate*, T.H. Ashton ve C.H.E. Philpin (Der.), Cambridge University Press, 1987b, s. 227 (çeviri ve vurgu bana aittir).

Ona göre feodal üretim biçiminde mülkiyet ilişkilerinin yapısı artığa el koymanın özgül biçimini belirlemiş, egemen sınıf artığa ekonomi dışı zor yoluyla el koymuştur. Tarıma dayalı bir üretim biçimi olan feodalizmde toprak sahipleri için gelirlerini arttırmanın yolu köylüyü daha fazla sömürmek ve topraklarını genişletmekten geçer. Her feodal soylu bu yola başvurmak zorunda olduğundan toprak sahipleri arasında (toprak için) rekabet kaçınılmaz olmuş, buna bağlı olarak zor araçları oluşturulmuştur. Brenner'in ifadesiyle:

> "Yeni toprakları tarıma açma ya da tarıma açılmış toprakları satın almanın ötesinde lordlar, kural olarak, gelirlerini ancak ya birbirlerinden almak ya da köylüleri daha fazla sıkıştırmak suretiyle arttırabilirlerdi... Üretimi artırmanın güçlükleri veri iken, kısa dönemde dahi etkin bir güç kullanımına başvurma servet biriktirmenin en iyi yöntemi olarak görülür."[89]

Baskı araçlarının güçlendirilmesi zorunluluğu ise siyasal birikimi doğurmuştur. Siyasal birikim daha büyük, daha etkin askeri örgüt kurma ve daha güçlü artı-değer çekip alma makinası inşası anlamına gelir. Bu anlamda feodal dönemin atar damarını siyasal birikim oluşturmuştur.[90] Kısaca servet birikimi için zorun yoğunlaşması (siyasi birikim) askeri merkezileşmeyi ve bunun doğal sonucu olarak da devlet inşasını getirmiştir.[91] Siyasal birikim süreciyle mutlakiyetçi devletler kurulurken yerel sınıf yapıları ve mülkiyet ilişkileri de Avrupa'da kurulan mutlakiyetçi devletlerin birbirinden farklı şekiller alması sonucunu doğurmuştur. Bu arka plandan hareketle Brenner, iktisadi olan (altyapı) ile siyasal olanın (üstyapı) birbirini karşılıklı belirlediğini iddia etmiştir. Sınıf

[89]Brenner, 1987b, s. 238 (çeviri bana aittir).
[90]Brenner, 1987a, s. 32. Feodal mülkiyet ilişkilerinin üretici güçlerin gelişmesini sınırlaması, mutlakiyetçi devletlerin kurulması yönünde etki yaratmıştır. Bkz. Colin Mooers, *Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1997, s. 55.
[91] Benzer bir yaklaşım izleyen Anderson'a göre feodalizm, parçalı egemenliklerin hakim olduğu bir üretim tarzıdır. Feodal beyler sahip oldukları topraklardaki bağımlı köylülerin artı-emeğine el koyarak iktisadi, siyasi, adli ve askeri sorumluluğunu üstlenerek de siyasi güce sahiptir. Ancak bu düzen topraktan alınan emek-rantın vergi ve para-ranta dönüşmesiyle değişime uğramış, köylülük üzerinde politik ve ekonomik baskı zayıflamıştır. Siyasi ve yasal baskı yukarıya, yani merkezi bir devlete, doğru ötelenmiş, bu sayede mutlakiyetçi devlet ortaya çıkmıştır. Anderson, mutlakiyetçi devletin ortaya çıkışını kapitalizme geçişte kritik bir adım olarak görür. Ona göre feodal bey, siyasal ve ekonomik gücün birliğini temsil ederken, mutlakiyetçi devlet iki sömürü şeklini yani ekonomik ve siyasi hükmetme biçimini birbirinden ayırmıştır. Brenner ile ayrıldıkları nokta burasıdır. Bkz. Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, Londra, 1974, s. 26-42 ve 403-405.

ilişkileri, üretim biçimini ve siyasal örgütlenme şeklini etkiler. Bu ilişkinin tersi de (mutlakiyetçi devlet eliyle kapitalistleşme sağlanması gibi) geçerlidir. Bu sayede Brenner kapitalizmin kökenine ilişkin çözümlemesini (üretim ilişkilerindeki dönüşümü) devletin oluşu gibi siyasal etkenler ile üretim ilişkileri arasında ilişki kurarak açıklamıştır.

Üretim ilişkileri modelinin güncel temsilcilerinden Teschke ise Brenner'ın mülkiyet ilişkileri analizinden yola çıkmış, ancak onun eksik bıraktığı uluslararası sistemin kapitalizme geçişte ve devlet inşasında oynadığı rolü de analizine eklemiştir. Uluslararası İlişkiler disiplinine Siyasal Marksizm'in etkisini getiren Teschke, tarihsel sosyolojik bir yaklaşımla devletler sisteminin oluşumunu açıklar. Bunun için önce disiplindeki hâkim paradigma olan jeopolitik rekabet modelinin eksiklerine işaret eder. Teschke'ye göre ana akım realist kuramla iç içe geçen jeopolitik rekabet modeli, devlet oluşumunu egemenler arası askeri rekabet, savaşlar ve güç dengesiyle açıklarken toplumsal sınıflara ve üretim ilişkilerindeki dönüşüme dair söz söylemez. Kökeni Weber ve Hintze'ye dayanan bu yaklaşımın güncel temsilcileri Tilly ve Mann gibi neo-Weberci araştırmacılardır. Bu yaklaşıma göre, devlet öncelikle askeri bir organizasyondur; devletin zoru ve sermayeyi bir araya getirmesi aynı zamanda kapitalizme geçişi sağlamıştır. Devlet oluşum sürecinin ise dört aşaması vardır. İlki, askeri rekabet sonucu askeri gücün devlet elinde merkezileşmesi, yani daimî orduların kurulmasıdır. İkincisi, sürekli orduyu beslemek için ekonomik gelir sağlama yolu olarak vergi ve mali denetimin devlet eliyle merkezileşmesidir. Üçüncüsü, hem daimî ordunun hem de merkezileşen vergi rejiminin idaresi için uzmanlaşmış devlet görevlilerinin (bürokrasinin) oluşmasıdır. Sonuncusu ise feodal dönemin siyasi birimlerinin parçalı hukuk düzenleri yerine tek tip ve merkezi bir hukuk düzenin getirilmesidir. Böylece bu modele göre 17. ve 18. yüzyılda Avrupa'da mutlakiyetçi devletlerin ortaya çıkışının temel nedeni savaş ve askeri rekabet olmuştur. Teschke bu modeli basitçe şu nedensel ardışıklıkla özetler: Uluslararası rekabet, savaş, maliyet artışı, kaynakların daha fazla sömürülmesi ihtiyacı, yeni

vergilendirme yöntemi ve malileşme, askeri teknolojik gelişmeler, devletin şiddet araçlarını tekelleştirmesi ve devletin merkezileşmesi.[92] Bu anlatının en bilinen kuramcılarından Tilly, Avrupa devletlerinin 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadarki süreçte farklı yollar izlemelerine karşın hepsinin ulus-devlet biçimine dönüşmesini düzenli ordu ve sermaye birikimi arasındaki ilişkiyle açıklar. Batı Avrupa'da ulus-devlet oluşumunun birincil nedeni olarak savaşı işaret ederek "devletler savaşı, savaş devleti yapar" demiştir.[93] "Avrupa ulusal devletler ağını savaşlar ördü ve savaş hazırlıkları bu sistemdeki devletlerin iç yapılarını yarattı."[94] Tilly'ye göre, askeri teknolojik gelişmeler ve artan askeri rekabet sonucunda feodal (parçalı) ve verimsiz askeri birlikler yerine merkezi orduların kurulması ihtiyaç haline gelmiştir. Şiddet araçlarının (zorun) tek merkezde toplanması ve bunun sürekliliği için gerekli ekonomik önlemlerin (vergi gibi) alınması, devlet oluşumunun ilk ve en önemli adımlarıdır.[95] Avrupalı iktidarlar savaşa hazır olabilmek için köylüyü vergilendirme suretiyle sermaye birikimi oluşturmuşlardır. Bu nedenle Tilly, "hikâye sermaye ve zorla ilgili" der.[96] Ona göre, "sermaye sömürü alanını tanımlarken, zor da tahakküm alanını tanımlar".[97] Zor kullanıcıları ile sermaye sahiplerinin karşılıklı etkileşimi ve sermaye ile zorun çeşitli bileşimleri farklı tiplerde devletlerin oluşmasına yol açmıştır. Böylece zor yoğun, sermaye yoğun ve sermayeleşmiş zor türlerinde devletler oluşmuştur.[98] Ancak Tilly'ye göre devlet, iktidar sahiplerinin

[92] Teschke, 2003, s. 118.
[93] Charles Tilly, "War Making and State Making as Organized Crime", *Bringing the State Back In,* Evans, P., Rueschemeyer, D., Skocpol, T. (Der.), Cambridge University Press, 1985, s. 169-191 (çeviri bana aittir).
[94] Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, İmge Yayınları, 2001, s. 137 (aynen alınmıştır).
[95] Tilly, 1985, s. 172.
[96] Tilly, 2001, s. 42 (aynen alınmıştır).
[97] Ibid, s. 47 (aynen alınmıştır).
[98] Tilly'e göre Prusya ilk yıllarında zor-yoğun devlet yapılanmasının tipik bir örneğidir: "Brandenburg ve Prusya -özellikle haraç alan imparatorluk dönemlerinde- zor-yoğun yapılanmanın örneğini verirler. Bu yapının aşırı biçiminde silahlı büyük toprak sahipleri o kadar iktidar sahibidir ki hiçbiri öteki üstünde istikrarlı denetim kuramaz." (Tilly, 2001, s. 65, aynen alınmıştır). "Brandenburg-Prusya zor-yoğun, sermaye-fakir bir çevrede gelişmiştir ve Rhineland'ın kapitalist şehirlerini denetleyecek kadar genişlediğinde bile içinde geliştiği ilk çevrenin özelliklerinin etkisini taşır." (Tilly, 2001, s. 105, aynen alınmıştır). "Zor yoğun devlet oluşumu yaşanan bölgelerin çoğunda yöneticiler büyük toprak sahipleri ile yakın işbirliği halinde devletler kurdular ve bu beyler önemli oranda askeri ve sivil iktidar sahibiydiler. Rusya, Polonya, Macaristan ve Brandenburg-Prusya bu sürece örnektir ve Sicilya ile Kastilya ile de paralellikler gösterirler". (Tilly, 2001, s. 259-260, aynen alınmıştır).

doğrudan devlet kurma maksadının değil, savaşların ve ordunun finansmanı için sermaye birikimi sağlamalarının dolaylı sonucu olarak ortaya çıkmıştır.[99]

Jeopolitik rekabet modelinin dört aşamalı gelişme modeli Prusya mutlakiyetçi devletinin oluşumu ve tarihsel gelişimiyle örtüşür. Bu tezin ikinci bölümünde görüleceği gibi daimî ordu ihtiyacı, onun finansmanı için vergi toplamanın merkezileşmesi, bu işleri idare edecek uzmanlaşmış bir bürokrasinin ve merkezileşmiş hukuk sisteminin gelişmesi Prusya mutlak monarşisinin inşasında rol oynamıştır. Fakat bu noktada dikkat çekilmesi gereken husus, tüm bu gelişme aşamalarının birer sonuç olduğudur. Jeopolitik rekabet modeli tüm bu aşamaları askeri rekabet ile açıklar ama bu rekabet olgusunun nedenine dair bir şey söylemez. Bu anlamda modelin en önemli eksiği, üretim ilişkilerinin dönüşümünü (kapitalistleşmesini) göz ardı etmesidir. Teschke de "jeopolitik literatürü kapitalizmin tanımı ve tarihsel rolü ile ilgili tamamen belirsizdir" der.[100] Gerçekten de hem üretim ilişkilerindeki dönüşümü hem de kapitalizm ve devlet oluşumu arasındaki doğrudan ilişkiyi analizlerine dâhil etmedikleri için jeopolitik rekabet modeli olguların *nasıl* olduğuna dair bir açıklama sunarken *neden*i konusunda sessiz kalır. Teschke, şayet insan doğasına dayalı bir açıklama yapılmayacaksa ya da savaşlar prenslerin hobisi olarak görülmüyorsa, o vakit savaşı ve askeri rekabeti iktisadi bir gereksinim durumuna getiren toplumsal mülkiyet temelli nedenlerin açıklanması gerektiğini söyler. Askeri rekabetten bahsedilirken not düşülmesi gereken nokta şudur:

> "Savaş evrenselken, ona verilen karşılıklar değildi. Bir başka ifadeyle, farklı devletlerin askeri baskıya verdikleri tepki jeopolitik etmenlere bağlı olarak değil, belli iç toplumsal etmenlerin toplamına ve yoğunlaşan askeri eylemin zamanlamasına dayanarak açıklanmalıdır".[101]

[99] Tilly, 1985, s. 172.
[100] Teschke, 2003, s. 126 (çeviri bana aittir).
[101] Ibid, s. 124 (çeviri bana aittir).

Bu da bizi toplumsal sınıf ilişkilerini analiz etmeye götürecektir. Her bir siyasi birimin kendi toplumsal yapısı ve sınıf çatışmaları devlet inşa sürecinde belirleyicidir. Sınıf yapılarının bölgesel özgünlükleri, devletin farklı zamanlarda ve biçimlerde ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Buradan askeri rekabetin tamamen konu dışı bırakıldığı sonucu çıkarılmamalıdır. Egemenler arasındaki iktidar mücadelesi bir olgudur. Fakat bunun sebebi keyfi bir askeri rekabet değil, egemen sınıflar arasında üretim ilişkilerinden kaynaklı sömürü ve paylaşım rekabeti ile iç toplumsal çatışmalardır.[102]

Teschke'ye göre kapitalizme geçiş, modern devlet oluşumu ve devletler sisteminin ortaya çıkışı birbiriyle doğrudan bağlantılıdır ve jeopolitik dönüşümleri sağlayan da toplumsal mülkiyet ilişkilerindeki dönüşümlerdir. Mülkiyet ilişkilerindeki yerel farklılıklar ise kapitalizme geçişte devletlerin izledikleri farklı yolları anlamaya yarayan ilk anahtardır. Bunun yanı sıra eşitsiz gelişme prensibinden ötürü de kapitalizme geçiş Avrupa'nın her yerinde eş zamanlı olmamıştır. 17. yüzyılın sonunda İngiltere'de tarımsal kapitalizmin ortaya çıkmasıyla modern devlet doğmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra İngiltere'nin yarattığı kapitalistleşme baskısı Avrupa kıtasında büyük dönüşümlere neden olmuştur. İngiltere'de tarım kapitalizminin başlaması Kıta Avrupası üzerinde İngiliz çıkarlarını toprağa bağlı olmaktan çıkarmıştır. Kapitalist ekonomisinin zorunlu bir sonucu olarak İngiltere Avrupa devletlerini (ekonomik olarak tüketene kadar) birbirine düşürerek dengeleme siyaseti izlemiştir. Böylece uzun vadede (1688-1914) İngiliz siyaseti Avrupa devletlerinin siyasal ve ekonomik örgütlenişi üzerinde büyük dönüşümler yaratmıştır.[103] Buna göre Teschke Kıta Avrupası'nda yaşanan kapitalist dönüşümleri ve yukarıdan aşağıya devrimleri de İngiltere'nin yarattığı ekonomik ve siyasal baskı ile açıklar:

[102] Teschke bunu yatay (egemenler arasında) ve dikey (köylü-toprak sahibi arasında) sınıf çatışmalarının etkisi olarak tanımlar. Teschke, 2003, s. 125.
[103] Teschke'ye göre İngiltere'de Muhteşem Devrim *(Glorious Revolution*-1688) ile kapitalist toplumsal mülkiyet rejimine geçişe bağlı olarak modern devlet doğmuştur. Teschke, 2003, s. 249-250.

> "*Ex hypothesis*, Britanya, jeopolitik kaynaklı bir dizi uluslararası kriz aracılığıyla -Fransız Devrimi'nden Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde- kıtanın *eski rejimlerini* sarsarak, onları iktisadi ve siyasal düzenlerini kendilerininkinden üstün olan bu iktisadi *ve* askeri güce uydurmak için bir dizi devrim ve reforma (yukarıdan aşağı devrimler) zorlamıştır".[104]

Teschke, kapitalizmin İngiltere'den başlayarak Avrupa kıtasına yayılma sürecini ise "jeopolitik bileşik ve toplumsal eşitsiz" olarak nitelendirir. Kapitalist dönüşüm İngiltere'ye has özel mülkiyet ilişkileriyle ilgilidir; fakat kapitalizm Avrupa'da yayılırken her yerde aynı süreçleri izlememiş, farklı rotalar takip etmiştir. Devletlerin dış baskıya verdikleri tepkilerin farklılığı kendi toplumsal sınıf ilişkilerinin bir sonucudur. Teschke bu durumu "'bölgelerin uyum sağlaması', ulusal *Sonderwege* oluşturmaktan başka bir sonuç üretmedi" diye ifade eder.[105]

Özetle Wood, Brenner ve Teschke gibi Siyasal Marksistlerin görüşleriyle şekillenen üretim ilişkileri modeli, tarihsel olarak üretim ilişkilerinde yaşanan kapitalist dönüşümün izini sürmenin ulus-devletlerin inşa sürecini de açıklayacağını savunur. Örneğin Wood'a göre, "kapitalizm ulus devleti, ulus devlet de kapitalizmi doğurmasa bile yapısal olarak kapitalizmi yaratan toplumsal dönüşümler ve ekonomik ve siyasi alanlarla ulus devleti olgunlaştıran unsur aynı toplumsal dönüşümlerin sonucuydu".[106] Bütünleşmiş ekonomik zor yani piyasa, siyasi zorun da merkezileşmiş bir örgütlenmesini gerekli kılmıştır. Siyasal alanın formu olarak devletin kurumsallaşması da güvenliğin ve hukuksal düzenlemelerin merkezileşmesi üzerinden şekillenmiştir. Bu bağlamda bir toplumsal form olarak devlet, üretim ilişkileri temelinde anlaşılması gereken bir olgudur.

Siyasal Marksistlerin alan yazınına önemli katkı sağlayan bu yaklaşımlarını takiben Alman ulus-devletinin kuruluşu, üretim ilişkilerinde yaşanan kapitalist dönüşüm

[104] Ibid, s. 250 (çeviri bana, vurgu yazara aittir).
[105] Teschke, 2003, s 266 (çeviri bana, vurgu yazara aittir).
[106] Wood, 2003, s. 184 (aynen alınmıştır).

süreciyle birlikte açıklanmaya çalışılacaktır. Alman coğrafyası örneğinde devlet inşa süreci ve feodalizmden kapitalizme geçiş incelenirken Teschke'nin önerdiği iki düzlem takip edilecektir. İlk olarak feodalizmden kapitalizme geçiş süreci ve bu süreçte rol oynayan toplumsal sınıflar incelenecektir. İkinci hareket noktası olarak Kıta Avrupası'nda kapitalizme geçişin büyük ölçüde İngiliz kapitalizminin baskısı altında gerçekleştiği göz önünde bulundurulacaktır. Bu ikili analiz sayesinde tarihsel dönüşümlerde rol oynayan toplumsal ve uluslararası dinamikler arasındaki karşılıklı etkileşim gösterilmeye çalışılacaktır. Kapitalizmin İngiltere'de ortaya çıkmasıyla birlikte Kıta Avrupası'nda yarattığı ekonomik baskı kapitalist üretim ilişkilerinin yayılması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla Alman coğrafyasında kapitalist üretim ilişkilerine geçiş "uluslararası rekabetin mecbur bırakması ve mümkün kılmasıyla" gerçekleşmiştir.[107] Dışsal baskılar zorlayıcı olmaya başladığında (Prusya örneğinde inceleneceği gibi) kapitalizmin gelişmesi büyük ölçüde devletin müdahaleleri ile mümkün olmuştur.[108] Kapitalizmin yayılması, tek tek devletlerin ekonomilerini süratle dönüştürmeleri sonucunu doğurmuştur. Ancak kapitalizme geçişte gözlenen farklılıklar, her coğrafyanın kendi toplumsal yapısına ve feodal ekonominin oradaki iç örgütlenişine sıkı sıkıya bağlıdır. Feodal dönem sınıf yapıları ve mülkiyet ilişkilerinin analizi bu anlamda önemlidir. Farklı üretim ve mülkiyet sistemleri de farklı siyasal birikim süreçleri doğurarak mutlakiyetçi devletin yapısını belirlemiştir. Mutlakiyetçi devletin yapısı ve dayandığı sınıflar, bu sınıflar arasındaki uzlaşı ve çatışmalar da devlet inşa sürecine ve üretim ilişkilerinin kapitalist dönüşümüne dair ipuçları barındırır. Bu nedenle tezin bundan sonraki bölümleri bu dönemlerin incelenmesine adanmıştır.

[107] Wood, 2012a, s. 222 (aynen alınmıştır). Ayrıca: "Jeopolitik rekabet ve savaş gibi dış baskılarla, 19. yüzyılın sonlarında Alman birliği nihayet sağlandığında, bu süreç hâlâ kapitalizm öncesi mantıkla iç içeydi. Dış baskılar nedeniyle devletin merkezileşmesi nasıl tepeden dayatılmışsa, Alman kapitalizmi de kendi organik gelişmişlik düzeyinin çok ötesine geçmeye, dış güçlerce ve tepeden zorlandı". Wood, 2012a, s. 47 (aynen alınmıştır).

[108] Wood'a göre, Almanya'da hızlı sanayileşme monarşi ile aristokrasi ittifakına dayanan güçlü devlet ve zayıf burjuvazi altında gerçekleşmiştir. Bkz. Wood, 2012a, s. 221-222.

Alman ulus-devletinin toplumsal tarihini yazarken ilk karşılaşılan sorun, incelenen konuya hem coğrafi hem de zamansal sınırlama getirmenin zorluğudur. Günümüzde Almanya olarak bilinen bölge, yüzyıllar boyunca sayıları sürekli değişen çeşitli siyasi birimlere ev sahipliği yapmış, oldukça karmaşık bir coğrafyadır. Schiller'in ünlü cümlesinin de işaret ettiği üzere "Almanya" sınırları belli olmayan bir coğrafya olmuştur.[109] "Alman kimliği" de uzunca bir süre söz konusu olmamıştır. Bu nedenle "Almanya'nın tarihi" ya da "Alman tarihi" gibi alan yazınında sorgulanmadan kullanılan bu ifadeler üzerine durup düşünmek gerekir. Bugünün ulus-devletler dünyasından geçmişe bakarak ayrışmış uluslar ve devletler arama çabası, günümüzün kavramları ve algılama biçimleriyle düşünmekten kaynaklanır. Germen kabilelerinde, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nu oluşturan topraklarda ya da Elbe'nin doğusundaki Prusya topraklarında yaşayan insanlar için "Alman" olma, belli bir devletin çatısı altında olma gibi bir durum ya da ihtiyaç yoktu. Feodal dönem Avrupası'nda, bugün anladığımız anlamda merkezi ya da ulus-devletler hâkim değildi. Bu dönemde yaşayan halklar da kendilerini bir devletin, krallığın, imparatorluğun tebaası olarak değil, kişisel bağlarla bağlandıkları feodal beylerle ve/ya yönetici hanedanla tanımlıyorlardı.

> "İlk olarak, üzerinde yüzyıllar boyunca çok çeşitli siyasal biçimlerin hüküm sürdüğü ve Alman dilinin farklı biçimlerini kullanan insan topluluklarının yanı sıra 'Almanya' tarihinin büyük bölümünde Almanca konuşmayan insanları da barındıran orta Avrupa'nın coğrafi karmaşasıyla karşı karşıyayız…. Ayrıca, yer değiştiren bir varlığa dair tarihin yeniden oluşturulup yazılmasının doğasında var olan ve kendini bugünün ilgi ve endişeleri ışığında oluşturan bir karmaşa da var… Hatta hikâyenin başlangıç noktasına dair verilen karar bile belirli ölçüde keyfidir. Yeniden kurulmuş bütün tarihler, bilinçli olsun veya olmasın, belirli ilgilerin perspektifinden yapılmış insani birer inşadır."[110]

[109] "Almanya? Ama nerede burası? Bu ülkeyi nasıl bulacağımı bilmiyorum. Öğrenilenin başladığı yerde, siyasi olan biter". Alıntılayan: Sheehan, James J., "What Is German History? Reflections on the Role of the Nation in German History and Historiography", *The Journal of Modern History*, Vol. 53, No. 1, 1981, s. 1 (çeviri bana aittir).
[110] Fulbrook, 2004, s. 16 (vurgu yazara aittir).

Bu nedenle "Alman tarihi"nden bahsedebilmek için, öncelikle bu kavramla ne kastedildiğinin açıklanmasında fayda vardır. Alman ulus-devletinin siyasi tarihini farklı tarihçiler farklı zamanlarda başlatırlar. 800 yılında imparatorluğun ilanı ile Alman tarihini başlatanlar olduğu gibi, 843 Verdun Antlaşması'nı ya da Sakson Hanedanı'nı başlangıç noktası seçenler de vardır. Ancak bahsi geçen olaylar tek bir "Alman" ulusu ya da devletinin tarihine değil, Avrupa tarihine işaret eder. Germen kabilelerini oluşturan halklar bugünün Avrupası'nda Avusturya, Fransa, Belçika, Lüksemburg gibi ulus-devletlerin de kurucu unsuru sayılırlar. Dolayısıyla "Alman tarihi" üzerine yapılan her çalışma, aslında bir Avrupa tarihi incelemesidir. Bu nedenle kesin olan tek şey, bugünkü Almanya Federal Cumhuriyeti'nin tarihini Germen kabilelerinin tarih sahnesine çıkışıyla başlatmanın yanlış olmadığıdır. Germen sözcüğü farklı kabilelerden oluşan göçer toplulukları tanımlamak için Romalılar tarafından kullanılmıştır. Yani Germen kelimesi, tek bir etnik kökeni ya da halkı tanımlamaz; dönemin göçer (yerleşik Romalılar tarafından barbar kabul edilen) halklarının tümünü tanımlar. Germen diye anılan bu kabileler, birleşik bir halk ya da devlet oluşturmadıkları gibi ortak bir kimliğe de sahip değillerdir. Kaldı ki Germen tabiri, farklı kabile üyelerinin kendilerini tanımladıkları bir kavram da değildir. Bu anlamda Germen sözcüğü, dışardan bir bakışı ifade eder ve günümüz İngilizcesindeki *German*/*Germany* sözcükleri bu etimolojik kökenden gelmiştir. Almanya Federal Cumhuriyeti vatandaşları kendilerine *Deutsch* (Alman) der ve devletlerinin adı da *Bundesrepublik Deutschland*'tır. *Deutsch* kavramı ilk olarak 8. yüzyılda kullanılmıştır. Eski dilde *thiutisk* kelimesinden (Latince *theodiscus*) gelen *Deutsch* kelimesi "halk dili" (*volkssprachlich*) ya da halkın konuştuğu dil anlamına gelir. Bu kelime 8. yüzyılda Latince, Romen ve Slav dilleri dışında kalan ve Ren Nehri'nin doğusunda konuşulan tüm farklı dilleri tanımlamak için kullanılmıştır. Dolayısıyla

deutsch (Almanca)[111] diye anılan dil tek bir dili tanımlamaz.[112] 9. yüzyıldan itibaren, Verdun Antlaşmasıyla (843) bölünen Karolenj İmparatorluğu'nun doğuda kalan parçasında, Doğu Frank Krallığı'na hükmeden krallara Alman kralı (*deutsche König*) denmiştir. Bu krallar ve krallık tek bir soyu ve devleti değil, Ren'in doğusundaki yerleşimleri kapsıyordu. Yöneticilerin dili çoğunlukla Latince iken bölge halkları *deutsch* denilen farklı dilleri konuşmuşlardır. Germen hanedanlarından (Saksonyalı) I. Otto 962'de Roma'da imparator olarak taç giydikten sonra Kutsal Roma İmparatorluğu (*Sacrum Romanum Imperium*)[113] olarak anılan bu toprakların *Ostexpansion* ile doğuya yayılması ve Elbe nehrinin doğusundaki Slav topraklarını sömürgeleştirmesiyle etki alanı genişlemiştir. Bu açıdan bakıldığında günümüz Almanyası'nın tarihi hem Germen hem Romalı hem de Slav kökenlere sahiptir ve bunların bir karışımıdır.[114]

Deutsch kelimesinin kökeni olan *thiutisk*, Latince Töton (*teutonicus*) ile karıştırılır. Ancak Töton Şövalyeleri'ni tanımlayan *teutonicus* ile *thiutisk* (*deutsch*) kelimeleri farklı kökenlerden gelir. Zamanla Töton Düzeni topraklarını da kaplayan yerler ile *deutsch* dilinin konuşulduğu bölgeler *deutsch* kelimesi altında birbirine karışarak siyasi de bir içeriğe sahip olmuştur. Böylece *Deutsch* kavramı ve 11. yüzyıldan itibaren kullanılan *Deutsche Länder*[115] (Alman toprakları) kavramları etnik olarak homojen bir grubu değil, belli bir coğrafyada farklı siyasi birimlerde yaşayan insanları tanımlayan siyasi bir içerik kazanmıştır. Bu arka plana dayanarak Schulze "Alman Orta Çağ tarihi, Alman imparatorluk yönetimi ya da Almanların tarihinin başlangıcı gibi bir

[111] Almanca dilinde büyük harfle yazılan *Deutsch* Alman anlamına gelirken küçük harfle yazıldığında Almanca anlamına gelir.
[112] Schulze, *deutsch* kelimesinden önce Latincesi *theodiscus* kelimesinin 786 yılında Karolenj İmparatorluğu belgelerinde geçtiğini söyler. Ancak bu dil Ren nehrinin doğusunda yaşayan halkların ortak dili değildir, kullandıkları farklı dillere verilmiş ortak isimdir. Bkz. Hagen Schulze, *Kleine Deutsche Geschichte*. Deutscher Taschenbuch Verlag, Münih, 2013, s. 20-21.
[113] 15. yüzyıldan itibaren Germen ilavesi ile Kutsal Roma Germen İmparatorluğu (*Sacrum Romanum Imperium Nationis Germanicae*) olarak adlandırılmıştır.
[114] Schulze, 2013, s. 24. Ren ve Elbe nehirleri bölüm sonundaki Harita 3'te gösterilmiştir.
[115] Tahminen 1080 yılına ait bir şarkıda *thiutisk* kelimesinin değişime uğramasıyla *diutsche lant* (Günümüz Almancasında *deutsche Länder*; yani Alman toprakları) ifadesi geçer. Bununla kastedilen Swabi, Bavyera, Saksonya gibi benzer dilleri konuşan halkların yaşadığı topraklardır. Bkz. Schulze, 2013, s. 21.

şeyle işimiz yok; çünkü o zaman yaşayanlar da Alman oldukları hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı" der.[116] 1157'den sonra Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan bahsederken *thiutisk/teutonicus* sıfatlarının kullanıldığı görülmüştür. İmparatorluğu oluşturan devletlerden Alman hanedanlarının hükümdarlığı altında olanlar, Alman prenslikleri olarak anılmaya başlamıştır. O nedenle çoğul "Alman toprakları" terimi bu döneme uygun düşmektedir.

Elbe'nin doğusundaki sömürgeleştirilmiş Slav topraklarındaki Prusya'nın, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun bir uç beyliği olan Brandenburg Elektörlüğü ile birleşerek büyümesi "Alman toprakları"na yeni bir boyut eklemiştir. Slav kökenli olan ve hem göçlerle hem de Töton şövalyeleriyle germenleştirilerek asimile edilen bu topraklarda, Prusya Krallığı yükselmiştir. Prusya güçlendikçe göç ve istila tersine dönmüş, bu defa Elbe'nin doğusundan batısına doğru yayılma başlamıştır. Feodal üretim ilişkilerinin krize girmesiyle feodal (kişisel) bağların çözülüşü ve bu unsurlarla birleşen milliyetçilik ideolojisinin yükselişi bu süreçte halkların kendilerini, yaşadıkları coğrafyaları ve bağlılıklarını da yeniden tanımladıkları bir dönemi beraberinde getirmiştir. Tüm bu şartlar birleştiğinde, Alman tarihinde ilk ulus-devlet olarak okunabilecek Alman İmparatorluğu, büyüyen Prusya'nın Elbe'nin batısındaki imparatorluğa bağlı Alman topraklarını kendisine bağlamasıyla mümkün olmuştur.[117] Bu nedenle bu tezin coğrafi odağı Prusya üzerinde olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, 25 Şubat 1947'de Müttefik Kontrol Konseyi 46 sayılı yasayı (*Kontrollratsgesetz Nr. 46*) çıkararak Prusya Devleti'nin (*Staates Preußen*) resmi olarak ortadan kaldırıldığını ilan etmiştir.[118] 1871'de Alman İmparatorluğu'nun, 1919'da da Weimar Cumhuriyeti'nin kurulmuş olduğu düşünülürse, yasanın Prusya

[116] Schulze, 2013, s. 23 (çeviri bana aittir).
[117] Bölüm sonundaki Harita 1'e bakınız.
[118] Georg Kotowski, "Preussen und die Weimarer Republik", Büsch, Otto, Wolfgang Neugebauer (Der.), *Moderne preussische Geschichte 1648-1947. Eine Anthologie*, 3. Cilt, Walter de Gruyter GmbH & Co KG, Berlin, 1981 s. 1572.

ifadesini kullanması manidardır. Konseyin Prusya tarihini monolitik bir süreklilikten ibaretmiş gibi algılamaktaki ısrarı, çoğu tarihçide de vardır. Oysaki farklı dönemlerde değişime uğrayan bir Prusya imgesi daha gerçekçidir. Bu tezde Prusya Devleti ile kastedilen topraklar, tarih içerisinde sürekli değişiklik geçirmiştir. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'na bağlı bir uç beyliği olan Brandenburg Elektörlüğü[119] ile Slav topraklarının sömürgeleştirilen Prusyası, Hohenzollern Hanedanı'nın hükmü altında birleşerek 1618-1701 yılları arasında Brandenburg-Prusya olarak anılmıştır. 1701'de I. Friedrich kral olarak taç giyince bu bölge Prusya Krallığı olmuştur. Ancak Prusya Krallığı, birçok bölgesel egemenlik alanlarından oluşmuştur. Bu nedenle 1807'ye kadar Hohenzollern monarşisinin egemenliğindeki topraklara Prusya Devletleri (*Preussische Staaten*) denilmiştir. 1807'den sonra Prusya (*Preussen*) tekil olarak kullanılmaya başlamıştır.[120] Prusya Krallığı, 1866'da Kuzey Almanya Konfederasyonu'nu (*Norddeutscher Bund*), 1871'de de Alman İmparatorluğu'nu (*Deutsches Kaiserreich*) kurarak Alman devletlerini siyasi, askeri ve iktisadi hakimiyeti altına almıştır.[121]

Prusya'nın yanı sıra, 1806'ya kadar Habsburg hanedanın yönettiği imparatorluğu oluşturan devletler da yine Alman devletleridir. Burada dikkat çekileceği üzere tek bir

[119] Bölüm sonundaki Harita 4'e bakınız.
[120] Rosenberg, 1958, s. 28.
[121] Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle ilan edilen Weimar Cumhuriyeti'nde (*Weimarer Republik*) Özgür Prusya Devleti (*Freistaat Preußen*) adıyla cumhuriyetin demokratik bir eyaletine dönüşmüştür. 40 milyonluk nüfusu ile Özgür Prusya Devleti, Weimar Cumhuriyeti'nin en büyük eyaleti olmuştur. 1919'dan 1932'ye kadar Sosyal Demokrat Parti'nin kurduğu liberal koalisyonlarla istikrarlı bir yönetimi olan bu eyalet, cumhuriyetin diğer eyaletlerinden daha özgürlükçü bir anayasaya (1920) sahiptir. Nasyonal Sosyalistler, Özgür Prusya Devleti'ne egemen olmayı Almanya'da iktidarın anahtarı olarak görmüş ve bu nedenle Prusya'yı hedef almışlardır. Nisan 1932'de yapılan Prusya eyalet seçimlerinde SPD'nin başı çektiği liberal koalisyon hükümeti çoğunluğu kaybedip hükümet kuramayınca, 20 Temmuz 1932'de "Prusya Devleti topraklarında kamu güvenliği ve düzeninin yeniden tesis edilmesi" başlıklı bir olağanüstü hâl kararnamesini uygulama fırsatını yakalamış oldular. Böylece Weimar Cumhuriyeti Şansölyesi Nasyonal Sosyalist Franz von Papen, Prusya eyaletine kayyum (*Reichskommissar*) atamıştır. Berlin'de olağanüstü hâl ilan edilirken, üst düzey yöneticiler de görevlerinden alınmıştır. Federal devlette Hitler'in Şansölye olarak atanmasından sonra, Hermann Göring başkanlığında kurulan bir Prusya eyalet hükümeti resmi olarak görev yapmaya başlamıştır. Böylece Nasyonal Sosyalistler iktidara geldiklerinde Prusya eyaletinin yürütme gücüne sahip olmuşlardır. Prusya Darbesi (*Preußenschlag*) olarak anılan bu olayla Özgür Prusya eyaleti özerkliğini kaybederek fiilen ortadan kalkmıştır. Nasyonal Sosyalist iktidar, 1933 ve 1934'te çıkardığı yasalarla Weimar'ın federatif yapısını feshetmiş, tüm eyalet yönetimlerini merkezden atamaya başlamıştır Prusya Darbesi'ni ayrıntılarıyla ele alan bir makale için bkz. Ludwig Dierske, "War eine Abwehr des Preussenschlages vom 20. Juli 1932 möglich?", *Zeitschrift für Politik*, Vol. 17, No. 3, 1970, s. 197-245.

Alman tarihinden bahsetmek mümkün değildir; çeşitli Alman devletleri ve onların tarihleri vardır. Günümüz Almanyası 16 eyaletten (*Bundesländer*) oluşan bir federasyondur (*Bundesstaat*).[122] Eyaletler arasında gözlemlenen kültürel, dilsel, dinsel, siyasal ve ekonomik farklılıklar, bu toprakların birbirinden bağımsız siyasi birimler olarak geçen tarihlerine işaret eder. Bahsi geçen bu sorunların ayırdında olarak, ancak tezin akışını bozmamak ve okuyuşu kolaylaştırmak için, Alman İmparatorluğu adıyla kurulan devletin toplumsal tarihini inceleyen bu tezde "Alman coğrafyası" ve "Alman toprakları" ifadeleri kullanılacaktır.

Zamansal kısıt bir başka zorluktur. Tarih bir bütün olduğu ve durakları olmadığı için her türlü tarihsel bölümleme sunidir. Bunun bilincinde olarak, fakat analiz yapmayı kolaylaştırması için üretim ilişkileri odağında bir dönemlendirmeye başvurulmuştur. Her ne kadar bölgenin toplumsal tarihini ilk zamanlarından itibaren ele almak amaçlansa da çalışmanın zaman açısından ağırlık noktasını (1653 Uzlaşısı ile başlayan) Prusya mutlakiyetçiliği dönemi ve (19. yüzyılın ilk yarısındaki) kapitalizme geçiş süreci oluşturmuştur. Feodalizmin çözülüşü ve kapitalizme geçişte Alman tarihinde belirleyici siyasi birim Prusya Krallığı olmuştur. Dolayısıyla Alman ulus-devlet inşa sürecinin toplumsal tarihi çoğunlukla Prusya'yı incelemekten geçmektedir. Prusya mutlakiyetçi devletinin özgünlüğünün ve imparatorluğa doğru genişlemesinin anlaşılması için de bu yapıyı önceleyen feodal dönem açıklanarak bu sayede üretim ilişkilerinde rol oynayan toplumsal sınıfların oluşumu, gelişimi ve karşılıklı etkileşimi aktarılmaya çalışılacaktır.

Marx, Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'inde, "insanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama onu serbestçe kendi seçtikleri parçaları bir araya getirerek değil, dolaysızca önlerinde buldukları, geçmişten devreden verili koşullarda yaparlar" der.[123] Böylece failin rolünü reddetmeden toplumsal yapıların, yani "geçmişten devreden verili

[122] Bölüm sonundaki Harita 2'ye bakınız.
[123] Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, (Çev: Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 30 (aynen alınmıştır).

koşulların" süreklilikleri ile değişim ve dönüşümlerini inceleyen bu çalışma üç bölüm olarak tasarlanmıştır. Birinci bölümde antikiteden feodalizme geçiş süreci ve feodal üretim ilişkileri aktarılacaktır. Germen kabilelerinin toplumsal tarihi ile başlanarak feodalizme geçiş sürecinin önemli siyasi birimleri olan Frank Krallığı ve Karolenj İmparatorluğu'nda üretim ilişkileri incelenecektir. Bunu takiben Avrupa'da feodal dönem üretim ilişkilerinin ve toplum yapısının genel özellikleri ana hatlarıyla resmedilecektir. Bu genel çerçeveden sonra Alman coğrafyasında feodalizm incelenecektir. Bu dönemde irili ufaklı birçok Alman prenslikleri vardır ve bunların tek tek incelenmesi bu çalışmanın olanakları dışındadır. Bu sebeple dönemin üretim ilişkilerinin temel özellikleri ile Elbe nehrinin doğusu ve batısı arasında gözlenen farklılıklar aktarılacaktır. Bilhassa Elbe'nin doğusundaki *Gutsherrschaft* sistemi ve *Junkerler*, bu coğrafyada mutlakiyetçiliğe geçişin ve feodalizmden kapitalizme dönüşümün anlaşılması açısından kritik öneme sahiptir. İkinci bölüm esas olarak üretim ilişkilerinde başlayan dönüşüm ve Prusya mutlakiyetçi devleti üzerinedir. Prusya Krallığı'nın kuruluşu ve büyümesi *Bauernkrieg* (Köylü Savaşları), Otuz Yıl Savaşları ve akabindeki reformlar incelenmeden anlaşılamaz. Söz konusu olayların üretim ilişkilerinde önemli dönüşümlere işaret ettiği gösterilecektir. Böylece bu bölümde Hohenzollern Hanedanı'nın temelleri, Prusya'da mutlak monarşinin inşası ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler irdelenecektir. Dönemin üretim ilişkileri ve toplumsal aktörler arasındaki ilişkiler ve yaşanan dönüşümler tezin amaçları açısından büyük önem taşımaktadır. Son bölüm ise kapitalizme geçiş sürecini mercek altına almaktadır. Mutlakiyetçi devletin inşası ile hız kazanan merkezileşme eğilimi 1800'lerin ikinci yarısında "yukarıdan aşağıya" devrim olarak ifade edilen bir döneme girmiştir. Bu bölümde toplumsal sınıf uzlaşı ve çatışmalarının kapitalizme geçişi nasıl sağladığı ve bu geçişin imparatorluğun kuruluşunda ve sonlanmasında nasıl etkili olduğu incelenecektir.

Harita 1: 1871-1918 yılları arasında Alman İmparatorluğu'nun siyasi sınırları. Koyu kahverengi renkle belirtilen bölge Alman İmparatorluğu içerisinde Prusya Krallığı'nın topraklarını göstermektedir.[124]

[124] https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=2196. (Erişim: 16.11.2019)

Harita 2: Günümüz Almanya Federal Cumhuriyeti'ni oluşturan 16 eyaleti (*Bundesländer*) göstermektedir.[125]

[125] https://bundeslaender-deutschland.info/ (Erişim: 12.09.2017)

Harita 3: Günümüzde Ren ve Elbe Nehirleri'ni göstermektedir.[126]

[126] https://www.guideoftheworld.net/map-germany.asp (Erişim: 14.02.2021)

Harita 4: I. Otto'nun hükümdarlığında (1000 yılı civarında) Kutsal Roma Germen İmparatorluğu toprakları. Brandenburg uç prensliği, imparatorluğun kuzeydoğu sınırında çizgili olarak gösterilmiştir.[127]

[127] https://www.wikiwand.com/de/Heiliges_R%C3%B6misches_Reich (Erişim: 06.12.2020)

BİRİNCİ BÖLÜM: ALMAN COĞRAFYASINDA FEODAL DÖNEM ÜRETİM İLİŞKİLERİ

Sınıf yapısı ve üretim ilişkileri, Avrupa ekonomilerinin yapısal dönüşümünde kilit etkendir.[128] Avrupa'da feodal üretim biçiminden kapitalist üretim biçimine geçiş hiçbir yerde aynı şekilde olmamış, her coğrafya farklı bir yol izlemiştir. Bunun nedeni feodal dönem sınıf yapıları ve ilişkilerindeki farklılıklardır. Alman Birliği'nin kuruluşunu üretim ilişkilerinin feodalizmden kapitalizme dönüşüm süreciyle ilişkilendiren bu tez de tarihsel gelişimi bütün seyri içinde kavrayabilmek için feodal dönem sınıf ve üretim ilişkilerini inceleyerek başlayacaktır. Zira devlet inşasını ve kapitalist dönüşümü anlayabilmenin yolu, onu önceleyen dönemlerdeki üretim ilişkilerinin ve sınıf yapısının anlaşılmasıyla mümkün olabilir.

Bu bölüm üç alt başlıktan oluşmaktadır. Bunlardan ilki, antik dönem üretim ve sınıf ilişkilerini inceleyerek feodalizme geçişin nedenlerini ve biçimlerini sorgulayan bölümdür. Bu bölümde Roma İmparatorluğu ile Germen kabilelerinin sınıf yapılarındaki farklılıklar ve birbirleriyle karışmalarının sonuçları incelenecektir. Bunu takiben, feodal üretim ilişkilerinin başlaması ve yayılması açısından önem taşıyan Frank Krallığı ve Karolenj İmparatorluğu dönemlerine dikkat çekilecektir. İkinci alt başlıkta dönemin Avrupa coğrafyasında feodal toplum yapıyla sınıf ve üretim ilişkilerinin en belirgin özellikleri aktarılacaktır. Son alt başlığın konusu ise Alman coğrafyasında feodal dönem üretim ilişkileridir. Elbe Nehri'nin batısı (Kutsal Roma Germen İmparatorluğu) ve doğusu (Brandenburg ile Polonya Krallık toprakları) arasında belirgin farklılıklar bulunduğu için bu iki coğrafya ayrı ayrı incelenerek üretim ilişkilerindeki ve sınıf yapısındaki farklılıklara dikkat çekilecektir.[129] Elbe'nin batısıyla başlayarak, üretim ilişkilerinin merkezindeki feodal üretim sistemi (*Grundherrschaft*), toprak sahibi ile

[128] Brenner, 1987b, s. 214.
[129] Harita 4 incelenebilir.

köylü ilişkisi, köy topluluklarının sınıf çatışmasındaki rolü ve köylü isyanlarının önemi aktarılacaktır. Kentler ve burjuvazinin oluşumu ile dönemin önemli bir ticaret ağı olan Hansa Birliği de konu edilecektir. Elbe'nin doğusunu incelemeye ise Töton Düzeni dönemi üretim ilişkileriyle başlanacak, *Junkerler*in egemen olduğu *Gutsherrschaft* sistemi ve toprak sahibi-serf ilişkisi ayrıntılı şekilde incelenecektir. Yine bu bölgede yaşanan köylü ayaklanmaları, feodal üretim ilişkilerinin krizi ve Otuz Yıl Savaşları gibi gelişmelerin üretim ilişkileri ve siyasal merkezileşme eğilimi açısından önemi araştırılacaktır. Bölüm, mutlakiyetçi döneme geçişin önemli bir işareti olan 1653 Uzlaşısı ile sona erecektir.

1.1. ANTİKİTEDEN FEODALİZME

Bloch'a göre, feodal toplum Germen istilaları ve Roma düzeninin kaynaşması sonucu ortaya çıkmıştır.[130] Böylece iki farklı toplum yapısı iç içe geçmiştir. Feodal üretim biçimi, Germen kabile tipi örgütlenmesi ve göçer yaşantısı ile yerleşik üretimdeki Roma toplumsal yapısının karışması sonucu yeni bir sentez olarak doğmuştur. Benzer bir şekilde Anderson da feodalizmin melez niteliğinde olduğunu ve Roma İmparatorluğu'nun üzerinde yükseldiği köleci üretim biçimi ile Germen istilacılarının ilkel üretim biçiminin bir bileşimi sonucu ortaya çıktığını savunur.[131] Anderson şöyle ifade etmiştir: "Bunların [Roma ve Germen] nihai, tahripkâr çarpışması ve birleşmesinden sonunda feodalizm doğacaktı".[132] Bu nedenle bu karışımın her iki tarafındaki üretim ilişkilerine kısaca bakmak yerinde olacaktır.

1.1.1. Antik Dönem ve Roma İmparatorluğu'nda Üretim İlişkileri

Antik dönem kabaca Atina'nın yükselişinden (M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllar) Batı Roma İmparatorluğu'nun sona ermesine (M.S. 476) kadar geçen dönem olarak tanımlanır. Köleci üretim biçiminin egemen olduğu bu dönemde kölelerin büyük bölümü tarımda işgücüydü ve kölenin kırsaldaki tarım üretimi ticaret aracılığıyla kentlere geçerdi.[133] Mülk sahibi sınıflar, doğrudan üretime dâhil olarak değil, köle emeğine el koyarak zenginlik sağlıyordu. Bu sayede kentler zenginleşirken kır ise kenti besleyen tarımsal alan konumundaydı. Antikitede zenginliği arttırmanın yolu fetihlerdi. Anderson'a göre "klasik uygarlık, bünyesel olarak *kolonyal* bir karaktere sahipti" ve "yağma, haraç ve köleler, genişlemenin (büyümenin) temel nesneleri, kolonyal yayılmanın hem aracı hem de amacıydı".[134] Fetihlerin ve yayılmacılığın doğrudan bir sonucu olarak Antik dönemde

[130] Marc Bloch, *Feodal Toplum*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015, s. 690.
[131] Perry Anderson, *Antikiteden Feodalizme Geçişler*, İletişim Yayıncılık, 2017, s. 22.
[132] Ibid, s. 125 (vurgu bana aittir).
[133] Anderson, bu durumu kentin kır karşısında üstünlüğü, yani onu izleyen feodal dönemin antitezi olarak yorumlar. Anderson, 2017, s. 27-28.
[134] Ibid, s. 32-33 (vurgular yazara aittir).

sırayla üç imparatorluk yükselmiş ve çökmüştür. Bunlardan ilki olan Atina'da köleci üretim ilişkileri egemendir. Atina, deniz gücü sayesinde denizaşırı yerlerde de koloniler oluşturmuştur.[135] İkinci olarak Hint Okyanusu'na kadar yayılan Makedonya İmparatorluğu, İskender'in fetihleri ile bilinse de kısa ömürlü bir imparatorluk olmuştur. Son olarak M.Ö. 200'den itibaren Roma İmparatorluğu, üretim ilişkileri açısından bir sonraki dönemin tohumlarının atıldığı yer olarak görülebilir.

Anderson'a göre Roma İmparatorluğu, "Yunanistan'da ilk örnekleri görülen ve Helenistik çağı mümkün kılan üretim biçiminin, daha büyük ve daha kalıcı sosyo-ekonomik gelişmesinin, kentsel imparatorluk yayılmasının, yeni bir çevrimine işaret ediyordu".[136] Bu dönemde toprak mülkiyetine sahip ve kalıtsal hale dönüşmüş soyluluk, topraklarda çalıştırılan köleler ve bağımlı kiracılar konumundaki köylüler üzerinde egemenlik sahibiydi.[137] Wood, Roma'da "cumhuriyetin tarihi, köylünün zayıflamasının ve topraklar ile gücün aristokrasinin elinde toplanmasının hikâyesidir" der.[138] Roma'nın büyümesi ve bir imparatorluğa dönüşmesinin temelinde köylü üretimi vardır. Fetihleri gerçekleştiren ve orduyu besleyen köylülerdir. İmparatorluk büyüdükçe ordunun asker ihtiyacı da artmış, böylece köylüler askerlere dönüşürken kölelere de tarım işçiliği yaptırılmıştır.[139] Buna dayanarak Anderson köleci üretim biçiminin tam potansiyelinin ilk kez Roma tarafından gerçekleştirildiğini iddia eder.[140]

Özetle Roma İmparatorluğu'nda üretim ilişkileri iki başlı seyretmiştir. İlk olarak köleliğe dayanan kırsal üretim zengin kentleri beslemiş, ikinci olarak ise yayılmacılık

[135] Ibid, 2017, s. 48-49.
[136] Ibid, s. 63 (aynen alınmıştır).
[137] Ibid, s. 63-66. Roma hukuk sistemi özel olarak mülkiyet hukukunun ortaya çıkmasının ilk örneği sayılır. Roma hukuku "mutlak mülkiyet" (*dominium ex jure Quiritium*) kavramını icat ederek her türlü koşuldan ya da sınırlamadan azade özel mülkiyeti tanımıştır. Anderson, 2017, s. 78.
[138] Ellen Meiksins Wood, *Yurttaşlardan Lordlara Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2013, s. 127.
[139] Ibid, s. 127.
[140] Anderson, 2017, s. 73.

(fetihler) sayesinde kırsal ürünü arttıracak yeni topraklar ve köleler kazanılmıştır.[141] Roma İmparatorluğu fetihler ile genişledikçe oldukça büyük bir alana yayılan toprakların idaresi kırsal bölgelerde kurulan ve kendi kendini yöneten şehirler ağı tarafından sağlanmaya başlamıştır. Bu sayede siyasi ve ekonomik iktidarın yerel soylulara dağılma süreci hız kazanmıştır. İmparatorluk toprakları büyüdükçe yönetim yapısı dağınıklaşarak kırsal soyluluk güçlenmeye başlamıştır.[142] İmparatorluk dağılınca geriye sadece toprak sahipleri ve bu toprağa bağımlı bir köylü-toprak sahibi ilişkisinin kaldığını söyleyen Wood, Roma İmparatorluğu'nun mülkiyet ilişkilerinin Avrupa feodalizmine yansıdığını savunur.[143]

Roma İmparatorluğu'nun köleci üretim biçimi, üretim için gerekli köle ve toprağı fetihler sayesinde sağlayan bir sistemdir. Bu yüzden imparatorluğun yayılması durunca bu üretim şekli kendini yeniden üretememiştir. Toprak sahipleri artık az sayıdaki köleden azami faydayı almak için onları küçük arazi parçalarına yerleştirmiş ve toprağa bağımlı kılmıştır. İmparator I. Valentinian'ın kölelerin işledikleri topraktan ayrı satılmalarını yasaklamasıyla da toprak sahibinin mülküne bağlı kırsal üreticiler sınıfı doğmuştur.[144] Fetihlerin durmasıyla azalan köle ve toprak arzı üretimin düşüp fiyatların yükselmesine neden olmuştur. Böylece 3. yüzyılın başlarında imparatorluk ekonomik bunalım ve bunu takiben siyasal karışıklık içine girmiştir. Kendini yeniden üretemeyen üretim biçiminin doğal sınırlarına ulaşmasına Germen göçleri de eklenince imparatorluk parçalanmıştır.

[141] Ibid, s. 73-75.
[142] Wood, 2013, s. 130-131.
[143] Ibid, 2013, s. 176.
[144] Anderson, 2017, s. 108.

1.1.2. Germen Kabilelerinde Üretim İlişkileri ve Roma-Germen Karşılaşması

Germen kabilelerinin Tunç Çağı başında Güney İskandinavya'da ortaya çıktığı kabul edilir. Tunç ve Buzul Çağı boyunca buradan Kuzey ve Orta Avrupa bölgelerine yayılan Alemanniler, Franklar, Gotlar, Vandallar, Lombartlar ve diğerlerinden oluşan kabilelere Romalılar Germen demişlerdir.[145] Germen kelimesi aslen Galyalılar tarafından yabancı halkları anlatmak için kullanılırdı. Roma İmparatoru Gaius Julius Sezar bu kelimeyi alarak Ren ve Tuna kıyılarının dışında (doğusunda) kalan bu halklar için kullanmaya başlamıştır.[146] M.Ö. 51'de yayınlanan Galya Savaşı anılarında Sezar, Germen kabilelerine dair gözlemlerini aktarmıştır.[147] Sezar'ın anılarından sonra Germenlere dair ikinci yazılı bilgiye M.S. 98'de Romalı devlet görevlisi Cornelius Tacitus'un yazdığı *Germania* adlı kitabında rastlanır.[148] Bu kitapta Germenlerin yaşam koşulları ve Roma ile çatışmaları anlatılmıştır. Kabileler arasındaki farklılıklar da Tacitus tarafından betimlenmiştir. Aralarında yaklaşık 150 yıl olan iki yazılı metin arasındaki farklılıklar ise oldukça dikkat çekicidir ve Roma ile karşılaştıktan sonra Germen kabile hayatının nasıl dönüşüme uğradığına dair ipuçları verir.[149] Sezar'ın anılarında Germen kabileleri kolektif halde üretim yapan, toprakta mülkiyetin olmadığı tarımcı topluluklar olarak tanımlanmışlardır. Bu anlatıya göre kabilelerde *Gemeinde* tarzı (köy topluluğu-cemaat) yaşam ve yerleşim biçimi hâkimdir. Kabileler hiyerarşik bir yapıya sahip değildir; yalnızca savaş zamanlarında *ad hoc* biçimde askeri savaş şefleri seçer, barışın sağlanmasıyla bu şefler görevlerini bırakırlar. Tacitus'un kitabı ise Germen kabilelerinin Romalılarla sınır bölgelerinde karşılaştıkları ve iki farklı toplum yapısının (yerleşik ile göçer) etkileşime girdiği dönemde yazılmış olduğundan Sezar'ınkinden farklı bir resim

[145] Bölüm sonundaki Harita 5'e bakınız.
[146] Schulze, 2013, s. 11.
[147] Gaius Julius Sezar, *Notlar-Galya Savaşı Üzerine,* (Çev: Samer Özgüler), Doğu-Batı Yayınları Tarih Dizisi, İstanbul, 2017.
[148] Cornelius Tacitus, *Germania Halklarının Kökeni ve Yerleşim Yeri*, (Çev: Mine Hatapkapulu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.
[149] Sezar'ın anıları ile Tacitus'un *Germania* kitabında resmedilen Germen kabilelerinin bir karşılaştırması için bkz. Thompson, E. A., *The Early Germans*, Clarendon Press, Oxford, 1965.

çizmiştir. Tacitus'un aktardığına göre Germen kabilelerinde toprakta mülkiyet başlamış ve barış zamanlarında da savaş şefleri seçilir olmuştur. Germen kabilelerinin dağınık topluluklar halinde yaşadığı, savaşçılıklarının ön planda olduğu ama aynı zamanda tarımla da uğraştığı aktarılanlar arasındadır.[150] Toprağın kabilenin ortak kullanımından çıkıp kişilerin mülküne dönüşmesiyle birlikte toprağı işleyenler, sıradan savaşçılar ve bunların üstünde savaş şefleri olmak üzere hiyerarşik bir yapı oluşmuştur. Böylece Roma etkisi sonucu Germen kabilelerinin komünal üretim biçimi dönüşüme uğramış, kabileler toplumsal olarak farklılaşmaya, askeri ve siyasi örgütlenmeye başlamıştır.[151] Romalılar da tehdit olarak gördükleri Germenleri güçsüzleştirmek için bazı gruplarla ittifaklar kurmak suretiyle toplumsal farklılaşmanın artmasını sağlamışlardır. Ancak etkileşim tek taraflı olmamıştır. Roma İmparatorluğu da başarılı Germen savaşçıları ordularında istihdam etmeye ve orduya hizmet koşuluyla Roma topraklarına yerleştirmeye başlamıştır. Çok sayıda Germen askerin Roma topraklarına yerleşmesiyle başlayan süreçte iki farklı toplum iç içe geçmiştir.

Görüldüğü üzere Romalılar ile Germenlerin ilişkisi, bazı kaynaklarca istila olarak da adlandırılan, kitlesel göçten çok önce başlamıştır.[152] Böylece Hun baskısıyla gerçekleşen Kavimler Göçü dönemine gelindiğinde Germen eşitlikçi kabile yapısı Roma'nın bireysel toprak mülkiyetine dayanan katmanlaşmış toplum yapısına benzemiştir.[153] Göçün yarattığı baskıyla 376 yılından başlayarak Germenler Roma topraklarına girmeye başlamışlardır.[154] 9 Ağustos 378'de Edirne Savaşı'nda Germenlere yenilen Roma İmparatorluğu onlarla barış ve bağlılık antlaşması yapmıştır. Antlaşma şartlarına göre Germenlere imparatorluk topraklarında yer verilecek, karşılığında Germenler imparatorluk ordusunda görev alarak koruma sağlayacaklardır. Böylece Roma

[150] Tacitus, 2006, s. 33-61.
[151] Anderson, 2017, s. 122-123.
[152] Wood, 2013, s. 178.
[153] Anderson, 2017, s. 124-125.
[154] Kavimlerin göç rotaları için bölüm sonundaki Harita 6'a bakınız.

topraklarında *hospitalites* (misafirlik) rejimi denilen toprak sistemi uygulanarak büyük malikânelerin toprakları bölünmüş ve Germenlere tahsis edilmiştir.[155] Romalı toprak sahipleri ve Germen kabile liderleri arasında toprak dağıtma işlemleri her bir toprak parçası üzerinde iki kişi tarafından yapılmış, topraklar kabileye değil Germen savaş şefine verilmiştir. Böylece toprak, kabile şeflerinin mülkiyetine girerken kabile mensupları ise toprak sahibi kabile şeflerinin kiracıları olarak onlara bağımlı hale gelmişlerdir. *Hospitalites* rejimiyle birlikte Germen savaş şefleri toprak aristokrasisine dönüşürken Germen kabile tipi toplum yapısı da sınıf hiyerarşisine dönüşmüştür. Ancak kabile mensupları eski kabile geleneklerini ve *Gemeinde* tipi köy örgütlenmelerini kısmen devam ettirebilmişlerdir.

Kavimler Göçü'nden önce zayıflamaya başlayan, göçün ve istilaların etkisiyle iyice etkisizleşen Roma imparatorları üzerinde savaşçı Germen şeflerinin etkisi artmıştır. Edirne Savaşı'nda ordusunun büyük bir bölümünü kaybeden Roma İmparatorluğu, Hun akınlarına karşı koyabilmek için Germen askerlerine muhtaç olmuştur ve imparatorluk ordusu gittikçe Germenleşmiştir. 408-410 yılları arasında orduda daha etkin görevler isteyen Germen savaşçılar Alarik'in liderliğinde Roma'yı üç kez kuşatmış ve sonunda yağmalamışlardır. Alarik'in işgaliyle başa çıkamayan imparator ve senato ona *magister utriusque militiae* denilen en üstün askeri unvanı vererek sorunu çözmeye çalışmış, ama başarılı olamamışlardır. Roma'nın Germen bir komutan tarafından yağmalanması, diğer önemli kumandanlıkların da kısa zamanda Germenlerin eline geçmesiyle sonuçlanmıştır. Son olarak 476 yılında Germen askerlerinin ayaklanmasını takiben Germen askeri lideri Odoaker, Roma İmparatoru Romulus Augustulus'u tahtından indirerek kendini imparator ilan etmiştir.[156]

[155] Anderson, 2017, s. 129.
[156] Schulze, 2013, s. 12. Germen Odoaker, farklı kaynaklarda "*Odoakr ve* Odeakr" şeklinde de yazılmıştır.

Roma ve Germen karşılaşması sonucunda göçer ve komünal üretime sahip Germenler ile yerleşik ve köleci üretime sahip Romalıların iç içe geçmesiyle yeni bir üretim biçimi ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Anderson feodalizmi, Roma-Germen tarihsel sentezi ya da "Roma ve Germen mirasının kaynaşmasının özel bir sonucu" olarak görür ve bunu şöyle ifade eder: "Çözülmekte olan önceki -ilkel ve antik- iki üretim biçiminin müthiş çarpışması, sonunda, Orta Çağ Avrupa'sının her yerine yayılan feodal düzeni yarattı".[157] Ayrıca Roma İmparatorluğu'nun yerel aristokrasilerden oluşan parçalanmış yapısı ile feodalizm arasında benzerlikler görülmektedir. Toprak sahipleri ve köylü ilişkisindeki toplumsal sürekliliğe işaret eden Wood da feodal toplumun gelişiminin tarihsel bir kopuş olarak değil, bir dönüşüm olarak görülmesi gerektiğini vurgular. Wood'a göre, feodalizme geçiş 6. ile 10. yüzyıllar arasında Roma İmparatorluğu'nun yerine egemenliğin parsellenmesi olarak anlaşılmalıdır.[158] Fetihler sonucu geniş topraklara yayılan Roma İmparatorluğu, birbirine gevşek biçimde bağlanan yerel toprak soylularına dayanıyordu. İmparatorluk parçalanınca bu toprak sahibi sınıf daha da özerk ve güçlü hale gelmiştir. Bu noktada Roma hukukunun *imperium* (egemenlik) ve *dominium* (mülkiyet) ayrımı yapmış olması önemlidir. Bu iki iktidar biçimi arasındaki çekişme imparatorluğun yıkılışıyla *dominium* yani mülkiyet lehine çözülmüştür. Wood bu durumu devletin bireysel mülkiyet içinde erimesi olarak yorumlar.[159] Böylece eskiden merkezi otoritenin üstlendiği hukuki ve idari işleri yerel toprak soylular devralmış, bu sınıfın egemenliğinde coğrafi olarak parçalı, bölgesel yönetimler oluşmuştur. Soylular, sahibi oldukları toprakta çalışan köylüleri idari, hukuki ve askeri tahakkümleri altına alarak onların artı-değerini (emeğini) sömürme üzerine kurulu bir üretim sistemini

[157] Anderson, 2017, s. 145 (aynen alınmıştır). Tarihsel bir ayrım yapmak için kullanılan "Ortaçağ" kavramı toplumsal açıdan bir anlam taşımaz. Bu nedenle atıfta geçen kavram olduğu gibi aktarılsa da bu tezde toplumsal üretim ilişkilerini aktaran "feodalizm" kavramı kullanılmaktadır.
[158] Wood, 2013, s. 176-177.
[159] Ibid, s. 35.

sürdürmüşlerdir. Kilise ise toprak sahibi bir kurum olarak hem Roma İmparatorluğu'nda hem de onun yıkılışından sonra varlığını ve mülkiyetini korumuştur.

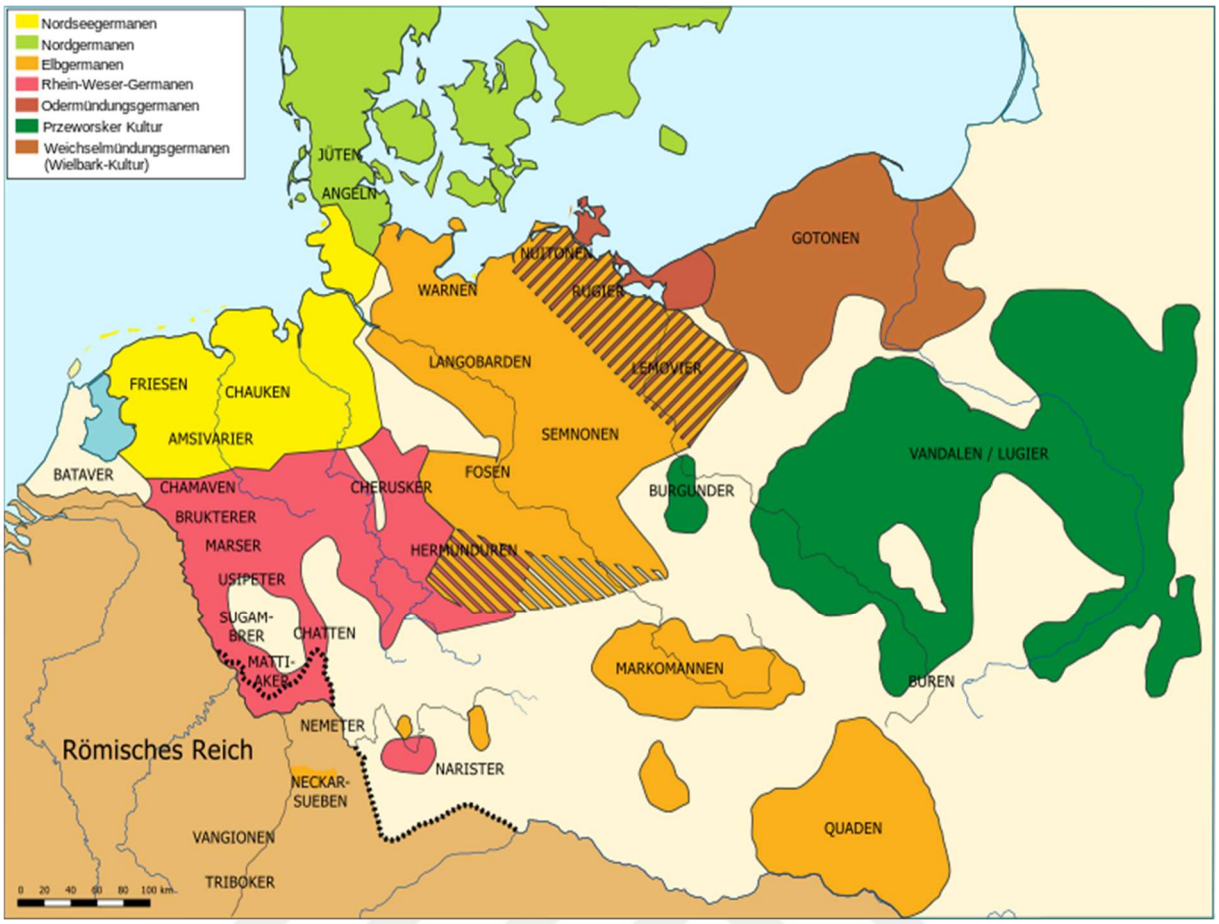

Harita 5: M.S. 50 yılında Avrupa'da Germen kabilelerinin dağılımını göstermektedir.[160]

[160] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Europa_Germanen_50_n_Chr.svg (Erişim: 14.02.2021)

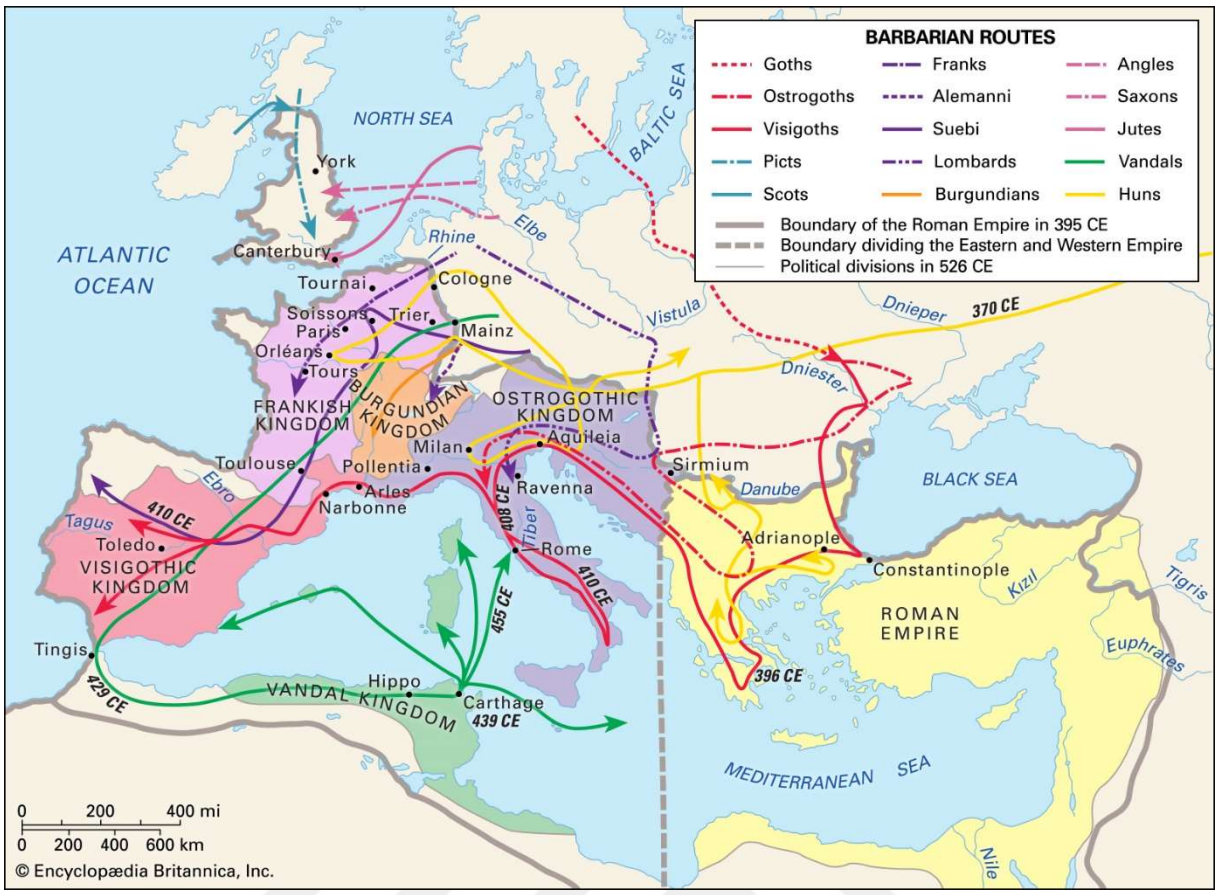

Harita 6: Kavimlerin göç rotalarını göstermektedir.[161]

[161] https://cdn.britannica.com/44/1044-050-A36E58D3/invasions.jpg (Erişim: 18.03.2020)

1.1.3. Feodalizme Geçiş: Frank Krallığı ve Karolenj İmparatorluğu

Bloch'a göre feodal Avrupa, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Batı Avrupa'da ortaya çıkan krallıkların mirasçısıdır.[162] Hintze, Frank Krallığı ve ardından gelen Karolenj İmparatorluğu'nun feodal olmadığını, ancak feodalizmin ortaya çıkışı için gerekli ön koşulları taşıdığını belirtir.[163] Benzer bir şekilde, Anderson da feodalizme doğru önemli adımların Karolenj çağında atıldığını savunur.[164] Pirenne ise Karolenj İmparatorluğu'nun bir kıta imparatorluğu olması sebebiyle kendine özgü yeni bir ekonomik düzen oluşturduğunu söyler.[165] Ona göre, toprağın tek zenginlik koşulu olduğu bir coğrafi düzende yönetim ve askeri örgütlenme de toprağa bağlı olarak gerçekleşmiştir. Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra ekonomik ve siyasal bir merkezin yokluğunda, toprak sahipleri yargılama yetkisine ve ekonomik sömürü hakkına sahip olmuşlar, böylece egemenliğin ve üretimin parçalanması başlamıştır. Zamanla toprak sahiplerinin vassala hak devrinde bulunmasıyla feodal ilişkiler gelişerek yayılmıştır.

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından Karolenj İmparatorluğu'nun kurulmasına kadarki dönem kargaşa ve savaşlarla geçmiştir. 486-751 yılları arasında Frank Krallığı (Merovenj Hanedanı) hüküm sürmüştür. Kavimler Göçü esnasında Germen kabilelerinden Franklar, batıda Atlas Okyanusu'ndan doğuda Bavyera'ya ve Thüringen'e kadar olan bölgeyi egemenlikleri altına alıncaya kadar yayılmışlardır. Frank Kralı I. Clovis'in 486'da Merovenj Hanedanı'nı kurmasıyla Frank hükümdarlığı başlamış kabul edilir. Merovenj dönemine dair söylenebilecek en önemli nokta, bu dönemden itibaren Germenlerin Hıristiyanlaştırılmasıdır. I. Clovis'in kendisi de Hıristiyanlığa geçerek bu dini hanedanların otoritesini birleştirici bir unsur olarak kullanmıştır. 751'de

[162] Bloch, 2015, s. 592.
[163] Otto Hintze, "Wesen und Wandlung des modernen Staates", *Staat und Verfasssung. Gesammelte Abhandlungen zur Allgemeinen Verfassungsgeschichte*, Gerhard Oestreich (Der.), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1970, s. 470-496.
[164] Anderson, 2017, s. 155.
[165] Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 11.

Merovenj Hanedanı yerine Karolenj Hanedanı'ndan Pepin kral seçilmiştir. 771'de tahta çıkan Karolenj Kralı Charlemagne, Bavyera ve Saksonya'yı ilhak ederek krallığa katmıştır. Bu sayede Germenler Frank İmparatorluğu'na katılmış, tüm Germen bölgeleri ve Avrupa'nın prenslikleri tek çatı altında birleşmiştir.[166]

Karolenj hükümdarlar Hıristiyanlık üzerinden imparatorluğu yaymaya çalışmışlardır.[167] Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma amacı güden Charlemagne, 25 Aralık 800'de Roma İmparatoru olarak Papa III. Leo elinden resmî törenle taç giymiştir. Bu taç giyme töreni aynı zamanda dünyevi (imparatorluk) ve uhrevi (Papalık) otorite arasında, diğer parçalı idari yapıları iki üst otorite çatısı altında toplamaya yönelik bir koalisyona işarettir.[168] Bu sayede Charlemagne önderliğinde Franklar Roma İmparatorluğu'nun eski topraklarında yayılmacı bir imparatorluk kurmayı başarmışlardır. Yeni fethedilen topraklara da askeri bölgesel idareler kurulmuştur. Parçalanmış bu yönetim biçimi, bu tarihten itibaren uzunca bir süre merkezi otorite, yerel otoriteler ve Kilise arasında çatışmalı bir iktidar rekabeti başlatmıştır. Bu duruma atıfla feodal dönemin tohumlarının Frank Krallığı ve Karolenj İmparatorluğu döneminde atıldığı söylenir. Frank yönetimi dağıldıktan sonra kırsalın yerel toprak sahipleri mülkleri üzerinde tam egemen olmayı başarmışlardır. Wood bu durumu şöyle özetler: "Şimdi aristokratik özerklik, gerçek bir parsellenmiş egemenlik durumuna gelmişti." [169]

Karolenj İmparatorluğu, toprağın tek zenginlik koşulu olduğu bir kıta imparatorluğudur. Bu nedenle üretim ilişkileri, yönetim ve askeri örgütlenme de toprağa bağlı gelişmiştir.[170] Charlemagne döneminden itibaren Karolenj İmparatorluğu merkezileşmiş bir idari sistem kurmak için kişisel bağımlılık-biat ilişkilerini kullanmaya başlamıştır. İmparatorluk yönetim birimlerine ayrılarak büyük toprak sahipleri imparator

[166] Schulze, 2013, s. 13. Bölüm sonundaki Harita 7'ye bakınız.
[167] Bloch, 2015, s. 77.
[168] Erdem Denk, *Avrupa Birliği*, MEB Yayınları No: 6263, Ankara, 2016, s. 39.
[169] Wood, 2013, s. 182 (aynen alınmıştır).
[170] Pirenne, 2016, s. 11.

tarafından bu bölgelere askeri ve adli görevleri olan yöneticiler olarak atanmışlardır.[171] Charlemagne döneminde hizmet yükümlülüğü olan bu yöneticilere *beneficium* denilen araziler hibe edilmeye başlamıştır.[172] *Beneficium* ise vassallık (kişisel biat) ile birleşmiştir. Bu uygulamanın temelinde asker ihtiyacını sağlamak vardır. İmparator tarafından toprakla ödüllendirilen bu kişiler, karşılık olarak askeri gücün önemli bir bölümünü sağlamakla yükümlüdür. Toprak sahipleri (senyör), vassallarının kendi komutası altında orduya katılımını ve savaşmasını sağlamak zorundadır.[173] Zamanla hükümdar tarafından yapılan arazi hibeleri (*beneficium*) ödül olmaktan çıkıp hizmet karşılığı alınan maaş biçimini almıştır.[174] Bu sistem sayesinde kralın egemenliği imparatorluğun her yerine yayılma imkânı bulmuş ve imparatorluk görevlileri de yerel toprak sahibi sınıfa dönüşmüştür. Savaşçılara da toprak verilmesi bu dönemde başlamıştır. Böylece bir sonraki bölümde ayrıntılı değinilecek olan *fief* sisteminin ilk adımının Charlemagne döneminde atıldığı söylenebilir.[175] Yine bu dönemde savaşmak ve toprağı işlemek iki ayrı görev olarak ayrışmış, savaşçı olmak soyluların imtiyazı haline gelirken yerleşik köylüye de tarım emeğini kullanmak düşmüştür. Toprakta iş gücünü sağlayan köylü, zamanla *servus* kelimesinin değişmesiyle serfe dönüşmüştür.[176] Bloch'un "feodalizmin iki bağımlılık ilişkisi" dediği serflik (tarım emekçisi) ve vassallık (asker) ilişkisi bu dönemde ortaya çıkmıştır.[177] İlk halini Karolenj İmparatorluğu'nda gördüğümüz bu uygulama, Charlemagne'ın ölümüyle merkezi siyasi yapının dağılmasından sonra feodalizm olarak bilinen üretim ve toplumsal ilişki biçimi olarak gelişmiş ve yayılmıştır.

---

[171] Anderson, 2017, s. 156.
[172] Teschke, Karolenj İmparatorluğu döneminde toprakta mülkiyet ilişkilerinde yaşanan bu değişimi "imparatorluk hiyerarşisinden feodal anarşiye" geçiş olarak niteler. Bkz. Teschke, 2003, s. 84.
[173] Bloch, 2015, s. 262.
[174] Anderson, 2017, s. 157-158.
[175] *Fief*, askeri hizmet karşılığında yargısal ve siyasi yetkilerle donatılmış arazi tahsis edilmesidir. Feodal kelimesi ise "*fief*e ilişkin" anlamına gelir. Bkz. Bloch, 2015, s. 19. Almanca *Lehn* (ödünç verme) kelimesi *fief*in, *Lehnwesen* ise feodalizmin karşılığıdır.
[176] Anderson, 2017, s. 159.
[177] Bloch, 2015, s. 266-67.

Son olarak bu dönemde toplumsal üretim ilişkilerinde önemli bir yere sahip Kilise'den bahsedilmesi gerekir; çünkü Kilise'nin hem sayısız mülkü vardır hem de Charlemagne'la yaptığı ittifaktan ötürü bu kurum yönetimde de önemli bir yere sahip olmuştur.[178] Merkezi yönetim yapısının zayıflığı sebebiyle Hıristiyan dininin birleştirici bir güç olduğunu düşünen Charlemagne, hükümdarlığı altındaki yerlerde aynı dinin olmasını amaçlamıştır. Bu dönemde imparatorun iradesi Kilise yetkilileri aracılığıyla köylülere aktarılmaya başlamış, piskoposların merkezden atanması ilke haline dönüşmüştür.[179] Bu yetkililer Kilise'nin sahibi olduğu topraklardan hem gelir elde etmiş hem de bu bölgelerde yargıçlık görevi yapmışlardır. Bu sayede ruhban sınıfı devlet yönetiminin bir parçasına dönüşürken imparatorluk da yönetimin devamı için Kilise'ye bağımlı olmuştur.[180] Kilise ile imparatorluk arasındaki bu ittifak sonraları önemli bir sorun haline gelecektir. Feodalizmin temel özelliklerinden biri siyasal egemenliğin merkezi olmaması, yönetimin yukarıdan aşağıya parçalanarak bölünmesidir. Egemenliğin ve aynı zamanda toprak sahipliğinin parçalı olduğu bu örgütlenme modelinde Kilise özerk bir kurum haline gelmiştir. Kilise'nin mal varlığı ilke olarak devredilemez olduğu için parçalanmadan kalabilmiştir. Bu durum Kilise'nin diğer yerel prensliklere karşı daha zengin ve güçlü bir konumda yer almasını sağlamıştır. Dünyevi otoriteler parçalara ayrılarak küçülürken dini otorite ve mülk merkezileşmiştir. Bu nedenle Kilise kendisini dünyevi bir güç olarak da tanımlamaya başlamıştır.

Karolenj İmparatorluğu, Charlemagne'dan sonra tahta çıkan I. Ludwig'in oğulları arasında yaşanan taht kavgası sonunda 843 yılında Verdun Antlaşması'yla Orta, Doğu ve Batı Frank olmak üzere üç ayrı krallığa bölünmüştür.[181] Her ne kadar üç krallıktan

[178] Bu ittifaktan önce Kilise'nin ruhani işleri ile kralların dünyevi işleri birbirinden ayrı kabul edilirdi. 5. yüzyılda dünyevi ve ruhani güçler arasındaki ayrımı anlatan ve *Duo Sunt* olarak adlandırılan "iki kılıç" kavramı, Papa Gelasius'un Konstantinopolis'teki imparatora yazdığı mektupta açıklanmıştır. Buna göre dünyayı idare eden iki kılıç iki farklı el tarafından kullanılmalı, Sezar'ın hakkı dünyevi güç kılıcı olarak Sezar'a, Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya teslim edilmelidir. Wood, 2013, s. 188, 198.
[179] Bloch, 2015, s. 553
[180] Wood, 2013, s. 190.
[181] Verdun Antlaşması'yla bölünen topraklar için bölüm sonundaki Harita 8'e bakınız.

bahsedilse de aslında kralların ve merkezi otoritenin gücü kalmamıştır. Önceden merkeze bağlı olan ve yerelin idaresi için görevlendirilen toprak sahipleri bağımsız hareket etmeye başlamış, merkezi otoritenin tasfiyesiyle de topraklarını genişletmeye ve miras bırakmaya başlamışlardır.[182] Böylece iktidarın yerel prenslere ve toprak sahiplerine geçmesiyle toprak ve egemenlik daha da parçalanmış ve feodal toplum yapısı yayılmıştır.

Doğu Frank Krallığı bölgesinde Frankenya, Saksonya, Bavyera, Suabiya (Schwaben) ve Lorraine gibi kabile nitelikli soy düklükleri otorite yoksunu krala göre giderek daha fazla güç kazanmaya başlamıştır. Böylece 911'de Karolenj Hanedanı yerine Frankenya Dükü I. Konrad kral seçilmiştir. Diğer düklükleri kontrol altına alamadan ölünce bu sefer Saksonya Dükü Heinrich 918'te, ondan sonra da oğlu Otto kral seçilmiştir. 2 Şubat 962'de I. Otto'nun Papa XII. Johannes tarafından Roma İmparatoru olarak taç giydirilmesiyle kurulan Kutsal Roma Germen İmparatorluğu 1806'ya kadar varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle çoğu tarihçi Karolenj İmparatorluğu'nu Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun öncülü sayar. İlerleyen bölümlerde görüleceği gibi, imparatorluğun kurulmasını siyasi ve iktisadi idarenin ve erkin merkezileşmesi olarak algılamak yanlış olacaktır. Saksonyalı Otto Hanedanı, Kilise'nin yardımıyla toprakları birleştirmeye ve krallık otoritesini yerleştirmeye çalışmıştır. Ancak Sakson hükümdarlarının diğer düklükleri egemenlik altına almaları merkezileşmeyle sonuçlanmamıştır. Aksine, düklere bağlı toprak soylular bu sayede serbest kalmış ve bölgesel parçalanma daha da artmıştır.[183]

Bloch'a göre, iki feodal dönem meydana gelmiştir. Birinci feodal dönem Karolenj İmparatorluğu'nun yıkılması sonucu oluşan iktidar boşluğunda ortaya çıkan, kişisel koruma ve tabiiyet ilişkilerine dayanan bir ilişkiler sistemidir. Bu birinci evrede kamu otoritesi çok güçsüz, toplumsal yapı gevşek olmuştur. İkinci feodal dönemde ise (1050-

[182] Teschke, 2003, s. 84-86.
[183] Anderson, 2017, s. 185.

1250 arası) Avrupa'da büyük bir nüfus hareketi yaşanmış, Elbe nehri ötesi (doğusu) tarıma açılarak buraya göç başlamıştır.[184] Toprakların genişlemesi emek gücüne ihtiyacı arttırmış ve ekonomik büyüme yaşanmıştır. Her ne kadar Bloch bu kelimeyi kullanmasa da onun birinci feodal dönem olarak adlandırdığı dönem, üretim ilişkilerinin ve sınıf yapısının pekiştiği bir geçiş dönemi olmuştur. Bir başka deyişle, antikiteden feodalizme geçiş bu süreçte tamamlanmıştır. Şimdi feodal üretim ilişkileri ve toplum düzenine daha yakından bakılabilir.

[184] Bloch, 2015, s. 132-33.

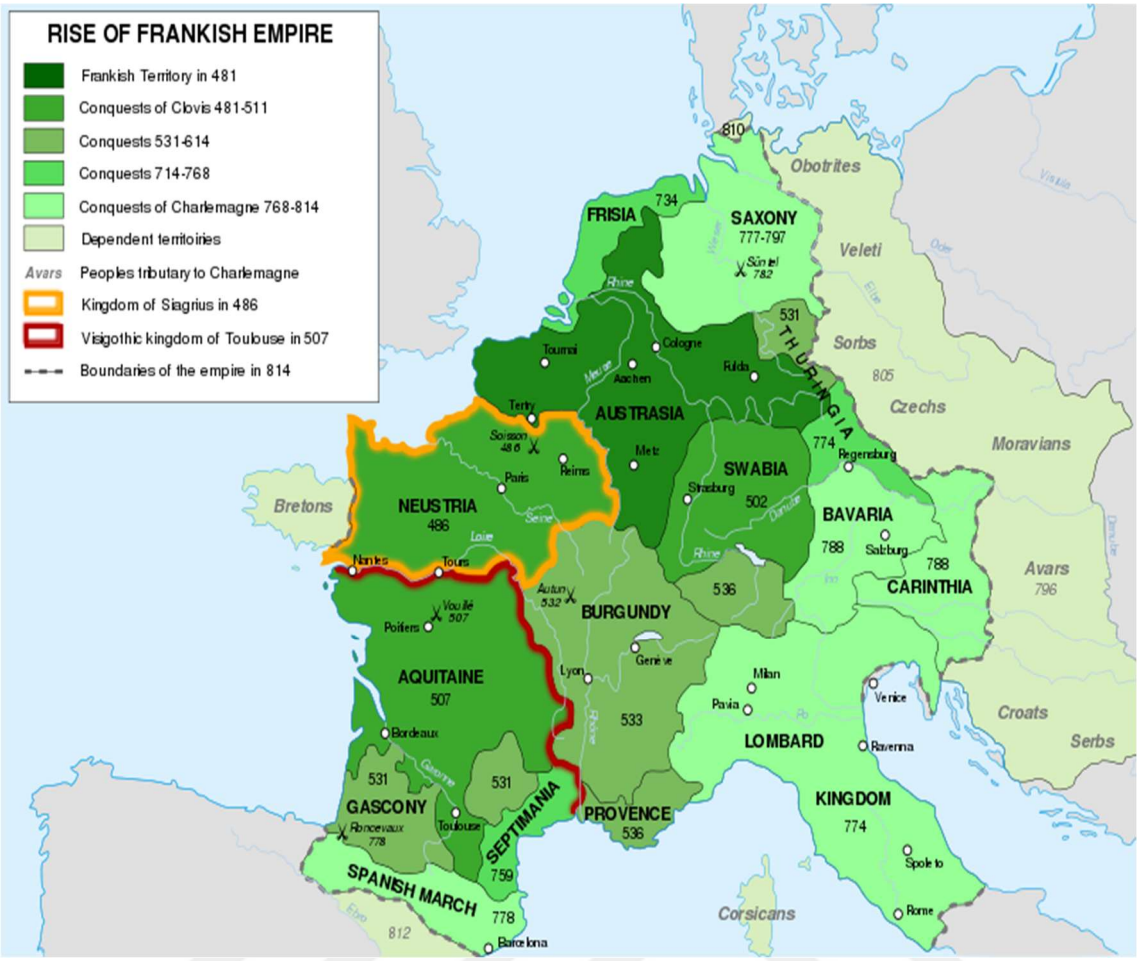

Harita 7: Frank Krallığı ve Karolenj İmparatorluğu'nun büyüyen toprakları gösterilmektedir.[185]

[185]https://www.newworldencyclopedia.org/entry/File:Frankish_Empire_481_to_814-en.svg(Erişim: 18.03.2019)

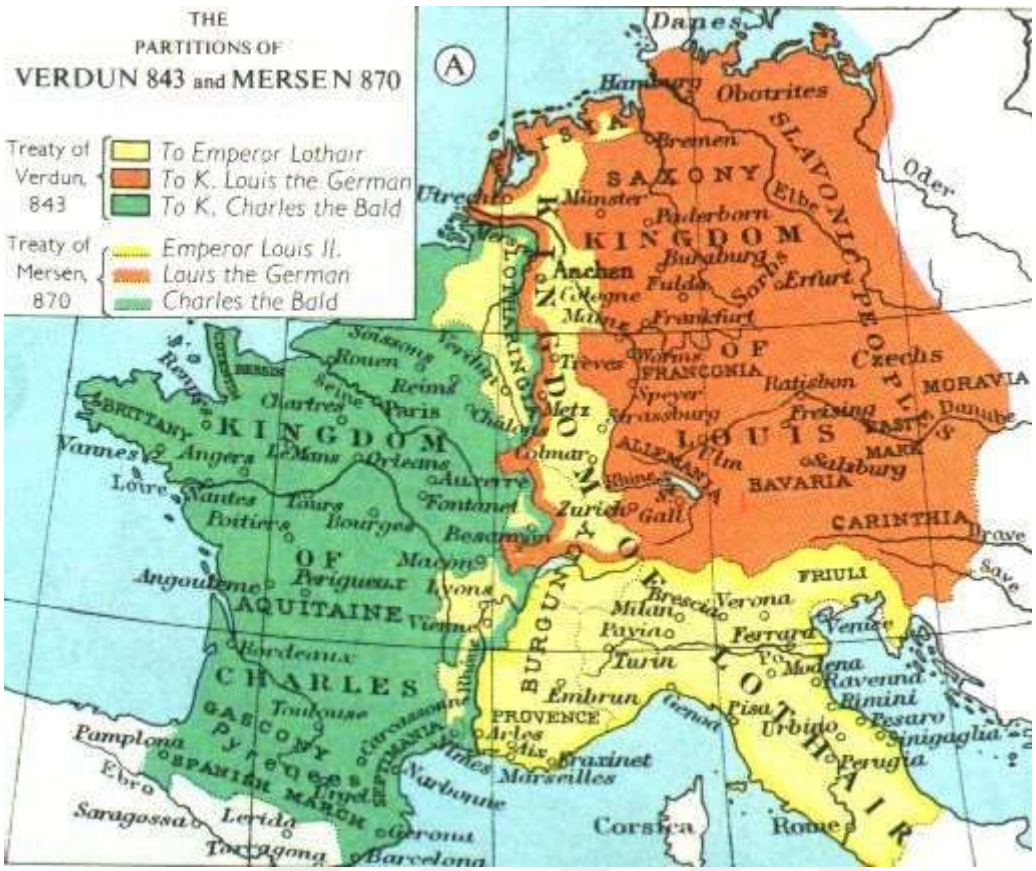

Harita 8: Verdun Antlaşması (843) sonrasında bölünen topraklar gösterilmektedir.[186]

[186] https://historystack.com/Treaty_of_Verdun (Erişim: 18.03.2019)

1.2. AVRUPA'DA FEODAL DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Avrupa'da feodalizm hem coğrafi hem de toplumsal açıdan çeşitlilik gösterdiği için, bu dönemin genel bir tarihsel kesitini sunmak zordur. Bazı tarihçilere göre Avrupa kıtasında feodal ilişkiler bölgeden bölgeye, köyden köye, bazen de aynı köyde aileden aileye ve zamana göre değişiklik göstermiştir.[187] Bu yüzden tekil bir Avrupa feodalizminden bahsetmek olgularla örtüşmemektedir. Ancak analizi kolaylaştırmak için Avrupa'nın batısında yaşanan süreçler en belirgin özellikleri ve ortak paydaları ile aktarılmaya çalışılacaktır. Dönemin sınıf yapısı ve ilişkileri incelenirken Brenner ve Teschke gibi Siyasal Marksistlerin üretim ilişkilerini merkeze alan yaklaşımı takip edilecektir. Elbe'nin doğusunda yaşanan gelişmeler ve üretim ilişkilerinin bu coğrafyaya özgün yanları ise bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

İşlevsel bir maksatla feodalizmin üç temel özelliği sıralanabilir. Bunlardan ilki, köylü ve toprak sahibi arasındaki ilişkinin hem siyasi hem de iktisadi bir bağımlılık ilişkisi olmasıdır.[188] Toprak, artı-değer oluşumunda kullanılan en önemli üretim aracı ve zenginlik kaynağıdır. Sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren Batı Avrupa tamamen toprağa dayalı bir toplum görünümüne sahiptir.[189] Toprak sahibi, yaşça büyük efendi anlamına gelen senyördür. Topraktan yoksun olmak serflik demektir ve serfler toprak sahibinin yargı yetkisine bağlıdır. Toprak sahibi sınıf, köylülerin ürettiği artı-değere idari, askeri, siyasal, yargısal ve ideolojik araçlarla el koyar. Yani bu sistemde sadece üretim araçları değil, güvenlik araçları da toprak sahiplerinindir. Böylece feodal düzen hem egemenliğin hem de üretimin parsellendiği bir toplumsal yapılanmadır. Sınıf ve üretim ilişkileri siyasal güce dayalı olarak kurulduğundan feodal dönemde ekonomik ve politik olanın biraradalığından bahsedilir.[190] Anderson, feodal dönemde ekonomi dışı zorla artı-

[187] Bloch, 2015, s. 118-19.
[188] Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması,* (Çev: Ş. Artan), Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 56; Brenner, 1987b, s. 227.
[189] Pirenne, 2016, s. 15.
[190] Brenner, 1987b, s. 232.

emeğin çekilmesini bu üretim biçiminin kapitalizmden en temel farkı olarak aktarır ve bunu şöyle ifade eder: "Kapitalizm, artı-değerin doğrudan üreticisinden çekilme biçiminin 'tamamen' ekonomik olduğu ... tarihteki ilk üretim biçimidir".[191] Ancak feodalizmin bu özelliğiyle kapitalizmden ayrıldığı düşüncesine katılmayan Brenner ve Wood gibi Siyasal Marksistler, Anderson'la görüş birliği içinde değildir. Kapitalizmde (feodalizmden farklı olarak) artı-emeğe ekonomi dışı zor ya da baskıyla değil, ekonomik mekanizmalarla el konulduğu savına karşı çıkarak, söz konusu ayrılığın yalnızca biçimsel olduğunu savunurlar. İktisadi ve politik alanların kapitalizmde bir "farklılaşma görüntüsü yarattığını" söyleyen Wood, bu sözde ayrımın sermayenin lehine işlediğini belirtir ve şöyle ifade eder:

> "Marksizmin, Marx'tan bu yana, onun teorik projesini ve bu projenin tam anlamıyla politik olan karakterini çoğu kez gözden kaçırdığı iddia edilebilir. Bu durum özellikle de Marksistlerin, klasik iktisatçıların soyut 'ekonomiyi' keşfetmelerinden ve kapitalizmi kendi toplumsal ve siyasal içeriğinden boşaltmaya başlamalarından bu yana *burjuva* ideolojisine hizmet eden 'ekonomik' ve 'politik' alanlar arasındaki katı kavramsal ayrımı değişik biçimlerde pekiştirmeleri ölçüsünde olmuştur."[192]

Wood ve Brenner bu noktada kapitalizmin ekonomi ve politika arasında nasıl ayrım varmış görüntüsü yarattığını ve iktidarın üretim ve artı-değere el koyma süreçleri gibi politik konuları nasıl salt ekonomik yollarla gerçekleşiyor gibi gösterdiğini analiz ederler.

Egemenliğin ve üretimin parçalı örgütlendiği feodalizmin ikinci önemli özelliği, toprak sahibinin toprağı kâr amaçlı işletmemesi ve artı-ürün dışarıya satılmadığından rekabetin ve pazar ekonomisinin oluşmamasıdır. Kapitalizm, kâr oranını mümkün olduğunca artırarak sermaye birikim sürecini sürekli kılmayı hedefleyen bir üretim

[191] Anderson, 1974, s. 403-404 (çeviri bana, vurgu yazara aittir).
[192] Ellen Meiksins Wood, "The Separation of the Economic and the Political in Capitalism", New Left Review 127, 1981, s. 66 (çeviri bana, vurgu yazara aittir).

sistemidir. Bu nedenle üretim, dolaşım içindir. Feodalizmde ise henüz pazar için üretim olmadığından, üretim de tüketim için ihtiyaçlarla sınırlı tutulmuştur.[193] Haliyle kapitalizmde olduğu gibi pazar rekabetine bağlı üretimin arttırılması baskısı ya da üretim tekniklerinin geliştirilmesi gibi bir zorunluluk feodalizmde yoktur.[194] Ancak pazar rekabetinden kaynaklanmasa da hem nüfus artışları hem de feodal beylerin artan giderlerinin karşılanması için ekonomik büyüme feodalizmde de gerekli olmuştur. Feodal üretimi arttırmanın iki temel yolu vardır. Feodalizm toprağa ve onu işleyen serflere dayanan bir üretim sistemi olduğuna göre ya serfler daha fazla sömürülerek artı- ürünleri arttırılacaktır ya da teritoryal genişleme yoluyla topraklar genişletilecektir.[195] Köylüyü kontrol altına almanın ve sömürmenin yolu zor araçlarını gerekli kılar; teritoryal genişlemenin yolu da savaştır. Teschke toprak sahiplerinin ekonomik büyüme için altı farklı yöntem kullandıklarını söyler. Bu yöntemler şunlardır: Köylüyü daha fazla sömürme; arazi ıslah etme yoluyla içerde topraklarını genişletme; savaş yoluyla dışarda toprak sömürgeleştirme ve oralara yerleşme; komşu bölgeleri haraca bağlayarak egemenlik kurma; doğrudan fetihle toprak kazanma ve hanedan evlilikleriyle toprak çoğaltma.[196] Bu tekniklerin ortak özelliği zor araçlarını gerekli kılmasıdır. Feodal dönemde savaşçıların ve zor araçlarının bu kritik öneminden ötürü soyluluk askeri kökenlidir. Ayrıca savaşlar sayesinde topraklar ve egemenlik alanları daha fazla parçalanmıştır. Fetihte başarılı olan askerlere verilen *fief*ler sayesinde bu savaşçıların her biri toprak sahibi olmuşlardır.[197] Böylece toprak sahibi sınıf ile profesyonel savaşçılar sınıfı hemen hemen iç içe geçmiş ve bu ikisi soylular sınıfını oluşturmuştur.

[193] Pirenne, 2016, s. 78.
[194] Brenner, 1987b, s. 234.
[195] Ibid, s. 237.
[196] Teschke, 2003, s. 59.
[197] Teschke, 2003, s. 63.

Feodal üretim sisteminin üçüncü temel özelliği ise iktidarın çoklu parçalanmışlığıdır.[198] Merkezi iktidarın güçsüz olduğu ve bireylere koruma sağlamada yetersiz kaldığı bu dönemde kişisel bağımlılık ilişkileri esastır. Senyör ve vassalları arasında kişisel bağlılık ve yükümlülüklere dayanan bir hâkimiyet ilişkileri ağı ortaya çıkmış, böylece egemenlik parçalara ayrılmış ve kişiselleşmiştir. Feodal dönem imparatorlukları, merkezi yönetimler değildir. Örneğin Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, seçilmiş bir imparatorun yönetiminde gevşek bir yapı teşkil etmiştir. İmparatorluk, krallıklar, kontluklar, düklükler, bağımsız şehirler, piskoposlar, rahipler, din adamları ve soylular tarafından yönetilen yüzlerce değişik tipte yönetim birimine bölünmüştür. Merkezi bir yönetim, ekonomik idare ya da hukuksal düzenleme yoktur. Aslında imparatorlar da feodal hiyerarşinin üst basamağındaki senyör olarak diğer prenslikler ve toprak sahipleriyle kişisel bağımlılık ilişkisi içindedir.[199] Ancak bu bağımlılık ilişkilerinin gevşek bir temelde kaldığı, bütün bu parçalı iktidar birimlerinin (toprak için) birbiriyle savaş ve rekabet halinde olduğu da not düşülmelidir. Ayrıca siyasal erkin Kilise ve dünyevi iktidar arasındaki bölünmüşlüğü de çift başlı bir hâkimiyet sistemi doğurmuştur.[200] Böylece toplumsal gücün iktisadi, siyasi, ideolojik ve askeri kaynakları çoklu egemenlikler arasında bölünmüştür.

Temel özellikleri aktarılan bu sistemin nasıl işlediğine daha ayrıntılı bakmak gerekir. Bloch, feodalizmi, tabiiyet ilişkilerinin toplamı olarak görür. Ona göre feodalizmin iki bağımlılık ilişkisi vardır. Bunlardan ilki serflerin toprak sahibine bağımlılığıdır ve bu tabiiyet irsîdir. İkincisi ise vassallıktır ve başlarda irsî olmayan, iki taraftan birinin ölümü ile sona eren bir bağımlılıktır. Vassallık ilişkisinin temeli askeridir; vassal kelimesi de köken olarak Germen dilindeki savaş arkadaşı, sefer yoldaşı anlamına gelen *gasindus* teriminden gelir. Zamanla bu terim yerini Kelt kökenli *vassalus* terimine

[198] Bloch, 2015, s. 688.
[199] Teschke, 2003, s. 63 ve 81.
[200] 800 yılında Charlemagne'a Papa tarafından taç giydirilmesiyle başlayan iktidar mücadelesi hatırlanabilir.

bırakmıştır.[201] 8. yüzyıldan itibaren vassallık tabiiyet ilişkisini oluşturan sembolik bir biat töreni yapılmaya başlanmıştır.[202] Bu biat töreni sonunda ortaya çıkan üste yaşlı efendi anlamına gelen "senyör", asta ise "vassal" denmiştir. Baechler bu töreni şöyle anlatır:

> "Ast olanı, yani vassal senyörün ellerinin içine ellerini koyarak ona bağlılık yemini etmektedir. Bunun karşılığı, herşeyden önce çatışma halinde, senyörüne silahlı olarak yardım etmesidir. Senyör ise, kendi payına vassalına yardım edeceğine söz vermekte ve onun bir at ile silahlara sahip olmaktan başka, kendini idame ettirebilmesi için bir *fief* vermektedir. Yani, o dönem için artığın yegâne kaynağı olan toprak."[203]

Karolenj döneminden itibaren bu biat törenlerine dinsel bir öğe de eklenmiştir. Artık vassal Tanrı huzurunda sadakat (*Treue*) yemini etmeye başlamıştır.[204] Senyörlük, toprak sahibi olmayı gerektiriyordu. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden itibaren toprak sahipleri için asker bulmak önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir. Savaşların ve istilaların gündelik pratik olduğu, can ve mal güvenliğinin olmadığı feodalizme geçiş döneminde (Frank ve Karolenj dönemi) korunma ihtiyacı savaşçılığın önemini arttırmıştır. Yine Karolenj İmparatorluğu'nun dağılmasıyla birlikte bu coğrafya sürekli savaş halinde olmuş, istilalar ve iç savaşlar yaşanmış, bu da korunma ihtiyacını arttırmıştır.[205] Vassallık uygulamasındaki temel amaç, bu asker ihtiyacını sağlamaktır. Vassalın görevi efendisi için savaşmaktır, senyör de vassallarına ekonomik yardım ile yükümlüdür. Yani vassallığı ekonomik bağımlılık ilişkileri temelinde de düşünmek gerekir. Senyörün iki türlü ekonomik yardım sağlaması mümkündür. Senyör ya

[201] Bloch, 2015, s. 256-57.
[202] Ibid, s. 252. Bloch'un belirttiği üzere sekizinci yüzyıldan itibaren belgeler biat törenine atıflar yapmaya başlasalar da bu metinler ortaya çıkmadan çok daha önce biat uygulamasıyla karşılaşılır.
[203] Jean Baechler, *Kapitalizmin Kökenleri*, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994, s. 99-100 (vurgu bana aittir).
[204] Bloch, 2015, s. 245 ve 247.
[205] Baechler şöyle ifade eder: "Gerçekten de böylesine bir örgütlenme ancak, yasayı yönetim aygıtı aracılığıyla kabul ettirebilen güçlü bir merkezi iktidarın yokluğu halinde kavranabilir. Bu durum bireysel düzeyde orman yasası biçiminde kendini göstermekte ve hayatta kalabilmek için diğerlerinden biraz daha güçlü birinin himayesini almak mutlak bir zorunluk haline gelmektedir." Bkz. Baechler, 1994, s. 100 (aynen alınmıştır).

adamlarını evinde barındırıp besler ya da onlara toprak ve toprağın belirli gelirlerini bırakarak geçimlerini sağlamalarına olanak verirdi.

Yedinci yüzyıldan itibaren senyör vassallarını toprak (*fief*) dağıtarak ödüllendirmeye başlamıştır. Senyöre bağlı vassallar, belli bir süreliğine verilen bu toprak parçasında yaşayarak o toprağı işlemiş ve efendilerine asker sağlamışlardır. *Fief* ile beraber bu biat ilişkisi büyük bir dönüşüme girmiştir. Başlarda vassallık irsî olmadığı için senyörler tarafından verilen toprak, vassalın hizmeti sona erdiğinde (genelde ölünce) miras olarak aktarılamaz, senyöre geri dönerdi. Ancak Karolenj İmparatorluğu'nun yıkıldığı kargaşa döneminde vassallık irsî hale dönüşmüştür. Böylece *fief* olarak verilen topraklar vassalın mülkü haline gelmiştir.[206] Efendinin silahlı birliğine alınan savaşçılar, yani vassallar, bu şekilde toprak sahibi sınıfı oluşturmuşlardır. Vassallık ilişkisinin bu dönüşümüyle senyör vassallarının yardımını sadece savaş durumunda değil, barış durumunda da onlardan oluşan bir kurul aracılığıyla talep etmeye başlamıştır.[207] Bunun sonucunda vassallık sadece yüksek sınıflara özgü olan ama savaşçı niteliğini koruyan bir tabiiyet ilişkisi haline dönüşmüştür. Ayrıca toprak sahibi olan vassallar tarım yapmak için topraklarını parçalar halinde (*fief* olarak) kendilerine bağlı alt savaşçılara vermeye başlamışlardır. Feodal parsellenme denilen toprakların sürekli parçalara ayrılması bu şekilde olmuştur.

Feodal dönem üretim ilişkilerinin ve sınıf yapısının temelinde toprak sahiplerinin serflerin tarımsal emeğine ekonomi dışı yollarla el koymaları olduğu belirtilmişti. Toprak sahibi sınıfın ise savaşçılara *fief* verilmesiyle oluştuğu görüldü. Toprak üzerinde egemenlik hakkı olan bu savaşçı-toprak sahibi sınıfın toprağın ve tarımsal üretimin sahibi olmalarıyla vassal ve soylu eş anlamlı hale gelmiştir. Vassallığın irsî hale dönüşmesi

[206] Senyörü tarafından vassalına *fief* olarak ödünç verilen topraklar, 1037'de imparator tarafından ilan edilen emirname (*constitutio de feudis*) ile miras bırakılır hale gelmiştir. Bu sayede işledikleri toprağın mülkiyetine de sahip olan vassallar, küçük bölgesel iktidarlara dönüşmüşlerdir. Bloch, 2015, s. 320.
[207] Ibid, s. 310-311 ve 354.

şövalyeliğin de babadan oğula geçerek savaşçı olmanın doğuştan gelen bir ayrıcalık olmasına yol açmıştır. Dolayısıyla feodal aristokrasinin oluşumunda askeri vassallık belirleyici olmuştur. Başlangıçta savaşçılık sayesinde toprak sahibi olunurken, artık ilke olarak toprak sahibi (soylu) olanlar savaşçı (vassal) olabiliyordu.[208]

Soyluluğun toprak sahipliği üzerinden tanımlanmasıyla aristokrasi sınıfı ortaya çıkarken diğer taraftan serflik de bir toplumsal sınıf olarak oluşuyordu. Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle başlayan ve Frank Krallığı ve Karolenj İmparatorluğu ile devam eden dönemde üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşümler, kölelik yerine serfliği gerekli kılmıştır. Toprak sahipleri için geniş tarım alanlarını doğrudan işletmek yerine bu topraklardan vergi, hizmet ve ürün almanın daha cazip hale gelmesiyle, köleden ziyade doğrudan üreticilere ihtiyaç duyulmuştur. Yani Engels'in deyimiyle, "kölecilik kârlı olmaktan çıkmıştı, onun için ortadan kalktı."[209] 14. yüzyıldan itibaren ise serflik ile soyluluk ilişkisinde yeni bir değişim yaşanacak, serflerin yükümlülükleri ve angaryaları azaltılarak bunun yerine nakdi ödemelere (kira) geçilecektir.

Serflikten özgür köylülüğe geçişte feodal üretim sisteminin yaşadığı yapısal kriz belirleyici olmuştur. Toprağa bağlı bir üretim sistemi olan feodalizm 14. yüzyılda ekonomik gelişmenin durmasıyla yapısal krize girmiştir. Bu döneme kadar toprakların tarıma açılması, boş arazilerin temizlenmesi ve iskân edilmesi gibi ekonomik verimi arttırıcı önlemlerle üretim ve buna bağlı olarak da nüfus artmıştır.[210] Mevcut tarım teknolojisi içerisinde genişleme doyma noktasına gelince elde edilen ürün ile nüfus arasındaki oran bozularak topraktan sağlanan marjinal verim azalmıştır. Bu durum kendisini yiyecek kıtlığına ve salgın hastalıklara yol açarak göstermiştir. 1315-1317

[208] Ibid, s. 519.
[209] Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (Çev: Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara, 1987, s. 155 (aynen alınmıştır).
[210] Özellikle 8. yüzyıldan itibaren uygulanan üç parçalı arazi kullanım yöntemi (yaz hasadı, kış hasadı ve nadas toprağı) ve 13. yüzyıldan sonra ağaç sabanın yerini demirden yapılmış kıvrımlı sabanın alması tarımda verimliliği arttıran faktörler olmuştur. Georg Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, (Çev: Sadık Usta), Yordam Kitap, İstanbul, 2010, s. 53.

arasında yaşanan kıtlık ve 1348'deki veba salgını, nüfusun ve dolayısıyla tarıma dayalı üretimin ikinci ayağı olan iş gücünün azalmasına neden olmuştur. Üretimin iki temel faktörü olan toprak ve işgücünün azalması 1337'de başlayan Yüzyıl Savaşları'nın neden olduğu mali yük ile birleşince, ekonomik krize girilmiştir. Nüfusun azalması iş gücünün değerini arttırmış, köylüler daha fazla hak talebinde bulunmaya başlamışlardır. Buna karşılık toprak sahiplerinin ekonomik birikimlerini korumak için serflerini daha fazla sömürerek üretimi arttırma çabaları köylü isyanlarını doğurmuş, köylüler toprakları boşaltarak kentlere göç etmişlerdir. İşte azalan emek gücünün topraktan firar etmesinin önüne geçmek ve tarlada çalışmalarını sağlamak için toprak sahipleri serfliği gevşetmiş, köylüden işlediği toprağın kirasını almaya başlamışlardır. Serflikten özgür köylülüğe geçiş bu sayede gerçekleşmiştir.

Buraya kadar aktarılan çerçevede feodal dönem Avrupası'nın temel hatları resmedilmeye çalışılmıştır. Bundan sonraki bölümde Alman coğrafyasında feodal toplum yapısı ve üretim ilişkilerinin niteliği incelenecektir.

1.3. ALMAN COĞRAFYASINDA FEODAL TOPLUMSAL YAPI ve ÜRETİM İLİŞKİLERİ

Feodalizmin Roma İmparatorluğu'nun yerleşik üretim biçimi ile Germen kabilelerinin göçer üretim biçiminin bir bileşimi sonucu ortaya çıktığı belirtilse de bu durum Avrupa'da feodalizm tek tip olduğu anlamı taşımamaktadır. Önceki bölümde genel özellikleri aktarılan feodalizmin bugün Almanya olarak anılan topraklarda Roma unsurunun az, Germen unsurunun ise baskın tesiri nedeniyle farklı seyretmiş olması alan yazınında yaygın bir kanıdır. Ancak bu coğrafyanın da kendi içerisinde bütünlük arz ettiğini düşünmek yanlış olur. 10. ve 13. yüzyıllar arasında Elbe Nehri'nin doğusundaki toprakların imparatorluktan göç eden topraksız şövalyeler tarafından sömürgeleştirilmesi ile bu bölge, nehrin batısından farklı bir süreç izlemiştir. İlerleyen dönemde Prusya mutlakiyetçi devleti, Elbe'nin doğusundaki üretim ilişkileri ve sınıf yapısı temeli üzerine kurulacaktır. Bilhassa bu bölgeye has toprağa sahiplik (*Gutsherrschaft*)[211] ilişkisi, *Junkerler*in oluşumunun ve bu coğrafyada feodalizmden kapitalizme dönüşümün anlaşılması açısından kritik öneme sahiptir. Elbe'nin iki yakasındaki feodal yapıya ilişkin özgünlükler, üretim ilişkilerindeki farklılıklar ve dönüşümler bu bölümün konusunu oluşturmaktadır.

1.3.1. Elbe'nin Batısında Üretim İlişkileri

Feodal dönemde Alman prenslikleri, Ren ve Elbe nehirleri arasındaki topraklardadır. Sakson Ovası denilen iki nehir arasındaki bu bölge orduların geçiş alanı olmasından dolayı yıkımlar, salgın hastalıklar, gıda kıtlığı gibi koşullara maruz kalmış, bu koşullar da feodal ilişkilerin yapısında belirleyici olmuştur. Bu sayede senyörler, vassallar ve serfler arasındaki bağlar esnek kalırken çok sayıda *Gemeinde* de senyörlük

[211] *Gutsherrschaft* terimi mal anlamına gelen *Gut* ve hâkimiyet anlamına gelen *Herrschaft* kelimelerinden oluşur; toprak mülkiyetine sahiplik anlamına gelir.

otoritesinin dışında kalabilmiştir. [212] Bunun yanı sıra Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun merkezi bir otorite olarak güçlenememesi de bu coğrafyada feodal bağlılıkların esnek kalmasıyla sonuçlanmıştır.

Sakson kralı I. Otto, Papa tarafından imparator ilan edilince (962), hem krallık hem imparatorluk unvanını şahsında birleştirerek Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nu kurmuştur.[213] Ancak imparatorluğun kurulmasıyla birlikte Kilise ve imparatorluk iki etki merkezi olarak ortaya çıkmış, bunlar arasındaki güç çekişmesi ve rekabet siyasal karışıklıklarla geçecek yüzyıllara yol açmıştır. Bu da imparatorluğun zayıf ve işlevsiz kalmasına neden olmuştur. Sakson Hanedanı'nı (918-1024) izleyen Sal Hanedanı (1024-1125)[214] zamanında merkezileşme yönünde çaba sarf edilmiş olsa da başarılı olunamamış, bu hanedan dönemine de Kilise ile çatışmalar damga vurmuştur. Çatışmanın temelinde Kilise'nin daha fazla iktidar sahibi olmaya çalışması yatar. 10. yüzyılda ortaya çıkan bir reform hareketi sonucunda Kilise'nin Tanrı'nın emirlerini uygulaması, imparatorların ise dünyevi iktidara sahip olması gerekçe gösterilerek Kilise makamları üzerinde dünyevi yetkilerin sona erdirilmesi hareketi başlamıştır. Buna bağlı olarak oluşan gelenek, hanedanın ve imparatorun Kilise makamlarına diledikleri kişileri ataması ve hatta Papalık seçimlerinde etkili olmasıdır. Ancak 1075 yılında din adamlarının siyasi iktidar tarafından atanmasına Kilise'nin karşı çıkmasıyla "atama kavgası" (*Investiturstreit*) olarak anılan kriz başlamıştır. Papa VII. Gregorius'un Kilise görevlilerini atama ve azletme hakkının ruhani otoritede olduğunu ilan etmesiyle İmparator IV. Heinrich ile Papa arasında tırmanan gerginlik, 1076'da Papa'nın IV. Heinrich'i aforoz etmesiyle doruğa ulaşmıştır. 1122'de IV.Heinrich'in oğlu V. Heinrich

[212] Heide Wunder, *Die bäuerliche Gemeinde in Deutschland von der Herrschaft mit Bauern zur Herrschaft über Bauern*, Vandenhoeck&Ruprecht Verlag, Göttingen, 1986, s. 12-14.
[213] Kral olmak için hanedanın devamı olmak yeterli iken, imparator olmak için Papalık tarafından kutsanmak gerekiyordu.
[214] Sakson ve Sal Hanedanları döneminde Kutsal Roma Germen İmparatorluğu toprakları için bölüm sonundaki Harita 9'a bakınız.

ile Papa II. Calixt arasında yapılan Worms Konkordatosu (*Wormser Konkordat*) ile kriz sona ermiştir. Bu anlaşmayla V. Heinrich, Kilise'nin din adamlarını atama talebini onaylamıştır. Buna karşılık, Papa II. Calixt, Kilise'nin üst makamları için (piskoposlar ve başrahipler) yapılan seçimlere imparatorluk yetkililerinin katılmasını kabul etmiştir.[215] Kilise ve hanedan arasında yaşanan ve elli yıla yakın süren bu iktidar savaşının doğrudan bir sonucu olarak merkezi otorite zayıflarken yerel toprak sahipleri ve prenslikler güçlenmiştir.

Bölgesel iktidarlar hem kendi aralarında rekabet içerisinde olmuşlar hem de imparatorun merkezi otoritesine karşı çıkmışlardır. Bu noktada dikkat çekilmesi gereken noktalardan biri, İmparatorluk, Kilise ve yerel soyluların çıkarlarına uydukça birbirleriyle bir diğerine karşı işbirliği yapmış olmalarıdır. Esasında imparator senyörlerin yardımıyla ülkeyi yönetmektedir. Senyörlerin başkaldırı tehlikesinde imparatorlar Kilise'yi yanlarına çekerek prensliklere karşı kullanmışlardır. Böylece İmparator ile yerel soyluluk ve İmparator ile Kilise arasındaki çatışma ve rekabet bu dönemin temel özelliklerinden biri olmuştur. 12. yüzyıldan itibaren yerel prenslikler merkeze bağlılıklarını daha da yitirerek sahip oldukları topraklarda kendi otoritelerini kurmaya başlamışlardır.

Sal hanedanının son kralı V. Heinrich 1125'te ölünce, 1138'e kadar sürecek siyasal kargaşa ve iktidar boşluğu yaşanmıştır. 1138 yılından 1254'e kadar tahtın sahibi olan Hohenstaufen Hanedanı döneminde de yine bölgesel iktidarlar, Kilise ve imparator arasında güç mücadelesi ve çekişmeler devam etmiştir. Kuzey İtalya'nın ele geçirilmesiyle Papalık ile imparatorluk arasında yeniden alevlenen çatışma merkezi otoritenin istikrarlı olmasının önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. 13. yüzyıla gelindiğinde siyasal parçalanma artarak devam etmiş, imparatorluk karışık bir prenslikler

[215] Schulze, 2013, s. 16.

coğrafyasına dönüşmüştür.[216] 1254 yılında IV. Konrad'ın ölümüyle birlikte Hohenstaufen Hanedanı sona ermiş, bu tarihten itibaren imparatorsuz geçen ve Fetret Devri olarak çevrilebilecek *Interregnum* dönemi başlamıştır. İktidar boşluğuyla geçen bu dönem ilerleyen bölümlerde değinilecek Hansa Birliği'nin de korunma amaçlı kurulmasının nedenidir. Fetret Devri, 1273'te Habsburg Hanedanı'ndan I. Rudolf'un imparator olmasıyla son bulmuştur.[217]

Kutsal Roma Germen İmparatorluğu hiyerarşisinde imparator en üstte yer alsa da diğer güç merkezlerinin karşı çıktığı hiçbir uygulamayı hayata geçirecek kudrette olmamıştır. 13. yüzyıldan itibaren prenslerin bölgesel iktidarlarının artarak çoğalmasının ve imparatorluk gücünün zayıflamasının en önemli göstergesi Altın Mühür'dür (*Goldene Bulle*).[218] 1356 yılında İmparatorluk Dieti ve İmparator V. Karl tarafından yayınlanan Altın Mühür, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun ilk anayasasıdır.[219] Bu anayasayla imparatoru seçme görevi (Elektörlük) imparatorluğun yedi önemli prensliğine verilmiştir.[220] Böylece imparator *imperator electus* yani seçilen imparator olmuştur.[221] Aynı zamanda Altın Mühür bölgesel iktidarların imtiyazlarının da yazılı olduğu belgedir. Altın Mühür ile hukuksal zemin kazanan bu haklar şunlardır: Prensliklerin gümrük alma hakkı (*Zollregal*), para basma hakkı (*Münzregal*), kendi mahkemelerinin olması hakkı (*Gerichtsfreiheit der Kurfürsten*), prenslik sınırları içerisinde korunma parasını ödeyen Yahudileri koruma hakkı (*Judenregal*) ve yine prensliğin sınırları içindeki yeraltı

[216] Dönemin Alman prensleri arasındaki ilişkinin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Benjamin Arnold, *Princes and Territories in Medieval Germany*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991. Ayrıca Hohenstaufen Hanedanı döneminde Kutsal Roma Germen İmparatorluğu toprakları için bölüm sonundaki Harita 10'a bakınız.
[217] Schulze, 2013, s. 18.
[218] Schulze, 2013, s. 31. Bu noktada Voltaire'in Altın Mühür'den bahseden denemesinde Kutsal Roma Germen İmparatorluğu için kullandığı ünlü "ne kutsal ne Romalı ne imparatorluk" sözü hatırlanabilir.
[219]Altın Mühür, feodal dönem Avrupası'ndan kalan en önemli hukuk belgesi olarak görülür. 2013'te *Dünya* Belleği Kütüğüne belgesel dünya mirası olarak kaydedilmiştir. Yasanın ilk 23 maddesi 10 Ocak 1356'da Nürnberg'de, madde 24-31 arası ise Aralık 1356'da Metz'de ilan edilmiştir.
[220] Almanca *Kurfürst* denilen 7 Elektör şunlardır: Mainz, Trier ve Köln Piskoposlukları ile Ren, Sachsen, Brandenburg ve Böhmen prenslikleri. Seçimler Frankfurt Katedrali'nde yapılır ve en fazla 30 gün sürebilir. İmparatorun seçilmesi için en az 4 oy gereklidir. Seçimleri Mainz Başpiskoposu yönetir.
[221] Schulze, 2013, s. 32.

madenlerinin mülkiyet hakkı (*Bergregal*). Bu ayrıcalıkların yanı sıra Altın Mühür prensliklerin kendi aralarında birlik kurmalarını (*Bündnisverbot*) ve kendi prenslikleri dışında yaşayan halk üzerinde etki sahibi olmalarını (*Pfahlbürgerverbot für Städte*) yasaklamıştır.[222] Altın Mühür iki anlamda önemlidir. İlk olarak, bu yasayla imparatorun Elektörler tarafından seçilmesi imparatorluk içindeki prensliklerin merkezi iktidar karşısında gücünü arttırmıştır. Altın Mühürle güçlenen prenslikler iki katmanlı meclis sayesinde imparatorluk üzerindeki etkilerini daha da pekiştirmişlerdir.[223] İkinci olarak, imparatorun yetkilerinin prensler tarafından sınırlanmasıyla imparator ile serfler arasındaki koruma bağı da toprak sahibi prenslikler tarafından üstlenilmiştir. Köylüyü toprak sahibine karşı koruyacak merkezi bir otorite olmaması nedeniyle köylünün sömürülmesi artmıştır.[224]

Buraya kadar aktarılan haliyle bu coğrafyada Kilise ile merkezi otorite olduğunu iddia eden Kutsal Roma Germen İmparatorluğu arasındaki rekabet kırsalda yerel soylulara ve prensliklere yaramıştır. İmparatorluk ile feodal soylular arasındaki ilişki bu şekildeyken soylular ve serfler arasındaki ilişki iki temel kavram merkeze alınarak incelenebilir. Bu kavramlar *Grundherrschaft* (manoryal sistem) ve *Gemeinde*'dir (köy topluluğu-cemaat). Merkezi bir hukuk, idare ve mali sisteminin olmaması nedeniyle her feodal senyör kendi kurallarına göre serflere hükmetmiştir. Senyörlerin çıkarı köylüyü sömürmekten geçer; çünkü üretim ilişkileri ve zenginlik buna bağlıdır. Feodal dönemde gelir sağlamanın bir diğer yolunun da yeni topraklar ele geçirmek olduğu düşünülürse feodal soylular arasındaki toprak rekabeti ve savaşlar anlaşılabilir.

[222] http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/deu/Doc%2015_The_Golden%20Bull_German_Final.pdf (Erişim, 12.09.2017).
[223] İki meclis şunlardır: İmparator, yerel prensler, Kilise yöneticileri, şövalyeler ile imparatorluk kent temsilcilerinin katıldığı ve konuların tartışıldığı imparatorluk meclisleri (*Reichstage*) ve yerel bölgelerde prenslerin çoğunlukla imtiyazlı sınıfların temsilcileri ile buluştuğu ortak yönetim organı olan bölgesel meclisler (*Landtage*).
[224] Teschke, 2003, s. 101.

1.3.1.1.*Grundherrshaft* Üretim Sistemi ve *Gemeinde*

Grundherrschaft, Alman feodalizminin önemli bir kavramıdır. Almanca *Grund* kelimesi toprak, *Herrschaft* ise hâkimiyet demektir. Bu kavram soyluların toprak ve bu toprakta yaşayan serfler üzerindeki hâkimiyetini ifade eder. Toprak hâkimiyeti ile hem iktisadi hem de toplumsal-yargısal otorite anlaşılmalıdır.[225] *Grundherr* üretim araçlarının sahibi senyördür; ancak toprak ya da üzerindeki mallar *Grundherr*'e ait değildir. *Grundherr*, tarlayı işleyen köylünün artı-ürününe el koyan ve aynı zamanda toprak üzerinde düzeni sağlayan otoritedir. Bu anlamda imparator, Kilise, prensler ve her çeşit toprak sahibi *Grundherr*'dir.[226] *Grundherrschaft*, Almanca alan yazınında *Leibeigenschaft* kavramıyla birlikte anılır.[227] *Leibeigenschaft*, senyörün hâkimiyeti altındaki serflere verilen isimdir. Tanım olarak yaşamak için efendisine sürekli bağımlı ve bedeni efendisine ait olan kişi anlamına gelir.[228] *Grundherr* ve *Leibeigen* arasındaki ilişki "koruma ve himayeye karşılık sadakat ve itaat" (*Treue und Gehorsam gegen Schutz und Schirm*) olarak tanımlanabilir.[229] *Grundherr*, köylüyü yabancı güçlere ve iç çatışmalara karşı koruyan ve köylüler arasındaki sorunları çözen, karşılığında ise artı-ürünü alan otoritedir. Ancak hemen belirtilmelidir ki *Grundherrschaft* sisteminde otorite parçalara ayrılabilmektedir.[230] Örneğin *Grundherr* yargı hakkını bir başka egemene satabilirdi ve teamül gereği yargı hakkı bölgesel prense satılırdı. Bu durumda köylüler iktisadi anlamda *Grundherr*'e ve yargısal anlamda yargıç prense (*Gerichtsherr*) yani

[225] Ernst Münch, "Die feudale Grundherrschaft in der deutschen Agrargeschichte des voll entfalteten Feudalismus", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft,* Vol. 36, No. 12, 1988, s. 1093. Aynı zamanda bkz: Werner Rösener, "Grundherrschaft. Definition und Grundzüge der Forschung", *Lexikon des Mittelalters*, 4. Cilt, Bautier, Robert (Der.) Münih-Zürih, 1989, s. 1739–1740; Gerhard Seeliger. "The State and Seigniorial Authority in Early German History", *The American Historical Review*, Vol. 14, No. 2, 1909, s. 237–248.
[226] Rösener, 1989, s. 1739–1740.
[227] Friedrich Wilhelm Henning, "Leibeigenschaft", *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, 2. Cilt, Adalbert Erler ve Ekkehard Kaufmann, (Der.), Berlin, 1978, s. 1761–1772.
[228] Hans-Werner Goetz, "Leibeigenschaft", *Lexikon des Mittelalters*, 5. Cilt, Robert Bautier (Der.), Münih-Zürih, 1991, s. 1845.
[229] Hans Kurt Schulze, "Grundherrschaft", *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*,1. Cilt, Adalbert Erler ve Ekkehard Kaufmann, (Der.), Berlin 1971, s. 1827.
[230] Ibid, s. 1839.

bölgesel iktidara olmak üzere iki ayrı otoriteye tâbi olurlardı. Dolayısıyla *Grundherrschaft* sadece toprak gelirlerinin toplanmasıyla sınırlı bir otorite olmuş, yargı hakkını içermemiştir. İlerleyen bölümlerde görüleceği gibi Elbe'nin doğusunda bu tarz bir otorite parçalanması söz konusu değildir.

Gemeinde kavramı ise Alman coğrafyasında serflerin durumunu anlatan bir diğer önemli kavramdır. Kelime olarak "cemaat" anlamına gelen *Gemeinde*, köy toplulukları için kullanılır. Germen kabilelerinin toplumsal yaşayış ve örgütlenme biçimi olduğu düşünülen bu örgütlenme şekli, feodal dönemde de anlatılan coğrafyaya has bir toplumsal yapı olarak devam etmiştir. *Gemeinde* köy içerisinde düzeni ve yasaların uygulanmasını sağlayarak ekme-biçme dönemlerinin düzenlenmesi, köyün güvenliğinin sağlanması gibi idari işleri yerine getirirdi. Topluluk üyelerinden seçilen bir jüri heyeti, köy içi anlaşmazlıklarda yargıç işlevi görürdü. Köylüler tarafından seçilen *Schultheiss*[231] (*Gemeinde* Başkanı) tâbi oldukları toprak sahipleri ve prensle aracılığı sağlardı. Senyör ya da vassal, talepleri için *Schultheiss* ile görüşmek zorundaydı. *Gemeinde*'nin örgütlü yapısı sebebiyle köylüler birlikte hareket edebilmişler, senyörler ve prensler ise taleplerini kabul ettirmede ve yargısal denetim kurmakta zorluk yaşamışlardır.[232] Prenslikler arasında yaşanan rekabet ve toprak değişimleriyle birlikte *Gemeinde*'ye sağlanan koruma azalmış ve bu durum *Gemeinde*'nin haklarını korumak ve kendini savunmak için senyörden ziyade kendine güvenmesi sonucunu doğurmuştur. Başka köy toplulukları ile beraber ortak savunma amaçlı ittifaklar kurulur olmuştur. Böylece feodal bağın temelindeki "koruma ve himaye" azalınca, "sadakat ve itaat" da azalmıştır. *Gemeinde*, köylülerinin ortak ayaklanmalarına imkân sağlaması nedeniyle önemlidir. *Gemeinde*'nin güçlenmesine karşı önlem almaya kalkışan senyörlere karşı köylü

[231] Bazı bölgelerde bu isim *Schulte*, *Schulze*, veya *Burmester* olarak farklılık gösterirdi. Bkz. Tilmann Lohse, "Ways of Life in the Estates of Society in the Middle Ages", *The High Middle Ages in Germany*, Rolf Toman (Der.), Benedikt Taschenverlag GmbH, Köln, 1990, s. 13.
[232] Peter Blickle ve Cathleen Catt, "Peasent Revolts in the German Empire in the Late Middle Ages", *Social History*, Vol.4, No.2, 1979, s. 235; Wunder, 1986, s. 44-50.

ayaklanmaları yaşanmıştır. Hem üretim hem de köylü ile toprak sahipleri arasındaki sınıf ilişkilerinde önemli bir dönüşüme işaret eden köylü isyanlarının biraz daha ayrıntılı incelenmesi gerekir.

1.3.1.2. Köylü Savaşları ve Feodal İlişkilerin Dönüşümü

Elbe'nin batısında serfliğin kalkması ve köylülerin özgürleşmesi Köylü Savaşları (*Bauernkrieg*) sayesinde olmuştur. Köylü Savaşları ise feodalizmin 14. yüzyılda yaşadığı yapısal kriz ile başlayarak denizaşırı sömürgecilik ve Reform gibi feodal üretim ilişkilerinde önemli dönüşümlere neden olan olgularla doğrudan ilişkilidir. Feodalizmin 14. yüzyılda girdiği krizin neden ve sonuçlarına önceki bölümde değinilmişti. Hatırlanacağı gibi bu yüzyıldan itibaren tarımsal genişleme doyma noktasına gelmiş, topraktan sağlanan marjinal verim düşmüştü. Yeni arazi açma dönemi sona ererken kıtlık ve veba salgını sebebiyle nüfus ciddi oranda azalmıştı. Böylece feodal üretimin iki dayanağı olan toprak ve iş gücündeki azalma üretim sistemini krize sokmuştu. Bu kriz aynı zamanda ekonomik dengeleri dönüştüren önemli olayları tetiklemiştir. Bunlardan ilki, sömürgeciliğin ve denizaşırı ticaretin başlamasıdır.

15. yüzyılın başında başlayan Portekiz yayılmacılığının kıtadaki üretim ilişkileri üzerinde önemli etkileri olmuştur. Yayılmacılığın başlama nedeni hem 14. yüzyılda yaşanan ekonomik kriz hem de önce Yüzyıl Savaşları sonra da 1453'te İstanbul'un Osmanlıların eline geçmesi sonrasında ticaret yollarının zorunlu olarak değişmesidir. Denizaşırı yayılmacılığı destekleyen bir toprak soylu sınıfın varlığı sayesinde denizlerde yayılmacılığı başlatan Portekizliler olmuştur.[233] Portekizli toprak soylularının zenginliği arttırmanın feodal dönemdeki yaygın yolu olan teritoryal genişleme için uygun koşullara

[233] Marc Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, (Çev: Muna Cedden), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 100-101.

sahip olmamaları, denizaşırı yayılmacılığa destek olmalarında rol oynamıştır. Portekiz monarşisinin ve toprak soylu sınıfının teşvikinin yanı sıra haritacılıkta ilerleme, gelişmiş gemi yapımı (*caravel*) gibi Rönesans dönemi teknik gelişmeleri de denizaşırı yayılmacılığın başlamasında etkili olmuştur. 1415 yılında Fas'a doğru yelken açmalarıyla Portekiz yayılmacılığının ilk adımı atılmıştır. Bir sonraki adım ise Hindistan'dan gelen zenginliklerin kaynağını ele geçirmek için Atlas Okyanusu'na açılmak olmuştur. Atlas Okyanusu'ndaki Madeira (1419) ve Azor (1427) takımadalarına varılmasıyla, Afrika kıtasının batı kıyılarından güneye inilerek Ümit Burnu bulunmuştur. Bu sayede Hint Deniz yolunu keşfeden Portekiz, 1498'de Ümit Burnu'nu geçerek Hindistan'a, oradan da kısa süre sonra (1513) Çin'e ulaşmıştır. Hint kıyılarının sömürgeleştirilmesi sayesinde Portekizliler, baharat ticaretini tekellerine almışlardır. Böylece Avrupa'nın Hindistan ve Çin ile ticareti, Hint Deniz Yolu üzerinden yapılmaya başlamış; kara ticareti ve bu ticaretin Avrupa'ya uzanan kısmı olan Akdeniz'in ticari önemi azalırken, Atlas Okyanusu kıyısındaki limanlar önem kazanmıştır. Portekiz'den sonra keşiflere ve sömürgeciliğe başlayan İspanya, kraliçe adına sefere çıkan Kristof Kolomb aracılığıyla 1492'den itibaren Amerika kıtasını sömürgeleştirmeye başlamıştır. İspanyol tahtının desteğini alarak Papa seçilen ve VI. Alexander adını alan Rodrigo Borgia, 1493'te yayınladığı *Inter Caetera* fermanı ile Azor Adaları'nın 100 fersah batısından geçen hattı İspanyol ve Portekiz egemenlik alanları arasında sınır olarak belirleyerek dünyayı ikisi arasında paylaştırmıştır. 7 Haziran 1494'te yapılan Tordesillas Antlaşması ile de *Inter Caetera*, paylaşım bölgelerini birbirinden ayıran hattın batı yönünde 170 fersah batıya kaydırılmasıyla onaylanmıştır.[234] Afrika'nın, Hindistan deniz yolunun ve Amerika kıtasının sömürgeleştirilmesiyle altın gibi değerli madenlerin Avrupa'ya akışı, ticareti kamçılamıştır. Kentlerin ve ticaretin öneminin artmasıyla zenginlik ekseni topraktan ticarete kaymış, zenginlik toprak sahipliğinden ziyade altın ve gümüşle ölçülür olmuştur.

[234] Ibid, s. 101.

Ticaretin gelişmesi ve artan önemi, köylü-toprak sahibi ilişkisinde de önemli dönüşümlere yol açmıştır.

Keşifler ve sömürgeciliğin başlaması ile tarihçilerin 31 Ekim 1517'de Martin Luther'in Wittenberg Kale Kilisesinin (*Schlosskirche*) kapısına üzerinde 95 tezinin yazılı olduğu bir kâğıt çivilemesiyle başlattıkları Reform hareketi doğrudan ilgilidir. Feodal dönemin toprağa endeksli durağan yapısı, sömürgecilik ve artan ticaret sayesinde çehre değiştirmeye başlamıştır. Ticaretteki büyüme ve buna bağlı gelişen para ekonomisi Kilise'nin kurallarıyla (faizciliğin yasak oluşu gibi) uyuşmamaktadır.[235] Diğer taraftan Reform hareketi homojen değil çoğul bir harekettir ve farklı toplumsal sınıflar için farklı anlamlar taşımıştır. Güçlenen tüccar sınıfı açısından ekonomik çıkarlarının Kilise yönetimiyle uyuşmaması Reformu destekleyecek bir neden olarak görülebilecekken toprak soyluları ve köylüler açısından nedenler daha karmaşıktır. Feodal ekonomide yaşanan yapısal krizle ekonomik birikimleri azalan toprak sahiplerinin ve prenslerin Protestanlığı kabul etmelerinde, Katolik Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ile aralarına mesafe koyma ve Papalığın ekonomik gücünü sona erdirerek Kilise arazilerinin gelirine el koyma gibi iktisadi ve siyasi tercihler belirleyici olmuştur.[236] Köylüler için ise Reform hareketi, birikmiş öfkenin isyana dönüştüğü bir dönem olmuştur. 14. yüzyıldan beri yaşanan kıtlık, veba ve savaş gibi felaketlerden en çok etkilenen sınıf olan köylüler, Kiliseyi feodal hiyerarşinin ve sömürünün simgesi olarak görerek süregelen serflik koşullarına karşı ayaklanmışlardır.[237] Luther ile başlayan Protestan hareketi, İspanya Kralı ve Avusturya Arşidükü I. Karl'ın 1519'da Kutsal Roma Germen İmparatoru (V. Karl ismini alarak) olmasından sonra çatışmalı bir hal almıştır. Şarlken olarak anılan

[235] Carter Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi. Ortaçağ Avrupası'ndan Modern Avrupa'ya Reformların Tarihçesi*, (Çev: Özgür Umut Hoşafçı) İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 39

[236] Charles Tilly, *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, (Çev: Özden Arıkan), AFA Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 214.

[237] Ayaklanmalarda köylülerin yaşadığı ontolojik güvenlik krizi de rol oynamıştır. 14 yüzyıldan beri yaşanan yıkım ve ölümler köylülerin, feodal bağımlılık ve biat ilişkisine göre güvenliği sağlamaları gereken Kilise ve toprak sahiplerine karşı tepki duymalarına neden olmuştur.

imparatorun Katolik imparatorluğu genişletmek istemesiyle imparatorluk içerisinde mezhepsel kutuplaşma artmıştır. 1531'de Protestan prensler ve kentlerin Şarlken'e karşı bir savunma ittifakı olarak Schmalkaldic Ligi'ni (*Schmalkaldische Bund*) kurmaları ve Katolik prenslerin bu ittifaka 1538'de Nürnberg Birliği (*Nürnberger Bund*) olarak anılan Katolik Birliği'ni kurarak karşılık vermesiyle gerilim tırmanmıştır. Böylece Elbe'nin batısı Augsburg Barışı'na (1555) kadar toplumsal çatışma ve kargaşa dönemine tanıklık etmiştir.

1524-1526 yılları arasında yaşanan Köylü Savaşları bu gelişmelerin oluşturduğu arka planla anlaşılabilir.[238] Tarımsal krizle başlayıp denizaşırı sömürgecilik ve ticaretin artmasıyla devam eden feodal üretim ilişkilerinde yaşanan yapısal kriz ve dönüşüm,[239] Reform ile birlikte Kilise'nin otoritesine karşı siyasal bir kriz olarak da kendini göstermiştir. Ayrıca tarım ekonomisinin krize girmesi ve coğrafi yayılmacılıkla para ekonomisinin artışı feodal ilişkilerin olageldiği haliyle devamını engellemiştir. Toplumsal ilişkilerin merkezinde olan bağımlılık ve biat ilişkileri hızla dönüşmeye başlamıştır. Feodal üretimin zorunlu işgücüne dayalı yapısının krize girmesiyle birlikte zenginlikleri azalan toprak sahipleri, köylüyü toprağa daha fazla bağımlı hale getirecek düzenlemeler yapmışlardır.[240] Yine Şarlken'in savaşları yüzünden imparatorluk prenslerin vergi yükümlülüğünü arttırırken, yerel prensler de bu vergileri ödeyebilmek için köylünün sırtına binmişlerdir.[241] Her ne kadar coğrafi parçalanmışlıktan ötürü köylülerin serflik koşulları genelleştirilemese de imparatorluk halkının neredeyse yüzde

[238] Alman tarihçileri arasında Köylü Savaşları'nın farklı yorumları mevcuttur. Bazı tarihçiler Köylü Savaşları'nı erken dönem burjuva devrimi olarak görürken diğerleri feodalizmin yapısal krizine karşı köylülerin isyanı olarak görür. Alan yazınındaki farklı bakış açılarının eleştirel bir tartışması için bkz. Hans Günter Hockerts, "Der Bauernkrieg 1525- frühbürgerliche Revolution, defensive Bauernerhebung oder Revolution des "gemeinen Mannes"?", *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, K. D. Erdmann, F. Messerschmid ve J. Rohlfes (Der.), Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 1979, s. 1-20.

[239] Blickle ve Catt tarım krizi ile isyanlar arasında neden sonuç ilişkisi olduğunu savunurlar. Bkz. Blickle ve Catt, 1979, s. 224-232.

[240] Bunun için toprak sahipleri kontrol sağlama araçları olarak *Handfesten* (köy beratları), *Willküren* (geleneksel hukuk metinleri), *Beliebungen* (kural koyucu anlaşmalar), *Gemeindeordnung* (topluluk tüzükleri), *Dorfordnung* (köy nizamnameleri) kullanmışlardır. (Wunder, 1986, s. 14-15)

[241] Volker Press, "Der deutsche Bauernkrieg als Systemkrise", *Gießener Universitäts Blätter*, Vol. 2, 1978, s. 107.

85'inin serf olduğu bilinmektedir.[242] Toprak sahipleri hem krizin hem savaşların bedelini köylünün üzerindeki baskıyı daha da arttırarak telafi etmeye çalışınca köylüler serflik koşullarına isyan etmiş ve savaş başlamıştır.

İlk isyanlar Haziran 1524'te Wutacht ve Stühlingen'de başlamış ve kısa sürede ayaklanmalar önce Güney Kara Orman bölgesine (*Schwarzwald*), ardından da Suabiya (*Schwaben*) ve Konstanz Gölü çevresine (*Bodensee*) yayılmıştır. Memmingen'de isyancıların temsilcileri taleplerini duyurmuşlardır. Mart-Nisan 1525'te Thomas Müntzer önderliğinde Thüringen'de ayaklanma başlamıştır. Aynı yılın Mayıs ve Temmuz ayları arasında ise isyanlar kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Köylü isyanlarından en fazla etkilenen bölge, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'dur.[243] Elbe'nin batısındaki *Grundherrschaft* sisteminde otorite *Grundherr* ve *Gerichtsherr* arasında bölünebildiği için bu bölgede çoklu otoriteler arasındaki çatışmalarda *Gemeinde* özerkliğini daha kolay koruyabilmiştir. Toprak soyluların köylüye sağlamaları gereken koruma azalınca feodal ilişkinin temeli sarsılmış, köylülerin gözünde soyluların meşruiyeti azalmıştır. Yerel otoritelerin zayıflaması ve köylüyü koruma gücünün azalmasıyla *Gemeinde* idari işleri daha fazla üstlenerek otonom hale gelmiştir. Bu yüzden *Gemeinde*'nin güçlü olduğu bölgelerde isyanların da güçlü olması tesadüf değildir.[244] Elbe'nin doğusunda ise *Gemeinde* güçlü olmadığından ayaklanma yalnızca bir bölgeyle (Königsberg-Samland) sınırlı kalmıştır. Bu durum, isyanların üretim ilişkileriyle ve sınıf çatışmalarıyla doğrudan ilgili olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Sonuç olarak Köylü Savaşları feodal üretim ilişkilerinde bir geçiş dönemine işaret etmiştir. Savaş her ne kadar köylülerin yenilgisi ve soyluların ayrıcalıklarını yeniden tesis etmeleriyle sonuçlanmış olsa da köylüler örgütlü hareket ederek taleplerini içeren

[242] Press, 1978, s. 116.
[243] Bölüm sonundaki Harita 12'ye bakınız.
[244] Blickle ve Catt, 1979, s. 234-237.

manifestolar açıklamışlardır. Bunlardan en önemlisi, Suebyalı (*schwäbisch*) köylülerin taleplerini içeren On İki Memmingen Maddesi (*Zwölf Memmingen Artikel*) olmuştur. 27 Şubat-1 Mart 1525'te hazırlanan On İki Madde, başta serfliğin kaldırılması olmak üzere vergilerde indirime gidilmesi, avcılık ve balıkçılık haklarıyla papaz seçme ve kovma hakkının verilmesi gibi talepler içermiştir.[245] Savaşın bitmesi ile köylü isyanları bitmemiştir.[246] Bölgesel olarak devam eden isyanlarda köylüler tarlaları terk ederek kentlere kaçmaya başlamışlardır. Emek gücü olmadan üretim sağlanamayacağından toprak sahipleri köylüyü yeniden kırsala çekmek için topraklarını köylülere uzun dönemli kiralamaya başlamışlardır. Köylü isyanları sayesinde yaşanan bu önemli yapısal değişikliğin sonuçları uzun vadede anlaşılır olacaktır. Önceleri toprak sahiplerine çalışarak veya tarım ürünleri vererek ödeme yapan köylüler nakdi ödeme yapmaya bu sayede geçmişlerdir. Böylece emek rant yerini para ya da kira ranta bırakmıştır. Sınıf ilişkilerinde yaşanan bu yapısal dönüşüm (köylülerin toprak sahibinin kiracısı haline dönüşmesi), serflik sisteminin ortadan kalmasını sağlamıştır.[247] Feodalizmin krizi ve Köylü Savaşları, Batı Avrupa'da köylünün özgürleşmesiyle sonuçlanırken feodal ilişkilerdeki bu dönüşüm yerel otoritelerin egemenliklerini merkeze aktarmaları sonucunu da doğurmuştur. Bu anlamda düşünüldüğünde mutlakiyetçi devletlerin ortaya çıkışı ve parçalı egemenlik alanlarının merkezileşmeye başlaması köylüyü kontrol etmede yaşanan zorlukla ilgilidir. Dolayısıyla feodalizmin yapısal krizi, denizaşırı sömürgecilik, Reform, köylü isyanları, kira ranta geçiş ve serfliğin sonu ile siyasal merkezileşme birbirini karşılıklı tetikleyen süreçler olmuşlardır. Elbe'nin batısında köylünün yükümlülükleri ve ödeme şekli değişip serflik azalırken bir sonraki bölümde görüleceği gibi Elbe'nin doğusunda bu gelişmelerin tam tersi yaşanmış, serflik pekişmiştir.

[245] http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=4323&language=german, (Erişim: 12.09.2017).
[246] Köylü Savaşları'nı feodalizmin yapısal kriziyle açıklayan Press, 1848'e kadar köylülerin sık sık ayaklandıklarını söyler. Bkz. Press, 1978, s.127.
[247] Anderson, 2017, s. 231.

Harita 9: Sakson ve Sal Hanedanları döneminde Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun sınırları gösterilmektedir.[248]

[248] https://www.gifex.com/detail-en/2009-12-21-11427/The_Holy_Roman_Empire_around_1000.html (Erişim: 14.02.2021)

Harita 10: 1138-1254 yılları arasında Hohenstaufen Hanedanı zamanında Kutsal Roma Germen İmparatorluğu toprakları gösterilmektedir.[249]

[249] https://www.gifex.com/detail-en/2009-09-17-781/The_Holy_Roman_Empire_1138_1254.html (Erişim: 14.02.2021)

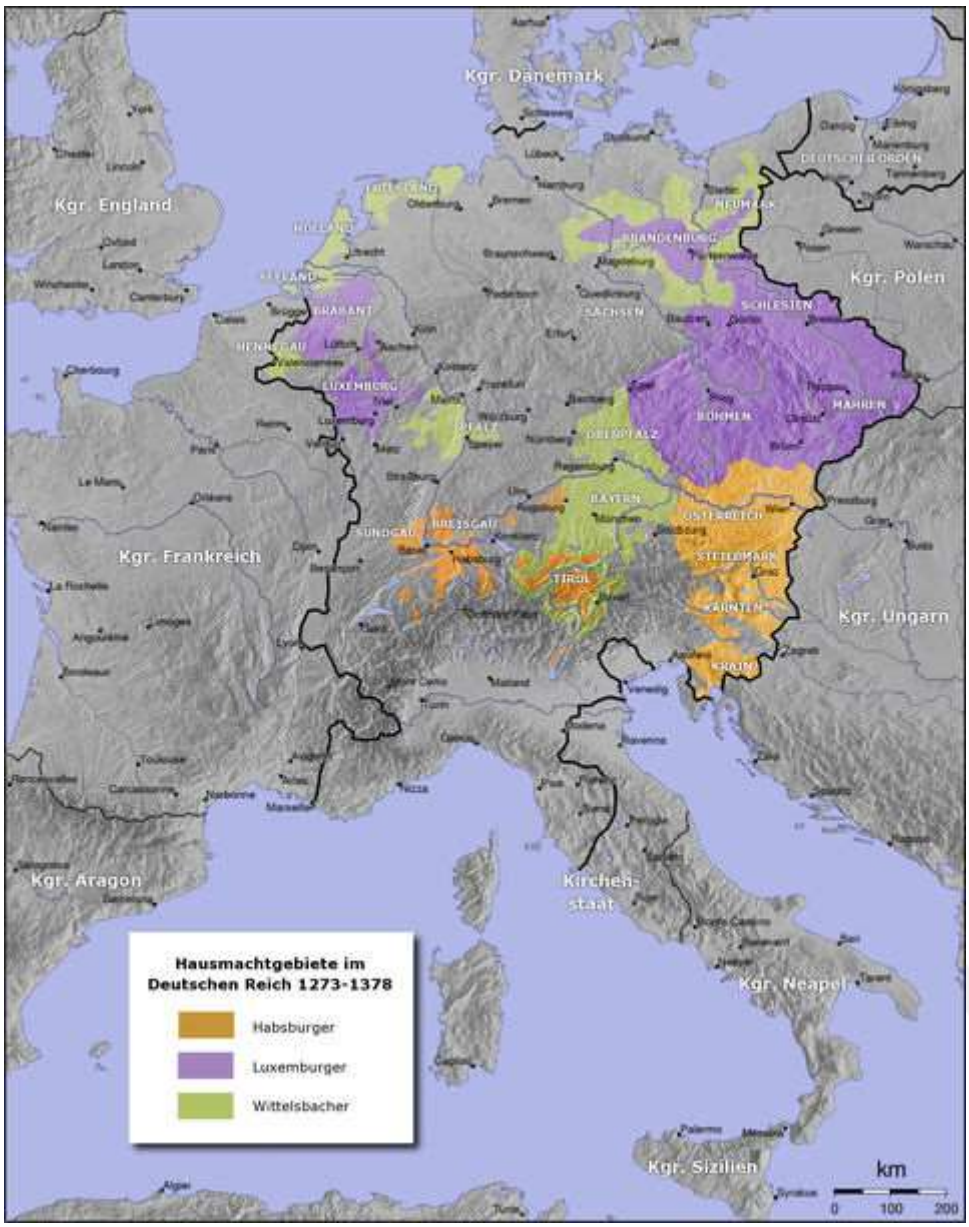

Harita 11: 1273-1378 yılları arasında Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun sınırları gösterilmektedir.[250]

[250]https://www.gifex.com/detail-en/2009-12-21-11429/Holy_Roman_Empire_from_12731378.html (Erişim: 14.02.2021)

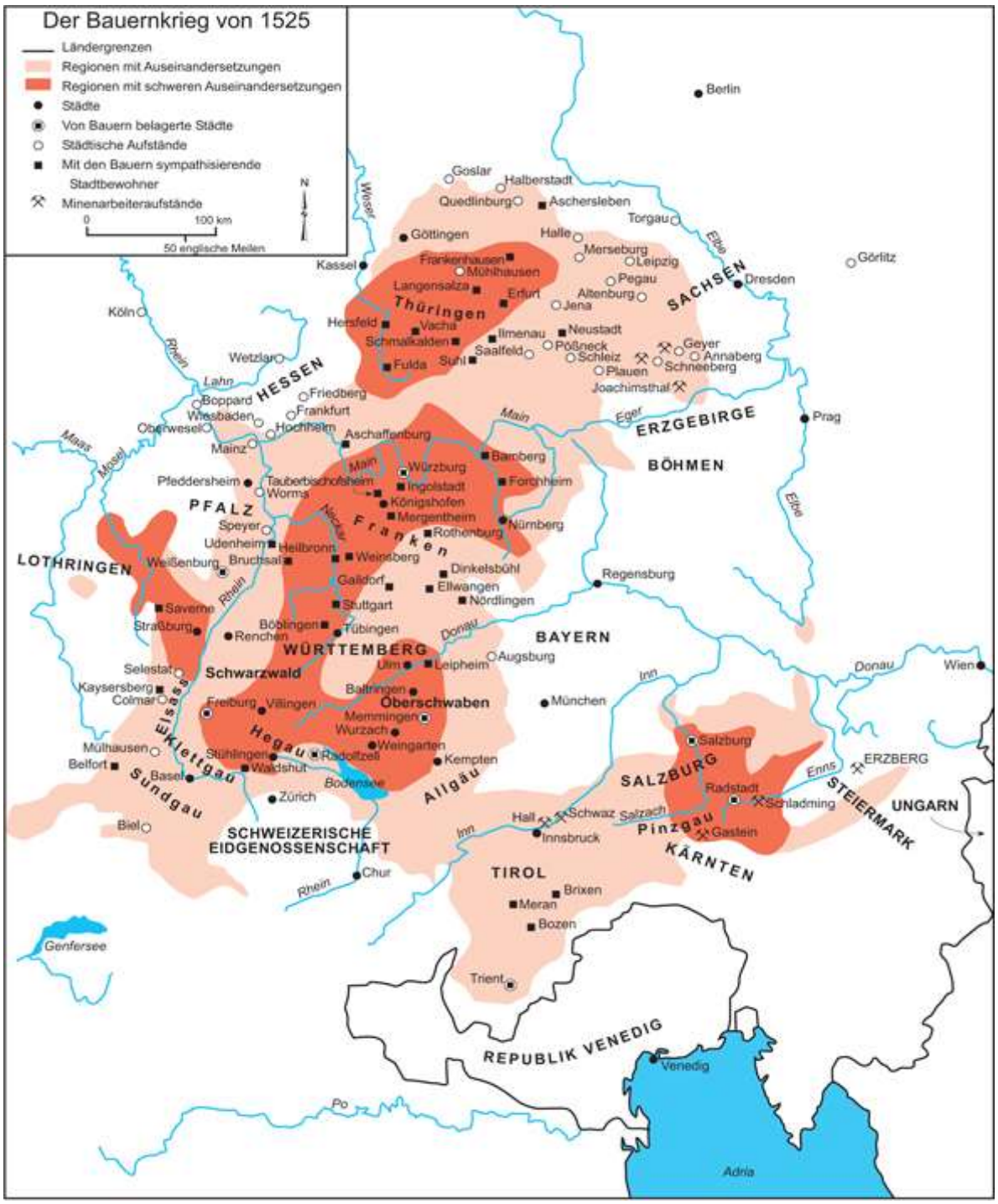

Harita 12: Elbe Nehri'nin batısındaki köylü ayaklanmaları gösterilmektedir.[251]

[251] https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=3667 (Erişim: 06.12.2020)

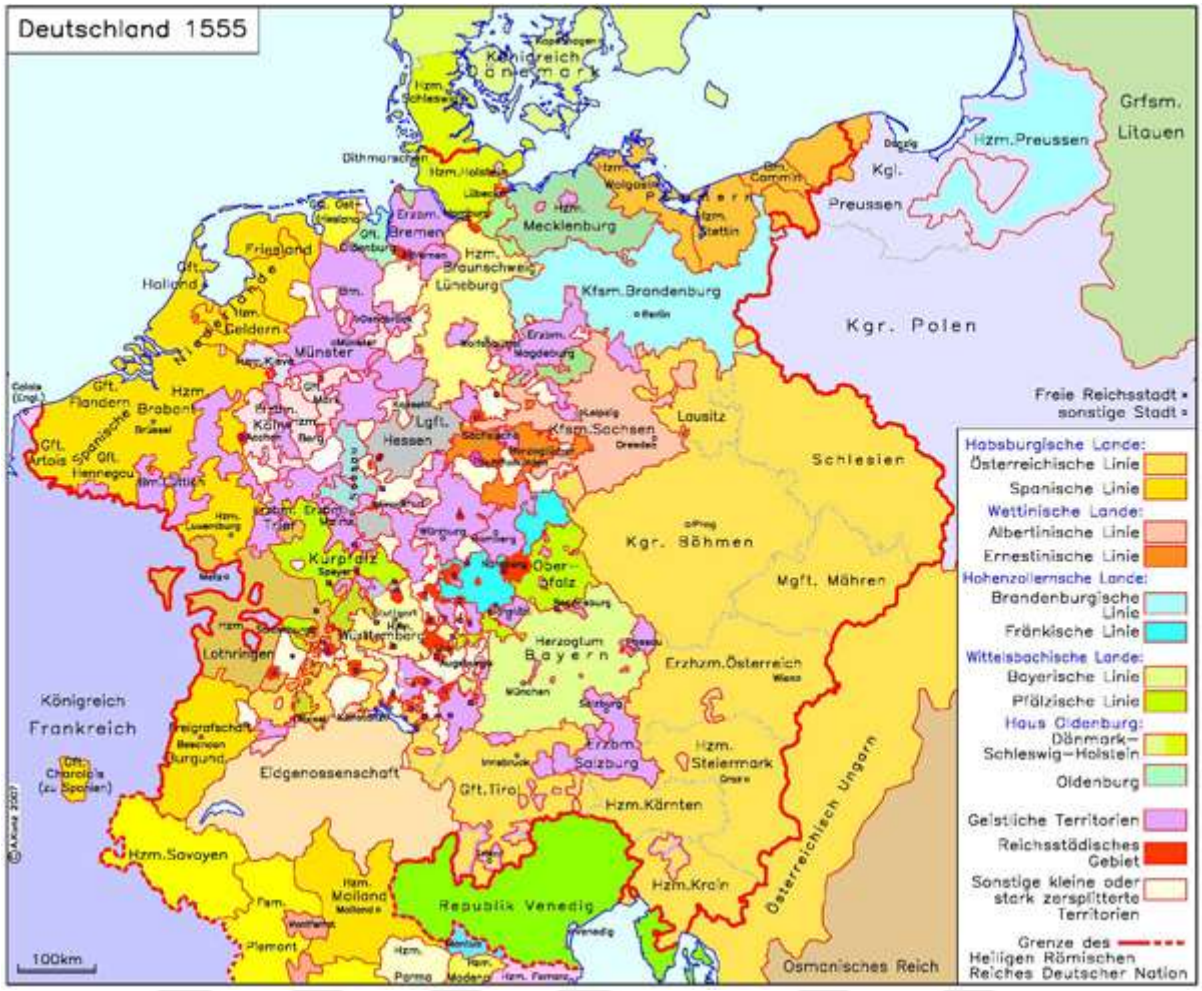

Harita 13: 1555 yılında Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nu oluşturan farklı siyasal birimler gösterilmektedir.[252]

[252] https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=2811 (Erişim: 18.03.2020)

1.3.1.3. Ticaret Burjuvazisi ve Hansa Birliği (*Hanseatischer Bund*)

Elbe nehrinin doğusunda üretim ilişkilerinin nasıl seyrettiğini incelemeden önce nehrin batısında yaşanan son bir gelişmeye daha değinmek gerekir. Bu gelişme, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu topraklarında ticaretin ve bir tüccar sınıfının oluşmaya başlamasıdır. Geçimini ticaretle sağlayan tüccarlar, güvenliklerini sağlamak için kale anlamına gelen *burg*lar yapmaya başlamışlardır. Burjuva kelimesinin kökeni buradan gelmektedir.[253] 17. yüzyıl Fransızcasında *burgeis* kavramı feodal yargıdan özgür ve muaf olan kent sakinlerini belirtmek için kullanılmıştır.[254] Hatta Pirenne, 11. yüzyılın başından itibaren kentlerin yargısal ve yönetsel özerklik sahibi olmaya başladığını ve kentlerde tacirler arası ilişkileri düzenleyen ilkel bir ticaret yasasının (*jus mercatorum*) yapıldığını aktarır.[255] Yine de 12. ve 15. yüzyıllar arasında üretim ilişkileri esas itibariyle toprağa dayalı olmuştur. Bu nedenle 15. yüzyıla kadar ticaret yalnızca kentlerle sınırlı kalmıştır. Bu dönemde Kilisenin ve soylu sınıfın yararlandığı çoğu ayrıcalıktan mahrum olan tüccarlar, lonca ya da esnaf toplulukları aracılığıyla örgütlenmeye başlamışlardır. Bu tüccar örgütlerinin en önemli örneği Hansa Birliği'dir ve yakından incelenmeyi hak eder.

Hansa Birliği, tüccarların seyahatlerinde güvenliklerini sağlamak için diğer tüccarlarla yardımlaşması şeklinde başlamıştır. Dönemin en ucuz ulaşım şekli deniz taşımacılığı olduğundan kentler arasındaki ticaret deniz üzerinden sağlanıyordu. Deniz ticaretinin ise korsanlık ve savaş gibi riskleri vardı. Özellikle Baltık Denizi ticaretine Visby merkez olmak üzere hâkim olan Vikingler, korsanlık faaliyetleriyle diğer tüccarlara tehdit oluşturuyorlardı. Hukuken tüccarlar Kutsal Roma Germen

[253] (Almanca: *Bürger*) Avrupa'da ilk kaleler büyük toprak sahipleri tarafından savaşçılarının barınması için yaptırılmıştır. Bkz. Pirenne, 2016, s. 54.
[254] Franco Moretti, *Tarih ile Edebiyat Arasında Burjuva* (Çev: Eren Buğlalılar), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 17.
[255] Pirenne, 2016, s. 64-65. Ticaret yasaları hususunda alan yazınında farklı görüşler ve canlı bir tartışma mevcuttur. Farklı bir görüş için hukuk tarihçisi Kadens'in şu iki makalesine bkz. Emily Kadens, "The Medieval Law Merchant: The Tyranny of a Construct", *Journal of Legal Analysis*, Vol. 7, No. 2, 2015, s. 251–289; Emily Kadens, "The Myth of the Customary Law Merchant", *Texas Law Review*, Vol. 90, 2012, s. 1153-1206.

İmparatoru'nun koruması altında (*mercatores imperii)* olsalar da 1254-1273 yılları arasında yaşanan Fetret Devri'nde ortaya çıkan korunma ihtiyacı birliğin oluşmasında rol oynamıştır.[256] Tüccarlar güvenlik amaçlı olarak silahlı takımlar ve kervanlar halinde seyahat etmeye başlamışlardır. Zaten *Hansa* kelime kökeni olarak da "silahlı kervan" anlamına gelir.[257] Hansa Birliği'ni oluşturan kentlerin doğuşu, ilerleyen bölümlerde görülecek Elbe Nehri'nin doğusuna yayılma (*Ostexpansion*) ve bu bölgenin sömürgeleştirilmesi (*Ostkolonization*) ile doğrudan ilgilidir. Doğuya yayılma döneminde Baltık kıyıları boyunca kentler doğmaya başlamıştır. Lübeck merkezli olmak üzere Baltık ticaret yolları üzerinde bulunan kentler tarafından kurulan bu ticaret ağı, Töton Şövalyeleri'nin yayılmacılık siyaseti sayesinde kendilerine askeri koruma ve destek sağlamışlardır.[258] Bu anlamda Hansa kentlerinin oluşmasında ve bunlar arasında ticaret ağının gelişmesinde Elbe'nin doğusunda Slav topraklarını sömürgeleştiren Töton Şövalyeleri'nin de etkisi önemlidir.

Hansa Birliği'nin ortaya çıkışının ekonomik arka planında tüketim mallarının ticaretine artan talep, kentlerin büyümesi ve ulaşım araçlarının gelişmesi yer alır.[259] 1241'de Hamburg ve Lübeck arasında tuz ve balık ticaretini kontrol altına almak için yapılan ittifak, Hansa Birliği'ne giden yoldaki en önemli adım kabul edilir. Bu ittifakı takiben uzun mesafeli ticaret yapan Hansa kentleri arasında çıkar uyumu sağlanarak bir kuzey ticaret ağı oluşmuştur.[260] İlerleyen zamanlarda Birlik Ren Bölgesi'ndeki tüccarlarla Baltık Denizi'ndeki kentler arasındaki işbirliğini pekiştirmiştir. Hansa'dan önce Baltık Denizi'nde 8. yüzyıldan beri devam eden Viking yayılmacılığı hâkim olmuştur. İskandinav savaşçı korsanlar olan Vikingler, Visby kentini üs alarak Novgorod'a kadar

[256] Gert-Jan Hospers, "Revitalizing the Hanseatic Spirit in the New Europe", *Centre for European Studies*, *Working Paper,* No. 6/04, 2004, s. 5.
[257] Pirenne, 2016, s. 110. Günümüzde Hamburg ve Bremen'in ön adı *Hansestadt*, yani Hansa kentidir.
[258] Teschke, 2003, s. 102. Töton Şövalye Düzeni bir sonraki bölümde ayrıntılı ele alınacaktır.
[259] Hospers, 2004, s. 5.
[260] Gordon Scott Harrison, "The Hanseatic League in Historical Interpretation", *The Historian*, Vol.33, No.3, 1971, s. 389.

yayılmış ancak Hıristiyanlığın İskandinav kralları tarafından kabul edilmesi ve merkezileşmenin etkisiyle zamanla güçleri azalmıştır. Böylece Lübeck, Visby'nin yerini alarak coğrafi konumu nedeniyle Baltık kıyısında İskandinavya ve Rusya ile ticarete açılan liman haline gelmiştir. Ayrıca Hansa Birliği, Baltık kıyıları dışında da *Kontor* denilen bürolar kurmuştur. Hansa tüccarlarının ticaret üsleri gibi kullandıkları bu büroların en bilinenleri Bergen, Novgorod ve Londra *Kontor*larıdır.[261]

Hansa Birliği'nin idari merkezi Lübeck'tir. 1356'da ilk defa bu kentte Hansa Meclisi (*Hansatag)* toplanmış ve Birlik resmi bir yapıya kavuşmuştur. Hansa, konfederasyondan ziyade bağımsız kentlerden oluşan gevşek bir örgütlenmedir. Bu esnek yapının devamlılığını sağlayansa ortak ekonomik çıkarlar olmuştur. Birlik deniz ticaretinin aksaksız yürümesi için korsanlara karşı önlemler almış, fener kuleleri inşa etmiş, kaptan yetiştirmiş, Birliğe has ağırlık ve uzunluk ölçüleri geliştirmiştir. Birlik içinde ortak deniz kanunları uygulanmıştır. Ancak bu gelişmelere rağmen Hansa Birliği zorunlu bir yapıya dönüşmemiş, işbirliği örgütü olarak kalmıştır. Birliğin kendine ait daimî bir ordusu, anayasası ya da sürekli bir yönetim organı olmamıştır. *Hansatag* denilen meclis toplantıları düzenli olarak değil Lübeck'in çağrısı üzerine yapılmış ve bu toplantılara katılım zorunlu tutulmamıştır. Her üye kentin temsilci yolladığı bu mecliste sözleşme imzalama, ticari imtiyazlar, ekonomik yaptırımlar, diplomatik etkinlikler, savaş ve barış kararları, yeni üye kabulü, birlik üyeleri arasındaki anlaşmazlıklar gibi konular görüşülmüş ve kararlar da uzlaşma yoluyla alınmıştır. Hansa Birliği üye kentlere vergi muafiyeti ve yasal koruma gibi ayrıcalıklar sağlamıştır. Bu sayede üye tüccarların maliyetleri düşmüş, bu da Hansa üyeliğinin cazip hale gelmesini ve Birliğin büyümesini sağlamıştır.[262] Birliğin en güçlü zamanlarında 200 üyesi olmuştur. Birçok ticaret rotasını denetim altına alan Birlik sayesinde kentler kendilerini korumada ve dışarıya karşı ortak

[261] Birliğe üye olan kentler ve *Kontor*lar için bölüm sonundaki Harita 14'e bakınız.
[262] Hospers, 2004, s. 5-7.

çıkarlarını sağlamada başarılı olmuştur. Özellikle Hamburg, Bremen, Lübeck gibi kentler Birliğin sağladığı avantajlarla zenginleşmiştir.

14. yüzyılın ortasından 15. yüzyılın başına kadar Hansa Birliği en etkili olduğu dönemi yaşamıştır. Bu tarihten itibaren Birliğin genişlemesi durmuş ve etkisi azalmaya başlamıştır. Bunda Hollanda kentlerinin deniz ticaretinde öne geçmesi büyük rol oynamıştır. Amsterdam tüccarları Baltık Denizi'ne açılmak için Birliğe savaş açmışlardır. 1438'de başlayan ve üç yıl süren savaşı Hollanda kentleri 1441 yılında kazanarak Birliğin Baltık Denizi'ndeki tekelini kırmıştır. Bu tarihten itibaren Hansa Birliği'nin etkisi giderek azalmıştır. Nakliye ve taşıma ücretini daha düşük tutan Hollanda gemileri Lübeck'i saf dışı bırakarak Danzig üzerinden Prusya ile tahıl ticareti yapmaya başlamıştır. Hollanda'nın yanı sıra İngiltere'nin de deniz ticaretini geliştirmesiyle Hansa Birliği özellikle gemi yapımında geri kalmıştır. Tilly, bu durumu 15. yüzyılın sonunda Avrupa ölçeğinde yaşanan bir dönüşümün sonucu olarak görür. Ona göre büyük devletler kapitalist yayılma baskısıyla harekete geçerken küçük ticaret kentlerinin iktisadi avantajı ortadan kalkmıştır.[263] Gerçekten bu dönem Hindistan kıyılarının, Afrika'nın ve Amerika'nın sömürgeleştirilmesi ile hem ticaret yollarının hem de ticari malların niteliğinin değiştiği, bu gelişmeye bağlı olarak teritoryal devletlerin oluştuğu ve birbirlerine ticari rakip haline geldikleri bir dönem olmuştur. Hollanda ve İngiltere'nin güçlenmesine ek olarak Danimarka, İsveç ve Norveç'ten oluşan İskandinav Birliği, Hansa Birliği'nin ticari egemenliğini sarsmıştır. Prusya'nın da merkezileşerek güçlenmesi karşısında gevşek bir yapı olan Birlik tamamen önemini yitirmiştir. Tilly bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

> "Büyük devletlerde ticarileşme ve sermaye birikimi küçük şehir devletlerinin avantajını yok etti, büyük devletlerin ekonomilerini kullanarak silahlı kuvvet

[263] Tilly, 2001, s. 138.

> kurma yeteneklerini arttırmaları da savaşın ölçek ve maliyetini büyüttü, savaşta büyükler kazandılar". [264]

Hansa Birliği kalan 9 üyesiyle son resmi meclis toplantısını 1669'da yaparak dağılmıştır. Hansa'nın dönemsel önemi, İmparatorluk ve Kilise çatışmalarıyla geçen bir dönemde kendi olanaklarını yaratarak kâr güdümlü işleyen bir örgütlenme kurmasında yatar. Hansa kentleri doğrudan Kutsal Roma Germen İmparatoru'na bağlıdır; yerel soyluların aracılığı yoktur. Bu sayede Birlik zamanının en canlı ekonomik bölgesi haline gelmiştir. Ayrıca Hansa Birliği ekonomik çıkar birlikteliği aracılığıyla güç haline gelebilmenin önemli bir emsalini teşkil etmiştir. Denk, Hansa deneyiminin tarihsel önemini şöyle özetlemiştir:

> "Dolayısıyla, birbirini ekonomik anlamda tamamlayan kent ve bölgelerin iktisadi hedefler etrafında birleşerek daha büyük/geniş bir ekonomik alan (pazar) oluşturma hedefi açısından Hansa Birliği'nin önemli bir deneyim ve örnek olduğu rahatlıkla söylenebilir."[265]

İlerleyen yüzyıllarda Prusya coğrafyasında kurulacak olan *Zollverein* ve hatta birçok araştırmacıya göre Avrupa Birliği'nin başlangıcı olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu da Hansa modelini takip etmiştir.

Avrupa'da hareketlenen ticaret ilişkileri, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nda yeni oluşmaya başlayan tüccar sınıfı ve onlar tarafından kurulan Hansa ticaret ağı incelendikten sonra Elbe'nin doğusuna dönerek bu bölgeye has üretim ve sınıf ilişkileri mercek altına alınabilir.

[264] Tilly, 2001, s. 317 (aynen alınmıştır).
[265] Denk, 2016, s. 41 (vurgu yazara aittir).

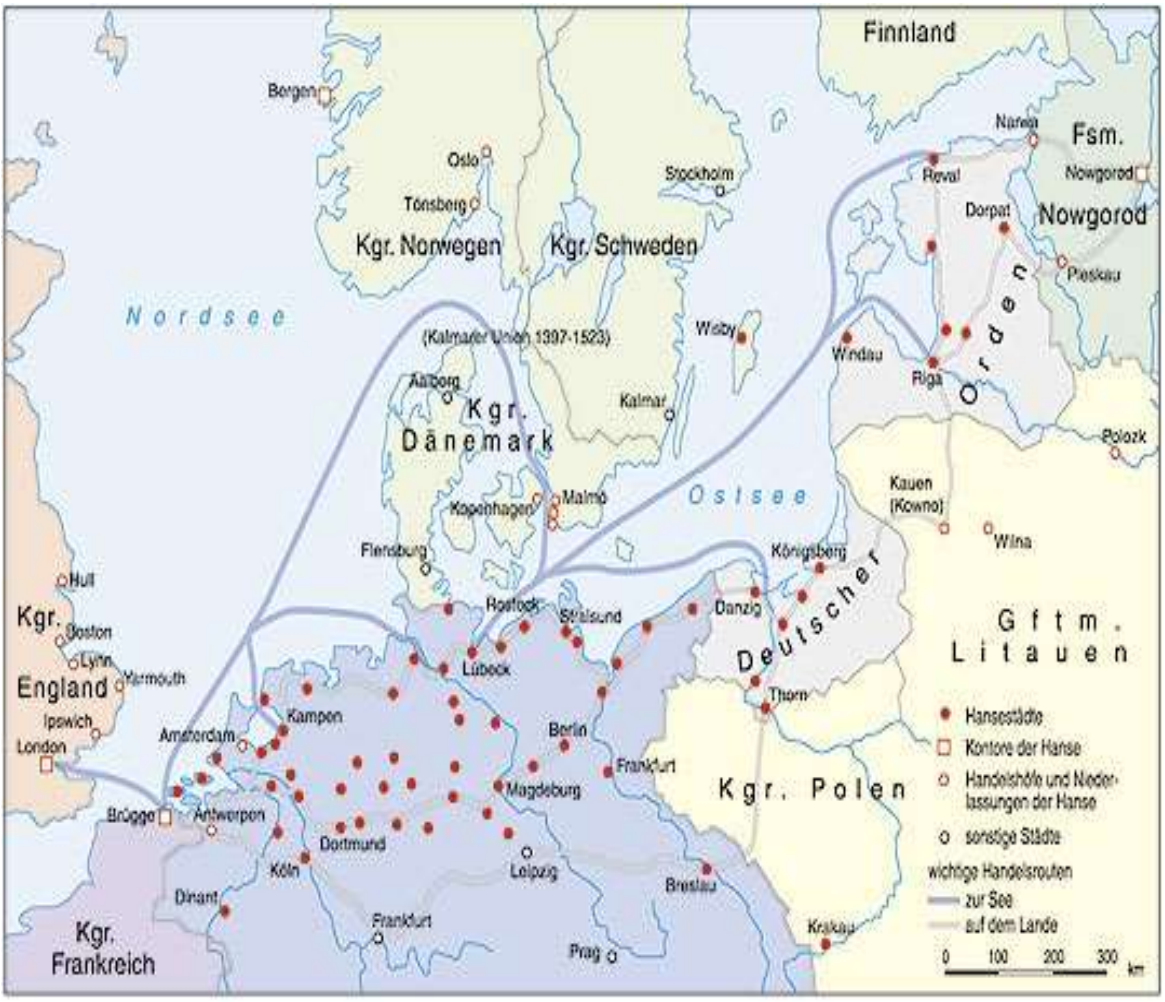

Harita 14: Hansa Birliği'ne üye olan şehirler kırmızı nokta ile, *Kontor*lar ise kırmızı kare ile gösterilmiştir.[266]

[266] https://www2.klett.de/sixcms/list.php?page=infothek_artikel&extra=TERRA-Online%20/%20Gymnasium%20/%20neu&artikel_id=139986&inhalt=klett71prod_1.c.1647048.de (Erişim: 14.02.2021)

1.3.2. Elbe'nin Doğusunda Üretim İlişkileri

Elbe Nehri'nin iki yakasındaki sınıf çatışmalarının ve üretim ilişkilerinin birbirinden farklı geliştiği belirtilmişti. 16. yüzyılın başlarında nehrin batı yakasında toprak sahipleri ve serf ilişkisinin, köylülerin giderek nakdi ödeme yapmaya geçmesiyle değiştiği ve sonunda serflik sisteminin ortadan kalktığı bir önceki bölümde görülmüştü. Elbe'nin doğusunda ise 16. yüzyılda serflik daha katı hale gelirken toprak sahipleri güçlenmişlerdir. Aslında 15. yüzyılın ortalarına kadar doğudaki köylüler batıdakilere göre daha özgürlerdir. Bu eğilimin tersine dönmesi, toprak sahiplerinin artan iktisadi ve siyasi gücüyle ilgilidir. Toprak sahibi ve serf ilişkisinin bu özgün yapısını anlamak için nehrin doğusunda mülkiyet ve sınıf ilişkilerinin nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği incelenmelidir.

1.3.2.1. *Ostexpansion*[267] ve Töton Düzeni[268]

Elbe Nehri'nin doğusuna göç edilmesi (*Ostexpansion*), Bloch'un "ikinci feodal dönem" dediği (1050-1250 arası) zamanda yaşanmıştır.[269] Nüfusun artması ve toprakların yetersiz gelmeye başlamasından kaynaklanan bu göç sonucunda Elbe'nin doğusu işgal edilerek buranın yerli Slav halkı sömürgeleştirilmiştir. Karolenj İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla merkezi otorite ortadan kalkınca *fief* olarak alınan topraklar miras bırakılmaya başlanmıştır. Ancak miras bırakılırken toprak sahipliği ilk doğan erkek çocuğa geçiyordu. İlk doğan kuralı (*primogeniture*)[270] olarak anılan bu durumun doğrudan bir sonucu olarak toprak sahiplerinin diğer oğulları ve topraksız soylular

[267]Alman tarih yazınında bu kavramın kullanımıyla ilgili bir tartışma vardır. Bu olguyu kimi tarihçiler *Ostexpansion*, yani doğuya yayılma olarak nitelerken, diğerleri *Ostsiedlung,* yani doğuya yerleşme olarak kavramsallaştırmışlardır. Doğudaki toprakların ve yerli halkın sömürgeleştirilmesinden ötürü bu olguyu *Ostkolonisation* (doğunun sömürgeleştirilmesi) olarak nitelendirmeyi tercih edenler de vardır. Bkz. Charles Higounet, *Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter.* Siedler Verlag, Berlin, 1986; Kristin Kopp, *Germany's Wild East: Constructing Poland as Colonial Space*, University of Michigan Press, AnnArbor, 2012.

[268] Dilimizde Töton diye yazılan *Theuton* terimi Latince'den gelmektedir ve Germen anlamına gelir. Almancası *Deutschritter Orden* olarak kısaltılan Töton Düzeni, 1226'da kurulan bir Germen şövalyeleri tarikatıdır ve orijinal adı Latincedir (*Ordo fratrum domus hospitalis Sanctae Mariae Teutonicorum Ierosolimitanorum)*. Kudüs Aziz Meryem Hastanesi Töton (Germen) Şövalyeleri Tarikatı olarak çevrilebilir. Metin içerisinde kısaca Töton Düzeni olarak kullanılacaktır.

[269] Bloch, 2015, s. 132-33.

[270] Ekber evlat kuralı olarak dilimizde karşılığı bulunur.

Elbe'nin doğusuna akınlar yapmaya başlamışlardır. Böylece 11. ve 13. yüzyıllar arasında hem bölge halkını sömürgeleştirmiş hem de bu topraklara yerleşmişlerdir. Sonradan bu coğrafyanın büyük toprak sahipleri olarak önemli bir güce sahip olacak *Junker* diye anılan sınıf, kelime kökeni itibariyle genç soylu (*junger Herr*) anlamına gelir.[271] Topraksız kalan soylular yağma ve işgalle Elbe'nin doğusundaki toprakları ele geçirmeye çalışırken savaşçılığın (şövalyelerin) önemi artmıştır.[272] Böylece askeri donanıma sahip soylu küçük oğullar önce şövalyelere, ardından da sömürgeleştirdikleri toprakların sahiplerine (*Junker*) dönüşmüşlerdir.

*Junkerler*in bu bölgede egemen güç haline gelmelerinden önce Elbe'nin doğusunda (1226'dan itibaren) Töton Düzen'i hâkimdir. İmparatorluk toprakları dışında kalan Düzen, Slav prensliklerin elindeki Prusya bölgesini sömürgeleştirmiş ve buraya yerleşmiştir.[273] İleride Prusya Krallığı'nı oluşturacak bu toprakların Germenleşmesi ve burada feodal üretim ilişkilerinin başlaması ve yerleşmesi, Töton Düzeni'nin mirasıdır.[274] Töton Şövalye Düzeni, savaşçı karaktere sahip askeri-dini bir tarikattır ve prenslikten ziyade manastırlar kooperatifi şeklinde örgütlenmiştir. Şövalyelerin özel mülkiyeti ve bireysel özgürlüğü yoktur; Düzen tüm malların ve kişilerin sahibidir. Töton Düzeni'nin yöneticilerine *Grand Master* denmiştir. Düzen'in tarihi 1190 yılında Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun doğusuna haçlı seferi yapan şövalyelerin (günümüzde İsrail sınırlarında olan) Akka kentinde bulaşıcı hastalık sebebiyle kalmaları ve burada bir hastane (Aziz Meryem Hastanesi) kurmalarıyla başlar. Akka'nın Haçlılar tarafından ele

[271] Teschke, 2003, s. 91- 92. Aslında bu durum toprağın parçalandıkça azalması nedeniyle yaşanmıştır. Toprağın az gelmeye başlaması yayılmacılığı doğurmuştur. Elbette bu olgu sadece Elbe'nin doğusuna has bir durum olmamıştır. Teschke, Elbe'nin doğusuna yerleşilmesini (*Ostsiedlung* kavramını kullanır), Norman fethini, İspanyol *Reconquista*'sını ve Haçlı seferlerini aynı jeopolitik genişleme akımında sayar. Bkz. Teschke, 2003, s.88.

[272] Pirenne, 2016, s. 92.

[273] William Hagen, "How Mighty the Junkers? Peasant Rents and Seigneurial Profits in Sixteenth Century Brandenburg", *Past and Present*, Vol. 108, 1985, s. 83.

[274] Prusya bölgesi tarihsel olarak Germen kökenli bir coğrafya değildir. Prusya kelime olarak da Rusya'ya yakın anlamına gelir. Bu bölgede yaşayan halka Rusya'ya yakınlığından ötürü "*Pro-Russen*" denilmiştir. 1226'dan itibaren Töton Düzeni bu bölgeye yerleşmeye başlayınca bölgenin Almanca söylenişi değişerek "*Preussen*" (Prusya) halini almıştır.

geçirilmesinden sonra hastanenin olduğu bu bölge Töton Düzeni'nin merkezi olmuştur.[275] Akka'nın kaybedilmesinden sonra Düzen merkezini Venedik'e taşımıştır. 1226 yılında Polonya Kralı I. Konrad, Töton Düzeni'ne pagan Prusyalılara ve Litvanya'ya karşı sınırlarını korumaları ve onları Hıristiyanlaştırmaları için yardım çağrısında bulunmuştur. Bu dönemde *Grand Master* Herrmann von Salza liderliğindeki Töton Düzeni, Kutsal Roma Germen İmparatoru ve Papalık ile sıkı ilişkiler kurmuştur. Bu sayede Papa Rimini, 1226'da çıkardığı Altın Mühür (*Goldbulle von Rimini*) ile Düzen'e hukuki statü kazandırmıştır. Papa'nın mührüyle Töton Düzeni egemen olarak tanımış ve *Grand Master* da imparatorluğun bir prensi gibi hak ve ayrıcalıklara sahip olmuştur. Bu sayede Düzen'in toprakları imparatorluğun bir parçası olarak kabul edilmiştir.[276] Ayrıca Papalık bu mühürle Töton Düzeni'nin gelecekteki görevini Avrupa'nın doğusuna doğru yayılmak ve Baltık bölgesini sömürgeleştirmek olarak tanımlamıştır.

Hem Polonya Kralı'nın daveti hem de Altın Mühür'ün sağladığı imtiyazlar sayesinde Töton Şövalyeleri Polonya Kralı ile birlikte Baltık bölgesine Haçlı Seferleri düzenlemişlerdir. Papa'nın mührünü takiben Töton Düzeni, Prusya topraklarını ele geçirmiş ve bölgeye yerleşmiştir. 1230'dan itibaren Düzen ekonomik olarak büyürken başlardaki ruhani motifini kaybetmiş, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun feodal bir prensliği gibi işlemeye başlamıştır. 1261'de Germen hâkimiyetine karşı başlatılan ayaklanma, Töton Düzeni'nin yerlilere (Prusyalılara) karşı tavrını daha da sertleşmiştir. Prusya soyluları serfleştirilmiş, tehlikeli görülen köy toplulukları (*Gemeinde*) köylerinden sürülmüş ve yerli halka feodal yükümlülükler getirilmiştir. Aynı zamanda Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'ndan göç almak suretiyle Germenlerin bu bölgeye

[275] H. W. Koch, *A History of Prussia*, Routledge, Taylor & Francis Group, New York, 2014, s. 2. Töton Düzeni'nin uzun isminin Kudüs Aziz Meryem Hastanesi Töton (Germen) Şövalyeleri Tarikatı olduğu hatırlanabilir. Kudüs Krallığı'na ait topraklarda bulunan Akka'nın 1291'de kaybedilmesiyle Töton Düzeni merkezini önce Venedik'e ardından da 1309'da Marienburg'a taşımıştır.

[276] Koch, 2014, s. 3-9. Töton Düzeni'nin kendisini egemen olarak kabul ettirdiği bu dönemde çevresinde çoktan Alman sömürgecilerinin yerleşim yerleri oluşmuştur.

yerleşmeleri sağlanarak Prusya coğrafyası asimile edilmiştir.[277] Böylece Prusya, imparatorluğun ve Töton Düzeni'nin sömürgesi haline gelmiştir.

Polonya Kralı, 1306'da Brandenburg Dukalığı ile arasında çıkan bir sınır (Danzig'de bulunan Pomerelia Dukalığı) mücadelesinde Düzen'den yardım istemiştir. Töton Şövalyeleri, Polonya Kralı'nın saflarında Brandenburg'a karşı savaşarak Danzig'i geri kazanmışlardır. Ancak savaştan sonra Polonya Kralı'nın vadettiği parayı ödememesi üzerine Düzen Pomerelia bölgesine yerleşerek merkezini de Venedik'ten Marienburg'a (1309) taşımıştır. Böylece Düzen Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun komşusu olurken Polonya'nın Baltık Denizi ile olan bağlantısı kesilmiştir. Düzen'in bu bölgeye yerleşmesi Polonya Krallığı ile uzun yıllar sürecek çatışmaların da başlangıcı olmuştur.

1329-1382 yılları arasında Töton Düzeni topraklarını büyüterek en geniş sınırlarına ulaşmıştır.[278] Aynı dönemde Düzen, Baltık Denizi'ndeki konumu nedeniyle Hansa Birliği'ne kent olmayan üye olarak kabul edilmiş ve bu sayede Baltık ticaretinden fayda sağlamıştır. Ancak 1386'da Litvanya Dükü'nün Hıristiyanlığı kabul ederek Polonya Kraliçesi ile evlenmesi ve böylece Polonya Kralı olması bölgede güç dengelerini değiştirmiştir.[279] Litvanya ve Polonya tahtının evlilik ile birleşmesiyle güçlenen Polonya Monarşisi, Düzen'i tehdit etmeye başlamıştır. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun kendi sorunlarıyla ilgilenmesi ve Düzen'e destek yollamaması durumu daha da zorlaştırmıştır. Aslında dönem itibariyle Şövalye Düzeni'nin varlık nedeni (Baltık bölgesinin Hıristiyanlaştırılması) Litvanya'nın Hıristiyan olmasıyla anlamını yitirmiştir. İmparatorluğun Düzen'e yardım etmemesinin arka planında bu durum da rol oynamıştır.

[277] 14. yüzyılın başında bu bölgede yaygın olarak konuşulan dil artık Germen dili olmuştur. Bkz. Koch, 2014, s. 12-13.

[278] Koch, 2014, s. 14. Töton Düzeni'nin genişleyen toprakları için bölüm sonundaki Harita 15 ve 16'ya bakınız.

[279] 966 yılında Piast Hanedanını'ndan I. Mieszko'nun Hıristiyanlığa geçmesiyle yükselişe geçen Polonya Krallığı ile pagan olan Litvanya Dukalığı arasındaki rekabet ve çekişme ilişkisi, Litvanya Dükü Jagiello'nun 1386 yılında Hıristiyanlığı kabul etmesiyle değişmiştir. Polonya Kraliçesi'nin erkek kardeşinin olmaması ve Litvanya Dükü ile evlenmesiyle Polonya Krallığı'nın kurucu hanedanı olan Piast Hanedanı sona ermiştir. Bu tarihten itibaren Jagiello Hanedanı'ndan gelenler hem Litvanya Dükü hem de Polonya Kralı olmuşlardır.

Grand Master Ulrich von Jungingen'in Polonya-Litvanya'ya ilan ettiği savaş, 15 Temmuz 1410'da Tannenberg'de Töton Düzeni'nin yenilgisiyle sonuçlanmıştır.[280]

Tannenberg yenilgisi Düzen'in mali gücünü ciddi oranda sarsmıştır.[281] Buna tahıl fiyatlarındaki düşüşün yarattığı ekonomik kriz de eklenince Düzen, 1412'de kurduğu toprak soyluların (*Junker*) temsilcilerinden oluşan bölge meclisinden *(Landesrat)* yardım istemiştir.[282] Bu tarihten itibaren Prusya coğrafyasında *Landesrat* üzerinden Töton Düzeni ile toprak sahiplerinin (*Junker*) iktidar mücadelesi başlamıştır. Töton Düzeni'nin 1226'da hukuksal bir statüye kavuştuğu dönemde çoktan Germen sömürgecilerinin (*Junker*) aynı coğrafyada yerleşim yerleri oluşturdukları ve toprağı işleyerek zenginleşmeye başladıkları belirtilmişti.[283] Şimdi Düzen ile *Junkerler* arasında bölgenin hâkimiyeti ve toprak sahipliği için rekabet patlak vermiştir. Düzen'in Tannenberg yenilgisi ve ekonomik krizle başlayan istikrarsızlığından faydalanan toprak sahibi sınıf 1440'ta Marienwerder'de Prusya Ligi'ni (*Preußischer Bund*) kurmuştur. Prusya Ligi Düzen'e karşı isyan etmiş ve Polonya Kralı'nın koruması altına girmek için uğraşmıştır. Ekonomik bunalım sonucu Düzen'de çıkan iç isyanlar 1454-66 yıllarında yaşanan On Üç Yıl Savaşları'nda zirveye ulaşmış, 1457'de *Grand Master* kovulmuştur.[284] Bu savaşta Töton Düzeni, Prusya Ligi'nin vassallığını ve yardımını istediği Polonya Kralı ile savaşırken aynı zamanda kendi Birlik şövalyeleriyle de savaşmıştır. Böylece Düzen içeriden de bölünmeye başlamıştır.[285] Savaşın sonunda (1466) Polonya ile yapılan Thorn Antlaşmasıyla Prusya, Polonya Kralı'na bağlı bir *fief* olarak Düzen'e verilmiştir. Bu sayede Prusya'nın esas kontrolü Polonya tahtına geçmiş, Düzen'in bölgedeki egemenliği

[280] Koch, 2014, s. 17.
[281] Rosenberg, 1943, s. 7. Kolektif benzeri bir mali yapısı olan Düzen, savaşta esir düşen şövalyelerin kurtarılması için kasasını sarsan ödemeler yapmıştır.
[282] Koch, 2014, s. 17-18.
[283] Düzen'in de sömürgeleştirdiği Prusya topraklarına imparatorluktan Germenler getirtip yerleştirdiği hatırlanabilir. Prusya bölgesine yerleşen bu toprak sahipleri, *Ostexpansion* dönemi savaşçı soylularıyla birlikte bölgede güçlü bir toprak soylu sınıf oluşturarak Düzen'e rakip olmuşlardır.
[284] Koch, 2014, s. 18-19.
[285] Rosenberg, 1943, s. 6.

son bulmuştur. Savaştaki yenilgi, iç isyanlar ve uzun süreli ekonomik bunalımla birleşerek Töton Düzeni'nin sonunu, *Junkerler*in ise yükselişini getirmiştir.[286] Töton Düzeni'nin topraklarını kolaylıkla ele geçiren *Junkerler*, Düzen'den bağımsızlaşarak Polonya Kralı'nın vassalları olmuşlardır.

1157'de Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'na bağlı bir uç beyliği (dukalık) olarak kurulan ve 1356'da Altın Mühür'le imparatoru seçen yedi prenslikten biri haline gelen Brandenburg Elektörlüğü, Elbe'nin doğusundaki Priegnitz, Mittelmark ve Neumark ile batısındaki Altmark (Kurmark) topraklarından oluşmuştur.[287] Töton Düzeni'nin ve Polonya Krallığı'nın batıdaki komşusu olan Elektörlük, sırayla Askanier (1157-1320), Wittelsbach (1323-1373), Luxemburg (1373-1412) ve son olarak Hohenzollern hanedanları tarafından yönetilmiştir. 1412'de Brandenburg Elektörlüğü'nün başına geçmesinden itibaren Hohenzollern Hanedanı, Töton Düzeni ile toprak rekabetine girişmiştir. Aynı dönemde bu hanedandan Albrecht von Hohenzollern'nin Töton Şövalyeleri'nin *Grand Master*'ı seçilmesi, Düzen'in sonu anlamına gelmiştir. Yeni *Grand Master* 1525 yılının Nisan ayında Protestanlığı kabul ederek Katolik şövalye tarikatı şeklinde kurulmuş olan Töton Düzeni'ni resmen tasfiye etmiş, Düzen'in kolektif mülkünü de şahsına geçirmiştir.[288] Albrecht von Hohenzollern, aynı zamanda Katolik imparatorlukla da arasına mesafe koyarak Polonya Kralına vassallık bağıyla bağlanmış, karşılığında kral tarafından "Prusya'daki Dük" ilan edilmiştir.[289] Böylece birbirinden Polonya Krallığı topraklarıyla ayrılan Brandenburg Elektörlüğü'nün ve Prusya Dukalığı'nın yönetimine aynı hanedan sahip olmuştur.[290]

[286] Rosenberg, 1943, s. 7-8.
[287] Bölüm sonundaki Harita 17'ye bakınız.
[288] Koch, 2014, s. 19.
[289] Unvanı Prusya Dükü (*Herzog von Preussen*) değil Prusya'daki Dük'tür (*Herzog in Preussen*). Bunun sebebi Prusya'nın topraklarının bir bölümünün Polonya topraklarında olmasıdır.
[290] Prusya'daki gelişmelere benzer bir şekilde, Brandenburg Elektörü II. Joachim de topraklarında Protestanlığı ilan etmiştir. 1 Kasım 1539'da Elektör II. Joachim, Brandenburg Piskoposu Matthias von Jagow tarafından Spandau Nikolai Kilisesinde ekmek ve şarapla vaftiz edilerek Protestanlığa geçmiştir. Reformasyonun yürürlüğe girmesiyle Kilisenin yetkileri Hohenzollern Hanedanı yöneticilerine geçmiştir.

Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, Prusya Dukalığı ve Brandenburg Elektörlüğü'nün aynı hanedandan farklı soyların hâkimiyetinde olmasıdır. Brandenburg, Kutsal Roma Germen İmparatoru'na bağlı bir prenslik (imparatorun vassalı) iken Prusya, imparatorluk toprakları dışındadır ve Polonya Kralı'nın vassalıdır. Brandenburg ve Prusya'nın tek hükümdarlık altında birleşmesinin ilk adımı 1568'de atılmıştır. Bu tarihte Prusya Dükü Albrecht von Hohenzollern ölünce, kendisiyle aynı hanedana mensup Brandenburg Elektörü II. Joachim, Polonya Kralı'ndan Prusya Dukalığı'nın ortak vassallığını (*Mitbelehnung*) almıştır.[291] Birleşmenin ikinci aşaması ise 1618 yılında Prusya Dükü Albrecht Friedrich'in veliaht bırakmadan ölmesiyle gerçekleşmiştir. Bu sayede Brandenburg Elektörü John Sigismund, aynı zamanda Prusya Dükü de olmuştur. Böylece Brandenburg ve Prusya bölgesinin egemenliği, yani Elbe nehrinin iki yakası, hanedandan tek kişinin hükümdarlığında birleşmiştir. 1657'de yapılan Wehlau Antlaşmasıyla Prusya Dukalığı'nın Polonya Kralı ile vassallık ilişkisi son bulmuş, böylece Prusya, toprakları üzerinde tam egemenlik yetkisine kavuşmuştur. Brandenburg ile Prusya'nın önce tek kişinin yönetiminde birleşmesi (1618) sonra da Prusya'nın bağımsız olması (1657) ile Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun sınır bölgesinde büyüyecek bir krallığın ilk adımları atılmış olmuştur.[292]

Elektör II. Joachim, Yüksek Piskopos (*Oberster Bischof*) olarak tebaası üzerindeki en büyük dini otorite olmuştur.

[291] Bunda aile bağları etkili olmuştur. Polonya Kralı I. Sigismund, Brandenburg Elektörü II. Joachim'in enişteşidir.

[292] O zamana kadar batıdan doğuya olan istila ya da yayılma, bu tarihten sonra tersine dönecektir. Kees Van der Pijl, *Nomads, Empires, States. Modes of Foreign Relations and Political Economy, Volume 1,* Pluto Press, Londra, 2007, s. 121.

Harita 15: 1260-1410 yılları arası Töton Düzeni toprakları gösterilmektedir.[293]

[293]https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/53/Teutonic_Order_1410.png (Erişim: 06.12.2020)

/

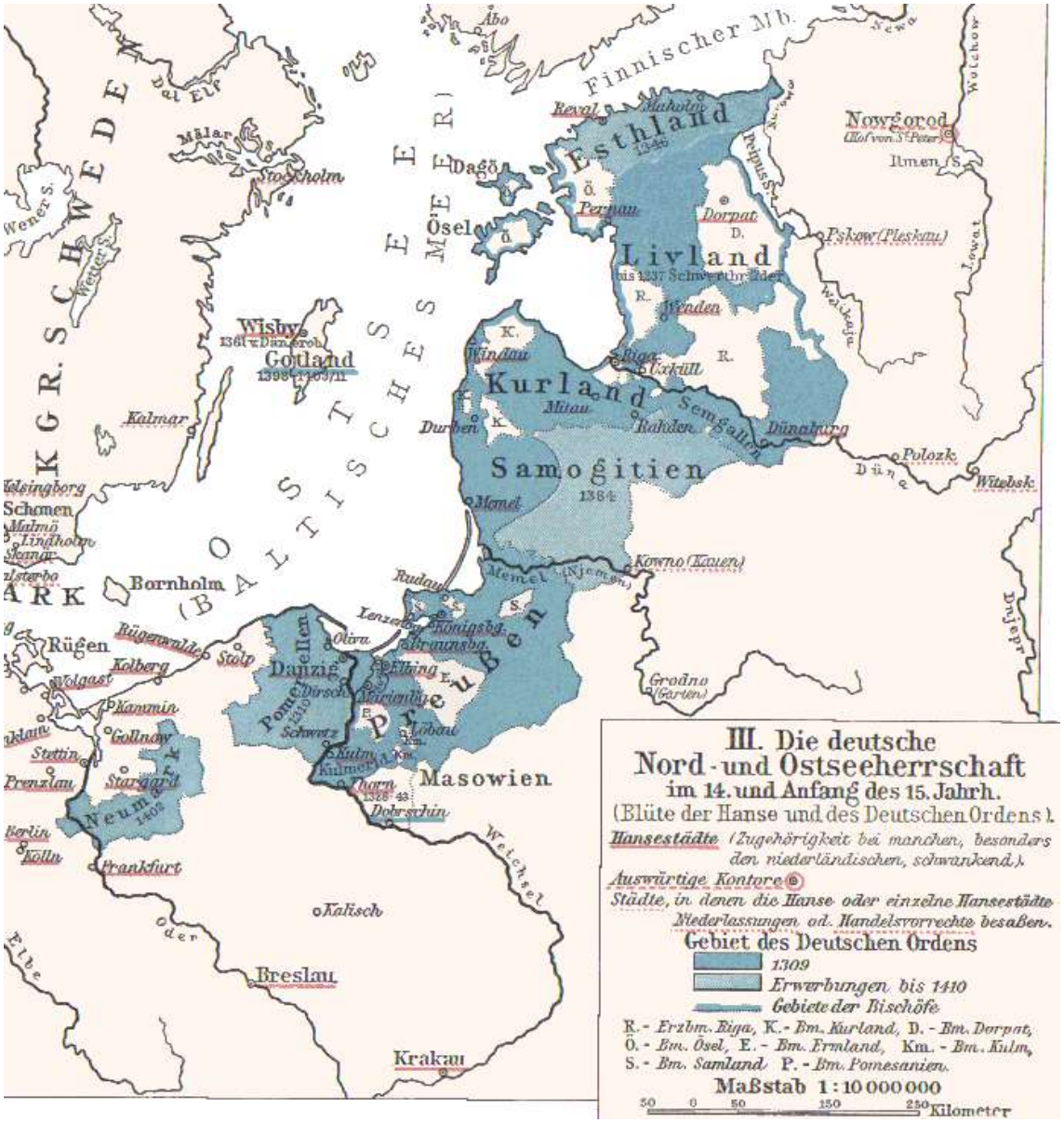

Harita 16: 1410 yılında Töton Düzeni'nin toprakları. Koyu mavi renkle 1309 yılındaki Düzen toprakları, açık mavi renkle ise 1410 yılına kadar Düzen'in kazandığı topraklar gösterilmektedir.[294]

[294] https://cdn-0.enacademic.com/pictures/enwiki/79/Ordensland1410.png (Erişim: 06.12.2020)

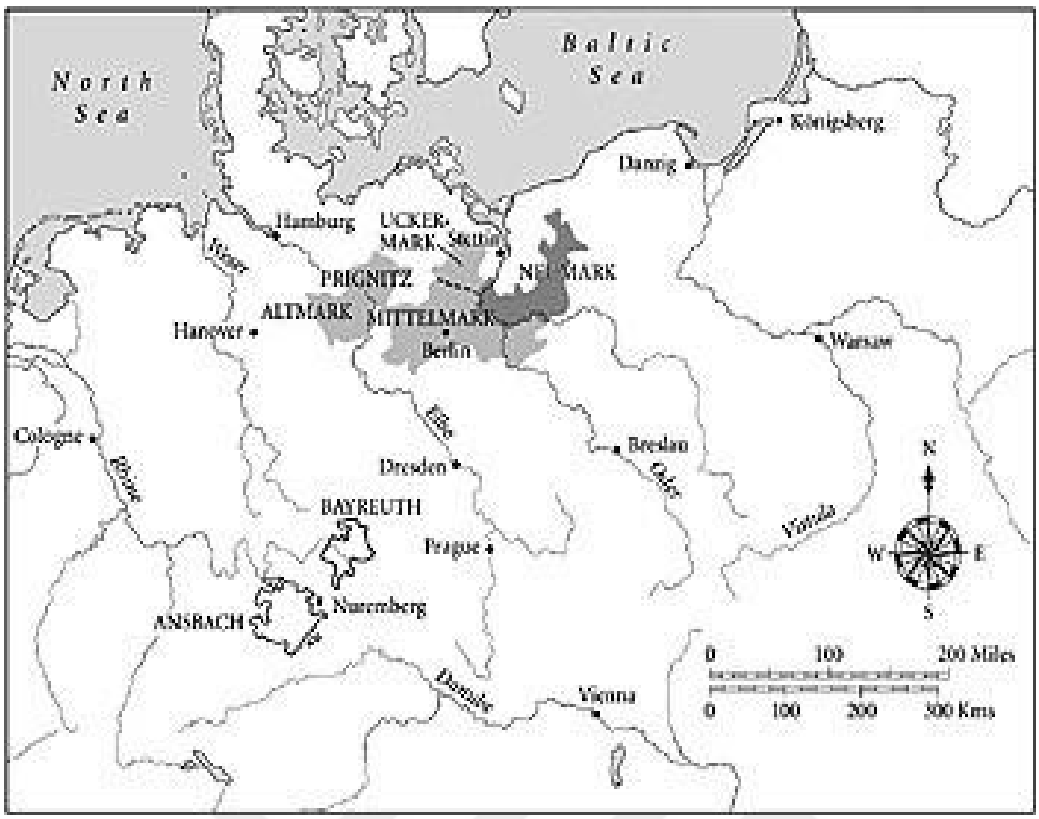

Harita 17: Hohenzollern Hanedanı tahta çıktığı dönemde Brandenburg Elektörlüğü'nün toprakları gösterilmektedir.[295]

[295] https://erenow.net/modern/iron-kingdom/2.php (Erişim: 06.12.2020)

1.3.2.2.Töton Düzeni Döneminde Üretim İlişkileri

Töton Düzeni dönemi üretim ilişkileri açısından incelendiğinde, bölgeye göç eden topraksız Germen soyluların ve şövalyelerin nehrin batısından getirdikleri feodal uygulamaları buraya taşıdığı görülür. Toprakların *fief* sistemiyle parçalanarak işlenmesi Töton Düzeni'nin sömürgeleştirdiği Prusya topraklarında uygulanmıştır. Sahibi oldukları toprakları işleyen köylülerden kira alan şövalyeler senyörlere dönüşmüşlerdir.[296] Bu yeni topraklarda kurulan köyler görece iyi koşullarda ve kişisel özgürlük içinde yaşamıştır. 15. yüzyıla kadar Elbe'nin doğusunda yaşayan köylülerin durumunun batısında yaşayanlardan belirgin biçimde iyi olması, alan yazınında yaygın bir kanıdır.[297] Töton Düzeni'nin hâkimiyeti altındaki coğrafyada serflik devam etse de burada *Gemeinde* batıdakine oranla daha özerk olmuştur. Düzen'in köyün iç olayları üzerindeki yetkisi ağır suçların yargılanmasıyla sınırlı kalmıştır. Köylülerin topraklarını satma, miras bırakma, ürünlerini kent pazarlarında satma hakkı vardır.[298] Töton Düzeni'nin uyguladığı elverişli kira şartları ve tahıla olan talebin artması sayesinde 15. yüzyıl boyunca köylü ekonomisi gelişmiştir. Ancak yüzyılın sonunda sabit kira rantı toprak sahiplerinin zenginleşmesinin önünde engel teşkil etmeye başlamıştır. Bu nedenle 16. yüzyılın başlarında toprak sahipleri (*Junkerler*) gelirlerini arttırmak için sabit kira rantı yerine emek hizmetlerini geçirmeye çalışarak köylüye baskı uygulamaya başlamışlardır. Bu şekilde *Junkerler*in köylülere yaklaşımı Töton Düzeni'nin uygulamalarından farklılaşmıştır. 1410 Tannenberg Savaşı yenilgisiyle Töton Düzeni dağılmaya başladığında, Düzen'in toprakları *Junkerler*e kaymıştır. Bu dönemde ve hatta 1440'ta Prusya Ligi kurulduğu zaman bile yerli halk hâlâ Töton Düzeni'nin yönetimini yeğleyerek, onu *Junkerler*e karşı bir koruma olarak görmüştür.[299] Ancak Düzen'in sona ermesiyle Elbe'nin batısına göre

[296] Hagen, 1985, s. 84.
[297] Bkz. Koch, 2014, s. 20; Pirenne, 2016, s. 93; Bloch, 2015, s. 293-391; Anderson, 2017, s. 184-187. Ayrıca bkz. Moore, 2003, s. 533-535; Mooers, 1997, s. 130.
[298] Moore, 2003, s. 534.
[299] Koch, 2014, s. 21.

daha özerk bir konumda olan köylüler *Junkerler*in hâkimiyeti altına girerek topraksız bırakılmış ve serfleştirilmişlerdir. Başka bir ifadeyle, toprak sahipliğinin değişmesine bağlı olarak üretim ilişkileri ve toplumsal yapı da değişmiştir.

Junkerler, kolektif tipi örgütlenmiş Düzen'den farklı olarak, yerleştikleri topraklarda doğrudan yönetimi ve üretimi (*Gutsherrschaft*) benimsemişlerdir.[300] Üretim ilişkilerindeki bu değişimle beraber, köylüler toprağa bağlanarak *Junkerler*e bağımlı hale getirilmiş ve her türlü haktan mahrum edilmişlerdir. *Junkerler*, kendileri de toprak sahipleri olan Brandenburg hükümdarlarıyla köylüyü baskı altına alma hususunda uzlaşı içinde olmuşlardır. Örneğin 1484'te Brandenburg Elektörü Albrecht Achilles ile *Junkerler* arasında yapılan anlaşma ile köylülerin topraklarını terk etmeleri toprak sahibinin iznine bağlanmıştır.[301] Yaşam koşulları git gide zorlaşan köylüler, *Junkerler*e karşı örgütlü bir direniş gösterememişlerdir. Bunun önemli bir nedeni Elbe'nin batısını incelerken bahsedilen *Gemeinde* tipi köy örgütlenmelerinin bu bölgede zayıf olmasıdır. *Ostexpansion* döneminde Elbe'nin doğusu sömürgeleştirilirken buradaki köyler ve köy toplulukları toprak sahipleri tarafından yapay olarak ve kendi denetimleri altında oluşturulmuştur. Bu zamana kadar köylülerin görece özgür olmaları *Gemeinde* mücadelesinin değil, toprak sahiplerinin tanıdığı hakların sonucudur. Toprak sahipleri de 15. yüzyıl sonundaki tahıl fiyatlarındaki artış nedeniyle köylü emeğini daha fazla sömürmekten ve onlara verdikleri hakları geri almaktan imtina etmemişlerdir.[302] Böylece güçlü bir öz örgütlenmeden yoksun olan Elbe'nin doğusundaki köylüler, *Junkerler*in ve onların *Gutsherrschaft* diye anılan üretim sistemlerinin serflerine dönüşmüşlerdir.

[300] Rosenberg, 1943, s. 9.
[301] Hagen, 1985, s. 97.
[302] Hagen, 1985, s. 90.

1.3.2.3. *Junker* Hâkimiyeti ve *Gutsherrschaft* Üretim Sistemi

Junkerler[303] Alman tarihinde önemli rol oynamış, güçlü, çıkarları birbirine bağlı toprak sahibi sınıftır. Tarih boyunca değişen koşullarda hayatta kalmanın ötesinde etkilerini de koruyan *Junkerler* ekonomik, siyasal ve toplumsal bir güç olmuşlardır.[304] Hem sınıf bileşenleri hem de devletle ve toplumla kurdukları ilişki zaman içerisinde sürekli değişmiştir. Alman tarihinde yapısal süreklilik tezini ilk ortaya atan tarihçilerden biri olan Rosenberg'e göre *Junkerler*, mutlakiyetçi devlet çağında profesyonel ordu subayı, bürokrat ve diplomat rolleriyle Prusya devletinin yönetici elitini oluşturmuşlardır. Yine Rosenberg'e göre bu sınıf Alman İmparatorluğu kurulduktan sonra da toplumsal hiyerarşinin tepesinde yer almaya devam etmiştir.[305] *Junkerler*, Elbe'nin doğusunun parçalı coğrafyasında, özellikle Brandenburg-Prusya çevresinde güçlenerek bu bölgedeki prenslerden bağımsız hareket etme olanağına sahip olmuşlardır. 14. ve 15. yüzyıllarda nüfus kaybı ve tarımsal üretimdeki düşüş yerel prenslerin iktidarlarının sarsılmasına, Töton Düzeni'nin ise tümüyle çözülmesine ve otorite boşluğuna neden olurken bu otorite boşluğu *Junkerler* tarafından doldurulmuştur.

Toprak soylu sınıf olan *Junkerler*in zenginliklerinin ve güçlerinin kaynağı *Gutsherrschaft* sistemidir.[306] *Gutsherrschaft* sistemi Elbe'nin doğusunda üretimin ve ilerleyen zamanlarda siyasi otoritenin niteliği için belirleyici olmuştur. *Junkerler*, özgür köylüler üzerinde kurdukları iktisadi, idari ve hukuksal hâkimiyet sayesinde onları serfleştirerek toprağa bağlamış, elde ettikleri tarımsal zenginlik sayesinde de toplumdaki

[303] Alan yazınında *Junker* ile *Landade*l (toprak soylu), *ländliche Elite* (toprak eliti), *Rittergutsbesitzer* (şövalye toprakları sahibi) gibi kavramlar eşanlamlı kullanılır. *Junker* kelimesi başlarda Elbe'nin doğusunu sömürgeleştiren genç soylular (*junger Herr*) için kullanılsa da zaman içerisinde tüm toprak soyluları için kullanılmıştır.
[304] Hanna Schissler, "Die Junker. Zur Sozialgeschichte und historischen Bedeutung der agrarischen Elite in Preussen", *Geschichte und Gesellschaft*. Vol. 6, 1980, s. 89.
[305] Rosenberg, 1943, s. 2-5.
[306] F. L. Carsten, "The Origins of the Junkers", *The English Historical Review*, Vol.62, No.243, 1947, s. 145. *Gutsherrschaft* sistemi hakkında yapılmış oldukça kapsamlı bir çalışma için bkz. Heinrich Kaak, *Die Gutsherrshaft. Theoriegeschichtliche Untersuchungen zum Agrarwesen im ostelbischen Raum*, Walter de Gruyter, Berlin, 1991.

en önemli ekonomik güç olmuşlardır.[307] Önceki bölümlerden hatırlanacağı gibi *Grundherrschaft* sistemi, köylülerin tarlada üretim yapıp karşılığında toprak sahiplerine ödeme yapmaları üzerine kurulu bir sistemdi. *Junkerle*ri Elbe'nin batısındaki *Grundherr*'den ayıran özellik, toprakları kendilerinin işletmeleridir. Köylüden kira ödemesi almak yerine işgücünü doğrudan sömürerek tarımsal üretimi bizzat yönetmişlerdir.[308] Bu sayede Elbe'nin doğusundaki tarım arazileri batısından farklı olarak parçalara ayrılmamıştır. *Gutsherrschaft* üretim sistemi sadece doğunun sömürgeleştirilen topraklarında ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni Elbe'nin doğusunun sömürgeleştirilmesi ve Germenleştirilmesi esnasında bu coğrafyada *Grundherrschaft* sistemi için gerekli ön koşulların olmamasıdır. Batıda kira sistemi olduğu için köylü çoktan özgürleşmiş ve topraklar küçük çiftlikler halinde bölünmüştür. Kentler ve ticaret oluşmaya başlamıştır. Bu sebeple toprak sahipleri için (tarlaları doğrudan işletmek yerine) köylüden kira ödemesi almak daha kârlı hale gelmiştir.[309] Doğuda ise kuraklık, toprağın çölleşmesi, ürün kıtlığı, veba gibi salgın hastalıklar ve savaşlar nedeniyle nüfusun azalması, tarımsal üretim için uygunsuz koşullar yaratarak daha otoriter bir sisteme neden olmuştur.[310] Dolayısıyla bu bölgede nüfus azalmasına bağlı olarak iş gücünün sınırlı olması ile var olan işgücünün azami sömürüsünü sağlayan ve toprağı parçalamayan *Gutsherrschaft* sistemi arasında doğrudan bir ilişki vardır.[311] Ayrıca Töton Düzeni'ne ait toprakların ve Protestanlığın kabulüyle Kilise ve manastır topraklarının da *Junkerle*rin eline geçtiği hatırlanmalıdır. Daha geniş toprak parçaları üzerindeki tek otorite olmalarından ötürü bölgenin toprak sahiplerinin tahakküm kurma imkânı da fazla olmuştur. *Gutsherrschaft* sisteminde köylü emeği, üretim ve zenginlik için kritik öneme sahiptir. Bu nedenle köylü

[307] Hagen, 1985, s. 93.
[308] Schissler, 1980, s. 92.
[309] Carsten, 1947, s. 146-151.
[310] Prusya'da bir yandan 1340 ile 1490 yılları arasında 11 veba salgını kaydedilmiş, öbür yandan özellikle Töton Düzeni ve Polonya Krallığı arasındaki On Üç Yıl Savaşları nedeniyle nüfus dörtte bir oranında azalmıştır. Francis L. Carsten, *The Origins of Prussia*, Clarendon Press, Oxford, 1954, s. 103.
[311] Hagen, 1985, s. 89.

üzerinde yargısal güce de sahip olan *Junkerler* (ayrı bir *Gerichtsherr* yoktur) üretimin aksamaması için yasal düzenlemelerle köylüyü toprağa bağlamışlardır. Örneğin 1494'e gelindiğinde toprak sahipleri kaçak köylüleri yargılamadan asma hakkına sahiptir.[312] 1540, 1550 ve 1572 yıllarında çıkarılan yasalarla *Junkerler*in köylüyü mülksüzleştirme hakkı (*Bauernlegen)* tekrar tekrar onaylanmıştır.[313] Böylece *Junkerler*in köylü üzerindeki hâkimiyeti 16. ve 17. yüzyıllar boyunca pekişmiştir.

Birçok tarihçi *Junkerler*in piyasa için üretim yaptıkları, dolayısıyla da kâr odaklı oldukları hususunda hemfikirdir. Rosenberg bu bağlamda *Junkerler*den bahsederken "feodal kapitalizm" kavramını kullanır.[314] Ona göre tahıl ihracatının sağladığı zenginlik *Gutsherrschaft* sisteminin büyümesine ve *Junkerler*in kapitalist tarıma geçmesine sebep olmuştur. Carsten da *Junkerler*in tarımsal üretimini "kapitalist tarım" ya da "tarımsal pre-kapitalizm" isimleriyle anmanın yanlış olmayacağını belirtir.[315] 16. yüzyılda Avrupa'da denizaşırı sömürgeciliğin bir sonucu olarak ticari iş bölümü oluşmaya başlamıştır. Buna göre Elbe'nin doğusu Batı Avrupa'ya tahıl sağlamaktadır. Tahıl üretimi ise *Junkerler*in elindedir ve ihracat da bu sınıf tarafından doğrudan (aracı tüccar olmadan) yapılmaya başlamıştır.[316] Hem üretimin hem de ürün satışının tek elden yapılması *Junkerleri* tarımsal ürün fazlası elde etmeye ve ürünü dışarı pazarlayarak sermaye birikimi oluşturmaya teşvik etmiştir. Böyle bir eğilim üretim ve pazarlamanın toprak sahipleri tarafından doğrudan yapılmadığı *Grundherrschaft* sisteminin olduğu yerde ortaya çıkamamıştır. Zenginleşen *Junkerler* tüketim için üretimden pazar için üretime geçerken köylü emeğini azami derecede sömürerek köylünün yaşam koşullarını daha da zorlaştırmışlardır.[317] Ayrıca *Junkerler*in ticari girişimciliği kentlerin ve tüccar sınıfının

[312] Anderson, 2017, s. 287.
[313] Rosenberg, 1944, s. 232.
[314] Rosenberg, 1943, s. 26.
[315] Carsten, 1947, s. 145.
[316] Carsten, 1947, s. 166. Rosenberg de tüccar aracıları aradan çıkararak kendi ürününü dış pazarda satmalarının *Junkerler*in genel eğilimi olduğunu söyler. Bkz. Rosenberg, 1944, s. 235.
[317] Schissler, 1980, s. 91.

oluşumunu olumsuz etkilemiştir. Brandenburg-Prusya'da kentlerin önemi yok denecek kadar az olmuştur.

1.3.2.4. *Junkerler*in Siyasi İktidarla İlişkileri

*Junkerler*in 16. yüzyılda güçlenmelerinin en önemli nedeni *Gutsherrschaft* sistemi iken, ikinci önemli neden siyasal otoriteden bağımsız hareket edebilmiş olmalarıdır. *Gutsherrschaft* sisteminin başarılı olabilmesinin önemli bir önkoşulu siyasi otoritelerin bu işleyişe müdahale etmemesi, hatta *Junker* ayrıcalıklarını desteklemesidir.[318] Artan tarımsal gelir sayesinde zenginleşen *Junkerler*, hem ekonomik hem siyasal güç anlamında prenslerden üstün hale gelmeye başlamışlardır. Rosenberg'e göre *Gutsherrschaft* sistemi, prensler ve toprak sahipleri arasındaki *Grundherrschaft* sistemine özgü ikili yönetimi (*dualistischer Ständestaat*) sona erdirmiştir.[319] Hatırlanacağı gibi *Grundherrschaft* sisteminde otorite bölünebiliyordu. Buna göre yargı hakkı (*Gerichtsherrschaft*) bölgesel prenslere verilirken yönetim hakkı toprak sahibinin oluyordu. *Gutsherrschaft* sisteminde yargı yetkisi de *Junkerler*in elindedir. Tam yargı yetkileri, kolluk kuvvetleri, özel orduları ve idari yapılanmalarıyla *Junkerler* kırsalın egemenliğini ele geçirmişlerdir. Hatta bölgesel iktidarlar, prensler ve hanedanlar siyasal destek ve finansal kredi ihtiyaçları yüzünden *Junkerler*e bağımlı olmuşlardır.[320] Böylece yerelin siyasal erk sahipleri *Junkerler*in ayrıcalıklarını sürekli onaylamış, *Gutsherrschaft* sisteminin işleyişine ve köylünün baskı altına alınmasına karışmamışlardır. Zaten prenslerin kendileri de toprak sahibi oldukları için köylüyü serfleştirme hususunda *Junkerler*le çıkarları ortaktır. Her iki tarafı da tehdit eden köylü isyanları bu ittifakı pekiştirmiştir.[321]

[318] Schissler, 1980, s. 93.
[319] Rosenberg, 1943, s. 15-17.
[320] Carsten, 1947, s. 167.
[321] Schissler, 1980, s. 93.

Junkerler ile merkezi otorite olan Hohenzollern Hanedanı arasındaki ilişki de bundan pek farklı olmamıştır. Yaşadığı mali krizler, yozlaşma ve düzenli bir vergi gelirinin olmaması hanedanı maddi olarak kendisinden üstün olan *Junkerler*e bağımlı hale getirmiştir. Bu maddi bağımlılıktan ötürü hanedan *Junker* sınıfının taleplerini sürekli karşılamak zorunda kalmıştır. Hanedanın *Junkerler*den aldığı kredi borçlarını toprak biçiminde ödemeye başlamasıyla da toprakta mülkiyet dağılımı *Junkerler* lehine değişmiştir.[322] Bu sürecin sonunda *Junkerler*in mali üstünlüğü siyasal alana da taşınmıştır. Zengin toprak sahipleri, temsil kurumları olan *Landstände* (zümre meclisleri) aracılığıyla hem yerel prenslerin hem de Hohenzollern Hanedanı'nın otoritesine karşı siyasi, ekonomik ve askeri konularda geniş söz hakkı kazanmışlardır.[323] Toprak sahiplerinin zümre meclislerinde ne derece etkili oldukları 1432'de aldıkları meclis kararlarından anlaşılabilir. Buna göre merkezi otoritenin savaşa girmek ve ittifaklar yapmak için zümre meclislerinin onayını alması zorunlu hale gelmiştir. Bundan bir yüzyıl sonra (1566 yılında) yine bir başka meclis kararıyla *Junkerler*, merkezi otoriteyle yani Hohenzollern Hanedanı ile sorun yaşamaları durumunda Prusya ile vassallık ilişkisi olan Polonya Kralı'na şikâyet hakkı kazanmışlardır.[324] Merkezi yönetimin toprak sahiplerinin mali yardımına kronik bir biçimde bağımlı hale gelmiş olması bu durumu kolaylaştıran en önemli etken olmuştur. Ayrıca merkezi otoriteye karşı güçlü bir savunma işlevi gören bu zümre meclisleri sayesinde toprak sahipleri arasında çıkar birliği sağlanmış ve sınıf bilinci artmıştır. Böylece Otuz Yıl Savaşları'na kadar *Junkerler* ile Hohenzollern Hanedanı ilişkisinde güç sahibi taraf *Junker* sınıfı olmuştur.

[322] Örneğin Albert von Hohenzollern döneminde yaşanan mali krizde Brandenburg Dukalık toprakları ve Kilise mülkleri, kredi vermeleri karşılığında *Junkerler*e ipoteklenmiştir. Bkz. Rosenberg, 1943, s. 21.
[323] Rosenberg, 1943, s. 17-22. Örneğin Carsten'a göre Brandenburg'un Otuz Yıl Savaşları'na kadar dış siyasette izlediği saldırmazlık politikasında tarım üretiminin aksamamasını isteyen *Junkerler* etkili olmuştur. Bkz. Carsten, 1947, s. 168.
[324] Rosenberg, 1943, s. 18 ve 20. Hatırlanacağı gibi Brandenburg Elektörlüğüne sahip Hohenzollern Hanedanı Prusya'nın ortak vassalığını (*Mitbelehnung*) 1568'de almıştır. 1568-1657 yılları arasında Prusya Dukalığı, Polonya Kralı ile Brandenburg Elektörü'nün ortak vassallığındadır.

Özetle, serfleri üzerinde tam hâkimiyet kuran ve kentleri kontrol altında bulunduran *Junkerler* bölgenin en önemli güç odağı olmuşlardır. *Junkerler*in ekonomik başarısının altında ise *Gutsherrschaft* sisteminin siyasi ve iktisadi gücü tek elde bulunduran yapısı, köylü emeğini sömürmeleri, pazar için üretime geçerek Batı Avrupa'ya ihraç edilen tahıl ticaretini yerel tüccarların aracılığını kaldırarak yapmaları ve tüm bunları yaparken bölgesel prenslerin ve merkezi iktidarın müdahalelerinden görece özerk olmaları vardır.[325] *Gutsherrschaft* sisteminin toprağı parçalamayan (*fief*lere ayırmayan) bir sistem olması, *Junkerler*i Elbe'nin batısındaki toprak sahiplerinden hem siyasal hem ekonomik olarak daha güçlü kılmıştır. Bu sayede *Junkerler* parçalı ve dağınık bir sınıf olmadan yerel hükümdarlara karşı haklarını korumuş ve güçlenmişlerdir. Otuz Yıl Savaşları'na gelindiğinde *Junkerler* ekonomik ve siyasi iktidarlarını pekiştirmiş, ayrıcalıklarını koruma altına almışlardır.

1.3.2.5. Elbe'nin Doğusunda Köylü Ayaklanmaları

Elbe'nin batısında 1524-1526 Köylü Savaşları (*Bauernkrieg*) yaşanırken nehrin doğusunda ayaklanmalar Samland bölgesiyle (Königsberg) sınırlı kalmıştır. *Grundherrschaft* üretim sisteminin olduğu coğrafyada köylüler ve toprak sahipleri arasındaki bağın gevşek, yerel otoritenin de zayıf olması isyanların şiddetini artıran bir etkendir. Böyle bir durum *Gutsherrschaft* sistemiyle toprağı doğrudan işleten ve köylü üzerinde hem yargısal hem idari otorite uygulayan *Junker* coğrafyasında mümkün olmamıştır. Bu anlamda Samland dışındaki bölgelerde isyanların cılız kalması toprak sahiplerinin egemenlik yapısıyla doğrudan ilgilidir.[326]

[325] Schissler, 1980, s. 91.

[326] Samland bölgesi *Gemeinde*'nin güçlü olduğu bir bölge olduğu için burada köylüler ortak hareket edebilmiş ve otoriteye karşı ayaklanabilmişlerdir. Bkz. Brenner, 1987b, s. 279; Heide Wunder, "Peasant Organization and Class Conflict in East and West Germany", *Past and Present,* Vol. 78, No.1, 1978, s. 47-55.

Hohenzollern Hanedanı'ndan Albrecht'in Prusya'yı Polonya Kralı'na vassallık bağıyla bağlı bir dukalık yapmasından aylar sonra (2 Eylül 1525'te), Samland bölgesinde köylüler ayaklanmış ve Königsberg'deki *Gemeinde* ile birleşmek için harekete geçmişlerdir. Köylülerin hedefinde yalnızca toprak soyluları vardır. 4 Eylül'de yaptıkları açıklamada köylüler yalnızca Tanrı'ya ve Prusya Düküne karşı sorumlu olduklarını, bunun dışında başka otorite tanımadıklarını ilan etmişlerdir.[327] Prusya Dükü, isyancılara 30 Ekim'de meydanda karşılaşma çağrısı yapmıştır. Buluşma günü yaklaşık 3-4 bin köylü meydanda yerlerini almıştır. Ordusuyla birlikte alana gelen dük köylülere seslenerek savaşmayı mı teslim olmayı mı seçersiniz diye sorduğunda köylüler savaşmadan teslim olmuşlardır.[328] Hem *Gemeinde*'nin diğer bölgelerden yalıtılmış olması hem de toprak soyluları ile hanedanın işbirliği yapması yüzünden isyan başarısız olmuştur. 1526'da çıkarılan meclis kararları (*Landesordnung),* köylülerin yenilgisini ve toprak sahiplerinin galibiyetini yansıtır nitelikte olmuştur. Bu kararlara göre köylülerin özgür olup olmaması toprak sahibinin keyfi kararına bırakılırken köylülerin çocukları için de görev yükümlülüğü getirilmiştir. Aynı meclis kararıyla köylüler başka yerde iş aramak için efendisinin iznini almak zorunda bırakılmışlardır.[329]

Elbe'nin doğusunda isyan tek bir bölgeyle sınırlı kalmış olsa da *Junkerler*in köylü üzerindeki kontrolünün sınırsız olduğunu iddia etmek, köylünün direniş gücünü azımsamak olacak ve tarihsel gerçeklikle bağdaşmayacaktır. Örneğin Hagen, *Junkerler*in iktidarını sarsacak kadar güçlü olmadıklarını kabul etmekle beraber, köylülerin tamamen güçsüz kaldığı savını reddeder.[330] Köylü ayaklanmaları bölgesel düzeyde ve çeşitli şekillerde 1806'da serfliğin kaldırılışına dek devam etmiş ve *Junker* hâkimiyetini sürekli

[327] Carsten, F. L., *"Der Bauernkrieg in Ostpreussen 1525", International Review for Social History, 3,* 1938, s. 401-402.
[328] Ibid, s. 405.
[329] Ibid, s. 408.
[330] Hagen, 1985, s.108. Hagen, toprağı olmayan köylülerin *Losgeld* adındaki parayı ödeyerek toprak sahibinin yasal yetki alanından çıkabilmelerini, *Annehmegeld* denilen parayı veren köylülerin başka bir lordun bölgesine yerleşebilmelerini örnek gösterir. Bkz. Hagen, 1985, s.113-115.

tehdit etmiştir. Köylünün ayaklanma potansiyelinden çekinen *Junkerler*in değişmeyen gündemi, köylünün kontrol altında tutulması olmuştur. Esasında toprak sahiplerinin köylüyü tam tahakküm altına alamaması ve gücünün sınırlı olması ilerleyen zamanlarda mutlakiyetçi devlet ve *Junker* ilişkisini anlamak için önemlidir. *Junkerler* üretim ilişkilerinin devamının sağlanması için merkezi bir otoritenin korumasına gereksinim duymuşlardır. Hatta Mooers'e göre bu anlamda "*Junkerler* devlete, devletin *Junkerler*e duyduğu ihtiyaçtan daha fazla ihtiyaç duymuşlardı".[331] Hohenzollern Hanedanı'nın da soylulardan aldığı mali desteğe muhtaç olması, Prusya'nın siyasal yapısının *Junkerler* ile monarşi arasında bir uzlaşıya dayalı ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak Prusya mutlakiyetçi devleti, *Sonderweg* tezinin iddia ettiğinin tersine, toprak soyluların siyasal temsilcisi ya da aracı olmamıştır. Bu anlamda (ilerleyen bölümde görüleceği gibi) mutlak monarşi, toprak soyluların hem sınıfvari bir biçimde rakibi hem de köylüyü kontrol altına alma amacında müttefiki olmuştur. Köylünün süregelen ayaklanmalarının etkisi ve direnişin büyüyebileceği korkusu, soylular ve monarşi güçleri arasındaki bu uzlaşının devamını sağlamıştır.

1.3.2.6. Otuz Yıl Savaşları'nın Prusya Toplum Yapısına Etkisi ve 1653 Uzlaşısı

Vestfalya Antlaşmaları, imparatorluk ve bölgesel prensler arasında bir uzlaşı oluşturmuştur. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu esnek ve etkisiz bir üst yapı olarak varlığını sürdürmeye devam ederken imparatorluğa bağlı prensliklere özerklik verilmiştir.[332] Prensler halklarının dinini belirleme, kendi ordularını kurma ve hukuk kurallarını uygulama gibi yetkilere sahip olmuşlardır. Ayrıca imparatora ve imparatorluğa karşı olmamak koşuluyla yabancı ülkelerle anlaşma yapma hakkı kazanmışlardır. Böylece asıl siyasal aktörün imparatorluk değil, özerklik sahibi Alman prenslikleri

[331] Mooers, 1997, s. 139 (aynen alınmıştır).
[332] Bölüm sonundaki Harita 18 ve 19'a bakınız.

olduğu belirgin hale gelmiştir.[333] Uluslararası İlişkiler alan yazınında Vestfalya, (yerel otoritelere sağlanan bu özerklik sebebiyle de) bir dönüm noktası olarak alınır ve bu antlaşmalarla egemen eşit devletlerden oluşan bir devletlerarası sistemin Avrupa'da başladığı varsayılır.[334] Gerçekte ise Vestfalya, egemen eşit devletlerin ortaya çıktığı tarih olmaktan ziyade mutlakiyetçi devlet yapılarının Avrupa coğrafyasının her yerine yayıldığı dönem olmuştur.[335] Alman coğrafyasında güçlenen bölge devletlerinin en önemlileri Prusya, Bavyera, Saksonya ve Avusturya'dır. Bunların arasından Prusya ilerleyen dönemde önemli bir güç olarak yükselmeye başlayacaktır.[336]

25 Eylül 1555'te imzalanan ve Augsburg Barışı (*Augsburger Religionsfrieden*) olarak anılan imparatorluk yasasıyla Kutsal Roma Germen İmparatoru'na bağlı prensliklere Katoliklik ve Protestanlık arasından istediklerini seçme ve *cuius regio, eius religio* (kimin toprağıysa onun dini) prensibi ile de topraklarındaki tebaanın mezhebini belirleme hakkı verilmişti. Ancak prensinin seçtiği mezhebe geçmek istemeyen halka *ius emigrandi*, yani istedikleri dinin hâkim olduğu bölgeye göç etme hakkı verilmişti. Augsburg Barışı hem yerel soyluların merkezi imparatorluk otoritesine karşı hem de dini çoğulculuğun Katolikliğe karşı zaferi olarak görülebilir.[337] Bu tarihten sonra imparatorun dini gücü yasal olarak kalmamıştır. Protestanlık, imparatorun otoritesinden taraf olmayan prenslikler arasında yaygınlaşmış, buralarda kilisenin mallarına el konularak zenginlik yerel soylulara geçmiştir. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu sahip olduğu topraklara hükmetmek ve bu toprakları bir arada tutmaya çalışmak için Katolik kimliğini öne çıkarmaya ve Protestanlığa izin vermemeye devam etmiştir. İmparatorluğun merkezi

[333] Dorothee Meyer-Kahrweg ve Hans Sarkowicz, *Unterwegs in der Geschichte Deutschlands. Von Karl dem Grossen bis heute*. C. H. Beck Verlag, Münih, 2014, s.143.
[334] Erdem Denk, "Uluslararası İlişkilerin Hukuku: Vestfalyan Sistemden Küreselleşmeye", *Küresel Siyasete Giriş. Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Evren Balta (Der.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 54.
[335] Teschke, 2003, s. 3.
[336]Prusya ile Kutsal Roma Germen İmparatoru'nu seçen yedi Elektörlükten biri olan Brandenburg'un Otuz Yıl Savaşları başlarken (1618) Hohenzollern Hanedanı'ndan tek kişinin egemenliği altında birleştiği hatırlanabilir.
[337] Johannes Müller, "Die Entstehung der Reichsexekutionsordnung vom Jahre 1555", *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, Vol. 40, 1925, s. 234-271.

iktidarına karşı yerel otoritelerini güçlendirmek için imparatorluktaki Protestan devletler birleşerek 1608 yılında bir Protestan Birliği (*Protestantische Union*) kurmuşlar, buna karşılık kendi blokunu oluşturmak isteyen Katolik yönetimler de birleşerek 1609'da bir Katolik Ligi (*Katholische Liga*) oluşturmuşlardır. 30 yıl sürecek savaşlar bu iktidar mücadelesi sebebiyle başlamıştır.

Mezhep savaşları motifiyle süslenen Otuz Yıl Savaşları öncesinde Brandenburg-Prusya topraklarında Elbe'nin batısındakine benzer bir mezhep kavgası yaşanmamıştır. 1525'te Albrecht von Hohenzollern'nin Protestanlığa geçerek Katolik Töton Düzeni topraklarını Protestanlaştırması ve Prusya Dükü olması ile 1539'da Brandenburg Elektörü II. Joachim'in de Elektörlük topraklarında Protestanlığı ilan etmesiyle Brandenburg-Prusya'da Reform tamamlanmıştır. Savaş arifesinde Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nda mezhep temelli gerilimler giderek artarken Brandenburg Elektörü Johann Sigismund ise topraklarında mezhep sorunu olmasının önüne geçmek için tüm kesimlere dini serbestlik tanımıştır (1615). Elektör'ün bu kararının arka planında Augsburg Barışı'nın *ius emigrandi* hakkına dayanarak toprağı işleyecek iş gücü göçünü çekmek vardı. Bu siyaset işe yaramış, sağladığı dini serbestlik ve Protestanlar için güvenli bir bölge olması sebebiyle Brandenburg ve çevresinin nüfusu önemli ölçüde artmıştır.[338]

Otuz Yıl Savaşları öncesinde bir yandan Protestan Birliği diğer yandan Katolik Ligi kurulup mezhep kamplaşması artarken Brandenburg her iki askeri birliğe de katılmamış ve savaşta tarafsızlık politikası izlemeye çalışmıştır. Ancak orduların çatışma ve geçiş alanı olan bu bölge yağma, salgın hastalıklar ve yıkımdan çok fazla etkilenmiştir. Savaş esnasında Kutsal Roma Germen İmparatoru tarafına geçilmesine rağmen

[338] Brandenburg Elektörü Johann Sigismund, 1613'te Kalvinizm'e geçmiştir. Augsburg Barışı'yla kabul edilen *cuius regio, eius religio* prensibi gereğince Elektör'ün mezhebi tebaası için de geçerlidir ve mezhep değişikliğini kabul etmeyenler başka yerlere göç etme hakkına (*ius emigrandi*) sahiptir. Ancak zaten iş gücü kıtlığı yaşanan bu coğrafyada halkın dışarı gitmesine engel olmak ve hatta dışardan iş gücü göçü alabilmek için Elektör, 1615'te tüm kesimlere mezhep seçme özgürlüğü tanımıştır. Bkz. Alex Gotthard, "Zwischen Luthertum und Calvinismus (1598-1640)", *Preußens Herrscher. Von den ersten Hohenzollern bis Wilhelm II.,* Frank Lothar Kroll (Der.), C. H. Beck Verlag, Münih, 2001, s. 74-94.

imparatorluğa bağlı birlikler Brandenburg'u savaş alanı haline getirirken, yerel prenslerin tarafsızlık çizgisinden ayrılmamaları bu yıkımda etkili olmuştur. Soyluların asker temini için güvenilmez kaynaklar olduğu ve Elektör'e doğrudan bağlı bir askeri gücün gerekliliği fark edilmiştir. Savaş esnasında İsveç ordusunun imparatorluk topraklarına girmesi ve Habsburg gücünü yenmesi de güvenliği sağlamak için önlem almanın gerekliliğine işaret etmiştir. Böylece Hohenzollern Hanedanı için savaşın açığa çıkardığı en önemli husus, düzenli ve güçlü bir ordunun kurulması olmuştur.[339] Düzenli ordu kurabilmek için istikrarlı mali kaynak gereklidir. Mali kaynak sağlamak için izlenen yol, gelir getirici tüm etkinlikleri kontrol etmek ve ekonomi-dışı zoru tek elde toplamak olacaktır. Bu gelişmeler ise ekonominin ve yönetimin merkezileştiği mutlakiyetçi devlet yapısına geçişi sağlamıştır. Dolayısıyla Elektör'ün düzenli ordu kurma hedefi merkezileşme yönündeki hareket için belirleyici etken olmuştur.

Özetle Otuz Yıl Savaşları Prusya'da mutlakiyete geçişte önemli bir kırılmayı işaret ederek toplumsal gerçekliği değiştirmiştir. Varoluş sorunuyla yüz yüze gelen Hohenzollern Hanedanı, feodal zümrelerin etkisinin kısıtlandığı ve Elektör'ün iktidarının arttığı bir yapının gerekli olduğuna kanaat getirmiştir. Hanedanın en önem verdiği konu olan düzenli ordu kurma ve merkezileşmede, feodalizmin yapısal kriziyle birlikte bölgesel egemenler arasında yaşanan çekişmelerin de etkili olduğu düşünülebilir. Bu süreç, en büyük egemenin gücü merkezileştirmek ve diğer feodal birimleri kontrol etmek istemesi şeklinde de okunabilir. Bunu yapmanın yöntemi ise silahlı gücü merkezileştirmek, artı-ürünün tek elden (monarşi kontrolünde) toplanmasını sağlamak olmuştur. Ancak uzun dönemde atılacak bu adımlardan önce kısa vadede *Junkerler*den ordu için kredi alınması gereklidir. İşte 1653'te *Junkerler*le yapılan anlaşmanın hanedan açısından anlamı budur. Brandenburg'da toprak soyluların da temsil edildiği

[339] Sidney B. Fay, "The Beginnings of Standing Army in Prussia", *The American Historical Review*, Vol. 22, No. 4, 1917, s. 763-777.

*Landesrat'*da (Bölge Meclisi) yapılan uzlaşı ile soylular sürekli ordu için vergi vermeyi kabul ederken Elektör de karşılığında soylulara köylüyü toprağa bağlama sözü vermiştir. Bu uzlaşıya göre *Junkerler* ordunun finansmanı için ilk olarak yedi yıllığına para sağlamayı kabul ederek daimî ordu kurulmasına karşı direnişlerine son vermişlerdir.[340] Monarşiden de *Gutsherrschaft* sisteminin genişletilmesi ve köylünün sömürülmesi sözünü almışlardır. Başka bir deyişle, *Junkerler* hanedana daimî ordunun finansmanını temin ederken hanedan da *Junkerler*in üretim işlerindeki otoritesine karışmama sözü vermiştir.[341] Prusya mutlakiyetçi devletinin güçlenmesinde ve merkezileşmesinde kritik bir öneme sahip bu uzlaşı, her iki tarafın da birbirine muhtaç olması sayesinde oluşmuştur.

*Junkerler*in toprağa dayalı zenginleşmiş, pazar için üretim yapan bir sınıf olduğu ve bu nedenle tarım üretiminin aksamamasının en önemli öncelikleri olduğu belirtilmişti. Ancak Otuz Yıl Savaşları'nda Elbe'nin doğusunda nüfus yarı yarıya azalmıştır.[342] Emek gücünün azalması 1618-1650 yılları arasında uzun süreli bir krize neden olmuştur. Brandenburg'da 1623 yılında fiyat enflasyonu yüzde 500'e fırlamış, *Junkerler*e borçlu Hohenzollern Hanedanı 1630, 1634, 1636 ve 1643'te borç ödemelerini ertelediğini (*moratoryum*) ilan etmiştir.[343] Savaş yılları *Junkerler*in tahıl ihracatını da sekteye uğratarak tarımsal genişleme evresini sona erdirmiştir. Bu anlamda *Junkerler*in monarşiyle uzlaşı sağlaması üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşümün doğrudan bir sonucu olarak okunabilir. 15. yüzyılın sonunda başlayan denizaşırı sömürgeciliğin ve ticaretin üretim ilişkilerinde dönüştürücü etkisi hissedilir olmuştur. Vestfalya Antlaşması ile İspanya'nın Hollanda'nın bağımsızlığını tanımasıyla ikisi arasındaki savaş sona ermiş,

[340] Otto Hintze, "Die Hohenzollern und der Adel", *Historische Zeitschrift*, Vol.112, No.3, 1914, s. 505.
[341] Manfred Messerschmidt, "Das preussische Militärwesen", *Handbuch der preussischen Geschichte*, Neugebauer, Wolfgang (Der.), 3. Cilt, Walter de Gruyter GmbH, Berlin, 2001, s. 330.
[342] 1640 yılında Elektör olan Friedrich Wilhelm, savaştan sonra (1652 yılında) topraklarında hasar tespiti yapılmasını emretmiştir. Brandenburg-Prusya topraklarında yapılan bu araştırmaya göre nüfusun yarı yarıya azaldığı tespit edilmiştir. Bkz: Wilhelm Treue, "Preuβens Wirtschaft vom Dreiβigjährigen Krieg bis zum Nationalsozialismus", Büsch, Otto (Der.), *Handbuch der preussische Geschichte. Das 19. Jahrhundert und Grosse Themen der Geschichte Preussens*, 2. Cilt, Walter de Gruyter, Berlin, 1992, s. 469.
[343] Rosenberg, 1944, s. 236-239.

İspanya denizlerdeki üstünlüğünü Hollanda'ya kaybetmiştir. Baltık Denizi limanlarının kontrolünün Hollanda'ya geçmesiyle Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'na bağlı toprakların Baltık Denizi ticaret yolu kapanmıştır. Fransa, imparatorluğa karşı kazandığı zafer ve topraklar sayesinde kıtadaki en önemli güç olmuştur. Böylece Avrupa kıtasında güç dengeleri değişmiştir. Bu tarihten itibaren denizaşırı sömürgecilik rekabeti, ekonomik refah ve siyasal iktidar için belirleyici olmuştur. İlerleyen dönemde İspanya ve Avusturya Veraset Savaşları gibi örneklerde görüleceği gibi, feodal toprak savaşlarının yerini sömürgecilik mücadelesi alacaktır.

Savaşta iş gücünün yarısını kaybeden Prusya ise içe dönük kameralist bir yaklaşım izleyerek kıta coğrafyasında yaşanan zenginlik ve sömürgecilik mücadelesinin bir parçası olamamıştır.[344] Dışa yayılma mümkün olmadığı için içe dönük merkezileşme mücadelesi hanedanın eylemlerini belirlemiştir. Feodal üretim ilişkilerinin kıtadaki dönüşümü göz önünde bulundurulduğunda tek çare parçalanmış idarenin ve artı-ürünün merkezde birleştirilmesi olarak görülmüştür. Hem iktisadi hem askeri güçsüzlüğün aşılması için iktidarın ve maliyenin merkezileştirilmesi başlamıştır. Bu koşullarda *Junkerler* artı-ürün çekmekten ziyade merkezde toplanan artı-üründen pay almak için merkezileşen iktidarın bir parçası olmayı ve idari aygıtta görev almayı hem daha kârlı bulmuşlar hem de kıtadaki ticari rekabetin bir parçası olamadıkları için başka çareleri de olmamıştır. Aynı zamanda savaş nedeniyle emek gücündeki azalma sonucu toprak soyluların en önemli gündemi köylülerin ödemelerinin düzenli sağlanması ve üretimin aksamaması olmuştur. Buna ek olarak bir önceki bölümde bahsedilen köylü isyanları da köylünün azami kontrolünü zorunlu kılmıştır. Bu yanıyla *Junkerler* açısından monarşiyle yaptıkları 1653 uzlaşısının

[344] Kameralizm dış ticaret yerine, zenginliğin iç pazardaki üretimle arttırılması siyasetidir. Aynı zamanda bu kavram devletin iktisadî rolüne işaret eder. Aynı dönemde Kıta Avrupası'nda yaygın siyasetin ticarete bağlı zenginlik arttırma olarak tanımlanabilecek merkantilizm olduğu hatırlanabilir. Merkantilizm ve kameralizm karşılaştırması için bkz. Thomas Simon, "Merkantilismus und Kameralismus. Zur Tragfähigkeit des Merkantilismusbegriffs und seiner Abgrenzung zum deutschen Kameralismus", *Merkantilismus. Wiederaufnahme einer Debatte,* Moritz Isenmann (Der.), Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Beiheft 228, Stuttgart, 2014, s. 65-82.

önemi, köylüyü zapt ederek ve sömürerek üretimin aksamasının ve kârlarının azalmasının önüne geçmektir.

1653 uzlaşısıyla Prusya monarşisi daimî ordu kurma ve sürekli vergi toplama hakkı kazanırken *Junkerler* de serfler üzerinde tam kontrol kazanmışlardır. Hanedan köylünün mülkiyet hakkını ve vergilendirilmesini tamamen *Junkerler*in eline bırakmıştır. Böylece *Junkerler* sahip oldukları topraklardaki her şey üzerinde münhasır mülkiyet ve egemenlik sahibi olmuşlardır. Yine bu uzlaşıyla *Gutsherrschaft* sisteminin bekası koruma altına alınarak toprak sahipliği hakkı sadece *Junkerler*e verilmiştir.[345] Bu sayede kırsalın yegâne egemen gücü *Junkerler* olmuştur. Carsten, aristokrasi ile varılan bu uzlaşıyı, mutlakiyetçi devletin yetkilerini "özel malikânelerin kapısında durduran" uzlaşı olarak adlandırır.[346] Uzlaşıya bakıldığında toprak sahiplerine büyük imtiyazlar verildiği görülmektedir. Bu imtiyazlar Prusya monarşisinin zayıflığından kaynaklanmaktadır. Hanedan askeri gücünü oluşturup *Junkerler*den görece bağımsızlık kazanıncaya kadar soylulara bu tür ödünler vermek zorunda kalmıştır. Feodal üretim sisteminin toprağa dayalı bir sistem olduğu ve toprak kazanmak için savaşıldığı gerçeği göz önüne alındığında, iktisadi kazanç sağlama yolunun (feodal birikim) toprakları genişletmekten geçtiği açıktır. Eldeki toprağı korumak ve yeni toprak kazanmak için ise güçlü bir ordu gereklidir. Bu sebeple askeri gücü oluşturan kesimlere ödün vermek monarşi için bir zorunluluk olmuştur.

Bu uzlaşı Hohenzollern monarşisi ve *Junker* aristokrasisi arasında işleyen bir ittifakın başlangıcı olmuş, bu tarihten itibaren *Junkerler* mutlakiyetçi devlet içinde (ordu, bürokrasi) yer almaya başlamışlardır.[347] Schissler bu durumu günümüz "askeri-endüstriyel kompleksleri"ne benzeterek "askeri-tarımsal kompleks" kavramını

[345] Schissler, 1980, s. 94.
[346] Carsten, 1947, s. 49.
[347] Rosenberg, 1944, s. 239-241.

kullanır.[348] Bu kavram, monarşi ile aristokrasi uzlaşısını ve iki sınıfın birbirine karşılıklı bağımlılığını ifade etmek için uygun bir kavramdır. Özetle bu ittifakın iki tarafı şöyledir: *Gutsherrschaft* sisteminin engellenmemesi ve hatta genişletilmesinin monarşi tarafından desteklenmesi ile *Junkerler*in mutlak monarşinin askeri ve idari hizmetine girerek merkezileşmeye uyum sağlamaları. Böylece birbirinden ayrı iki egemenlik alanı artık iç içe geçmeye başlamıştır.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde görüleceği gibi zamanla bu uzlaşı her iki tarafı da dönüştürmüştür. *Junker* aristokrasisi monarşi ile kurduğu ittifak sayesinde merkezileşen devletin ordu ve bürokrasisinde önemli yerler edinmiş, Prusya mutlakiyetçi devletinde kurucu güç olmuştur.[349] Dolayısıyla parçalı otorite taleplerinden vazgeçip merkezileşme eğilimini destekleyen toprak soyluları Prusya monarşisine sadık hale gelmişlerdir. Bir başka deyişle, monarşi güçleri merkezileştikçe ve büyüdükçe *Junkerler* de merkezi yapının parçası olarak ondan nemalanma yoluna gitmişlerdir.

Prusya'nın kuruluş aşamasında gerekli olan bu uzlaşı zamanla değişime uğramıştır. Başlarda köylüye karşı toprak soyluların yanında yer alan monarşi zamanla "sınıf gibi artık çekicisi" rolüne soyunarak köylü emeğinden (vergilerle) doğrudan pay almaya başlamıştır. Monarşi, *Bauernschutz* (Köylüyü Koruma Yasası) gibi uygulamalar başlatarak köylüleri koruma altına almıştır.[350] Her ne kadar 1794 yılındaki Prusya Devletleri Genel Kanunu'na kadar (*Allgemeine Landrecht der Preussischen Staaten*) merkezi bir hukuk sistemi olmasa da, yani köylü ve toprak sahibi ilişkisinde merkezi otoritenin etkisi sınırlı kalmış olsa da, bu yasayla beraber Prusya Kralı üretim ilişkilerine ve sınıf ilişkilerine doğrudan bir aktör olarak katılarak merkezi otoritesini sağlamaya başlamıştır. Prusya mutlakiyetçi devletinin kuruluş aşamasında monarşi ve aristokrasi

[348] Schissler, 1980, s. 94.
[349] Ibid, s. 94-95.
[350] Brenner, 1987a, s. 56.

arasında kurulan güç dengesi ve bu dengenin zaman içerisindeki değişimi bir sonraki bölümde incelenecektir. Mutlakiyetçi devletin inşası, üretim ilişkilerinde feodalizmden kapitalizme yaşanan dönüşüm ve toplumsal sınıf yapısındaki değişim de yine takip eden bölümün konularıdır.

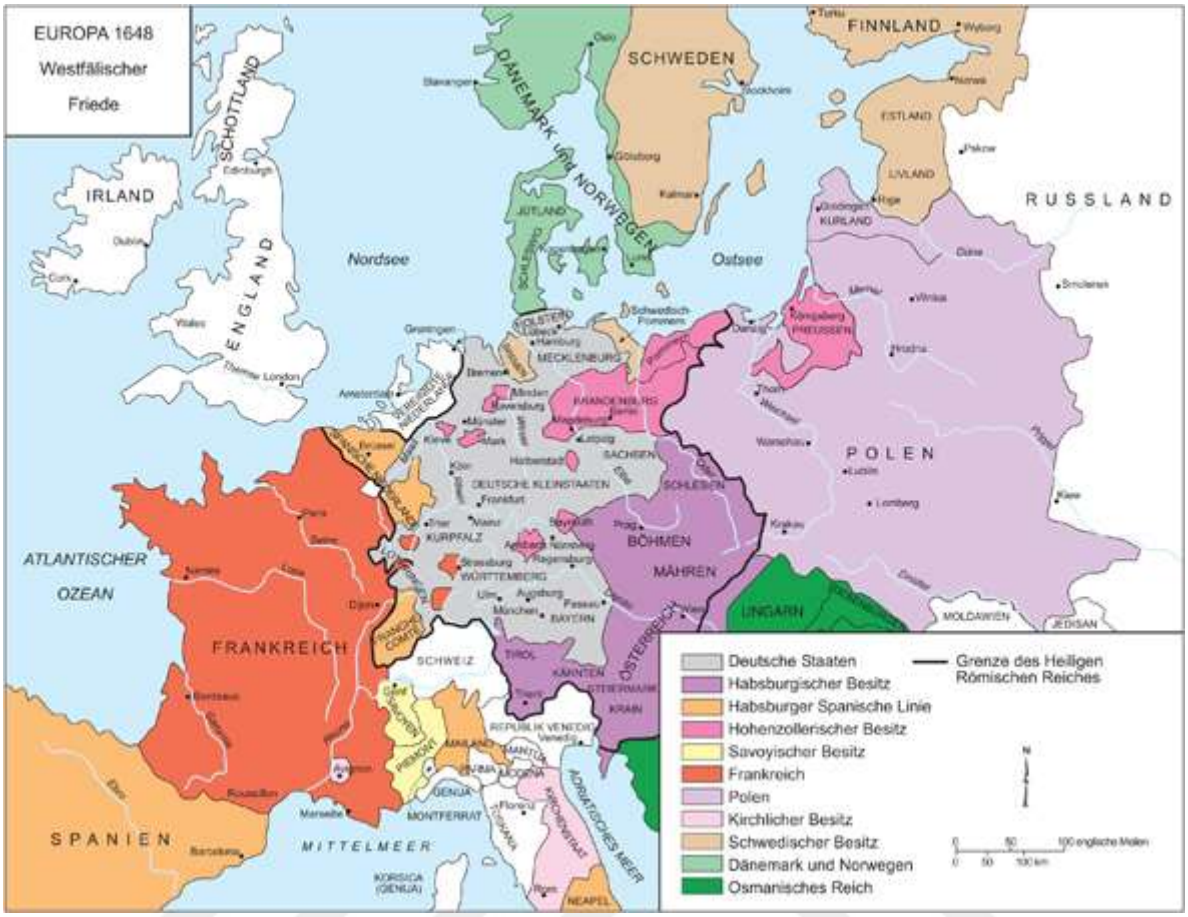

Harita 18: Vestfalya Barışı sonrasında Avrupa haritası. Açık mavi renkli bölge Alman prensliklerini, mor bölge Habsburg Hanedanlığı'nı, pembe işaretli bölge ise Brandenburg-Prusya'yı göstermektedir.[351]

[351] https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=3735 (Erişim: 18.03.2020)

Harita 19: 1648 yılında sınırların daha ayrıntılı bir haritası. Kırmızı çizgiler Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun sınırlarını, turkuaz renkli bölge ise Brandenburg-Prusya'yı göstermektedir.[352]

[352] https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=2813 (Erişim: 18.03.2020)

İKİNCİ BÖLÜM: FEODALİZMDEN KAPİTALİZME GEÇİŞ, MERKEZİLEŞME ve MUTLAKİYETÇİ DEVLET

Feodal üretim ilişkilerinin kendi sınırlarına ulaşmasıyla Avrupa ekonomisinde yaşanan kriz merkeziyetçilik eğilimi doğurmuştur. 17. yüzyıl ile 18. yüzyılın başları Avrupa'da mutlakiyetçilik dönemi olarak değerlendirilir. Bu dönemde feodal düzene ait dağınık ve parçalı egemenlik şekli yerini merkezi egemen siyasal birimlere bırakmıştır. Ulus-devletten farklı ve onu önceleyen, merkezileşerek güçlü bir aygıt haline gelen bu devlet yapılanması için Tilly "pekişmiş devlet" kavramını kullanır ve bu kavramı "büyük, farklılaşmış, heterojen bölgeleri doğrudan yöneten, maliye, para, yargı, yasama, askerlik ve kültür alanlarında yurttaşlarına üniter bir sistem uygulama iddiasındaki devlet" şeklinde tanımlar.[353] Feodal dönemden mutlakiyetçi döneme geçiş ise "parçalanmış devletlerden pekişmiş devletlere" geçiş olarak anlaşılabilir. Daimî orduları sayesinde şiddet araçları üzerinde tekel kurmayı başaran mutlakiyetçi monarşiler bürokrasi, merkezi vergilendirme ve hukuk sistemi gibi yenilikler getirmiştir.

Alan yazınında mutlakiyetçilik dönemini üretim ilişkilerinde feodalizmden kapitalizme yaşanan dönüşüm süreciyle açıklayanların sayısı az değildir. Brenner, feodal üretim ve mülkiyet ilişkilerinin ekonomik gelişme ve büyüme açısından yapısal olarak sınırlı olduğuna dikkat çekerek feodalizmin sonunu da bu yapısal sınırların getirdiğini söyler.[354] Feodal üretim sisteminde ekonomik büyümenin yolu asli üretim aracı olan toprağı arttırmak, yani teritoryal genişlemedir. Bunun da yolu çoğunlukla zor kullanma olduğuna göre ordu ve askeri birlikler feodal dönem politik birikimi için çok önemlidir. Brenner, mutlakiyetçi devletlerin oluşumunu bu olguya bağlar. Feodal parçalı üretim, nüfus artışıyla orantılı olarak artan tüketimi karşılamada yetersiz kalmaya başlayınca üretimin arttırılmasının yolu olarak toprakların birleşmesi ya da genişlemesi önem

[353] Tilly, 1995, s. 61 (aynen alınmıştır).
[354] Brenner, 1987b, s. 264.

kazanmıştır.[355] Bunun aracı olarak kullanılan orduların öneminin artması, siyasal merkezileşme ile el ele giden olgular olmuştur. Hintze'ye göre daimî ordu telaşı Hohenzollern Hanedanı'nın keyfi bir hareketi değil, dönemin Avrupası'nda artan teritoryal genişleme rekabetinin zorunlu bir sonucudur ve aynı eğilim diğer Avrupa prensliklerinde de gözlenir.[356] Brenner'a göre merkezileşme eğilimi sayesinde feodal üretim ilişkileri farklılaşmaya başlamış; mutlakiyetçi devletler merkezi bir ekonomik artı-değer çekme[357] aracı olarak ortaya çıkmıştır.[358] Mutlakiyetçi dönemin ekonomik doktrini merkantilizmdir. Merkantilizm için önemli olan gümrük duvarlarının indirilmesi, ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve birleşik pazardır. Üretim ilişkilerindeki bu dönüşümü esas alan Jessop da mutlakiyetçi devleti şöyle tanımlamıştır:

> "Sermaye birikimi sürecinde temellük biçimleri değişirken temsiliyet ve yasamanın temellük biçimleri de değişmektedir. Dolayısıyla feodalizmden kapitalizme geçiş bağlamında en uygun devlet biçiminin merkantilist politikalar uygulayan bir mutlakiyetçi krallık olduğu söylenmektedir."[359]

Anderson'a göre de mutlakiyetçi dönem feodalizmden kapitalizme geçişte önemli bir aşama olmuştur. Bu dönem feodal ve kapitalist üretim biçimlerini aynı şekilde ihtiva ederek ve sentezleyerek kapitalizme geçişi sağlamıştır. Ticaretin artan önemi ve hacmi sayesinde Avrupa kıtasında yükselen bir güç ya da sınıf olarak burjuvazinin ortaya çıkışı da yine bu süreçte olmuştur. Aristokrasinin mülkiyet ve imtiyazlarını korumaya alan devlet aygıtı aynı zamanda yaptığı düzenlemeler ile özel mülkiyetin ve kapitalist burjuva sınıfının gelişmesinin koşullarını da sağlamıştır. Bazı yerlerde serfliğin kaldırılması, topraktan alınan verimin artırılması, merkantilist uygulamalarla hem üretimin hem

[355] Ibid, s. 237-241.
[356] Hintze, 1914, s. 505.
[357] Artı-değer ile kastedilen başta köylünün ürettiği ürün iken ilerleyen zamanlarda hem ürün hem vergidir.
[358] Brenner, 1987b, s. 261.
[359] Bob Jessop, *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*, (Çev: Ahmet Özcan), Epos Yayınları, Ankara, 2008, s. 61 (aynen alınmıştır).

ticaretin artması ve endüstrileşmenin başlaması itibariyle bu dönem kapitalizme geçiş dönemi sayılabilir. Mutlak monarşiler sayesinde egemenliğin feodal parçalanmışlığı yerini kapitalist merkezileşmeye bırakacaktır. Böylece mutlakiyetçi devlet, egemen sınıfları açısından hâlâ feodal olsa da yeni gelişen burjuva sınıfı ve artan sermaye birikimi sayesinde feodal ve kapitalist üretim biçimlerinin karmaşık bir birleşimi olmuştur.[360] Teschke ve Lacher gibi kuramcılara göre de kapitalizm (modern anlamda olmasa bile) mutlakiyetçi dönemde var olan bir devletler sisteminin içerisinde ortaya çıkmıştır.[361]

Merkezi otoritenin yayılmasının yanı sıra dönemin bir diğer önemli özelliği, monarşi ve aristokrasi arasındaki denge ya da uzlaşıdır. Anderson'ın mutlakiyetçi devleti feodalizmden kapitalizme dönüşüm sürecinde bir geçiş dönemi olarak tanımladığı belirtilmişti. Ona göre, Avrupa'daki mutlakiyetçi monarşilerde yönetici sınıf aristokrasiydi. Bu nedenle mutlakiyetçi devlet de feodal aristokrat sınıf tarafından yönetimin yeniden düzenlenmiş bir aygıtıydı. Serfliğin bazı bölgelerde kaldırılması feodal üretim ilişkilerinin sonu anlamına gelmemiş; ordu, bürokrasi, vergilendirme gibi konular feodal sınıfların hakimiyetiyle devam etmiştir. Anderson dönemi şu ifadeyle tanımlar:

> "Ortaçağ döneminin sonunda ortaya çıkan feodal sömürü *biçimlerindeki* değişiklikler elbette önemsiz olmaktan uzaktır. Aslında tam olarak bu değişimler devletin biçimlerini değiştirmiştir. Mutlakiyetçilik aslında sadece şuydu: köylü kitlelerini geleneksel toplumsal konumlarında sıkıştırmak için -kazanımlarına rağmen ve bu kazanımların aleyhine- tasarlanmış *feodal hakimiyetin yeniden konuşlandırılmış ve yeniden şarj edilmiş aracı*. Başka bir deyişle, Mutlakiyetçi Devlet, hiçbir zaman aristokrasi ve burjuvazi arasında bir arabulucu olmadığı gibi yeni doğmakta olan burjuvazinin aristokrasiye karşı bir aracı da değildi: O, tehdit altındaki soylu sınıfın yeni siyasal kabuğuydu".[362]

[360] Anderson, 1974, s. 428-429.
[361] Teschke ve Lacher, 2007, s. 573-578.
[362] Anderson, 1974, s. 18 (çeviri bana, vurgu yazara aittir).

Wood da bu geçiş sürecini benzer bir şekilde yorumlar:

> "Mülkiyet ile devlet arasındaki feodal ayrışma gerilimi sonsuza kadar süremezdi. Köylülerle ilişkilerinde lordlar kaçınılmaz olarak destek için devlete başvuracaktı; egemenliğin parsellenmesi ise yerini devletin merkezileşmesine bırakacaktı".[363]

Böylece artı-emeğe devlet aracılığıyla el konulmaya başlanmasıyla toprak aristokrasisi de değişimler geçirmiş; küçük aristokrasi devlet hizmetine girerek ekonomik artı-değerden nemalanırken büyük toprak sahipleri de monarşiyle işbirliği içine girmiştir.[364] Özetle feodal dönemin parçalı ve yerel sömürü şekli yerini merkezi ve askeri devlete bırakırken feodal dönem aristokrasisi mutlak monarşilerle ortaklığı sayesinde güçlü bir sınıf olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak bu noktada monarşi aristokrasi ilişkisinin pürüzsüz bir ittifak olmadığına dikkat çekilmelidir. Teschke'nin Anderson'a yönelttiği haklı bir eleştiri vardır. Anderson'ı mutlakiyetçi devlet ile modern kapitalist devlet arasındaki farklılıkları azımsamakla eleştirir ve mutlakiyetçi devletin feodal sınıfın çıkarına hizmet etmediğini savunur.[365] Bunun nedeni monarşi ve aristokrasi arasında köylünün sömürüsünden sağlanan gelir üzerinde yaşanan rekabettir. Anderson, mutlakiyetçi devletin feodal aristokrasinin çıkarlarını koruduğunu söyleyerek aralarındaki rekabeti ve çekişmeyi göz önünde bulundurmadığı gibi aynı zamanda monarşinin otonom gücünü de hafife almaktadır.[366] Vergi toplayan sınıf artık toprak aristokrasisi değil monarşidir. Brenner'ın da monarşiyi vergilendirme sayesinde "bağımsız, sınıfvari bir artı-ürün sızdırıcısı" olarak tanımladığı hatırlanabilir.[367] Yine daimî ordu sahibi olan ve bu sayede aristokrasi sınıfından özerklik kazanan da monarşidir. Burada Teschke, aristokrasinin siyasal temsil gücünü yitirdiğini iddia ederek mutlakiyetçi

[363] Wood, 2013, s. 35-36 (aynen alınmıştır).
[364] Brenner, 1987b, s. 264.
[365] Teschke, 2003, s. 155- 160.
[366] Ibid, s. 161.
[367] Brenner, bu kavramı, özellikle Fransa'da ortaya çıkan mutlakiyetçi devletin İngiltere'den farkını vurgulamak için kullanmıştır. Brenner, 1987a, s. 55 (çeviri bana aittir).

devletin feodal dönemden farkının ayrıcalıklı sınıfların monarşiye doğrudan bağımlılığı olduğunu savunur. Ona göre feodal aristokrasi, zamanla çıkarlarını korumak için kendi siyasal çıkarlarını kralla doğrudan ilişkili olarak yeniden tanımlayarak devletle çıkarı bir olan bürokrasiye dönüşmüştür.[368]

Sonuç olarak yönetici sınıflar (monarşi ve aristokrasi) arasındaki ilişki uzlaşı ve rekabetin bir harmanıdır. Bu iki sınıf siyasal ve iktisadi yönetimin merkezileşmesinde çıkar birliği içindeyken köylünün ürettiği vergi gelirlerinin paylaşımında rekabet halindedirler. Ancak zamanla monarşi, şiddet araçları üzerinde tekel (daimî ordu sayesinde) kurmuştur. Mutlakiyetçi devletin pekişmesine paralel olarak ekonominin merkezileşmesi ve vergilendirmenin monarşiye bağlı bir bürokrat sınıfının gelişmesine olanak verecek şekilde gelişmesiyle, toprak sahibi sınıfın bir bölümü yeni hizmet soylu sınıf haline gelmiştir.

Mutlakiyetçi dönemin Prusya coğrafyasındaki izdüşümü, temel özellikleri resmedilen Avrupa kıtasındaki merkezileşme eğilimine genel hatlarıyla benzerlik gösterdiği gibi bazı farklılıklar da ihtiva eder. Dönemin yapısal ve sistemik koşulları göz önünde bulundurulduğunda, Prusya askeri ve iktisadi merkezileşmesi monarşi için hayatta kalmanın tek yoludur. Dolayısıyla mutlakiyetçi devlet, Hohenzollern Hanedanı'nın varlığını sürdürebilmesinin bir zorunluluğu olarak doğmuştur. Feodal dönemin parçalı egemenlik anlayışı, zor ve sermaye birikimini sekteye uğratan bir durum haline gelmiştir. Değişen üretim ilişkileri merkantilist ekonomiyi dayatırken Otuz Yıl Savaşları da değişen sistemik koşullarda daimî ordunun gerekliliğini göstermiştir.[369] Bunlar Prusya'da mutlakiyetçiliğe geçişin Avrupa'daki genel eğilime benzeyen yönleridir. Prusya'nın farklılıklarını açıklama noktasında ise alan yazınında görüş birliği

[368] Teschke, 2003, s. 189.
[369] Bkz. William Hagen, "Seventeenth-Century Crisis in Brandenburg: The Thirty Years' War, The Destabilization of Serfdom, and the Rise of Absolutism", *The American Historical Review*, Vol. 94, No. 2, 1989, s. 302-335.

hâkim değildir. Rosenberg'e göre, Elbe'nin doğusundaki feodal üretim ilişkilerinin bel kemiğini oluşturan *Gutsherrschaft* sistemi, bu coğrafyadaki serflerin durumunu ve mülkiyet ilişkilerini doğrudan etkileyerek Prusya'nın gelişimini Batı Avrupa'dan ayrıştırmıştır.[370] Batı Avrupa'da mutlakiyetçi dönemle serflik biterken ve yukarı doğru merkezileşme başlarken, Doğu Avrupa'da *Gutsherrschaft* sistemi sebebiyle serflik pekişmiştir. Anderson Avrupa'nın doğusunda ve batısında mutlakiyetçiliğin ortaya çıkışının ve gelişiminin farklı şekillerde olduğunu iddia eder.

> "Ama aynı zamanda, Doğu Avrupa'da Mutlakiyetçiliğin doğuşu, Batı Avrupa'daki Mutlakiyetçiliğin doğuşundan temel olarak farklıydı. Çünkü, onu doğrudan ortaya çıkaran şey, meta üretiminin ve değişiminin büyümesi değildi: Kapitalizm hâlâ Elbe'nin çok uzağındaydı".[371]

Tilly de benzer bir şekilde Prusya coğrafyasında ortaya çıkan mutlakiyetçi devleti artan üretim ya da sermayeden ziyade merkezileşen zorun itici gücü ile açıklar ve yoğunlaşmış sermaye ile silahlı kuvvetlerin özerk toprak sahipleri elinde bir araya geldiği "sermaye destekli zorlama" olarak nitelendirdiği kategoriye Prusya devletini örnek gösterir.[372] Taylor ise Prusya'nın aşamalı ve doğal bir şekilde büyümediğini, özellikle Kral II. Friedrich döneminde ordu aracılığıyla yapay olarak yaratıldığını düşünmektedir.[373] Ordu, devlet demektir ve devlet gelirlerinin çoğu orduya aktarılmıştır.[374] Bu sayede zor ve sermaye ordu aracılığıyla merkezileşmiştir. Kuruluş sürecine dair yorum farklılıkları olsa da alan yazınında fikir birliğine varılan konu, Prusya Krallığı'nın bu coğrafyada uzun süre etkili izler bıraktığı yönündedir.

---

[370] Rosenberg, 1958, s. 22.
[371] Anderson, 1974, s. 430 (çeviri bana, vurgular yazara aittir).
[372] Tilly, 1995, s. 56-57.
[373] A. J. P. Taylor, *The Course of German History: A Survey of the Development of Germany since 1815*, Routledge, New York, 2001, s. 34.
[374] Örneğin 1740'ta devlet gelirlerinin altıda beşi, 1786'da dörtte üçü ve 1806'da yedide beşi orduya yatırılmıştır. (Taylor, 2001, s. 19)

Rosenberg, 1660-1740 yılları arasını Prusya mutlakiyetçi devletinin kuruluş dönemi olarak nitelendirir.[375] Ona göre Prusya devleti, başlarda *Stände*'nin (feodal zümre meclisleri) hâlâ merkezi otoritenin bir parçası olması nedeniyle ne feodal ne de tamamen bürokratiktir; ikisi arasında bir yerde, geçiş devleti şeklindedir.[376] Prusya'da mutlakiyetçi devlet, Hohenzollern Hanedanı ve toprak soylu *Junkerler*in uzlaşısına dayanarak kurulmuştur. Taylor da bu görüşü paylaşır ve Prusya mutlakiyetçi devletinin, *Junker* desteğini arkasına almayı başaran Hohenzollern yöneticileri tarafından kurulduğunu savunur.[377] Önceleri prensler siyasal ve finansal destek için *Junkerler*e bağımlıydılar. 1653 Uzlaşısı hem merkezileşmenin hem de monarşi ve *Junker* aristokrasisi arasında işleyen bir ittifakın başlangıcı olmuştur. Prusya devletinin kuruluş aşamasında monarşi *Junkerler*e mali olarak bağımlı olmuştur. *Stände* örgütlenmesi, aristokrasi ve monarşinin ortaklaşa yönetiminin en görünür sembolüdür. *Junkerler*den ve monarşiyi temsil eden danışmanlardan oluşan zümre meclisleri ise toplumsal yaşamın örgütlenmesine dair mali ve idari konuların tartışıldığı yerel meclislerdir. Ancak bu meclisler zamanla monarşi ve aristokrasi arasındaki güç mücadelesinin sahnesi haline gelmiştir.[378] Askeri ve mali merkezileşmeyle birlikte monarşi ile aristokrasi arasındaki güç dengesi monarşi lehine değişmiştir. *Junkerler* ordu ve bürokraside oynadıkları rol sebebiyle kendilerini devletle özdeşleştirerek monarşi karşıtı bir direniş göstermemişlerdir. Hanedan her ne kadar daha fazla karar alma yetkisini kendisinde toplasa da feodal aristokrasinin ayrıcalıklarına dokunmamış, tersine soyluları merkezi devlet yönetimine ve kurumlarına entegre etmeye çalışmıştır. *Stände*'nin siyasi ve idari otonomisinin sona erdiği dönemden itibaren *Junkerle*r artık mutlakiyetçi devlete bağımlı hale gelmeye başlamış ve devletin (ordu ve

[375] Rosenberg, 1958, s. 58.
[376] Ibid, s. 8-11.
[377] A. J. P. Taylor, *The Course of German History: A Survey of the Development of Germany since 1815*, Routledge, New York, 2001, s. 20.
[378] Hans Rosenberg, "Die Ausprägung der Junkerherrschaft in Brandenburg-Preußen 1410-1618" *Machteliten und Wirtschaftskonjunkturen, Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft*, Helmut Berding, Jürgen Kocka, Hans-Ulrich Wehler (Der.), Vandenhoeck&Ruprecht Verlag, Göttingen, 1978, s. 51.

bürokrasi gibi) kurumlarında yer alarak konumlarını sürdürmeye çalışmışlardır.[379] Böylece birbirinden ayrı iki egemenlik alanı iç içe geçmeye başlamıştır. Bu anlamda *Stände*'nin sona ermesi, mutlakiyetçi devlette kuruluş döneminin bitmesinin ve bürokratik oligarşinin başlamasının bir işareti olarak yorumlanabilir. Güç dengesindeki bu dönüşüm ve *Junkerler*in baskın olduğu eski tip monarşi-aristokrasi uzlaşısının sembol kurumu olan *Stände*'nin sonu doğrudan *Generalkriegskommissariat* (Genel Savaş Komiserliği) ile ilgilidir.[380] Bu kurum, tüm yerel zümre meclis yapıların üzerine yerleşmiştir. Gerek feodal birikimin devamlılığının sağlanması gerekse merkezi düzeyde artı-ürüne el konulması amacıyla güçlü ve sürekli bir askeri aygıtın kurulması, feodal düzen içerisinde tüm iktisadi, toplumsal ve siyasi alanı kapsayıcı bir faaliyet olmuştur. Bu bağlamda *Generalkriegskommissariat* zaman içerisinde yönetime ilişkin hemen her alanı kontrol altına alan bir idari aygıta dönüşmüştür. Bu kurumu merkeze alarak büyüyen Prusya mutlakiyetçi devletinde yönetimin, idarenin, ekonominin ve şiddet tekelinin tek merkezde toplanmasıyla monarşi yeni bir bürokratik yapıya dönüşmüştür.[381] Toprak sahibi *Junkerler* devlet yapıları içerisinde *Dienstadel* denilen hizmet soylulara ya da bürokratlara dönüşmüşlerdir. Bu anlamda bürokrasi, toprak sahibi sınıf içinden fakat ondan farklı bir sınıf olarak doğmuştur. İlk dönemlerde krala ve monarşiye doğrudan bağlı olan bu sınıf için modern anlamda otonom bürokrasi denemezse de zamanla monarşiden bağımsız bir yapı haline gelmiştir. Özellikle Stein-Hardenberg Reformları'nı takip eden dönemde devlet, Rosenberg'in "bürokratik mutlakiyetçilik" olarak adlandırmayı tercih ettiği bürokratik oligarşiye dönüşmüştür.[382]

[379] Rosenberg, 1944, s. 241.
[380] Bu kurum sonraki bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir.
[381] Rosenberg, 1958, s. 12-13; David Blackbourn, *The Long Nineteenth Century. The History of Germany, 1780-1918,* Oxford University Press, New York, 1998, s. 22-23.
[382] Rosenberg, 1958, s. 14-20.

İki alt başlık altında toplanan bu bölümde ilk olarak Prusya'da mutlakiyetçi devletin ordu ve vergilendirme merkezli inşa süreci incelenecektir. Zorun merkezileşmesinin sembolü olan ordu ve *Generalkriegskommissariat* kurumu ile sermayenin (vergilendirmenin) devlet çatısı altında merkezileşme süreci analiz edilecek ve ordunun toplumsal yapı üzerindeki etkileri tartışılacaktır. İkinci olarak Prusya mutlak monarşisinde üretim ve sınıf ilişkilerinin dönüşümü mercek altına alınacaktır. Bu bölümde sırasıyla monarşi ile aristokrasi arasındaki ilişkinin aşamaları, bürokrasinin artan rolü ve "bürokratik mutlakiyetçi" döneme geçiş ve son olarak Prusya merkezi devletinde yeni oluşan burjuva sınıfının gelişimi yorumlanacaktır.

2.1. PRUSYA'DA MUTLAKİYETÇİ DEVLET İNŞASI: ASKERİ VE MALİ MERKEZİLEŞME (1653-1848)

2.1.1.Ordu ve *Generalkriegskommissariat*

Prusya mutlakiyetçi devlet inşasının çekirdeğini 1660 yılında kurulan *Generalkriegskommissariat* oluşturmuştur. Bu kurum devlet güçlerini kendi etrafında birleştirerek Hohenzollern monarşisinin ve Prusya bürokrasisinin en yüksek organı haline gelmiştir. Otuz Yıl Savaşları'nın ardından Hohenzollern Hanedanı Prusya'da (bölgenin coğrafi olarak saldırıya açık oluşu, nüfusun azalması vb. sorunlarla başa çıkmak için) yaptığı reformlarla her alanda merkezi otoriteyi sağlanmaya çalışmıştır. Vestfalya Antlaşması sonrasında Prusya'nın önceliği düzenli ve güçlü bir ordu kurmak olmuştur. Hem daimî ordunun kurulması hem de ordu için sürekli gelir kaynaklarının yaratılması *Generalkriegskommissariat* aracılığıyla yapılmak istenmiştir. Orduya yapılan harcamalar vergi gelirlerinden karşılandığı için, vergilendirmenin kendisi de askeri kurumun bir işlevi haline gelmiştir. 1674 yılında *Generalkriegskommissariat*'a bağlı kurulan Genel Savaş Kasası (*Generalkriegskasse*), vergi gelirlerinin toplandığı merkezi hazine olmuştur.[383] Dolayısıyla başlangıçta savaş zamanları düşünülerek kurulmuş olsa da *Generalkriegskommissariat* 1670'lerden itibaren devletin, bürokrasinin ve toplumun yapısını belirlemiştir. Bu kurum ve ordu aracılığıyla merkezi devlet kurumsallaşmış ve güçlenmiştir. Schmidt'e göre mutlakiyetçi devletin ortaya çıkması ve daimî ordu kurulması arasında doğrudan bir ilişki vardır. Prusya monarşisi krala tam bağlılığı olan bir ordu ve bu ordunun yönetimini sağlayan bürokrasiye (*Beamtenschaft*) dayanarak yükselmiştir.[384] Böylece Prusya mutlakiyetçi devleti ve kurumları askeri bir merkezden

[383] Otto Hintze, *Die Hohenzollern und Ihr Werk*, Aischines Verlag, Padernborn, 2015, s. 218; Adolph Friedrich Riedel, *Der Brandenburgisch-Preussische Staatshaushalt in den beiden letzten Jahrhunderten*, Ernst & Korn, Berlin, 1866, s. 13.
[384] Hans Schmidt, "Militärverwaltung in Deutschland vom Westfälischen Frieden bis zum 18. Jahrhundert", *Beihefte der Francia*, Vol. 9, 1980, s. 570.

genişleyerek kurulmuş ve bu süreç Alman tarihi açısından belirleyici olmuştur. Bu nedenle bu kurum yakından incelemeyi hak etmektedir.

Habsburg Hanedanı'nın yönetimindeki Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nda ordu idaresi diye bir kurum yoktu. 1555'te Augsburg Barışı'nın (*Augsburger Religionsfrieden)* bir parçası olarak imzalanan ve imparatorluk ile bölgesel otoritelerin ilişkisini düzenleyen kanunla (*Reichsexekutionsordnung*) imparatorluk ordusunun, gerekli olduğunda imparatorluğa bağlı prensliklerden çağrılması karara bağlanmıştır.[385] Yasanın da işaret ettiği üzere, Augsburg Barışı sonrasında yerel toprak soyluları, gevşek bir federal örgütlenme olan imparatorluk karşısında güçlenmiştir. Bu nedenle, imparatora bağlı daimî ordu kurma girişimleri olmuşsa da bu girişimler sonuçsuz kalmıştır. 1681'de çıkarılan İmparatorluk Savaş Yasası (*Reichskriegsverfassung*) ihtiyaç halinde çağrılacak asker sayısını 24 binden 40 bine çıkarmış ve asker tedariki imparatorluğa bağlı 10 prensliğin görevi olarak yasalaşmıştır.[386] Dolayısıyla imparatorluk ordusuna asker sağlama yetkisi soylulardan oluşan feodal meclislerin (*Stände*) elinde olmuştur. Barış zamanında bağlı oldukları yerel prenslikte kalan askerler savaş zamanı farklı yerlerden gelerek imparatorluk ordusunu oluşturmuşlardır. Asker sağlayan bölgesel prenslikler arasında askerlerin beslenmesi ve teçhizatı gibi konularda uygulama birliği yoktur. Ortak talim yapma gibi bir imkanları da olmayan bu dağınık askeri birliklerin durumu saldırı operasyonları için uygun değildir. Bu nedenle imparatorluk ordusu olarak bir araya gelen birlikler sadece savunma yapılabilmiş ve savaş meydanlarında başarı sağlayamamıştır.[387] İmparatorluk ve onu oluşturan bölgesel prensliklerde durum böyle iken 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Prusya'nın askeri yapılanması bu duruma istisna teşkil etmiştir.

[385] Müller, 1925, s. 234-271; Schmidt, 1980, s. 572.
[386] Schmidt, 1980, s. 571-573.
[387] Schmidt, 1980, s. 573-575.

Aslında Vestfalya Barışı'nı takiben kurulan düzenli ordudan[388] önce Brandenburg-Prusya'da da Elektör, kendi yerel toprak soylularının askeri birliklerine bağımlıydı. Askeri birlikler için ayrılacak parayı feodal soylu meclisleri yıllık olarak kararlaştırırdı.[389] 1653 Uzlaşısı'nı takiben bu durum değişecek ve Prusya zamanla Alman coğrafyasındaki en büyük düzenli orduya sahip olacaktır.

1660 yılında *Generalkriegskommissariat*'ın kuruluşunu anlamak için önce *Geheimer Rat* (Gizli Konsey)[390] *ve Kriegsrat* (Savaş Konseyi) yapılarından bahsetmek gerekir. *Geheimer Rat*, Brandenburg Elektörü Joachim Friedrich'e siyasi konularda danışmanlık yapmak için 1604'te kurulmuş idari bir organdır.[391] Konsey, üyeleri yerel soyluların temsilcilerinden oluşan bir danışma meclisi olarak görev yapmıştır.[392] Bu konsey, yerel egemenlerin askeri, mali, idari her konuda kendi çıkarlarını monarşiye dayatma aracı olarak okunabilir. Prusya merkezileşmesinin en genel tanımı, yerel toprak soyluların parçalı ve dağınık egemenlik alanlarının monarşiye doğru kaymasıdır.[393] Bu nedenle bölgesel toprak soylu prenslerin monarşi ve yönetim üzerindeki etkisini kırmak için *Geheimer Rat*'ın zayıflatılması ve bu meclise alternatif bir idari yapının kurulması merkezileşmenin önemli bir gerekliliği olarak görülmüştür.

---

[388] Hatırlanacak olursa Vestfalya Barış Antlaşmaları ile imparatorluktan bağımsızlaşan bölgesel prenslikler kendilerine ait ordu bulundurma yetkisi (*Wehrhoheit- ius territoriri et superioritatis*) kazanmışlardır. Bkz. Messerschmidt, 2001, s. 331.

[389] 1653 Uzlaşısı'nın ordu anlamındaki önemi, bütçe ödemelerine bakılarak da anlaşılabilir. 1643'te yıllık 118.000 Thaler olarak kararlaştırılan feodal soyluların payı, 1653'te önce sadece 6 yıllığına olmak üzere yıllık 530.000 Thaler olarak belirlenmiştir. Bkz. Messerschmidt, 2001, s. 330.

[390] *Geheime Ratskollegium* ya da *Geheimer Staatsrat* olarak da anılır. *Geheim* kelimesinin dilimizdeki karşılığı "gizli"dir. Ancak konseyin bu şekilde anılmasının sebebi dışa kapalı, özel bir danışma meclisi olmasıdır. Yerel egemenlerin idari konular hakkında görüş bildirmesi anlamında günümüz Almanya Federal Cumhuriyeti'nin ikinci meclisi olan *Bundesrat* (federal eyaletlerin temsil meclisi) ile benzerlik kurulabilir.

[391] Wolfgang Neugebauer, "Epochen der preußischen Geschichte. Brandeburg-Preußen in der frühen Neuzeit. Politik und Staatsbildung im 17. und 18. Jahrhundert", *Handbuch der preußischen Geschichte, 1. Cilt*, Wolfgang Neugebauer (Der.), Walter de Gruyter Verlag, Berlin-New York, 2009, s. 135.

[392] *Geheimer Rat'ın* yanı sıra dönemin diğer idari organları, doğrudan Elektör'e bağlı olan ve özellikle mali konularla ilgilenen *(Kammer)* bürolardır.

[393] Karin Friedrich, *Brandenburg-Prussia, 1466-1806: The Rise of a Composite State,* Palgrave Macmillan, Londra, 2012, s. 22.

1619'da tahta geçen Elektör Georg Wilhelm döneminde *Geheimer Rat* üyesi Adam Schwarzenberg, Elektör'den sonraki en önemli yönetici olmuş ve idari merkezileşme yönünde attığı adımlarla önemli bir rol oynamıştır. Daimî ordunun ilk aşamaları sayılan soyluların onayı olmadan harcama yaparak birlik kurulması ve yönetilmesi onun fikridir. Yerel soylulardan oluşan *Geheimer Rat*'a olan bağımlılığı kırmak isteyen Schwarzenberg, 1630'da *Kriegsrat* kurulmasını sağlamıştır.[394] *Kriegsrat*'ın görevi, feodal parçalı egemenlik alanlarına bağlı askeri birliklerin koordinasyonunu sağlamak ve askeri konularda *Geheimer Rat* üyesi yerel prensler arasında çıkan anlaşmazlıkları çözüme bağlamaktır. *Kriegsrat* sayesinde *Geheimer Rat* askeri konuların dışında bırakılmış ve bölgesel uygulama farklılıklarına belli bir standart sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece 1641'e kadar varlığını sürdüren *Kriegsrat, Geheimer Rat*'ın sorumluluklarını azaltarak önemli yetkileri kendinde toplamış ve merkezileşme hedefindeki başka kurum arayışlarının ilk adımı olmuştur.[395] Bu anlamda *Kriegsrat, Generalkriegskommissariat*'ın öncüsü kabul edilebilir.

1640-1688 yıllarında hükümdarlık yapan ve Büyük Elektör *(Der Große Kurfürst)* diye anılan Friedrich Wilhelm, feodal egemenlerin gücünü dengeleme siyasetini her alanda devam ettirmiştir. *Geheime Rat*'a gelen her türlü belge, yazı ve hatta tebaanın isteklerini dile getirdiği dilekçelerin ilk inceleme makamı Friedrich Wilhelm olmuştur. 1651 yılında *Geheimer Rat* ile ilgili bir düzenleme yaparak meclis toplantılarının gündem maddelerini Elektör'ün belirlemesi esasını getirmiştir. Bu hamleyle önemli konular ve kararlar meclisin etkisi dışında tutulmaya çalışılmıştır.[396] Monarşinin bu hamlelerinin

[394] Margaret Shennan, *The Rise of Brandenburg-Prussia, 1618-1740*, Routledge, Londra-New York, 1995, s. 9; Neugebauer, 2009, s. 160.
[395] Neugebauer, 2009, s. 161.
[396] Başlarda *Geheime Rat* üyelerinin sadece sekizde biri soylu olmayanlardan oluşurken, *Generalkriegskommissariat*'ın kurulmasından itibaren bu oran değişmeye başlamıştır (Neugebauer, 2009, s. 195). Aynı zamanda bu danışma meclisinin üyeleri çoğunlukla toprak soylu olsalar da her daim çıkar birliği içerisinde olmamışlardır. Farklı bölgelerden temsilci olarak gelen soylular, monarşinin kendi bölgelerine sağladığı avantajlar arttıkça monarşiden yani merkezi iktidardan yana olmaya başlamışlardır. Böylece feodal zümrelerden Elektör'ü destekleyenlerin sayısı çoğaldıkça, danışma konseyi de Elektör'ü kontrol eden yapısından uzaklaşarak onun kontrolünde olmaya başlamıştır.

yanı sıra savaşın getirdiği yıkım, insanların yaşadığı can ve mal kaybı, yerel otoriteler olarak soyluların iktidarlarını sarsmıştır.[397] Buna savaşın yarattığı mali kayıplar da eklenince *Junkerler* de monarşi ile uzlaşı sağlamak zorunda olmuşlardır. 1653 yılındaki monarşi ve aristokrasi uzlaşısı sonrasında *Junkerler*in sağladığı bütçe ile *Generalkriegskommissariat* (1660) kurulmuştur. Bu anlamda en önemli görevlerin ve kadroların toprak soylu *Junkerler*e ait olması şaşırtıcı değildir.[398] Elektör Friedrich Wilhelm döneminde yerel prenslerin toprak sahibi soylulardan oluşan zümre meclislerinin (*Landtage*) onayını almadan asker toplama ve kuşatma yapma hakkı yoktur. Elektör, ilk defa 1661'de zincirlerinden kurtularak hanedana bağlı garnizon kurma hakkı elde etmiştir.[399] Bundan itibaren Elektör'ün tüm çabası ve pazarlığı daimî bir ordunun finansmanını sağlamak ve onu güçlendirmek için olmuştur.

Soyluların kontrolünde olmayan, monarşiye bağlı bir bürokrasi yaratma girişimi soyluların gücünü dengeleme siyasetiyle başlamıştır denebilir. Bu dengeleme siyaseti ise ekonominin ve ordunun tek merkezde toplanması suretiyle yapılmaya çalışılmıştır. İşte *Generalkriegskommissariat* bu hedefin ilk aracıdır. Lee, Hohenzollern Hanedanı'nın ilk bürokrasisinin bu kurumla geliştiğini savunur.[400] Neugebauer de benzer bir şekilde bu kurumun Prusya'ya özgü devlet inşasının kameralist temeli olduğunu söyler.[401] *Generalkriegskommissariat* ekseninde monarşiye bağlı merkezi bir idari yapı kademeli olarak inşa edilmiştir. Aslında Komiserlik makamı (*Kommissar*) Otuz Yıl Savaşları öncesinde de mevcuttur. Komiserler birliklerin denetimi, ihtiyaçlarının gözden

[397] Mooers, 1997, s. 140.
[398] Messerschmidt, 2001, s. 338.
[399] Hintze, 1914, s. 505.
[400] Stephen J. Lee, *Aspects of European History 1494-1789*, Routledge, Londra, 1984, s. 142.
[401] Neugebauer, 2009, s. 201. Dönemin mutlak monarşilerinin dış ticareti arttırmak için uyguladıkları merkantilist politikalardan farklı olarak Prusya mutlakiyetçi devletinin izlediği sermaye biriktirme yolunu (üretimi arttırmaya yönelik müdahalelerinden ötürü) kameralist olarak tanımlayanlar mevcuttur. Merkantilist ve kameralist devlet politikaları üzerine bir karşılaştırma için bkz. İsmail Bahadır Turan, *Kameralizm ve Devlet Bilimi. Alman Yönetim Düşüncesinin Tarihi: Kameral-Polizey Bilimden Devlet Bilimine*, Orion Kitabevi, Ankara, 2020. Ayrıca bkz. Karl Heinrich Kaufhold, "Wirtschaftswissenschaften und Wirtschaftspolitik in Preußen von um 1650 bis um 1800", *Wirtschaft, Wissenschaft und Bildung in Preußen*, Kaufhold, Karl Heinrich, Bernd Sösemann (Der.), Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1998, s.51-72.

geçirilmesi ve onlarla savaş alanına gitme gibi yazılı ya da standart olmayan idari görevleri yerine getirirlerdi. Ancak *Generalkriegskommissariat* kurulmadan önceki dönemde komiserler, feodal soylulardan sadece savaş zamanı süreli olarak göreve seçilirler ve askeri birliğin bağlı olduğu bölgesel prenslikten talimat alırlardı. Merkezden yollanmayan komiserler haliyle monarşinin değil bağlı oldukları yerel aristokrasinin çıkarlarını gözeten kişilerdi.[402] *Generalkriegskommissariat* ise Elektör'e bağlı çalışan, merkezden yerel birliklere komiser atayan bir kurum olarak kurulmuştur. Düzenli ordu kurma maksadıyla oluşturulan bu idari aygıtın görevi yerelde yetiştirilen askeri birliklerin nizamı, talimi, standardizasyonu ve elbette bunların maliyetinin karşılanması idi. Böylece askeri birliklerin idaresinde yerel soylulardan olan birlik kumandanı (*Oberbefehlshaber*) ile monarşi tarafından yollanan savaş komiseri (*Kriegskommissar*) arasında iş bölümü ortaya çıkmıştır. Komiserlik makamı "ordunun monarşileşmesi"nin bir adımı olduğu için, bu ikisi arasında gergin bir ilişki olduğu aktarılmaktadır.[403] Birlik kumandanları belli bir ücret karşılığı feodal egemenle sözleşme yaparak onun askeri birliğini yetiştiren ve bu birliği savaşlarda kumanda eden kişilerdir. *Generalkriegskommissariat* öncesinde bu kumandanların keyfi hareketleri ya da savaş esnasında bağlı oldukları prensle anlaşmazlık durumunda ona ihanet etmeleri sık rastlanan durumlardır.[404] 1660'tan sonra merkezden atanan savaş komiserleri birlik kumandanlarını bir nevi kontrol etme işlevi de görmüşlerdir. Zamanla atılan hukuksal adımlarla da birlik kumandanın yetkileri (subay atama gibi) sınırlandırılmıştır. Böylece aşamalı olarak birlikler mali, idari ve yasal olarak monarşiye bağlanmıştır.

Bölgeler arası farklılıkların giderilmesi (standardizasyon) monarşinin en önemli hamlelerinden biridir. 1656'da Askeri Ceza Yasası (*Militärstrafrecht*) çıkarılması orduda merkezileşme ve standardizasyon sağlama yönünde atılmış adımlardan ilkidir. Bu

[402] Neugebauer, 2009, s. 198.
[403] Messerschmidt, 2001, s. 331.
[404] Neugebauer, 2009, s. 207.

yasanın 8. maddesi er ve subayların bağlı oldukları yerel toprak soylu hükümdarlara karşı görevlerini tanımlarken aynı zamanda onların orduların baş kumandanı olarak Elektör'e karşı sadakat ve itaat zemininde bağlı olduklarını da yazmıştır.[405] Bu yasa, hem ordunun monarşiye bağlılığını yasalaştırması hem de askeri hukuk uygulamalarının merkezileştirilmesi anlamında önemli bir adımdır. 1663'te Elektör Friedrich Wilhelm'in emriyle yerel birlik komutanları sadece bu yasanın uygulanmasından sorumlu tutulmuş, askeri davalara bakma yetkisi ise *Generalkriegskommissariat*'a bağlı Genel Mahkeme'ye (*Generalgericht*) verilmiştir.[406] Bu sayede ordu kurumları kırsaldaki yerel farklılıkların azalmasında rol oynamıştır. Er ve subayların kendilerini geldikleri bölge ile tanımlamak yerine Prusyalı olarak görmeye başlamaları yine ordu sayesinde gerçekleşmiştir. Aynı şekilde ordu aracılığıyla oluşan bu "Prusya vatandaşlık bilinci" subaylar sayesinde kırsala da yayılmıştır.[407]

1653 Uzlaşısı'nı takip eden yıllarda ordu sayıca hızlı bir şekilde büyümeye başlamıştır. Asker sayısı 1655'te 8 bin, 1656'da 22 bin ve 1660'ta 27 bine çıkmıştır. 1688'de Elektör Friedrich Wilhelm öldüğünde, ordu yaklaşık 30 bin askerden oluşuyordu.[408] Bu sayı 1.1 milyonluk toplam nüfusun yüzde 2.8'ine tekabül etmektedir.[409] Onun ardından tahta geçen Elektör III. Friedrich, Habsburg Hanedanı ile anlaşarak 18 Ocak 1701'de krallığını ilan etmiş ve Prusya'nın ilk kralı I. Friedrich olarak anılmaya başlamıştır.[410] İlk Prusya Kralı, merkezileşme yönünde atılan bu siyasi adımın yanı sıra *Geheimer Rat*'a da hükmetmiştir. Bu dönemde soyluların danışma meclisi önemini ve

[405] Messerschmidt, 2001, s. 337.
[406] Ibid, s. 338.
[407] Hintze, 1914, s. 513.
[408] Bu dönemde (1640-1688) Brandenburg-Prusya'nın genişleyen sınırları için bölüm sonundaki Harita 20'ye bakınız.
[409] 30.000 kişiden oluşan ordunun 1.030'unu subaylar oluşturuyordu. Messerschmidt, 2001, s. 340-341.
[410] Aslında Prusya Kralı'ndan ziyade Prusya'daki Kral demek daha doğrudur. Brandenburg bölgesi hâlâ Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'na vasallık bağıyla bağlıdır. Prusya ise bağımsız bir krallık kabul edilmiştir. O nedenle I. Friedrich Prusya Kralı (*König von Preussen*) değil Prusya'daki Kral (*König in Preussen*) olarak taç giymiştir. (Rosenberg, 1958, s. 28) Ayrıca Prusya coğrafyasının doğusuna sahip Polonya Kralı da kendisine Prusya Kralı demektedir. 1772'de Polonya parçalanıp doğusu Prusya'ya geçince II. Friedrich *König von Preussen* olarak taç giymiştir. (Neugebauer, 2009, s. 350).

etkisi kaybederken, orduda *Junkerler* önemli kadroları ellerinde bulundurmaya devam etmişlerdir. İlerleyen bölümlerde görüleceği gibi, *Junkerler*in orduda yer almaları Prusya kralları tarafından teşvik edilmiştir. Üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşüm ve toprağın yegâne gelir kaynağı olmasının değişmesiyle *Junkerler* de ordu bürokrasisinde yer almayı özellikle tercih eder olmuşlardır. Ordu mensubu olmak düzenli bir gelir ve prestij anlamına gelmektedir. Ordu içinde görev yapan *Junkerler* bu sayede yerel aristokrasinin farklılıklarından uzak, ayrı bir toplumsal sınıf oluşturmuşlardır.[411] Feodal aristokrasi bu şekilde kabuk değiştirmeye başlamıştır.

2.1.2. Ordu ve Vergi: *General Direktorium* (Genel Müdürlük)

Yavaş yavaş tüm bölgesel idari yapıların üzerine yerleşen *Generalkriegskommissariat*'ın sorumluluk alanı askeri konuları aşmıştır. Savaş komiserlerinin asli görevleri acemi erlerin (*Rekruten*) askere alınması, birliklerin oluşturulması ve bu amaç doğrultusunda vergi toplanmasıydı. Zamanla komiserler sivil yaşamın her noktasında merkezin talimatlarını yerine getiren devlet görevlilerine dönüşmüşlerdir.[412] Prusya mutlakiyetçi devletinin kuruluşundan beri askeri ve mali merkezileşme paralel ilerlemiş, *Generalkriegskommissariat* da zor (ordu) ile sermayeyi (vergi) tek elde (monarşiye bağlı) merkezileştirmenin en etkili aracı olmuştur. Friedrich'in deyimiyle "bileşik devletten üniter devlete" geçiş, kasıtlı uygulanan bir siyasi programın sonucudur.[413] Bu programın birbiriyle iç içe geçen iki ayağı vardır: Düzenli ordu kurma ve mali merkezileşme. Bu iki süreç aynı zamanda bürokrasinin de oluşmasını sağlamıştır.

[411] Messerschmidt, 2001, s. 344.
[412] Neugebauer, bunu anlatmak için 1719'da çıkarılan bir talimatı örnek gösterir. Bu talimata göre toplumsal yaşamda sağlıkla ilgili fermanlara uyulmasının sağlanması ve denetlenmesi komiserliklerin görevi olarak tanımlanmıştır. (Neugebauer, 2009, s. 201)
[413] Friedrich, 2012, s. 23.

Mali alanda komiserlerin tek görevi vergi toplamak değildir. Vergi akışının düzenli olmasının da sağlanması gerekmektedir. Bu noktada kent ve kır farkına değinmek gerekir; çünkü kırsalda arazi vergisi ile kentlerde tüketim vergisi olmak üzere farklı vergi sistemleri mevcuttur.[414] Kırsalda askeri amaçlı vergi toplanması için 1674'te *Generalkriegskommissariat*'a bağlı savaş kasası *Generalkriegskasse* kurulmuştur. Vergi komiserleri (*Steuerkommissare*) ve savaş komiserleri (*Kriegskommissare*) vergi toplamadan sorumlulardır ve yerel Yüksek Savaş Komiseri (*Oberkriegskommissare*) üzerinden Berlin'deki *Generalkriegskommissariat*'a bağlılardır.[415] Bu hiyerarşik emir-komuta zinciri sayesinde merkezi otorite kırsalın her yerine yayılmayı başarmıştır. Orduya yapılan harcamaların çokluğu, devlet gelirlerini artırmak için monarşiyi yeni idari yollar arayışına sokmuştur. O zamana kadar toprak vergisi (*Kontributionssteuer*) olarak doğrudan toplanan vergi yeterli gelmemeye başlamıştır. Böylece 1680'den itibaren komiserler kentlerde *Akzise* denilen vergiyi toplamaya başlamışlardır. Ticaretten kazanılan gelirden alınan vergi olan *Akzise*, bira, şarap, tuz, et ve un gibi ürünlerden tüketim vergisi olarak da alınmıştır.[416] Genellikle burjuvazi içinden seçilen vergi komiserleri (*Steuerkommissare*), kentlerde vergi toplamadan sorumlu olan memuru (*Akzisebeamte*) denetleyerek toplanan vergilerin kentin ya da bölgesel prensin değil doğrudan monarşinin kasasına aktarılmasını sağlamışlardır.[417] O döneme kadar kentler güvenlik anlamında yerel feodal egemenlere bağımlılardı ve bu nedenle bazı kentlerde toplanan vergiler doğrudan feodal prensliğin kasasına gidiyordu. Şimdi ise monarşi bu gelire el koymaya başlamıştır. Bu gelişme ile kentler ve feodal aristokrasi arasındaki bağ açılırken kentler monarşiye doğrudan bağlanmaya başlamıştır. Özetle *Akzise*

[414] Ilja Mieck, "Preussen von 1807 bis 1850. Reforme, Restauration und Revolution", Büsch, Otto (Der.), *Handbuch der preussische Geschichte. Das 19. Jahrhundert und Grosse Themen der Geschichte Preussens*, 2. Cilt, Walter de Gruyter, Berlin, 1992, s. 117.
[415] Gordon Alexander Craig, *The Politics of the Prussian Army 1640-1945*, Oxford University Press, 1973, s. 14.
[416] Kaufhold, 1998, s. 60; Lee, 1984, s. 143.
[417] Neugebauer, 2009, s. 201.

uygulamasının üç önemli sonucu olmuştur. Birincisi bu sayede kentlerden alınan verginin denetimi aristokrasiden monarşiye geçmiştir.[418] İkincisi bu döneme kadar görece özerk toplumsal yapılar olan kentler monarşiye bağlanmıştır. Son olarak ise kentler üzerinde vergi ile başlayan monarşi kontrolü zamanla üretim ve ticaret üzerinde de monarşi müdahalesine, bir başka deyişle merkantilist politikalara dönüşmüştür.[419]

Generalkriegskommissariat sadece düzenli ordunun sağlanması ve işleyişi ile monarşiye bağlı merkezi bir yönetim aygıtı olmakla kalmamış aynı zamanda ekonomik birikimin devamının sağlanması ve artı-ürüne el konulmasını da düzenleyen bir kurum olmuştur. Aslında mali merkezileşme dönemin merkantilist ekonomi politiğinin de bir zorunluluğudur.[420] 1713 yılında başa geçen Kral I. Friedrich Wilhelm, Genel Finans Müdürlüğü'nü (*Generalfinanzdirektorium*) vergiden muaf olan gelirlerin toplanması ve idaresi için merkezi bir organ olarak kurmuştur.[421] Bu, yerel aristokrasinin ekonomik egemenliğine karşı monarşinin elini güçlendiren önemli bir adımdır. *Generalkriegskommissariat* ile birlikte bu kurum merkezi yönetimin mali ve askeri iki ana organını oluşturmuştur. Her iki kurum da vergilerin toplanması ve idaresi görevlerini üstlendikleri için bazı bölgelerde yetki alanlarında çakışma ortaya çıkmıştır. Bu nedenle 1723 yılında iki kurum (*Generalkriegskommissariat* ile *Generalfinanzdirektorium*) *General-Ober-Finanz-Kriegs-und-Domänen-Direktorium* adı altında birleştirilmiştir.[422] Kısaca *General Direktorium* yani Genel Müdürlük diye anılan ve 1806'ya kadar yürürlükte kalan bu örgüt devletin merkezi olmuş; ülke genelindeki bütün mali işler asker-bürokratların kontrolüne verilmiş ve ekonominin denetimi tamamen ordunun eline

[418] Rosenberg mutlakiyetçi devletin vergilendirme sistemini ele geçirmesiyle birlikte özel ve kamusal mülkiyet ayrımının oluştuğunu savunur. Devlet vergiyi, yerel prenslerden farklı olarak, kamusal fayda iddiasıyla toplamıştır. (Rosenberg, 1958, s. 7)

[419] Neugebauer, 2009, s. 201-202. Treue bu sayede başta Berlin olmak üzere kentlerin gelişmeye başladığını savunur. Berlin kentinin ödediği *Akzise* yıllar içerisinde artmıştır: 1690'da 58 bin, 1701'de 106 bin ve 1705'te 170 bin Thaler vergi ödemiştir. Nüfusu da zenginlikle doğru orantılı olarak artmış; 1697'de 22 bin olan nüfus 1703'te 37 bine yükselmiştir. Bkz. Treue, 1992, s. 475.

[420] Lee, 1984, s. 143.

[421] Rodney Gothelf, "Frederick William I and the beginnings of Prussian absolutism, 1713-1740", *The Rise of Prussia, 1700-1830*, Philip G. Dwyer (Der), Routledge, Londra-New York, 2000, s. 57.

[422] Genel Yüksek Finans, Savaş ve Uzmanlıklar Müdürlüğü.

geçmiştir.[423] I. Friedrich Wilhelm döneminde devlet gelirlerinin yüzde 80'ninin orduya ayrıldığı düşünüldüğünde, ekonominin ordunun ihtiyaçlarına göre yönetildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.[424]

Hiyerarşik bir yapılanma olan *General Direktorium*, birçok alt organdan oluşmuştur. Bunlardan ikisi ordunun finansmanıyla ilgilidir ve kentlerden alınan *Akzise* vergisi ile kırsaldan toplanan *Kontribution* vergisini toplar. Diğerleri ise ordunun gıda, giyecek, teçhizat gibi işleriyle ilgilidir. *General Direktorium*'a bağlı Savaş ve Uzmanlık Odaları (*Kriegs- und Domänen Kammer*) gibi aracı kurullar kırsalda merkezi devletin uzantıları olarak görev yapmışlardır. Bu sayede monarşinin merkezileşen idaresi yerele yayılarak etkisini artırmıştır.[425] Özetle 1660'ta *Generalkriegskommissariat* ile başlayan kurumsal merkezileşme, 1723'te krala bağlı askeri ve mali idarenin hepsini yöneten *General Direktorium* ile doruğa ulaşmıştır denebilir. Bu kurum ordu idaresi ve vergi toplamanın ötesinde toplumsal yaşamın her alanına (yerleşim, lonca, güvenlik, ticaret, iktisat politikaları gibi) müdahale edebilen bir örgütlenmeye dönüşmüştür. Bu sayede *Geheimer Rat*'ın ve dolayısıyla da *Junkerler*in ülke yönetimindeki etkisi kısıtlanmıştır. Böylece 1723'ten itibaren askeri ve mali yetkilerini *General Direktorium*'a kaptıran *Geheimer Rat* da 19. yüzyılın başına kadar varlığını sürdürmekle birlikte sorumluluk alanı sadece yerel kilise ve okul idaresi ile sınırlı kalmıştır.[426]

[423] Leopold von Ranke, *Memoirs of the House of Brandenburg and History of Prussia*, 3 Cilt, Haskell House Publishers, New York, 1969, s. 466.
[424] Vejas Gabriel Liulevicius, *The German Myth of the East. 1800 to the Present*, Oxford University Press, 2009, s. 36.
[425] Craig, 1973, s. 15.
[426] Neugebauer, 2009, s. 195.

2.1.3. Ordu ve Toplum

Kral I. Friedrich Wilhelm döneminde Prusya ordusu sayıca büyüyerek Avrupa'nın üçüncü en büyük ordusu haline gelmiştir.[427] Selefi I. Friedrich'den devraldığı 40 bin kişilik orduyu ikiye katlayan Kral I. Friedrich Wilhelm 1740'ta öldüğünde, Prusya 81 binden fazla askeri olan ve kendi kaynaklarını sağlayabilen bir orduya sahip olmuştur.[428] *Junkerler*i siyasetin ve ülke idaresinde karar verici makamların dışına itmesi, kralın *Junkerler*e düşman bir tavır takındığı anlamına gelmemektedir. Aksine I. Friedrich Wilhelm için ordu çok önemlidir, kendisi ordunun başkumandanıdır ve genellikle askeri üniformayla dolaşmıştır. Bu nedenle kendisine Asker-Kral (*Soldatenkönig*) denilmiştir. I. Friedrich Wilhelm bu kadar önemsediği ordusunu askeri anlamda başarılı ve toprağa sadık bulduğu *Junkerler*e emanet etmeyi doğru bulmuştur. Yani kral bir yandan merkezi yönetimi yerel otoritelerin aleyhine güçlendirirken diğer yandan da elini siyasetten çektirdiği *Junkerler*i orduya çekerek onları saraya bağlı subay-aristokrata dönüştürme politikası izlemiştir. Bu siyasetinin uzantısı olarak ordu subaylarının toprak soylulardan seçilmesine özen göstermiş, subay kadrolarının sayısını arttırmış ve kendisinden sonra gelecek krallara da böyle yapmalarını vasiyet etmiştir.[429] 1713'te rütbe düzenini (*Rangreglement*)[430] değiştirerek subayları ordu hiyerarşisinin tepesine taşımıştır.[431] Kral bu yollarla soyluları ordu bünyesine entegre etmede başarılı olmuş, kadroları ve kendisi arasındaki sadakat ve bağlılık ilişkisini sağlamlaştırmıştır. *Junkerler*in orduda yönetici olmaları, onların serfleri olan askerlerin idaresi bakımından da elverişli olmuştur. Bu sayede kırsaldaki serf ve toprak sahibi arasındaki itaat ilişkisi orduda ast-üst olarak devam

[427] Aynı dönemde Fransa ordusu 160 bin askerle birinci, Avusturya ordusu 80 ila 100 bin arasında değişen asker sayısıyla ikinci sıradadır. (Ranke, 1969, s. 420) Yine bu dönemde Prusya Avrupa'da yüzölçümü olarak onuncu, nüfus olarak da 13. sıradadır. (Craig, 1973, s. 8)
[428] Ranke, 1969, s. 421; Gothelf, 2000, s. 59.
[429] *Junkerler*in 12-18 yaş arası çocukları da orduda eğitime alınmaya başlanmıştır. (Craig, 1973, s. 11)
[430] Yeni rütbe düzenine göre en tepede Mareşal (*Generalfeldmarschal*l) vardır; ikinci sırada Vali (*Stadthalter*) ve üçüncü sırada Piyade Generalleri (*Generale der Infanterie*) gelmektedir. (Messerschmidt, 2001, s. 346)
[431] Messerschmidt, 2001, s. 346-348.

etmiştir. Prusya'da 1733'te askeri alımlarda kanton sistemi uygulamaya sokularak, seferberliğe dayanan askerlikten zorunlu askerliğe geçilmiştir. Ancak uygulamada, ticaret ve devlet işleriyle meşgul olanlara muafiyetler tanınmış, zorunlu askerlik tarım işçilerine kalmıştır.[432] Kanton sistemi ordunun merkezileşmesi yönünde önemli bir adım olmuş, devlet askeri birlik bölgelerine ayrılmıştır. Aynı zamanda bu dönemde subay eğitmek için askeri eğitim akademileri (*Kadettenkorp*) açılmıştır.[433] Yetim kalan asker çocukları için askeri yetimhane (*Militär-Waisenhaus*) ve gazilerin kurum içi istihdamı için *General Direktorium*'a bağlı alt birimler oluşturulmuştur.[434] Yine bu dönemde çıkarılan Hizmet Yönergeleri (*Dienstreglements*) subayların hak ve vazifelerinin yasal zeminini oluşturmuştur. Bu kurallar ve düzenlemeler ile ordu birlikleri arasında standardizasyon ve merkeze bağlılık da sağlanmıştır.[435] Ayrıca kral ordu üzerindeki kontrolünü daha da görünür hale getirmek için önlemler almıştır. Örneğin subay kadrosu atamalarını kendi tekelinde toplamıştır.[436] Alay şefleri (*Regimentchefs*) her sene krala subayların davranışları hakkında raporlar (*Konduitenliste*) sunmak zorunda olmuşlardır. Kralın ordusu üzerindeki kontrolünün bir başka örneği ise evlilik fermanıdır (*Matrimonialedikt*). I. Friedrich döneminde 1709 yılında çıkarılan fermanla askerlerin evlilik durumu düzenlenerek evlenmek isteyen askerlere birlik kumandanının onayını alma zorunluluğu getirilmişti. Kral I. Friedrich Wilhelm ise bu yasayı 1717'de verdiği fermanla değiştirerek ast subay kadrolarının evlilik iznini bizzat kralın kendisinden almalarını zorunlu hale getirmiştir. Böylece evlilik yasası orduda emir-komuta zincirini doğrudan monarşiye bağlayan önemli bir düzenleme olmuştur.[437] Artık asker sağlamada ve ordunun

[432] Ranke, 1969, s. 422; Craig, 1973, s. 9.
[433] *Kadettenkorp*'un öncüsü sayılabilecek asker eğitim alanlarının (*Exerzierreglement*) ilki Kral I. Friedrich tarafından 1702'de Dessau'da kurulmuştur. Bu sayede orduda standartlaşma ve merkezileşme hedeflenmiştir. Bkz. Messerschmidt, 2001, s. 345- 348.
[434] Schmidt, 1980, s. 579.
[435] Ranke, ordu üniformalarında yarım çizmelerin düğme sayısından püskül uzunluğuna kadar her detayın Prusya ordusunda her türlü farklılığın (rütbe sıralaması hariç) silinip ordu mensuplarının tektipleştirilmesi için özenle düşünülmüş olduğunu yazar. Kralın kendisinin de sürekli üniforma giydiği hatırlanabilir. Bkz. Ranke, 1969, s. 426-427.
[436] Ranke, 1969, s. 425.
[437] Messerschmidt, 2001, s. 345-346.

finansmanında yerel prenslikler ile toprak soyluların önemi azalmıştır.[438] Bu son derece merkezi kurumsal yapı sayesinde Prusya ordusu dönemin Avrupası'nda başarılarıyla tanınan bir ordu olmuştur.

Özetle *Junkerler* toprak sahipliğine bağlı yerel egemenliklerinden, monarşiye bağlı ordunun idarecilerine doğru bir değişim geçirmeye başlamışlardır. Ordunun gelir ve prestij kaynağı olarak önemi arttıkça *Junkerler* kendilerini toprak soyluluktan ziyade subaylıkla özdeşleştirir olmuşlardır. I. Friedrich Wilhelm dönemi bu anlamda orduda merkezileşmenin ve subay kadrolarının monarşiye bağlılığının doruk noktası olmuştur. Bu dönemde aristokrasinin ordu görevine girmek için teşvik edilmesine gerek kalmamış, hatta ordu bürokrasisinde makam sahibi olmak ya da yükselmek isteyen soylulara acemi birlik kasasına (*Rekrutenkasse*) katkı yapma zorunluluğu getirilmiştir. Bu durum orduda bürokrat olmanın artan toplumsal önemine işaret eder.[439] Prusya ordusu, en tepesinde kralın olduğu bir toplumsal sınıf oluşturmaya başlamıştır. Bu dönemde mutlakiyetçi devlet de orduyu merkeze alarak ve onun ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir.[440] Prusya ordusunun başarısı, askeri yapılanmanın sağlamlığına ve ordunun finansmanının aksamamasına dayanmıştır.[441]

1740'ta tahta çıkan ve Büyük Friedrich (*Friedrich der Große*) diye anılan II. Friedrich döneminde artık Prusya askeri ve iktisadi güç olarak Alman coğrafyasında liderliği ele geçiren devlet olmuştur. Bu dönem orduya yapılan yatırımların da meyvelerini verdiği bir dönemdir. II. Friedrich zamanında Avusturya Veraset Savaşları'yla Habsburg Hanedanı'ndan Silezya alınmıştır. Silezya'nın kazanılması Prusya'nın nüfusunu arttırmış ve devletin ekonomik gelişmesine katkı sağlamıştır. Devletin vergi yoluyla elde ettiği gelir miktarı, toprağa ve üreticinin sayısına bağlıdır. Bu

[438] Schmidt, 1980, s. 580.
[439] Rosenberg, 1958, s. 77.
[440] Hintze, 2015, s. 280-287.
[441] Kral I. Friedrich Wilhelm dönemi mali olarak da başarılı bir dönem olmuş, kral ölümünde devlet kasasında sekiz milyon Thaler bırakmıştır. Bkz. Gothelf, 2000, s. 56.

sebeple toprağa dayalı feodal üretim biçiminde teritoryal genişlemeyi sağlayan savaş, merkezi devlet için gelirlerini arttırmanın en emin ve kolay yolunu oluşturmaktadır. Silezya'nın ve Doğu Frizya'ın ilhakı bu siyasetin bir sonucu olarak okunabilir. Prusya 1756-1763 Yedi Yıl Savaşları'ndan da kazançlı ve güçlenerek çıkmıştır.[442] Bu savaş sonunda Avusturya ile Prusya arasındaki güç dengesinin tamamen Prusya lehine değiştiği söylenebilir. Töton Düzeni'nin 1466'da Polonya Kralı'na kaybettiği topraklarının 1772'de Polonya'nın parçalanmasıyla geri alınması sonucunda II. Friedrich "Prusya Kralı" unvanını almıştır.[443] Kralın 46 yıllık hükümdarlığında Prusya'nın Alman coğrafyasındaki askeri liderliği görünür olmaya başlamıştır. II. Friedrich babasından devraldığı 80 bin kişilik orduyu 1786 yılına kadar 200 bin kişiye çıkarmıştır.[444]

Ordunun savaşlardaki başarıları monarşi ile aristokrasi arasındaki çıkar birliğini de sağlamlaştırmıştır. II. Friedrich, babasının başlattığı *Junkerler*i asker-bürokratlaştırma siyasetini daha kapsamlı bir hâle getirmiştir. Ona göre köylüler subay olamayacak kadar cahildir ve ordunun idaresi ancak geleceği krala bağlı bir kesime verilebilir. Yine krala göre ülkenin savunmasını üstlenen *Junkerler* burjuvazide olmayan bir onur mefhumuna sahiptir; burjuva sınıfı ekonomik çıkarları doğrultusunda kararlar alabilir ama *Junkerler* farklı ahlaki kodlarla hareket ederler.[445] II. Friedrich'in bu dünya görüşü ve siyaseti doğrultusunda subaylık rütbesi *Junkerler*in imtiyazı olarak kalmış ve *Junkerler*in topraklarını burjuvalara veya köylülere satmaları yasaklanmıştır. Zaten savaşlar orduyu kariyer ve yükselme için daha da önemli hale getirmiştir. Dolayısıyla *Junkerler*in kendilerini ordu mensupluğu ile özdeşleştirmeleri daha da artmıştır.

[442] II. Friedrich, "Büyük" unvanını bu savaştaki askeri başarıları nedeniyle almıştır. Onun hükümdarlığında (1740-1786) Prusya Krallığı'nın genişleyen sınırları için bölüm sonundaki Harita 21'e bakınız. Ayrıca 17. ve 18. Yüzyıl boyunca Prusya'nın coğrafi yayılışını incelemek için Harita 22 ve 23'e bakınız.
[443] Neugebauer, 2009, s. 350.
[444] Ordunun büyüklüğünün anlaşılabilmesi için aynı yıl toplam nüfusun 5.5 milyon olduğu not düşülmelidir. Bkz. Messerschmidt, 2001, s. 354-355.
[445] Craig, 1973, s. 16.

Feodal ekonomi toprağa dayalı olduğu için, toprak mülkiyeti en önemli zenginlik kaynağıdır. Dolayısıyla teritoryal genişlemenin aracı olan ordu, sadece devlet iktidarının bir simgesi olmakla kalmaz, aynı zamanda devletin -vergi dışındaki- kazancını arttırmasını da mümkün kılar. Daimî bir orduya sahip olmak güç dengesinin de bir zorunluluğudur. Prusya özelinde ise bu işlevine ek olarak ordu, soyluların egemenliğini kısıtlamada ve merkezileşmede mutlakiyetçi devletin en önemli aygıtı olmuştur. Toprak soyluların hem *Gutsherrschaft* üretim sisteminin hem de feodal parçalı yapılanmanın sonucu olarak köylüler üzerinde mali ve hukuksal denetimi olduğu hatırlanabilir. Kırsalda vergilerin doğrudan toprak sahipleri tarafından toplanması, devletin köylünün ürettiği artı-değerden doğrudan pay almasının önünde engel oluşturuyordu. Bu anlamda Prusya'da ordu aracılığıyla vergilendirmeyi ve idareyi bir araya toplama çabaları, sadece dış rekabetle değil iç rekabetle de ilgilidir.

> "I. Frederick William'ın gözü kapalı takipçisi olduğu Prusya toplumunu askerileştirme sürecinin, diğer devletlerden gelen egemenlik tehditine bir karşılık olmak kadar, devleti soyluların egemenliğinden kurtarma arzusunun da bir ürünü olduğu söylenebilir".[446]

Ordunun artı-değer çekme sürecinin merkezileşmesindeki rolü oldukça önemlidir. Ekonomik birikim aristokrasi yerine monarşiye akmaya başlayınca, yönetim ve idarede de *Junker* egemenliği yerini merkezileşen devlete bırakmıştır. Ordu kurumları ile feodal zümrelerin gücü hem siyasi hem mali olarak sınırlandırılmak istenmiş, bu sayede iktidarın tek merkezde toplanması amaçlanmıştır. Bu sebeple Prusya ordusunun mutlakiyetçi devletin billurlaştığı kameralist bir idari kurum olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, mali ve idari gücün merkezileşerek el değiştirmesinin bir toplumsal sınıf olarak *Junkerler*in yine bir toplumsal sınıf olarak

[446] Mooers, 1997, s. 148 (aynen alınmıştır).

monarşiye mağlubiyeti anlamına gelmemesidir. Toplumsal sınıflar, üretim ilişkileriyle doğrudan ilintilidir. Balibar'ın ifadesiyle:

> "Her üretim tarzı, basitçe onun öteki yüzünü oluşturan bir tarihsel sahip çıkma veya mülkiyet biçimi demektir. Ve sonuç olarak iş bölümü, farklı statüler, loncalar, mesleki birlik ve tabakalardan *(Stände)* geçerek ilkel cemaatlerden sınıflara kadar, gitgide daha genişleyen, gitgide 'doğal'lığını yitiren toplumsal grupların oluşum ve çözülüşlerinin (yokoluşları) de temel kuralıdır".[447]

Tam bu nedenle üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşümlerle sınıf bilinci tarihsel olarak sürekli yeniden üretilir. Poulantzas bu durumu şöyle anlatır:

> "Bu nedenle, bir sosyal sınıfın, toplumsal pratikler içerisindeki yeri, yani toplumsal iş bölümündeki yeri ile tanımlandığı söylenebilir. Buna siyasal ve ideolojik ilişkiler de dahildir. Toplumsal sınıf, bu anlamda, toplumsal iş bölümü (toplumsal ilişkiler ve pratikler) içerisinde yapının etkilerini gösteren bir kavramdır".[448]

Dolayısıyla, aristokrasiyi üretim ilişkilerindeki ve sınıf çatışmalarındaki dönüşümlerden bağımsız ele almak bu sınıfı tarihin bir noktasına sabitlemek anlamına gelir. Değişim ve dönüşüm homojen sınıfların birbirine karşı yürüttüğü bir mücadele şeklinde seyretmemiştir. Aslında gerçekleşen, toprak soylu sınıfın monarşiye ve merkezileşme eğilimine uyması ve kabuk değiştirmesidir. Aristokrasi içerisinden çıkan ama çıkarları devletin bekasına bağlı olan yeni bir toplumsal sınıf niteliğindeki asker-bürokrasi oluşmuştur. Üretim ilişkilerinin toprağa bağlı yapısının değişmesi, ticaretin önem kazanması ve sanayileşmenin başlamasıyla devlet iktisadi ilişkilerin merkezi olmuştur. Çıkarılan yasalarla tuz, kahve, tütün, ipek gibi ürünlerden alınan tüketim vergileri doğrudan devletin kasasına akarken, madencilik, silah endüstrisi, bankacılık gibi

[447] Etienne Balibar, *Marx'ın Felsefesi*, (Çev: Ömer Laçiner), Birikim Yayınları, İstanbul, 1996, 52-53 (aynen alınmıştır).
[448] Nicos Poulantzas, Classes in Contemporary Capitalism, NLB, Londra, 1976, s. 14 (çeviri bana, vurgu yazara aittir).

alanlarda da devlet girişimleri tekel olmuştur.[449] Zenginliğin tek elde toplanması, monarşi ile devlet çalışanlarına (bürokrasiye) dönüşen yeni sınıfın ekonomik çıkarlarını ortaklaştırmıştır.

Ordunun merkezi konumda olduğu Prusya mutlakiyetçi devletinde toplumun örgütlenişi de ordunun bileşenlerini ve bu bileşenlere atfedilen rolleri yansıtmıştır. Ordunun toplumsal yaşamdaki bu etkisi kendisini katı bir katmanlaşma olarak göstermiştir.[450] Kabaca *Junkerler* ordu yönetiminde, burjuvazi silah ve üniforma gibi askeri ihtiyaçların üretiminde, köylü ise orduya asker ve gıda sağlamak ile görevlidir. Bu katı toplumsal katmanlaşma toplumsal dönüşümü ve her türlü reform hareketini de zorlaştırmıştır. Napolyon yenilgisi ise bu durumu değiştirecek itkiyi sağlamıştır. 1806 yenilgisi ordu içinde bir iç hesaplaşmaya yol açmış ve ordu reformunun gerekli olduğunu göstermiştir. Askeri ve siyasi mağlubiyet ekonominin geçirdiği sarsıntıyla birleşince Prusya'nın hareket serbestisi kalmamıştır. 8 Eylül 1808'deki Paris Kongresi ile Prusya ordusuna 42 bin asker sınırı getirilmiş, Prusya Napolyon'un bir nevi uydu devleti (*Satelittenstaat*) haline gelmiştir.[451] Prusya ordusunun devletin ve toplumsal yaşamın her alanının merkezindeki yapı olduğu hatırlanırsa, askeri yenilginin yarattığı darbeyi anlamak mümkün olabilecektir. Bu yüzden Napolyon yenilgisi sonrasında başlayan reform sürecinin temel motivasyonu askeri yenilginin milli özgüvende yarattığı tahribatı aşmak ve Napolyon işgalinden askeri olarak özgürleşmenin yolunu bulmak olmuştur.[452] Reformcular Prusya'nın yenilenmesi için harekete geçtiklerinde, kendilerine ilk olarak ordunun neden yenilgiye uğradığını sormuşlardır. Dolayısıyla, reformlar çoğunlukla ordunun yeniden düzenlemesi etrafında dönmüştür. Ancak iktisadi ihtiyaçlar da reform arayışlarının diğer ayağı olmuştur. Hem Napolyon savaşları sonrasında ödemek zorunda

[449] Rosenberg, 1958, s. 49.
[450] Craig, 1973, s. 18.
[451] Mieck, 1992, s. 18.
[452] Karen Hagemann, *Revisiting Prussia's Wars against Napoleon. History, Culture and Memory*, Cambridge University Press, New York, 2015, s. 47-54.

olunan onarım tazminatı devlet gelirlerinin arttırılmasını gerekli kılmıştır hem de Prusya'nın diğer Avrupa devletleriyle rekabet edebilmesi için ekonomik olarak modernleşmesinin zaruri olduğu görülmüştür.[453]

15 Temmuz 1807'de kral tarafından oluşturulan ve Gerhardt von Scharnhorst'un liderliğinde ve Stein'ın danışmanlığında çalışan Askeri Tanzimat Komisyonu (*Militär-Reorganisationskommission*), 1813'e kadar askeri idare, hukuksal düzenleme ve eğitim alanlarında reform taslakları hazırlamıştır.[454] Ancak Napolyon müdahaleleri yüzünden ordu reformlarının çoğu ancak Viyana Konferansı sonrası uygulamaya geçirilebilmiştir. 1807-1815 yılları arası, ordunun kalitesini arttırmaya yönelik reform taslaklarının hazırlandığı bir yenilenme dönemidir. Reformcuların önceliği, askerlik mesleğinin standartlarını geliştirmektir. Onlara göre ordunun modernizasyonu için *Junkerler*in subaylık tekeli kaldırılmalıdır; çünkü subay kadrolarını tekelinde bulunduran bu sınıfın gerekli eğitimleri alması ve kendini geliştirmesi gerekmemiştir. Ordunun katı katmanlı yapısı *Junkerler* dışındaki kesimleri dışladığı için subayların eğitim kalitesi düşmüştür. 1806'da 7 binden fazla subay kadrosunun sadece 695'inin soylu olmayanlar tarafından doldurulduğu göz önünde bulundurulsa, ordu reformunun gerekliliği daha da anlaşılır olacaktır.[455] Kral III. Friedrich Wilhelm'in Askeri Tanzimat Komisyonu'nu oluştururken verdiği Ordunun Yeniden Düzenlenmesine İlişkin Kılavuz'da (*Richtlinien für die Reorganisation der Armee*) subay kadrolarının soylu olmayanlara açılması gerektiği belirtilmiştir.[456] Böylece Prusya kralı ilk defa subay kadrosunun bu kemikleşmiş sorununa müdahale etmiştir. Aslında subay olmak için soyluluk şartı aranması değişen toplumsal koşullara uygun değildi ve uzun süredir sorgulanmaktaydı. Ordunun başta orta

[453] Wehler, 1997, s. 11.
[454] Mieck, 1992, s. 24; Blackbourn, 1998, s. 86.
[455] Craig, 1973, s. 17.
[456] Heinz Stübig, "Das höhere militärische Bildungswesen zwischen Professionalisierung und sozialer Abgrenzung. Zur Entwicklung der Kriegsschulen un der Kriegsakademie in Preußen während des 19. Jahrhunderts", *Wirtschaft, Wissenschaft und Bildung in Preußen*, Kaufhold, Karl Heinrich, Bernd Sösemann (Der.), Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1998, s. 194.

sınıf olmak üzere toplumun her katmanına açılması yönündeki bu fikir, soyluların katı direnişiyle karşılaşmıştır. Bu direnişe rağmen askerlerin eğitimli olmaları şartı soylu olmaları şartından daha önemli hale gelmiştir. 3 Ağustos 1808'de ilan edilen Astsubaylar ve Erler için Savaş Sözleşmesi (*Kriegs-Artikel für die Unter-Offiziere und gemeinen Soldaten*) ile devlet tebaasındaki herkesin zorunlu askerlik hizmeti yapacağı duyurulmuştur.[457] Böylece soyluların tekeli kaldırılarak subay kadroları gerekli eğitimleri alan tüm kesimlere açılmıştır.[458] Devlet, burjuva ve köylü sınıfının koşullarını geliştirerek onların orduya daha fazla entegre olmalarını sağlamayı amaçlamıştır. Bu siyasetin bir uzantısı olarak serflik 9 Ekim 1807'de kaldırılmıştır. Serfliğin kaldırılmasını takiben 3 Eylül 1814 Askerlik Yasası **(***Gesetz über die Verpflichtung zum Kriegsdienste*, kısaca *Wehrgesetz***)** ile zorunlu askerlik uygulamaya sokulmuştur. Bu reformla birlikte ordu her ne kadar kralın ordusu olmaya devam etse de ordunun toplumdan kopukluğu giderilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda zorunlu askerlik yasasının liberal bir reform olduğunu savunanlar vardır. Orduda meritokrasiye geçiş sayesinde burjuvazi subay kadrolarına giriş yapmış[459] ve ordu hiyerarşisinden kaynaklanan toplumsal sınıflar arasındaki keskin ayrım azalmaya başlamıştır. Gerçi o yıllarda çoğu Avrupa devleti bu sisteme geçmiş, ancak zenginlerin çoğunlukla çeşitli ödemelerle askere gitmekten kurtulması sebebiyle bu sistem sadece yoksulların askere alınmasıyla sonuçlanmıştır. Prusya'da ise bundan farklı olarak, nüfusun tamamı mecburî askerlik kapsamına alınmıştır.[460]

Ordu reformlarının diğer ayağı ise askerlerin eğitim kalitesini artırmaktır. Scharnhorst'un hazırladığı bir reform taslağı, askeri akademilerin kurulmasını ve eğitim kalitesinin belirli standartlara bağlanmasını önermiştir.[461] Bu yönde atılan adımlardan

[457] 1733'te geçilen kanton sistemi zorunlu askerliği öngörmüş olsa da aslında subaylar soylulardan seçiliyordu. Er olarak sadece köylü çocukları orduya katılıyor, diğer kesimlerse askerlikten muaf tutulmanın yollarını buluyordu. Zorunlu askerlik yasasının uygulamaya sokulduğu 1814'te kanton sistemi de kaldırıldı.
[458] Hagemann, 2015, s. 54.
[459] Craig ordu reformunun burjuvazi için yapıldığını iddia eder. Craig, 1973, s. 62.
[460] Messerschmidt, 2001, s. 365-369.
[461] Stübig, 1998, s. 197.

biri, 11 Ocak 1816'da Tugay Okulları'nın (*Brigade-Schulen)* açılmasıdır. Bu okulların maksadı ilerleyen dönemlerde subay kadrolarında sıkıntı yaşanmasının önüne geçmek ve iyi eğitimli subaylar yetiştirmektir. Devlet bu okullar aracılığıyla subay adaylarının subaylık sınavına (*Portepeefahnrichsprüfung*) hazırlanmasını da üstlenmiştir. Böylece önceleri sadece parası olanların özel dersler ve eğitimlerle hazırlandıkları subaylık sınavı için fırsat eşitliği sağlanmaya çalışılmıştır. Zengin olmayan ve soylu ailelerden gelmeyen başarılı çocuklar subay olmak için devletin sağladığı ücretsiz eğitimi alabilecektir.[462] Ancak devletin bu ücretsiz okullarına alımlardan okul yönetimi yerine birlikler (*Regiment*) sorumlu olduğu için, uygulamada burjuva ve köylü çocuklarından ziyade zenginliğini kaybetmiş soylulara öncelik tanınmıştır. 1824'te çıkarılan bir yönergeyle halihazırda çalışan ya da emekli olan subayların 14. yaşını dolduran erkek çocukları başka kritere ihtiyaç duyulmaksızın subay eğitim okullarına stajyer (*Hospitante*) olarak kabul edilmeye başlamıştır.[463] Ordu reformu meyvelerini çabuk vermiş sayılabilir. Prusya 17 Mart 1813'te 281 bin askerli bir orduyla Napolyon'a savaş ilan etmiştir. Bu sayı 1806 yenilgisindeki asker sayısının iki katıdır.[464]

[462] Ibid, s. 199.
[463] Bu uygulamalarla orduda soylulara tanınan ayrıcalıklar kısmen sürdürülmüştür. Bkz. Stübig, 1998, s. 200.
[464] Hagemann, 2015, s. 62.

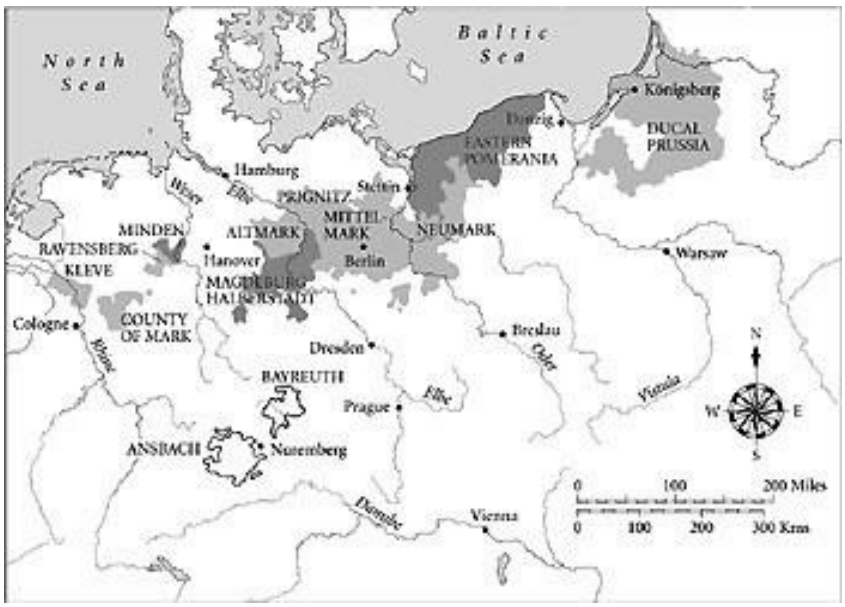

Harita 20: 1640-1688 yılları arasında Elektör Friedrich Wilhelm'in (Büyük Elektör) hükümdarlığı döneminde Brandenburg-Prusya'nın genişleyen sınırları gösterilmektedir.[465]

Harita 21: 1740-1786 yıllarında Prusya Krallığı'nın genişlemesi gösterilmektedir.[466]

[465] https://erenow.net/modern/iron-kingdom/2.php (Erişim: 18.03.2020)
[466] https://erenow.net/modern/iron-kingdom/2.php (Erişim: 18.03.2020)

Harita 22: 18. yüzyılda Prusya Krallığı'nın toprakları gösterilmektedir.[467]

[467] https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=3663 (Erişim: 06.12.2020)

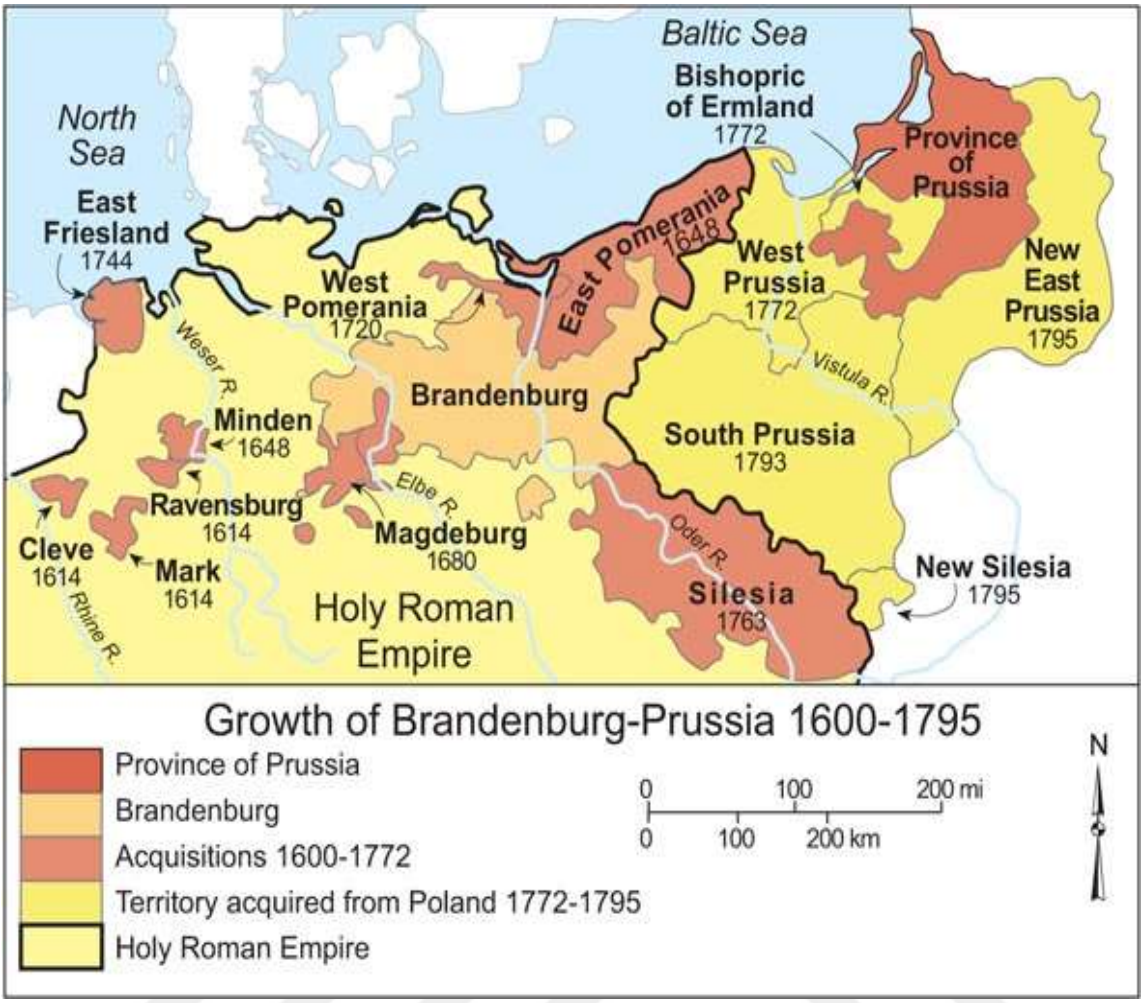

Harita 23: 1600-1795 yıllarında Prusya'nın genişlemesi gösterilmektedir.[468]

[468] http://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=3662 (Erişim: 06.12.2020)

2.2. PRUSYA MUTLAKİYETÇİ DEVLETİNDE TOPLUMSAL YAPI VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ

2.2.1.Monarşi-Aristokrasi Uzlaşısının Serencamı

Rosenberg'in de belirttiği gibi, Prusya devletini var eden "bürokratikleşen monarşik otokrasi ile iktidarının yerel temellerini daha da sağlamlaştıran *Junker* aristokrasisi arasındaki uzlaşma" olmuştur.[469] Gerçekten de Prusya'da mutlakiyetçi devlet, aristokrasi ve hanedanın uzlaşısına dayanarak inşa edilmiştir. Ancak monarşi ve aristokrasi uzlaşısının hiçbir gerilim yaşanmadan sürdüğü iddia edilemez. Her ne kadar *Sonderweg* tezini savunanlar bu uzlaşıyı aristokrat sınıfın toplumsal egemenliğinin pekiştirilmesi olarak okusalar da, aslında bu uzlaşı ilişkisi hassas bir zeminde yapılmış ve tarihsel süreçte dönüşümler yaşamıştır. Prusya mutlakiyetçi devleti temelde köylünün zaptı ve sömürüsü üzerine kurulmuştur. Taylor, Vestfalya Antlaşması sonrası döneme "neo-feodalizm" dönemi der ve serfliğin pekiştirilmesini yalın bir sömürü sistemi olarak nitelendirir.[470] Toprağı vergilendirmek ve köylünün ürettiği artığa el koymak suretiyle monarşik devlet sınıf benzeri bir biçime bürünmüştür. Başlarda devletin köylünün ürettiği artı-değeri almak için soylulukla giriştiği rekabet, feodal iktidar ilişkilerinin yeniden inşa edilmesi sonucunu doğurmuştur. Devlet, iktidarını sağlamak için toprak soyluların bağlılığını temin etmek zorundadır. Böylece mutlakiyetçi devlet köylü artığı üzerinde toprak sahibi sınıfla hem ayrı bir sınıf olarak rekabet etmiş hem de onları kendi makam yapısı içine çekmek suretiyle rakiplerinin bağlılığını kazanmıştır. Aristokrasi de hem eskiden sadece kendisine akan köylü artığı için şimdi devletle rekabet etmek zorunda kalmaları nedeniyle servetini korumaya çalışmış hem de devlet kademelerinde yer alarak kayıplarını telafi etme yolunu izlemiştir. Mooers'in ifadesiyle "feodal artık birikimi dinamiği açısından son derece önem taşıyan teritoryal genişlemenin yarattığı bir

[469] Rosenberg, 1958, s. 43 (çeviri bana aittir).
[470] Taylor, 2001, s. 15.

mecburiyet olarak Prusya'da bir hizmet soyluluğu geleneği" doğmuştur.[471] *Dienstadel*, yani hizmet soyluluğu, toprak aristokrasisi ve mutlakiyetçi devletin çıkarları arasında bir orta yol işlevi görmüştür. Orduda hizmet soyluluğu için yapılan makam satışları hem toprak sahibi sınıfın (devletin köylü artığından pay almak için müdahalesi sebebiyle ortaya çıkan) vergi kayıplarını telafi etmiş hem de merkezi devlet için kolay elde edilebilen bir gelir kaynağı oluşturmuştur. Böylece hizmet soyluluğu "hem soyluların bahtını, devletin geleceğine bağlamıştı, hem de devletin askeri ve mali gereklerini dikkate değer ölçüde birleştirmişti".[472] Bunun da ötesinde, hizmet soyluluğu vasıtasıyla merkezi devlet etkili bir bürokratik sistem kurmaya başlamıştır. Bu ilişki ağının sonucu olarak aristokrasi devlet aygıtı içerisine entegre olmuş ve bu sınıfın iktidara sahip olma biçimi kökten değişmiştir.

Monarşik merkezileşmeden önce siyasal güç, parçalı ve dağınık feodal zümrelerin (*Stände*) elindeydi. *Gutsherrschaft* sistemiyle tarımsal üretimin kontrolüne sahip olan *Junkerler*, ekonomik güçleri sayesinde siyasi güce de sahiplerdi. Bu sınıf, parçalı siyasal egemenliklerinin sembolü olan yerel meclisler (*Landtage*) aracılığıyla bölge prensliklerinin kararlarında da söz sahibiydi. Böylece kırsalda yerel oligarşiler kuran *Junkerler*, hakimiyetlerini Otuz Yıl Savaşları'na kadar kesintiye uğramadan sürdürebilmişlerdir.[473] Ancak 1618-1650 yılları arasında yaşanan savaşlar, nüfusun azalmasıyla yaşanan emek zafiyeti ve 1618 sonrası düşen tahıl fiyatlarının neden olduğu ekonomik kriz *Junkerler*i ekonomik olarak zayıflatmıştır. Hanedanla ortak hareket etmeleri ve uzlaşıya açık olmalarının arka planında bu durum yatar. Aynı savaş monarşi için daimî orduyu zorunlu hale getirmiştir. Bu koşullarda ortaya çıkan 1653 Uzlaşısına göre serflik pekiştirilmiş, toprak sahipleri serfler üzerinde tam tahakkümün devamı anlamına gelen yargılama haklarını devam ettirmiş ve vergiden muaf tutulmuşlardır.

[471] Mooers, 1997, s. 141 (aynen alınmıştır).
[472] Mooers, 1997, s. 142 (aynen alınmıştır).
[473] Rosenberg, 1958, s. 32.

Bunun karşılığında *Junkerler* ordunun finansmanı için devlete mali kaynak sağlamayı kabul ederek daimî ordu kurulmasına karşı direnişlerine son vermişlerdir. Eldeki toprağı korumanın ve yeni toprak kazanmanın yolu güçlü bir ordudan geçmektedir. Bu sebeple düzenli ordu oluşturulana kadar monarşi soylulara bu tür ödünler vermek zorunda kalmış; sonrasında ise monarşi-aristokrasi arasındaki güç dengesi değişmeye başlamıştır.

Böylece Elektör Friedrich Wilhelm döneminden itibaren *Junkerler*in askeri-monarşik merkezileşmeye karşı gösterdikleri direniş kırılmıştır.[474] Devletin merkezileşmesi, kırsalda *Junkerler*in siyasal etkilerinin ve ekonomik güçlerinin merkeze doğru aktarılması anlamına gelmektedir. *Ständestaat* parçalı feodal egemenlik yapısını yansıtan, *Gutsherrschaft* sisteminin sürdürülmesi için toprak sahiplerinin toplandığı idari bir organ olmuştur.[475] *Landtag* ise toprak sahiplerinin bölgesel prenslere ve merkezi otoriteye karşı serfler üzerindeki haklarını koruduğu siyasi bir temsil kurumudur. Merkezileşen yapı ve onun kırsaldaki temsilcileri nedeniyle toprak soylularının kurumları önem kaybına uğramıştır. Sürekli ordunun kurulması ile bunun finansmanını sağlayan merkezi vergilendirme sisteminin paralel süreçler olarak yürütüldüğü belirtilmişti. Kırsalda merkezi devletin gücünü temsil eden *Steuerräte* sayesinde vergi komiserleri merkezi otoritenin kırsala taşınmasını sağlamışlardır.[476] Vergi düzenlemeleri hakkı zümre meclislerinin elinden monarşinin kurumlarına geçmiştir.[477] Mutlakiyetçi devlet inşası olarak yorumlanan bu süreçte parçalı ve dağınık egemenlik alanlarından "merkezileştiren ve bürokratikleştiren Hohenzollern rejimi"ne geçilmiştir.[478] Bu sayede yerelde *Junkerler* siyasal idare ve hakimiyetlerini merkeze bağlı vergi komiserlerine, yani yeni bürokratlara kaybetmişlerdir.

---

[474] Hintze, 1914, s. 503.
[475] Robert M. Berdahl, "The Stände and the Origins of Conservatism in Prussia", *Eighteenth-Century Studies*, Vol. 6, No. 3, 1973, s. 300-301.
[476] Kırsalda soyluların vergi muafiyeti devam ettiği için toplanan vergiler toprak sahibinden değil köylüden çıkmıştır. Hintze, 1914, s. 506-507.
[477] Hintze, 1914, s. 506.
[478] Rosenberg, 1958, s. 42 (çeviri bana aittir).

Burada önem arz eden nokta mutlak monarşinin kurulmasının, *Junkerler*in siyasi ve iktisadi gücünün sonu anlamına gelmemesidir. Rosenberg bu durumu ikili yapı (düalizm) olarak kavramsallaştırır ve Prusya devletinin kırsalın yerel otoritelerini yutmadığını ancak onları monarşi düzeninin yeni bürokratlarına dönüştürdüğünü söyler.[479] *Junkerler*e, yerel yönetimdeki hakimiyetlerinin merkezileşme eğiliminden dolayı kayba uğramasının telafisi olarak, sivil ve askeri bürokrasinin en üst düzeylerini alma ayrıcalığı verilmiştir. Elektör Friedrich Wilhelm ile başlayan merkezileşme hareketinde Elektör *Junkerler*i ordu kadrolarına katılmaya teşvik etmiştir. Savaş sonrası ekonomik gücü zayıflayan bazı soylu aileler için devlet hızla büyüyen ordusu ve bürokrasisiyle önemli bir kazanç ve prestij kapısı haline gelmiştir. Üretim ilişkilerinin toprağa bağlı yapısındaki değişimlerle birlikte topraklarını kaybeden birçok soylu, Savaş Kasası'ndan (*Kriegskasse*) aldıkları teşvik ile orduya katılma masraflarını karşılamaya başlamışlardır. Böylece devlet çalışanı olmak, sağladığı gelir ve toplumsal prestij sayesinde soylular için cazip hale gelmiştir.[480] Kendi çıkarlarını devletin bekasında gören soyluların sayısı arttıkça aristokrasi-hanedan arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi oluşmuştur.[481] Rosenberg'in bahsettiği ikili yapının, yani Hohenzollern askeri-bürokratik güç aygıtı ile toprak aristokrasisinin özel mülkiyete dayalı egemenliğinin bir arada sürmesinin temelinde bu vardır.

I. Friedrich döneminde (1688-1713) kral soyluların ordudaki ve devlet kademelerindeki alanını daraltmaya çalışmıştır. Bunun nedeni, güç dengesinin monarşi lehine değişmeye başlamasıdır. Daimî ordunun kurulması ve krallığın ilanı (1701) sayesinde hanedan elini güçlendirmiştir. Bu dönemde devlet bürokrasisi içinde görev almanın şartı olarak soyluluğun önemi azalmaya başlamıştır. "'Yeteneğe dayalı ilerleme

[479] Ibid, s. 42-43.
[480] Ibid, s. 45-54.
[481] Carsten, Francis L., "Der preußische Adel und seine Stellung in Staat und Gesellschaft bis 1945", *Geschichte und Gesellschaft*. Sonderheft, Vol. 13, 1990, s. 112.

ilkesi', yavaş yavaş lordluk ve kalıtsal ayrıcalığa dayanan eski toplumsal mertebe ilkelerinin yerini aldı" demek yanlış olmayacaktır.[482] Bu sayede devlet görevlisi olmak bir mesleğe dönüşmüştür. Bu durum devletin artan özerkliğinin de bir ifadesi olarak görülebilir.

> "Kısacası devlet görevlilerinin toplumsal kökeni, devletin doğasını pek fazla belirlemiyordu; tersine devlet bürokrasisinin niteliğini, devletin üretim ilişkileri içinde oynadığı rol tayin etmekteydi".[483]

Zamanla (18. yüzyılın sonlarına doğru) kalıtsal soylular ile sonradan soyluluğa yükselen devlet bürokratları arasında ayrım kalmamıştır.[484] Soylu unvanları, soylu olmayan bürokratlar arasında da dağıtılmaya başlamıştır. Devlet görevlisi olmak, soylular ve burjuvalar arasındaki sınıf farklılığını belirsizleştirmiştir. Toprak soylu olmaktan ziyade devlet çalışanı olmak toplumsal olarak daha fazla önem kazanmıştır.[485]

Kral I. Friedrich döneminde devletin merkezileşmesini hızlandırmak ve kuvvetlendirmek yönünde de adımlar atılmıştır. Bu amaç doğrultusunda kral, soylu meclislerinin güçlerini ve yetkilerini sınırlandırmıştır. Kırsalda kurdurduğu *Regierungen* denilen mahkemeler aracılığıyla yerel düzeyde soyluların köylüler üzerindeki yasal hakimiyetini de kırmaya çalışmıştır. Bu mahkemelere gelen dava dosyaları üzerinde yasal denetim kurmak suretiyle I. Friedrich *Junkerler*in yargısal otoritelerini azaltmıştır.[486] Aynı zamanda *Regierungen* mahkemeleri ile merkezi yönetimin otoritesini kırsala taşımak amaçlanmıştır.[487] *Junkerler* için önemli olan yerel hukuk sistemleri artık mutlakiyetçi devletin kamu hukuku ile egemenlik mücadelesine girmiştir. Ekonominin

[482] Mooers, 1997, s. 145 (aynen alınmıştır).
[483] Ibid, s. 151 (aynen alınmıştır).
[484] Rosenberg, 1958, s. 147.
[485] Ibid, s. 73-74.
[486] Ibid, s. 53-55.
[487] Friedrich Joh. Dost, *Die Regierung Friedrich des Grossen*, 2. Cilt, Halle, 1788, s. 254.

merkezileşmesinin yolu, Prusya devletinin idari hukukunun yayılmasından da geçmektedir. Bu anlamda monarşiyle aristokrasi arasındaki birincil rekabetin vergi biçimindeki artı-değere el koyma süreciyle ilgili olduğu unutulmamalıdır. Mutlakiyetçi devlet mali bağımsızlığını sağlamlaştırdıkça soyluluğun karşısına dikilmiştir. I. Friedrich iktidarında iflas eden *Junkerler*in toprakları devlet tarafından satın alınarak hanedan topraklarına katılmıştır. Tüm bu girişimler aristokrasi-monarşi uzlaşısının merkezi devlet lehine gelişmesinin ifadeleridir.

I. Friedrich Wilhelm döneminde artık güçlü bir krallık olan Prusya monarşisi aristokrasiye karşı iki siyasal strateji izlemiştir: *Junkerler*i monarşinin otoritesini tanımak zorunda bırakmak ve aynı zamanda onları monarşiye bağlı hale getirmek. Monarşinin *Junkerler*e boyun eğdirme siyasetinin en önemli adımlarından biri toprak vergisi kanunudur (*Generalhufenschoß*). Herkesi kapsayan bu vergiyle köylünün yanı sıra soylular da monarşiye vergi ödemek zorunda bırakılmışlardır. Böylece *Junkerler*in vergi muafiyeti devri sona ermiştir. Yasanın ardından Friedrich Wilhelm'in söylediği "*Junker* otoritesini yıkıyorum" sözü, bu yasanın maksadına işaret eder.[488] Böylece Prusya kralı tüm toprakların sahibi olarak köylülerle olduğu gibi *Junkerler*le de vassallık bağı kurmuş olmuştur. Bu vassallık ilişkisi I. Friedrich Wilhelm'in *Junker* siyasetinin merkezini oluşturmuştur. Örneğin vassalların kralın iznini almadan dış ülkelere seyahat etme hakkı yoktur. Bu vassallık ilişkisine dayanarak hem ordusunda yabancı unsur istemeyen hem de *Junkerler*i monarşiye bağlamak isteyen kral, soyluları kendi ordusunda görev yapmaya çekmiştir. Kurdurduğu askeri eğitim alanlarında (*Kadettenhaus*) soyluların oğullarına askeri kariyer için eğitim aldırmaya başlamış ve hatta çoğu zaman soyluların oğullarını askeri eğitime zorla yollatmıştır. Bu eğitimler sayesinde *Junker* çocukları monarşik devlete bağlı bir şekilde devşirilmişlerdir. Yani esasen ordu içinde görev almak *Junkerler* için bir ayrıcalıktan ziyade istenmeyen bir zorunluluk olarak başlamış, ilerleyen yıllarda

[488] "Ich ruinire die Junkers ihre Autorität". Hintze, 1914, s. 508 (çeviri bana aittir).

değişen sosyoekonomik koşullara bağlı olarak orduda subay olmak imtiyaza dönüşmüştür.[489] Dolayısıyla orduda subay kadrolarının soylulardan oluşması (birçok yazarın iddia ettiğinin aksine) sadece orduda *Junker* hakimiyetine işaret değildir. Bu olgu aynı zamanda monarşinin *Junkerler* üzerindeki otoritesini de gösterir. Mutlakiyetçi devlet *Junkerler*i orduya çekerek ve onlara üst subay kadroları vererek devlete bağlı bir asker-*Junker* sınıfı yaratmıştır.

Ceza (vergilendirme) ve ödül (orduya katma) siyaseti diyebileceğimiz bu uygulamalarla monarşi ile aristokrasi arasındaki ilişki değişirken her iki tarafın toplumsal rolleri de dönüşüme uğramıştır. Kral, vergi borcunu ödeyemeyen soyluların malikanelerini kapatarak onların topraklarını krallık mülküne katmıştır. Aynı zamanda krallığa ait mülklerin bölünemeyeceği ve devredilemeyeceği ilan edilmiş, bu sayede devlet gelirlerinin hemen hemen yarısı doğrudan krallığa ait mülklerden toplanan vergilerle sağlanır olmuştur. Böylece her yeni nesilde soyluların toprakları azalmıştır. Sayılarla ifade edilecek olunursa, 1725-1755 yılları arasında doğan soyluların yüzde 75'i toprak sahibi iken 1756-1785 arası doğanların yüzde 66'sı, 1785-1815 arası doğanlarınsa yüzde 60'ı toprak sahibidir.[490] Topraklarındaki azalmayla doğru orantılı olarak orduda görev yapan soyluların sayısı artmıştır. 1740'a gelindiğinde subay kadroları *Junker* sınıfının tekeli haline gelmiş, 1740-1763 yıllarındaki savaşlar ise orduyu kariyer ve yükselme için daha da çekici kılmıştır. Böylece soylular kendilerini toprak sahipliğinden ziyade ordu mensupluğu ile tanımlamaya başlamışlardır.[491]

Yine I. Friedrich Wilhelm döneminde yerel zümre meclislerinin (*Landtage*) yetkilerini sınırlandırmaya yönelik bir siyaset izlenmiştir. Bu meclislerin vergilendirmeyle ilgili sorunlara katılmaları tamamen yasaklanmıştır. Önceleri meclis

[489] Ibid, s. 511.
[490] Edgar Melton, *The Prussian Junkers 1600-1806*, *The European Nobilities. Northern, Central and Eastern Europe*, Hamish Scott (Der.), Palgrave Macmillan, 2007, s. 88.
[491] Melton, 2007, s. 78.

temsilcileri o bölgenin toprak sahipleri tarafından seçilir ve merkezi yönetime bağlı olarak bulundukları bölgenin asker sağlama işlevini yerine getirirlerdi. Bu dönemde ise kral, meclis üyelerini artık soylulara danışmadan atamaya başlamıştır.[492] Ayrıca bu dönemde köylünün durumunun düzeltilmesi ile merkezi devlete vergi aktarımı arasındaki ilişki fark edilmiştir. Köylü sadece vergi mükellefi değil aynı zamanda ordu için de insan kaynağı teşkil etmektedir. Mutlakiyetçi devlet, soylulara olan mali bağımlılığı aşmanın ve mali özerkliğini sağlamlaştırmanın yolu olarak köylünün durumunu iyileştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Örneğin köylülerin verdiği hizmetlere haftalık bir zaman sınırlaması getirilmiş ve hizmet yerine nakdi ödeme seçeneği de konmuştur. Dolayısıyla monarşinin soylulara getirdiği toprak vergisi, köylülere tanıdığı haklar, soylu meclislerine getirdiği sınırlamalar gibi uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda, her ne kadar soylularla belli konularda ittifak sürse de, iki taraf arasındaki ilişkinin rekabete dayalı doğası anlaşılır olacaktır.

I. Friedrich Wilhelm'den sonra başa geçen II. Friedrich, Prusya devletinin güçlenmesinin hanedan-aristokrasi uyumuna dayandığını düşünerek *Junkerler*i devlet aygıtına katma suretiyle onlarla çıkar birliği sağlama siyaseti gütmüştür. Bu siyasetinin bir uzantısı olarak 1755'te feodal zümre meclis (*Landtag*) üyelerini seçme hakkını *Junkerler*e geri vermiş, üst düzey devlet görevlilerinin ve bakanların soylulardan oluşmasını sağlamıştır. Ordunun Yedi Yıl Savaşları'ndaki başarısını *Junkerler*in orduda özveriyle ve bağlılıkla görev yapmalarına bağlayan kral, bu bağlılığın devamı için soyluların toprak mülkiyeti hakkını sağlamlaştıran yasalar çıkarmıştır.[493] Ayrıca Yedi Yıl Savaşları'nın yarattığı ekonomik yıkımı telafi etmek için kırsalda *Landschaften* adı verilen ve ihtiyaç sahibi soylulara kredi sağlayan kurumlar açmıştır.[494] *Landschaften* sayesinde *Junkerler*in devlet teşviki almaya başlamasıyla monarşi-aristokrasi ilişkisinde

[492] Berdahl, 1973, s. 300.
[493] Hintze, 1914, s. 515-517.
[494] Carsten, 1990, s. 113.

parayı veren-alan ilişkisi tersine dönmüştür. Bunun yanı sıra hanedan, iç pazarda *Junkerler*in tahıl ürünlerinin en büyük alıcısı olduğu için, tahıl fiyatlarını kendi istediği seviyede tutarak soyluların tahıl ihracatına sınır koymuştur.[495] Böylece 18. yüzyıla kadar merkezileşme eğilimlerine direniş gösteren toprak soylular ile monarşi arasındaki ilişki II. Friedrich zamanında köklü bir şekilde değişmiş, *Junkerler* Prusya mutlakiyetçi devletinin sadık taşıyıcıları olmaya başlamışlardır. Bu değişim, hem *Junkerler*in değişen toplumsal koşullara uyum sağlama kabiliyetlerini göstermekte hem de monarşiden sağladıkları imtiyazlara işaret etmektedir.[496] Bu nedenle 1760'dan sonra Fransa ve Britanya'da bir "aristokratik diriliş" yani aristokrasinin monarşi güçlerine karşı çıkmasından bahsedilirken, Prusya'da aristokrasi monarşiyle uyum içerisinde olmuştur.[497] Monarşi de *Junkerler*in toplumsal konumunu güçlendiren ve onları değişen koşullara karşı koruyan tavizlerle Prusya soylularının sadakatini sağlamada başarılı olmuştur. 1768'de II. Friedrich'in soylular hakkında yazdıkları bu siyasete ayna tutar:

> "Topraklarını ellerinde tutmalarına izin verdim ve burjuvalara soyluların topraklarını satın almayı zorlaştırdım. Çünkü burjuvazi bu tür mallar edinirse, o vakit onlara devlet hizmetlerinin de kapısı açılacaktır. Bunların (burjuvaların) çoğu basit düşünürler ve işe yaramayan kötü subaylardır."[498]

Ancak burjuvalar zorlaştırıcı yasalara rağmen toplumsal statüde yükselmek için toprak satın almaya çalışmışlardır. II. Friedrich'in saltanatı sırasında bazı toprakların mülkiyeti burjuvazinin eline geçmeye başlamıştır. Örneğin 1775 yılında Doğu Prusya'da burjuvazinin sahip olduğu topraklar bu bölgedeki toprakların yüzde 15'i kadarken aynı

[495] İstedikleri fiyata tahıl satamayan *Junkerler*, II. Friedrich Wilhelm zamanında bu sınırlamaları kaldırtmışlardır. Bunun sonucu tahıl fiyatları aniden yükselmişir. Bkz. Berdahl, 1973, s. 306.
[496] Schissler, 1980, s. 94.
[497] Berdahl, 1973, s. 298.
[498] Carsten, 1990, s. 113 (çeviri ve vurgu bana aittir).

bölgede 1781'den 1784'e dört yıl içinde 592.000 Thaler değerinde 86 mülk burjuvazinin eline geçmiştir.[499]

Aristokrasi-monarşi ilişkisinin seyrini doğrudan belirleyen en önemli toplumsal etken, köylülerdir. İki sınıf arasındaki uzlaşı üretimi arttırmak için köylüyü baskı altında tutma maksadıyla başladığı gibi, bu uzlaşı dengesinin bozulması da yine köylü emeği üzerindeki çıkar çatışmaları sebebiyle olmuştur. Her iki tarafın da iktisadi gücü toplumsal üretimin bel kemiği olan köylü emeğinin sömürüsüne dayanmaktadır. Monarşinin 1760'lardan itibaren tarım reformu yapmaya çalışmasının sebebi, köylünün ürettiği artığın vergilendirilmesiyle devlet hazinesine gelir sağlamaktır. Meselenin iktisadi boyutunun yanı sıra devletin köylünün ürettiği artı-değer üzerinde denetimi arttıkça, soylular karşısında özerkliği de artacaktır. Köylüyü korumaya yönelik hazırlanan Köylüyü Koruma Yasası (*Bauernschutz*) bu çerçevede anlaşılabilir. Bu yasa ile *Junkerler*in *Bauernlegen* uygulaması[500] yasaklanmış ve köylünün çalışma saatlerine sınırlama getirilmiştir. Monarşi bu yasa ile köylü üzerindeki angarya işleri azaltarak onların üretkenliğini, dolayısıyla da vergilendirilebilir artı-ürün miktarını artırmayı amaçlamıştır.[501] Elbette köylüyü koruyarak devlet, toprak sahibi sınıftan bağımsız bir şekilde artı-ürüne el koyma maksadı da gütmüştür. II. Friedrich ilk defa 1748 yılında *Bauernschutz* yasasını çıkarmak istediyse de *Junkerler*in direnişiyle karşılaşarak başarılı olamamıştır. Yasanın ilk taslağı serfliğin kaldırılmasını da içermektedir. Aristokrasinin itirazının temelinde bu madde olmuştur.[502] Yasa ancak 1763'te çıkarılabilmiş ve sadece

[499] Ibid, s. 113.
[500] Bu tezin birinci bölümünde ilki 1540'ta çıkarılan yasalarla *Junkerler*in köylüyü mülksüzleştirme ve güvencesizleştirme hakkının (*Bauernlegen)* onaylandığı belirtilmişti. *Bauernlegen* uygulamasıyla *Junkerler* serflerini beslemekten vazgeçerek onları topraklarından tahliye etmişlerdir. Böylece yaşamsal güvencesi kalmayan köylüler her türlü angarya işi üstlenmeye boyun eğmişlerdir. Bkz. Robert M. Berdahl, The Politics of the Prussian Nobility: The Development of A Conservative Ideology 1770-1848, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1988, s. 93-96.
[501] Otto Büsch, *Military System and Social Life in Old Regime Prussia, 1713-1807. The Beginnings of the Social Militarization of Prusso-German Society*, Humanities Press Inc, Boston, 1997, s. 34.
[502] Terrence Byres, *Capitalism From Above and Capitalism From Below: An Essay in Comparative Political Economy*, Palgrave Macmillan Press, New York, 1996, s. 71-74; Berdahl, 1988, s. 93-96.

hanedanın topraklarında geçerli olmuştur.[503] Her ne kadar *Junkerler* serfler üzerinde haklarını sürdürmeye devam edebilmiş olsalar da *Bauernschutz*, aristokrasi-monarşi uzlaşısında önemli bir dönüm noktasına işaret etmiştir.[504] Monarşi, köylünün emeğinden aldığı payı arttırmak için aristokrasiye karşı daha köklü önlemler alması gerektiğini fark etmiştir. Bu nedenle *Bauernschutz* yasasını, birazdan ayrıntılı değinilecek olan 1794 Yasası'nın ve 1806 reformlarının provası olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır. Aristokrasi ise üretim ilişkilerindeki değişime daha fazla direnemeyeceğini idrak etmiştir. Artık ekonomi mutlakiyetçi devletin merkezi idaresindedir ve feodal dönemin soylu-serf ilişkisi dönüşüme uğramıştır. Buna ek olarak *Junkerler*in köylü isyanlarından duydukları korku, köylü reformlarının kaçınılmazlığını kabul etmelerinde rol oynamıştır. 1763'te Yedi Yıl Savaşları'nın sona ermesi ile yaşanan ekonomik kriz nedeniyle Elbe'nin doğusunda köylü isyanları başlamıştır.[505] Devletin de köylülerden taraf aldığı önlemler onların elini toprak sahiplerine karşı güçlendirmiştir. Bu sayede ilerleyen yıllarda toprak sahipleri isteseler de istemeseler de ücretli emeğe başvurmak zorunda kalacaklardır. Ücretli emeğe geçiş ise *Junkerler*in kırsaldaki egemenliklerinin ve geleneksel sınıf ilişkilerinin sonuna işaret edecektir.

1794 yılında kabul edilen Prusya Devletleri Genel Yasası (*Allgemeines Landrecht der Preussischen Staaten*) ile Prusya Krallığı tarihinde ilk kez merkezi bir hukuk sistemine sahip olmuştur.[506] II. Friedrich'in kırsalda uygulama birliği sağlamak istemesiyle başlayan bu yasanın hazırlığı, yasayı hazırlayan komisyona *Landtag* ve *Landschaften* temsilcilerinin katılması nedeniyle çekişmeli geçmiştir.[507] İlk taslak 1784'te *Allgemeines Gesetzbuch* (Genel Kanun) adıyla yapılmıştır. Tasarının

[503] Berdahl, 1973, s. 305.
[504] S. A. Eddie, Freedom's Price: Serfdom, Subjection, and Reform in Prussia 1648-1848, Oxford University Press, 2013, s. 177-178.
[505] William Otto Henderson, "The Berlin Commercial Crisis of 1763", The Economic History Review, New Series, Vol. 15, No. 1, 1962, s. 89-102.
[506] Yasanın tam metni için bkz: https://opinioiuris.de/quelle/1622 (Erişim: 28.02.2021)
[507] Berdahl, 1973, s. 307.

muhafazakâr bir tonu olsa da *Gutsherrschaft* sisteminin sekteye uğramasından korkan soylular tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Soyluların protestosu nedeniyle II. Friedrich Wilhelm yasayı 1792 yılında askıya almıştır.[508] Sonunda 1 Haziran 1794'te değişikliklerle kabul edilen yasa, tüm Prusya'da geçerli olmuştur.[509]

Prusya Devletleri Genel Yasası, bir girişten ve oldukça kapsamlı iki bölümden oluşmaktadır. Giriş, genel hukuk ilkelerini ve mevzuatı aktaran hükümler içermektedir. Birinci bölüm mülkiyet hukukunu düzenlemiştir. Bu başlık altında bugün sözleşme hukuku olarak bilinen bazı hükümler, miras hukuku ve mülk edinme yasaları gibi düzenlemeler yer almıştır. İkinci bölümde ise medeni hukuk ve aile hukuku gibi düzenlemeler ile takas, denizcilik, deniz taşımacılığı ve sigorta hukuku gibi ticaret yasalarına ayrılan bölümler vardır. Yine devletin hak ve yükümlülüklerini içeren kamu yasaları ile ceza hukukuna ilişkin maddeler de bu bölümde yer almıştır. Düzenlediği konuların çeşitliliği nedeniyle yasanın genel bir değerlendirmesini yapmak zordur. Ancak yasanın bir geçiş döneminin izlerini taşıdığı, yani feodal döneme ait sistemi sürdüren maddeler içerirken aynı zamanda bu dönemin yerleşik yasalarını aşan düzenlemeler de getirdiği söylenebilir. 1794 Yasası, yeteneğe ve eğitime dayalı bürokrat alımını kurumsallaştırmıştır.[510] Bu anlamda bürokrasi içinde toprak soyluların etkisini kırma ve sadece meziyetli soyluların ve eğitimiyle sivrilen burjuvaların (*Bürger*) devlet hizmetinde çalışmasını sağlama yönünde bir adım olarak yorumlanabilir. Ancak yasa diğer yandan soyluların iktisadi ve yargısal ayrıcalıklarını onaylamıştır.[511] Yine de Genel Yasa ile merkezi bir hukuk düzenlemesi getirilmesi feodal dönemin parçalı egemenlik ve hukuk

[508] Neugebauer, 2009, s. 353.
[509] Prusya Devletleri ile kastedilen Doğu Prusya, Batı Prusya, Brandenburg, Berlin, Silezya ve Pomeranya'dır. Wolfgang Stegmaier, *Das Preußische Allgemeine Landrecht und seine Staatsrechtlichen Normen*, Duncker & Humblot GmbH, Berlin, 2014, s. 17. Yasa, eski Polonya bölgelerinin entegrasyonunu da sağlamanın bir aracı olarak görülmüştür. Bkz. Neugebauer, 2009, s. 353.
[510] Rosenberg, 1958, s.160.
[511] Bu noktada Carsten, diğer Avrupa ülkelerinde de soyluların önemli ayrıcalıklarının olduğunu ancak Prusya soylularının diğerlerinden farklı olarak vergi muafiyeti (*Steuerfreiheit*) ve yargı yetkisine (*Gerichtsstand*) sahip olduğunu aktarır. Bkz. Carsten, 1990, s. 113.

anlayışının sonu olmuştur. Kırsalda yüzyıllarca geçerli olan, serf ile soylu arasında itaat ve bağlılığa dayalı feodal hukukun yerine Prusya Krallığı'nın merkezi otoritesi geçmiştir. Böylece Prusya devleti tebaasıyla devlet ve uyruk ilişkisini hukuksal zeminde de kurmaya başlamıştır.

Üretim ilişkilerine bakıldığında, Prusya mutlakiyetçi devletinde Otuz Yıl Savaşları'ndan 1806'ya kadarki dönemde temel ekonomik ilkeler olarak merkantilizm ve kameralizm göze çarpar. Bununla kastedilen, ekonominin devlet eliyle yürütülmesidir. Bu dönem, "milli ekonomi" kavramının oluştuğu bir zamandır.[512] 1701 yılında I. Friedrich Prusya Kralı unvanını aldığında Prusya monarşisi az nüfuslu ve geri kalmış bir devlettir. 1713'te Friedrich öldüğünde nüfus sadece 1.6 milyondur. Ancak Avusturya Veraset Savaşları Prusya'nın kaderinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaşta Habsburg Hanedanı'ndan Silezya'nın alınması hem Prusya'nın nüfusunu artırmış hem de ekonomik gelişime katkıda bulunmuştur. Özellikle II. Friedrich döneminde sanayi ve tarım devlet tarafından oluşturulan programlarla düzenlenmiş, yine devlet eliyle tekstil endüstrisi, gemicilik ve madencilik geliştirilmiştir. İlerleyen yıllarda da devletin ekonomiye müdahalesi katlanarak artmıştır.[513] Yine de üretim ilişkileri temelde toprağa dayalı olmaya devam etmiştir. Büsch, tarımın Prusya için önemini anlatmak için *Kontribution* ve *Akzise* vergi gelirlerini karşılaştırmaktadır. 1786'da kırsalda toplanan *Kontribution* 6.5 milyon Thaler, kentlerden toplanan *Akzise* vergisi ise 5.5 milyon Thaler'dir. 1806 yılında yine *Kontribution* vergisi 15 milyon Thaler iken *Akzise* 9.5 milyon Thaler'de kalmıştır. *Kontribution* vergisinin bu kadar çok artmasının sebebi, tarıma açılan toprakların sayısındaki artıştır.[514]

[512] Kaufhold, 1998, s. 51.
[513] Denk, "mutlak kral, tasfiye edilmekte olan eski düzenden yenisine geçişi sağlayan köprünün bizatihi kendisidir" der. Bkz. Erdem Denk, *50 Bin Yıllık Dünya Düzeni. Toplumlar ve Hukukları*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2021, s. 114.
[514] Büsch, 1997, s. xxiii.

Monarşinin siyasi otoriteyi merkezileştirme ve ülke çapında hukuki birlik sağlama gibi modernleşme eğilimleri, aynı zamanda ekonomik gelişmede de kendini göstermiştir. 1794 Yasası'yla başlayan ve 1806 reformlarıyla devam eden süreçte pazar ekonomisi ile özel mülkiyet korunmuş ve teşvik edilmiştir. Böylece geleneksel (feodal) üretim ilişkilerinin yerine pazarın talep ve dayatmaları geçmeye başlamıştır. Bu durum tüketim için üretimden kâr amaçlı piyasa üretimine geçişin ya da başka bir ifadeyle feodal tarımdan merkantilist tarıma geçişin bir sonucudur.[515] Feodal tarımın amacı kârdan ziyade üretim ilişkilerinin zümre hakimiyetine dayalı yapısının devamıdır. Yani feodal tarım pazar ve piyasaya değil, kişisel ilişkilere dayanan bir üretim biçimidir. Merkantilist ya da ticari tarım ise kâr amaçlı ve piyasa ilişkilerine bağlı bir üretim biçimidir. Feodal tarımdan ticari tarıma geçiş çağında *Junkerler* doğuştan getirdikleri ayrıcalıkların devamını sağlamak için ekonomik yaşamın değişen yapısına uyum sağlamış ve topraklarında kapitalist tarıma geçerek zamanın ticari girişimcileri olmuşlardır.[516] Böylece Elbe'nin doğusunun tarıma dayalı ekonomisi ticarete açılmış ve *Junkerler* de piyasanın şartlarına bağlı hareket eder olmuşlardır. 18. yüzyılın son çeyreğinde tahıla talebin artması, devletin merkezileşmesi sayesinde iç ortak pazarın oluşmaya başlaması ve dış pazarda da sanayileşen İngiltere'den gelen tahıl ithalatı talebi sayesinde tarım gelirleri artış göstermiştir.[517] *Landschaften* kuruluşları da sağladığı krediler sayesinde para ekonomisinin kırsalda gelişmesini sağlamış, toprak alım-satım ticaretini artırmıştır. Toprağın kendisi bir ticaret aracı haline gelirken, toprağın sürekli el değiştirmesiyle toprak sahibi ile köylüler arasındaki geleneksel bağlılık ve biat ilişkileri de son bulmuştur. Böylece *Junkerler*in köylüyü kendilerine bağlayan üretim şeklinin meşruiyeti kalmamıştır. Bununla beraber serfliğin artık verimli olmadığı da görülmüş, bazı toprak

[515] Berdahl, 1973, s. 320.
[516] Bielefeld Okulu'nun ve *Sonderweg* tezinin önemli temsilcisi Wehler, toprak aristokrasisinin modern tarım kapitalisti bir sınıfa dönüştüğü tezine katılmaz. Ona göre, bu sınıfın toplumsal ayrıcalıklarını sürdürebilmesinin nedeni, ordu ve bürokrasi kadrolarına sahip olmasıdır. Bkz. Wehler, 1997, s. 13-14.
[517] Schissler, 1980, s. 95.

sahipleri serflerine özgürlük vererek onlarla yeni bir işçi-patron ilişkisi kurmaya başlamıştır. Merkezi devletin serfliği sonlandıran yasası kırsalda bunun *Junkerler* tarafından çoktan uygulanmaya başlamasının bir sonucudur.[518] Weber de Elbe'nin doğusundaki toprak soylu sınıfın tarım kapitalistlerine dönüştüğünü savunanlardandır. Ona göre, bu kapitalist dönüşüm sürecinin başlamasının iki temel nedeni olmuştur. Bunlardan ilki, serfliğin kaldırılması ile *Gutsherrschaft* tarımı yapılan yerlerde serf-efendi ilişkisinin yerini işçi-iş veren ilişkisine bırakması ve iş ilişkilerinin kapitalistleşmesidir. İkinci neden ise, *Junkerler*in hem uluslararası piyasadaki rakipleriyle hem de iç pazarda modern kapitalist prensiplere uygun işletmeciliğe başlayan burjuva toprak sahipleriyle rekabet baskısı altında olmalarıdır. Bu ikili baskı, onları tarım üretimini ekonomik rasyonaliteye uygun hale getirmek zorunda bırakmıştır. Böylece *Junkerler* intensif tarım uygulamalarıyla makineleşmeyi (özellikle harman makinesi) arttırarak kapitalist tarımcılara dönüşmüşlerdir.[519] Dolayısıyla alan yazınındaki yaygın kanının tersine, *Junkerler* modernleşme sürecini ya da kapitalistleşmeyi aksatan bir rol oynamamışlardır.

Özetlenecek olursa, feodal dönemde toplumsal yaşamın egemen sınıfı olan Prusya *Junkerler*inin mutlakiyetçi dönemde de değişen koşullara uyum sağlayarak statülerini koruyabildiği söylenebilir. Rosenberg'e göre *Junkerler*in sürekliliğinin sırrı değişen koşulları reddetmemeleri, otoriteyle uzlaşıya açık olmaları ve yeni durumlara uyum sağlamalarıdır.[520] Monarşi ve aristokrasi arasındaki uzlaşı ya da karşılıklı bağımlılık sayesinde *Junkerler*in yereldeki egemenlikleri merkezi devlete kaymış, bunun karşılığında Prusya devletinin önemli makamları onlara ayrılmıştır. *Junkerler* de mutlakiyetçi dönemin ordu subayları ve bürokratları olarak monarşik devleti sahiplenmişlerdir.[521] Schissler'in "askeri-tarımsal kompleks" olarak kavramsallaştırdığı

[518] Berdahl, 1973, s. 313-18.
[519] Cornelius Torp, *Max Weber und die Preußischen Junker*, Mohr Siebeck Verlag, 1998, s. 37-80.
[520] Hans Rosenberg, *Probleme der deutschen Sozialgeschichte*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1969, s. 8.
[521] Hintze, 1914, s. 523.

monarşi ile aristokrasi arasındaki bu karşılıklı bağımlılığa göre, monarşi ve aristokrasi *Gutsherrschaft* sisteminin aksamadan sürmesi ile düzenli ordu kurulması hususlarında uzlaşmışlardır.[522] Monarşi, soyluların çıkarlarını korur ve onları desteklerken, soylular da mutlakiyetçi devletin askeri ve idari hizmetine girerek merkezileşmeye uyum sağlamışlardır. "Askeri-tarımsal kompleks" sayesinde aristokrasi, Prusya devletinde kurucu unsurlardan biri olmuştur.[523] Ancak, monarşi-aristokrasi uzlaşısı Prusya'ya özgü bir görüngü olarak anlaşılmamalıdır. Örneğin Teschke, Fransız mutlakiyetçiliğini incelerken burası için de Prusya'dakine benzer bir monarşi-aristokrasi uzlaşısı olduğunu söylemiştir. Kralın ülkeyi yönetebilmek için ayrıcalıklı kesimin desteğine gereksinim duyduğuna ve soyluların desteği olmadan hükümdarlığını sürdüremeyeceğine değinen Teschke, yine monarşi, aristokrasi ve bürokrasi arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisine işaret etmiştir.[524] Bu noktada, Prusya'nın kendine özgü bir yol izlediğini öne sürerek, bu devletin gelişimini Fransa ve Britanya gibi devletlerin izlediği modelden bir sapma olarak okuyan *Sonderweg* tezine karşı çıkıldığı hatırlanabilir.

19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren *Junkerler*in başat konumları, toprak sahipliği tekellerinin sona ermesi ile değişime uğramıştır. Burjuvaziye toprak sahibi olma hakkı veren ve serfliği sonlandıran 1806 tarihli yasa, bu dönüşümün en açık göstergesidir. Bu nedenle, sonraki bölümde mutlakiyetçi devlette yapılan reformlar incelenecektir.

2.2.2. Napolyon Yenilgisi ve Reform Hareketi

Prusya'nın Napolyon önderliğindeki Fransa'ya yenilmesi, bu devletin tarihinde önemli bir kırılmaya işaret etmiştir. 1806 yılı için "Prusya'da eski rejimin çöküşü" nitelendirmesi yapılabilir.[525] Eski rejimden kastedilen durağanlaşmış bir askeri sistemin ve ordu hiyerarşisinin toplumsal yaşamın her alanına yayılmasıdır. Orduda emri veren

[522] Schissler, 1980, s. 94.
[523] Ibid, s. 95.
[524] Teschke, 2003, s. 178-181.
[525] Büsch, 1997, s. 40.

subay (aristokrasi) ve emre itaat eden de er (köylü) olduğu için aynı ilişki toplumsal sınıf ilişkilerinde olduğu gibi muhafaza edilmiş ve sürdürülmüştür. Monarşi için birincil önem arz eden ordunun bekası olduğu için, devlet var olan dinamiklerin ve sınıf yapının sürdürülmesinde aktif rol oynamıştır. Hatta devletin iktisadi ve toplumsal siyasetinin merkezinde sınıf hiyerarşisinin korunması olduğu söylenebilir.[526] Aslında toplumsal yapı, üretim ilişkilerinin tarımdan ticarete kayması ve burjuvazinin artan ekonomik gücü sayesinde 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren aşamalı olarak önemli dönüşümler geçirmiştir. Dolayısıyla yenilgi sonrası dönem, mutlakiyetçi devletin yapısal krizine çözüm arayışları ile geçmiştir. Reform hareketi bir anlamda bu dönüşümün ve tarım-aristokrasisi merkezli eski sistemin çözülüşünün bir göstergesi olarak yorumlanabilir.[527] Napolyon yenilgisiyle Prusya'nın askeri, siyasi ve ekonomik olarak çökmesi, devletin yeniden inşasının bir dizi reformlar aracılığıyla sağlanmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu yüzden reform dönemini "iç yenilenme" (*innere Regeneration*) dönemi olarak okumak yanlış olmayacaktır.[528]

1806 yenilgisi sadece Napolyon'un askeri başarısıyla açıklanabilecek bir durum değildir; yenilgi Prusya'nın süregelen yapısal sorunlarının da bir sonucudur. 18. yüzyılın son çeyreğinde Prusya'da mutlakiyetçi yapı sabitleşmeye ve donmaya başlamıştır. Devlet idaresinde ve toplumsal yapıdaki modernizasyon eksikliğini giderecek reformlar yapılamamıştır.[529] Savaşta aldığı yenilgiyle de toprakları yarı yarıya azalan Prusya, 1807-1815 yılları arasında iktisadi anlamda hayatta kalma mücadelesi vermiştir. Kısa vadede savaşın devlete yüklediği maliyetler ekonomik bunalıma neden olduysa da uzun vadeli

[526] Ibid, s. 97.
[527] Adelheid Simsch, Die Wirtschaftspolitik des preußischen Staates in der Provinz Südpreußen 1793-1806/07, Duncker & Humblot, Berlin, 1983, s. 40.
[528] Hanna Schissler, "Preußische Finanzpolitik nach 1807. Die Bedeutung der Staatsverschuldung als Faktor der Modernisierung des preußischen Finanzsystems", *Geschichte und Gesellschaft*, Vol.8, No.3, 1982, s. 369.
[529] Thomas Nipperdey, Deutsche Geschichte 1800-1866. Bürgerwelt und starker Staat, Verlag C. H. Beck, Münih, 1994, s. 31-32.

devletin vergi siyaseti ve borçlanmaları da krizde etkili olmuştur.[530] 1807'de devletin kasasına giren gelir ile devlet harcamaları karşılanamamaktadır.[531] Aslında ekonomik krizle beraber uzun süreden beri Prusya devletinde hissedilir hale gelen yapısal sorunlar gün yüzüne çıkmıştır. 1794'teki Genel Yasa ile iktisadi yapının modernleştirilmesi yönünde bazı düzenlemeler yapılmak istense de bu reformlar oldukça sınırlı kalmıştır. Genel Yasa feodal dönem ilişkilerini değiştirememiştir; serflik sadece krallık topraklarında kaldırılmış, *Junkerler*in sahip olduğu topraklarda ise devam etmiştir.[532]

9 Temmuz 1807'de Fransa ile imzalanan Tilsit Barışı'nda Prusya, topraklarının yarısını kaybederek Fransa ve Rusya arasında tampon bir devlete dönüşmüştür.[533] Bu koşullar altında bürokrasi ve ordu içindeki reformcular, her türlü reforma direniş gösteren *Junkerler*e karşı üstünlük elde etmişlerdir. Reformlar Karl Freiherr vom Stein ve ondan sonra Karl August von Hardenberg tarafından tasarlandığı için Stein-Hardenberg Reformları olarak da anılır. Reformların mimarları Stein ve Hardenberg, aslında iki farklı eğilime sahiptir. Stein gelenekçi bir yaklaşıma sahipken, halefi Hardenberg ise Aydınlanma geleneklerinden etkilenmiştir.[534] Bununla birlikte tasarladıkları reformlar içerik ve hedefler açısından birbirini tamamlar nitelikte olmuştur.[535] Stein-Hardenberg Reformları üç başlık altında toplanabilir. Bunlar ordu reformu, tarım reformu ve mali reformdur.

Bir önceki bölümde Napolyon yenilgisinin ordu reformuna yol açtığı belirtilmişti. Hatırlanacak olursa reformcular askerlik mesleğini geliştirmeye ve orduya yüksek

[530] Schissler, 1982, s. 367-368.
[531] Simsch, 1983, s. 51.
[532] Nipperdey, 1994, s. 33; Byres, 1996, s. 108.
[533] Yine bu antlaşmaya göre Prusya ordusunda asker sayısı (235 binden) 42 bine düşürülecek ve Prusya Fransa'ya 100 milyon Frank yani yaklaşık 32 milyon Thaler savaş tazminatı ödeyecekti. Bkz. Koch, 2014, s. 183-188.
[534] Guy Stanton Ford, *Stein and the Era of Reform in Prussia, 1807-1815*, Princeton University Press, Princeton, 1922, s. 276-280; Marion W. Gray, *Prussia in Transition: Society and Politics under the Stein Reform Ministry of 1808*, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1986, s. 57-58.
[535] Blackbourn, 1998, s. 82-83.

standart getirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda ordunun kalitesini yükseltmek ve modernizasyonunu sağlamak için *Junkerler*in subaylıktaki tekeli kaldırılmıştır. Burjuvazinin ordu subaylığına girişi yine bu reform hareketinin bir sonucu olmuştur.[536] Böylece orduda meritokratik terfi sistemine geçilerek başarı kıstası getirilmiştir. Eğitimin (*Bildung*) önem kazanması ile Prusya ordusunda yükselmenin başlıca yolu orduya giriş ve terfi sınavlarını yüksek not alarak geçmek olmuştur. Bunun neticesinde eğitimlerini başarıyla tamamlayan burjuva çocukları da orduda üst kademelere gelmeye başlamıştır. Serfliğin kaldırılmasına paralel olarak zorunlu askerlik sistemine geçilmiştir. Orduda değişen sınıf hiyerarşisi toplumsal yaşama da keskin sınıf ayrımlarının azalmaya başlaması olarak yansımıştır. Bu reformlarla ordudaki *Junker* tekeli yasal olarak kırılsa da reformlardan sonra bile üst kademe subay kadrolarında soylular sayıca fazla olmuşlardır. Örneğin 1847 yılında Prusya ordusundaki 9.434 subayın 7.264'ü (yani yüzde 77'si) aristokrat sınıftandır.[537]

Reform hareketinin belki de en önemli atılımı, tarım alanında yapılan düzenlemelerdir. Stein'ın görev süresinde serfliği kaldıran 9 Ekim 1807 tarihli Ekim Fermanı (*Oktoberedikt*)[538] çıkarılarak köylünün özgürleştirilmesi süreci başlatılmıştır. 1810'da Şansölye unvanını alan Hardenberg'in görev süresi boyunca, 1811 ve 1816 sayılı kararlar ve 1821'deki düzenlemeler ile tarım reformu tamamlanmıştır.[539] 1807'de ilan edilen Ekim Fermanı üç önemli yenilik getirmiştir. Bu yeniliklerden ilki, serfliğin resmi olarak kaldırılmasıdır. İkinci olarak yasa, köylülerin kişisel özgürlüğünü ilan etmiş ve onlara meslek seçme özgürlüğü vermiştir. Son olarak bu yasayla köylülere mülkiyet hakkı tanınmıştır.[540] Böylece Ekim Fermanı ile mülk edinme ve meslek seçme hakkı edinen

[536] Craig, 1973, s. 62.
[537] Carsten, 1990, s. 115.
[538] Tam metni için bkz. Walter Demel ve Uwe Puschner (Der), *Von der Französischen Revolution bis zum Wiener Kongreß 1789-1815*, *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung*, 6. Cilt, Reclam Verlag, Stuttgart, 1995, s. 327-32.
[539] Byres, 1996, s. 108.
[540] Mieck, 1992, s. 29.

köylülerin şehre göç etmesine de izin verilmiştir. 14 Eylül 1811 tarihli bir ek düzenlemeyle (*Regulierungsedikt*) köylülere çiftçilik yaptıkları toprağın mülkiyetine sahip olma hakkı getirilmiştir. Ancak bunun için köylünün eski toprak sahibine (*Gutsherr*) tazminat (*Entschädigung*) ödeme şartı vardır.[541] Serfliğin kalkması ve köylünün özgürleşmesi Avrupa'nın her yerinde farklı aşama ve şekillerde gerçekleşmiştir. Ancak hemen her yerde bu süreç üretim ilişkilerindeki değişimin bir uzantısı olmuştur. Prusya'da da bu durum farklı değildir. Tarım reformuyla kırsal koşulların yeniden düzenlenmesi, Prusya ekonomisini açma ve serbestleştirme hareketinin bir parçası olarak görülmelidir. 1806'dan sonra tarım sektöründe yaşanan kriz de bu alandaki değişiklikler için gerekli itkiyi sağlamıştır. Yasanın iki mimarı Theodor von Schön ve Friedrich Leopold von Schrötter, "yukarıdan kapitalizm" fikrini ve ilerlemeciliği savunan kişilerdir. Adam Smith'in iktisat düşüncelerinden etkilenmişlerdir.[542] Onlara göre *Junkerler* isteler de istemeseler de ekonominin kapitalist değişiminin taşıyıcılığını yapıp feodalizmin kelepçelerinden kurtulmak zorundalardır. Bu yüzden köylünün serflik bağından özgürleştirilmesi yasayı tasarlayanlar için politik bir meseleden ziyade iktisadi bir gereklilik olmuştur.[543] Köylülerin ücretli iş gücüne dönüştürülmesiyle tarım faaliyetlerini ve ekonomiyi canlandırmak amaçlanmıştır.[544] Başka bir deyişle, yapılan yasal düzenlemeler üretim ilişkilerinde feodalizmden kapitalizme geçişin bir gerekliliği olarak ortaya çıkmıştır. Şimdiye kadar reformlara sürekli direniş gösteren *Junkerler*in bu dönemde seslerinin cılız çıkmasının (ve aslında reformları sessizce onaylamalarının) nedeni, yüzyılın başından beri tarımsal alanda yaşanan kriz sebebiyle yaşadıkları gelir kaybıdır. Gelirlerindeki azalmaya rağmen serflerini beslemek zorunda olan toprak sahipleri için bu üretim ilişkisinin kendisi bir

[541] Nipperdey, 1994, s. 46-47.
[542] Gray, 1986, s. 56; Byres, 1996, s. 109.
[543] Byres, 1996, s. 109.
[544] Berdahl, 1973, s. 312. Birincil odak ekonominin canlanması olsa da Craig'e göre Prusya devletinin köylüyü koruma yasaları çıkarmasının ve serfliği kaldırmasının arka planında köylülerin devlete vergi ödeyebilmelerini ve orduda hizmet etmelerini sağlamak vardır. Craig, 1973, s. 41.

dezavantaja dönüşmüştür. Serflik sonlandırılıp köylüler ücretli emekçilere dönüşünce, toprak sahipleri ihtiyaç durumunda köylüleri mevsimlik işçi olarak ve hiçbir güvence vermeden çalıştırma imkânı elde etmişlerdir.[545] Sonuçta serfliğin kaldırılmasıyla Prusya *Junkerler*inin tarım kapitalistlerine dönüşme süreci ivme kazanmıştır.[546] Wehler, *Junkerler*in izni ya da onayı olmasaydı bu reformların yapılamayacağını iddia eder. Ona göre reformlar, serflerin özgürleştirilmesi ya da aristokrasiye karşı köylünün güçlendirilmesi değil, üretimin artması için tarıma dayalı ekonominin yapısal olarak dönüştürülmesi girişimi olarak yorumlanmalıdır. Reformlar sonucunda ekili alanlar yüzde 26.5'ten yüzde 51.4'e çıkmıştır. Buna bağlı olarak tarım üretimi ve nüfus da artmıştır.

Prusya'da 1816-1866 yılları arasında nüfus artışı şöyledir:[547]

Yıl	**Nüfus (milyon)**
1816	10.349
1820	11.723
1830	12.988
1840	14.929
1848	16.165
1866	19.501

1816-1866 yılları arasında ihracat temelli tarım üretimi ve ticareti artış göstermiştir. Bu sayede Prusya'da tarıma dayalı kapitalist bir ekonominin ve serbest

[545] Koch, 2014, s. 168.
[546] Byres, 1996, s. 108.
[547] Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Von der Reformära bis zur industriellen und politischen Deutschen Doppelrevolution 1815-1845/49*, 2. Cilt, C. H. Beck, Münih, 2005, s. 10.

ticaretin temel ilkeler olarak yerleştiği söylenebilir. Üretimin ve ihracatın artmasıyla sağlanan sermaye birikimi dolaylı olarak sanayi girişimlerinin de artmasını sağlamıştır. Bu nedenle Wehler "bu devrimin (tarım devrimi) başarısı Alman sanayi devriminin temel önkoşuluydu" diyerek isabetli bir tespitte bulunmuştur.[548]

Prusya'da tarım reformunun önemli toplumsal sonuçları olmuştur. Her şeyden önce, soyluların toprak sahipliği tekelinin ortadan kalkması ile zümre ayrıcalıkları son bulmuştur. Aynı zamanda bu düzenlemelerle serfliğin kaldırılması ile *Gutsherrschaft* sistemi denge elementini kaybetmiş ve işlevsizleşmiştir.[549] Aslında sadece soyluların toprak sahibi olabilmesi uzun zamandır bir sorun haline dönüşmüştür. Monarşi uzunca bir süre soyluların toprak mülkiyeti tekeline ses çıkarmamıştır; çünkü ordu merkezli yapının ve hiyerarşinin sürdürülmesi hanedanın önceliği olmuştur. Ordudaki hiyerarşi toplumda da aynen sürmüş ve bu yapının sekteye uğramaması monarşinin güvencesinde gerçekleşmiştir. Yani Stein ve Hardenberg Reformları'na kadar *Junkerler* ve mutlakiyetçi devlet uyumu değişen güç dengesine rağmen devam etmiştir. 1794 Genel Yasası'nda dahi toprak mülkiyetine sahip olma hakkı sadece soylulara tanınan bir imtiyaz olmayı sürdürmüştür. Tarım reformuyla ise aristokrasinin bu tekeli kırılmış, burjuvazi ve köylüye de bu hak tanınmıştır. Ekim 1807'deki kararı takiben toprak satın alan devlet memurlarının, tüccarların, bankacıların ve sanayicilerin sayısı hızla artmıştır. Mülk sahibi olma tekelinin kalkmasıyla doğuştan getirilen soyluluğun toplumsal önemi azalırken, *Junkerler*in ekonomik hegemonyası da kırılmıştır. Borçlu *Junkerler*in topraklarının burjuvazi tarafından satın alınmasıyla toprak sahipliği el değiştirmeye başlamıştır.[550] Özellikle 1806-1837 ve 1875-1898 yılları arasında tarımda yaşanan krizlerde toprakta mülk sahipliği hızlı bir şekilde el değiştirmiştir.[551] Prusya'nın doğusunda 19. yüzyılın ilk

[548] Wehler, 1997, s. 10-13.
[549] Eddie, 2013, s. 330; Hintze, 1914, s. 519.
[550] Schissler, 1980, s. 96.
[551] Rosenberg, 1969, s. 14.

üç on yılı boyunca soylulara yönelik kapsamlı devlet koruma önlemlerine rağmen burjuvazinin toprak mülkiyeti artmıştır. 1856'da mevcut bulunan 12.339 malikanenin 7.023'ü toprak soylulara aittir.[552] 1880'lere gelindiğinde Prusya'da bulunan 100 dönümden büyük 15.033 özel mülkün yarısından fazlası (yüzde 52'den fazlası) burjuvazinin ve yaklaşık yüzde 48'i ise soylularındır. Ancak 1000 hektardan büyük toprakların çoğunluğu (yüzde 68'lik bir oranla) hâlâ *Junkerler*in elindedir.[553] Bu iki toprak sahibi sınıf (burjuvazi ve *Junkerler*) zamanla modern kapitalist ekonomik yöntemlerle toprağı rasyonel ve yoğun bir şekilde kullanan girişimci bir sınıfa dönüşmüşlerdir. Kocka bunu şöyle ifade etmiştir:

> "Elbe'nin doğusundaki ayrıcalıklı büyük mülk sahiplerinin (*Junker*), aslında, soylulukla – yüzyılın başından sonra toprak satın almanın mümkün olduğu ve varlıklı burjuvazinin büyük bir kısmının mülk sahibi haline geldiği- bazı burjuva kesimler arasındaki birleşmenin bir ürünü olduğu da unutulmamalıdır".[554]

Carsten da aristokrasinin, burjuva toprak sahipleriyle bütün ekonomik krizlere ve siyasi kargaşaya rağmen onlarca yıl boyunca birliğini koruyan birleşmiş (birbirine karışmış) bir grup haline geldiğini düşünmektedir.[555]

*Junkerler*in borçlanma sorunu, hem toprakların el değiştirmesi hem de iflas eden soyluların tek gelir kaynağı olarak devlet hizmetinde çalışması sonucunu doğurmuştur. Rosenberg'in "*Junkerler*in burjuvalaşması" olarak adlandırdığı bu süreçle aristokrasi değişen toplumsal koşullara uyum sağlayarak toprak sahipliği üzerinden değil devlet görevlisi olma yoluyla ekonomik ve toplumsal konumlarını sürdürmeye devam

[552] Carsten, 1990, s. 115-116.
[553] Ibid, s. 119.
[554] Jürgen Kocka, "Avrupa Modeli ve Almanya'da Durum", *19. Yüzyıl Avrupası'nda Burjuva Toplumu*, Kocka, Jürgen ve Allan Mitchell (Der.), (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 38 (aynen alınmıştır).
[555] Carsten, 1990, s. 116, 124.

etmiştir.[556] Böylece aristokrasinin sınıf karakteri değişime uğramıştır.[557] Toplumsal hiyerarşi de toprak sahipliğinden ziyade başarı, ekonomik güç ve devlet makamlarında görev yapma ekseninde şekil değiştirmeye başlamıştır.

Tarım reformunun köylüler açısında sonuçları beklenildiği gibi olumlu olmamıştır. Serfliğin sonlanması ve onun yerine ücretli emeğin gelmesi, kırsalın toplumsal yapısını değiştirmiştir. Köylülerin bir kesimi topraklarını bırakıp kentlerde talihlerini ararken, kırsalda kalan köylülerin emekleri düşük ücretlerle sömürülmeye devam etmiştir. Birçok köylü toprak sahibi olmak için ödemesi gereken tazminat miktarını ödeyememiştir. Ayrıca köylüler, hizmet yükümlülüğünden kurtulmak için tazminat olarak (*Entschädigung*) topraklarının yarısını ya da üçte birini toprak sahibine satmak zorundadır. Bu durumda ya topraklarını soylulara vermek ya da onlardan borç almak durumunda kalmışlardır. Yani köylüler ücretli emekçilere dönüşmüşler ancak toprak sahiplerine olan ekonomik bağımlılıkları sürmüştür. 1820'lerde yaşanan tarım krizi de bu bağımlılığı pekiştirmiştir.[558] Böylece sözde "köylü özgürleşmesi" (*Bauernbefreiung*), topraksız ve yoksul kırsal nüfusun artmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum, köylülerin huzursuzluğuna ve yer yer isyanlarına neden olmuştur. Sonuç olarak reformlar, her ne kadar köylülere tanıdığı haklar açısından ilerlemeci olsa da kırsalda *Junkerler*in toplumsal üstünlüğünü değiştirmemesi anlamında hâlâ muhafazakârdır. Sınırlı sayıda küçük ve orta ölçekli işletmenin yanı sıra büyük toprak sahipleri reformdan kârlı çıkmış, ekilebilir arazilerin genişlemesiyle soyluların sahip olduğu topraklar artmıştır. Böylece yasa ile toprak soylu ve köylü arasındaki sömürü ilişkisi ortadan kalkmamış, sadece yapısal olarak değişikliğe uğramıştır.[559] Bir anlamda feodal dönemin

[556] Rosenberg, 1969, s. 18; Schissler, 1980, s. 97. Bu argümanın, Wehler'in savunduğu "burjuvazinin feodalleşmesi" teziyle taban tabana zıt olduğu görülebilir.
[557] Bu noktada *Junker* sınıfının kendi içinde zengin ve yoksul kesimlerinin olduğunu hatırlatmak gerekir. Toprak sahipliğini burjuvaziye yitirenler, iflas eden ya da yoksul soylulardır. Bazı çalışmalara göre *Junker* sınıfı içinde zengin kesim bu sınıfın ancak dörtte birini oluşturmuştur. Bkz. Schissler, 1980, s. 96-98.
[558] Schissler, 1980, s. 98-104.
[559] Mieck, 1992, s. 31.

sınıf ilişkileri kapitalistleşmiştir; *Junkerler* kapitalist girişimcilere doğru hızla evrilirken, köylüler de kırsalın ücretli işçilerine dönüşmüşlerdir.

Reform hareketinin üçüncü ayağı olan mali reformlar, ekonomik krizle başa çıkmak için tasarlanmıştır. Fransa ile savaşırken Prusya devletinin borçları hızla artmıştır. Buna savaş sonrasında Fransa'ya ödenmesi gereken tazminat da eklenmiştir. Prusya bu nedenle tarihinde ilk defa 4 Şubat 1806'da *Tresorscheine* denilen kâğıt para ödemesini başlatmış ve 4 milyon Thaler değerinde parayı dolaşıma sokmuştur. Aynı zamanda demir paranın değerinin düşürülmesi yöntemi de izlenmiştir.[560] Borçlanma yoluyla devlet hazinesine gelir sağlama yönteminin yanı sıra vergi reformu yapılarak devlet kasasına yeni gelirler kazandırılmaya çalışılmıştır. Hardenberg görev süresinin başında vergi artışları, borçlanma ve diğer tedbirlerin yardımıyla devletin iflas etmesini önlemeyi başarmıştır. Ancak geçici çözümlerden ziyade her kesimi kapsayan bir vergi reformu yapılması gerekli görülmüştür. Acil mali sorunlardan doğan vergi reformunun amacı, tüm ülkedeki vergileri aynılaştırma ve tüm vatandaşlara eşit vergi uygulamasını hayata geçirmektir. Bu anlamda reform aslında *Junkerler*in ayrıcalıklarını ortadan kaldırmaya yönelik bir çabadır ve ancak kısmen gerçekleştirilebilmiştir. Mali reformun en önemli girişimi, 24 Mayıs 1812'de tasarlanan Varlık ve Gelir Vergisi (*Vermögens- und Einkommensteuer*) olmuştur. Varlık ve Gelir Vergisi ile amaçlanan, herkesten gelirinin yüzde 5'i kadar gelir vergisi ve yine herkesten bir kereye mahsus kendi belirledikleri tutarda bir varlık vergisi toplayarak devletin kasasının yeniden nefes almasını sağlamaktır.[561] Fakat toprak sahiplerinin protestoları sebebiyle gelir vergisi uygulamasına geçilememiştir. Bunun yerine bir ara çözüm olarak 1820'de Sınıf Vergisi (*Klassensteuer*) denilen bir vergi çıkarılmıştır. Buna göre tüm vatandaşlar belli bir vergi sınıfıyla

[560] C. J. Bergius, "Geschichte des Preussischen Papiergeldes", *Zeitschrift für die Gesamte Staatswissenschaft / Journal of Institutional and Theoretical Economics,* Vol. 26, No. 2/3, 1870, s. 225-232.
[561] Bergius, 1870, s. 227-229; Karl Mamroth, *Geschichte der Preußischen Staats- Besteuerung 1806-1816,* Verone Publishing House Ltd, Lefkoşa, 2016, s. 674-681.

derecelendirilecek ve her vergi sınıfı önceden belirlenmiş sabit bir tutarı ödeyecektir.[562] Vergi reformları ve devlet borçlanması ile bağlantılı olarak devletin ekonomideki konumu ve rolü değişikliğe uğramıştır. Reformlardan önce devletin topladığı vergi ordu için gerekliydi. Şimdi ise devletin devamlılığı vergiye bağlı hale gelmiştir. Bu anlamda mutlakiyetçi devletin ekonomideki merkezi rolünden kapitalist dönemin modern vergi toplayıcı devlet modeline geçiş başlamıştır.[563]

Vergi reformları kapsamında atılan bir başka adım, 26 Mayıs 1818'de çıkarılan Gümrük ve Tüketim Vergisi (*Zoll- und Verbrauchsteue*r) olmuştur. Gümrük düzenlemesi ile Prusya'da tüm iç ticaret engelleri kaldırılmış ancak transit ve dış ticaret gümrükleri yüksek bırakılmıştır. Bu düzenleme serbest ticaretle uğraşan büyük toprak sahiplerinin çıkarları ile koruyucu tarifelere ihtiyaç duyan zayıf tüccarların çıkarları arasında bir uzlaşmanın sonucudur. Tutarlı bir şekilde uygulanan Prusya gümrük vergisi (*Zollsteuer*) düzenlemesinin basit ve etkili olduğu kanıtlanmış, uygulanan bu sistem yaklaşık yarım yüzyıl boyunca diğer Alman devletlerindeki gümrük sistemi için model haline gelmiştir. Yine Prusya Gümrük Yasası 1834'de Alman Gümrük Birliği'nin (*Zollverein*) ortaya çıkmasında önemli bir faktör olmuştur.[564] Tüketim vergisi ile (*Verbrauchsteue*r) daha önce kentlerde *Akzise* adıyla alınan vergi tüm ülkede uygulamaya sokulmuştur.[565] Ülke içi ticaret de 2 Kasım 1810'deki Ticaret Vergisi Fermanı (*Gewerbesteueredikt*) ve 1811'de çıkarılan Ticaret Polisi Yasası (*Gewerbepolizeigesetz*) gibi yeni yasalarla düzenlenmiştir.[566] Ticaret Vergisi düzenlemesiyle iş yeri açmak için devletten işletme ruhsatı (*Gewerbeschein*) alma ve hazineye vergi ödeme zorunluluğu getirilmiştir. Bu

[562] Mamroth, 2016, s. 214-215.
[563] Schissler, 1982, s. 381-383.
[564] Hans-Ulrich Wehler, *Vom Feudalismus des alten Reiches bis zur defensiven Modernisierung der Reformära. 1700–1815,* C.H. Beck, Münih, 1987, s. 442-445.
[565] F. Rendschmidt, *Systematisches Repertorium der in der Gesetz-Sammlung für die Preußischen Staaten*, Georg Philipp Aderholz, Breslau, 1855, s. 842; Friedrich Cramer, Andeutungen zur Kritik der neuesten königlich preussischen Zoll-und Verbrauchssteuer Gesetzgebung, F. A. Brockhaus, Leipzig, 1819, s. 4.
[566]Ralf Gröschner, Das Überwachungsrechtsverhältnis: *Wirtschaftsüberwachung in gewerbepolizeirechtlicher Tradition und wirtschaftsverwaltungsrechtlichem Wandel*, J. C. B. Mohr, Tübingen, 1992, s. 14-16.

sayede Prusya içi ticari faaliyetler devletin denetiminde ve belli standartlarda yapılmaya başlanmıştır. Bu uygulama Alman devletleri arasında ilk defa Prusya'da başlamıştır.[567] Başlangıçta tarımın teşviki için tasarlanan ticaret reformu serbest rekabeti teşvik etmiş, yeni ticari girişimlerin gelişmesine katkıda bulunmuş ve bu sayede Prusya'nın sanayi gelişimini hazırlayan temellerden biri olmuştur.

Sonuç olarak Prusya reformlarının en temel amacı, var olan yapıları yıkmadan onlar içerisinden mutlakiyetçi devletin etkisizleşmiş yapılarını düzeltmektir.[568] Büsch, Prusya'daki reform hareketinin dönemin Avrupası'nda Fransa'dan başlayarak yayılan devrim ruhunun Prusya'ya yansıması olduğunu savunur. Ona göre aşağıdan devrime Prusya'nın cevabı yukarıdan reform olmuş ve bu şekilde Prusya modern Avrupa haritasına uyum sağlamaya çalışmıştır.[569] Reformlar, devlet idaresinin ve ordu yapısının "muhafazakâr modernizasyonu" olarak da yorumlanabilir.[570] Reformların doğrudan hedefi siyasal liberalleşme olmadığı için, monarşi-aristokrasi uzlaşısı şekil değiştirerek sürmüştür.[571] Geleneksel sınıfların ve kurumların devamlılığı sağlanarak Prusya devleti mevcut yapısını ufak tefek düzeltmelerle devam ettirmiştir. Örneğin *Junkerler*i de içeren bir toprak mülkiyeti vergisi (*Grundsteuer*) çıkarılmak istense de, toprak sahipleri ve ayrıcalıklı sınıfların itirazıyla bu vergi 1861'e dek çıkarılamamıştır.[572] Devletin bu dönemde izlediği siyaset, taşınmaz malları ve sahiplerini koruyarak bankerler, tüccarlar gibi parasal varlıkları olanların sırtına binmek olmuştur. Borçlu toprak sahipleri ekonomik krizden korunmuş, krizin faturası diğer kesimlere ödetilmiştir.[573] Sonuç olarak vergi reformları zenginleri vergilendirme ile değil, daha zayıf kesimleri vergi mükellefleri

[567] Josef Ruthig ve Stefan Storr, *Öffentliches Wirtschaftsrecht*, C. F. Müller Verlag, Heidelberg, 2008, s. 7.
[568] Koch, 2014, s. 163. Reform döneminin bir değerlendirmesi için bkz. Gordon Alexander Craig*, The End of Prussia,* University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1984, s. 8-26.
[569] Otto Büsch, "Zur preußischen Antwort auf die revolutionäre Herausforderung seit 1789. Paralipomena aus einer Diskussion", *Preussen und der Revolutionäre Herausforderung seit 1789*, Büsch, Otto ve Monika Neugebauer-Wölk (Der.), Walter de Gruyter, Berlin, 1991, s. 365.
[570] Hagemann, 2015, s. 48.
[571] Craig, 1973, s. 76-77.
[572] Carsten, 1990, s. 117.
[573] Schissler, 1982, s. 374-381.

haline getirmekle sonuçlanmıştır. Yukarıdan aşağıya uygulanan reformlar ile merkezi yönetim daha da güçlendirilirken, zengin *Junkerler*in devlet kademelerindeki ayrıcalıkları da devam etmiştir.[574] Serfliğin kaldırılması toprak soyluların aleyhine bir karar olarak görünse de aslında bu reformlar dönemin modernleşme akımına uyum sağlamanın bir zorunluluğu olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, toprak reformu ile toprakta mülkiyet hakkının herkese tanınması ve serflerin ücretli emekçilere dönüşmesi aslında değişen (kapitalistleşen) üretim ilişkilerine uyum manevralarıdır.[575] Kaldı ki toprak soyluların tahıl ihracatı ve gelirleri korunmuş, monarşi ve aristokrasi arasındaki karşılıklı bağımlılık bozulmamıştır.[576] Buna karşılık serflik bağından kurtulan köylüler özgürleşmemiş, aksine güvencesiz tarım işçilerine dönüşmüş ve topraksız kalmışlardır.[577] Ayrıca *Junkerler*in kırsalda toprakları üzerindeki yargı yetkisi 1848'e kadar devam etmiştir. Aristokrasi ve köylüler arasında feodal bağların gevşemesi, 1848 Devrimi'ni takip eden yıllarda mümkün olabilmiştir. 1850-1865 yılları arasında 640 bin köylü özgürlüğünü satın almıştır.[578] Toprak aristokrasisi 1848'den sonra bile hâlâ devlet yardımı almayı sürdürmüş, topraklarının büyük bir kısmı 1861'e kadar vergiden muaf kalmıştır.[579] Demir ve çeliğin tahıl kadar kârlı olduğunu anlayarak toprağa bağlı bir sınıf olmaktan çıkan *Junkerler*, sanayi girişimcilere dönüşerek ekonomik üstünlüklerini sürdürmüşlerdir.[580] Bu noktada kapitalistleşen aristokrasi ile burjuvazinin çıkarları da ortaklaşmaya başlamış, iki sınıf mülk sahipliğini ve toplumsal ayrıcalıklarını koruma noktasında 1848 Devrimi'nde ortak hareket etmiştir.[581] Son olarak, Prusya reformları Prusya'nın kapitalistleşen üretim ilişkilerine kendini adapte etmesinin ve

[574] Schissler, 1980, s. 100.
[575] Ibid, s. 104-105.
[576] Hintze, 1914, s. 520-522.
[577] Taylor, 2001, s. 36.
[578] Wehler, 1997, s. 13-14.
[579] Gümrük ve tüketim vergisi ödüyor; ancak *Grundsteuer* denilen toprak vergisinden muaf tutulmuşlardı. Bkz. Hintze, 1914, s. 520.
[580] Rosenberg, 1969, s. 23.
[581] Ibid, s. 26.

sanayileşmesinin zeminini oluşturmuştur. Alman coğrafyasında Prusya'nın ekonomik liderliğe yükselmesi de yine bu reformlar sayesinde mümkün olmuştur.

2.2.3. Bürokratik Mutlakiyetçilik

"Devlet oluşumunun asli özelliği bürokratikleşmedir, yani devletin toplumu yönettiği, gözlemlediği ve kendisinden gelir sağladığı araçtır" der Barnett.[582] Merkezi devlet inşası gelişip pekiştikçe bürokrasi de toplumsal bir sınıf olarak güç alanını genişletmeye başlar. Weber, devleti sınıf mücadelelerinin sergilendiği bir sahne olarak sınırlamaz; onu toprakları ve halkı üzerinde kontrolü ve etkisi olan bir kurum olarak görür. Bürokrasi sayesinde devlet, zaman içerinde artış ya da azalış gösterebilen bir otonomiye sahiptir. Devletin yapısı doğrudan ya da dolaylı olarak toplumsal sınıfları ve onların alanlarını etkiler.[583] Devlet bürokrasisi ve hâkim toplumsal sınıflar arasındaki karşılıklı ilişki, hem devletin otonomisini ve gücünü hem de hakimiyet uzlaşısını belirler. Bu karşılıklı ilişkiye göre devlet korporatist aktör rolünde, hâkim sınıflardan otonom rolde ya da ekonominin dönüştürücüsü rolünde olabilir.[584] Devletin ekonomik yapıdaki rolünü belirleyen bu ilişkidir. Dolayısıyla bürokratik yapılanma devletin egemen sınıflardan bağımsız eylem kabiliyeti oluşturması için olmazsa olmazdır. Devlet hâkim sınıflardan bağımsız olabildiği ölçüde ekonomiye müdahale etme yetkisine sahip olur. Ekonomide rolü artınca da yine hâkim sınıflardan daha da otonom hale gelir.[585] Bürokrasinin dört asli özelliği onun hiyerarşik, sürekli, gayri şahsi olması ve uzmanlığa dayanmasıdır. Bu anlamda bürokrasi, yöneticilerin kararlarını uygulama aşamasında ama

---

[582] Michael Barnett, "Tarihsel Sosyoloji ve Konstrüktivizm: Yabancılaşmış Bir Geçmiş, Birleşmiş Bir Gelecek?", (Çev: Mervenur Lüleci Karadere), *Uluslararası İlişkilerin Tarihsel Sosyolojisi*, Stephen Hobden ve John M. Hobson (Der.), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2015, Sakarya, s. 156 (aynen alınmıştır).

[583] Theda Skocpol, "Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research", *Bringing the State Back In,* Evans, P., Rueschemeyer, D., Skocpol, T. (Der.), Cambridge: Cambridge University Press, 1985, s. 3-38.

[584] Dietrich Rueschemeyer ve Peter B. Evans, "The State and Economic Transformation: Toward an Analysis of the Conditions Underlying Effective Intervention", *Bringing the State Back In,* Evans, P., Rueschemeyer, D., Skocpol, T. (Der.), Cambridge: Cambridge University Press, 1985, s. 47-49.

[585] Rueschemeyer ve Evans, 1985, s. 68.

aynı zamanda bağımsızlık ve özerklik sahibi bir otorite olarak hareket edebilir.[586] Bürokrasi doğası gereği kendi çıkarlarını devletin bekasıyla bir tutmak ve devleti sahiplenmek durumundadır.[587] Bu nedenle soyluların ya da başka bir sınıfın bürokrasi içindeki konumu dönüşür, başkalaşır.

Hohenzollern Hanedanı ve Prusya kralları, 18. yüzyılda devlet bürokrasisinin zirvesini oluşturarak sıkı bir devlet kontrolü yürütmüşlerdir. Prusya bürokrasisi en tepede *Generalkriegskommissariat* (sonradan adı *General Direktorium* olmak üzere taşra idaresi, yerel komiserlikler ve kentsel sulh yargıçları şeklinde organize olmuştur.[588] Prusya devletinde bürokrasinin giderek pekişen gücü, alan yazınında çoğu yazar tarafından kabul edilmiştir. 1815-1848 yılları arasında Prusya bürokrasisinin yönetimde başat konumda olduğunu savunan Nipperley ve Hintze, bu durumu "*Beamtenstaat*" (memurlar devleti) olarak tanımlamıştır. Kehr ise "bürokrasinin diktatörlüğü" nitelendirmesiyle bürokrasinin gücüne işaret etmiştir. Rosenberg'in "Prusya bürokratik mutlakiyetçiliği" tanımlaması da toplumsal gerçekliği iyi yansıtan bir ifade olduğu için bölüme verilen başlıkta da tercih edilmiştir.[589] Özellikle Napolyon yenilgisi sonrası girilen reform sürecinde bürokrasinin artan önemi ve etkisine vurgu yapan Mieck ise şu iddiada bulunur: "Geç mutlakiyetçi Prusya'da ekonomik olarak güçlü ve kendine güvenen bir burjuvazi sadece sınırlı bir ölçüde olduğu için, burada eğitimli bürokrasi siyasal ilerlemenin taşıyıcılığını üstlenmiştir".[590]

---

[586] Barnett, 2015, s. 156-158.
[587] W. L. Dorn, "The Prussian Bureaucracy in the Eighteenth Century", *Political Science Quarterly*, Vol. 46. No. 3, 1931, s. 408.
[588] Dorn, 1931, s. 406-407.
[589] Nipperdey, 1994, s. 336; Otto Hintze, "Der österreichische und der preussische Beamtenstaat im 17. und 18. Jahrhundert", *Historische Zeitschrift*, Vol. 86, No. 3, 1901, s. 401-444; Hermann Beck, *The Origins of the Authoritarian Welfare State in Prussia: Conservatives, Bureaucracy, and the Social Question, 1815-70*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1997, s. 125-127; Rosenberg, 1958, s. 20. Ayrıca bkz. Hermann Beck, "The Social Policies of Prussian Officials: The Bureaucracy in a New Light", *The Journal of Modern History*, Vol. 64, No. 2, 1992, s. 263-298.
[590] Mieck, 1992, s. 20 (çeviri bana aittir).

1660'lara kadar feodal parçalı bürokrasinin kilit pozisyonları soylu sınıfa ayrılmış durumdadır. Bu tarihten itibaren ise durum değişecek ve *Ständestaat*'da hâkim olan yüksek soyluların bürokraside gücü azalacaktır. Prusya krallarının sivil bürokrasi makamlarını siyasi bir koz olarak kullanmasıyla bürokraside yüksek ve aşağı soylular arasındaki sayı dengesi aşağı soylulardan yana artmıştır. Kral I. Friedrich Wilhelm *Junker* hakimiyetini kırmak için aşağı soyluları ve hatta soylu olmayanları sivil bürokrasiye almıştır. Öyle ki, 1713-1740 yılları arasında kendisinin özel kalemi ve sekreterleri soylu olmayanlardan seçilmiştir. Onun döneminde 1723'te kurulan *General Direktorium* komiserlerinin sadece 36'sı soylulardan (toplamda 118 komiser), geri kalanı ise *nouveaux arrives* denilen soylu olmayan ailelerden gelen eğitim görmüş kişilerden oluşmuştur.[591] Bu siyasetin sonucu olarak 18. yüzyıl boyunca *Junkerler* sivil bürokraside azınlıkta kalmışlardır. 1660-1740 yılları arasında sivil bürokratların yüzde 10'undan azını soylular oluşturmuştur. Hatta 1806'da bile en yüksek 60 sivil bürokratın çeyreğinden azı toprak soyludur.[592] Ancak sivil bürokraside soylu hakimiyetini ortadan kaldırmaya çalışan Prusya kralları, askeri bürokrasinin soylulardan oluşmasına özen göstermişlerdir. Gerçekten de askeri bürokrasi devlet içinde ayrı bir sınıf haline gelmiş ve ordu idaresinin her kademesi soylulardan oluşmuştur. Hanedan orduda *Junkerler*i önemli pozisyonlara getirerek onları monarşiye bağlı hale getirmeyi hedeflemiştir.

II. Friedrich'in *Junkerler*i asker-bürokratlaştırma girişiminden daha önce bahsedilmişti. Devletin güçlenmesinde monarşi ile aristokrasinin uyumunun önemli olduğunu düşünen kral, *Junkerler*i askeri bürokrasinin tüm makamlarına yerleştirmiştir. Kralın, aristokrasinin ayrıcalıklarını genişletmesi siyasi bir kumar olarak görünebilir. Bu dönemde ordunun savaşta olması (Yedi Yıl Savaşları) nedeniyle güçlü tutulması, kralın başlıca gündemi olmuştur. Askeri komuta zincirinde soyluların hakimiyeti hatırlanırsa,

[591] Rosenberg, 1958, s. 66-68.
[592] Melton, 2007, s. 84. İlerleyen dönemlerde sivil bürokraside görev alma, ordu subaylığından daha prestijli görülmeye başladıkça bürokraside görev yapan *Junkerler*in sayısı da artmıştır.

II. Friedrich'in *Junkerler*e neden taviz verdiği anlaşılacaktır. Kral, Montesquieu'nün "hükümdar yoksa soyluluk yok, soyluluk yoksa hükümdar yok" sözüne uygun davranmıştır.[593] Ordunun savaşlardaki başarıları da monarşi ile aristokrasi arasındaki çıkar birliğini sağlamlaştırmış, *Junkerler* kendilerini ordu mensupluğu ile özdeşleştirerek Prusya mutlakiyetçi devletinin sadık asker-bürokratları olmaya başlamışlardır. II. Friedrich soylulara bu tavizleri vermek zorunda kalırken aynı zamanda onların devleti ele geçirmesinden de korku duymuştur. Kral bu nedenle devleti kendi şahsında merkezileştirmiş, sadece krala hesap veren bakanlıklar kurdurmuş ve her türlü devlet işinin kontrolünü doğrudan kendisi yapmıştır.[594] Aslında I. Friedrich Wilhelm'den itibaren bürokrasinin yapmakla mükellef olduğu bütün işler kralın onayından geçtikten sonra devlet görevlilerine aktarılıyor, köylülere evlenmeleri için ruhsat ya da tüccarlara bazı ürünlerde vergi muafiyeti belgesi vermeye kadar en küçük resmî belge ve izin kralın elinden çıkıyordu.[595] II. Friedrich ise idari yapının tüm kademelerini doğrudan kendi kontrolünde toplamıştır. Kamu yönetiminden dış ilişkilere, ordu idaresinden iktisadi eylemlere kadar her karar kralın onayıyla alınmıştır. Hatta II. Friedrich ne bakanlarına ne de *Generalkriegskommissariat*'a inisiyatif alma yetkisi vermiştir. 1783 yılında Breslau yerel idarecisine yazdığı mektupta bu kurum ve kişilerin inisiyatif hakkının olmadığını ve her şeyin doğrudan kendisine rapor edilmesi gerektiğini yazmıştır. Bakanları ve bürokratlarıyla kralın tüm iletişimi yazılı raporlar aracılığıyla sağlanmıştır.[596]

Mutlakiyetçi devlet kuruluşunu tamamladıktan sonra bürokrasinin iki tarafı, yani sivil ve askeri bürokrasi arasında rekabet baş göstermiştir. Yeni bürokrat sınıf şeklinde de anılan sivil devlet memurları (*Beamtenstand*) ile toprak soylulardan oluşan subay bürokratlar (*Offizierstand*) arasındaki ayrışma, zamanla güç ve prestij rekabetine

[593] "No monarch, no nobility; no nobility, no monarch", Rosenberg, 1958, s. 158-159 (çeviri bana aittir). Hükümdarlığı döneminde *General Direktorium* başına atadığı 20 bakanın sadece bir tanesi soylu değildir. Rosenberg, 1958, s. 162.
[594] Rosenberg, 1958, s. 167-171.
[595] Dorn, 1931, s. 408-409.
[596] Ibid, s. 410-418.

evrilmiştir.[597] Bu rekabet, bir anlamda komiser-subay rekabeti olarak da nitelendirilebilir. Subaylık, askeri bürokrasinin prestijli bir makamıdır ve zengin *Junkerler* bu makamın sahipleridir. Komiserler ise sivil bürokrasinin üst kademelerine yükselmiş devlet memurlarıdır. *Generalkriegskommissariat*'a bağlı olarak vergi toplamadan sorumludurlar. Komiser olmak için eğitim şartı aranmaktadır. Dolayısıyla, komiserlik makamı burjuvalardan ve hizmet soylulardan (*Dienstadel*) oluşmaktadır. Sivil ve askeri bürokrasi arasındaki çekişme, aynı zamanda aristokrat sınıf içerisindeki toprak soylu (*Junker*) ile hizmet soylu (*Dienstadel*) ayrışmasında da kendisini gösterir. Askeri bürokrasi kadroları zengin *Junkerler*den oluşurken, sivil bürokraside çalışan soylular aslında ekonomik gücünü yitirmiş toprak sahipleridir. Ekonomik krizden olumsuz etkilenen birçok toprak sahibi, oğullarını önemli bir gelir ve kariyer kapısı olarak gördüğü devlette çalışması için eğitim almaya yollamıştır. Dolayısıyla iflas eden ya da yoksullaşan *Junker* sınıfı mensupları için monarşinin kadroları hem maddiyat hem de statü açısından önemli bir gelecek sunmuştur.[598] 1770'te devlet memurluğu sınavının getirilmesiyle, bürokrat olmak için soyluluktan ziyade yetenekli ve eğitimli olmak önem kazanmıştır. 1794'teki Genel Yasa ile yeteneğe dayalı bürokrat alımı kurumsallaşmıştır. Meritokrasi sistemine geçilmesiyle, yani soyluluğa değil yetenek ve beceriye dayalı işe alım sayesinde bürokrasi makamlarının babadan oğula geçmesinin ve aile mesleği haline gelmesinin önü alınmıştır.[599] Bu durumun toplumsal yapıda dönüştürücü etkileri olmuştur. Feodal sınıf yapısı ve hiyerarşisi bu sayede farklılığa uğramıştır. Başarı ve eğitim (*Bildung*) önem kazandıkça bireylerin sınıf hiyerarşisinde yükselmelerinin yolu devlet hizmetine girmek olmuştur. Eskiden soylu-soylu olmayan ayrımı önemliyken artık kişilerin bürokrasideki makamları onların toplumsal yaşamdaki konumlarını belirler hale gelmiştir.[600] İyi

[597] Rosenberg, 1958, s. 71.
[598] Ibid, s. 65.
[599] Ibid, s. 74-80
[600] Rosenberg, yine de soylu ve soylu olmayan bürokratların maaşlarında eşitsizlik olduğunu aktarır. (Rosenberg, 1958, s. 105) Ayrıca ordunun tüm bu bahsedilenlerden ayrı tutulduğunun altı yeniden çizilmelidir. 1806'daki reformlara kadar bu kurumun subay kadroları *Junkerler*in tekelinde olmuştur.

eğitimli bürokratlar hem monarşiden hem de toplumun genelinden farklılaşmışlardır. Yine *Bildung* eski toprak sahibi hizmet soylular ile yeni bürokrasi sınıfını birbirinden ayırarak bürokrat sınıfın aristokrasiden bağımsızlaşmasına sebep olmuştur.[601] Yeni bürokratlar aristokrat kökenli olsalar dahi sınıf bilinci ve çıkarı anlamında artık toprak soylu değillerdir. Dolayısıyla, kişisel örtüşmeler olsa da aristokrasi ve bürokrasi ayrı toplumsal sınıflar olarak ortaya çıkmıştır.

Rosenberg, Prusya'da yeni bürokrasi sınıfının (soylu olmayan bürokratlar) siyasi liderlik mücadelesini kazanarak eski-soylu bürokratların hakimiyetini bitirdiğini iddia eder. Ona göre bu olgunun birincil nedeni, yeni bürokratların kendi içlerinde tutarlı bir toplumsal sınıf olarak hareket etmelerine karşılık toprak aristokrasisinden gelenlerin sınıfsal çıkar bütünlüğünün olmamasıdır.[602] Mutlakiyetçi devlet, toprak soyluların feodal dönemde sahip oldukları çıkar birliğini bürokrasideki rolleri aracılığıyla bölmüştür. *Junkerler*in bir bölümü toprağa dayalı eski yerel hakimiyetlerinden vazgeçerek devletin askeri ve sivil bürokrasi makamlarında nüfus kazanarak eskisinden farklı bir toplumsal sınıf olmuş; devlet aygıtının etkili bir parçası olarak hizmet soylulara dönüşmüşlerdir. Böylece aristokrat sınıf içerisinde bir toprak soylu (*Adel-Junker*) ve hizmet soylu (*Dienstadel*) ayrımı ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, 18. yüzyıldan itibaren *Junkerler*den bahsederken onların heterojen bir sınıf olduğu unutulmamalıdır.[603] Soyluların bu bölünmüşlüğü onların toplumsal bir sınıf olarak bürokrasideki etkilerini azaltırken, soylu olmayan bürokratlara verilen soyluluk unvanları ile yeni bürokrasi de eski aristokrasi karşısında güçlenmiştir.[604] Toprak aristokrasisinin eskiden sahip olduğu unvan tekelinin kırılmasıyla soylu olan ile olmayan arasındaki ayrım azalmış, burjuva bürokratlar ile soylu bürokratlar devlet içinde eşit konuma gelmişlerdir. Üretim ilişkilerindeki dönüşüm

[601] Ibid, s. 186.
[602] Ibid, s. 116-117.
[603] Stephan Malinovski, "Ihr Liebster Feind. Die deutsche Sozialgeschichte und der preußische Adel", Müller, Sven Oliver, Cornelius Torp (Der.), *Das Deutsche Kaiserreich in der Kontroverse. Probleme und Perspektiven*, Vandenhoeck & Ruprecht GmbH, Göttingen, 2009, s. 217.
[604] Rosenberg, 1958, s. 137-142.

de bu durumda rol oynamıştır. Sivil bürokratlar vergi toplamadan, yani ekonomik faaliyetlerinden sorumludur. Feodal üretim ilişkilerinin dönüşümü sayesinde ordunun ekonomideki rolü ve kazancı azalırken, vergi toplama önem kazanmıştır.[605] Burjuvazinin aristokratik yaşam tarzını benimsemesi ve toprak satın alma hakkı kazanması ile de iki sınıf arasında görünürde bir farklılık kalmamıştır. Bürokrasi şemsiyesi altında burjuvazi ve aristokrasi birbirine karışmış, *Junkerler* de yeni bürokrat sınıfla (burjuvazi) karışarak hem iktisadi hem de siyasi etki alanlarını genişletmişlerdir.[606]

Bu noktada, toplumsal bir sınıf olarak bürokrasinin de monarşi ve kraldan bağımsızlaşarak otonom güç kazanması savına değinmek gerekir. 1740-1806 yılları arasında Prusya topraklarının üç katına çıkması, nüfusun artması ve bu gelişmelere bağlı olarak devletin vergi gelirlerinin artması sayesinde devlet hazinesi büyümüştür. Bu süre boyunca bürokrasinin etki alanı da git gide artmıştır. Bürokrat sınıf süreklilik arz ederek ve devlet yönetiminde bilgi birikimini devam ettirerek önemli bir güç haline gelmiştir. Bu durum maksatlı bir hareket olmasa da merkezileşmenin ve devlet yapısının yol açtığı bir sonuçtur. Her ne kadar II. Friedrich bu tehlikenin farkına vararak bürokrasiyi denetim altında tutacak önlemler almış olsa da, ondan sonra tahta çıkanlar aynı başarıyı gösterememişlerdir. Böylece bürokrasi monarşiden bağımsızlaşmış, bürokrasi ve monarşi arasındaki güç dengesi bürokrasiden yana değişmiştir.[607] Rosenberg bu durumu şu sözlerle ifade eder: "*De jure*, işe alınmış memurlar, aynı zamanda, *de facto*, bürokratik imparatorluk inşacıları ve yeni hanedan otoriterizminin güçlü ortaklarıydılar".[608] 18. yüzyılın başlarında devlette çalışan soylular kendilerine kralın hizmetkârı (*königliche Bediengte*) ya da kısaca hizmet soylu (*Dienstadel*) derken, zamanla monarşinin ve kralın etkisinin azalmasıyla kendilerini devlet hizmetkârları (*Staatesdiener*) olarak tanımlamaya

[605] İlerleyen dönemde bu üst düzey sivil bürokratların önde gelen zengin sanayicilere dönüşmeleri, hem ekonominin devlet tarafından kontrolü ve teşviki hem de sivil bürokrasinin bundaki rolü göz önüne alınınca tesadüf sayılmaz. Rosenberg, 1958, s. 83-86.
[606] Ibid, s. 147-150.
[607] Rosenberg, 1958, s. 175-179.
[608] Ibid, s. 109 (çeviri bana, vurgu yazara aittir).

başlamışlardır. Bu isim değişikliği kraldan ve hanedandan bağımsızlaşarak mutlakiyetçi devletle kendilerini bağdaştırmalarının ve aynı zamanda monarşinin gücünün ve etkisinin azalmasının dikkat çekici bir sembolüdür.[609]

Alan yazınında bazı yazarlar, 1807'den sonra bürokrasi ve aristokrasi arasında ittifak sağlandığını savunur. Monarşinin modernleşmesini isteyen ve daha fazla iktidar talep eden bürokrasinin (burjuvazi yerine) aristokrasiyle uzlaşmış olmasını ise, bürokratların çoğunun aristokrat kökenli olmasıyla açıklarlar.[610] Bu görüşe göre Prusya'nın özgünlüğü, aristokrasinin iktisadi ve askeri gücünün bürokrasi ile iç içe geçmişliğindedir.[611] 1806'da başlayan reformları takip eden dönemde mutlaki monarşinin bürokratik mutlakiyetçiliğe dönüştüğünü savunanlar da vardır. Bu görüşe göre ise reformlarla oligarşik otorite yeniden dağıtılmış, mutlakiyetçi devletin kuruluşundan beri monarşi, bürokrasi ve aristokrasi arasında süren güç mücadelesi bürokrasiden yana sonuçlanmıştır. Rosenberg'e göre bürokrasinin artan önemi ve etkisi sebebiyle monarşinin ve Prusya kralının ağırlığı azalırken, siyasal erk bürokrasinin kontrolüne geçmiştir. Ona göre, kral hâlâ sembolik olarak orada olsa da artık devlete mutlak monarşi değil oligarşik bürokrasi hâkimdir.[612] Hintze ise aristokrasinin süregelen toplumsal egemenliği ve/ya aristokrasi-bürokrasi ittifakının ülkeyi yönetmesi tezlerine karşı çıkarak üç toplumsal sınıfın çıkar birliğinden bahseder ve Prusya'daki aristokrasi, burjuvazi ve bürokrasi arasındaki kaynaşmayı "kamu görevlilerinin aristokratik-burjuva soyluluğu" (*adlig-bürgerliche Amtsaristokratie*) olarak tanımlar.[613] Fransa'daki bürokrasi oluşumu ve gelişimi ile Prusya'yı karşılaştıran Hintze'ye göre, Fransa'da bürokrasi makamlarının satışının ve ücret karşılığında miras bırakılabilmesinin serbest oluşunu bu devletin

[609] Otto Hintze, *Soziologie und Geschichte: Gesammelte Abhandlungen zur Soziologie, Politik und Theorie der Geschichte*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1982, s. 91.
[610] Schissler, 1980, s. 102-103; Carsten, 1990, s. 114-115.
[611] Dorn, 1931, s. 403.
[612] Rosenberg, 1958, s. 173-174, 209. Bismarck'ın da bir bürokrat olduğu ve şansölyeliği döneminde krallardan daha etkili olduğu hatırlanabilir.
[613] Hintze, 1982, s. 99 (çeviri bana aittir).

kasasını doldurma ihtiyacı ve Fransız burjuvazisinin bürokraside yer almak için baskı yapmasıyla açıklamak mümkündür. Prusya'da ise makam satışlarının mutlakiyetçi devletin kuruluş aşamasından itibaren yasak olması, monarşinin devlet işlerinde aristokrasiyi tercih etmesinin bir sonucudur. Monarşinin bu tercihini belirleyen esas etken ise, ordu finansmanını sağlayan grubun yine toprak soylular olması ve Prusya'da burjuvazinin monarşiyi taşıyacak kadar zengin olmamasıdır. Bu durumun doğrudan sonucu, Prusya bürokrasinin kuruluşundan itibaren aristokrat personelden oluşmasıdır. Her ne kadar I. Friedrich Wilhelm hanedanın toprak soylulara göbekten bağlı olmasının önüne geçmek maksadıyla soylu olmayanları bürokraside görevlendirme girişiminde bulunmuş olsa da, ondan sonra tahta çıkan II. Friedrich subay ve bakan kadrolarının nerdeyse tamamının soylulardan oluşmasına önem vermiştir. Stein ve Hardenberg Reformları'na kadar bürokrasi makamlarında aristokrasinin ağırlığı olmuştur. Ancak bürokraside görev alan aristokratların da kendi içlerindeki farklılıkları hatırlanabilir. Dolayısıyla, 1806'ya kadar sivil bürokrat ve asker bürokrat olarak farklılaşan soylular, feodal dönemin görece homojen sınıfından hem çıkar hem de toplumsal konum ve rol anlamında farklılaşmışlardır. Reform sürecini takiben orduda da subay tekelleri kırılan soyluların yerlerine burjuvalar dolmaya başlamıştır. Bu değişim, sivil kadrolarda (askeri kadrolardan) daha hızlı cereyan etmiştir. 19. yüzyılın yarısına gelindiğinde burjuvazi soyluları bazı makamlarda sayıca geçmiştir. Bu sayede soylu-soylu olmayan bürokrat ayrımı azalmış, burjuvazi ve aristokrasi ortak bir bürokrat kimliğinde kaynaşmıştır.[614]

Hintze'nin iddiasını Gillis de savunur. 19. yüzyılda bürokrasi ve aristokrasi arasında çıkar birliği olduğu savını masaya yatıran Gillis'e göre, Prusya bürokrasisi ve toprak aristokrasisi arasındaki karşılıklı ilişki farklı ama iç içe geçen üç evrede açıklanabilir: Birinci evre 1780-1830, ikinci evre 1830-1870 ve son evre 1870-1918

[614] Ibid, s. 97-100.

yılları arasındaki dönemdir.[615] İlk dönemde hizmet soylular (*Dienstadel*) kendilerini hem kurumsal hem de toplumsal olarak feodal aristokrasiden (*Landadel*) kurtarmaya başlamışlardır. 1780'lere kadar bürokrasi makamlarında hâkim olan toprak soylu tekeli, yeni ortaya çıkan hizmet soyluluğu (*Dienstadel* ya da yeni soylu *Neuadel*) tarafından kırılmış ve iki taraf arasında rekabet başlamıştır. Zamanla bürokraside hizmet soyluların sayısı toprak soylulardan (*Landadel*) daha fazla artmaya başlamıştır.[616] Mutlakiyetçi devlet merkezileştikçe ve feodal dönemin parçalı egemenlik alanları tek bir merkezi devlet çatısı altına birleştikçe bürokrasinin de toplumsal konumu ve önemi artmıştır. 1794 Genel Yasası'yla devlet çalışanlarına toprak soylulardan ve burjuvaziden ayrı bir yasal statü ve kurumsal yapı kazandırılmıştır. Ordu ile sivil bürokrasi devletin ayrılmaz ve ayrıcalıklı bir parçası kabul edilmiştir. Böylece aslında fiilen gerçekleşmiş bir durum yasayla da tanınmıştır. Bürokrasinin artan önemi ve kurumsal ayrıcalıkları sayesinde toprak soyluların ayrıcalık tekeli ortadan kalkmış; devlet memuru olan ile olmayan arasındaki ayrım memurlar arasındaki soylu-soylu olmayan ayrımından daha önemli hale gelmiştir. Bir başka deyişle, bürokrasinin artan prestiji sayesinde soylu sınıfa mensup memurlar kendilerini aristokrasiden ziyade bürokrasi sınıfının üyesi olarak tanımlamaya başlamışlardır. Böylece aristokrasi ve bürokrasi arasındaki ilişki değişmeye başlamıştır.[617] Önceden belirtildiği gibi, 1807'de Ekim Fermanı ile toprak mülkiyetinin aristokrasinin münhasır hakkı olması kaldırılınca iflas eden soyluların toprakları soylu olmayanlar tarafından satın alınmaya başlanmıştır. Napolyon savaşlarının getirdiği yıkım kırsalda mali kayıplara ve ekonomik bunalıma sebep olmuş; iflas eden toprak sahiplerinin sayısı hızla artmıştır. Böylece bu tarihten itibaren diğer sınıflara toprak satışları

[615] John R. Gillis, "Aristocracy and Bureaucracy in Nineteenth-Century Prussia", *Past & Present*, No. 41, 1968, 106-128.
[616] 1794-1806 yılları arasında yüksek idari memurların yüzde 36'sını yeni soylular oluşturuyordu. Gillis, 1968, s. 110.
[617] Ibid, s. 106-111.

hızlanmıştır.[618] Toprağını yitiren soyluların tek gelir kaynağı, devlette çalışmak olmuştur. Yine 1807'deki reformla ordu subaylığı da soyluların tekelinden çıkarılarak başarı ve yetenek kriteri konmuştur. Tüm bu düzenlemelerle toprak aristokrasisi için bürokrat olmak daha da önem kazanmış ve bürokrasi içinde hizmet soyluların (*Dienstadel*) sayısı artış göstermiştir.[619] Eskiden *Junkerler* kendilerini birincil olarak soylulukla (ve toprak sahipliğiyle), ikincil olarak ordu subaylığı ve/ya devlet hizmeti ile tanımlarken bu durum devlette çalışmanın en önemli geçim aracı olmaya başlamasıyla tersine dönmüştür. 1830-1870 arasındaki ikinci evreyi Gillis geçiş dönemi olarak nitelendirir. Bu döneme kadar yaşanan toplumsal dönüşümler bürokrat sınıfın kimliğini de dönüştürmüştür. Hem aristokrat sınıfın hem de bürokrat sınıfın kendi içinde yaşadığı değişiklikler, iki sınıfın birbiriyle olan ilişkisini de değişime uğratmıştır. Sanayileşme ve kentleşmeye bağlı olarak değişen toplumsal yapı anlamında 1830'lar bir geçiş dönemi olmuştur. Alman Birliği'nin kurulduğu döneme gelindiğinde toprak soylu aristokrasi, sanayi ve ticaret burjuvazisi ile yüksek bürokrat sınıf arasındaki toplumsal ayrımlar çok azalmış, devlet bürokrasisi, ordu subayları ve büyük burjuva birlikte görece homojen bir üst tabakayı oluşturmuşlardır.[620] Önceleri aristokrasiyle anılan zenginlik ve eğitim gibi özellikler artık bu üst sınıfın özellikleri olarak anılır olmuştur. 1870'e gelindiğinde ise Gillis geçiş sürecinin sona erdiğini ve bürokraside hem hizmet soylu (*Dienstadel*) hem toprak soylu (*Landadel*) hem de esnaf, zanaatkâr gibi küçük burjuvazinin üniversite eğitimini tamamlamış çocuklarının yer aldığını iddia eder.[621] Zenginliğin toplumsal statünün tek belirleyicisi olduğu bu dönemde, devlet memurluğu tüm toplumsal sınıflar için bir çekim alanı yaratmıştır. 19. yüzyılın sonunda Prusya bürokrasisi artık toplumun en üst

[618] 1855'te toprakların yüzde 55'i soyluların elindedir. Bu oran 1889'da yüzde 32'ye düşmüştür. Gillis, 1968, s. 113.
[619] Üniversitede hukuk eğitimi alarak memuriyete hazırlanan *Junker* çocuklarının sayısı 1820-1870 yılları arasında yüzde 7'den 15'e yükselmiştir. Aynı yıllar arasında idari pozisyonlardaki aristokrat sayısı 1820'de yüzde 24, 1831'de yüzde 29, 1842'de yüzde 30 ve 1852'de yüzde 32 olarak artmıştır. Gillis, 1968, s. 112-114.
[620] Ibid, s. 108.
[621] Ibid, s. 116.

tabakasını oluşturmaktadır. Rosenberg gibi bazı tarihçiler bu durumu aristokrasinin burjuvalaşması olarak tanımlarken, Wehler, Kocka gibi diğerleri de orta sınıfın feodalleşmesi olarak yorumlamışlardır. Aslında gerçekleşen her ikisi de değildir. Bürokraside yaşanan dönüşüm bir toplumsal sınıfın diğerine hâkim olması ya da kendi değerler sistemini dayatması değil, aralarında vardıkları toplumsal bir uzlaşıdır. Her iki grup da (bürokrasi ve aristokrasi) zenginliğin tek statü sembolü olmasıyla, sanayi ve ticaret burjuvazisiyle birlikte zenginlik ortak paydasında birleşmişlerdir.[622] Toprak soylular feodal muhafazakârlıktan uzaklaşarak ekonomik olarak bürokrasiye ve sanayi burjuvazisine bağlı hale gelmişlerdir. Üretim ilişkilerinde ve devletin uluslararası sistemdeki konumunda yaşanacak her türlü değişiklik ortak ekonomik çıkarları zedeleyebileceği için, bu sınıflar çıkar birliği yapmışlardır. Bu sebeple sanayi ve tarım ekonomisinin çıkarları dengeli bir biçimde korunmaya çalışılmıştır.[623]

Özetlenecek olursa, Prusya bürokrasisinin 18. yüzyılın ilk çeyreğinde I. Friedrich Wilhelm tarafından kurulduğu söylenebilir. II. Friedrich zamanında bürokrasi vergi toplama, ordunun finansmanı ve geliştirilmesi, Ruhr ve Silezya bölgelerinin maden sanayine açılması, Britanya'dan getirilen ileri tarım yöntemlerinin uygulanması gibi önemli işlere önderlik ederek Prusya'nın sanayileşmesini ve kapitalist sisteme uyumunu sağlayan güç olmuştur.[624] Stein ve Hardenberg Reformları zamanında değişen koşullara uyum sağlayan bürokrasi, 19. yüzyılın ilk yarısında Prusya toplumunda önemli ve belirleyici bir konuma yükselmiştir. Bu dönemde toprak sahibi sınıf kendi içinde iki şekilde bölünmüştür. İlki, bürokraside makam sahibi olan ve olmayan ayrımıdır. Devlet hizmetinde (hem sivil hem askeri alanda) çalışmaya başlayanlar ile sadece tarımla

[622] Avusturya'da feodalizmden kapitalistleşme geçiş sürecinde, iktisadi ve toplumsal alanı düzenlemede bürokrasinin rolüne dikkat çeken ilginç bir çalışma için bkz: İsmail Bahadır Turan, "Avusturya'da Kapitalizmin İnşası Sürecinde Kamu Personel Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Yeni Kamu İşletmeciliği Bağlamında Dönüşümü", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 72, No. 1, 2017, s. 1-33.
[623] Gillis, 1968, s. 123-128.
[624] Dorn, 1931, s. 404.

uğraşmaya devam edenler[625] arasında çıkar, gelir ve prestij farklılaşması baş göstermiştir.[626] İkinci olarak ise, aristokrat kökenli olup devlet makamlarında çalışanlar arasında da sivil bürokrat-asker bürokrat ayrımı başlamıştır. Asker bürokratlar zengin toprak soylulardan oluşurken, sivil bürokratlar genelde yoksullaşan ve devlet kapısını yeni bir imkân olarak gören toprak soylulardan oluşmuştur. Sivil bürokraside soyluluk şartının kaldırılması ve yetenek ile eğitim şartının getirilmesi ile sivil bürokratlar asker bürokratlardan farklılaşmışlardır. Aristokrasinin kendi içindeki bu ayrışmaların yanı sıra yetenek ve sınavla bürokrat olunabildiğinden beri soyluluğun genel olarak toplumsal bir ağırlığı kalmamıştır. Ekim 1807'de çıkarılan ve *Junkerler*in toprak sahipliği tekeline son veren yasa (*Oktoberedikt*) hatırlanırsa, *Junker* sınıfı ve bürokrasinin kişisel eşleşmeler olsa da aynı sınıf olmadığı ve aynı sınıfsal çıkarları gütmediği görülecektir.[627] Reformları gerçekleştiren Stein ve Hardenberg bile aslında toprak soylu bürokratlardır. Bu ikisi, soyluların sınıf çıkarlarının değişmesinin ve kendilerini aristokrattan ziyade bürokrat olarak tanımlamalarının iyi birer örneğidir. 1806 yasasının anlamı da zaten bürokrasinin *de facto* hakimiyetinin yasalaşmasıdır.[628] Bu tarihten itibaren topluma egemen olan aristokrasi-monarşi uzlaşısı değil bürokrasidir.[629]

Bürokrasinin Prusya'daki siyasi ve iktisadi yaşama yön verici rolü alan yazınında kabul görürken, bu sınıfının bileşenleri tartışmaya açık olmuştur. Bürokrasinin mayası,

[625] Sadece tarımla uğraşanlar da aslında homojen bir grup oluşturmazlar; kendi içlerinde modern tekniklerle kapitalist tarıma geçenler ile hâlâ geleneksel tarım üretimi yapanlar olarak farklılaşırlar.
[626] Toplumda *Bildung*'un artan önemi, toplumsal prestij algısını da değiştirmiştir. Artık bürokrat olmayan *Junkerler* eğitimsiz ve kültürsüz görülürken, bürokratlar eğitimli ve aydın bir sınıf olarak toplumda daha prestijli bir konumdalardır. Rosenberg, 1958, s. 211-213.
[627] Genelde yüksek bürokraside soyluların konumlarını korudukları, devlet hizmetlisi olan (hem subay hem bürokrat) zengin toprak sahiplerinin hızlı terfi ettirildiği ve bürokrasi kademelerinde diğerlerine kıyasla daha hızlı yükseldikleri bilgisi *Junkerler*in süregelen hakimiyeti tezini pekiştirmek için söylenir. Bu bilgi doğrudur da. Örneğin 1910'da 11 Prusya bakanından 9'u ve diplomatların büyük çoğunluğu (467 diplomatın 271'i) toprak soyludur. (Wehler, 1997, s. 69) Aynı şekilde soylular ordu bürokrasisinde de konumlarını korumaya devam etmişlerdir. 1913 yılında subay kadrolarının yüzde 35'i soylulardan oluşmaktadır. (Malinovski, 2009, s. 212) Ancak bu verileri değerlendirirken mevcudiyetin bilinci belirlediği hatırlanmalıdır. Bu kişiler köken olarak aristokrat olsalar da sınıf bilinci olarak bürokrattırlar.
[628] Reformlara rağmen ordudaki dönüşüm daha ağır ve zor olmuştur. Ordu kadrolarında *Junker* hakimiyeti daha uzun süre devam etmiştir.
[629] Rosenberg, 1958, s. 191-199.

başlarda toprak soylulardır. Ancak monarşi kurumlarıyla kaynaşmanın neticesinde ortaya farklı bir karışım çıkmıştır. İlerleyen dönemde bu karışıma burjuvazinin de güçlü kesimi eklenmiştir. Bu noktada Hintze ile başlayan gelenek takip edilerek, devlet hizmetinde çalışan toprak soylularla orta sınıfın (burjuvazinin) birbiriyle karışarak yeni yönetici sınıfı oluşturduğu savunulmaktadır. Bu bağlamda alan yazınında uzun bir süre egemen paradigma olan *Sonderweg* tezi ve bu tezin "*Junker* hakimiyetinin sürekliliği" önermesi yeniden gözden geçirilmelidir. Genellikle İngiltere ve Fransa ile yapılan karşılaştırmalara dayanan bu önerme Prusya gerçekliği ile örtüşmemektedir. Prusya'da *Junkerler* tek başına egemen sınıfı oluşturmazlar. Prusya aristokrasisi, iktidarı monarşi ve (çeşitli toplumsal paydaşlardan oluşan) bürokrasiyle paylaşarak bir elit ittifakının parçası olmuştur. Bu sınıf ittifakı ise zaman içerisinde güç dengesine bağlı olarak sürekli değişmiştir.[630]

2.2.4. Burjuvazi

Kocka, burjuvazinin 18. yüzyıl Aydınlanma geleneği içinden çıktığını savunarak bu sınıfı özel kılan şeyin aristokrasiden ve monarşiden (*ancien regime*) kritik bir uzaklıkta durması ve bu sınıfların ayrıcalıklarına itiraz etmesi olduğunu söyler.[631] 1789 Fransız Devrimi'nden Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemi Avrupa'da orta sınıfın yüzyılı olarak tanımlayan Kocka, bu dönemi üç ana bölüme ayırır. İlki, 18. yüzyılın son on yıllarından başlayarak 1840'lara kadar süren burjuvazinin yükseliş evresidir. Bu evrede burjuvazinin talepleri sayesinde mutlakiyetçi iktidarın gücü sınırlanmaya ve toprak soylu sınıfın ayrıcalıkları aşınmaya başlamıştır. İkincisi, 1840'lardan 1870'lere uzanan burjuvazinin gücünün zirveye ulaştığı dönemdir. Aristokrasinin ayrıcalıkları tamamen ortadan kaldırılmamışsa da burjuvazinin toplumsal gücü ve üstünlüğü ortaya çıkmıştır.

[630] Schissler, 1980, s. 112-114.
[631] Kocka, 2015, s. 15-19.

Üçüncü ve son evre ise, 1870'lerden Birinci Dünya Savaşı'na kadarki süreçte burjuvazinin kendini savunmak zorunda kaldığı dönemdir.[632] Kocka, Avrupa için bu genellemeleri yaparken Alman coğrafyasında burjuvazinin (*Bürgertum*) küçük bir azınlık olduğunu iddia eder:

> "19. yüzyılın ikinci yarısında *Bürgertum*, Almanya'daki ekonomik olarak etkin nüfusun yaklaşık yüzde dördünü oluşturuyordu ve aileleriyle birlikte tüm nüfusun (küçük bir artış eğilimiyle) yüzde beşini teşkil ediyordu".[633]

Ona göre, 19. yüzyılda Alman burjuvazisi bir toplumsal formasyon olarak toplumun geri kalan kesimini etkileme ve bütünleştirme kapasitesi açısından zayıf kalmıştır.[634] Lukacs da Prusya'da burjuvazinin toplumsal ve siyasal anlamda zayıf bir sınıf olduğunu savunur:

> "Doğal olarak, böyle bir ülkeden zengin, bağımsız ve güçlü bir kentsoyluluk ve ona uygun ilerici devrimci bir aydın sınıfı gelişmeyecekti. Kentsoylu ve küçük-kentsoylu sınıflar ekonomik olarak saraylara batı Avrupa'daki herhangi bir yerde olduğundan daha fazla bağımlıydı."[635]

Gerçekten de Alman tarih yazınındaki yaygın kanı, diğer Batı Avrupa toplumlarından farklı olarak Prusya'da burjuvazinin zayıf olduğu ve bu sınıf üzerinde aristokrasinin siyasal tahakkümünün bulunduğu yönündedir.[636] Bu noktada *Sonderweg* tezinin burjuvazinin feodalleşmesinden bahsettiği hatırlanabilir. Bu teze göre, Alman coğrafyasında burjuvazinin zayıf olması nedeniyle geleneksel toprak sahibi sınıf iktidarını sürdürebilmiştir. Burjuvazinin zayıf olmasının nedeni olarak da Almanya'nın geç sanayileşmesi ve 1848 Devrimi'nin başarısız olması gösterilir. Yine bu teze göre,

---

[632] Ibid, s. 26-32.
[633] Ibid, s. 14 (aynen alınmıştır).
[634] Ibid, s. 46.
[635] Georg Lukacs, *Aklın Yıkımı* (Birinci Kitap), (Çev: Ayşen Tekşen Kapkın), Payel Yayınları, İstanbul, 2006, s. 46 (aynen alınmıştır).
[636] Bkz. Wehler, 1981; 1983; 1997; 1987; 2005. Ayrıca Wehler'in şu eserine de bkz. Hans-Ulrich Wehler, *Scheidewege der deutschen Geschichte: von der Reformation bis zur Wende 1517-1989*, C. H. Beck, Münih, 1995. Rosenberg, 1978, s. 24-83; Gerhard Ritter, *Europa und die deutsche Frage: Betrachtungen über die geschichtliche Eigenart des deutschen Staatsdenkens*, Münchner Verlag, Münih, 1948; Kocka, Jürgen, "Das Problem der Nation in der deutschen Geschichte 1870-1945", *Geschichte und Aufklärung*, Göttingen, 1989.

Alman burjuvazisi toprak soyluların egemenliğini kırmak yerine bu sınıfla ve monarşik devletle uzlaşma yoluna gitmiştir. Böylece burjuva sınıfı iktisadi çıkarlarını yerleşik feodal düzen içinde sürdürmüş; kendi değerlerini topluma kabul ettirmek yerine toprak soyluların değer sistemini ve yaşam tarzını benimsemiştir. "Burjuvazinin feodalleşmesi" ile kastedilen budur. Bu tezin önemli savunucularından Kocka, Prusya burjuvazisini (*Bürgertum*) Fransız ve İngiliz benzerleriyle karşılaştırarak Prusya'yı Avrupa'daki gelişmelerden ayıran üç önemli farklılık olduğunu savunur. İlk olarak, Prusya'da burjuvazi siyasal iktidarı (İngiltere ve Fransa'da olduğundan daha fazla) soylulukla paylaşmak zorunda kalmıştır. İkinci olarak, İngiltere ve Fransa'da aristokrasi ile burjuvazinin üst tabakaları, Prusya'dan farklı bir şekilde, burjuvazinin daha güçlü olduğu koşullarda iç içe geçmiştir. Buna bağlı olarak da Prusya'nın üçüncü farkı, bu coğrafyada soylular ve burjuvalar arasındaki iç içe geçmişliğin ve ortak yaşayışın Fransa ve İngiltere'den daha az olmasıdır. Böylece Kocka, bir "pan-Avrupa fenomeni" olarak adlandırdığı soyluluk ile yukarı orta sınıfın yeni bir elit yaratacak şekilde kaynaşmasının Prusya'da gerçekleşmediğini savunur.[637] Bu noktada Kocka, Alman burjuvazinin devletle olan özel ilişkisinin de altını çizer. Ona göre Prusya'daki güçlü bürokratik gelenek sayesinde liberaller ve burjuvalar nadiren hükümete karşı tavır almış, genelde devletçi bir karakterde olmuşlardır.[638]

Prusya'da burjuvazinin zayıflığını savunan Kaelble de Alman burjuvazisinin kendi içerisinde türdeş bir toplumsal grup oluşturmamasına vurgu yapar. Ona göre, *Bürgertum* kendi içerisinde *Wirtschaftsbürgertum* (iktisadi burjuvazi, kapitalist girişimciler) ve *Bildungsbürgertum* (eğitimli burjuvazi yani beyaz yakalılar) olmak üzere ikiye ayrılır. Burjuva sınıfı içerisinde mevcut olan bu ayrılık, bir toplumsal sınıf olarak burjuvaziyi aristokrasiye karşı daha da zayıf kılmıştır. Bir bütün olarak burjuvazi kapalı

[637] Kocka, 2015, s. 39-40.
[638] Ibid, s. 41-45.

ve bütünleşmiş bir toplumsal sınıf değildir. Hem toplumsal hem coğrafi dağınıklığı yüzünden Alman burjuvazisi (diğer Batı Avrupa ülkelerinden farklı olarak) bölünmüştür. Neticede Alman burjuva sınıfı, bükemediği el olan aristokrasiyle siyasal olarak uzlaşı sağlamış ve işbirliği yapmıştır. Kaelble'ye göre, burjuvazinin toprak sahibi aristokrasi ile ittifak kurmasının en önemli nedeni soyluluğun değerlerini ve hayat tarzını kabul etmesi ve "feodal-kapitalist bir elit içinde toprak aristokrasisiyle tam olarak kaynaşması"dır. Yazara göre bu durum, burjuvazinin aristokratik nişan ve unvanları tercih etmesi şeklinde kendini göstermiştir.[639] Burjuvazinin bu eğiliminde, devletin toplumsal yaşama müdahale ederek sınıf hiyerarşisini yönlendirmeye yönelik düzenlemeler yapması da rol oynamıştır. Prusya monarşisi zenginlik ve gelir kaynaklı farklılıkların ötesine geçen karmaşık bir nişan ve unvan sistemi aracılığıyla Alman burjuvazisini parçalayarak kontrol altında tutmada başarılı olmuştur.[640]

Burjuvazinin feodalleşmesi, yani burjuvazinin toprak ve makam satın alarak aristokrasiye benzediği iddiası, yapılan bazı araştırmalar ve bulgular ışığında asılsız görünmektedir. 1806'dan itibaren burjuvazi toprak mülkiyeti edinme hakkına sahip olmuştur ve bu tarihten itibaren topraklarını satmak zorunda kalan, iflas eden *Junkerler*in topraklarını yatırım, ticaret veya sanayi kullanımı için satın almaya başlamışlardır. Yani burjuvazinin toprak mülkiyeti edinmesini onun aristokrasiye öykünmesi olarak yorumlamak anlamlı değildir. Burjuvazinin makam veya unvan satın alması da güç ve prestij için yapılan eylemler olarak görülebilir. Ayrıca bazı araştırmaların gösterdiği üzere, aristokrat geçmişi olmayan zengin girişimcilerin sadece yüzde 25'i toprak satın alarak büyük toprak sahibi olmuşlar, bunların da çocuklarının yalnızca yüzde 6'sı tam

[639] Langewiesche de devletin aristokratik ve askeri yapısının burjuva sınıfına da nüksettiğini iddia eder. Bu tezini savunmak için burjuvazinin en üst temsilcilerinden ve elektrik sanayinin öncülerinden olan Werner Siemens'in Prusya ordusunda subay unvanı almak için çabalamasını örnek gösterir. Bkz. Dieter Langewiesche, "Liberalizm ve Avrupa'da Orta Sınıflar", *19. Yüzyıl Avrupası'nda Burjuva Toplumu*, Jürgen Kocka ve Allan Mitchell (Der.), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 73.

[640] Hartmut Kaelble, "Fransız Bourgeoisie ve Alman Bürgertum, 1870-1914", *19. Yüzyıl Avrupası'nda Burjuva Toplumu*, Kocka, Jürgen ve Allan Mitchell (Der.), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 269-292.

zamanlı toprak sahipliği yapmıştır.[641] Alman iş elitlerinin babalarının mesleki geçmişlerinin dağılımını gösteren şu tabloya bakılabilir:

	1800-1870	**1871-1914**	**1918-1933**
İş adamı	% 54	% 53	% 53
Zanaatkâr	% 24	% 20	% 16
Memur	% 15	% 16	% 12
Toprak Sahibi	% 2	% 2	% 4

Bu tabloya göre de zengin girişimcilerin çoğu şehirli iş insanlarının çocuklarıdır. İş elitlerinin çok az bir kesimi toprak sahibi babaya sahiptir.[642] Benzer bir biçimde soylu unvanı alma konusunda da araştırmalar *Sonderweg* tezinin önerdiğinden farklı bir resim vermektedir. Alman İmparatorluğu'nda 1890-1918 yılları arasında sanayi, bankacılık ve ticaret alanlarıyla uğraşan ülkenin en zengin 502 multimilyoneri üzerine araştırma yapan Augustine-Perez, "Alman burjuvazisinin feodalleşmesi" tezini teste tâbi tutarak yaptığı inceleme sonunda bu tezin birçok açıdan yanlışlık içerdiğini iddia etmiştir. Sanayiciler, tüccarlar ve bankacılar gibi toplumsal hiyerarşide yükselen yeni elitler, feodal elitlere öykünme maksadıyla değil, yeni statülerini belgelemek ve meşrulaştırmak için malikane, konak ve unvan satın almaya başlamışlardır. Bu araştırmanın bulgularına göre, Almanya'nın en zengin 502 iş insanının 385'inin (yüzde 76.7) asalet unvanı yoktur. Bu zenginlerin onda birinden daha azı büyük toprak sahibi ya da subay gibi geleneksel elitlerin kızlarıyla evlenmiştir. Burjuva yaşam tarzı, eski elitlerin yaşayışlarının bazı unsurlarını taşısa da bunlar çoğunlukla semboliktir. Burjuvazi, toplumsal hiyerarşideki yükselişini bu sembollerle ilan etmiştir. Augustine-Perez'e göre bu dönemin zenginleri

[641] Blackbourn ve Eley, 1984, s. 54.
[642] Graeme Gill, *Bourgeoisie, State and Democracy*, Oxford University Press, New York, 2008, s. 29.

incelendiğinde yeni elitlerin ve burjuvazinin en ayırt edici özelliği ekonomik başarıya ve kapitalizme olan güçlü bağlılıklarıdır.[643]

Yine alan yazınındaki hâkim kanının tersine Straubel, Prusya'da burjuvazinin iktisadi ve siyasi anlamda zayıf bir sınıf olduğu tezini şüpheli bulur. 1808 yılında Magdeburglu 113 tüccarın ortalama geliri 2.450 Thaler iken 92 memurun gelir ortalaması yaklaşık 1.800 Thaler'dir. Yine Frankfurt ve Potsdam'da en pahalı mülklere sahip olanlar burjuva sınıfındandır. Dolayısıyla, Straubel'e göre 19. yüzyılda Prusya'da burjuvazisi ekonomik olarak zayıf bir sınıf olmamıştır.[644] Burjuvazi ile monarşi arasındaki ilişkiyi inceleyen Gill de burjuva sınıfının siyasi anlamda zayıf bir sınıf olmadığını, tersine bu sınıfın devlet içerisinde etkili olduğunu savunur. Her ne kadar ekonomi 19. yüzyılın sonlarına kadar büyük ölçüde tarıma dayalı olmaya devam etse ve büyük toprak sahiplerinin geleneksel hakimiyetleri kırsalda sürse de, bunun paralelinde yeni bir iktisadi ve toplumsal sistem oluşmaya başlamıştır. Gill'e göre, *Junker* hakimiyeti tezi burjuvazinin gelişmesini, şehirleşmeyi ve sanayileşmeyi gölgede bırakmamalıdır. Alman burjuvazisi, 1820'li ve 1830'lu yıllarda, özellikle Ren bölgesindeki kömür kaynaklarına dayalı sanayileşme sayesinde büyümüştür. Bu coğrafyada sanayileşmenin ve artan ticaretin en önemli göstergelerinden biri, 1834'te kurulan Gümrük Birliği'dir (*Zollverein*). Sanayileşme sürecinin başlarında burjuvazinin ihtiyaç duyduğu kaynakları sağlayan kurum mutlakiyetçi devlet olduğu için, bu yeni sınıfın gelişimi monarşiye dayalı başlamıştır. Buna ek olarak vergilendirme ve düzenleme gibi ekonomik işleyişi doğrudan etkileyen araçlar (lisanslar, sözleşmeler vb.) devletin elinde olduğu için, devlet ekonominin en önemli aktörüdür. Devletin korumacılık ya da serbest ticaret tercihleri ile ekonomi dışı aktiviteleri, burjuvazinin çıkarlarını doğrudan etkileyebilecek

[643] Dolores L. Augustine-Perez, "Very Wealthy Businessmen in Imperial Germany", *Journal of Social History*, Vol. 22, No. 2, 1988, s. 303-315.
[644] Rolf Straubel, "Preußische Kaufleute und Beamten um 1800. Ausgewählte Aspekte ihrer sozialen, wirtschaftlichen undgesellschaftlichen Lage", *Wirtschaft, Wissenschaft und Bildung in Preußen*, Kaufhold, Karl Heinrich, Bernd Sösemann (Der.), Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1998, s. 187-189.

niteliktedir.[645] Bu anlamda monarşinin burjuvaziyle kurduğu ilişkili Prusya'da oluşmakta olan burjuvazinin karakterini ve sınırlarını doğrudan belirlemiştir denebilir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, Alman burjuvazisinin devletle kurduğu ilişkinin Fransız ve İngiliz burjuvazisinin kendi devletleriyle kurdukları ilişkiye paralellik göstermesidir. Tüm bu devletlerde burjuvazi ekonomik gelişme ve zenginlik için devlet desteği almış ve devletin kaynaklarını kullanmıştır. Bu anlamda Prusya burjuvazisi farklı değildir.[646]

Bu bölümde incelenen gelişmeler ve yapısal dönüşümler ışığında, toprağa dayalı üretim ilişkilerinin kapitalistleşmeye başlamasıyla Avrupa kıtasında mutlakiyetçi devletlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Alman coğrafyasında da feodal dönemin iktisadi ve siyasi parçalılığı yerini Prusya Krallığı ekseninde gelişen ve büyüyen merkezi devlete bırakmıştır. Prusya monarşisi *Junkerler*e mali olarak bağımlı kurulduğu için, feodal dönemin geleneksel toprak soylu sınıfı devletle ortaklığı sayesinde güçlü bir sınıf olarak varlığını bu dönemde de sürdürmüştür. Ancak askeri ve mali merkezileşme pekiştikçe zoru ve sermayeyi tek elde toplamayı başaran monarşinin soylulara bağımlılığı azalmıştır. Bunun sonucunda aristokrasi ve monarşi arasındaki güç dengesi monarşi lehine değişmiştir. Aristokrasi, değişen toplumsal koşullara uyum sağlayarak sınıfsal çıkarlarını devletin bekasına bağlı olarak yeniden tanımlamıştır. *Generalkriegskommissariat* kurumunu merkeze alarak büyüyen Prusya mutlakiyetçi devletinde yönetimin, idarenin, ekonominin ve şiddet tekelinin tek merkezde toplanmasıyla monarşi yeni bir bürokratik yapıya dönüşmüştür. Eskinin toprak sahibi sınıfı *Junkerler*, merkezi devletin ordu ve bürokrasisinde çalışarak yeni dönemin bürokratlarına dönüşmüşlerdir. Üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşüme bağlı ortaya çıkan burjuva sınıfı da bu dönemde toplumsal gücünü yavaş yavaş kazanmaya başlamıştır.

[645] Gill, 2008, s. 182.
[646] Ibid, s. 200-225.

Buraya kadar Prusya Krallığı içerisinde yaşanan toplumsal gelişmeler ve dönüşümler incelenmiştir. Bir sonraki bölümde siyasi birliğe giden yolda Prusya'nın Alman coğrafyasında liderliği nasıl ele geçirdiği ve Alman İmparatorluğu'nun kuruluşunun tarihsel toplumsal nedenleri analiz edilecektir. Bunu takiben Alman İmparatorluğu'nun yapısı ve üretim ilişkileri, toplumsal sınıflar, siyasi partiler ve sömürgecilik bağlamında ele alınacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KAPİTALİZM, YUKARIDAN DEVRİM ve ULUS-DEVLET

Avrupa kıtasında üretim ilişkilerinin kapitalist dönüşümüyle birlikte sermaye merkezileşip yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu gelişmenin doğrudan bir sonucu olarak Avrupa devletleri sömürge arayışına girmişlerdir. Yayılmacılık, Amin'in ifadesiyle "pazar arayışının, meta veya sermaye pazarları arayışının dolaysız bir ifadesi" olarak belirmiştir.[647] Hem ucuz işgücü ve hammadde ihtiyacını karşılamak hem de üretilen mallara yeni pazarlar bulabilmek için başlayan sömürgecilik yarışı neticesinde kapitalist üretim ilişkileri coğrafi olarak genişlemiştir. Bu dönem tüm dünyanın sömürgeler ve nüfuz alanları olarak paylaşıldığı bir dönem olmuştur. Prusya Krallığı 19. yüzyılın ortalarında İngiltere'nin en güçlü rakiplerinden biri olarak ortaya çıktığında çoğu bölge çoktan başlıca güçler tarafından paylaşılmıştır.[648] Bu arka planla bakıldığında, Prusya'nın diğer Alman devletlerini bir araya getirerek siyasi birlik sağlaması alan yazınında bazı araştırmacılar tarafından Prusya'nın Alman coğrafyasını fethi olarak yorumlanmıştır. Bu yorum, kapitalist rekabete sonradan eklemlenen Prusya'nın sömürge arayışında elinin boş kalması sonucu çareyi kendi coğrafi çevresinde genişlemesinde bulmasına dayanır. Bu nedenle Fischer, Alman İmparatorluğu yerine "Prusya-Alman İmparatorluğu" demeyi daha uygun bulmuştur.[649] Taylor ve Rosenberg, Alman Birliği'ni "Prusya'nın Alman coğrafyasını işgali" olarak tanımlarlar.[650] Abrams da siyasi birliği Prusya'nın genişlemesi olarak görür.[651] Fulbrook ise bu durumu şu sözlerle ifade eder:

> "1871 yılında 'birleşme' olarak gerçekleşen şey, Alman milliyetçiliğinin herhangi bir tomurcuklanmasının sonucu veya ifadesi değil, dışlanmış bir

[647] Samir Amin, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme,* (Çev: Semih Lim), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, s. 148 (aynen alınmıştır).
[648] Vladimir Lenin, *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, (Çev. Cemal Süreyya), Sol Yayınları, Ankara, 1998, s. 20.
[649] Fischer, 2020, s. 33, 39, 49, 98.
[650] Rosenberg, 1969, s. 8; Taylor, 2001, s.110.
[651] Lynn Abrams, *Bismarck and the German Empire*, *1871-1918*, Routledge, Londra ve New York, 2006, s. 10.

> Avusturya'yla rekabet halindeki Prusya'nın yayılmacılığının ve Prusyalı olmayan Almanya'yı sömürgeleştirmesinin bir biçimiydi."[652]

Lukacs'ın yorumu da şöyledir:

> "Doğmuş olan ulusal birlik, hem aristokrat bürokrasiyi hem de onun politik egemenliğini el değmemiş durumda korumak için gerekli olan tüm düzenekleri (Prusya'da üç sınıfın oy hakkı vb.) içinde barındıran, Almanya'nın 'Prusyalılaştırılmasından' oluşuyordu."[653]

Denk, üç temel dinamiğin bir araya gelmesiyle devletin oluştuğunu savunur. Bunlardan ilki ontolojik güvenliktir. Bununla kastedilen, ordu aracılığıyla dışarıya karşı ve meşru şiddet tekeli aracılığıyla içeride güvenliğin sağlanmasıdır. Ayrıca kimlik ya da aidiyet inşası da varoluşsal güvenliği pekiştirir. Devlet oluşumunda ikinci dinamik, üretim ve bölüşüm sisteminin oluşturulması ve yönetilmesidir. Son olarak, ontolojik ve iktisadi güvenlik sistemlerinin düzenlemesi için gerekli kurumsal yapılar ve kurallar geliştirmek de devlet inşa sürecinin olmazsa olmazıdır.[654] Alman devletleri arasında sağlanan siyasi birlik ve Alman İmparatorluğu, bu üç dinamiği sağlayan Prusya devletinin kendi doğal çevresine yayılması sonucunda ortaya çıkmıştır.[655]

Bu bölümde ilk olarak, kapitalistleşen Prusya'nın Alman coğrafyasında lider konuma yükselmesinin askeri, siyasi, iktisadi ve ideolojik arka planı incelenecektir. Ardından, 1848 Devrimi ile aşağıdan bir devrimin bu coğrafyada yapılamamasının yapısal nedenleri ve "yukarıdan devrim" olarak ifade edilen siyasi birliğin sağlanma süreci mercek altına alınacaktır. Üçüncü olarak, Alman İmparatorluğu'nda üretim ilişkilerinin kapitalistleşmesi ile toplumsal yapıda yaşanan dönüşümler, imparatorluğun

[652] Fulbrook, 2004, s. 126 (aynen alınmıştır).
[653] Lukacs, 2006, s. 61 (aynen alınmıştır).
[654] Denk, 2016, s. 28-32. Ayrıca bkz. Erdem, Denk, "Taş Çağından Günümüze Güvenliğin Dönüşen Ontolojisi", *Güvenlik Yazıları Serisi,* No.2, Eylül 2019.
[655] Sonraki sayfadaki Harita 24'e bakınız.

iç siyasi gelişmeleriyle birlikte analiz edilecektir. Son olarak, imparatorluğun izlediği sömürgecilik dış siyasetinin arka planı ve gelişimi incelenerek bölüm tamamlanacaktır.

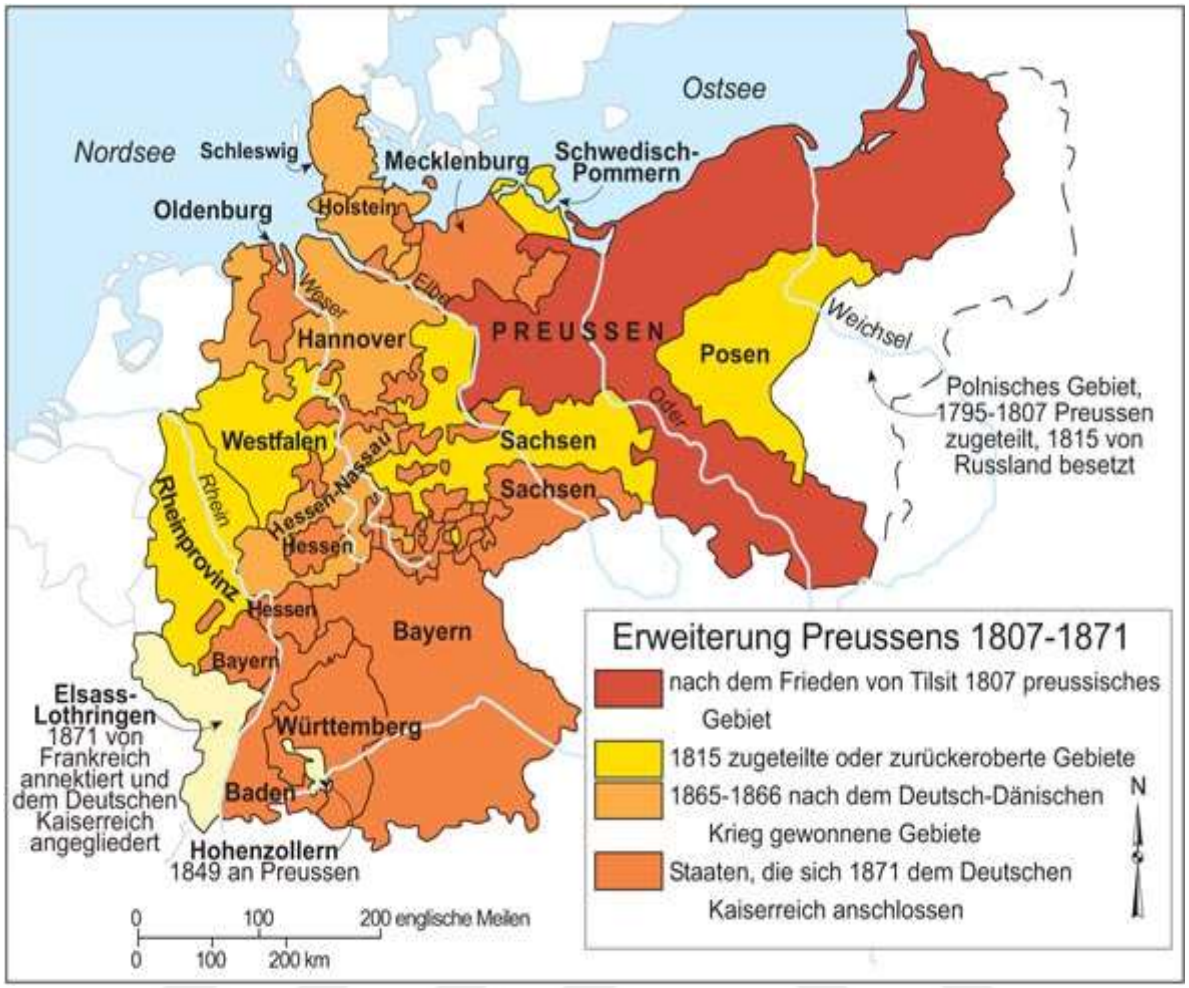

Harita 24: 1807-1871 yılları arasında Prusya'nın yayılışı. Kırmızı bölge, 1807 Tilsit Barışı sonrası kazanılan toprakları, sarı bölge 1815 Viyana Antlaşması ile kazanılan toprakları, açık kahverengi bölge Danimarka ile savaş sonrasında kazanılan toprakları, koyu kahverengi bölge 1871'de imparatorluğa katılan güney devletlerini ve aşağı solda beyaz bölge ise 1871'de işgal edilen Alsas-Loren'i göstermektedir.[656]

[656] https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=3666 (Erişim: 12.06.2020)

3.1. PRUSYA'NIN ALMAN COĞRAFYASINDA LİDERLİĞİ

3.1.1. Askeri ve Siyasi Liderlik

Bu bölümde Hohenzollern Hanedanı'nı diğer Alman prensliklerinden ayıran ve Prusya'yı Alman Birliği'nin öncüsü yapan koşulları tartışmak amaçlanmaktadır. Aslında 15. yüzyılın sonlarına kadar bazı Alman prenslikleri hem nüfus hem de ekonomik gelişmişlik açısından Prusya'dan daha ileriydi. Özellikle Hansa Birliği üyesi olan Lübeck ve Hamburg kent devletleri oldukça gelişmiştir. Ancak bu kentler 15. yüzyılın ortasından itibaren Hollanda'nın deniz gücüyle rekabet edemez hale gelmiş ve önemlerini yitirmeye başlamışlardır. 16. yüzyıldan itibaren Alman coğrafyasında güçlenme potansiyeli taşıyan üç bölge olmuştur. Bu bölgeler Bavyera, Saksonya ve Brandenburg-Prusya'dır. Vestfalya Antlaşması'nın imparatorluk ile ona bağlı prenslikler arasında sağladığı denge sistemi sayesinde bu bölgeler bağımsızlaşarak güçlenmişlerdir. Büyüklük ve gelişmişlik açısından diğer Alman prenslikleri arasından sıyrılan Bavyera ile Saksonya güçlenebilmek için Alman toprakları dışında güç sahibi olma yolunu denemiş, ancak ikisi de başarılı olamamıştır.[657] İmparatorluğun bir sınır prensliği olan Brandenburg-Prusya ise giderek güçlenmiştir. Üretim ilişkileri kuşkusuz bu sonucu doğrudan etkilemiştir. Elbe nehrinin batısında kalan Bavyera ve Saksonya prensliklerinde toprağa dayalı üretim *Grundherrschaft* prensibine dayanıyordu. Birinci bölümden hatırlanırsa, *Grundherr*in toprağı doğrudan işletmediği, sadece köylünün ürettiği artı-değere el koyduğu bu üretim ilişkisi, bu bölgelerde güçlü mutlakiyetçi devletlerin oluşmasına ve büyümesine izin vermemiştir.[658] *Grundherrschaft* sisteminde köylüler serflik bağlarını daha kolay kırabilmiş, dolayısıyla toprak soylular da sahibi oldukları topraklarda güçlü egemenler olamamışlardır. Mutlak monarşilerin belkemiği olan güçlü orduların finansmanını sağlayabilecek zengin bir aristokrat sınıfının olmaması, bu bölgelerde merkezi devlet

[657] Taylor, 2001, s. 17.
[658] Bu tezin 84 ve 85. sayfalarına bkz.

yapılarını kırılgan hale getirmiştir. Bavyera'da kentler ön planda olurken soyluluk, özgürleşen köylüler karşısında zayıf kalmıştır. Saksonya da dağınık ve güçsüz bir aristokrat sınıfına sahip olmuştur. Avrupa'da mutlak monarşiler çoğunlukla güçlü bir aristokrat sınıfa dayanarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Alman coğrafyasının parçalı yapısı içerisinde ekonomik olarak güçlü bir toprak sahibi sınıfa sahip Prusya'nın siyasi ve askeri liderliği ele geçirmesi tesadüf değildir. Elbe'nin doğusundaki Brandenburg-Prusya topraklarında *Gutsherrschaft* üretim sistemi hâkim olduğu için bu bölgede toprak soylular serflerin emeğini sömürerek güçlenmiş ve zenginleşmişlerdir. Köylüyü serfleştirerek kontrol altına alan ve topraklarının doğrudan yöneticisi olan *Junker* sınıfı sayesinde bu bölgede ekonomik birlik ve istikrar korunmuştur. Bu sayede ilerleyen yıllarda monarşi ve aristokrasi arasındaki karşılıklı bağımlılık ve uzlaşı da güçlü olmuştur. Ayrıca siyasi olarak da Napolyon yenilgisi Bavyera-Saksonya-Prusya üçgeninde Prusya'yı diğerlerinden öne taşıyan bir etken olmuştur. Bavyera ve Saksonya, Napolyon'a karşı savaşamamış ve işgal sonrasında Fransa'ya bağlı kurulan Ren Konfederasyonu'nda (*Rheinbund*)[659] birer uydu devlet haline gelmişlerdir. Bavyera ve Saksonya'nın Alman coğrafyasında liderlik ihtimali böylece son bulmuştur. Viyana Kongresi neticesinde Saksonya Krallığı'nın toprakları yarı yarıya azalmıştır.[660] Napolyon işgalinden en fazla zarar gören sınıf feodal elitler olmuş, toprağa dayalı üretim sekteye uğrarken toprak sahibi sınıfın otoritesi de sona ermiştir.[661] Prusya ise Napolyon'a yenilmiş olsa da hem konfederasyon üyesi olmayarak bağımsızlığını korumuş hem de Viyana Kongresi'nden kazançlı ayrılmıştır.[662] Aslında Viyana Kongresi Prusya tarihi için

[659] Ren Konfederasyonu'nun sınırları için Harita 25'e bakınız.
[660] Taylor, 2001, s. 43. Savaş sonrası güç dengesinin sağlanması için toplanan 30 Mayıs 1814 tarihli Birinci Paris Antlaşması'nda Ren Konfederasyonu'na üye devletlere egemenlik hakları geri verilmiş, ancak Saksonya savaş sonuna kadar Fransa tarafında savaştığı için bu hükmün dışında tutulmuştur. 20 Kasım 1815'te İkinci Paris Antlaşması ile Alman devletleri arasındaki sınırlar değiştirilirken Saksonya asgari haliyle varlığını sürdürebilmiştir. Bkz. Hagemann, 2015, s. 66.
[661] Ancak Prusya ve Avusturya'daki toprak sahibi sınıf işgalden daha az etkilenerek gücünü sürdürmüştür. Bkz. Taylor, 2001, s. 32.
[662] Hagemann, 2015, s. 66-67.

önemli bir dönüm noktasıdır. Napolyon ordularını yenmek için kurulan koalisyona katılan Prusya, kongrede Ren-Vestfalya Bölgesi ile ödüllendirilmiştir. Prusya'nın bu bölgeyi ele geçirmesiyle hem nüfusu artmış hem de bölgenin zengin toprakları sayesinde ekonomisi gelişmiştir. Ayrıca bu bölge, ileride Alman kapitalizminin merkezi olmuştur.

"Alman Düalizmi" diye anılan Avusturya-Prusya rekabeti ise yine Prusya lehine sonlanmıştır. Avusturya'nın yani Habsburg monarşisinin gücü, İsveç saldırıları ve Otuz Yıl Savaşları ile kırılmıştır. Böylece Alman coğrafyasında liderliği ele geçiren devlet tartışmasız Prusya olmuştur. Prusya devletinin Protestan olması da Katolik Avusturya'ya kıyasla ayrı bir avantaj teşkil etmiştir. Nüfusu az olan Prusya'nın Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra güney bölgelerinden göçmen (Huguenotlar) alarak iş gücünü arttırmasında Protestan kimliği önemli bir rol oynamıştır. Avusturya'nın Otuz Yıl Savaşları'yla kırılan siyasi gücünün sonu Napolyon işgali ile gelmiştir. Napolyon'un verdiği ültimatomu takiben Habsburg Hanedanı'ndan Avusturya Kralı ve Kutsal Roma Germen İmparatoru II. Franz, 6 Ağustos 1806'da imparatorluk tacını bırakarak imparatorluğun sonunu ilan etmiştir. Aslında bu durum, malum olanın ilanıdır. Tam da bu sebeple Goethe, o gün arabacısı ve hizmetkarı arasında geçen bir kavganın bile bundan daha önemli bir haber olduğunu yazmıştır.[663] 1815 Viyana Kongresi sonunda Alman Konfederasyonu (*Deutscher Bund*) 39 üye devletle ve yaklaşık 29.2 milyon nüfusla (bunun 10.3 milyonu Prusya'ya ait) kurulmuştur.[664] Alman Konfederasyonu'nda Avusturya ve Prusya öncü devletlerdir. Onların dışındaki Alman devletlerinin zayıflığı konfederasyonun kuruluşu ile onaylanmış olmuştur. Alman Konfederasyonu'nda birlik yalnızca dış sınırların savunulması noktasında kalmış, üye devletler siyasi olarak bağımsız olmuşlardır. Konfederasyonun ortak bir anayasası ya da pazarı yoktur. Bu anlamda konfederasyon,

[663] Thomas Nipperdey, *Germany from Napoleon to Bismarck*: *1800-1866*, Princeton University Press, 2014, s. 4.
[664] Hagemann, 2015, s. 66-68. Alman Konfederasyonu'nu oluşturan devletler ve sınırları için Harita 26 ve 27'ye bakınız.

statükonun korunmasından başka bir anlama gelmemiştir.[665] 1815-1848 yılları Prusya ve Avusturya rekabeti olarak anılsa da Metternich Sistemi aslında Prusya ile işbirliğine dayanmıştır.[666] Bu dönemde Avusturya'da Metternich eski rejimi koruma ve yaşatma gayretiyle reformdan kaçınırken, Prusya kalıcı yapısal reformlar sayesinde zamanın ruhuna uyum sağlayarak gelişmiştir. Bu sayede Alman devletleri arasında siyasi liderliğini korumuştur.

Bunların dışında Prusya'nın Avusturya'ya kıyasla üç önemli ekonomik avantajı vardır: İlk olarak, Prusya ekonomisi 1815-1848 arasında sürekli büyümüştür. 1850'lerde ise burada hızlı bir sanayileşme yaşanmıştır. Prusya bu ekonomik gelişmeleri Stein-Hardenberg reformlarına borçludur. Serfliğin kaldırılması ile köylünün ücretli işçiye dönüşmesi sağlanarak sanayileşmenin fitili ateşlenmiştir. İkinci olarak, Viyana Kongresi, Rusya'nın işgal ettiği Polonya topraklarının telafisi olarak Prusya'ya demir ve kömür kaynaklarına sahip Ren Bölgesini (*Rheinland*) bırakmıştır. Ruhr ve Saar bölgesi, Silezya ile birlikte Prusya'ya sanayileşme için gerekli doğal kaynakları sağlamıştır. Son olarak 1834'te kurulan Gümrük Birliği (*Zollverein*) sayesinde Prusya ile birliği kuran ve ona üye olan devletlerin Avusturya ile bağları kesilmiştir. Üye devletlerdeki orta sınıflar Prusya'nın sağladığı ekonomik kazancı görmüş ve Prusya ile ittifakın devamlılığını desteklemişlerdir. Ekonomik büyümeye demiryollarında artış ve bankaların (finans sektörünün) yükselişi eşlik etmiş, bunlar ise yatırımı ve sanayileşmeyi daha da arttırmıştır. Sanayi büyüme için gerekli krediler, *Disconto-Gesellschaft* (1851), *Darmstädter Bank* (1853) ve Berlin *Handelsgesellschaft* (1856) gibi anonim bankalarla sağlanmıştır.[667] Böylece Prusya'nın ekonomik büyümesi hem Avusturya'yı hem de diğer Alman devletlerini geride bırakmıştır. Avusturya ise hem Gümrük Birliği'nden dışlanmış

[665] Gregor Schöllgen, *Deutsche Aussenpolitik von 1815 bis 1945*, C.H. Beck Verlag, Münih, 2013, s. 11-12.
[666] Taylor, 2001, s. 50.
[667] Lee, 1984, s. 58.

hem de Kırım Savaşı'ndan ekonomisi yitik çıkmıştır. Bir sonraki bölümde *Zollverein* ve etkileri ayrıntılı incelenecektir.

Harita 25: 1812 yılında Ren Konfederasyonu gösterilmektedir.[668]

Harita 26: Alman Konfederasyonu'nun sınırları sarı çizgiyle gösterilmektedir.[669]

[668] https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=372 (Erişim: 18.03.2020)
[669] https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=373 (Erişim: 18.03.2020)

Harita 27: 1815 Viyana Kongresi sonrasında kurulan Alman Konfederasyonu'nun ve onu oluşturan devletlerin sınırları gösterilmektedir.[670]

[670] https://cdn.britannica.com/62/181962-050-1961C0AA/Europe-Congress-of-Vienna.jpg (Erişim: 18.03.2020)

3.1.2. İktisadi Liderlik: *Zollverein*

Prusya'nın Alman coğrafyasındaki liderliği, ordusu sayesinde kazandığı askeri ve siyasi gücünden ziyade ekonomik modernleşmesine ve Gümrük Birliği (*Zollverein*) ile artan ticarete bağlı olarak gerçekleşmiştir. Stein-Hardenberg döneminde yapılan reformların (özellikle toprak reformu) en önemli sonucu serfliğin kaldırılmasıyla köylülerin tarım işçilerine dönüşmeleridir. Bunu takiben *Junker* sınıfı kapitalist tarım üretimine geçmiş ve tarımda verimlilik yükselmiştir. Tarımsal üretimin artmasıyla da tarım sektörü büyüme dönemine girmiştir. Aşağıdaki tabloda 1810-1850 yılları arasında tarım üretimindeki artış gösterilmiştir. 1800-1810 arasındaki tarım üretimi 100 birim kabul edilirse, yıllara göre üretimdeki büyüme şöyledir:[671]

1811-1820	103 (birim)
1821-1825	122
1826-1830	130
1831-1835	152
1836-1840	167
1841-1845	183
1846-1850	198

Tarım arazilerinden hektar başına alınan verimdeki artış ise şöyledir:[672]

[671] Wehler, 2005, s. 43.
[672] Ibid, s. 42.

	Buğday (100kg/ hektar)	%	Çavdar (100kg/ hektar)	%	Arpa (100kg/ hektar)	%	Yulaf (100kg/ hektar)	%
1800	10.3	100	9.0	100	8.1	100	6.8	100
1846-1847	11.5	112	10.2	113	9.7	120	9.5	140
1848-1852	12.3	119	10.7	119	11.2	138	10.9	160

Zollverein bu ekonomik büyüme ve birikimin sonucudur. Prusya Krallığı, Birliğe giden yolda ilk adım olarak 1818'de çıkardığı Gümrük Yasası'yla (*Zollgesetz*) kendi içinde ticari bariyerleri kaldırmıştır. 1815 itibariyle Prusya toprakları, yedi bölgeden oluşan doğudaki toprakları ile Ren eyaletlerini ve Ruhr bölgesini içeriyordu. Bu da toplamda 67 yerel gümrük sınırı ve tarifesine tekabül ediyordu. 1818'deki yasayla Prusya topraklarındaki farklı gümrükler kaldırılarak krallıkta tek bir gümrük tarifesi kabul edilmiştir. Böylece İngiltere'nin ticari hâkimiyetine ve İngiliz mallarının ithalatına karşı önlem almak hedeflenmiştir. Hessen, Prusya Gümrük Birliği'ne katılan ilk bağımsız devlettir ve 1828'de Prusya ile aralarında ortak bir vergilendirme ve gümrük birliği kurulmuştur. Aynı yıl buna tepki olarak Orta Almanya Ticaret Birliği[673] (*Mitteldeutscher Handelsverein*) ve Württenberg ile Bavyera arasında Güney Alman Gümrük Birliği (*Süddeutscher Zollverein*) kurulmuştur.[674] 1834'te Prusya'nın ekonomik tehditleri ve

[673] Orta Almanya Ticaret Birliği bir gümrük birliği değil, Hannover, Sachsen ve Kurhessen arasında ticari ortaklık anlaşmasıdır. Bu ortaklık anlaşmasının arka planında Metternich olduğunu iddia edenler vardır. Bkz. Wehler, 2005, s. 128.

[674] William Otto Henderson, *The Zollverein*, Frank Cass and Company Limited, New York, 1984, s. 29-31; Heinrich von Treitschke, *Der Deutsche Zollverein und seine Geschichte*, Europäischer Hochschulverlag GmbH & Co KG, Bremen, 2009, s. 119-125; William Otto Henderson, *The Rise of German Industrial Power 1834-1914*, University of California Press, California, 1975, s. 33-36. Tarihçiler arasında Hessen ve Prusya arasındaki antlaşmanın mı yoksa Bavyera ile Württemberg arasındakinin mi önce yapıldığı üzerine bir anlaşmazlık vardır. Bavyera'nın Prusya'dan daha önce bir gümrük birliği kurmaya çalıştığını ve bunun için hazırlandığını iddia edenler vardır. Ancak sonuç olarak Prusya öncülüğündeki *Zollverein* uzun ömürlü ve etkili olmuştur. Bkz. Treitschke, 2009, s. 128.

pazarlıkları sonucunda bunların birleşmesiyle *Zollverein* doğmuştur. Kuruluşu esnasında 18 üye devlete sahip olan *Zollverein*, 425 bin kilometre karelik bir alanda 23 milyonluk bir nüfusu (15 milyonu Prusyalı) bir araya getirmişti. Avusturya dışarda kalacak şekilde kurulan birliğe üyelik başta 8 yıllıktır; üyeler itiraz etmezse üyelikleri otomatik olarak yenilenmektedir.[675] Birliğe Baden ve Nassau 1835'te, Frankfurt am Main 1836'ta, Hannover 1851'de, Oldenburg 1852'de, Schleswig-Holstein, Mecklenburg ve Lübeck 1867'de, Hamburg ve Bremen ise 1888'de katılmışlardır.[676] Alman Konfederasyonu (*Deutscher Bund*) içinde ticari birlik ya da ortak pazar olmadığı için konfederasyon içi ticaret çok pahalıya mal oluyordu. *Zollverein* öncesinde Alman coğrafyasında 300'den fazla idari sınır ve gümrük bariyeri mevcuttu.[677] Alman Ticaret Derneği Başkanı (*Deutscher Handels- und Gewerbeverein*) List, 1819'da Prusya meclisine verdiği dilekçede çok sayıda gümrük engelinin konfederasyon içi ticareti engellediğini savunmuş ve bu sorunu şöyle ifade etmiştir:

> "Hamburg ve Avusturya arasında ya da Berlin ve İsviçre arasında ticaret yapmaya çalışan bir tüccar on ayrı idari sınırdan geçmek, on ayrı gümrük tarifesini öğrenmek ve on ayrı transit geçiş gümrüğü ödemek zorundadır. Üç veya dört devlet arasındaki sınır hattında yaşayacak kadar talihsiz olan her kişi günlerini düşmanca vergi toplayıcılar ve gümrük idaresi yetkilileri arasında geçirir. O (tüccar) ülkesi olmayan bir adamdır."[678]

Ayrıca bu durum, İngiliz mallarıyla girilen rekabette dezavantaj oluşturuyordu. Bu anlamda Birlik, üyeleri arasındaki ticari engelleri azaltmayı amaçlarken dışarıyla olan koruyucu gümrük duvarlarını da muhafaza etmiştir. Napolyon savaşlarının ekonomi üzerindeki sarsıcı etkileri olan işsizlik, enflasyon ve kıtlık ile başa çıkmak için de böyle

[675] Heinrich August Winkler, *Der lange Weg nach Westen: Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*, 1. Cilt, C. H. Beck, Münih, 2002, s. 85.
[676] *Zollverein*'ın yıllara göre büyümesini incelemek için bölüm sonundaki Harita 28'e bakınız.
[677] Wolfgang Keller ve Carol Shiue, "Endogenous Formation of Free Trade Agreements: Evidence from the Zollverein's Impact on Market Integration", *The Journal of Economic History*, Vol. 74, No. 4, Aralık 2014, s. 1169-1175.
[678] Ibid, s. 1169-1170 (çeviri ve vurgu bana aittir).

bir birliğe ihtiyaç duyulmuştur.[679] *Zollverein* üye devletler arasındaki gümrük engellerini kaldırırken dışarıya karşı ise -özellikle Avusturya, İngiltere ve Fransa'ya- korumacı ortak gümrük tarifesi uygulamıştır. *Zollverein* sayesinde engellerin azalmasıyla ticaret canlanmış ve ekonomik büyüme sağlanmıştır. *Zollverein*, ekonomik kalkınmanın yanı sıra Alman devletleri arasında kurulan ticari birliğin zamanla siyasi birliğe evrilmesine de vesile olmuştur.

Zollverein'da üye devletlerin egemenlik ve eşitlik ilkesine uygun hareket edilmiştir. Birliğin en yetkili organı yılda bir toplanan Üye Devletler Kongresi'dir (*Zollvereinkonferenz*). Bu organda tarife değişikliği gibi kararlar oybirliğiyle alınmış, her üyenin bir oyu ve veto hakkı olmuştur. Alınan kararların uygulanmasından sorumlu ayrı bir kurum yoktur; her üye devlet bundan kendisi sorumludur. Gerçek sınır kontrolleri ve gümrük idaresi halen üye devletlerin idaresindedir. Daimî bir organ olarak sadece Berlin'de bir Muhasebe Bürosu (*Rechnungsbüro*) vardır. Bu ofis gerekli idari işlerden, birlik gelirlerinin nüfusa göre dağıtılmasından ve gümrük verileri oluşturmaktan sorumludur.[680] *Zollverein* Anlaşması'na göre, üye devletler ağırlık ölçü birimlerini Prusya'ya göre standartlaştırmakla yükümlüdür. Başka devletlerle yapılacak ticaret anlaşmalarına Üye Devletler Kongresi karar verir; uygulamadan ise Prusya sorumludur. Dış görüşmelerde de *Zollverein*'ı yine Prusya temsil eder.[681] *Zollverein* sayesinde birliğe üye olan küçük devletler de Fransa ve İngiltere gibi büyük devletlerle aynı pazarlık masasında yer alabilmiş ve dönemin uluslararası ekonomik sistemine daha etkili katılım sağlamışlardır.[682] Birliğin birçok konuda ortaklaşması ve karar alma konusunda

[679] Henderson, 1984, s. 21-29.
[680] Florian Ploeckl, "A Novel Institution: The Zollverein and the Origins of the Customs Union", *Jean Monnet Centre of Excellence in International Trade and Global Affairs Discussion Papers*, No. 2019-05, Kasım 2019, s. 2.
[681] Henderson, 1975, s. 37.
[682] John Breuilly, "Nationalismustheorien und kritische deutsche Gesellschaftsgeschichte", Müller, Sven Oliver, Cornelius Torp (Der.), *Das Deutsche Kaiserreich in der Kontroverse. Probleme und Perspektiven*, Vandenhoeck & Ruprecht GmbH, Göttingen, 2009, s. 15.

zorlanmaması üyelerine sağladığı ekonomik avantajla[683] açıklanabilir. Örneğin 1860'lardaki "birlik savaşlarında" farklı cephelerde yer alsalar da üye devletler birliğin sorumluluklarını yerine getirmeye devam etmişlerdir.[684]

Zollverein bir gümrük birliği sağlamış olsa da, birlik üyelerinin farklı para birimleri mevcuttur. Her devletin kendi para birimi olmakla birlikte, 1815'ten beri Alman coğrafyasında iki para birimi önemli olmuştur. Bunlardan ilki Prusya Thaleri, diğeri ise Bavyera başta olmak üzere diğer Güney Alman devletlerinde kullanılan Gulden'dir. Bu nedenle *Zollverein* bölgesinde ortak bir para birimine geçme çabaları 1837'de başlamış ve 1857'de Prusya Thaler'i Birliğin ortak para birimi olarak kabul edilmiştir.[685] 1861'de Prusya'da çıkarılan Genel Alman Ticaret Yasası (*Allgemeine Deutsche Handelsgesetzbuch*), tüm Birlik üyeleri tarafından da tanınmıştır. Günümüz Almanyası'nın ticaret yasasının temel metnini oluşturan bu yasayı Alman İmparatorluğu da olduğu gibi almıştır. Hem para birimini hem de ticaret kurallarını birlik devletlerine kabul ettiren Prusya'nın bu yollarla da üye devletler üzerinde üstünlük kurduğu görülebilir.[686]

Fiilen Alman ortak pazarının kurulması anlamına gelen *Zollverein*, ağırlık ve ölçü birimlerinin standartlaştırılmasıyla birleşik bir Alman ekonomik bölgesinin yaratılmasını sağlamıştır. Bu da gelecekteki siyasi birliğin zemini hazırlamıştır. Bu bağlamda Birlik, Prusya kapitalizminin en büyük adımı olarak görülebilir. Kömür ve demir işletmelerine, sanayi ile demiryollarına yapılan yatırımlar ve gümrük engellerinin kalkması sayesinde Alman coğrafyasında ekonomik büyüme ve sanayileşme görülmüştür. Wehler, her ne kadar Alman coğrafyasında sanayileşmenin *Zollverein*'dan önce başladığını söylese de,

---

[683] Wehler, Birliğin sağladığı ekonomik gelirlerin birlik üyelerini ayrılmaz bir şekilde bir arada tutma durumu için "finansal macun" (*finanzieller Kitt*) terimini kullanır ve bu sayede "gümrükle birleşmiş Almanya"nın (*zollvereinter Deutschland*) ortaya çıktığını söyler. Bkz. Wehler, 2005, s. 132.
[684] Wehler, 2005, s. 128; Schöllgen, 2013, s. 30.
[685] Jean Claude Hocquet, "Harmonisierung von Maβen und Gewichten als Mittel zur Integrierung in Deutschland im 19. Jahrhundert", *Wirtschaftliche und soziale Integration in historischer Sicht*, Schremmer, Eckart (Der.), Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1996, s. 112-119.
[686] Wehler, 2005, s. 135-136.

Birliğin altyapısal atılımlarla ticaret hacmini arttırarak sanayileşmeyi teşvik ettiğine ve ekonomik büyüme sağladığına katılır.[687] Gümrük sınırlarının idaresi için harcanan masraflar Birliğin sağladığı merkezi idare sayesinde azalmıştır. Gümrük sınırlarının idare masrafları 1834-1844 yılları arasında gümrük kazancının altıda birinden on ikide birine düşmüştür. Aynı yıllar arasında gümrük gelirleri ise 14.5 milyon Thaler'den 27 milyon Thaler'e yükselmiştir.[688] Üye devletlerin toplam kazançlarının artmasının nedeni, sadece idari merkezileşmenin masrafları azaltması değildir. Birlik sayesinde yapılan altyapısal gelişmeler (demiryolları, kanallar, yollar, telgraf hatları vb.) ticaret yoğunluğunun ve gelirlerinin artmasını sağlamıştır.[689] Ulaşımın gelişmesi üretim maliyetlerini ve dolayısıyla fiyatları düşürmüş, bu sayede kolaylaşan ticaretin hacmi büyümüştür. Üye devletlerin nüfuslarıyla orantılı olarak dağıtılan gümrük gelirleri sayesinde her bir üye kazançlı çıkmıştır. Kuruluşunun ilk on yılında Birliğin net gelirleri yüzde 90 artmıştır. Üye devletlerden en kalabalık nüfuslu olanı Prusya olduğu için Birliğin net gelirlerinin yüzde 55'i Prusya kasasına girmiştir.[690]

Bölgesel farklılıklardan ve ekonomik kalkınma düzeylerinden bağımsız olarak gümrük birliğine katılan tüm katılımcılar ekonomik büyümedeki artıştan faydalanmışlardır. Ekonomideki büyümenin dış ticaret üzerinde de olumlu etkisi olmuş, dış ticaret büyüme oranı 1830'dan 1840'a yüzde 15 artmıştır. Net ihracat fazlası da artmaya devam etmiştir. 1830'ların ikinci yarısında ihracat-ithalat oranına bakıldığında

[687] Ibid, s. 125 ve 134.
[688] Ibid, s. 132.
[689] Rolf Walter, "Marktintegration durch verbesserte Kommunikation im 19. Jahrhundert", *Wirtschaftliche und soziale Integration in historischer Sicht*, Schremmer, Eckart (Der.), Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1996, s. 170-180.
[690] Wehler, 2005, s. 132.

ihracatın ağır bastığı görülecektir.[691] Birliğin dış ticaret hacmi hızla artış göstermiş, tarım ihracatı İngiltere'nin tarım ithalatının dörtte birini oluşturmuştur.[692]

Gümrük vergilerinden muafiyet sayesinde ticaretin artması üye devletler arasındaki ulaşım altyapısına yatırım yapılmasını teşvik etmiştir. Özellikle demiryolu inşaatları artmıştır. Bunun da madencilik, demir endüstrisi ve makine mühendisliği üzerinde olumlu etkisi olmuştur. Demiryoluna ek olarak ana yollar ve iç su yolları ağı da genişletilmiştir. Bu sayede nakliye maliyetleri önemli ölçüde düşmüş, yatırım teşvikleri gelişmiştir.[693] Gümrük Birliği ve demiryolu inşaatı, Friedrich List'in birlikte doğan ve büyüyen "siyam ikizleri" kavramsallaştırmasına neden olacak şekilde Alman coğrafyasında modernleşmenin iki tamamlayıcı süreci olmuştur.[694] İlk demiryolu Aralık 1835'te Bavyera'da Nürnberg ile Fürth arasında yaklaşık 6.5 kilometre uzunluğunda yapılmıştır. Bunu 1838'de Berlin-Potsdam arasında yapılan demiryolu takip etmiştir. Her iki demiryolu da özel şirketlerin finansmanıyla yapılmıştır. 1838 yılında Brunswick ile Wolfenbüttel arasında yapılan hat ise devlet tarafından yapılan ilk demiryolu olmuştur. Her geçen gün hızlanarak artan ağ yapımı sayesinde 1846 yılının sonunda Birlik sınırlarında yaklaşık 3.200 kilometre uzunluğunda demiryolu bulunmaktadır.[695] Aşağıdaki tablo 1840-1850 yılları arasında Alman Konfederasyonu (*Deutscher Bund*) ve Prusya sınırları içinde yapılan demiryollarını kilometre biriminde gösterir:[696]

[691] İhracat-ithalat dengesi yıllara göre şu şekildedir: 1836'da 158.6-124.8 Milyon Thaler; 1837'de 138.1-134.4 Milyon Thaler; 1838'de 156.5-151.0 Milyon Thaler; 1839'da 164.7-149.6 Milyon Thaler. Bkz. Wehler, 2005, s. 139.
[692] Wehler, 2005, s. 139.
[693] Walter, 1996, s. 174.
[694] Friedrich List, *Das deutsche Eisenbahnsystem als Mittel zu Vervollkomnung der deutschen Industrie, des deutschen Zollvereins und des deutschen Nationalverbandes überhaupt*, Cotto Verlag, 1841.
[695] Henderson, 1984, s. 146-147.
[696] Wehler, 2005, s. 615. Demiryolu ağlarını incelemek için bölüm sonundaki Harita 29'a bakınız.

	1840	1842	1844	1846	1848	1850
Alman Konfederasyonu'nda demiryolları (km)	461	922	1.758	3.291	5.002	5.875
Prusya'da demiryolları (km)	185	588	924	1.972	2.718	2.967

Ulaşım ağı, nakliye maliyetlerinin düşmesini ve ürün transferinin hızlanmasını sağlayarak ekonomik kalkınma ve büyümeyi de pekiştirmiştir. Demiryollarının gelişmesi, Alman devletlerinin birbirleriyle bağlantısını da sıkılaştırmıştır. Bu nedenle Alman romancı Wilhelm Raabe Alman İmparatorluğu'nu Nürnberg-Fürth demiryolunun yapılmasıyla kurulmuş kabul ettiğini yazmıştır.[697]

Böylece Prusya, Alman devletleri arasında gümrükleri kaldırarak 1850'li yıllarda yaşanan ekonomik kalkınmanın mimarı olmuştur. Prusya, Avusturya'yı dışarıda bırakarak kurduğu bu birlik sayesinde Alman Konfederasyonu içindeki hegemonyasını da tesis etmeye başlamıştır. 5 Haziran 1852 tarihli hatıra notunda Bismarck, Avusturya'nın Prusya ile Gümrük Birliği kurma tasavvurunda olduğunu yazmıştır. Şöyle devam eder:

> "Ne o vakitler ne de sonradan bu temayülü tervicetmeyi doğru bulmadım. Gümrük birliğinin kurulmasına lüzumlu esaslar meyanında, iki memleketteki sarfiyatın muayyen bir dereceye kadar aynı cinsten olması da vardır. Alman Gümrük Birliği içinde Kuzeyle Güney, Doğu ile Batı arasındaki menfaat ayrılıkları bile güçlükle ve ancak, kaynağını milli bağlılıktan alan iyi niyetle giderilebilir; bir cihetten Macaristan ve Galiçya, diğer cihetten Alman Gümrük Birliği (Zollverein) arasında gümrük resmine tabi malların istihlak farkı, bir Gümrük Birliğinin gerçekleştirilmesini mümkün gösteremiyecek kadar fazladır."[698]

[697] Henderson, 1984, s. 147.
[698] Otto von Bismarck, *Düşünceler ve Hatıralar*, 1. Cilt, (Çev: Nijad Akipek), M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1991, s. 129-130 (aynen alınmıştır).

Bu noktada, "Avusturya'nın dışlanması" kavramına dikkatli yaklaşmak gerektiği not düşülmelidir. Winkler'e göre *Zollverein*, Avusturya'yı dışarıda bırakacak şekilde kurulmuştur. Ancak bu durum sadece Prusya'nın Avusturya'ya karşı oynadığı bir siyasi hamlenin sonucu olarak görülmemelidir. Habsburg monarşisi kendi yapısal koşullarının dayattığı zorunluluklardan ötürü, Şansölye Metternich'in uyarısına rağmen,[699] Birliğin üyesi olmaya çalışmamıştır. Farklı gelişmişlik düzeylerinde parçalı bir coğrafyaya sahip Avusturya, gümrüklerin ve koruma önlemlerinin olmadığı serbest ticaret ilişkisinin ekonomisinin lehine olmayacağı fikriyle hareket etmiştir. Yani Birliğe üye olmamak, Avusturya monarşisinin de zorunlu bir tercihi olmuştur.[700] Benzer bir şekilde Doering-Manteuffel, Avusturya'nın *Zollverein* kurulurken izlediği edilgen tutumu, bu devletin yaşadığı iç karışıklıklarla açıklar.[701] Wehler de Avusturya'nın önünde iki yol olduğunu belirtir. Ya altyapısal reformlarla ekonomisini gümrükleri kaldırmaya ve rekabete hazır hale getirecek ve Birliğe katılacaktır ya da Birliği dağıtma yönünde bir siyaset izleyecektir. Ona göre, Habsburg monarşisinin her iki yolu da deneyecek gücü olmamıştır. Önce 1848 ayaklanmaları sonra Kırım Savaşı bu hususta son noktayı koymuş, Avusturya'nın Prusya ile ne siyasi ne iktisadi rekabet edecek gücü kalmıştır.[702] Aynı zamanda Wehler, Prusya'nın da *Zollverein*'ı kendi liderliği altında siyasi birlik kurmak için bir araç olarak görmediğini savunur. Ona göre, Prusya'nın Birliği kurarken maksadı ya da bilinçli tercihi siyasi bir birlik kurmak değildir. Gümrük Birliği'nin kuruluş aşamasında amaç, masrafları azaltarak ticaret önünde engelleri kaldırmak ve bu sayede

[699] Avusturya Şansölyesi Metternich, Haziran 1833'te Habsburg Kralı Franz'ı genişleyen *Zollverein*'ın önemli bir girişim haline geldiği ve bu durumun Alman Konfederasyonu (*Deutscher Bund*) içerisinde Prusya-Avusturya dengesinin Prusya lehine değiştirmeye başladığı konusunda uyarmıştır. *Zollverein*'ın Alman Konfederasyonu içinde bir yan federasyona (*Nebenbund*) dönüştüğünü belirtmiştir. Bkz. Wehler, 2005, s. 131.

[700] Heinrich August Winkler, *Geschichte des Westens: Von den Anfängen in der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, 1. Cilt, C. H. Beck, Münih, 2010, s. 540.

[701] Anselm Doering-Manteuffel, *Die deutsche Frage und das europäische Staatensystem 1815-1871*, R. Oldenbourg Verlag, Münih, 2001, s. 22-23.

[702] Wehler, 2005, s. 132.

rekabetçi piyasa koşullarında avantaj sağlayabilmektir. Aynı şekilde Birliğe üye olan devletlerin de başlıca motivasyonu siyasi birlik değil, gümrük masraflarının azalması ve ticaret cirosunun artmasıdır.[703]

1848'deki işçi ayaklanmaları sonrasında toplanan Frankfurt Meclisi'nde, *Zollverein* örneğinden feyz alarak siyasi bir birlik kurulması yönünde tartışmalar yaşandığı bilinmektedir. Bu tartışmaları takiben Avusturya kendisinin dışlanmadığı ve hatta liderlik ettiği bir senaryo üzerine çalışmıştır. Avusturya Ticaret Bakanı Karl Ludwig von Bruck, bu çalışmaların ürünü olarak kendi adıyla anılan bir plan (Bruck Planı) önerisinde bulunmuştur. Orta Avrupa'da *Zollverein* yerine tüm Alman devletlerinin ve Avusturya'nın yer aldığı bir ortak pazar kurulması hedefini taşıyan bu planı Avusturya'nın yeni Şansölyesi Schwarzenberg de desteklemiştir. Bruck hazırladığı bir dizi reformlarla Avusturya ekonomisini gümrük birliğine uygun hale getirmeye çalışmıştır. Prusya'nın *Zollverein* aracılığıyla kurduğu iktisadi hegemonyayı kırmaya yönelik bu plan, *Zollverein* Üye Devletler Kongresi'ne (*Zollvereinkonferenz)* Bavyera elçisi tarafından getirilmiştir. Güneydeki Alman devletlerinin desteklediği bu plan, Prusya tarafından şiddetle reddedilmiştir. Bruck Planı'na karşı hamle olarak Prusya, Hannover'i *Zollverein* üyeliğine ikna etmiştir. Prusya, Hannover'in Birliğe üye olmasıyla Kuzey Denizi'ne erişim sağlayarak bu bölgenin deniz ticaretini de kontrolü altına almıştır. Bruck, Avusturya'nın liderliğinde ortak pazar oluşturma planı suya düşünce bu sefer Avusturya'nın Prusya karşısında ekonomik dezavantajını ortadan kaldırmak için Avusturya ve *Zollverein* arasında karşılıklı bir ticaret antlaşması önermiştir. 1853'te imzalanan bu antlaşmayla Birlik ile Avusturya arasında gümrük indirimi ve ikili ticari ortaklık başlamıştır. Aynı yıl 1860'ta Avusturya'nın *Zollverein* üyeliğinin yeniden

[703] Ibid, s. 125-127.

tartışılması kararlaştırılmıştır.[704] Ancak bu gelişmeleri takip eden Kırım Savaşı hem siyasi hem de iktisadi dengeleri tamamıyla Prusya lehine değiştirmiştir.

Avusturya, 1853-56 Kırım Savaşı'nda savaşmadığı halde bu savaşın Rusya'dan sonraki en büyük kaybedeni olmuştur. Rusya ile olan ittifakına sadık kalmayarak savaşa Rusya'nın yanında katılmaması nedeniyle savaştan sonra politik bir izolasyona sürüklenmiştir. 1866'da Avusturya'nın Prusya ile savaşında Rusya'nın tarafsız kalarak Bismarck'ın askeri zaferini kolaylaştırması yine Avusturya'nın Kırım Savaşı'nda takındığı tavır sebebiyledir. Savaş sonunda Avusturya'nın Alman Konfederasyonu'ndaki lider konumunu destekleyerek Prusya'yı dengeleyen İngiltere'nin de bu desteğini çekmesi, ilerleyen dönemde Prusya-Avusturya rekabetini ciddi şekilde etkileyecektir. Böylece güç dengelerini değiştirecek Kırım Savaşı, Viyana Kongresi'nden beri süregelen Avrupa Uyumu'nu yerle bir edecektir.[705] Bir yanda Avusturya savaşın yarattığı siyasi ve ekonomik kayıplarla uğraşırken, diğer yanda Prusya *Zollverein* sayesinde sanayi atılımı yaparak ekonomik olarak büyümektedir. Dolayısıyla Prusya, Kırım Savaşı sona erdiğinde Alman coğrafyasında *Zollverein*'ın sağladığı ekonomik liderliğin yanı sıra siyasi olarak da tek lider konumuna yükselmiştir.[706]

Zollverein, ekonomik birlikler yoluyla toplumsal ve siyasi birliktelikler oluşturma, yani büyüme ve genişlemeyi savaş yerine barış yoluyla sağlama anlayışı açısından önemli bir örnektir.[707] 1871'de ilan edilen Alman İmparatorluğu büyük ölçüde *Zollverein* üyelerinin siyasi birliğine dayanmıştır. Bu nedenle, alan yazınında *Zollverein*'ı "Prusya'nın diğer Alman devletlerini kendi gümrük sistemine bağlamak için zorlaması" olarak yorumlayan yazarlar vardır. Örneğin Taylor, *Zollverein*'ı Prusya'nın "ekonomik

[704] William Otto Henderson, *The Industrial Revolution on the Continent. Germany, France, Russia, 1800-1914*, Routledge, Oxon, 2006, s. 25-28; Henderson, 1984, s. 202-225.
[705] Taylor, 2001, s. 107.
[706] Schöllgen, 2013, s. 18-20.
[707] Denk'e göre Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda siyasi ve ekonomik gücünü savaş yoluyla artırmayı deneyen Almanya'nın savaşlardaki mağlubiyetlerinin ardından Avrupa Birliği'nin kurucularından olması, yeniden *Zollverein*'ı çağrıştıran bir yöntem tercih ettiği şeklinde de yorumlanabilir. Bkz. Denk, 2016, s. 42.

işgal planı" olarak tanımlar.[708] Fakat bu görüş yerini Prusya'nın başlarda Alman siyasi birliğini sağlama gibi bir emel gütmediği, bu durumun ekonomik birliğin bir sonucu olarak ortaya çıktığı savına bırakmıştır.[709] *Zollverein*'ın ekonomik arka planı, siyasi birlik yönünde ilk adım olmasından çok daha önemlidir. Üretim ilişkilerinin dönüştüğü ve kapitalistleştiği bir coğrafyada Prusya, Avrupa devletlerinin sömürgecilik yarışına sonradan dahil olamadığı ve kıta dışına yayılamadığı için ekonomik gerekliliklerini Alman coğrafyasında etki alanını genişleterek gidermeye çalışmıştır. Ancak yine de zamanla Birlik, Prusya'nın Alman coğrafyasını kontrol etmesinin bir aracı haline gelmiştir. Özellikle 1848 Devrimi sonrasında Birlik, üye devletlerin bağımsız hareketlerini ve etkilerini azaltan, Prusya odaklı bir kurum haline dönüşmüştür.[710] 1866'da Avusturya-Prusya Savaşı'nı takiben Avusturya dışarda kalacak şekilde ve Prusya liderliğinde kurulan Kuzey Alman Konfederasyonu'nun (*Norddeutscher Bund*) ortaya çıkmasında *Zollverein*'ın etkisi önemlidir. Konfederasyona üye devletlerin hepsi aynı zamanda *Zollverein* üyesi olmuşlardır. Haziran 1867'de toplanan Üye Devletler Kongresi (*Zollvereinskonferenz*) 1 Ocak 1868'den itibaren geçerli olacak şekilde bir gümrük ve ticaret sözleşmesi (*Zoll- und Handelsvereinsvertrag*) imzalamıştır. Buna göre, *Zollverein*'a Gümrük Meclisi (*Zollparlament*), Gümrük Federal Konseyi (*Zoll-Bundesrat*) ve Gümrük Başkanlığı (*Zollpräsidium*) gibi kurumlar oluşturularak bu Birliğin federal bir devlet gibi işlemesi sağlanmıştır. Gümrük Başkanlığı, veto hakkı olan Prusya Kralı'nın görevi olmuştur. Ayrıca 1 Temmuz 1869'da imzalanan Gümrük Kanunu (*Zollgesetz*) ile gümrük idaresi, ceza sistemi ve ticaret yasaları oluşturulmuştur. Alman İmparatorluğu kurulunca *Zollverein*'ın yetkileri imparatorluğun kontrolüne geçmiş,

[708] Taylor, 2001, s. 62.
[709] Ploeckl, 2019, s. 2.
[710] Breuilly, Mart Devrimi sonrasında *Zollverein*'ın milliyetçilik fikri etrafında kurumsallaştığını ve Prusya merkezli milli bir kurum haline dönüştüğünü savunur. Bkz. Breuilly, 2009, s. 15.

Gümrük Kanunu imparatorluk anayasasına aynen alınmış ve Gümrük Birliği de Gümrük Bölgesi'ne (*Zollgebiet*) dönüşmüştür.[711]

[711] Michael Kotulla, *Deutsches Verfassungsrecht 1806-1918: Eine Dokumentensammlung nebst Einführungen*, Springer Verlag, Berlin, 2006, s. 217-221; Michael Kotulla, *Deutsche Verfassungsgeschichte: Vom Alten Reich bis Weimar (1495 bis 1934)*, Springer Berlin, Berlin, 2008, s. 506-509.

Harita 28: Gümrük Birliği'nin yayılışı gösterilmektedir.[712]

[712] https://www.britannica.com/place/Germany/Economic-changes-and-the-Zollverein (Erişim: 16.11.2019)

Harita 29: Gümrük Birliği'nin kuruluşunu takiben büyüyen demiryolu ağları gösterilmektedir.[713]

[713] Schulze, 2013, s. 89.

3.1.3. Fikri Liderlik: Milliyetçilik

Weber'e göre, her ne kadar insan eylemini maddi ve manevi çıkarlar doğrudan yönlendirse de, bazen fikirler demiryolu makasçısı örneğindeki gibi eylemin yönünü değiştirebilir.[714] Bu çalışmada da üretim ilişkilerinin ve toplumsal sınıf çatışmalarının (maddi yapıların) yanı sıra ideoloji ve fikirlerin de yapıların ve aktörlerin dönüşümlerinde önemli bir yere sahip olduğu savunulmaktadır. Bu bağlamda milliyetçilik fikri ve söyleminin Alman coğrafyasında oynadığı rolü yakından incelemek yerinde olacaktır.

Milliyetçilik fikrinin ve hareketinin ortaya çıkışının arka planında Avrupa'da tarıma dayalı üretim ilişkilerinin ve toplumun dönüşümü yer alır. Milliyetçilik, kentleşme, sanayileşme, kapitalistleşme ve bunların bir ürünü olan merkezi devletlerin inşası gibi "modern endüstriyel toplumsal örgütlenmenin gereksinmelerinden" türemiştir.[715] Bu anlamda milliyetçilik, üretim ve toplum ilişkilerinin değişim süreçlerinden bağımsız düşünülemez. Milliyetçi söylemin ulus-devlet oluşum sürecindeki ve devlet meşruiyetini güçlendirmedeki rolü, alan yazınında yaygın olarak kabul görmektedir. Tarıma dayalı sınıf ilişkilerinin dönüşmesi (maddi yapı) ile Fransız Devrimi'nin fikirsel etkileri (ideoloji) modern ulus-devletlerin ortaya çıkışını doğrudan etkilemiştir. 1815 Viyana Kongresi ile eski sistem (*ancient regime*) sürdürülmeye çalışılsa da sanayileşmeyle zamanın ruhuna ya da üretim ve sınıf ilişkilerine uymayan eski yapılar ve sınıflar dönüşmek zorunda kalmıştır.

Alman coğrafyasında milliyetçilik, Avrupa kıtasıyla kıyaslandığında geç gelişmiştir. Fransız Devrimi'nin yarattığı coşku ve ateş, parçalı Alman devletleri arasında

[714] Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Cilt 1, Verlag von J.C.B. Mohr, Tübingen, 1922, s. 252.
[715] Anthony D. Smith, *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik,* (Çev: Derya Kömürcü), Everest Yayınları, İstanbul, 2002, s. 36 (aynen alınmıştır).

sönük karşılanmıştır.[716] 1806'ya kadar varlığını sürdüren Kutsal Roma Germen İmparatorluğu üç yüzden fazla bağımsız devletten oluşuyordu.[717] Almanların yaşadığı ve Almanlar tarafından yönetilen her bölge imparatorluk sınırları içinde değildi. Özellikle Prusya'nın, doğuda imparatorluk dışında kalan toprakları vardı. Coğrafi dağınıklığın yanı sıra mezhep ayrılıkları da parçalanmışlığı pekiştirmiştir. İmparatorluk Konseyi (*Reichshofrat*) üyesi Friedrich Carl von Moser, 1766'da "Almanlar nedir?" sorusunu şöyle cevaplamıştır:

> "Öyleyse, yüzyıllardır var olan biz, siyasal bir bilmece, komşularımızın avı, dünya tarihinde eşine benzemeyecek şekilde onların küçümsemelerinin nesnesi, olağanüstü, kendi aramızda ayrışmış, bölünmüşlüğümüzden dolayı zayıf, kendimize zarar verecek kadar güçlü, kendimizi kurtaramayacak kadar güçsüz, ismimizin onuruna duyarsız, kanunlarımızın şerefine kayıtsız, yöneticilerimizi kıskanan, birbirimize güvenmeyen, ilkeleri konusunda tutarsız, onları uygulama konusunda zorlayıcı, büyük ama aynı zamanda aşağılık, potansiyel olarak mutlu ama aslında çok acınası insanlarız".[718]

Bu koşullar altında Alman milli kimliği ve söylemi, siyasal bir yapıdan ziyade kültüre ve dile bağlı olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Aslında Alman coğrafyası içinde çok çeşitli lehçeler ve kültürel farklılıklar vardır. Almanlar ve diğer dil grupları arasında keskin çizgiler çizmek çok zordur.[719] Buna rağmen milli kimlik, birleştirici unsur olarak dilsel ve kültürel benzerlikler üzerine inşa edilmek zorunda kalmıştır. Fransa ve Almanya'da milliyetçilik anlayışını araştıran Brubaker'e göre, Fransız ulus anlayışı

[716] Kohn, Hans, "The Eve of German Nationalism (1789-1812)", *Journal of the History of Ideas*, Vol. 12, No. 2, 1951, s. 256-258, 269.
[717] Fischer, 1967, s. 3.
[718] Hagen Schulze, *The Course of German Nationalism, From Frederick the Great to Bismarck, 1763-1867*, Cambridge University Press, New York, 1991, s. 43 (çeviri bana aittir).
[719] Sheehan, 1981, s. 5.

devlet merkezli gelişirken Alman milliyetçiliği ulus-devletten önce geliştiği için *Volk* merkezli etnik-kültürel bir olgu olarak gelişmiş, siyasal bir gündemle doğmamıştır.[720]

> "Öyleyse, erken modern Orta Avrupa'daki siyasi otorite ölçeği, Alman ulusunu bir devletin kurumları ve sınırları çerçevesinde tanımlamayı imkânsız hale getirmiştir. Almanya'da ulusun 'tasarlanmış düzeni' veya 'hayali cemaati' ile devletin kurumsal gerçeklikleri keskin şekilde ayrıydı; Fransa'da ise bu ikisi kaynaşmıştır. Almanya'da ulusçuluk etnokültürel bir gerçek iken Fransa'da bu siyasal bir gerçektir."[721]

Alman milli kimliğini bir devlete değil kültüre bağlı olarak inşa eden bu milliyetçilik fikrinin kökeni, Alman Romantiklerine dayanır. Avrupa'da 18. yüzyıl, Aydınlanma yüzyılı olarak anılır. Üretim ilişkilerinin ve toplumsal yaşamın dönüşümü üzerine felsefi ve entelektüel bir sorgulama olarak başlayan Aydınlanmanın en önemli ürünü ise milliyetçilik olmuştur. Bireyi ve aklı merkeze alan Kant, Rousseau ve Locke gibi Aydınlanmacı düşünürler, insan hakları, mülkiyet hakkı ve bireysel özgürlükler gibi modern kavramlar geliştirmişlerdir. Maddi yapıdaki dönüşüme bağlı olarak gelişen bu düşünce yapısı, siyasal düzlemde de önemli etkiler yaratmıştır. Bu anlamda "ilahi hakikate ve onun kurumsal bekçilerine" savaş açan Aydınlanma, monarşik mutlakiyetçi devlet yapılarından ulus-devlet formuna geçişin ideolojisi olmuştur.[722] Aydınlanma'nın Alman coğrafyasında karşılığı olan *Aufklärung*'un kilit kavramları da eğitim (*Bildung*) ve kültürdür (*Kultur*). Eğitim kelimesinin karşılığı olan *Bildung* sözcüğü, şekil vermek (*bilden*) kökünden gelir. Alman Aydınlanması, devrimci bir anlayıştan ziyade reformist bir biçime bürünmüştür.[723] Bu nedenle "Aydınlanmacı mutlakiyetçilik" olarak da kavramsallaştırılmıştır.[724] Romantizm ise Aydınlanma'nın insan aklı, bilim ve

[720] Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, Cambridge, 1994, s. 1-4.
[721] Ibid, s. 4 (çeviri bana, vurgu yazara aittir).
[722] Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, (Çev: Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalan Soyarık), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 75 (aynen alınmıştır).
[723] Liulevicius, 2009, s. 48.
[724] "Aydınlanmacı mutlakiyetçilik" tartışması için bkz. Charles Ingrao, "The Problem of Enlightened Absolutism and the German States", *The Journal of Modern History*, Vol. 58, 1986, s. S161-S180. Ayrıca

ilerlemecilik fikri gibi evrenselci varsayımlarına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Alman Romantikleri, geleneğe, kültürel özgüllüğe, ruha, dine ve doğaya vurgu yapmışlardır.[725] İnsan topluluklarını birleştiren unsurun kültür olduğunu ve her kültürün birbirinden farklı ve özel olduğunu savunan bu akımın önemli temsilcileri Herder, Schiller, Fichte, Goethe ve Hölderlin'dir.[726] Milliyetçilik kavramı ilk kez 1774 yılında Herder tarafından kullanılmıştır. Milleti oluşturan unsurların dil ve kültür olduğunu savunan Herder'e göre, bu iki unsur insanları ulus (*Volk*) yaparak benzersiz ve biricik kılar. Kültürel milliyetçiliğin ve göreceliğin babası olarak da kabul edilen Herder, kişinin kendini geliştirmesi ve milli bir misyona sahip olması anlamında *Bildung*'a özel önem atfetmiştir. Herder, her milletin kendine has bir "milli dehası" olduğunu söyleyerek bu dehayı ve özgül kimliğin yeniden keşfedilmesi gerektiğini savunmuştur.[727] Alman Romantiklerinin dil ve kültüre dayalı bu felsefesi, Napolyon işgali sonrasında siyasal bir öneme de bürünerek Alman ulus (*Volk*) olma düşüncesinin temelini oluşturmuştur.[728] Herder'in fikirleri 1800'lerde yayılırken, bazı düşünürler onun görüşlerini Almanların "kültür taşıyıcısı" (*Kulturtäger*) olduğu yönünde genişletmişlerdir.[729] Böylece Alman kimliğini sorgulayan Romantizm akımı Alman kültürünü yayma misyonuna kaymıştır. Napolyon işgali ise gelişmekte olan bu söylemle muazzam bir tezat oluşturmuştur.

Bu anlamda Alman milliyetçilik fikir ve söyleminin gelişmesinde Napolyon işgali önemli bir köşe taşı olmuştur.[730] Alman devletlerinin genelinde ve özellikle de Prusya'da milliyetçilik, anti-Napolyon ya da anti-Fransa ekseni olarak tanımlanabilecek bir yörüngede seyretmiştir. Napolyon, işgal ettiği Alman devletlerini bir araya getirerek

bkz. Eberhard Weis, "Enlightenment and Absolutism in the Holy Roman Empire: Thoughts on Enlightened Absolutism in Germany", *The Journal of Modern History*, Vol. 58, 1986, s. S181-S197.

[725] Gellner, 2012, s. 75-76.

[726] Fransız Devrimi ve Napolyon işgali sırasında Alman entelektüellerinin takındıkları tavırların ayrıntılı bir anlatısı için bkz. Kohn, 1951, s. 256-284.

[727] Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, (Çev: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 123.

[728] Brubaker, 1994, s. 9-10.

[729] Liulevicius, 2009, s. 54-61.

[730] Matthew Burke, "Liberal Nationalism's Role in the Development of the German Nation-State", *Historia*, Vol. 14, 2005, s. 136; Nipperdey, 1994, s. 303; Schulze, 1991, s. 49.

kendisine bağlı bir uydu-devlet olan Ren Konfederasyonu'nu (*Rheinbund*) kurmuştur. Alman prensliklerinin Napolyon işgali altında bir araya getirilmeleri, Birliğe üye devletlerde önemli bir travma yaratmıştır. Prusya da bu deneyimden önemli dersler çıkarmıştır demek yanlış olmayacaktır. Bu tarihten itibaren Alman milliyetçiliğinin odağında Fransa karşıtlığı yer almıştır. Bu nedenle Schulze, Alman milliyetçi hareketinin tarihini çağın düzen güçlerine -ki Napolyon düzenini kasteder- karşı bir toplumsal ve siyasal muhalefet tarihi olarak tanımlar.[731] Lukacs ise bu fikre karşı çıkarak Alman coğrafyasında milliyetçiliği "ulusal kurtuluş ve birlik özleminin sıklıkla dar bir şovenizme, kör ve sığ bir Frankofobiye dönüşmesi" olarak görür ve şöyle devam eder:

> "…ayrıca, artık harekete geçmiş olan kitleler arasında gerçek bir kurtuluş ideolojisi yaratmayı da başaramadı. Napoleon karşıtı mücadeleyi Fransız Devriminden önce var olan koşulların tam anlamıyla yeniden kurulması mücadelesi olarak yorumlayan gerici Romantizm çevreleriyle ittifaktan hiç çekinilmemesi bunu gösteriyordu. Doğaldır ki, politik ve toplumsal anlamda ulusal hareketin siyasi ve askeri liderlerinin çoğundan daha köktenci olmasına karşın bu eğilimin felsefecisi olan Fichte'de de -daha sonraki yıllarda- bu türden çelişkiler görünür haldeydi."[732]

Böylece Napolyon karşıtlığı üzerinden milliyetçi propaganda şiirler, şarkılar, *Deutsche Blätter* (Alman sayfaları) ve *Rheinischer Merkur* (Ren Merkürü) gibi dergiler aracılığıyla yaygınlaşmıştır.[733] Ulus (*Volk*) ve anavatan (*Vaterland*) kavramları sık kullanılmaya başlamış ve "Alman olmak" bir siyasal söylem olarak inşa edilmeye çalışılmıştır.[734] *Tugendbund* (Fazilet Birliği), *Deutsche Bundes des Turnvaters* (Alman Jimnastikçiler Birliği) gibi milli mücadele dernekleri kurularak yeraltından çalışmaya başlamıştır.[735] İşgal yıllarının toplumda yarattığı kronik belirsizlik ve güvensizlik

[731] Schulze, 1991, s. 1.
[732] Lukacs, 2006, s. 49 (aynen alınmıştır).
[733] Kohn, 1951, s. 257-261.
[734] Hagemann, 2015, s. 75-101.
[735] Schulze, 2013, s. 75-76.

hissinin, ilerleyen dönemde milliyetçi ideolojinin halkta kolay kabul görmesinde payı olmuştur.

Napolyon'a karşı savaşın başlaması ve kazanılan galibiyet, "Almanya" fikrinin entelektüeller, öğrenciler ve elit çevrelerde çekici ve popüler hale gelmesini sağlamıştır.[736] Spor, edebiyat ve müzik gruplarıyla bu fikirler öğrenciler arasında hızla yayılmıştır.[737] Kardeşlik (*Burschenschaft*) denilen öğrenci birlikleri arasında milliyetçi fikirler önemli bir gündem haline gelmiştir. İlki 1815'te Jena'da kurulan *Burschenschaft*, milliyetçi bir söylemin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.[738] *Burschenschaft*'ın 1817'de Wartburg'da düzenlediği festivalin en önemli sloganı "Almanya'nın birliği"dir. Yine aynı radikal-milliyetçi öğrenci birliğinin 1832'de Hambach'da organize ettiği siyasi eylemde "Almanya'nın yeniden doğuşu" yazılı pankartlar ve siyah-kırmızı-altın renkli bayraklar taşınmıştır.[739] Bugünkü Alman milli marşının sözleri August Heinrich Hoffmann von Fallersleben tarafından yine bu dönemde (1841'de) yazılmıştır. Herder, Grimm Kardeşler, Goethe ve Schiller'in eserleri de milliyetçiliğin dar bir çevrede de olsa konuşulur olmasını sağlamıştır. Ancak bu dönemde milliyetçilik eski rejimin savunucuları tarafından bastırılmaya çalışılmıştır. 1815'te Viyana Kongresi ile kurulan Avrupa Uyumu, eski elitlerin konumunu korumak için etnik kimliği ve milliyetçiliği baskılayan bir düzen kurmaya çalışmıştır. Avusturya on milyonluk nüfusuyla farklı etnik gruplardan oluştuğu için, milliyetçilik Habsburg monarşisi için büyük bir tehdittir. Bu nedenle Metternich'in kurmaya çalıştığı düzen de milliyetçi akımların yayılmasını önlemeyi hedeflemiştir. Böylece Alman milliyetçi hareketi 1840'larda önemli bir gelişme kat edememiştir. Bunun bir başka nedeni de Prusya'nın ve Avusturya'nın liderliğini

[736] Lee, 1984, s. 56.
[737] Jarausch ve Geyer, 2003, s. 24.
[738] Jimnastikçiler Birliği ile başlayan milliyetçi öğrenci hareketi bu şekilde devam etmiştir. Jörg Echternkamp, *Der Aufstieg des deutschen Nationalismus (1770-1840)*, Campus Verlag, Frankfurt, 1998, s. 390-395. Ayrıca bkz. Gary D. Stark, "The Ideology of the German Burschenschaft Generation", *European Studies Review,* Vol. 8, No. 3, 1978, s. 323-348.
[739] Nipperdey, 1994, s. 278-287.

savunan milliyetçiler arasındaki ayrışmalardır. Romantiklerden miras kalan Alman milliyetçiliğinin etnik-kültürel yapısı, Orta Avrupa'nın kendine özgü politik ve kültürel coğrafyasının bir ürünüdür. Ancak yine coğrafyanın kendisi etnik-kültürel birlik temelinde bir Alman devletinin kurulmasını imkânsız hale getirmektedir.[740] Coğrafi parçalanmışlık ve Prusya-Avusturya ayrımının yanı sıra Protestan-Katolik ayrımı da milli kimliğin tanımı ve inşasında güçlük yaratmıştır. 1848 Frankfurt Meclisi'nde yapılan tartışmalar, milliyetçiler arasındaki bu bölünmelerin somut kanıtlarından biridir.[741] Onların bu zayıflıkları ve bölünmüşlüklerinden faydalanan monarşi gücünü yeniden tesis etmekte zorlanmamıştır.[742] Yine de Napolyon'a karşı savaş ve galibiyet, Alman coğrafyasında "milli onurun" taşıyıcısı olarak Prusya'ya doğru gözlerin çevrilmesine neden olmuştur. Bu zaferle beraber tarihte Prusya'nın kazandığı başka savaşlar da milliyetçi duyguları harekete geçirecek şekilde entelektüel çevrelerde dillendirilir olmuştur. Örneğin Yedi Yıl Savaşları'nda Rusya ve Fransa'ya karşı kazandığı galibiyetler sebebiyle Prusya Kralı II. (Büyük) Friedrich, Goethe'nin sözleriyle, "müttefik bir dünyaya karşı Almanların bir kısmının onurunu kurtaran" bir kahraman olarak yeniden hatırlanmış ve hatırlatılmıştır.[743] Bir diğer deyişle "tarih en kolay biçimde tarihsel açıdan yeni 'uluslar'ın imal edilmesi sürecinde malzeme işlevi" görmüştür.[744] Bu durum, Gellner'in milliyetçiliği bir üst kültürün daha önce pek çok alt kültüre sahip olan bir topluma empoze edilmesi olarak tanımlamasını hatırlatır. Gellner bunu şöyle ifade eder:

> "Ulusçuluk, aslında, altkültürlerin daha önceleri halkın çoğunluğunun ve bazı durumlarda da tümünün hayatına hâkim olduğu bir toplumda bir yüksek kültürün genel olarak dayatılmasıdır. Yani okulda okuyarak elde edilen, akademik

[740] Brubaker, 1994, s. 12.
[741] Burke, 2005, s. 137.
[742] John Breuilly, "Nationalism and National Unification in Nineteenth-Century Europe", *The Oxford Handbook of the History of Nationalism,* Oxford Handbooks Online, 2013, s. 154-156. Ayrıca bkz. John Breuilly, "Nation and Nationalism in Modern German History," *The Historical Journal*, Vol. 33, No. 3, 1990, s. 659–675.
[743] Schulze, 1991, s. 44 (çeviri bana aittir).
[744] Eric Hobsbawn, *Tarih Üzerine*, (Çev: Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2001, s. 27 (aynen alınmıştır).

> dünyanın denetlediği, mümkün olduğunca açık bir bürokratik ve teknolojik iletişimin gereksinimlerine göre inceden inceye düzenlenmiş bir dilin genel topluma yayılmasından söz ediyoruz. Ulusçuluk daha önceleri küçük gruplar tarafından yerel düzeyde kendilerine özgü bir biçimde yeniden üretilen folk kültürlere dayalı yerel grupların karmaşık yapısı yerine her şeyden önce yukarıda sözü edilen bu tür bir ortak kültürün bir arada tuttuğu, birbirlerinin yerini alabilecek atomize bireylerin oluşturduğu anonim, kişisel olmayan bir toplumun kurulmasıdır. Bütün olup biten de *gerçekten* budur".[745]

Tilly, iki tür milliyetçilik olduğunun iddia eder. İlki devlet öncülüğünde milliyetçilik, diğeri devlet kurmaya çalışan milliyetçiliktir. Devlet öncülüğünde milliyetçilikte yöneticiler ulusal çıkarı tanımlayarak hem bu çıkarı gerçekleştirmek için mücadele eder hem de yurttaşlarından taleplerde bulunur. Devlet kumaya çalışan milliyetçilik ise bağlı oldukları devlette denetim sahibi olmayan bir grubun ayrı bir siyasal statü talebi gütmesidir.[746] Alman tarih yazınında egemen görüş bu coğrafyada (Tilly'nin ikinci kategorisindeki gibi) devlet kurmaya çalışan bir milliyetçiliğin geliştiği yönündedir. Örneğin Bielefeld tarihçilerinden Wehler'e göre, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında Alman coğrafyasında milliyetçilik ve liberalizm iç içe geçen olgular olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Wehler, erken dönem Alman milliyetçiliğini liberal bir hak mücadelesi olarak yorumlar. Ona göre dönemin liberalleri monarşinin gücünü kırmak, toprak soyluların ayrıcalıklarını sona erdirmek ve en önemlisi toplumsal katmanlaşmayı eşitlemek gayesinde olmuşlardır. Hem Alman devletleri arasında hem de Prusya içerisinde toplumsal eşitlik başat hedeftir. Wehler, milliyetçi ideoloji ile liberal muhalefetin iç içe geçtiğine ve 1870'lere kadar Alman liberal milliyetçiliğinin (*Deutsche Liberalnationalismus*) eski elitler ile monarşinin tasfiyesi için uğraştığına inanır. Bu bağlamda Alman milliyetçiliğinin modernleşmeci bir hareket olduğunu savunur.[747]

[745] Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çev: Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan), Hil Yayın, İstanbul, 2013, s. 139-140 (aynen alınmıştır).
[746] Tilly, 1995, s. 76-79.
[747] Wehler, 1995, s. 122.

Alman milliyetçiliğinin bu coğrafyanın tarihinde önemli ve belirleyici bir rolü olduğuna inanan Schulze de yaygın kanının tersine Alman İmparatorluğu'nun sadece "yukarıdan aşağı" bir devrimle değil "iki taraftan devrimle" (Bismarck ve milliyetçi hareket) kurulduğunu söyler. Alman milliyetçi hareketinin kararlı mücadelesi olmasaydı Alman Birliği'nin sağlanamayacağını savunur.[748] Nipperdey ise her iki analize da katılmaz. Ona göre, Alman coğrafyasının parçalı ve dağınık yapısı liberal hareketin ateşinin sönük olmasına neden olmuştur. Alman devletleri arasındaki toplumsal yapısal farklılıklar, liberal hareketin vizyonunun ve hareket imkanının yerel kalmasıyla sonuçlanmıştır. Ona göre bu durum Alman devletlerinin hepsi için geçerlidir; Prusya bir istisna teşkil etmemiştir.[749]

Alan yazınında genellikle milliyetçiliğe ulus ve ulus-devlet olma yolunda modern ve kurucu bir özellik atfedilmiştir.[750] Milliyetçilik modernizmin bir ürünü olarak ele alınırken ulus-devlet inşa sürecinin de olmazsa olmazı olarak görülür. Bu yaklaşımın dışında ulus-devlet inşasını milliyetçilikten bağımsız ve tesadüfi bir olay olarak açıklayanlar da vardır. Breuilly'e göre, Almanya örneği böyle bir vaka olarak yorumlanabilir.[751] Ona göre bahsi geçen coğrafyada milliyetçilik, elit çevrelerine has bir söylem olarak başlamış ve yine bu çevreyle sınırlı kalmış siyasi bir fikirdir. Bu nedenle Breuilly'e göre 19. yüzyılın ilk yarısında Alman coğrafyasında milliyetçilik siyasi düzlemde oldukça önemsiz bir olgudur. Yine de burada ortaya çıkan liberal ve romantik bir milliyetçi söylemin oluşumunu incelemek gereklidir. Alman devletlerinde milliyetçilik milli-siyasi ve elit-kültürel kurumlar aracılığıyla oluşmuş ve yayılmıştır. En başarılı örnek, diğer Alman devletleri tarafından taklit edilmiştir. İlk kez Alman

[748] Schulze, 1991, s. 2.
[749] Thomas Nipperdey, *Kultur, Theorie: Gesammelte Aufsätze zur neueren Geschichte*, Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft Band 18, Vandenhoeck & Ruprecht Verlag, Göttingen, 1976, s. 100; Nipperdey, 1994, s. 298-303.
[750] Bkz. Gellner, 2013; Hobsbawn, E. J., Milletler ve Milliyetçilik. Program, Mit, Gerçeklik, (Çev: Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.
[751] Breuilly, 2009, s. 103-104.

Konfederasyonu (*Deutscher Bund*) döneminde, o zamana kadar elit çevreler ve öğrenciler arasında kalan milliyetçi söylem üye devletler arasında dolaşıma girebilmiştir. Buna rağmen Breuilly konfederasyona yayılmaya başlayan bu milliyetçi fikirlerin devlet iktidarı karşısında siyasi anlamda bir önem arz etmediğini savunur.[752] 1848 Devrimi'nde liberal milliyetçi fikirlerin yenilgisini ve 1850'ler ve 1860'ların hızlı sanayileşmesi ve kapitalistleşmesini takiben milliyetçilik bu coğrafyada, Benedict Anderson'ın "hayali cemaat"[753] olarak tanımladığı bir toplumsal yapının tutkalı olmaya başlamıştır. Üretim ilişkilerinin kapitalistleşmesi eski yerel iktidar yapılarını sarsarak onları zamanın ruhunun dışına itmiştir. Liberal ve modernist bir söylem olarak milliyetçilik, yeni iktisadi formlar ve ticaret odaklı sanayi ekonomisinin büyümesine bağlı olarak popülerlik kazanmıştır. Yine de 1860'ların ortasına kadar milliyetçiliğin işlevi ya da hedefi ulus-devlet inşası olmamış, bu söylem dönüşen ekonominin yeni elitlerinin siyasal pazarlık aracı olmuştur. Breuilly'e göre, Prusya devleti milliyetçi söylemi sistematik olarak ilk defa 1866'dan sonra "Birlik Savaşları"nda meşruiyet zemini olarak kullanmaya başlamıştır. Bu sayede "hayali cemaat"in bileşenleri de milli bir pazar, genel bir hukuk sitemi ve parlamenter devlet olarak şekillenmiştir. Ancak milliyetçiliğin toplumun üreten ve emekçi sınıflarında doğrudan bir popülerliği olmamıştır. Almanya'da milliyetçi söylemin toplumda yayılması yukarıdan aşağı bir süreç olmuştur.[754] Ulus-devlet oluşumunda milliyetçi hareketin rolünün abartılmaması gerektiğini söyleyen Breuilly'e göre, bir siyasal coğrafyanın ulus-devlete dönüşmesi üç şekilde olabilir: İlki, devlet eliyle milliyetçilik sayesinde sınırları değişmeden bir coğrafyadaki halkın ve yönetimin millileştirilmesi; ikincisi, bağlı olduğu devlete karşı milliyetçilikle bölünüp ayrı bir devlet kurma; sonuncusu ise Almanya örneğinde de olduğu gibi parçalanmış bir halkı tek bir devlet

[752] Ibid, s. 112-114.
[753] Bkz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler. Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev: İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul, 2014.
[754] Breuilly, 2009, s. 115-116.

altında birleştirme milliyetçiliğidir.[755] Buna göre 1850'lerin sanayileşme hızı, ekonomik büyüme, demiryolları ile ulaşımın kolaylaşması, Gümrük Birliği gibi ekonomik gelişmeler milli liberal reformları zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca, sanayileşme ile değişen toplumsal yapı ve ilişkilerde anlam kayması yaşanırken, milliyetçilik birleştirici bir ideoloji olarak amaç birliği sağlamaya yaramıştır.[756] Milliyetçi söylemin inşasında ve topluma yayılmasında rol oynayan derneklerin (*Verein*) de yardımıyla, "birleşme milliyetçiliği" Prusya yayılmacılığının ideolojisi olarak kısa sürede sonuç vermiştir.[757] Prusya devleti, hegemonyasını yalnızca zora dayanarak (şiddet tekeliyle) değil, aynı zamanda rıza sağlayarak devam ettirmiştir. Bu anlamda milliyetçilik ideolojisi toplumsal rıza oluşturmada kilit rol oynamıştır.[758] Prusya'nın diğer Alman devletlerine yayılması olarak okunabilecek Alman İmparatorluğu kurulduktan sonra da Treitschke, Sybel ve Ranke gibi tarihçilerin eserleriyle bir milli tarih paradigması oluşturulmuştur.[759] Bu tarih anlatısı Prusya'nın askeri gücüne, savaşlarına, zaferlerine ve diplomasisine dayanarak Alman kimliğinin milli inşasını tamamlamıştır. Elbette Prusya dışındaki Alman devletlerinin ve şehirlerinin tarihini anlatan yerel ve bölgesel tarih eserleri de vardır. Ancak bunlar milli paradigmanın dışında kalmıştır.

1871'de Alman İmparatorluğu kurulduktan sonra Alman milliyetçiliği kendisine yeni bir yönelim ve ülkü arayarak önce imparatorluğun Avrupa'daki rolünün ne olması gerektiğine odaklanmıştır. Aynı zamanda sanayileşmenin yarattığı toplumsal değişimler ve işçi sınıfının ortaya çıkması da milliyetçiliğin gelişme çizgisini doğrudan belirlemiştir. Farklı toplumsal sınıfları milliyetçilik tutkalı ile bir arada tutmaya çalışmak yeni gündem

[755] Breuilly, 2013, s. 150. Gellner de Breuilly ile benzer bir şekilde Alman coğrafyasında ortaya çıkan milliyetçiliği "siyasal birlik ulusçuluğu" olarak tanımlar. (Gellner, 2013, s. 187-188)
[756] Schulze, 2013, s. 92-93.
[757] Breuilly, 2013, s. 158. Bu derneklerin ilki, 1859 yılında kurulan Milli Dernek'tir (*Nationalverein*). (Burke, 2005, s.138)
[758] Bu noktada Gramsci'nin hegemonya analizi hatırlanabilir. Bkz. Martin Carnoy, "Gramsci ve Devlet", *Praksis* (3) 2001, s. 252-278; P. Ghosh, "Gramscian Hegemony: An Absolutely Historicist Approach", *History of European Ideas*, No. 27, 2001, s. 1-43.
[759] Sheehan, 1981, s. 1-3.

olmuştur. Alman "hayali cemaati" yaratma mücadelesi 1871'de nihayete ermemiş, yani birleşik bir Almanya'nın ortaya çıkışı Alman kimliği, ulusu ve devleti ile alakalı sorulara çözüm olmamıştır. Böylece *völkisch* denilen etnik milliyetçi hareketler ve dernekler (*Verein*) ortaya çıkmıştır.[760] Bu derneklerin en etkililerden biri, 1891'de kurulan ve toplumun ileri gelenlerinden oluşan bir üye profiline sahip olan Pan-Alman Birliği'dir (*Alldeutsche Verband*). Dünyadaki tüm Almanları birleştirme gayesi güden bu derneğin çalışmalarıyla, Alman milliyetçiliği yeni ve daha saldırgan bir aşamaya girmiştir.[761] Milliyetçilik fikrindeki bu dönüşümü Delanty şu sözlerle özetler:

> "1848'den itibaren liberal, ya da cumhuriyetçi milliyetçilik, restore edilmiş Eski Düzen'e karşı başarılı bir devrim gerçekleştirmeyi başaramayınca, milliyetçilik, orijinal cumhuriyetçi fikirlerle daha az ilgilenir hâle geldi. 1848'den itibaren milliyetçilik daha önceki devrimci şeklini göz ardı etti ve kapitalizmin bir aracı hâline geldi. Çoğu devletin kendi anayasalarını kabul etmelerinden sonra, reaksiyoner muhafazakârlıkla ve onunla uzlaşmış olan liberalizm, birleşerek modern muhafazakârlığın doğmasına yol açtılar. 1861'de İtalya'nın ve 1871'de Almanya'nın birleşmesinden sonra ulusal yurtseverlik formundaki milliyetçilik, kabul edilmiş ulus-devlet ideolojisi hâline geldi ve artık özgürleştirici bir ideal olmaktan çıktı."[762]

[760] Alman dernekleri ve muhafazakâr ideoloji arasındaki ilişkinin tarihsel bir analizi için bkz. Hans-Jürgen Puhle, "Conservatism in Modern German History", *Journal of Contemporary History*, Vol. 13, No. 4, 1978, s. 689–720. Alman tarih yazımında ulusa atfedilen rol hakkında ayrıntılı iki makale için bkz. Kocka, 1989 ve Sheehan, 1981, s. 1–23.
[761] Liulevicius, 2009, s. 116.
[762] Gerard Delanty, *Avrupa'nın İcadı. Fikir, Kimlik, Gerçeklik*, (Çev: Hüsamettin İnanç), Adres Yayınları, Ankara, 2013, s. 172-173 (aynen alınmıştır).

3.2. ALMAN ULUS-DEVLET İNŞASI

3.2.1. 1848 Devrimi: "Dönülemeyen Dönemeç"[763] Mi?

1848 yılı, 19. yüzyıl Avrupa tarihinde önemli olaylara tanıklık etmiştir. Napolyon'a karşı savaşların ardından 1815'te başlayan restorasyon (Avrupa Uyumu) toplumsal hayatı, zamanın maddi devinimlerine karşı, sakin ve eski yapıda tutmaya çalışmıştır. Ancak zaman, geri çevrilemez olduğunu 1848'de Fransa'da devrimci ayaklanmaların başlamasıyla kanıtlamıştır. Bu ayaklanmalar, Alman Konfederasyonu topraklarında da etki yaratmıştır.

Tilly, devrimi trafik sıkışıklığına benzeterek rutin akışı değiştiren her iki durumun da rastgele olmadığını, çeşitli koşullar sayesinde oluştuğunu söyler.[764] 1848 Devrimi de rastgele olmamıştır. Devrim, üretim ilişkilerindeki dönüşümler ve toplumsal yaşamdaki değişimlerle doğrudan ilgilidir.[765] Bu nedenle Almanca alan yazınında Mart Devrimi diye anılan 1848'de yaşananları anlamak için Mart Öncesi (*Vormärz*) denilen dönemdeki (1815-1848 arası) gelişmeleri incelemek gerekir. 18. yüzyılda İngiltere'den başlayarak yayılan ekonomik değişimler devrimci olayların tohumunu atmıştır. Buhar motoru gibi teknik yenilikler sanayileşmeyi hızlandırırken bu dönemde nüfus da büyümüştür. Tarıma dayalı ekonomilerin işgücündeki artışı karşılayamaması kitlesel işsizlikle sonuçlanmıştır. Gittikçe daha fazla emekçi kentlerde yeni ortaya çıkan fabrikalarda iş aramaya başlamıştır. Böylece yeni bir toplumsal sınıf olarak proletarya hızla büyümüştür. İşçilerin çoğu her türlü sosyal güvenceden mahrum bir şekilde kentlerde gettolar oluşturmuştur.

[763] Taylor, 1848 Devrimi için Alman coğrafyasının tarihi bir dönemece ulaştığını ama bu dönemeci dönemediğini söyler. Ona göre "dönülemeyen bu dönemeç" Almanya'nın geleceğini belirlemiştir. (Taylor, 2001, s. 71)

[764] Tilly, 1995, s. 24-25.

[765] Avrupa genelinde yaşanan toplumsal dönüşümler, özellikle tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş ile proletarya sınıfının oluşması devrimde etkili olmuştur. Bkz. Wolfram Siemann, *Die Deutsche Revolution von 1848/49*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 2012, s. 15.

Toplumsal yapıdaki bu dönüşümler ise hüküm süren koşulları değiştirmek için baskı yaratmıştır.

1815 yılında Prusya, eski sınırlarının yanı sıra Viyana Kongresi'yle kazandığı bölgelerden oluşuyordu. Böylece devlet, gelişmişlik düzeyleri ile hukuki-idari yapıları birbirinden farklı bölgelere bölünmüş durumdaydı. Nipperdey'e göre Prusya hem coğrafi hem de yapısal olarak Doğu-Batı ekseninde ikiye ayrılmıştır. Bu durum reform ihtiyacını açığa çıkarırken aynı zamanda reformların uygulanmasına da engel teşkil etmiştir. Stein ve Hardenberg'in hazırladığı bazı reformlar uygulanmaya devam ederken reformcuların çoğu önerileri ise taslak halde kalmıştır. Anayasa da yapılamamış ve Prusya 1848'e kadar anayasasız bir devlet olmuştur.[766] Sanayileşme ve 1834'ten itibaren *Zollverein* ile birlikte büyük ölçekli bir ekonomi ve ticaret alanı yaratılarak 1830'ların sonunda ekonomik canlanma yaşanmıştır. Ancak bu canlanma nüfusun yoksul kesimlerinin toplumsal ve maddi durumunda çok az değişiklik sağlamıştır. Alman devletlerinde halkın büyük çoğunluğu hâlâ birkaç zengin girişimci ve toprak sahibinin ücretli iş gücü olarak çalışmaktadır. Kitlesel işsizlik, enflasyon ve özellikle 1842, 1845 ile 1846'daki hasat kıtlığı sonucunda yerel isyanlar baş göstermiştir. 1847 ise devrimin habercisi denebilecek bir kriz yılı olmuştur. Neredeyse tüm Alman devletlerinde yaşanan kıtlığın ve gıda maliyetlerindeki artışın bir sonucu olarak satın alma gücü azalan halk isyan etmiştir.[767] Böylece Mart Devrimi'nden önce Alman coğrafyasında birçok bölgede yerel ayaklanmalar olmuştur.

Dolayısıyla Mart 1848 Devrimi, Fransa'da 24 Şubat 1848'de başlayan ayaklanmaların etkisiyle patlak vermiş olsa da devrimin ithal edildiği söylenemez. Nipperdey'e göre devrim Alman toplumlarında büyüyen siyasal ve toplumsal gerilimlerin

[766] Nipperdey, 1994, s. 274-278.
[767] Blackbourn, 1998, s. 138-141.

bir sonucudur.[768] 1848 Devrimi farklı Alman devletlerinde -özellikle başkentlerde- başlayan bir devrimler zinciridir. En büyük ayaklanmalar Viyana ve Berlin'de yaşanmıştır. Schulze, 1848 yılının şubat ayında İtalya, Fransa ve hatta Bavyera'da halk ayaklanmaları başlarken Prusya'nın en büyük kenti olan Berlin'in sessiz olduğunu aktarır.[769] Ancak işsizlik ve kitlesel yoksulluk had safhadadır. Bir sanayi metropolüne dönüşen Berlin'de 35 ipek fabrikası, 95 kumaş fabrikası, önemli sayıda kimyasal, dokuma, muşamba fabrikaları ve 31 bira fabrikası bulunmaktadır. Berlin'de yaklaşık 40 bin fabrika işçisi (nüfusun yüzde 10'u) buralarda çalışmaktadır. Böylece zor şartlarda geçinmeye çalışan bir sanayi proletaryasından bahsedilebilmektedir.[770] 13-14 Mart 1848'de Berlin sokaklarında barikat kuran bu işçilerdir. Viyana'da Metternich iktidarının düşürüldüğü haberi Berlin'e ulaşana kadar Prusya Kralı IV. Friedrich Wilhelm ayaklanmacılara yönelik izleyeceği stratejide kararsız kalmış, vur emrini bekleyen orduya emir vermemiştir. Ancak 18 Mart'ta açılan ilk ateşle protestocular ve ordu birlikleri arasındaki çatışmalar şiddetlenmiştir.[771] Berlin'de devrimci bir ayaklanma kaçınılmaz bir hal aldığında kral "Mart talepleri"ni onaylamaya karar vermiştir.[772]

"Mart talepleri" diye anılan ayaklanmacıların kraldan taleplerini içeren belgeyi, liberaller ve onlarla işbirliği yapan demokratlar hazırlamışlardır. İsyanlar sırasında liberal hareketin temsilcileri, özellikle reform odaklı devlet memurları ve entelektüeller, eski sistemin temsilcilerine karşı isyanlarında kendilerini öfkeli kitlelere kolayca kabul ettirmişlerdir. Ancak liberaller, barikattaki halktan farklı olarak devrime yol açabilecek silahlı mücadeleden ziyade var olan sistemin birtakım reformlarla düzeltilmesinden yana olmuşlardır. Bu amaçla da "Mart talepleri" denilen ve siyasi bir dönüşüme yönelik

[768] Nipperdey, 1994, s. 595-596
[769] Schulze, 1991, s. 5.
[770] Ibid, s. 11.
[771] Ibid, s. 15-29. 1848 Devrimi'nde *Junkerler* de monarşinin ve mutlakiyetçi devletin koruyucusu olarak rol oynamışlardır. Bkz. Hintze, 1914, s. 522.
[772]Michael Behnen, "Bürgerliche Revolution und Reichsgründung (1848-1871)", *Deutsche Geschichte: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Martin Vogt (Der.), Verlag J. B. Metzler, Stuttgart, 1997, s. 455-456; Wehler, 2005, s. 720.

atılması istenen adımları içeren bir belge oluşturmuşlardır. Bu taleplerin başında, Almanya'da bir ulusal meclisinin oluşturulması ve bireysel hakları koruyan bir anayasa hazırlanması vardır. Böylece Viyana'da anayasal bir yönetime karşı olan Metternich'in devrimciler tarafından devrilmesiyle Prusya Kralı IV. Friedrich Wilhelm'in onayladığı Mart talepleri, halka meclis ve anayasa sözü vermiştir.[773]

Alman coğrafyasında 1848 Devrimi'nin en önemli kazanımı, Frankfurt'taki Ulusal Meclis olmuştur. Bu meclis, bugünkü federal modele yakın bir örgütlenmenin ilk denemesi olarak görülebilir. Kurucu Ulusal Meclis, konfederasyon içindeki her bölgeden gelen temsilcilerle, Frankfurt am Main'deki Paulskirche'de (Paul Kilisesi) Almanya'nın geleceğini tartışmak üzere 18 Mayıs 1848'de açılış oturumu için bir araya gelmiştir. Çoğunluğunu yukarı orta sınıf üyelerin oluşturduğu mecliste tek bir işçi yoktur; sadece bir tane köylü üye vardır. Almanya'nın entelektüel seçkinleri tarafından oluşan 587 meclis üyesinin dağılımı şu şekildedir: 49 üniversite profesörü, 57 öğretmen, 157 hâkim, 66 avukat, 20 vali, 118 yüksek bürokrat, 18 doktor, 43 yazar, 16 Protestan papazı, 1 Katolik papazı, 16 Roman Katolik papazı ve 16 ordu mensubu.[774] Kral IV. Friedrich Wilhelm yönetimindeki Prusya, devrimci hareketi kontrol edilebilir yollarla yasallaştırmak ve yönlendirmek için aynı anda Prusya Ulusal Meclisi (*Preußische Nationalversammlung*) için de çağrı yapmıştır. Böylece Frankfurt'taki Ulusal Meclis ile aynı zamanda (Mayıs 1848) Berlin'de Prusya Ulusal Meclisi de açılmıştır.[775] Frankfurt meclisini zengin entelektüel kesim oluştururken, Berlin'deki meclis halka daha yakın sayılır. 393 milletvekilinden oluşan bu mecliste 259 bürokrat, 87 hâkim, 51 din adamı, 26 öğretmen, 56 tüccar, 18 zanaatkâr, 27 toprak sahibi ve 46 köylü vardır.[776] Bu

[773] Peter Unruh, *Der Verfassungsbegriff des Grundgesetzes*: *Eine Verfassungstheoretische Rekonstruktion,* Mohr Siebeck, Tübingen, 2002, s. 220-221.
[774] Taylor, 2001, s. 79. Bu nedenle meclisi "profesörler meclisi" diye nitelendirenler olmuştur. Bkz. Unruh, 2002, s. 222.
[775] Bu meclis, 5 Aralık 1848'de Prusya Kralı tarafından feshedilmiştir (Wehler, 2005, s. 753).
[776] Siemann, 2012, s. 140. Taylor, zenginler Frankfurt'a, radikaller ise Berlin'deki meclise katılmıştır der. Bkz. Taylor, 2001, s. 86.

karşılaştırmanın da işaret ettiği üzere Frankfurt Meclisi devrimcilerin değil entelektüellerin meclisi olmuş, halk iradesini temsil edememiş ve sembolik kalmıştır.

Meclis, devlet şeklinin konfederasyondan federal devlete geçişini talep etmiş ve oluşturulacak bir federal Almanya'nın nasıl olabileceğini tartışmıştır. Federal Almanya içinde tek tek devletlerin haklarının nasıl düzenleneceği ve iki büyük Alman devletinden (Katolik Avusturya ve Protestan Prusya) hangisinin federasyona liderlik edeceği önemli anlaşmazlık noktaları olmuştur. Bu noktada Büyük Almanya (*grossdeutsch*) ve Küçük Almanya (*kleindeutsch*) kavramları ortaya atılmıştır. Büyük Almanya çözümü Avusturya yanlılarının tezidir ve başkenti Viyana olan, Katolik yapıda bir Almanya'yı ifade eder. Küçük Almanya ise Prusya'nın liderliğinde başkenti Berlin olan bir federasyon önerisidir. Anayasa hazırlaması beklenen meclis, kendi içinde yaşadığı bu bölünmelerden ötürü oldukça yavaş hareket etmiştir. Meclisin karar almadaki bu başarısızlığı zamanla halk desteğinin azalmasına ve ordu ile monarşinin gücünü toplamasına neden olmuştur. Sonunda 27-28 Mart 1849'da yeni anayasa Ulusal Meclis'te kabul edilmiştir. Hiçbir zaman yürürlüğe girmeyecek bu anayasanın içeriği, meclisin Prusya'nın liderliğinde bir Almanya'nın inşasında uzlaştığını gösterir. Bu uzlaşıda milletvekillerinin *kleindeutsch* seçeneğinin barışçıl, ılımlı ve devrimsiz sağlanabileceğine inançları[777] ve 1834'ten beri var olan *Zollverein* ile Prusya'nın artan ekonomik gücü rol oynamıştır. Meclisin 3 Nisan 1849'da Prusya Kralı IV. Friedrich Wilhelm'e birleşik Almanya'nın imparatoru olması için taç sunması ve kralın imparatorluk tacını geri çevirmesi, Frankfurt Meclisi deneyiminin ve devrimin sonuna işarettir. Haziran 1849'da Ulusal Meclis ordu tarafından lağvedilmiştir. Meclisin hazırladığı anayasa da yürürlüğe girmemiştir. Böylece "Alman Federasyonu" tasarısı suya düşmüştür. Prusya'da ordu-monarşi işbirliği ile iktidar eski düzeni yeniden tesis ederken, Prusya Kralı 31 Ocak 1850'de üç sınıflı oy hakkını

[777] Taylor, 2001, s. 92

(*Dreiklassenwahlrecht*) eklediği bir anayasayı ilan etmiştir.[778] Belçika modelini örnek alan ve 1918'e kadar yürürlükte kalan Prusya'nın ilk anayasası, krala yasaları veto etme hakkı ve her türlü sivil hakkı kaldırma hakkı vererek monarşinin haklarını yeniden onaylamıştır. Anayasaya göre, Prusya Kralı olağanüstü hâl yasaları çıkarabilir ve sıkıyönetim ilan edebilirdi. Ordu tamamen ve yalnızca krala bağlıydı. Üç sınıflı seçim sistemi ise ödedikleri vergiye göre halkı üç sınıfa bölen ve en zenginlerin temsilcilerini koruyan bir sistem getirmiştir. Kısacası, bu anayasa mutlakiyetçi geleneği devam ettirmenin bir aracı olmuştur.[779]

1848 Devrimi'nin Alman tarihçileri tarafından yorumu ve devrime atfedilen önem, yıllar içerisinde değişiklikler göstermiştir.[780] Bunun nedeni tarihçilerin ilerleyen yıllarda yaşanan gelişmelerin ışığında (ya da gölgesinde) devrimi yorumlama eğiliminden muzdarip olmalarıdır. Ancak devrimin Alman coğrafyasında başarısız olduğu, hemen hemen her yorumun ortak noktasıdır. Tilly "devrimci sonuç, devlet iktidarının, egemenliğin birden çok odağa dağılmaya başlamasından önce onu elinde tutanlardan çıkıp -kuşkusuz eski yönetici ittifaktan bazı unsurları da barındıran- yeni bir yönetici ittifaka geçmesiyle oluşur" der.[781] Böyle bakıldığında, Prusya'da devrim gerçekten de başarısız olmuştur. Monarşi güçleri, karşı devrimle eski güçlerini kısa sürede yeniden tesis etmişlerdir. Hamerow'a göre "devrimin başarısızlığının etkisi hiçbir yerde Almanya'dan daha derin ve kalıcı" olmamış ve Almanya'da liberalizm, hiçbir zaman iyileşemeyecek bir darbe almıştır.[782] Liberaller kendi misyonlarına olan inançlarını

[778] Wolfgang Lautemann ve Manfred Schlenke (Der.), *Geschichte in Quellen. Das bürgerliche Zeitalter 1815-1914*, Münih, 1980, s. 239; Christine Hesse (Der.), "Revolution von 1848", *Informationen zur politischen Bildung*, Vol. 265, Bonn, 2010. Anayasanın ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Hans Boldt, "Die preußische Verfassung vom 31. Januar 1850. Probleme ihrer Interpretation", *Geschichte und Gesellschaft,* Vol. 6, 1980, s. 224-246.
[779] Craig, 1973, s. 121-122.
[780] Tarihçilerin 1848 Devrimi'ne farklı bakış açılarının kronolojik bir değerlendirmesi için bkz. Theodore S. Hamerow, "History and the German Revolution of 1848." *The American Historical Review*, Vol. 60, No. 1, 1954, s. 27–44.
[781] Tilly, 1995, s. 35 (aynen alınmıştır).
[782] Hamerow, 1954, s. 28 (çeviri bana aittir).

yitirmiş ve bir daha kitlelerin bağlılığını kazanamamışlardır. Wehler de 1848 Devrimi için "Alman çifte devrimleri" kavramını kullanır. Ona göre Alman coğrafyasında sanayi devrimi başarılı olurken siyasal devrim başarısız olmuştur.[783] Yine Wehler'e göre, Alman siyasal devriminin başarısız olmasının bazı temel sebepleri vardır. İlk olarak, Alman coğrafyasının farklı gelişmişlik derecelerine sahip bölgelerden oluşması devrimi zayıflatmıştır. İkinci olarak, liberaller ile demokratlar arasındaki ayrılık devrimin izlediği seyir açısından kritik öneme sahiptir. Devrimin başlarında elde edilen başarı, devrimcilerin muhafazakâr güçleri hafife almalarına yol açmıştır. Liberaller devrimin başarılarından memnunken, demokratlar devrimi daha da ileriye taşımak istemişler, bu durum ise devrimci hareketin bölünmesine neden olmuştur. Liberaller devrimci değillerdir, eski düzenden radikal bir kopuş hedeflememişlerdir. Bu nedenle onlar devrim esnasında yasal yolları takip etmekten taraf olmuşlar ve daha radikal hareketlere karşı mesafe almışlardır. Liberaller ve demokratlar kendi aralarında uzlaşı sağlamayı beceremedikleri için, kurdukları ittifak da karşı-devrimcilerin gücüne karşı koyacak güçte olamamıştır. Devrim karşıtlarına karşı direnecek bir "farklı devrimci güçlerin büyük ittifakı" yani eski düzene karşı ortak mücadeleyi hedefleyen hiçbir sınıf yoktur. Her grubun gündemi farklı olmuş, bu farklılıklar yüzünden devrim başarısız olmuştur.[784]

Gerçekten de Alman liberalleri ve demokratları arasındaki bölünme devrimin başarısızlığında oldukça büyük rol oynamıştır. Nipperdey de Wehler gibi değerlendirmesinin merkezine devrimde çoğunluğa sahip kesim olan liberalleri alır. Ona göre Alman liberallerinin devlete karşı takındıkları tutum, devrimin sonunu belirleyen faktör olmuştur. Liberaller mevcut düzende köklü değişiklikler yapmak istiyor; ama bunu yasal yollardan gerçekleştirmek istiyorlardı. Aydınlanmacı mutlakiyetçilik geleneğini takip ederek devletin reformlarla modernleştirilebileceğine ve aksaklarının

[783] Wehler, 2005, s. 585.
[784] Wehler, 2005, s. 759-774.

düzeltilebileceğine inanıyorlardı. Özellikle Napolyon işgali sonrasında devletin reformlar aracılığıyla feodal toplumsal yapıları tasfiye ettiğini gören liberaller devlete bağlı olmuşlardır. Devleti bir nevi kendini düzeltebilen bir yapı olarak gördükleri için yukarıdan devrim fikri, bir diğer deyişle reformlar aracılığıyla devletin eski feodal yapısının değiştirilmesi, onlara akla yatkın gelmiştir. Bu nedenle liberallerde toplumun modernizasyonu için devletle işbirliği yapma fikri hâkim olmuştur.[785] Yani devrim döneminin en kalabalık politik grubu aslında devrimci bile değildir. Ayrıca liberaller, karşı-devrimcilere olduğu kadar sol gruplara da karşı olmuşlardır. Halka güvenen ve devrimin bir halk hareketine dönüşmesini uman sol gruplardan farklı olarak liberaller kitlelerin gücü ve istekleri konusunda şüpheci davranmış, halkın ayaklandığı ve desteklediği bir devrimin iç savaş ve hatta Rusya'nın müdahalesiyle sonuçlanabileceği endişesini taşımışlardır.[786] Demokratlar ise, başlarda devrime itici gücü veren ve Mart taleplerinin hazırlanmasında yardımcı olan bir gruptur. Ancak tam da mecliste somut adımlar atma imkânı yakaladıklarında, kendilerini sağ siyasete taviz vermeye hazır olan liberallere muhalefet ederken bulmuşlardır. Mart öncesi dönemde iki grup arasındaki ortak zemin, eski rejimi reddetmeleridir. Devrim esnasında ise liberallerin anayasal monarşiyi, demokratlarınsa cumhuriyet rejimini hedeflediği görülmüştür. Farklı hükümet biçimlerini savunan bu iki siyasal grup arasında birçok konuda önemli görüş farklılıkları çıkmıştır.

Devrimin bir diğer politik aktörü olan burjuvazinin durumu ve oynadığı rol ise, alan yazınında en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Araştırmacıların burjuva sınıfına atfettikleri devrimci rol, bu hususta farklı görüşlerin kaynağıdır. Alan yazınında uzun süre hâkim paradigma olan *Sonderweg* yaklaşımı, 1848'de başarısız olan devrimi Alman tarihinde kaçırılmış bir fırsat olarak görür. Bu teze göre burjuva devriminin

[785] Nipperdey, 1994, s. 288-289.
[786] Ibid, s. 664-666.

yenilgiye uğraması, yukarıdan aşağıya Prusya askeri gücü ile kurulacak otoriter bir imparatorluğun ve hatta ilerleyen dönemde Nasyonal Sosyalizmin tohumlarını atmıştır. Bu teze önemli bir eleştiri getiren Eley'e göre, liberalizmi burjuva değeri olarak algılamak yanlıştır. Siyasal bir hareket olarak liberalizm ile burjuva sınıfının kapitalist çıkarlarını birbirinden ayırmak gerekir.[787] Alman coğrafyasında yeni doğmakta olan işçi sınıfı ile burjuvazi arasında devrimci bir koalisyon oluşmamıştır. Prusya'da 1816 yılında toplam nüfusun yüzde 73.5'i ve 1846'da yüzde 72'si kırsalda yaşıyordu. 1848 yılında her ne kadar milliyetçi liberaller, işçiler, öğrenci birlikleri (*Burschenschaft*)[788] gibi siyasallaşmış hareketler bulunsa da, siyasi hedeflerde uzlaşan bir taban hareketi yoktur.[789] Nipperdey'in deyimiyle "devrimin anayasal-siyasal ortaklığı Alman toplumunun iç gerilimleri yüzünden güçleşmiş ve zayıf kalmıştır".[790] Devrim esnasında barikatlara giden işçilerin ve köylülerin ayaklanmalarına orta sınıflar katılmamıştır.[791] Devrime iştirak eden az sayıdaki burjuvazi (*Bürgertum*) ise *Bildungsbürgertum* denilen eğitim (*Bildung*) sayesinde bürokraside ve akademide kendine yer açan bir toplumsal tabakadır. Burjuvazinin bu kesiminin Mart devriminde yer almasının nedeni, bürokratik elitizme ve monarşinin kapalılığına karşı olmalarıdır.[792] Stein ve Hardenberg Reformlarını takiben Prusya'da bürokrasi idari otonomi kazanmıştır. 1820'lerde devletin yürütme gücü tamamen bürokrasinin ellerinde olmuştur. İşte Frankfurt Meclisi delegelerinin çoğunluğunu bu bürokratlar oluşturmuştur. Çoğu delegenin isteği, devletin stratejik makamlarında daha fazla hak sahibi olmak ve devletin el koyduğu artı-değer üzerinde daha fazla denetim sahibi olmaktır. Meclisi oluşturanlarının çoğu maddi çıkarları hâlâ

[787] Blackbourn ve Eley, 1984, s. 75.
[788] Öğrenci birlikleri denilince akla *Bildungsbürgertum* denilen eğitimli burjuvalar gelmelidir. İlerde Alman akademisinin profesörleri olacak bu öğrenciler, milliyetçi ideolojinin taşıyıcısı olmuşlardır.
[789] Abrams, 2006, s. 10.
[790] Nipperdey, 1994, s. 668 (çeviri bana aittir).
[791] Taylor, 2001, s. 72-73.
[792] Robbie Shilliam, *German Thought and International Relations. The Rise and Fall of a Liberal Project*, Palgrave Macmillan, Londra, 2009, s. 120. Shilliam, üretim ilişkilerindeki ve toplumsal yaşamdaki dönüşümlere burjuvazinin farklı şekillerde tepki verdiğini söyler. Bu sınıf içerisinden yönetici elit tabakaya karışabilenlerin bir kısmı bürokrasi içerisinde dönüşüp erirken bir kısmı ise bürokratik mutlakiyetçiliğe karşı olmuşlardır (Shilliam, 2009, s. 119).

kapitalizm öncesi temellere dayanmakta olan bürokratik bir aygıtın korunmasına sıkı sıkıya bağlı olduğu için, eski düzenin savunucusu durumundadırlar. Dolayısıyla ortaya atılan reform önerileri de muhafazakâr öneriler olmuştur. Esasında çok az liberal Alman toplumunun temellerini değiştirmek niyetindedir. Bu nedenle Mooers'a göre, "1848'de anayasa konusunda yaşanan tartışmalarda, Almanya'nın ekonomik ve siyasal yaşamını dönüştürme yönünde liberal-kapitalist bir tasarıyı andıran bir şeyler bulmak kolay değildir".[793]

Devriminin önde gelen sözcülerinin çoğu devlet bürokratlarıdır. Bu sınıf, dolaysız maddi çıkarları devlete sıkı sıkıya bağlı olduğu için, devrimci değildir. Bu yüzden 1848'de yaşanana bir "halk devrimi" ya da "burjuva devrimi"nden ziyade "reformcu liberallerin gönülsüz devrim denemesi" denebilir. Sonuç olarak, Frankfurt Meclisi toplumsal temsili ve siyasi anlamda etkisi olmayan bir meclis olmuştur. 1849 itibariyle görünen tabloda, devrimin halk desteği ve gücü tükenmiştir. Bu koşullarda monarşi güçlerinin iktidar koltuklarına geri dönmesi zor olmamıştır. 1848 Devrimi, Alman coğrafyasında ve özellikle Prusya'da tabandan gelen bir halk hareketinin olmadığını ya da eski düzene kafa tutan yeni aktörlerin hem sayıca az ve güçsüz hem de asgari bazı müştereklerde buluşmaktan uzak olduğunu göstermiştir. Eski elitlerin karşısında onları iktidardan indirecek bir toplumsal muhalefetin bulunmadığı görülmüştür. Alan yazınında 1848 Devrimini "dönülemeyen dönemeç" olarak okuyanlar, 1848 Devriminin başarısızlığını Almanya'nın "aşağıdan" ya da tabandan birleştirilmesine yönelik çabanın da sonu olarak görürler. Oysaki 1848 yılının mart ayında Berlin'de barikatlara giden kitlelerin böyle bir gündemi olmamıştır. Devrime atfedilen bu anlam, tarihi *bugünün* gerçekleriyle değerlendirmenin bir sonucudur.

[793] Mooers, 1997, s. 171 (aynen alınmıştır).

3.2.2. Yukarıdan Devrim ve İmparatorluğun Kuruluşu

1848 Devrimi başarısızlığa uğradığı için Alman Birliği'nin aşağıdan yukarıya bir halk hareketiyle kurulma şansının kalmadığı ve bu yüzden birliğin yukarıdan aşağıya kurulduğu çoğu siyasi tarih anlatısında yer alır. Ancak 1848'e atfedilen misyonun tersine siyasal birlik, dünya ekonomisinin yapısındaki değişikliğin yarattığı baskı sonucu ve plansız bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Blackbourn ve Eley, 1848-1871 arasında Almanya'da yukarıdan aşağıya devrim sürecini burjuva sınıfının haklarının ve çıkarlarının korunması anlamında bir burjuva devrimi olarak görmenin mümkün olduğunu savunurlar.[794] Yazarlara göre burjuva devrimi, sanayi kapitalizmine geçiş sürecinin hızlandırılması olarak okunabilir. Böyle bakıldığında Alman Birliği'nin kurulması da, sanayileşmeyi ve kapitalist üretim ilişkilerini canlandıracak adımların (ortak pazar yaratılması, ekonomik entegrasyon, serbest ticaret, para, uzunluk ve ağırlık ölçü birimlerinin standartlaştırılması, ortak yasalar vb.) atılması bağlamında bir burjuva devrimini çağrıştırır.[795]

Almanya'nın savaş meydanında doğduğu sıklıkla söylenir. 19. yüzyılda Prusya liderliğinde birleşik bir Alman devletinin ortaya çıkışını kolaylaştıran pek çok faktör vardır. Ancak on yıldan kısa bir süre içinde Prusya Krallığı'nın Danimarka, Avusturya ve Fransa'ya karşı üç başarılı savaş yapacağı ön görülebilir bir durum değildir. Bu noktada "birlik savaşları" kavramına da dikkatle yaklaşılması gerektiği belirtilmelidir. Hemen aşağıda görüleceği gibi, bu savaşlar titizlikle hazırlanmış bir planın adımları değildir. Danimarka ya da Avusturya ile savaşırken Prusya Kralı'nın ya da Şansölyenin gündemi siyasal bir birlik sağlamak değildir. "Birlik savaşları" ifadesi, yaşananlara sonradan milliyetçi motif eklenmesinin bir çıktısıdır. Asıl gerçekleşen şey, bir devletin milliyetçi

[794] Elbette monarşi devrilip yerine parlamenter demokrasi getirilmemiştir. Ancak yazarlar aslında İngiliz ve Fransız örneklerinde de anlatıldığı haliyle bu çeşit bir burjuva devriminin yani burjuvazinin eski rejimi yıkıp yerine liberal demokrasi getirmesinin bir mitten ibaret olduğunu savunurlar. Bkz. Blackbourn ve Eley, 1984, s. 144.

[795] Blackbourn ve Eley, 1984, s. 84-145.

söylemi kullanarak güç alanını ve topraklarını genişletmesidir.[796] Çoğu siyasi tarih kitabında Alman Birliği'nin kurulma sürecini planlı ve sistematik bir eylemler dizisi olarak görme eğilimi vardır. Tarihsel olgular incelendiğinde bunun böyle olmadığı, Prusya'nın iktisadi ve siyasi çıkarlarının Alman coğrafyasında yayılmaktan geçtiği, ancak bunu bir ulus-devlet formunda yapmakta özel bir ısrarı ya da planı olmadığı görülmektedir. Bu noktada Lee'nin deyimi yerindedir: "Alman Birliği kasıtlıdır ancak planlı değildir".[797] Siyasal birliğin Bismarck'ın ya da başka birinin adım adım planladığı bir inşa olmadığını savunan Lee, Alman Birliği'ni Prusya yayılmacılığının keyfi bir çıktısı olarak görür.[798] Birliği gerçekleştirenlerin bilinçli amacı ya da niyeti, siyasi bir birlik kurmaktan ziyade Prusya mutlakiyetçiliğini canlandırmak ve Prusya ekonomisinin ihtiyacı olan yayılma-genişleme ihtiyacını karşılamaktır. Avrupa ekonomileri hızla kapitalistleşirken üretim ilişkilerindeki bu dönüşüm ve rekabet baskısı devletleri sömürgecilik arayışına yöneltmiştir. Kendi çevresine genişlemekten başka şansı kalmayan Prusya, bu sürecin sonunda kendini Alman coğrafyasını birleştiren aktör olarak bulmuştur. Bu noktada siyasi birliği Prusya'nın diğer Alman devletlerini zora dayalı ilhakı olarak görmek de doğru ifade olmayabilir. Alman Konfederasyonu, Avusturya ve Prusya'nın askeri gücüne dayanan bir savunma birliği (Fransa'ya karşı) olarak anlaşılabilir. Avusturya askeri ve iktisadi anlamda zayıflarken Prusya güçlenmiştir. Çoğu Alman devleti Avrupa güçler dengesinde var olabilmek için Prusya'nın siyasi ve askeri desteğine muhtaç haldedir. Prusya'nın askeri gücü ve savunma kabiliyeti, çatışmaların eksik olmadığı Avrupa'da (Napolyon işgalinin yarattığı güvenlik açığı hatırlanabilir) Alman devletlerinin birliğe rıza göstermelerinde rol oynamıştır. Ancak bundan da önemlisi Prusya ile Alman devletleri arasındaki ekonomik ilişkilerdir. *Zollverein*'ın

[796] Breuilly, Birlik savaşları denen şeyin aslında fetih savaşı olduğunu söyler. Bkz. Breuilly, 2013*,* s. 164. Wehler de bu üç savaşı "hegemonya savaşları" olarak adlandırır. Bkz. Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte. Von der 'Deutschen Doppelrevolution' bis zum Beginn des Ersten Weltkriegs 1849-1914,* 3. Cilt, C. H. Beck, Münih, 2006, s. 280.
[797] Stephen J. Lee, *Imperial Germany 1871-1918*, Routledge, Londra, 1999, s. 5 (çeviri bana aittir).
[798] Ibid, s. 5-6.

sağladığı iktisadi büyüme ve refah, üye devletlerin Prusya ile siyasi birliğe yanaşmalarını sağlamıştır. Alman birliğinin ekonomik temelini ilk kez 1919'da Keynes vurgulamış ve "Alman İmparatorluğu kan ve demirden ziyade kömür ve demirle oluşturulmuştur" demiştir.[799] Gerçekten de ekonomik büyüme ve buna paralel olarak Prusya'nın yayılma ihtiyacı siyasi birliğin kurulmasında belirleyici etken olmuştur. Dolayısıyla *Zollverein*'la başlayan demiryolu yapımı, iletişim ağlarının kurulması gibi altyapısal gelişmeler siyasi birliğe giden adımlar olarak değil, rekabet koşullarının dayatmasıyla yapılmıştır. 1862'den itibaren Bismarck liderliğinde devletin yukarıdan aşağıya değişimi, iç toplumsal yapının yanı sıra dünya kapitalizminin yayılmaya başlamasının getirdiği dayatmalar göz önünde bulundurularak anlaşılabilir.[800] Mooers de benzer bir görüştedir:

> "1860'larda Almanya gibi daha az gelişmiş durumdaki ülkeler, daha gelişmiş kapitalist devletlerle ancak mevcut toplumsal ve siyasal yapıları hızla dönüştürmek suretiyle rekabet edebilir ve onları yakalayabilirlerdi".[801]

Özetle, yukarıdan devrim ancak dönemin Avrupası'nda ortaya çıkan gelişmeler bağlamında anlaşılır olacaktır. Son kertede imparatorluk "savaş meydanında" kurulmuşsa da Bismarck'ın izlediği siyaset, birlik savaşları ve birliğin ilanı, Avrupa kıtasının tarihselliği içinde dönemin güç dengelerinin gerekliliğini yerine getirmek olarak görülebilir.[802]

1850'lerin sonundan itibaren Prusya'nın Alman coğrafyasında artan iktisadi, siyasi ve ideolojik etkisine değinilmişti. Yine de o dönem halen çoğu Alman devleti Habsburg Kralı'nı Prusya'ya tercih ediyordu. Avusturya, kendi liderliğinde federal bir

[799] Metnin tamamı için bkz. John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of The Peace*, Macmillan and Co., Londra, 1919, s. 38-39. https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/keynes/pdf%26filename%3Dpeace3.pdf (10.06.2020)
[800] Blackbourn ve Eley, 1984, s. 85.
[801] Mooers, 1997, s. 175 (aynen alınmıştır).
[802] Walter Bussmann, "Otto von Bismarck. Geschichte, Staat, Politik", Büsch, Otto, Wolfgang Neugebauer (Der.), *Moderne preussische Geschichte 1648-1947. Eine Anthologie*, 3. Cilt, Walter de Gruyter GmbH & Co KG, Berlin, 1981, s. 1535.

siyasi yapılanmayı rıza ve anlaşma yoluyla sağlamak maksadıyla Alman devletlerini 16 Ağustos 1863'te Frankfurt'ta bir buluşmaya davet etmiştir. Prusya Kralı I. Wilhelm'in bu toplantıya katılmasına Şansölye Bismarck karşı çıkmıştır. Böylece davete katılmayan Prusya, 1864'te Avusturya'nın *Zollverein* üyelik başvurusunu da yeniden reddetmiştir. Birlik savaşlarının ilki olarak bilinen Prusya ile Danimarka arasındaki ilk çatışmalar, 1864'te Danimarka Kralı IX. Christian'ın Schleswig ve Holstein'ı birleştirerek krallığına katmaya çalışmasıyla başlamıştır. Bu iki prenslik halihazırda Danimarka monarşisinin yönetimi altındadır, ancak Danimarka'ya bağlı değildir. Holstein çoğunluğun Almanca konuştuğu bir bölge olduğu için, Prusya ve Avusturya buraya askeri destek yollamışlardır. Maksat buranın Danimarka Krallığı tarafından ilhak edilmesini önlemek olsa da aslında tek taraflı bir çatışma yaşanmış ve sonunda Viyana Antlaşması (1864) imzalanarak Danimarka Kralı her iki prenslik üzerindeki haklarından vazgeçtiğini ilan etmiştir. Bunun üzerine Avusturya ile Prusya arasında Gastein Sözleşmesi (1865) yapılmıştır. Sözleşmeye göre Avusturya Holstein'ın, Prusya da Schleswig'ın yönetiminden sorumlu olmuştur.[803] Bu düzenleme çok geçmeden Prusya ve Avusturya arasında sorun yaratmıştır. Holstein'daki muhaliflerin Schleswig'i zayıflatmaya çalıştığı suçlaması ve bu iki prensliğin geleceğine yönelik anlaşmazlık, Prusya'nın 1866'da Avusturya'ya ilan ettiği savaşın bir nevi bahanesi olmuştur. Diplomatik kariyerine Frankfurt Diyet Meclisi'nde Prusya'nın Federal Diyet Meclisi Elçisi olarak başlayan Bismarck, başta Avusturya ile Prusya ittifakına inansa da sonradan Alman siyasi birliği için Avusturya'dan savaşla bir kopuşun gerekli olduğuna kanaat getirmiştir. Anılarında bunu şöyle ifade etmiştir:

> "Vaktiyle Frankfurt'taki Federal Diyet Meclisine, düalist bir Avusturya-Prusya tasavvuru ile gitmiştim. Orada bu tasavvurumun yerine, başkanlığın tecavüz ve hilelerine karşı durumumuzu müdafaa etmek lüzumunu hissetmem kaim oldu; Avusturya ile Prusya'nın karşılıklı şekilde birbirlerini desteklemelerinin, istiklâl

[803] Lee, 1999, s. 2.

> harbleri ve okul tesiriyle meydana gelmiş bir gençlik hülyası olduğunu anladım; o zamana kadar kendisine güvendiğim Avusturya'nın Prusya için mevcut olmadığına inanç getirdim… Alman vaziyetinin teşkil ettiği kördüğümü (Gordios düğümünü) düalist bir sistem takibederek güzellikle çözmek mümkün değildi; bu düğüm ancak kılıçla kesilebilirdi. İster Prusya bakımından Prusya'nın hegemonyası, ister milli bakımdan Alman birliğinin kurulması esas gaye olarak telâkki edilsin, kendisi işin esasını bilsin veya bilmesin, Prusya kıralını ve bu suretle Prusya ordusunu, milli dâvaya hizmet hususunda kazanmak bahis konusuydu; her iki hedef birbiriyle tetabuk ediyordu. Bunu ben açıkça görüyordum ve (30 eylül 1862 günü) bütçe komisyonunda belirttiğim ve pek çok defa yanlış tefsir edilen 'kılıç ve kan' hakkındaki sözümle de bu meseleyi ima etmiştim".[804]

Avusturya, altı hafta içinde Sadowa veya Königgrätz'da yenilgiye uğramıştır. Prusya'nın bu askeri başarısında ordusuna yaptığı yatırımlar ve özellikle Kral I. Wilhelm'in asker sayısını iki katına çıkarması rol oynamıştır.[805] Prusya'nın nüfusu 18 milyonla 35 milyon nüfuslu Avusturya'nın yarısı kadarken savaşan asker sayıları neredeyse eşittir.[806] 23 Temmuz 1866'da Nikolsburg'da imzalanan Ateşkes Antlaşması ve bu antlaşmanın şartlarını kesinleştiren Prag Antlaşması (23 Ağustos 1866) ile Avusturya Alman Konfederasyonu'ndan çekilmiş, Holstein üzerindeki hakkından feragat etmiştir. Prusya, Avusturya'nın çekilmesiyle ortadan kalkan Alman Konfederasyonu'nun yerine kuzey ve orta Almanya devletlerini (Main Nehrinin kuzeyindeki devletler) Kuzey Alman Konfederasyonu (*Norddeutscher Bund*) çatısı altında birleştirmiştir. 18 Ağustos

[804] Bismarck, 1991, s. 437-439 (aynen alınmıştır).
[805] Lee, 1999, s. 2. 1862'de *Junker* kökenli Bismarck'ı şansölye yapan kral, bu sayede monarşi ve Prusya Meclisi (*Landtag*) arasındaki gerginliğe son vermeyi amaçlamıştır. Meclis'te 1861'den beri orta sınıfın temsilcilerinden oluşan *Deutsche Fortschrittspartei* çoğunluğu oluşturuyordu. Ordu bütçesinin mecliste onayı oldukça tartışmalı bir konuya dönüşmüştü. Meclisin ordu bütçesini onaylama hakkı vardı; ancak Prusya anayasasına göre hükümet meclise karşı sorumlu değildi. Çıkan tartışma sonunda Şansölye Bismarck ordu bütçe tasarısını meclisten çekerek 1862-1866 arasında bütçeyi meclise onaylatmadan kullanmıştır. Bkz. Jonathan Steinberg, *Bismarck* (Çev: Hakan Abacı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 313.
[806] Gordon Alexander Craig, *The Battle of Königgrätz: Prussia's Victory over Austria, 1866*, University of Pennsylvania Press, 2003, s. 17.

1866'da kuruluş süreci başlayan[807] bu konfederasyona Main nehrinin güneyindeki Alman devletleri üye değildir. Bunun üzerine Prusya konfederasyona dahil olmayan Württemberg, Baden ve Bavyera ile sırasıyla 13 Ağustos, 17 Ağustos ve 22 Ağustos tarihlerinde barış ve ittifak anlaşmaları imzalamıştır.[808] Bu devletlerin birliğe dahil olması Prusya ile Fransa (resmi olarak Kuzey Almanya Konfederasyonu ile Fransa)[809] arasındaki savaştan sonra olmuştur.

Çıkması an meselesi olan Prusya-Fransa Savaşı'nın arka planında, 1870 yılında İspanya tahtının Hohenzollern Hanedanı'ndan Leopold von Hohenzollern-Sigmaringen'e teklif edilmesine Fransa'nın karşı çıkması vardır.[810] "Hohenzollern adaylığı" olarak anılan bu sorunda Hohenzollern Hanedanı tarafından yönetilen iki devlet (Prusya ve İspanya) arasında kalmayı istemeyen Fransa, Prusya Kralı I. Wilhelm'e bir ültimatom vererek bu hanedandan birinin İspanya tahtına çıkması durumunda tepkisiz kalmayacaklarını belirtmiştir. Aslında Prens Leopold adaylıktan çekilmiştir; fakat bu durum Fransa'nın 19 Temmuz 1870'te Prusya'ya savaş açmasına engel olmamıştır. Çoğu tarihçi aslında atlatılabilecek bir diplomatik krizin Bismarck'ın manipülasyonu yüzünden Fransa'nın savaş ilanıyla sonuçlandığı görüşündedir.[811] Bismarck, (Fransa'nın savaşı başlatmasını sağlamak için) Prusya Kralı I. Wilhelm'in Fransa'ya gönderilmek üzere verdiği bir telgrafı değiştirerek Paris'e yollamıştır. Kralın kaleme aldığı metinde,

> "Benedetti'nin (Fransız Büyükelçi) esasen Paris'ten öğrendiklerinin teyidini şimdi Prens'ten aldığımı ve Büyükelçiye başka bir şey söyleyeceğimin olmadığını bir yaver vasıtasıyla Büyükelçiye bildirdim"

[807] 18 Ağustos 1866'da Prusya ile 15 Alman devletinin imzaladığı bir birlik sözleşmesiyle konfederasyonun kuruluşu başlamıştır. Ancak Konfederasyon tek tek üye devletler tarafından oylanıp kabul edildiği için kuruluş süreci bir yıla yakın sürmüştür.
[808] Hannover ise 23 Eylül 1866'da ilhak edilerek Prusya'nın bir eyaleti haline getirilmiştir (Steinberg, 2015, s. 321).
[809] Konfederasyonun anayasasına göre bir Avrupa devleti konfederasyon devletlerinden birine savaş ilan ederse tüm konfederasyon üyeleri saldırıya uğrayan devletin savunmasına yardım etmekle yükümlüydü. Bu savaşın ayrıntılı bir anlatısı için bkz. Michael Howard, *The Franco-Prussian War. The German Invasion of France 1870-1871*, Taylor & Francis e-Library, 2005.
[810] Steinberg, 2015, s. 339-340.
[811] Howard, 2005, s. 50-59.

yazılıyken Bismarck'ın Paris'e yolladığı ve Ems telgrafı diye anılan metin ise şöyledir:

> "Majesteleri Kral bunun üzerine Fransız Büyükelçisini bir kez daha kabul etmeyi reddetmiş ve bir yaver vasıtasıyla Majesteleri tarafından Büyükelçiye iletilecek başka hususun bulunmadığını bildirmiştir."[812]

Fransa olayın ardından Prusya'ya savaş ilan etmiştir. Fransa'nın bu telgraftan önce savaşa girmeye karar vermiş olduğunu destekleyen kanıtlar da vardır.[813] Savaşta Bavyera, Württemberg ve Baden'ın birlikleri de Prusya'nın (konfederasyonun) yanında Fransa'ya karşı savaşmıştır. Böylece 300 bin Prusyalı ve müttefik askeriyle Prusya savaşı kazanmıştır.[814] Bu esnada Kuzey Alman Konfederasyonu'na dahil olmayan Güney Alman devletlerinden en büyüğü olan Bavyera'nın girişimiyle Prusya Kralı I. Wilhelm ve güneydeki diğer Alman devletleri imparatorluğun kurulması için ikna edilmiştir. Alman İmparatorluğu'nun kurulması önerisi güneydeki devletlerin meclislerinde kabul edildikten sonra, 18 Ocak 1871'de Versay Sarayı'nın Aynalı Salonu'nda I. Wilhelm Alman İmparatoru olarak taç giymiştir.[815] Bu noktada 1849'da Frankfurt Meclisi'nin verdiği tacı reddeden Friedrich Wilhelm'in kardeşi I. Wilhelm'in ordunun verdiği tacı giymesi oldukça manidardır.[816]

[812] Steinberg, 2015, s. 348 (vurgu bana aittir).
[813] Ibid, s. 349.
[814] Ibid, s. 351. 10 Mayıs 1871'de Fransa ile imzalanan ve savaşı resmen sonlandıran Frankfurt Barışı'yla Alsas Loren bölgesi ele geçirilmiştir.
[815] Tam 170 yıl önce aynı gün (18 Ocak 1701'de) I. Friedrich'in Prusya Kralı olarak kendi kendisine taç giydiği hatırlanabilir. Versay Sarayı'nın Aynalı Salonu'nun da Alman tarihinde sembolik bir önemi vardır. İmparatorluğun ilan edildiği bu salonda 48 yıl sonra (28 Haziran 1919'da) İtilaf devletleriyle Versay Antlaşması imzalanacaktır. Uwe Klussmann ve Joachim Mohr, *Das Kaiserreich. Deutschland unter preussischer Herrschaft. Von Bismarck bis Wilhelm II*., Spiegel Verlag, 2014, s. 28, 38.
[816] Murat Belge, *Militarist Modernleşme. Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 220.

3.2.3. Merkezileşme ve Prusyalılaşma

1848'de aşağıdan bir devrim olmaması ve Alman İmparatorluğu'nun yukarıdan aşağı bir devrimle kurulmuş olmasının, *Sonderweg* tezini savunan tarihçilerin Nazi faşizmini açıklamak için baktıkları ilk durak olduğu belirtilmişti. Ancak imparatorluk dönemini ileriki yıllarda ortaya çıkan faşizmin başlangıç noktası olarak görmek yerine, bu dönemi hızla gelişen ve sanayileşen bir coğrafyada yaşanan toplumsal, siyasal ve ekonomik çatışma, kararsızlık ve uyum sorunlarının olduğu bir dönem olarak okumak da mümkündür. Bu bağlamda Berman, Bismarck dönemi siyasal sistemini "yumuşak otoriter" olarak nitelendirir; çünkü ona göre imparatorluk sistemi toplumdan yalıtılmış bir yönetici sınıf, sınırlı halk katılımı ve güçlü bir devlete izin veren bir ekonomik modelin karışımıdır.[817] Alman imparatorluğu farklı büyüklük ve gelişmişlik düzeyindeki Alman devletlerinin oluşturduğu federatif bir yapıdır.[818] İmparatorluğu oluşturan topraklar Prusya, Bavyera, Württemberg ve Saksonya Krallıkları; Baden, Hessen, Mecklenburg-Schwerin, Mecklenburg-Strelitz, Oldenburg, Saksonya-Weimar-Eisenach Büyük Dukalıkları; Anhalt, Braunschweig, Saksonya-Altenburg, Saksonya-Coburg, Saksonya-Meiningen Dukalıkları, Lippe, Reuss ältere Linie, Reuss jüngerer Linie, Schaumburg-Lippe, Schwarzburg-Rudolstadt, Schwarzburg-Sondershausen, Waldeck-Pyrmont Prenslikleri; Hamburg, Bremen, Lübeck serbest Hansa kent devletleri ve imparatorluk toprağı Alsas-Loren'dir.[819] Kuruluş esnasında devletin nüfusu 41 milyondur.[820] İmparatorluk, başında Prusya Kralı'nın olduğu federal bir devlet (*Bundesstaat*) olarak

[817] Sheri E. Berman, "Modernization in Historical Perspective: The Case of Imperial Germany", *World Politics*, Cilt. 53, No. 3, 2001, s. 438.
[818] Abrams, Bismarck'ın kurduğu imparatorluk için paradoksa yakın bir şeydi çünkü zamanın ruhuna ters bir yapılanmaydı, der. Ona göre, milliyetçi bağımsızlık hareketlerinin olduğu bir dönemde Alman İmparatorluğu bir birleşme hareketidir. Bkz. Abrams, 2006, s. 1.
[819] Prusya'nın 1866-1871 yılları arasında Alman coğrafyasında yayılışı için bölüm sonundaki Harita 30'a bakınız.
[820] 1914'te ise nüfus 65 milyona yükselmiştir. Bkz. James Retallack, *Imperial Germany 1871-1918. The Short Oxford History of Germany*, Oxford University Press, New York, 2008, s.1.

kurulmuştur.[821] İmparatorluğu oluşturan devletler iç işlerinde iktidarlarını ve kendi monarşilerini korumuş, ancak dış siyasette Prusya'nın liderliğinde birlik halinde hareket etmekle yükümlü olmuşlardır.[822] İmparatorluk, halkın iradesini ortaya koyan bir oylamaya değil de Alman bölgesel egemenleri arasında imzalanan bir sözleşmeye dayandığı için bu egemenlerin en büyüğü olan Prusya Kralı liderliğinde kurulmuş ve sürmüştür. Bu nedenle kurulan siyasi birliği Prusya iktidarının genişletilmesi olarak görmek mümkündür. Bu anlamda "1871 yılının birleşmiş Almanyası imparatorluk iradesinin Prusya tarafından belirlendiği bir Prusya Almanyası"dır.[823]

İmparatorluk kurulduktan sonra ilk iş, Prusya'nın kontrolünde bir ordu oluşturmak olmuştur. Bunun için, diğer devletlerin askeri birlikleri Prusya ordusuna eklenmiştir. 1871 yılında orduyu oluşturan 36 birliğin 25'i Prusya'ya aittir.[824] Böylece Prusya ordu yapısı imparatorluğa yayılmıştır. Bunun istisnaları olarak Bavyera, Saksonya ve Württemberg kendi askeri birliklerini imparatora bağlamak zorunda tutulmadılarsa da onlar da diğer Alman devletleri gibi Prusya'nın askeri gücüne bağımlıydılar.[825] Yine orduda olduğu gibi Prusya idari sistemi, organları ve personeli de imparatorluğun idari yapısı haline dönüşmüştür.[826] 16 Nisan 1871'de Kuzey Alman Konfederasyonu anayasasının aynı olan İmparatorluk Anayasası (*Reichsverfassung*), İmparatorluk Meclisi'nde (*Reichstag*) kabul edilmiştir.[827] Bu anayasayı konfederasyon döneminde Bismarck kaleme almıştır. Dolayısıyla anayasa, Bismarck'ın kurmaya çalıştığı sistemin izlerini taşımıştır. Anayasa devletin idari örgütlenişiyle ilgili bir madde içermez; sadece

[821] Federal devlet modeli Bavyera ve Württemberg gibi Güney Alman devletlerinin imparatorluk çatısı altına girmelerini sağlamak için tercih edilmiştir (Fischer, 1967, s. 4).
[822] Fulbrook, 2004, s. 130.
[823] Helmut Klaus, *Der Dualismus Preußen versus Reich in der Weimarer Republik in Politik und Verwaltung*, Forum Verlag Godesberg GmbH, Mönchengladbach, 2006, s. ix (çeviri bana aittir).
[824] Karl Erich Born, "Preussen im deutschen Kaiserreich 1871-1918. Führungsmacht des Reiches und Aufgehen im Reich", *Handbuch der preussischen Geschichte*, 3. Cilt, Neugebauer, Wolfgang (Der.), Walter de Gruyter Verlag, Berlin-New York, 2001, s. 26.
[825] Craig,1984, s. 48.
[826] Klaus, 2006, s. 8
[827] Anayasanın tam metni için bkz. Ernst Rudolf Huber (Der.), *Dokumente zur Deutschen Verfassungsgeschichte*, *1851-1900*, 2. Cilt, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1986, s. 384-402.

anayasal organlar olan imparator yani Kayzer (*Kaiser*), Eyaletler Meclisi (*Bundesrat)* ve İmparatorluk Meclisi'nin (*Reichstag*) görevlerini ve birbiriyle ilişkisini tanımlamıştır. Anayasaya göre, Prusya Kralı aynı zamanda Alman İmparatorudur. İmparatorluk kalıtsal olarak Prusya tacına bağlıdır. Prusya başbakanı da İmparatorluğun şansölyesidir (*Reichskanzler*). Şansölye, meclisi toplama, tatil etme ve feshetme yetkisine sahiptir. Meclisin ise şansölyeyi görevden alma yetkisi yoktur.[828] Şansölye makamı doğrudan Prusya Kralı'na bağlıdır. Ayrıca *Bundesrat*'a da başkanlık eder. *Reichstag* ve *Bundesrat*, savaşa, barışa ve anlaşmalara ortak karar verir. *Reichstag* vekilleri seçimle halk tarafından seçilirken Alman İmparatorluğu'nu oluşturan 25 devlet *Bundesrat*'ta nüfuslarıyla orantılı delege sayısıyla temsil edilir. Dolayısıyla bu mecliste en çok oy Prusya'nındır; onu Bavyera takip etmiştir. *Bundestag-Bundesrat* iki meclisli yapısına binaen Wehler anayasanın konfederasyoncular ve bağımsız devletler birliği yanlıları arasında "geciktirici uzlaşmalar bütünü" olduğunu söyler.[829] Aslında Alman İmparatorluğu içinde Prusya dışındaki devletler, tıpkı Napolyon işgalinden sonra Ren Birliği'nde yaptıkları gibi, unvanlarını ve zenginliklerini korumak için Prusya'nın uydusu gibi görev yapmışlardır.[830] Onların temsil organı *Bundesrat*'ın hiçbir etkisi olamamış; çünkü hiçbir önemli mesele bu meclise taşınmamıştır.[831] Ayrıca İmparatorluk ve Prusya farklı seçim sistemlerine sahip olduğu için iki mecliste farklı partiler ve siyasi eğilimler hâkim olmuştur. İmparatorluk genelinde (*Reichstag*) liberaller çoğunluktayken Prusya'da üç sınıflı seçim sistemi (*Dreiklassenwahlrecht*) sebebiyle muhafazakârlar çoğunluktadır.[832] Dolayısıyla *Bundesrat*'a da bu siyasi yönelim hâkim olmuştur. Alman İmparatorluğu içinde Prusya etkisi sadece ordunun ve yönetici kadroların Prusyalı olmasıyla sınırlı kalmamış, kendini her alanda göstermiştir. İmparatorluk topraklarının yaklaşık üçte ikisi

[828] Born, 2001, s. 25.
[829] Wehler, 2006, s. 355-356.
[830] Yönetimin merkezileşmesi ve kontrolü için 1875'te idari yargı mahkemelerinin bağlı olduğu Prusya Yüksek İdare Mahkemesi (*Oberverwaltungsgericht*) kurulmuştur. Bkz. Klaus, 2006, s. 10.
[831] Taylor, 2001, s. 133-134.
[832] Klaus, 2006, s. 14-15.

Prusya'ya aittir. 1871'de imparatorluk nüfusunun yüzde 60'ını, 1912'de ise yüzde 62'sini Prusyalılar oluşturmuştur. Ekonomik anlamda da imparatorluğu oluşturan devletlerin en güçlüsü Prusya'dır.[833]

Wallerstein, Fransız Devrimi'ni takip eden yıllarda Avrupa'da ortaya çıkan toplumsal hayatın üç alana (devlet, piyasa ve sivil toplum) ayrıldığı iddiasını eleştirir ve bu üç eylem alanının özerk olduğuna ve ayrı ilkeler izlediğine katılmadığını söyler. Ona göre devlet, piyasa ve sivil toplum birbiriyle iç içe geçmiş alanlardır ve bu alanlar birlikte tarihsel sistemleri oluşturur.[834] Bir sonraki bölümde, bu yaklaşım takip edilerek Alman İmparatorluğu'nda devlet, üretim ilişkileri ve toplumsal sınıflar birbiriyle doğrudan ilişkili alanlar olarak incelenecektir.

[833] Born, 2001, s. 26.
[834] Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu. Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, (Çev: Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul, 2012, s. 139-140.

Harita 30: Alman İmparatorluğu'nun 1866-1871 yılları arasında kuruluşu. Beyazla işaretli bölge Prusya Krallığı'nı, açık sarı bölge Prusya'nın 1866'da ilhak ettiği toprakları, açık kahverengi bölge 1867'de Kuzey Alman Federasyonu'na katılanları, kahverengi bölge 1871'de katılan güneydeki devletleri ve turuncu bölge 1871'de ilhak edilen Alsas-Loren'i göstermektedir.[835]

[835]https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=2195 (Erişim: 06.12.2020)

3.3. ALMAN İMPARATORLUĞU'NDA ÜRETİM İLİŞKİLERİ, TOPLUMSAL YAPI VE SİYASET

3.3.1. Üretim İlişkilerinin Kapitalistleşmesi

Retallack, tarihçilerin Alman İmparatorluğu'nu ya otoriter ya da modern olarak tanımlamak zorunda hissettiklerini söyler. Oysa ki imparatorlukta böyle keskin bir bölünme olmadığı gibi bu devleti otoriter-modern ikilisinden biriyle tanımlama zorunluluğu da yoktur. Ona göre, İmparatorluk Almanyası "Janus-yüzlü" yani bir yanı geriye diğer yanı ileriye dönüktür.[836] İmparatorluk döneminde kapitalizme geçişte rol oynayan iç dinamikler konusunda alan yazınında iki farklı yorum vardır. Bu yorumlardan ilki, *Sonderweg* tezinden hatırlanacağı üzere, Bismarckçı politikaları toprak soyluların egemenliğinde geri kalmış bir siyasal yapı olarak görür. Wehler'in "bonapartist" olarak nitelediği bu siyasal yapı, sanayi öncesi seçkinlerin siyasal yönetimi ellerinde tutmasına dayanmaktadır. Bismarckçı devlet de burjuvazi ve *Junker* aristokrasisi arasındaki dengeyi aristokrasiden taraf bir şekilde yürütmüştür. İmparatorlukta *Junkerler*in halen hâkim toplumsal sınıf olması toplumsal gelişmenin önünde engel teşkil etmiştir. Böylece "Bismarckçı Bonapartizm", ekonomik ilerleme ve siyasal tutuculuk ikilemini taşımıştır. Bismarck dönemi için ikinci yorum, İngiliz tarihçiler Eley ve Blackbourn'a aittir. Bu iki tarihçi Wehler'in tezini tersine çevirerek, imparatorluk uygulamalarının kapitalist üretim ilişkilerine uygun düştüğünü savunurlar. Onlara göre, Bismarckçı rejimin kapitalist niteliği ön planda olmuş ve imparatorluk, kapitalist bir devletten beklenen yeniden üretim koşullarını güvence altına almak, egemen sınıfların birliğini örgütlemek ve halkın rızasını sağlamak gibi görevleri yerine getirmiştir.[837] Her iki yorum da, nihayetinde Bismarck döneminde (feodal sınıfların varlığına rağmen) kapitalizmin gelişmesine uygun

[836] Janus bir yüzü sağa bir yüzü sola bakan iki yüzlü mitolojik Roma tanrısıdır. Retallack, 2008, s. 14. Ayrıca bkz. Geoff Eley ve James Retallack, (Der.), *Wilhelminism and its Legacies: German Modernities, Imperialism, and the Meaning of Reform, 1890-1930*, Berghahn Books, Oxford, 2008, s. 5

[837] Blackbourn ve Eley, 1984, s. 141.

koşulların yaratıldığını kabul eder. Toplumsal yapının kapitalizm öncesi karakterine rağmen ve erk sahiplerinin bilinçli amaçlarından bağımsız olarak imparatorlukta devlet kapitalizmi gelişmiştir. Brenner'ın kapitalizm öncesi aktörlerin çıkara dayalı eylemlerinin amaçlanmamış sonucu olarak kavramsallaştırdığı şey tam olarak budur. Mooers de bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir.

> "Bismarckçı devletin yeni artık kaynakları bulmak için attığı adımlar, kendisini, amaçlanan sonuç kapitalizm öncesi toplumsal ilişkileri yeniden pekiştirmek bile olsa, kapitalizmi güçlendirmek gibi bir etkiye sahip politikalar izlemek zorunda bırakmıştır".[838]

Bismarck'ın savaşlar aracılığıyla Alman devletlerinin topraklarını birleştirmesi, üretim ilişkileri açısından büyük önem arz etmiştir. Siyasi birliğin kurulmasıyla sanayileşme süreci için en temel koşul olan ulusal pazar kurulmuştur.[839] Benzer bir şekilde, feodal dönemin elitleri olan toprağa dayalı *Junkerler* de uluslararası tahıl pazarında rekabet edebilmek için sermayenin mantığını izlemek ve kapitalist ilkelere uygun bir biçimde üretim yapmak zorunda kalmışlardır.[840] Kırsal alanda kapitalist ilişkilerin gelişmesi ile birlikte toplumsal sınıflar ve çatışmalar da kabuk değiştirmiştir. İmparatorluk, özellikle 1850'lerdeki ekonomik büyüme sayesinde önemli bir ekonomik güç olmuş ve sanayi gelişimi açısından İngiltere'den sonra Avrupa'da ikinci sırada yer almıştır. Tüm bu gelişmeler, kapitalizmin egemenliği altına girmeye başlamış dünya ekonomisinin zorlayıcı baskıları dikkate alınmadan anlaşılamaz. İmparatorluk dönemi üretim ilişkileri, toplumsal sınıflar ve çatışmalar, iç siyaset ve dışa yayılmacılık incelenirken bu arka plan göz önünde bulundurulmalıdır.

---

[838] Mooers, 1997, s. 180 (aynen alınmıştır).
[839] Mark, 1871'de Alman İmparatorluğu'nun para birimi olarak kabul edilmiştir. Bkz. Klussmann ve Mohr, 2014, s.136.
[840] Grant, alan yazınındaki hâkim söylemin tersine Elbe'nin doğusundaki toprak sahiplerinin, "sanayileşme öncesi"nde (*preindustrial*) kalmadıklarını, modern ve ilerlemeci tarım üretimi yaptıklarını savunur. Bkz. Oliver Grant, "Few better Farmers in Europe? Productivity, Change and Modernization in East-Elbian Agriculture, 1870-1913", *Wilhelminism and its Legacies: German Modernities, Imperialism, and the Meaning of Reform, 1890-1930*, Geoff Eley ve James Retallack (Der.), Berghahn Books, Oxford, 2008, s. 51-72.

19. yüzyılın başından itibaren hızlanarak devam eden sanayi kapitalizmine geçiş süreci ve buna bağlı gelişen kentleşme, nüfus artışı, iş gücünün proleterleşmesi ve bürokratik devlet yapılarının pekişmesi dönemin Avrupası'nda gözlemlenen genel eğilimlerdir. Alman coğrafyasında yaşanan toplumsal dönüşümler de üretim ilişkilerinin kapitalistleşmesine bağlı olarak ortaya çıkan bu genel eğilimlere paralellik gösterir. İmparatorluk Almanyası, sanayileşmenin hız kazandığı bir evrede ulus-devlet biçiminde kurulmuştur. Piyasanın üretim ilişkilerinin merkezine yerleşmesiyle geleneksel toplumsal yapılar da dönüşmek zorunda olmuştur. Alman sanayi devrimi, İngiltere ve Fransa'ya kıyasla geç başladıysa da Alman sanayileşmesi hızlı ve yoğun seyretmiştir. 1830-1913 yılları arasında tahmini gayri safi milli hasıla hesaplarına bakıldığında, bu süre boyunca ekonominin yıllık ortalama yüzde 2.4'lük bir hızla büyüdüğü görülebilir.[841] 1867-1914 yılları arasında toplam üretim ise sekiz kat artmıştır. Bu artışın büyüklüğü, aynı dönemde Fransa'nın toplam üretiminin üç, İngiltere'nin ise iki kat artış gösterdiği düşünülürse açıklayıcı olacaktır. Sadece sanayi üretimine bakıldığında ise 1870'ten 1913'e kadar üretimin neredeyse altı kat artmış olduğu gözlemlenir. Aşağıdaki tabloda sanayi üretimindeki artış görülebilir:[842]

[841] Tilly, 1995, s. 209.
[842] Gerd Hohorst, Jürgen Kocka ve Gerhard A. Ritter, *Sozialgeschichtliches Arbeitsbuch: Materialien zur Statistik des Kaiserreichs 1870-1914*, 2. Cilt, C.H. Beck Verlag, Münih, 1975, s. 78.

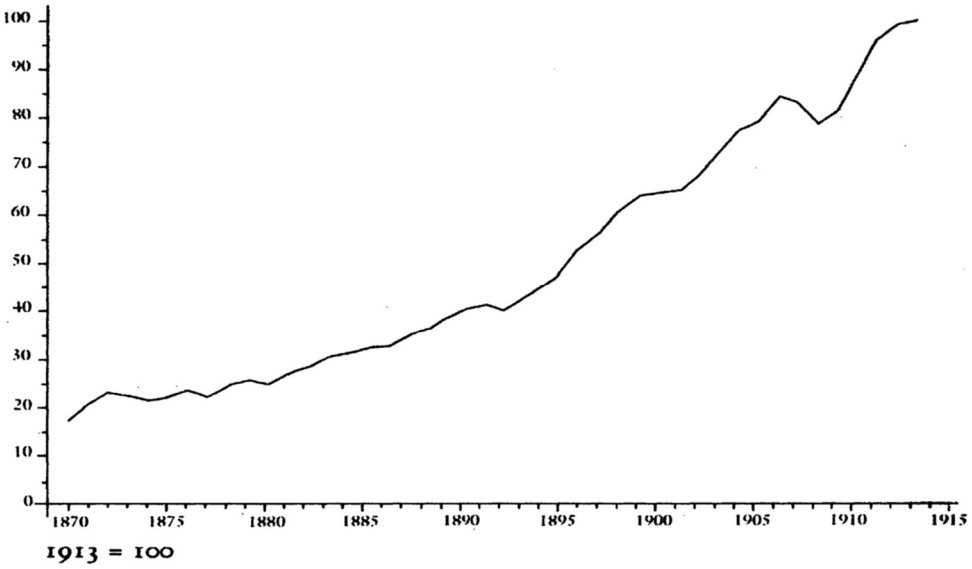

Sanayi büyüme, genelde çelik üretimine bakılarak ölçülür. Almanya'nın çelik üretimi 1871'de 0.2 milyon metrik tondan 1913'te 7.9 metrik tona yükselmiştir. Aynı dönemlerde İngiltere için eşdeğer rakamlar 0.3 ve 7.4 milyon ve Fransa için bu rakamlar 0.1 milyon ve 4.6 milyon metrik tondur. Kömür üretimi de sanayileşmenin başka bir göstergesidir. 1840-1850 yılları arasında Prusya'da kömür üretimindeki artış aşağıdaki tabloda görülebilir.[843]

Yıl	**Kömür (Milyon Ton)**	**Yıl**	**Kömür (Milyon Ton)**
1840	2.82	**1846**	3.82
1841	3.07	**1847**	4.22
1842	3.29	**1848**	3.87
1843	3.13	**1849**	4.01
1844	3.43	**1850**	4.56
1845	4.03		

[843] Wehler, 2005, s. 627.

Sanayideki büyümeyle birlikte ekonominin dengesi de tarımdan sanayiye kaymıştır. 1870'te tarım üretimi toplam Gayri Safi Milli Hasıla'nın yüzde 40.5'ini oluştururken, sanayi yüzde 26.4'ünü oluşturmaktadır. 1913'e gelindiğinde ise tarımın payı yüzde 23.3, sanayininki ise yüzde 41.1 olarak değişmiştir.[844] Böylece tarıma dayalı bir ekonomi hızla Avrupa'nın önde gelen sanayi gücüne evrilmiştir. Aşağıdaki tabloda 1870-1913 yılları arasında tarım ve sanayi sektörlerinin GSMH'ya katkıları milyon Mark cinsinden gösterilmiştir.[845]

Yıl	**Tarım Sektörü**	**Sanayi Sektörü**
1870	5.738	3.742
1875	6.595	5.453
1880	6.427	5.194
1885	7.525	6.110
1890	7.732	7.941
1895	8.573	9.732
1900	9.924	12.220
1905	10.231	13.931
1910	10.625	17.016
1913	11.270	19.902

Ekonominin hızlı sanayileşmesinin arkasındaki etkenlere bakıldığında, ilk göze çarpan Prusya ve diğer Alman devletleri arasındaki ticari ve sanayi büyümeyi sağlayan *Zollverein*'dır. Gümrük Birliği ile artan ticaret, hızlı sanayileşme ve dış rekabet baskısı, Alman ortak pazarının yaratılması ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu sayede siyasal

[844] Bu dönemde ticaret ve hizmet sektörleri yaklaşık yüzde 30'larda seyretmiş ve oranları fazla değişmemiştir.
[845] Hohorst, Kocka Ritter, 1975, s. 88-89.

birlik sanayileşmenin bir gerekliliği olarak kurulmuştur.[846] Diğer Avrupa devletlerine kıyasla geç sanayileşmiş olmanın yarattığı dış rekabet baskısı, devletin ekonomide merkezi bir role bürünmesine neden olmuştur. Hatta Wood, Almanya'daki sanayileşmenin devlet teşviki ile olduğunu iddia ederek şöyle söylemiştir:

> "Dış baskılar [jeopolitik rekabet ve savaş gibi] nedeniyle devletin merkezileşmesi nasıl tepeden dayatılmışsa, Alman kapitalizmi de kendi organik gelişmişlik düzeyinin çok ötesine geçmeye, dış güçlerce ve tepeden zorlandı".[847]

Benzer bir şekilde, Gill de devlet eliyle sanayileşmenin geç sanayileşen yerler için tipik olduğunu savunur.[848] Dolayısıyla *Zollverein* ile başlayan ve siyasi birlik ile tamamlanan gümrük bariyerlerinin kaldırılması, serbest ticaretin sağlanması ve ortak bir iç pazarın kurulması gibi kapitalist rekabet için gerekli hamlelerin atılmasında devletin önemli rolü olmuştur. Hızlı sanayileşme ve kapitalistleşme için gerekli devlet müdahalesi ve korumaları neticesinde siyasi birleşme zamanına gelindiğinde ekonomi ve siyaset arasındaki karşılıklı bağımlılık çoktan kurulmuştur. Devlet de ticaret ve sanayiden sağlanan gelir vergisine bağımlı hale geldikçe ekonominin aksamaması için üzerine düşenleri yapmayı sürdürmüştür.[849]

Sanayileşme için gerekli olan sermaye birikimi 19. yüzyılın ilk yarısında tarım sektöründeki gelişmeyle gerçekleşmiştir.[850] Ren Bölgesi'ndeki kömür ve demir yatakları da sanayinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Lee'ye göre, Almanya'nın ikinci dalga sanayileşen ekonomilerden biri olmasının da sanayileşme hızında olumlu etkisi olmuştur. Bu sayede Almanya hem fikir ithalatı yapabilmiş hem de önceki deneyimler ve

[846] Alman siyasal birliği için çalışan derneklerdeki tüccar ve sanayicilerin çokluğu da bunu gösterir. Gill, 2008, s. 193-194.
[847] Wood, 2012, s. 47 (vurgu bana aittir).
[848] Gill, 2008, s. 194.
[849] Blackbourn ve Eley, 1984, s. 247.
[850] Sonraları sanayileşme hızı tarım hızını geride bıraksa da bu durum tarımsal üretimin düşüşüne bağlı değildir. Tersine, tarımda harman makinelerine artan talep (1882'de 268.000 ve 1907'de 947.000 adet), tarımsal üretimin gelişmeye devam ettiğini gösterir. Lee, 1999, s. 90.

iyileştirmeler sayesinde başta İngiltere'nin yaptığı hataları yapmak zorunda kalmamıştır. İlerleyen yıllarda ise Almanya araştırma-geliştirme alanında da kendi kendine yetebilir hale gelmiştir. 1900'de Alman araştırmacılar tarafından alınan 6.449 patent bunun göstergesidir.[851] Araştırmaların ve teknik icatların gelişmesi ile finans ve bankacılık altyapısındaki gelişmeler doğru orantılı olmuştur. Bunun sebebi, Alman bankacılık sektörünün sanayi şirketleriyle sıkı sıkıya bağlı olmasıdır.[852] Örneğin Deutsche Bank, Commerz-und-Disconto Bank ve Dresdner Bank, Siemens ve AEG gibi şirketlerle organik olarak bağlantılıdır.[853] Bu tür bağlantılar, ileriye yönelik planlama ve genişleme açısından yatırımcılara güven duygusu verdiği için önemlidir. Sanayinin hızlı gelişmesinde rol oynayan bir başka etken, iç piyasadaki şirketler arasında rekabet yerine işbirliğinin yaygın bir durum olmasıdır. Bu sayede Alman sanayisinin karakteristik bir özelliği olan karteller ortaya çıkmıştır. Karteller, hem hükümeti etkilemiş hem de iç rekabeti azaltmıştır. Karteller aslında sanayileşmede devletin oynadığı kilit role işaret eder. Büyük şirketler, tekeller ve kartellerle devletin organik ilişkisi ekonominin merkezindedir.[854] Almanya'da karteller o kadar başarılı olmuşlardır ki, başta depresyon dönemini atlatmak için kurulmuşsalar da 1895'ten sonra ekonomik büyüme dönemi yeniden başladığında da varlıklarını sürdürmüşlerdir. 1875'te sekiz tane olan kartellerin sayısı 1887'de 70'e, 1900'de 300'e ve 1910'da 673'e ulaşmıştır.[855] Son olarak sanayileşmenin hızlanmasını sağlayan bir başka faktör, nüfus artışı olmuştur. 1811'de 41 milyon olan nüfus 1911'de 65.3 milyona çıkmıştır. İşverenler için nüfusun fazlalığı, emek rezervine sahip olmak ve bu sayede ücretleri düşük tutabilmek anlamına gelir. Kartel

[851] Lee, 1999, s. 90.
[852] Niels P. Petersson, "Das Kaiserreich in Prozessen ökonomischer Globalisierung", *Das Kaiserreich transnational. Deutschland in der Welt 1871-1914*, Sebastian Conrad ve Jürgen Osterhammel (Der.), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006, s. 57-60.
[853] Örneğin Deutsche Bank'ın yönetim kurulu başkanı, Siemens şirketinin kurucusu Werner von Siemens'in yeğeni Georg von Siemens'tir. Bkz. Fischer, 1967, s. 14-18.
[854] Gill'e göre, devlet-kartel ilişkisi savaşın desteklenmesi esnasında da görülmüştür. Hatta ona göre Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Weimar Cumhuriyeti'nin sosyalist bir devlet olarak kurulamaması da kartellerin sistem içerisindeki gücüne ve hakimiyetine işarettir. Bkz. Gill, 2008, s. 212-213.
[855] Lee, 1999, s. 91.

sistemi de rekabeti azalttığından işverenler yüksek ücretle işçi çekmeye çalışmamışlardır.[856] Bu sayede sanayide üretim maliyetleri düşük olmuştur.

1873-1879 yılları arasında ekonomik büyümenin durmasıyla yaşanan kriz sebebiyle, 1879 yılı imparatorlukta korumacılığa geçiş yılı olarak nitelendirilebilir. Bu tarihten itibaren ekonomide devlet müdahalesi ve dış gümrükler daha da artmıştır.[857] 1880'ler boyunca korumacı ekonomik politikalar izlenmiştir.[858] Tahıl ve demir ihracatına gümrük koruması getirilerek hem *Junkerler* hem de sanayi burjuvazisi (özellikle Ren-Vestfalya bölgesindeki) korunmuştur. Böylece ekonomik çıkarlarını koruma noktasında aristokrasi ve sanayi burjuvazisi arasında çıkar birliği oluşmuştur.[859]

Avrupa'da üretim ilişkilerinin kapitalistleşmesi, beraberinde kapitalist rekabeti de getirmiştir. Alman ekonomisinin hızlı bir şekilde sanayileşerek İngiltere ve Fransa ile rekabet edebilecek hale getirilmesi, güç dengesi için de elzemdir. Sömürgelerin de hem siyasi hem iktisadi güce işaret ettiği bu dönemde rakiplerle arayı kapatmak gereklilik haline gelmiştir. Alman İmparatorluğu'nda devletin ekonomiye doğrudan müdahil olması bu sebepledir. Sanayileşme ve ulusal çıkar bir görüldüğünden devlet, ekonomiyi düzenleyen önemli bir aktör haline gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında, devletin ve sanayileşmek isteyen sınıfların çıkarları ve hedefleri ortaklaşmıştır. Alman kapitalistleri de (Anglo-Sakson *laissez-faire* anlayışından ziyade) devletin liderliğine gereksinim duyarak gelişmişlerdir.[860] 1879 yılında ağır endüstri mallarının ticaretine korumacılığın getirilmesi, 1891'de kartellere izin veren ve işçi sınıfının sendikal haklarını kısıtlayan ticaret anlaşmaları, işçi sınıfının temsilcilerini yasaklayan Anti-Sosyalist-Yasa gibi devlet eliyle yapılan uygulamalar kapitalist sınıfların çıkarlarıyla uyum halindedir.

[856] Ibid, s. 91. Ayrıca bkz. Blackbourn,1998, s. 321-322.
[857] Bu durum, iktisadi liberalizmin yenilgisi olarak da yorumlanır. Bkz. Rosenberg, 1969, s. 57.
[858] Retallack, 2008, s. 38.
[859] Klussmann ve Mohr, 2014, s. 61.
[860] Taylor, 2001, s. 96.

Özetle, Alman kapitalistleşmesi 1850'lerde başlamış, 1870'lerin ortalarına kadar ivme kazanmış, ardından diğer birçok ülkede olduğu gibi değişen yoğunlukta bir depresyon (1873'te başlayarak) yaşamıştır. Krizi takiben 1879 yılı korumacılığa geçiş yılı olmuştur. 1896-1913 arası dönemde ise ekonomik genişleme yeniden hızlanmıştır.[861] Sanayileşme süreci kaçınılmaz olarak toplumsal hayata önemli etkilerde bulunmuştur. Bu etkilerden ilki, yeni oluşan bir işçi sınıfının şehirlerde yoğunlaşmaya başlaması ve nüfusun hızla artmasıdır. Ancak nüfus artışı ve sanayileşme toplumsal sınıflar arasında sosyal hareketliliğe yol açmamış, aksine tabakalaşmayı arttırmıştır. 1871'de nüfusun yüzde 41'i tarım, yüzde 31'i sanayi sektöründe çalışıyorken 1907'ye gelindiğinde bu oran tarımda yüzde 35, sanayide yüzde 40 olarak değişmiştir.[862] Bu veriler, kırdan kente göçe ve giderek sayısı artan bir proletarya sınıfına işaret eder. Sanayileşmenin ikinci etkisi toplumsal hiyerarşiyi ve ayrıcalıklı konumlarını sürdürmeye çalışan geleneksel elitler üzerinde olmuştur. Ekonomi içerisinde sanayinin tarıma oranı artarken sanayileşme öncesi elit sınıf olan Prusya *Junkerler*i kendi etki alanlarını korumaya çalışmışlardır. Sanayileşmenin etkilediği üçüncü toplumsal sınıf ise, işçi sınıfı ile soylular arasında sıkışan burjuvazi olmuştur. Yeni gelişen sanayici sınıf olarak burjuvazi, iktidarı eski elitlerle paylaşmak zorunda olmuş ve devlet kapitalist sınıflar arasındaki dengeyi korumaya çalışmıştır. Örneğin burjuvazinin iktisadi çıkarlarını korumak için demir ithalatına koruyucu tarifeler getirilirken, aynı zamanda kapitalistleşen *Junkerler*in çıkarları doğrultusunda çavdara da koruma getirilmiştir. Bismarck'ın *Junkerler* ile sanayi burjuvazisi arasında gözettiği bu denge, "demir ve çavdar" siyaseti olarak ifade edilmiştir.[863] Bir sonraki bölümde sanayileşmenin toplumsal sonuçları sırasıyla monarşi, aristokrasi, bürokrasi, burjuvazi ve işçi sınıfı özelinde incelenecektir.

[861] Wolfgang J. Mommsen, *Imperial Germany 1867-1918: Politics, Culture, and Society in an Authoritarian State*, Hodder Arnold Publication, 1995, s. 103.
[862] Lee, 1999, s. 93.
[863] Rosenberg, 1969, s. 57; Gill, 2008, s. 194-195.

3.3.2. Toplumsal Sınıflar

3.3.2.1. Monarşi, Aristokrasi ve Bürokrasi

Önceki bölümlerde bürokrasinin eski ve yeni elitleri bünyesinde barındırarak toplumun ayrıcalıklı bir sınıfı haline gelişi incelenmişti. Bu heterojen sınıf, imparatorluk kurulduktan sonra da toplumsal konumunu genişleterek sürdürmüştür. 19. yüzyılda Prusya bürokrasisi ve toprak aristokrasisi arasında çıkar birliği olduğu savını inceleyen Gillis'e göre, Alman Birliği'nin kurulduğu dönemde aristokrasi ve bürokrasi arasındaki toplumsal ayrımlar çok azalmıştır. Bu iki sınıf, ordu subayları ve büyük burjuvazi ile birlikte "Prusya bürokrasisi" olarak görece homojen bir üst tabakayı oluşturmuşlardır. Zenginliğin toplumsal statünün tek belirleyicisi olduğu bu dönemde, aristokrasi (hem hizmet soylu hem de toprak soylu) sanayi ve ticaret burjuvazisi ile bürokrasi makamlarını paylaşarak bu makamın sağladığı ortak çıkar ve zenginlik paydasında birleşmişlerdir.[864] Böylece bürokrasi toplumun en üst tabakasını oluştururken önceleri aristokrasiyle anılan zenginlik ve eğitim gibi özellikler artık bu sınıfın özellikleri olarak anılmaya başlamıştır. Gillis'e göre bürokraside yaşanan dönüşüm, bir toplumsal sınıfın diğerine üstün çıkması ya da kendi değerler sistemini dayatması değil, bu sınıflar arasında oluşan toplumsal bir uzlaşıdır. Toprak soylular, üretim ilişkilerinin kapitalistleşmesiyle beraber feodal muhafazakârlıktan uzaklaşarak ekonomik olarak bürokrasiye ve sanayi burjuvazisine bağlı hale gelmişlerdir. Rosenberg, bu nedenle imparatorluk döneminde *Junkerler*in güç tekeline sahip olmadığını iddia eder.[865] İktisadi çıkarları ortaklaşan sınıflar (bürokrasi, aristokrasi ve burjuvazi), devletin iç ve dış siyasetinde ortak hareket etmişler ve sanayi ile tarım sektörlerinin çıkarını dengeli bir biçimde korumaya çalışmışlardır.[866] Monarşi

[864] Gillis, 1968, s. 106-116.
[865] Rosenberg, 1969, s. 61.
[866] Gillis, 1968, s. 125-126.

devleti de ayrıcalıklı sınıfların çıkarları doğrultusunda ve ordu ile bürokrasi aracılığıyla yeni ekonomik koşullara (kapitalistleşmeye) uyum için çalışmıştır.

1806 yılında yapılan toprak reformlarını takiben serflerin ücretli tarım işçilerine dönüşmesiyle, 19. yüzyılın ilk on yılları yeni üretim sistemine uyum yılları olarak geçmiştir.[867] Soylular, üretim ilişkilerinin hızlı dönüşümü nedeniyle topraklarının iktisadi işletmesinde yapısal değişiklikler yapmak zorunda kalmışlar ve kapitalist tarıma geçmişlerdir. Uluslararası piyasada yaşanan rekabet de bu sınıf üzerinde değişim baskısı yaratmıştır. Ekonominin yeni gerekliliklerine uyum sağlamak zorunda olan aristokrasi, aynı zamanda toplumsal ayrıcalıklarını koruma sorunuyla karşılaşmışlardır. Böylece Alman İmparatorluğu'nun kurulduğu dönemde toprak aristokrasisi kapitalist tarım tekniklerini uygulayarak tahıl ticareti yapmaya çoktan başlamıştır. Bu anlamda Alman İmparatorluğu'nda *Junkerler*in feodal hakimiyeti söylemi de temelsiz bir argüman olarak kalmaktadır. *Junkerler*, 19. yüzyılın ikinci yarısında kapitalist tarım üretimine geçtikleri gibi toprak sahipliği açısından da imparatorluğun egemen sınıfı değillerdir. 9 Ekim 1807 tarihli kararnameyle burjuvaziye toprağı mülk edinme hakkı tanınmasıyla toprak satın alan devlet memurlarının, tüccarların, bankacıların ve sanayicilerin sayısı hızla artmıştır. Özellikle 1820'lerde yaşanan tarım krizi nedeniyle de toprakların mülkiyeti hızla el değiştirmeye başlamıştır. Böylece 1856'ya gelindiğinde Prusya'da mevcut olan 12.339 malikaneden sadece 7.023'ü toprak soylulara aittir. Ancak büyük ölçekli ve bin hektardan büyük toprakların çoğu *Junkerler*in mülkiyetinde kalmaya devam etmiştir.[868] 1882-1907 yılları arasında toprakta sahiplik oranlarını inceleyen Eddie'nin verilerine göre, bu dönemde toprakların yüzde 20'sinin mülkiyetini elinde bulunduran Prusya devleti en büyük toprak sahibidir. Devlet, 1882-1907 arasında topraklarını satmak isteyen ya da zorunda kalan soylulardan satın alma suretiyle mülkünü arttırmıştır.[869] Prusya

[867] Schissler, 1980, s. 104-105.
[868] Carsten, 1990, s. 115-116.
[869] Scott McNeil Eddie, *Landownership in Eastern Germany Before the Great War. A Quantitative Analysis*, Oxford University Press, 2008, s. 87, 117.

devletinden sonra en büyük toprağa sahip olansa Prusya kralının kendisidir.[870] Geriye kalan toprakların mülkiyeti de aristokrasi ve burjuvaziye aittir. Soyluların toprakları burjuvazinin 1.6 katıdır.[871] Ancak Eddie'ye göre varsıl soylular ile yoksul soylular arasındaki toprak mülkiyeti farkı, aristokrasi ile burjuvazi arasındaki farktan büyüktür.[872] Soylular arasında ciddi oranda zenginlik farkı vardır.[873] Bunun yanı sıra burjuvazinin sahip olduğu toprak parçası sayıca aristokrasiden az olsa da bu topraklar geniş ölçeklidir.[874] 1880'lerde toprak mülkiyeti üzerine yapılan bir araştırmaya göre, imparatorlukta 100 dönümden büyük 15.033 özel mülk vardır ve bunların yüzde 52'den fazlası burjuvazinin, yaklaşık yüzde 48'i ise soyluların mülkiyetindedir. Ancak 1.000 hektardan büyük toprakların sahipliği incelendiğinde soyluların (yüzde 68'lik bir oranla) burjuvaziden daha fazla mülkü olduğu görülmektedir.[875] Kısacası, imparatorluk döneminde aristokrasinin toprak tekelinden ya da hakimiyetinden bahsetmek mümkün değildir. Bu iki toprak sahibi sınıf (burjuvazi ve *Junkerler*), toprağı rasyonel ve yoğun bir şekilde kapitalist ekonomik yöntemlerle kullanan girişimci bir sınıfa dönüşmüşlerdir. Aristokrasi ve burjuvazi, ekonomik krizlere ve siyasi kargaşaya rağmen, onlarca yıl boyunca birliğini koruyan birleşmiş (birbirine karışmış) bir grup haline gelmiştir.[876]

Her ne kadar egemenlik tekelleri ortadan kalksa da, Prusya *Junkerler*inin Alman İmparatorluğu döneminde de toplumsal ve siyasal yaşamda önemli bir yere sahip olduğu gerçeği tartışma götürmez. Asıl soru, bu toplumsal statülerini değişen koşullara rağmen korumayı nasıl başardıklarıdır. Bu sorunun cevabı iki katmanlıdır. İlk olarak, az evvel aktarıldığı gibi, toprak soylular değişen üretim ilişkilerine uyum sağlamayı başararak kapitalist tarıma geçmişlerdir. Aslında Gümrük Birliği sayesinde serbestleşen ticaretten

[870] Ibid, s. 237.
[871] Bu durum, 1807 yasasına kadar burjuvaların toprak sahibi olamamalarıyla açıklanabilir.
[872] Eddie, 2008, s. 86-88, 121.
[873] Aristokrat toprak sahipleri arasında ordu subaylarının oranı üçte bire yakındır. Bkz. Eddie, 2008, s. 112.
[874] 1882'de 7.000 burjuva sınıfına mensup şahsın toplamda 3 milyon hektardan fazla toprağı vardır. Bkz. Eddie, 2008, s. 238.
[875] Carsten, 1990, s. 119.
[876] Ibid, s. 116-124.

en çok kâr sağlayan sınıflar, Prusya *Junkerler*i ve Ren burjuvazisi olmuştur. Schissler'e göre 1850'ler ve 1860'larda *Junkerler* ekonomik güçlerinin doruğunu yaşamışlardır. Zenginlik artışında rol oynayan faktörler, işgücünün nüfus artışıyla birlikte bolluğu ve ucuzluğu, iç pazarın gelişmesi ve dış pazarda tahıl talebinin artmasıdır. *Junkerler* artan tahıl ihracatının sağladığı sermaye birikimini tarımın yanı sıra sanayiye de yatırmışlardır.[877] Ancak 1893-94 yıllarında tarımda yaşanan krizin akabinde tahıl fiyatları düşerken, iktisadi gücü tahıl ihracatına dayanan *Junker* sınıfı için zor bir dönem başlamıştır. Dünya piyasalarındaki rekabetin ve yaşanan ekonomik krizin etkisiyle 1879-1914 yılları arasında tarımda korumacı ekonomi politikalarını savunmuş ve uygulamışlardır.[878] Aynı dönemde denizaşırı tahıl ihracatında Amerikan rekabeti de *Junkerler*in iktisadi gücünü sarsmıştır.[879] Değişen bu iktisadi koşullarda soylular devlet yardımı talep etmişler ve böylece 1870'lerin ortasından itibaren tahıl ticaretine gümrük koruması (*Schutzzölle*) getirilmiştir. Kısacası, *Junkerler* ekonominin ve dış rekabetin gerekliliklerine göre adımlar atmayı becermişlerdir. İkinci olarak, *Junkerler* değişen siyasal yaşama uyum konusunda da başarılı olmuş ve siyasal ayrıcalıklarını muhafaza etmişlerdir. Bunda Prusya'nın 1850 anayasasında geçen üç sınıflı seçim sistemi (*Dreiklassenwahlrecht*) etkili olmuştur.[880] Seçim yasasına göre, Prusya eyalet meclisi (*Landtag*) seçimlerinde oy kullanma hakkına sahip seçmenler her seçim bölgesinde vergi gelirlerine göre üç gruba ayrılırlardı. Zenginleri kayıran bu seçim sisteminden soylular yıllarca nemalanmışlardır. Siyasi ayrıcalıklarını sürdürmelerinin aracı olan bu seçim sisteminin devamlılığını sağlamak, *Junkerler*in en önemli siyasi gündemi olmuştur. Siyasetin kurallarına ve gerekliliklerine uyum sağlayan soylular mücadelelerinde başarılı

[877] Schissler, 1980, s. 105
[878] Rosenberg, 1969, s. 67. 1890'lar tahıl ekonomisinin durgunluk yıllarıdır.
[879] Schissler, 1980, s. 106-108.
[880] Prusya anayasası, iki katmanlı bir meclis öngörmüştür. İlk meclisin seçimlerinde yılda en az 8 Thaler vergi sınıfında olan, en az 5.000 Thaler değerinde toprağı olan ya da yıllık geliri en az 500 Thaler olanlar oy kullanma hakkına sahiptir. Bu sayede ilk mecliste 1918 yılına kadar soylular çoğunlukta olmuştur. *Dreiklassenwahlrecht*, Prusya'nın daha önem arz eden ikinci meclisinin (*Landtag*) seçim sistemidir. Prusya'yı *Bundesrat* meclisinde temsil eden üyeler de bu meclisten seçilir. Bkz. Carsten, 1990, s. 117-118.

olmuş ve seçim sistemi Kasım 1918'e kadar bu haliyle sürmüştür.[881] Ayrıca siyasetin bir başka gerekliliği olan çıkar grupları kurma ve lobi yapma anlamında da *Junkerler* siyasete alışmışlardır. Toprak soyluların siyasal temsil organı olan Muhafazakâr Parti, yine soylular tarafından 1893'te kurulan *Bund der Landwirte* (Çiftçiler Konfederasyonu) çıkar örgütü ile yakın işbirliği içinde olmuştur. Yüksek tahıl fiyatları ile koruyucu gümrük tarifeleri için çalışan *Bund der Landwirte* sayesinde kırsal seçmen kitlelerinin desteği kazanılmıştır. Bu dernek propaganda faaliyetlerinde "Alman kanı" ve "Alman idealizmi" gibi kavramlara yer vererek ırkçı söyleme dayanmış, liberaller ile sosyalistleri hedef almıştır.[882] Derneğin 1894'ün sonunda 202.000 ve 1911'de 328.000 üyesi vardır.[883] Siyasi partilerinin yanı sıra lobi faaliyetlerini yürüten bu dernek sayesinde *Junkerler*, siyasetin yeni gerekliliklerine uyarak devlet bürokrasisindeki konumlarını ve çıkarlarını korumayı başarmışlardır. Rosenberg, büyük toprak sahiplerinin siyasal ayrıcalıklarını sanayi çağında hâlâ koruyor olmalarının ekonomik büyümeye yaptıkları sınırlı katkıyla tezat oluşturduğunu savunur. Ona göre, tarımda uygulanan korumacılık ve sanayiye aktarılabilecekken tarıma sağlanan devlet teşvikleri imparatorluğun modernleşme hızını düşürmüştür. Yine tahıl ekonomisini korumak için harcanan enerji ve devlet yardımları zamanın gerekliliklerine zıt düştüğü gibi uluslararası rekabet bakımından da anlamsızdır. Rosenberg, bu durumu "iktisadi olarak irrasyonel anakronizm" olarak kavramsallaştırır ve *Junkerler* için alınan tarım koruma önlemlerinin toplumsal ve siyasal maliyetinin yüksek olduğunu iddia eder. Rosenberg'in ifadesiyle "tarım demagojisi" tarihsel olarak Elbe'nin doğusunda egemen olan *Gutsherrschaft* sisteminin uzun soluklu bir etkisidir.[884]

[881] Carsten, 1990, s. 118-119.
[882] Bazı yazarlar, bu derneğin Alman faşizminin kaynağı olarak tanımlar. *Junkerler*in iktisadi ve siyasi birincil konumlarını kaybetmeleri ile radikal sağ siyasetin yükselişe geçtiği söylenir. Bkz. Hanna Schissler, 1980, s.108-110. *Bund der Landwirte* derneğinin dernek programı için bkz. Hans-Jürgen Puhle, *Agrarische Interessenpolitik und preussischer Konservatismus im wilhelminischen Reich (1893-1914). Ein Beitrag zur Analyse des Nationalismus in Deutschland am Beispiel des Bundes der Landwirte und der Deutsch-Konservativen Partei*. Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, Hannover, 1967, s. 315-16.
[883] Rosenberg, 1969, s. 31-40; Blackbourn ve Eley, 1984, s. 272-274.
[884] Rosenberg, 1969, s. 72-78, 90.

Taylor da benzer bir şekilde Bismarck olmasaydı, *Junkerler* sanayi devrimine dayanamazlardı, onları Bismarck kurtardı der. Ona göre sömürgecilik atılımları da *Junkerler*in toplumsal hakimiyetini zora sokacağı için istenmemiştir.[885] Her iki yorum da *Junkerler*i hâlâ feodal bir sınıf olarak görme yanılgısını paylaşır. Aslında üretim ilişkilerinin kapitalistleşmesiyle toprak soylular yeni dönemin tarım girişimcilerine ve sanayi yatırımcılarına dönüşmüşlerdir.

1653'te monarşiyle yaptıkları uzlaşıyla merkezileşme karşıtlığından vazgeçen *Junkerler*, bunun karşılığında başta ordu olmak üzere devlet kadrolarında ayrıcalıklı yer edinmişlerdi. Bu sayede monarşiyle iç içe geçen ve kendi çıkarlarını devletinkilerle özdeşleştiren bu sınıf, Alman Birliği'nin kurulmasından sonra da ordu ve bürokrasideki konumunu sürdürmüştür.[886] Ancak *Junkerler*in ordu ve bürokrasinin üst kademelerinde olmaları, devleti ele geçirdikleri anlamını taşımamaktadır. *Sonderweg* tezini savunanlar *Junkerler*in devlete hâkim olduğunu iddia etseler de Eley ve Blackbourn'nın da savunduğu gibi imparatorluk liberal de değildir aristokratik de.[887] Alman devleti tek bir sınıfın hakimiyeti altında olmamıştır. Ayrıca az evvel belirtildiği gibi *Junkerler*in feodal bir sınıf olarak görülmesi hatalıdır. Bu iki olgu göz önünde bulundurulmazsa Alman devletinin sanayileşmeyi teşvik eden müdahaleci siyaseti anlaşılır olamaz.[888] Toplumsal elitler çeşitli sınıfların biraradalığıyla oluşmuştur ve zaman içerisinde bu sınıf uzlaşısında burjuvazinin rolü aristokrasiye oranla artış göstermiştir. Sanayileşme arttıkça ve ekonomi geliştikçe devlet ile burjuvazinin ortaklığı büyümüştür.[889] İmparatorluk döneminde gerçekleşen şey, Prusya *Junkerler*i ile Ren burjuvazisinin ortak ekonomik çıkarlar altında

[885] Taylor, 2001, s. 105, 154.
[886] *Junkerler* ile monarşi arasındaki uzlaşının ordunun başat konumu sayesinde devam ettiğini savunan Craig, 1871'de kurulan imparatorluğu askeri mutlakiyetçilik olarak tanımlar ve feodal ilişki şekillerinin devam ettiğini öne sürer. Ancak bu analizi yaparken Craig üst yapıya odaklanarak üretim ilişkilerinin kapitalist dönüşümünü ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yeni sınıf uzlaşılarını görmezden gelir. Bkz. Craig, 1973, s. 217.
[887] Blackbourn ve Eley, 1984, s. 127.
[888] Gill, 2008, s. 209.
[889] Ibid, s. 209-210.

birleşmeleridir.[890] Bu noktada devlet, özellikle Bismarck'ın şansölyeliği döneminde, her iki sınıf arasında denge kurmayı becerebilmiştir.

3.3.2.2. Burjuvazi

Burjuvazi ve ekonomik liberalizm kavramları, tarihsel olarak birbiriyle büyük ölçüde ilişkilidir. Ekonomik liberalizm, özel mülkiyet, serbest piyasa ve ticaretten yanayken ekonomiye devletin müdahalesine karşıdır. Bu haliyle liberalizm, çoğunlukla burjuva sınıfının çıkarını temsil eder. Alman İmparatorluğu'nun özgün koşullarında ise ekonomiye devlet müdahalesi istenmeyen bir durumdan ziyade beklenen bir destek olmuştur. Alman devletinin sanayileşmeye geç başlaması ve uluslararası rekabette geri kalmamak için hızlı sanayileşmek zorunda olması, devletin ekonomiye destek ve teşvikini gerekli kılmıştır. Böylece Alman İmparatorluğu'nda burjuvazi devletle iç içe gelişmiştir. Burjuvazinin bu korporatizmi, ihtiyaçlarının ve çıkarlarının siyasi otorite tarafından korunmasını sağlamıştır.

Alman burjuvazisinin tarihsel gelişimini inceleyen Kaelble'ye göre, toplumsal sınıfların devlete bağlı gelişmeleri Alman coğrafyasında gözlemlenen önemli bir olgudur. Ona göre mutlakiyetçilik döneminde aristokrasinin monarşiyle yaptığı ittifaka bel bağlayarak gelişmesi gibi Alman liberalleri de devlete ve onun bürokratik yapılanmasına doğrudan bağlı olmuşlardır. Kaelble, Alman burjuva sınıfının bazı önemli özelliklerini sıralar. Bunlardan ilki, Alman burjuvazisinin siyasal iktidarı eski elitler yani soylularla paylaşmaya devam etmesidir. Yazara göre Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde soyluların siyasal gücü ellerinde tutmaları Alman devletini Fransa ve İngiltere'den farklı kılan en önemli özellik olmuştur. Ona göre Alman İmparatorluğu'nda aristokrasi, ordu ve devlet bürokrasisinde en yüksek pozisyonları elinde tutarak siyasal anlamda gücünü

[890] Fischer bu durumu "çelik ve çavdarın yönetici karteli" olarak kavramsallaştırır. Bkz. Fischer, 2020, s. 39-55.

korumuştur. İmparatorluk anayasası da toprak soylulara burjuvaziden daha geniş haklar sağlamıştır. Daha önce bahsedilen Alman burjuvazisinin kendi içerisindeki bölünmüşlüğü de bu sınıfı devlete bağımlı kılmıştır. Son olarak Alman burjuvazisi sadece sayı olarak değil örgütlenme olarak da kendisinden üstün bir sanayi proletaryası ile karşı karşıya olmuştur. Alman işçi sınıfı, toplumsal çıkarlarını savunmak için sendikal olarak örgütlenmiş güçlü bir sınıftır. Böylece hem aristokrasi hem de işçi sınıfı tarafından çevrelenen burjuva sınıfı, liberal değerlerini kaybetmek pahasına, çareyi devlet müdahalesine sığınmakta bulmuştur.[891] Yazarın iddiasına göre, Alman burjuvazisi bu özellikleri neticesinde iktidar paylaşımında aristokrasinin siyasal konumunu kabul ederek statükoyu sürdürmüştür. Mecliste büyük toprak sahipleri ile yaptığı siyasal ittifaklar aracılığıyla bu sınıf kendi iktisadi faaliyetlerinin serbestliğini garanti altına almıştır.[892]

Burjuvazinin devlete ve aristokrasiye yaklaşarak liberal değerlerden uzaklaştığını iddia eden Langewiesche de Alman liberalizminin gerilemesinin üç ana nedeninden bahseder. Bu nedenlerden ilki, Alman siyasal birliğinin *kleindeutsch* biçiminde yani Katolikleri dışarıda bırakan Protestan bir birlik olarak kurulmuş olmasıdır. Bu durum Alman liberallerine Katolik nüfusu kaybettirmiş ve liberalleri Protestan orta sınıfın oyları için muhafazakârlarla, Protestan işçi sınıfının oyları için de sosyal demokratlarla yarışmak zorunda bırakmıştır. Langewiesche, ikinci neden olarak Alman İmparatorluğu kurulurken ulusal hareketin başlıca lideri olan liberallerin saf dışı bırakılmalarını sayar. Son neden ise, Almanya'da 1860'larda ortaya çıkan bağımsız işçi hareketinin liberallerin gücünü ciddi anlamda zayıflatmasıdır.[893] Aslında "birlik savaşları" esnasında ordu yönetimi ve generallerle sorun yaşayan Şansölye Bismarck, burjuvazinin ve liberallerin desteğini almaya çalışarak onları sistemine entegre etmek için uğraşmıştır. Katoliklere karşı koyulan yasaklar ve *Kulturkampf*, aslında liberalleri kendi tarafına çekmek içindir.

[891] Kaelble, 2015, s. 269-292.
[892] Ibid, s. 275. Bu noktada yazarın *Sonderweg* ve "burjuvazinin feodalleşmesi" tezini savunduğu hatırlanabilir.
[893] Langewiesche, 2015, s. 62-67

Bu sayede Bismarck liberalleri bölmeyi de başarmıştır.[894] 1873 ekonomik bunalımı ise liberalizmin temel prensiplerine ağır bir darbe indirmiştir. Ekonomik kriz sonucunda ekonomide korumacılığa geçiş başlarken, serbest ekonominin terk edilmesi liberal hareketi parçalamıştır. Bu tarihten itibaren Alman liberalizmi siyaseti yönlendirebilen bir güç olmaktan çıkmış, devlet müdahalesi daha da artmıştır.[895]

Hatırlanacağı gibi *Sonderweg* yaklaşımına karşı çıkan Eley ve Blackbourn, Alman burjuvazisinin "sessiz burjuva devrimi" yaptığını iddia ederler. Sessiz burjuva devrimi kavramıyla, üretim ilişkilerinde tüm sınıfları içeren feodalizmden kapitalizme dönüşümü kastetmektedirler. Bu dönüşümün merkezinde özel mülkiyete ve serbest ticarete dayalı kapitalist iktisadi sistemin gelişmesi vardır.[896] Onlara göre, Alman İmparatorluğu'nda kapitalist üretim ilişkilerinin sağlanması ve korunması ile burjuvazinin ekonomik ve toplumsal çıkarlarının gözetilmesi anlamında "burjuva devrimi" yaşanmıştır. Burjuvazi ile devlet ilişkisinde devlet, burjuva sınıfının gücünü kurumsal alanlarda tanımış ve bu sınıfın iktisadi çıkarlarıyla ortak hareket etmiştir. Burjuvazi de hızlı sanayileşme hedefi için devletin teşvik ve korumasının gerekli olduğunun farkındadır. Bu nedenle burjuvazi açısından devlet otoritesi aşılması gereken bir şey olmamıştır. Alman devleti sanayi burjuvazisinin ihtiyaç duyduğu iktisadi, siyasi ve hukuksal önlemleri almıştır. Devlet, üretimin aksamaması ve işçilerin çalışması için gerekli toplumsal düzeni sağlama, işçi sınıfı ve burjuva arasında tampon bölge oluşturma ve özel mülkiyetin korunması gibi burjuvazi için kritik önemdeki işlevleri yerine getirmiştir.[897] Anayasada vatandaş (*Staatsbürger*) kavramının devlet korumasında olması, vatandaşların kanun önünde eşitliği prensibi ve özel mülkiyetin korunması yasası gibi düzenlemelerle devlet

[894] Mitchell, 1977, s. 193. Sonraki dönemde meclisin otoritesinin artmasını istemeyen Bismarck, liberallere karşı orduyla işbirliği yapmıştır. İlerleyen bölümlerde bu konu ayrıntılı ele alınacaktır.
[895] Allan Mitchell, "Burjuva Liberalizmi ve Halk Sağlığı: Bir Fransa Almanya Karşılaştırması", *19. Yüzyıl Avrupası'nda Burjuva Toplumu*, Jürgen Kocka ve Allan Mitchell (Der.), (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 340-343.
[896] Blackbourn ve Eley, 1984, s. 176
[897] Ibid, s. 250-260.

burjuvaziyi hukuksal olarak koruması altına alırken ekonomide aldığı korumacı önlemlerle de bu sınıfın iktisadi çıkarlarını gözetmiştir.

Alman burjuvazisi de kendi iktisadi çıkarlarını savunmada başarılı bir şekilde örgütlenebilmiştir. Burjuvazi, 1876 yılında Alman Sanayicileri Merkez Birliği'ni (*Zentralverband Deutscher Industrieller*) kurmuştur. Sanayi burjuvazisinin en önemli siyasal temsil kurumu olan bu birlik, ağır sanayi, demir, çelik ve tekstil endüstrisinin çıkarlarını korumak için faaliyet yürütmüştür. Sosyalist Karşıtı Yasa'nın (*Sozalistengesetz*) çıkarılması ve yenilenmesi bu kurumun baskısı sayesinde mümkün olmuştur.[898] Yine 1900'de kurulan Ticari Sözleşme Derneği (*Handelsvertragsverein*) ve 1907'de kurulan İşletme Birliği (*Werkbund*) gibi çıkar örgütleri aracılığıyla burjuvazi isteklerini siyasal otoriteye dayatabilmiştir. 1909'da kurulan ve küçük burjuvazi ile beyaz yakalıları bünyesine kazanan İşletme, Ticaret ve Sanayi için Hansa Birliği (*Hansabund für Gewerbe, Handel und Industrie*) ise tarımdan ziyade ticaretin bütçede teşvik alması için lobi yapma amacı güden bir başka burjuva çıkar örgütüdür.[899]

Toplumsal bir sınıf olarak burjuvazinin iktisadi çıkarlarının (demokratik olmak zorunda olmayan) çeşitli devlet şekillerinde korunabildiği gözlemlenebilir. Bu anlamda Alman devleti de kapitalist yeniden üretimin devamını sağlama ve farklı sınıfların çıkarlarını organize etmede başarılı bir rol oynamıştır.[900] Siyasal liberalizmin güçsüzlüğü burjuvazinin toplumsal bir sınıf olarak zayıf olmasıyla değil, Alman ekonomisinin geç kapitalistleşmesiyle ve hızlı sanayileşmek zorunda olmasıyla ilgilidir. *Sonderweg* tezinin iddia ettiğinin tersine ne Prusya devleti ne de Alman İmparatorluğu bir sınıfa (soylulara) hizmet edip diğerlerine (burjuvaziye) savaş açmıştır. Kapitalizm ve sanayileşme, üretim araçlarına sahip ve emek sömürüsüne dayanan tüm sınıfların ortak çıkarına hizmet etmektedir. Dolayısıyla Alman devleti *Junker* egemenliğini korumanın siyasal bir aygıtı

[898] Ibid, s. 105-106, 197.
[899] Ibid, s. 114.
[900] Ibid, s. 133-141.

olmamış, aksine burjuvazinin oluşmasında ve gelişmesinde önemli bir yere sahip olmuştur.[901]

Burjuvazi, imparatorluk döneminde iktisadi anlamda sınıf çıkarlarını korumayı başarırken, aynı zamanda toplumun her yerinde görünür olmuştur. Burada söylenmek istenen aristokrasinin bürokrasi ve ordudaki etkisini yadsımak değil, zaman içerisinde bu kurumlarda yaşanan ve alan yazınında çoğunlukla değinilmeyen toplumsal bir dönüşüme işaret etmektir. 1860'ta ordu kadrolarının yüzde 65'i aristokrat yüzde 35'i burjuvayken 1861'de çıkan yasayla subay kadroları için lise (*Gymnasium* ya da *Realschule*) sınavını geçme şartı getirilince subay kadrolarında burjuvaların sayısı hızla artmaya başlamıştır. II. Wilhelm, burjuvaziye "düşünce soyluları" (*Adel der Gesinnung*) diyerek onların subay kadrolarında yer almalarını teşvik etmiştir. 1913'e gelindiğinde subay kadrolarının yüzde 73'i burjuva kökenlidir. Aynı yıl üst subay ve general kadrolarının ise yüzde 48'i burjuvadır.[902] Donanmada ise başından itibaren burjuvaların sayısı fazladır. Bürokraside de aristokrasinin sayısı azalırken burjuvazinin sayısı zamanla artmıştır. 1895'te en yüksek rütbeli 86 bürokratın sadece 12'si soyludur.[903] Hukuk, eğitim, bilim, sanat, tıp ve basın gibi profesyonel alanlarda da burjuvalar çoğunlukta olmuşlardır.[904] Doğrudan sandalye sayıları çok olmasa da meclisteki ticaret komisyonlarında ve ticaret odalarında sayı ve etkileri fazladır.[905]

Son olarak, burjuvaziden bahsederken bu sınıfın homojen bir toplumsal sınıf olmadığı gerçeğini de gözden kaçırmamak gerekir. Burjuvazi, içinde ticaret, sanayi, zanaat gibi çeşitli sektörleri barındıran bir sınıftır. Bu çeşitliliğin yanı sıra burjuvazi içerisinde bölgesel hatta dinsel farklılıklar da mevcuttur. Bu noktada burjuvazi ve orta sınıf (*Mittelstand*) arasındaki ayrışmaya kısaca değinmek yerinde olacaktır. Hızlı

[901] Gill, 2008, s. 227.
[902] Bu oran 1860'ta sadece yüzde 14 idi. Bkz. Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1866-1918. Machtstaat vor der Demokratie*, Verlag C. H. Beck Münih, 1995, s. 220-221.
[903] Blackbourn ve Eley, 1984, s. 245-246.
[904] Ibid, s. 195.
[905] Ibid, s. 207-11.

sanayileşmenin etkisiyle büyük sermaye sahibi burjuvalarla rekabet edememeleri, orta sınıfı ekonomik olarak dezavantajlı konuma düşürmüştür. Çok zengin kapitalistler ve çok yoksul sınıflar (proletarya) arasında orta bir yerde olan ve köylü, zanaatkâr ve küçük esnaf gibi bileşenleri olan bu sınıfa, siyasal muhafazakârlığın taşıyıcılığı rolü atfedilir. Başta Wehler olmak üzere birçok tarihçi saldırgan dış siyasetin ve gerici iç siyasetin taşıyıcısı olarak bu sınıfı işaret eder.[906] Bu savı eleştiren Blackbourn'a göre, 1890 yılı verileriyle 8 milyon nüfuslu bu sınıf, ekonomik bunalım yıllarının etkisiyle ve tarım gelirlerinin düşmesiyle kapitalizme ve sanayileşmeye karşı tavır almışlardır. Bu özelliğinden ötürü sağ partilerin potansiyel seçmeni olsa da bu sınıf (yaygın kanının tersine) kendi içindeki parçalı yapısı neticesinde sağ siyasetin istikrarlı bir müttefiki olmamıştır. Aslında bu sınıfın bir bütün olarak modernleşmenin kurbanı olduğunu söylemek yanlıştır çünkü orta sınıfın bazı bileşenleri sanayileşme sayesinde zenginleşirken bazıları da yoksullaşmıştır. Böylece orta sınıf, içerisinde çıkar ayrılıkları bulunan karma bir toplumsal grup olmuştur. Bu nedenle Blackbourn, 1914 öncesi Alman tarihinde orta sınıfın oynadığı varsayılan muhafazakâr rolün abartıldığını savunur.[907]

3.3.2.3. İşçi Sınıfı

19. yüzyılın başında, sonradan Alman İmparatorluğu olarak tanımlanacak coğrafyada yaşayan 23 milyon insanın çoğu kırsal kesimde, sadece yüzde 7-8'i kentlerde yaşamaktadır.[908] Dolayısıyla emekçi nüfusun çoğunluğu tarım işçisidir. 1830 ve 1875 yılları arasında ise ücretli tarım işçiliği ve gündelikçilik şeklinde başlayan işçi sınıfının

[906] Wehler, 2006, s. 750-772.
[907] David Blackbourn, "The Mittelstand in German Society and Politics, 1871-1914", *Social History*, 1977, s. 410-432.
[908] Aynı dönemde sanayileşen devletlerden örnek vermek gerekirse, kentli nüfus İngiltere'de nüfusun yüzde 21'ini, Hollanda'da ise nüfusun yüzde 30'unu oluşturmaktadır. Jürgen Kocka, *Lohnarbeit und Klassenbildung. Arbeiter und Arbeiterbewegung in Deutschland 1800-1875*, J. H. W. Dietz Verlag, Bonn, 1983, s.33.

oluşumu önemli ölçüde pekişmiştir.[909] Bu dönemde farklı sektörlerde çalışan işçi ve emekçilerin sayılarının artmasıyla bu sınıf toplumdaki diğer sınıflardan keskin bir şekilde ayrışmaya başlamıştır. Kocka'nın deyimiyle "1875 yılı Almanyası'nda toplumsal bir sınıf olarak işçi sınıfı, 1830 ya da 1840'taki halinden çok daha büyük ölçekte ve keskin bir biçimde ortaya çıkmıştır."[910] Bunda aydınlanma ve devlet oluşumu, kapitalistleşme ve sanayileşme, nüfus artışı gibi yapısal etkenler ya da "değişim güçleri" rol oynamıştır.[911] Bu yapısal faktörler, çalışma ve yaşam koşullarında önemli dönüşümlere yol açmıştır. Bu sayede 1800'lerin alt sınıfları imparatorluk döneminin proletaryasına dönüşmüştür. Aydınlanma ve devlet inşası süreci üretim ilişkilerinin dönüşümünde ve dolayısıyla yeni toplumsal sınıfların oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Kapitalistleşme süreci merkezi devlet oluşumunu tetiklerken, devletin ekonomideki uygulamaları da (serfliğin kaldırılması, feodalizmin tasfiyesi gibi) kapitalist üretimin kolaylaşmasını ve yayılmasını sağlamıştır. Devlet, kapitalizmin ve ücretli bir işçi sınıfının yükselişi için destekleyici ve tetikleyici olmuştur. Böylece yukarıdan yapılan reformlar toplumsal dönüşüm yaşanmasında belirleyici rol oynamıştır. Kapitalistleşme ve sanayileşme süreci de üretim ilişkilerinin yapısını ve toplumsal düzeni değiştirerek işçi sınıfının oluşumunda kritik rol oynamıştır. 1830'larda gelişen sanayi kapitalizmi işçi sınıfının çeşitlenmesini ve büyümesini hızlandıran önemli bir etken olmuştur. Bu süreçle birlikte tarım işçileriyle ev emekçilerine kalfa ve ustalar, demiryolu inşaat işçileri, fabrika işçileri ve madenciler de eklenmiştir. Özellikle *Zollverein*'ın etkisiyle 1850'li yıllarda Alman coğrafyasında ilk ekonomik patlama (*Wirtschaftsboom*) yaşanmıştır. Bunun neticesinde gerçekleşen köyden kente akınla fabrika işçileri sayıca artmıştır.[912] Örnek vermek gerekirse,

[909] Kocka, 1875'te Alman Sosyalist İşçi Partisi'nin (*Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands*) Gotha'daki kuruluşunu, siyasi çıkarlarının bilincinde olan bir toplumsal sınıf olarak işçi sınıfının oluşma sürecinin tamamlandığı tarih olarak kabul eder. Kocka, 1983, s. 7.
[910] Jürgen Kocka, *Arbeiterleben und Arbeiterkultur. Die Entstehung einer sozialen Klasse*, J. H. W. Dietz, Bonn, 2015b, s. 415 (çeviri bana aittir).
[911] Kocka, 1983, s. 49-125.
[912] Schulze, 2013, s. 90.

Prusya'da 1849 yılında sanayi işçileri çalışan nüfusun yüzde 4.7'sini oluştururken bu oran 1861'de yüzde 6.8'e, 1871'de imparatorluk kurulduktan sonra ise ciddi bir artışla yüzde 32.2'ye fırlamıştır.[913] Son olarak nüfus artışı da işçi sınıfının ortaya çıkışında önemli bir yapısal etkendir. Alman coğrafyasında 1800 yılı civarında 23 milyon olan nüfus, 1875'te 43, 1913'te ise 67 milyon olmuştur.[914] Alman İmparatorluğu'nda yıllara göre nüfus artışı şu şekildedir:[915]

Yıl	**Nüfus (milyon)**
1871	41.06
1880	45.23
1890	49.43
1900	56.37
1910	64.93

Tablodan da görüldüğü gibi, 1871 yılından 1910'a nüfus yüzde 58.2 oranında artmıştır. Bu büyümenin bir sonucu olarak istihdam edilemeyen işsiz bir kitle ortaya çıkmış, yoksulluk artmış ve alt sınıflar genişlemiştir. Kırsalı terk eden birçok emekçi kentlerde iş aramaya başlamış, böylece kent nüfusu da artış göstermiştir. Aşağıdaki tablo kentli nüfusun yıllara göre artışını göstermektedir:[916]

[913] Wehler, 2006, s. 141-142.
[914] Burada Alman coğrafyası ile 1871'de kurulan imparatorluğun coğrafi sınırları içinde kalan bölge kastedilmiş ve nüfus sayısı ona göre belirlenmiştir. Kocka, 1983, s. 56-57.
[915] Wehler, 2006, s. 494.
[916] Ibid, s. 34.

	Toplam Nüfus	Kentli Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı	Nüfusu 2.000'den fazla Kentlerin Toplam Nüfusa Oranı
Prusya 1849	16.33 milyon	% 28.1	-
Prusya 1871	24.64 milyon	% 32.5	% 37.2
İmparatorluk 1871	41.01 milyon	-	% 36.1

1819-1910 yılları arasında kentlerde nüfus artışı şu şekildedir:[917]

Kentler	**1819**	**1852**	**1875**	**1890**	**1910**
Berlin			966.859	1.587.794	2.071.257
Düsseldorf	27.000	28.000	80.695	144.642	358.728
Essen	5.000	11.000	54.790	78.706	294.653
Frankfurt	41.000	67.000	103.136	179.985	414.576
Hamburg	128.000	180.000	264.675	323.923	931.035
Hannover	25.000	32.000	106.677	163.593	302.375
Köln	56.000	101.000	135.371	281.681	516.527
Münih	54.000	107.000	193.024	349.024	596.467
Stuttgart	23.000	50.000	107.273	139.817	286.218

[917] Tabloda 1819 ve 1852 yıllarına ait kullanılan veriler için bkz. Kocka, 1983, s. 60. Tablodaki 1875, 1890 ve 1910 yıllarının verileri için bkz. Hohorst, Kocka ve Ritter, 1975, s. 45-46.

Tarım işçilerinin yıllara göre değişimi şöyledir:[918]

	Alman Coğrafyasında (milyon)	**Prusya'da (milyon)**
1849	11.48	7.48
1852	11.38	7.44
1855	11.27	7.42
1858	10.95	6.97
1861	11.27	7.45
1864	9.75	5.96
1871	9.69	5.93
1882	10.53	6.84

İş gücünün sektörlere bağlı dağılımının yıllara göre değişimi ise şöyledir:[919]

Yıl	**Toplam Çalışan Nüfus**	**Tarım Sektöründe Çalışanların Yüzdesi**	**Sanayi Sektöründe Çalışanları Yüzdesi**	**Ticaret-Hizmet Sektöründe Çalışanların Yüzdesi**
1800	10.500.000	62	21	17
1825	12.600.000	59	22	19
1850	15.800.000	55	24	21
1875	18.600.000	49	30	21
1900	25.500.000	38	37	25
1914	31.300.000	34	38	28

[918] Wehler, 2006, s. 46.
[919] Kocka, 1983, s. 65.

Dolayısıyla, Avrupa genelinde olduğu gibi Alman coğrafyasında da işçi sınıfı denildiğinde aslında homojen bir gruptan bahsedilmemektedir. "İşçi sınıfı" genel ifadesi katı bir hiyerarşiyle yapılandırılmış karmaşık bir çalışma ve iktidar ilişkisini içermektedir. İşçilerin kazançları, sanayi bölgesine ve endüstri dalına göre farklılık gösterir. Hatta aynı endüstri dalında çalışanlar arasında bile maaş farklılıkları var. Özellikle Wehler'in "işçi aristokrasisi" dediği uzmanlaşmış kalifiye işçiler, vasıfsız işçilerin 8 hatta bazen 12 katı maaş alabiliyordu.[920] Aşağıdaki tabloda 1913 yılı verilerine göre vasıflı ve vasıfsız işçilerin kazandıkları saat ücretlerinin sektörlere göre dağılımı gösterilmiştir:[921]

Sektör	**Vasıflı İşçi Saat Ücreti (Pfenning)**	**Vasıfsız İşçi Saat Ücreti (Pfenning)**	**Vasıfsız işçinin saat ücretinin vasıflıya oranı**
Madencilik	81.1	35.9	% 44.3
Metal Sanayi	66.2	42.5	% 64.2
İnşaat / Yapı	70.5	55.7	% 79.0
Basım Sektörü	61.0	48.5	% 79.5
Kimya Sanayi	57.0	46.0	% 80.7
Tekstil Sanayi	44.7	34.6	% 77.4

Tabloda da görüldüğü üzere, madencilik alanında çalışan bir vasıfsız işçi aynı sektördeki uzman bir işçinin aldığı ücretin yüzde 44'ünü alırken metal endüstrisinde ise vasıfsız işçi vasıflı işçinin maaşının yüzde 64'ü kadarını kazanıyordu. Farklı sektörler arasında maaş kıyaslaması yapıldığından fark bundan da fazladır. İşçiler arasında cinsiyete bağlı farklılıklar ise çok daha büyüktür. Kadın emekçiler, çalıştıkları her alanda erkek

[920] Wehler, 2006, s. 143.
[921] Ibid, s. 778.

emekçilerden az ücret almışlardır.[922] Ücretlerin yanı sıra işçilerin istihdam ilişkileri de çok çeşitlidir. Düzenli iş sözleşmesi olan işçiler olduğu gibi günlük çalışan işçiler, bağımsız çalışanlar, gezgin tuğlacılar ve marangozlar, çamaşırhane işçileri ve terziler gibi her gün farklı bir yerde kendilerine iş arayanlar da vardır.[923] İşçi sınıfı, çalıştığı sektöre ve kazandığı ücrete göre farklı çalışma ve yaşam koşullarına sahip olmuştur. Farklı alanlarda ve koşullarda çalışan işçilerin sınıf bilinci, çıkarları ve siyasal tercihleri de farklılık göstermiştir.[924]

Kendi içindeki farklılıklara karşın işçi sınıfını diğer toplumsal sınıflardan ayıran ortak deneyimlerinin de olduğu unutulmamalıdır. İşçi sınıfı üyelerinin ortak özelliği, emeklerini ücret karşılığı satmalarıdır. Dolayısıyla ücretli işçilerin birincil ortak paydası, üzerinde çalıştıkları üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmamalarıdır. Özgürlük alanlarının sınırlı olduğu ve üretim araçlarının sahipleriyle güç hiyerarşisinin keskin hatlarla çizildiği iş yerlerinde çalışmak zorundadırlar. İş yerlerindeki güç ilişkilerinin niteliği sektörlere göre farklılık gösterebilse de bu çeşitlilikte ortak olan bir şey vardır: İş veren (ya da üretim araçlarının sahipleri) ile kurulan itaate dayalı iktidar ilişkisi. Mülksüzlüğün ve işyerindeki hiyerarşik ilişkinin yanı sıra, iş güvencesizliğine bağlı yaşam koşullarındaki belirsizlik ve istikrarsızlık da işçi sınıfını toplumun geri kalanından ayıran başka bir özelliktir. Ücretli çalışanların kazancı piyasanın durumuna doğrudan bağımlıdır ve iş piyasasının belirsizliği ve öngörülemezliği emekçi sınıfı olumsuz etkilemiştir. İşçi sınıfının bir diğer ortak özelliği, kafa-kol emeği ayrımında bu sınıfın çoğunlukla "kol emeği" sayesinde geçimini sağlamaya çalışmasıdır. Geleneksel olarak kol emeği, kafa emeği ile yan yana getirildiğinde değerli görülmemiş ve işçi sınıfına

[922] Dorothea Schmidt, "Mythen und Erfahrungen: die Einheit der deutschen Arbeiterklasse um 900", *PROKLA*, Verlag Westfälisches Dampfboot, Cilt. 175, No. 2, 2014, s. 195-199.
[923] Kocka, işçi sınıfını çalıştıkları alanlara göre beş alt kategoriye ayırarak (fabrika işçileri, tarım işçileri, zanaatçılar, ev hizmetinde çalışanlar ve evden çalışanlar) bunlardan her birinin yaşam koşullarına dair ayrıntılı betimlemeler yapar. Bkz. Kocka, 1983, s. 71-125.
[924] Frank Deppe, *Einheit und Spaltung der Arbeiterklasse. Überlegungen zu einer politischen Geschichte der Arbeiterbewegung*, Verlag Arbeiterbewegung und Gesellschaftswissenschaft, Marburg, 1981, s. 30-35.

atfedilmiş bir emek biçimi olmuştur. İşçi sınıfını oluşturan ücretli emekçilerin bir başka ortak paydası geçim sürekliliğinin güvence altında olmamasıdır. İktisadi ve toplumsal eşitsizliğin hâkim olduğu üretim ilişkilerinde yoksulluk ya da yoksulluk tehlikesi, bu sınıfı toplumun diğer katmanlarından ayıran bir özelliktir. Son olarak işçi sınıfının ayırt edici bir başka niteliği toplumsal hiyerarşide yukarı doğru hareket imkânının bu sınıf üyeleri için çok zor olmasıdır. İşçinin çocuğu genellikle aynı sınıf içerisinde bir sektörde emeğini satarak geçinmek zorunda olmaktadır. İşçi çocuklarının sadece yaklaşık yüzde 10 ila 20'si serbest meslek erbabı olma ya da devlet memurluğu gibi küçük burjuva iş kollarına ilerleme şansı bulmaktadır.[925] Paylaştıkları bu ortak özellikler sayesinde işçi sınıfı kendine has bir sınıf bilinci ve kimliği oluşturmuştur. Eşitsiz seçim sistemi ile siyasi ve hukuki düzenlemelerin işçi sınıfına getirdiği kısıtlamalar ve baskılar da bu sınıfın bilinç ve kimlik oluşumunu pekiştirmiştir.

Aslında sanayileşme, başlarda işgücünden daha fazla yararlanabilmek için emekçilere fayda sağlayan miras hakkı, serbest dolaşım hakkı, resmi izin almaksızın evlenme ve aile kurma hakkı gibi reformlarla olumlu düzenlemeler getirmiştir. Ancak ilk yılların ekonomik patlamasından sonra, özellikle 1870-1873'te, emek ve sermaye arasındaki çatışmalar hem nicelik hem de yoğunluk bakımından artmıştır. Sınıf farklılıkları ve toplumsal hiyerarşi daha net ortaya çıkarken, sınıf çatışması da muazzam bir şekilde büyümüştür. Bu noktada ücretli emekçilerin sayıca da arttıkları hatırlanabilir. Emekçilerin tüm çalışan nüfusa oranı 1875 yılında yüzde 56.7 iken, bu oran 1907 yılında yüzde 76.3'e yükselmiştir.[926] Böylece işçi sınıfı, artan nüfusu ve örgütlü mücadelesiyle iktidar sahipleri üzerinde "Demokles'in kılıcı" etkisi yaratmıştır.[927]

[925] Kocka, 1983, s. 138-151.
[926] Wehler, 2006, s. 772-773.
[927] Ibid, s. 141.

3.3.3. İmparatorluk İçi Siyasi Gelişmeler

Alan yazınında Alman İmparatorluğu'nun tarihini birbirine zıt iki döneme ayırarak inceleme eğilimi vardır. Bismarck'ın Şansölyeliği ile II. Wilhelm dönemleri, birbirinden büyük kopuşlar gösteren iki ayrı siyasetçinin iki ayrı idaresi olarak yorumlanır. Bismarck, 1871-1890 yılları arasında, üç farklı imparator (Kayzer) döneminde[928] imparatorluk şansölyeliği (*Reichskanzler*) yapmıştır. İzlediği yukarıdan aşağı baskıcı iç siyasetten ötürü Bismarck'a "beyaz devrimci" dendiği hatırlanabilir.[929] Bismarck'ın *Junkerler*in üstünlüğünü korumaya çalıştığı ve siyasi eylemlerini bu arka planın belirlediği sıkça yazılmıştır. Şansölyeliği döneminde Almanya'nın iç ve dış siyasetine yön ve şekil veren siyasetçi olarak anılsa da Bismarck'ın izlediği siyaseti uluslararası iktisadi koşulların baskı ve dinamiklerinin akışına uymaya çalışmak olarak okumak tarihsel gerçeği daha iyi yansıtacaktır. Farklı bir ifadeyle, kişi kültünü bırakıp Bismarck'ı kendisini çevreleyen koşullarda siyaset yapan biri olarak incelemek yerinde olacaktır. Bu bakış açısıyla yaklaşıldığında, Bismarck dönemi (1871–1890) ile II. Wilhelm dönemi (1890–1914) arasında radikal bir ayrılık ya da kopuş olmadığı görülebilir. II. Wilhelm döneminin siyasi uygulamaları da hem iç hem de dış yapısal koşulların dayatmaları altında cereyan etmiştir.

Dolayısıyla 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan siyasi gelişmeler, dönemin Avrupası'nın geçirdiği iktisadi dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve çoğu Avrupa devleti benzer süreçlerden geçmiştir. Alan yazınında Bismarck'ın iç siyasetini benzersiz politik icat ve taktiklerle açıklayan yazarlar olsa da, aslında Alman

[928] 9 Mart 1888'deki ölümüne kadar I. Wilhelm, ondan sonra sadece 99 gün tahtta kalan ve 15 Haziran 1888'de ölen III. Friedrich ve onun ardından tahta çıkan II. Wilhelm.

[929] Gall bu ifadeyi, Sovyet Devrimi esnasında sosyalistlerin kızıl, monarşistlerin beyaz rengi kullanmalarından hareketle Bismarck'ın "muhafazakâr devrimci" olduğunu anlatmak için kullanır: Ona göre Bismarck muhafazakârdır, çünkü Prusya aristokrat sınıfından yanadır; devrimcidir, çünkü yaptıkları Almanya'nın tarihinde devrimci etki doğurmuştur. Lothar Gall, *Bismarck: The White Revolutionary: 1871 – 1898*, 2. Cilt, Routledge Library Editions: German History Book 15, Kindle Edition, 2019. Ayrıca bkz. Otto Pflanze, *Bismarck and the Development of Germany: The Period of Fortification, 1880-1898*, 3. Cilt, Princeton University Press, New Jersey, 1990, s. 430-442.

İmparatorluğu'ndaki gelişmeler de Avrupa'nın genelinde yaşanan ekonomik ve siyasal değişimin bir iz düşümüdür. Toplumsal ve siyasal alanda yaşanan değişim ve dönüşümlerin itici gücü ise üretim ilişkileri olmuştur. Genel olarak 1850'lerin ve 1860'ların sonları büyük bir güven yaratan hızlı bir ekonomik büyüme dönemi olmuş; siyasal liberalizm de buna paralel gelişmiştir. Ancak 1873'ten itibaren üretimin yavaşlamasıyla ekonomide uzun süreli bir depresyon dönemine girilerek fiyatlarda ve ücretlerde düşüş yaşanmıştır. Kriz hem tarım hem de sanayi sektöründe sert hissedilmiştir. Fazla üretim sonucu düşen fiyatlar, dış rekabet vb. nedenler ekonomiyi krize sokmuş ve bu kriz korumacılık siyasetiyle kontrol edilmeye çalışılmıştır. Ekonomik krizle beraber 1850'lerden itibaren hâkim olan serbest ticaret doktrininden iktisadi korumacılığa doğru bir geçiş yaşanırken, siyasal liberalizm de kısmen gözden düşmüştür. Bu gelişmelerin siyasal alana yansıması ise muhafazakârlığın yükselmesi şeklinde olmuştur. İktisadi korumacılığa ve gümrük uygulamalarına geçiş siyaseti Alman liberallerini zayıflattığı gibi, onların kendi içlerinde de bölünmelerine sebep olmuştur. Ekonomik dönüşümlerin neticesi olarak yeni bir siyasal ve toplumsal elit ittifakı meydana gelmiştir. Bu ittifakın bileşenleri, sanayileşmenin yarattığı işçi sınıfını tehdit olarak algılayan sanayi ve tarım elitleri, yani burjuvazi ve *Junkerler* olmuştur. Bu toplumsal sınıfların çıkar örgütleri olarak Ulusal Liberal Parti, Muhafazakâr Parti ve Özgür Muhafazakâr Parti'nin oluşturduğu iktidar bloğu, hükümetin kayıtsız şartsız destekçisi olmuştur.[930]

Bismarck'ın izlediği iç siyasetin çok bilinen iki önemli ayağı vardır. Bunlardan ilki *Kulturkampf* diye anılan Katolikleri ötekileştiren siyaset, diğeri ise *Sozialistengesetz* diye anılan sosyalistlere ve sosyal demokratlara karşı açılan savaştır. Bismarck, 1870'lerin başlarında Alman siyasal birliğinin sağlanması sürecinde birliğin hevesli

[930] Geoff Eley, "Bismarckian Germay", *Modern Germany Reconsidered: 1870-1945*, Gordon Martel, Routledge, Londra, 1992, s. 7; Ian Porter ve Ian D. Armour, *Imperial Germany 1890-1918*, Routledge, New York, 2013, s. 3-14.

savunucuları olan Ulusal Liberal Parti (*Nationalliberale Partei*) üyeleriyle yakın işbirliği yapmıştır. Liberal desteği arkasında hisseden Prusya hükümeti, Katolik Kilisesi'nin etkisini kısıtlamak ve konumunu zayıflatmak için *Kulturkampf* olarak bilinen önlemleri almıştır. Bu siyasetin ana amaçlarından biri, kilise ile Prusya devlet ilişkisini yeniden yapılandırmaktır. *Kulturkampf* uygulamalarında rahipler hapsedilmiş, kilise mülklerine el konulmuştur. Bu siyasetin bir sonucu olarak eğitim üzerinde ve din adamlarının atanmasında devlet kontrolü sağlanmış; resmi devlet nikahı zorunlu hale getirilmiştir. Bismarck'ın *Kulturkampf* siyasetinin arka planında İmparatorluk Meclisi'ndeki (*Reichstag*) Katoliklerin temsilcisi olan Merkez Parti'yi (*Zentrumspartei*) zayıflatmak vardır. Merkez Parti'yi ve Katolik Kilisesi'ni yeni kurulan devlete tehdit olarak algılayan Bismarck'a göre Katoliklik ve onun meclisteki temsilci partisi, Avusturya ve Fransa tarafından kullanılarak imparatorluk içerisinde ayrılıkçılığı tetikleyebilirdi. Bismarck'ın bu endişesinde, Katoliklerin imparatorluk nüfusunun yüzde 37'sini oluşturması da rol oynamıştır.[931] Bu nedenle Bismarck, uyguladığı siyasetle tehdit olarak gördüğü bu hareketleri güçlenmeden bastırmayı hedeflemiştir. Ancak, 1870'lerin sonlarında Bismarck'ın siyasi önceliği değişmiştir. Katolikler yerine sosyal demokratlar, devletin bekasına tehdit olarak ötekileştirdiği yeni düşmanları olmuştur.

Elbette iç siyasetteki tehdit algısının yön değiştirmesinin arka planında iktisadi nedenler yatmaktadır. Yaşanan kriz nedeniyle korumacılığa geçilmesi ve serbest ticarete kısıtlama getirilmesi söz konusu olduğunda, bu durum Bismarck ve Ulusal Liberaller arasında çatlak yaratmıştır. Bismarck, meclis oylamalarında gereken çoğunluğu sağlamak için Merkez Parti ile uzlaşma yoluna gitmiştir. Böylece bu sefer Alman sosyal demokratlarını "imparatorluk düşmanı" (*Reichsfeind*) ilan ederek bu hareketi baskı yoluyla yok etmeye çalışmıştır. 1878-1879 yıllarında yaşanan iç siyasetteki rota değişikliği ile Bismarck, o zamana kadar meclisteki en güçlü parti olan ve hükümetin

[931] Lee, 1999, s. 19-20.

çıkardığı her yasayı destekleyen Ulusal Liberaller'le yollarını ayırmıştır. Bismarck, iç siyasetteki bu önemli dümen kırmayla liberalleri etkisizleştirme siyaseti gütmeye başlamıştır. Liberallerden kopuşla birlikte o döneme kadar uygulanan serbest ekonomi politikalarından da bir dönüş başlamıştır. Yabancı rekabete karşı koruma sağlamak amacıyla demir-çelik başta olmak üzere gümrük duvarları yükseltilmiştir. Ekonomide izlenen bu yol ayrımı sebebiyle serbest ticaret yanlısı Ulusal Liberaller'in oy potansiyeli de düşmüştür. 1878 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Kayzer I. Wilhelm'e karşı yapılan iki başarısız suikast girişimini (ki bu suikastlara sosyalistlerin karıştığına dair bir kanıt yoktur) bahane gösteren Bismarck, hem sosyalistlere karşı yasa çıkartmış hem de meclisi dağıtmıştır. Yeniden yapılan seçimlerde liberaller büyük oranda oy kaybetmiş ve kurulan meclis öncekinden daha muhafazakâr bir yapıya sahip olmuştur. Yeni mecliste 17 Ekim 1878'de yapılan oturumda gümrük koruma uygulamaları yasa tasarısı olarak görüşülmüştür. Bu tasarı, ekonomideki rota değişikliğinin ve liberallerle ittifakın sonuna gelindiğinin ilk işareti olmuştur. Gümrük Yasası 12 Temmuz 1879'da mecliste muhafazakâr partilerin, Merkez Parti'nin ve Ulusal Liberaller'in oylarıyla kabul edilmiştir. Bunun ardından liberal parti içinde halihazırda bir seneden beri süren (sosyalistlere karşı yasaya onay vermelerinden beri) tartışmalar alevlenmiş ve bu tartışmalar sol kanadın partiden ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece liberal harekette parçalanmalar başlamıştır.

19 Ekim 1878'de her iki muhafazakâr partinin (*Konservative* ve *Freikonservative Partei*) ve Ulusal Liberaller'in oylarıyla kısaca *Sozialistengesetz* diye anılan yasa[932] kabul edilmiştir. 21 Ekim 1878'de yürürlüğe giren ve 1890 yılının Eylül ayına kadar yürürlükte kalan[933] bu yasaya dayanarak sosyal demokratların, sosyalistlerin ve komünistlerin

[932] Yasanın tam adı şöyledir: "Sosyal demokrasinin topluma zararlı niyetlerine karşı yasa" (*Gesetz gegen die gemeingefährlichen Bestrebungen der Sozialdemokratie*). Yasa metninin tamamı için Bkz. Huber, 1986, s. 464-69.
[933] 1884 ve 1887 yıllarında yasa uzatılmıştır.

dernekleri, örgütleri, yayın organları ve partileri kapatılmıştır. Sosyal Demokrat Parti'ye (SPD) karşı yasak kampanyası başlatan şansölye, sol liberalleri de baltalamayı hedeflemiştir. Yasaklar aracılığıyla işçi sınıfı ile temsilcilerinin bağını koparmayı amaçlayan Bismarck, yasanın yanı sıra getirdiği sosyal devlet uygulamalarıyla da işçilerin SPD'yi desteklemelerinin önünü almak istemiştir. 1880'lerde arka arkaya çıkarılan bir dizi sosyal güvenlik yasasıyla Alman işçilerine hastalık, kaza ve maluliyet sigortası ile yaşlılık aylığı getirilmesi bu bağlamda anlaşılabilir. Sağlık sigortasına sahip kişi sayısındaki yıllara göre artış aşağıdaki tablodaki gibidir:[934]

Yıl	**Sağlık Sigortalı Kişi Sayısı**
1885	4.294.173
1890	6.342.828
1895	7.288.884
1900	9.116.332
1905	10.940.269
1910	12.846.837
1914	15.609.586

Bismarck, bu reform programıyla işçilere devletten pay vererek onların sosyalizme kaymalarının önüne geçeceğine inanmıştır. Ancak reformlar beklenen etkiyi yaratmamış, SPD'ye halk desteği büyümüş ve parti seçimlerde aldığı oyu artırmıştır. Yaşadıkları baskı, sosyal demokratlar arasında dayanışma yaratmıştır. Neticede Bismarck'ın anti-sosyalist kampanyası maksadına ulaşamamış ve bu konu onu Kayzer II. Wilhelm ile doğrudan karşı karşıya getirmiştir.

[934] Karl Erich Born, Hansjoachim Henning ve Manfred Schick (Der.), *Quellensammlung zur Geschichte der deutschen Sozialpolitik 1867 bis 1914: Einführungsband*, Wiesbaden, 1966, s. 148-49.

Bismarck, alan yazınında çoğunlukla bu iki siyasi programıyla anılır. Önce Katoliklere sonra sosyalistlere karşı yürüttüğü ötekileştirici siyasetinin arka planında eylemlerini onaylayacak meclis çoğunluğunu sağlamak ve farklı çıkar grupları arasında denge sağlamaya çalışmak vardır. En temel motivasyonu siyasi ve ekonomik birliğin devamlılığını sağlamak olmuştur. İmparatorluğun Avrupa devletleri arasındaki konumunu sağlamlaştırması ve büyümesi için ekonominin ve üretimin sekteye uğramaması gerekmektedir. Bu nedenle Bismarck'ın siyasal sistemi toprak sahibi *Junkerler* ile liberal orta sınıf yani burjuvazi arasında kurduğu dengeye dayanmıştır.[935]

İmparatorluğun toplumsal yapısı, farklı sınıf çıkarlarının çatışmalar bütünü olarak görülebilir. Toplumsal farklılıklar kendini siyasi partiler sisteminde de göstermiştir. İmparatorluk meclisinde etki gösteren önemli siyasi partiler şöyledir: Muhafazakâr kanadı ve *Junkerle*ri temsil eden Alman Muhafazakâr Partisi (*Deutschkonservative Partei*), Katoliklerin temsilcisi Merkez Parti (*Zentrumspartei*), sol liberallerin temsilcisi Alman İlerleme Partisi (*Deutsche Fortschrittspartei*), sağ liberal kanadı temsilen Ulusal Liberal Parti (*Nationalliberale Partei*) ve sosyalistleri temsil eden Sosyal Demokrat Parti (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*- SPD).[936] Bunların dışında yer alan ve 1867'den beri Prusya'da etkinliğini sürdüren Hür Muhafazakâr Parti (*Freikonservative Partei*) ise politik olarak daha geleneksel Alman Muhafazakâr Partisi ile Ulusal Liberal Parti arasında durmuştur. 1871'de imparatorluğun kurulmasıyla kendisini Alman İmparatorluk Partisi (*Deutsche Reichspartei*) olarak adlandıran bu parti, tamamen hükümet yanlısı bir duruş izleyerek K*ulturkampf* ve Bismarck'ın sosyalist karşıtı

[935] Taylor, 2001, s. 137.

[936] İmparatorluk döneminin siyasi partileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Eckhard Jesse, "Das Parteiensystem des Kaiserreichs und der Weimarer Republik", *Handbuch Parteienforschung*, Oskar Niedermayer (Der.), Springer Fachmedien Wiesbaden 2013, s. 685-710.

yasalarını desteklemiştir. 1878'de koruyucu gümrük politikasına geçişin de arkasındaki itici güç olmuştur.[937]

Alman Muhafazakâr Partisi, Elbe nehrinin doğusundaki kırsal bölgelerde Prusya soylularının temsil organı olmuştur. Alman İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarındaki liberal hakimiyete karşı Alman muhafazakârları Elbe'nin doğusuyla sınırlı kalmayarak, siyasi çıkarlarının temsili için imparatorluk çapında örgütlenmeye gitmişlerdir. Böylece 7-12 Temmuz 1876'da farklı muhafazakâr grupların bir araya gelmesiyle kurulan parti, Bismarck ile yakın işbirliği içerisinde olmuştur. Liberal ilkelerin açık bir reddine dayanan parti programı bunların yerine ulusal haklara, yerel özerkliğe, güçlü bir monarşi ve devlet otoritesi ile ekonominin serbestliğine vurgu yapmıştır. Çağdaş ve milli bir görünüm sergilemeye çalışsa da parti genel oy hakkına ve sosyalizme karşı muhalefetini gizleyememiştir. Öncelikli olarak toprak soyluların çıkarlarını temsil eden Alman Muhafazakâr Partisi, coğrafi olarak da Prusya'nın doğu illeri ile Saksonya ve Mecklenburg'da faal olmuştur. Prusya yerel meclisinde (*Landtag*) hâkim güç olan bu parti, Alman İmparatorluğu'nun iki meclisli yapısı sayesinde bölge temsilcileri meclisinde (*Bundesrat*) etkili olmuştur. Hür Muhafazakârlar, Merkez Parti ve Ulusal Liberal Parti'nin bazı kesimleriyle birlikte bu parti tarım ve sanayiciler tarafından istenen koruyucu tarifeleri mecliste onaylamıştır. Parti, Şansölye Bismarck'ın Sosyal Demokrat Parti'ye karşı açtığı savaşı ve çıkardığı anti-sosyalist yasaları desteklemiştir. Bismarck'tan sonra Şansölye olan Leo von Caprivi'nin ekonomik açıdan liberal politikalarına karşı çıkarken hükümetin askeri önerilerini ise desteklemiştir. Aslında Muhafazakârlar, dönemin sosyalist karşıtı eğiliminden yararlanarak 1878 *Reichstag* seçimlerinde yüzde 13, 1887 seçimlerinde ise yüzde 15 oranında oy almayı başarmıştır. Ancak 1890 seçimlerinden itibaren sürekli oy kaybına uğramışlardır. Yine de parti,

[937] Parti programı için bkz. Felix Salomon, "Die deutschen Parteiprogramme", *Vom Erwachen des politischen Lebens in Deutschland bis zur Reichsgründung 1871*, (Der.) Wilhelm Mommsen ve Günther Franz, B.G. Teubner, Leipzig ve Berlin, 1932, s. 143-45.

mecliste her daim temsil edilecek kadar oy almayı başarmıştır. Önceden de belirtildiği gibi Muhafazakâr Parti, *Junkerler*in kurduğu *Bund der Landwirte* (Çiftçiler Birliği) adındaki ekonomik çıkar örgütüyle işbirliği halinde olmuştur. Ekonominin eşitsiz gelişiminin mağduru olan köylüleri milliyetçi propaganda ile çekmeyi başaran ve üye sayısını hızla arttıran bu örgüt, Muhafazakâr Parti'nin arkasındaki asıl güç odağı olarak ülkede hükümetin saygı duymak zorunda olduğu bir güce sahip olmuştur.[938] Birinci Dünya Savaşı sırasında sınırsız denizaltı savaşını savunan Muhafazakâr Parti, meclisin Temmuz 1917'deki barış kararına şiddetle karşı çıkmıştır. Kayzer II. Wilhelm'in tahttan çekilmesinden sonra, Alman Muhafazakâr Partisi Kasım 1918'de dağılmıştır.[939]

Katoliklerin temsil organı olarak Mart 1871'de kurulan Merkez Parti, 1874'ten 1912'ye kadarki her seçimde oyların yüzde 23 ile 26'sını kazanarak imparatorluk meclisindeki en istikrarlı parti olmuştur.[940] Seçmenlerinin neredeyse tamamı Katolik çevreden gelse de parti farklı sınıflara da kilise örgütleriyle çok sayıda gazete ve yayın aracılığıyla hitap etmeye çalışmıştır. Paulskirche'deki Ulusal Meclis'te muhafazakâr sağ ile liberal sol arasında kalan koltuklarına atıfta bulunarak kendisini "merkez" olarak adlandıran parti, Prusya-Protestanlarının hâkim olduğu Alman İmparatorluğu'nda Katolik Kilisesi'nin bağımsızlığını korumak ve Katolik nüfusun çıkarlarını temsil etmek amacı gütmüştür. Parti, programında imparatorluğu oluşturan devletlerin özerkliğini savunmuştur. Hükümetin Protestanlara yakınlığını eleştirerek mezhepsel bağlılık yerine eşit muameleyi vurgulamıştır. *Kulturkampf* sırasında Bismarck hükümeti ile yaşanan şiddetli çatışmalardan sonra 1880'lerin ortalarında partinin hükümetle ilişkileri normalleşmiştir. *Kulturkampf*'ın ardından Merkez Parti meclisteki muhalif rolünü bırakarak hükümet ortağı ya da destekleyicisi olarak imparatorluğun her türlü iç ve dış

[938] Bkz. Puhle, 1967.
[939] Joachim Bohlmann'ın yayınlanmış doktora tezi bu parti hakkında yapılmış kapsamlı bir çalışmadır. Bkz. Joachim Bohlmann, *Die Deutschkonservative Partei am Ende des Kaiserreichs: Stillstand und Wandel einer untergehenden Organisation*, Südwestdeutscher Verlag für Hochschulschriften, Riga, 2012.
[940] Parti programı için Bkz. Salomon, 1932, s. 166-67.

siyasetini desteklemiştir. Parti, Birinci Dünya Savaşı başlarken savaşı destekleyerek yayılmacı savaş hedeflerini savunmuştur. Ancak savaş ilerledikçe İtilaf Devletleri ile karşılıklı anlaşma talebinde bulunmuş ve Temmuz 1917'de meclisin ilhaksız barış çağrısı yapan kararını kabul etmiştir.[941]

Sol liberal kanadın temsili için 25 Kasım 1878'de kurulan Alman İlerleme Partisi, uzun bir geleneğe sahiptir. Prusya bölge meclisinde (*Landtag*) temsilci olan ve liberal üyelerden oluşan bir grup, 6 Haziran 1861'de Prusya'da Alman İlerleme Partisi'ni kurmuştur. Partinin kurucuları Almanya'nın ortak bir siyasi çatı altında birleşmesini talep etmişlerdir. Parti programında sosyalizm reddediliyorsa da parlamentarizm, hukukun üstünlüğü, serbest ticaret, ifade ve basın özgürlüğü gibi liberal ilkeler savunulmuştur.[942] 1861 ile 1866 yıllarında ünlü tarihçi Theodor Mommsen ve sanayici Werner Siemens gibi üyeleri olan bu parti, Prusya meclisinin en güçlü fraksiyonu olmuştur. Ancak Bismarck'ın Prusya ordu reformunu anayasaya aykırı bir şekilde finanse ettiğini ileri süren partinin üyeleri arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Parti içi görüş ayrılığı, Bismarck'ın destekçilerinin bu partiden ayrılarak 1867'de Ulusal Liberal Parti'yi kurmalarıyla sonuçlanmıştır. 1870'li yıllar, Alman İlerleme Partisi açısından zor geçmiştir. Parti, Bismarck hükümetinin dış politikasına destek verirken iç siyasette izlenen politikalara muhalefet yapma noktasında zorlanmıştır. Başlangıçta Bismarck'ın iç ve dış politika hedeflerinin çoğunu destekleyen ve *Kulturkampf* yasa tasarısına destek veren parti içinde iç siyaset konularında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Özellikle sosyalist karşıtı yasanın (*Sozialistengesetz*) meclis oylamasında parti fraksiyonu oy birliğiyle davranmamıştır. Bununla birlikte, 1878 yılı Bismarck'ın liberallere sırtını döndüğü bir dönemin

[941] Merkez Parti hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Christoph Hübner, *Die Rechtskatholiken, die Zentrumspartei und die katholische Kirche in Deutschland bis zum Reichskonkordat von 1933: Ein Beitrag zur Geschichte des Scheiterns der Weimarer Republik*, LIT Verlag, Berlin, 2014.
[942] Parti programı için bkz. Salomon, 1932, s. 37-38.

başlangıcına işaret etmiştir.[943] Parti, sosyalistlere uygulanan yasak siyasetine ve ekonomide korumacılığa geçişe karşı tutarlı bir muhalefet örgütleyememiştir. İlkeleriyle tutarlı bir iç siyaset izleyemeyen partinin aldığı oy oranı da hızla düşmüştür. 1878'de oyların yüzde 7'sinden azını alan partinin oy oranı 1881 seçimlerinde yüzde 13'te kalmıştır. Bu parti, 5 Mart 1884'te Ulusal Liberal Parti'den ayrılarak kurulan Liberal Birlik (*Liberale Vereinung*) ile birleşerek Alman Liberal Partisi (*Deutsch-Freisinnigen Partei*) adını almıştır.[944]

Sağ liberalleri temsil eden Ulusal Liberal Parti, Alman İlerleme Partisi'nden ayrılan üyelerle 12 Haziran 1867'de kurulmuştur. Ulusal yönelimli, Protestan, mülk sahibi ve eğitimli burjuvazinin çıkarlarını temsil eden partinin birincil siyasi gündemi, Alman siyasal birliğinin (*kleindeutsch* şeklinde) kurulması olmuştur. Parti programında da temel gayenin ulusal birliğin sağlanması olduğu vurgulanmıştır.[945] Aynı zamanda güneydeki Alman devletlerinin birliğe katılımı, hukukun üstünlüğü, güçlü bir parlamenter sistem ve anayasa da parti programında savunulan diğer ilkelerdir. Alman İmparatorluğu'nun kuruluşuyla birlikte parti, birliğin sağlanmasında oynadığı rol sayesinde 1874 seçimlerinde oyların yaklaşık yüzde 30'unu alarak önemli bir başarı elde etmiştir. Partinin iç siyasetini belirleyen gündem, Almanya'nın modern bir sanayi devletine dönüşmesidir. Bu talepleri karşıladığı müddetçe Bismarck'ın *Kulturkampf* ya da *Sozialistengesetz* gibi siyasi hamlelerine parti destek vermiştir. Ancak Bismarck'ın koruyucu gümrük siyasetine geçişiyle parti içi çelişkiler ortaya çıkmış ve bunu toplu istifalar izlemiştir. 1880'de oylarındaki düşüşü, 1887 seçimlerinde kazandığı kısa süreli başarı takip etmiştir. Ancak 1890 yılına gelindiğinde hükümetin eylemlerini kayıtsız

[943] Gerhard A. Ritter, *Das Deutsche Kaiserreich 1871-1914*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1992, s. 183-194. Ayrıca bkz. Eley, 1992, s. 17-18.
[944] Parti hakkında kapsamlı bilgi için Monica Cioli'nin yayınlanmış doktora tezi incelenebilir. Bkz. Monica Cioli, *Pragmatismus und Ideologie: Organisationsformen des deutschen Liberalismus zur Zeit der Zweiten Reichsgründung 1878-1884*, Duncker & Humblot, Berlin, 2003.
[945] Parti programı için bkz. Salomon, 1932, s. 155-59.

şartsız destekler tutumu yüzünden oy kaybına uğrayarak mecliste sadece 42 sandalye (yüzde 16 oy oranı) kazanmıştır. Ulusal Liberal Parti, Bismarck'ın görevden alınmasından sonra büyük Alman sanayicilerinin ve bankacılarının temsilcisi olarak orta ölçekli konumunu sürdürmüştür. Parti, İmparatorluğun denizcilik ve sömürge politikasının destekçisi olmuştur. 1912'de yapılan son seçimlerde oyların yüzde 14'ünü alabilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ulusal Liberaller geniş kapsamlı ilhak siyaseti güderek sınırsız denizaltı savaşını desteklemişler ve meclisin Temmuz 1917'deki barış kararını reddetmişlerdir.[946]

Alman Sosyal Demokrat Partisi, Alman siyasal yaşamında en uzun süre faaliyet gösteren partidir. Günümüz Almanya Federal Cumhuriyeti'nde de varlığını sürdürmektedir. Partinin kurucu kadroları, 19. yüzyılın başında kurulan ve işçilerin eğitimini amaçlayan derneklerden (*Vereine*) çıkmıştır. Aslında ilk kurulan işçi derneklerinin mevcut iktidar pozisyonlarını ve toplumsal ilişkileri değiştirmek gibi bir gündemi olmamıştır. Bu bağlamda Eisenberg, derneklerin devlet ve burjuvazi işbirliğine dayanarak işçi sınıfını toplumsal yaşama entegre etmek maksadıyla kurulduğunu iddia eder. Ona göre ilk işçi dernekleri bir taban hareketinin sonucu olarak değil, yukarıdan devlet eliyle ve işçi sınıfının kontrolünü amaçlayarak kurulmuştur.[947] Ancak 1860'larda Prusya'da oy hakkı tartışmaları sırasında dernekler işçi sınıfı tarafından sorgulanmaya başlanmış ve bunu üyelerin toplu istifaları izlemiştir. İşçi sınıfının haklarını ve çıkarlarını savunmaya yönelik ilk bağımsız siyasal oluşum, Ferdinand Lassalle tarafından 1863'te kurulan Alman İşçilerinin Genel Derneği (*Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein*) olmuştur. Bu çatı örgütlenmeyle 100 kadar farklı işçi derneğinden ayrılan 20.000'den fazla üye bir araya gelmiştir.[948] Derneğin kuruluş programında işçilerin ekonomik olarak

[946] Ritter, 1992, s. 132-142.
[947] Christiane Eisenberg, "İşçi-Sınıfı ve Orta-Sınıf Dernekleri. Bir Anglo-Alman Karşılaştırma, 1820-1870", *19. Yüzyıl Avrupası'nda Burjuva Toplumu*, Jürgen Kocka ve Allan Mitchell (Der.), (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 154-165.
[948] Kocka, 1983, s. 188-191.

özgürleşmesi, sınıfsal ayrıcalıkların kaldırılması, demokratikleşme ve eşit oy hakkı talep edilmiştir. Lasalle'ın kapitalizmi yenilgiye uğratmak gibi fikirlerini radikal bulan bazı sosyalistler dernekten ayrılarak 8 Ağustos 1869'da August Bebel ve Wilhelm Liebknecht önderliğinde Eisenach'da Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ni (*Sozialdemokratische Arbeiterpartei*) kurmuşlardır. Böylece sosyalist hareket iki ayrı kanata ayrılmıştır. Sosyal Demokrat İşçi Partisi, programında Marx'ın öğretilerine, sınıf mücadelesine ve devrime bağlılığını ilan etmiştir. İki sosyalist oluşum, Birinci Enternasyonal, sosyalist teori, devletin rolü, sendikalar, genel oy hakkı ve Bismarck hükümetine karşı görüşlerinde belirgin bir şekilde farklılaşmıştır. Bu farklılıklara rağmen her iki partinin üyeleri birleşmenin güç getireceğine inanarak 22-27 Mayıs 1875 tarihleri arasında Gotha kentinde düzenlenen sosyalist parti kongresinde ortak bir parti programı üzerinde çalışmışlardır. Kongre sonunda uzlaşı sağlanan bir programla Alman Sosyalist İşçi Partisi (*Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands*) kurulmuştur. Parti, sosyalistlere karşı yasakların sona erdiği 1890 yılında bugün bilinen ismini alarak Alman Sosyal Demokrat Partisi (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands-SPD*) olmuştur. Parti programında her ne kadar Lassalle'ın bazı fikirlerine yer verilse de sosyalist devrime bağlılık artık metinde yer almamıştır.[949] Entelektüel ve eğitimli orta sınıflar sosyal demokrat harekette önemli rol oynasalar da SPD üyelerinin çoğunluğu (Katolik olmayan) sanayi işçilerinden oluşmuştur. Sosyal demokrasi, devrimci ve reformcu yönelim arasında yalpalayarak işçi hareketinin yönünü belirlemede tutarlı bir siyaset izleyememiştir. Yine de SPD imparatorlukta en yoğun örgütlenen ve en fazla üyeye sahip parti olmuştur. Sosyalistlere karşı çıkarılan yasaklar imparatorluk siyasetinin baskıcı yüzünü gösterirken, yasağın kalkmasından sonra parti oylarını yükseltmiştir. SPD, 1912 seçiminde aldığı yüzde 34.8'lik oy oranıyla ilk defa meclisteki en güçlü fraksiyon olmayı başarmıştır.[950] Birinci

[949] Parti programı bkz. Hans Fenske, (Der.), *Im Bismarckschen Reich 1871-1890*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1978, s. 141-42.
[950] Ritter, 1992, s. 143-158.

Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra 4 Ağustos 1914'te mecliste yapılan savaş kredileri oylamasında SPD lehte oy kullanmıştır. Buna ek olarak, monarşi ile SPD arasında yapılan ve *Burgfrieden* (kale barışı) diye anılan bir anlaşmayla parti savaş süresince hükümete karşı eylem ve söylemden kaçınmayı taahhüt etmiştir.[951] Tüm bu gelişmeler partinin devrimci sol kanadını rahatsız etmiş ve kendilerine Spartakist Birliği (*Spartakusbund*) diyen bir grup Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg önderliğinde parti içinde savaşa karşı bir fraksiyon oluşturmuştur. 21 Aralık 1915'te savaş kredilerinin uzatılması için mecliste yapılan oylamada ret oyu kullanan SPD'li üyeler partiden ayrılarak Nisan 1917'de Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'yi (*Die Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands*) kurmuşlardır. Spartakist Birliği de SPD'den ayrılarak bu partiye katılmıştır. Böylece savaş yılları partiyi parçalamıştır.[952]

Alman İmparatorluğu federal bir devlet olarak iki meclisli bir yapıya sahip olmuştur. Hatırlanacağı gibi bunlar imparatorluğu oluşturan bölgelerin temsilcilerinden oluşan eyalet meclisi (*Bundesrat*) ve genel seçimlerle seçilen imparatorluk meclisidir (*Reichstag*).[953] İmparatorluk meclisi seçimlerinde 25 yaş üstü tüm erkekler oy kullanma hakkına sahiptir. Kadınların,[954] yoksulluk fonu yardımı alanların, hükümlülerin ve askerlik görevinde olanların oy hakkı yoktur.[955] Alman İmparatorluğu'nun seçim

[951] Steffen Bruendel, "Solidaritätsformel oder politisches Ordnungsmodel? Vom Burgfrieden zur Volksgemeinschaft in Deutschland 1914-1918", *Burgfrieden und Union sacrée: Literarische Deutungen und politische Ordnungsvorstellungen in Deutschland und Frankreich 1914-1933*, Wolfram Pyta ve Carsten Kretschmann (Der.), Oldenbourg Verlag, Münih, 2011, s. 33-51.
[952] Bernd Faulenbach, *Geschichte der SPD: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, C. H. Beck Verlag, Münih, 2012, s. 11-36.
[953] Robert Hofmann, *Geschichte der deutschen Parteien. Von der Kaiserzeit bis zur Gegenwart*, Piper Verlag, Münih, 1993, s. 20.
[954] Clara Zetkin önderliğindeki Proleter Kadın Hareketi, 1913 yılının Kadınlar Günü'nde yayınladığı bir manifestoyla kadınlara seçme seçilme hakkı verilmesini talep etmiştir. Bu hakkın kadınlara tanınması, 1919'da Weimar Cumhuriyeti'nde mümkün olmuştur. Alman Proleter Kadın Hareketi için bkz. Sabine Riechebächer, *Uns Fehlt Nur Eine Kleinigkeit: Deutsche Proletarische Frauenbewegung 1890-1914*, Fischer Taschenbuch Verlag, Berlin, 1982.
[955] İmparatorluk düzeyindeki bu seçmen yasası, eyaletlerdeki seçim sistemleriyle karşılaştırıldığında ilerici kalıyordu. Prusya'da bölge meclisi seçimlerinde *Dreiklassenwahlrecht* denilen üç sınıflı seçmen yasasının olduğu belirtilmişti. Bavyera'da da oy kullanma hakkı kişilerin sahip oldukları gelirlerine bağlıydı. Saksonya'da da oy kullanma hakkı yaşa değil sahip olunan mülkiyete bağlıydı. Konut mülkü sahibi olan ve en az bir yıllık vergisini ödeyen herkes oy kullanabilirdi. Bkz. James Retallack, "Suffrage Reform, Corporatist Society, and the Authoritarian State: Saxon Transitions in the 1860s", *Saxony in German*

sistemine göre, *Reichstag* meclisi her biri bir seçim bölgesini temsil eden 397 milletvekilinden oluşurdu.[956] Genellikle belirli bir seçim bölgesi için savaşan ikiden fazla aday olduğu için çoğu zaman ikisi de mutlak çoğunluğu kazanamaz, bu gerçekleştiğinde seçimden bir veya iki hafta sonra en fazla oyu alan iki aday arasında ikinci tur seçimleri yapılırdı. *Reichstag* başlangıçta üç yıllığına seçilirken, 1888 yasama döneminde bu süre beş yıla uzatılmıştır. Meclisin karar alma yetisi Alman İmparatorluğu'nun federal yapısından ötürü sınırlı olmuştur. Bundan da önemlisi imparator ve şansölyelerin meclis üzerindeki baskısı her daim hissedilir olmuş, bu da meclisin bağımsız karar almasının önüne geçmiştir.[957] İmparatorluk anayasası, siyasi partileri karar vericiler olarak tanımadığından, partiler dernek (*Verein*) hukukuna tâbi olarak kurulmuşlardır. Bu nedenle seçim sandıklarında parti adı veya aday listesi değil, çeşitli partilere mensup kişiler seçilirdi. Yıllar içinde imparatorluk seçimlerine katılım önemli ölçüde artmıştır. Örneğin 1887 seçimlerinde seçmenlerin yüzde 77'si sandık başına gitmiştir.

İmparatorluk seçimlerinin temel eğilimi olarak muhafazakâr ve liberal partilerin oy oranı kademeli olarak azalırken, Sosyal Demokrat Parti'nin oylarını sürekli (1890'dan sonra) artırdığı söylenebilir. Ayrıca Katolik Merkez Parti'nin nispeten istikrarlı bir oy oranına sahip olduğu ve sandalye sayısını tüm seçimlerde koruduğu gözlemlenebilir. Alman İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra ilk imparatorluk meclisi (*Reichstag*) seçimi 3 Mart 1871'de yapılmıştır. Bismarck'ı destekleyen Ulusal Liberaller, birinci parti olarak seçimi başarıyla tamamlamışlardır. Katoliklerin temsilcisi Merkez Parti'nin meclisteki en güçlü ikinci parti olarak muhalefette olması, seçimlerin akabinde başlatılan *Kulturkampf* ile sonuçlanmıştır. Hükümetin uyguladığı *Kulturkampf*, siyasi Katolikliğin

History. Culture, Society, and Politics 1830-1933, James Retallack (Der.), University of Michigan Press, 2000, s. 226-231.

[956] 1871'de 382 seçim bölgesi vardı. 1874'te, Alsas-Loren'de de seçim yapılmasıyla seçim bölgesi ve milletvekili sayısı 397'ye çıkmıştır.

[957] Peter Lösche, *Kleine Geschichte der deutschen Parteien*, Kohlhammer, Stuttgart, 1993, s. 43.

pekişmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Bu sayede Merkez Parti, 10 Ocak 1874'teki *Reichstag* seçimlerinde oylarını arttırmayı başarmıştır.

1873'te başlayarak Almanya ile Avrupa'nın geri kalanını etkileyen ekonomik bunalım sebebiyle iktisat politikasında değişikliğe gidilmiştir. Ucuz ithalatın önünü almak için gümrük tarifelerinin getirilmesi öngören yasa tasarısı, Bismarck hükümetinin sanayi burjuvazisinin çıkar örgütü olan Ulusal Liberallerle ittifakının da sonuna işaret etmiştir. 10 Ocak 1877'de yapılan *Reichstag* seçiminde Ulusal Liberaller, ciddi oranda oy ve sandalye kaybına rağmen meclisteki en güçlü parti olmayı sürdürmüştür. Bu seçimde oyların yüzde 9,1'ini alan Sosyal Demokrat Parti, bir sene sonra *Sozialistengesetz* ile yasaklanmıştır.[958]

Şansölye Bismarck, Kayzer I. Wilhelm'e yönelik suikast girişimlerini meclisi feshetmek için bahane olarak kullanınca 30 Temmuz 1878'de yeniden seçim yapılmıştır. Muhafazakârlar, bu seçimin açık arayla kazananları olmuşlardır. Bismarck hükümetinin ekonomide koruyuculuğa geçmesiyle sona eren Bismarck-Ulusal Liberal Parti uyumunun yerine Bismarck, mecliste koruyucu gümrük yasalarını geçirmek için Muhafazakârların ve Merkez Parti'nin milletvekillerinden oluşan, kendisine destek bir blok oluşturmuştur. Bu ittifak sayesinde SPD ve Ulusal Liberal Parti'nin muhalefetine karşı gümrük yasası çıkmıştır.[959]

İmparatorluğun kuruluş yıllarındaki iyimserlik havası, 1880'lerde yerini karamsar ve muhafazakâr bir döneme bırakmıştır. Korumacı iktisat politikalarının benimsenmesi, siyasi birliği takip eden ekonomik büyümenin yavaşlamasının ve giderek küreselleşen pazar içinde artan rekabetin doğrudan bir sonucu olmuştur. 1880'lerdeki *Reichstag* seçimlerinde[960] Merkez Parti, Muhafazakâr Parti ile Ulusal Liberallerden oluşan ve Kartel

[958] Klussmann ve Mohr, 2014, s. 75-76.
[959] Lee, 1999, s. 22.
[960] 27 Ekim 1881, 28 Ekim 1884, 21 Şubat 1887 seçimleri.

olarak anılan meclis ittifakı hüküm sürmüştür. 20 Şubat 1890 *Reichstag* seçimleri ise, mecliste dengeleri değiştiren bir seçim olmuştur. Üçlü koalisyon yenilgiye uğrayarak meclis çoğunluğunu kaybetmiştir. Bismarck ve II. Wilhelm arasındaki anlaşmazlıklar, şansölyenin görevden alınması ve sosyalistlere karşı çıkarılan yasaların uzatılmaması ile sonuçlanmıştır. Bu sayede Sosyal Demokratlar ilk defa yüzde 19.7 ile en çok oyu almışlardır. Takip eden seçimlerde (1893, 1898, 1903 ve 1907) Sosyal Demokrat Parti oylarını arttırmaya istikrarlı bir şekilde devam ederek meclisteki en güçlü parti olmuştur. SPD'nin oylarındaki bu yükseliş, işçi sınıfından seçmenlerin sol liberal partilerden kopuşunun ve burjuva partilerin başarısızlığının bir göstergesidir. Bunun yanı sıra Almanya'daki hızlı sanayileşmenin işçi sınıfı üzerindeki muazzam etkisinin de SPD'nin seçim sonuçlarında payı vardır. Fabrikalarda sömürülen ve hakları kısıtlanan işçiler, siyaset meydanında SPD aracılığıyla seslerini çıkarmaya çalışmışlardır.[961] Alman İmparatorluğu'nda Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki son meclis seçimleri, 12 Ocak 1912'de yapılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, bu *Reichstag* seçiminde Sosyal Demokratlar yüzde 34.8'lik bir oy oranıyla imparatorluk tarihinde bir partinin tek başına aldığı en yüksek oyu almıştır.

[961] Blackbourn ve Eley, 1984, s. 268.

Aşağıdaki tabloda, imparatorluğun kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı'na kadar siyasi partilerin *Reichstag* seçimlerinde aldıkları oy oranları görülmektedir:[962]

Partiler	**1871**	**1874**	**1877**	**1878**	**1881**	**1884**	**1887**	**1890**	**1893**	**1898**	**1903**	**1907**	**1912**
Sosyal Demokrat Parti	3.2	6.8	9.1	7.5	6.1	9.7	7.1	19.7	23.3	27.1	31.7	28.9	34.8
Merkez Parti	18.6	27.8	24.8	23.1	23.2	22.6	7.1	18.6	19	18.8	18.8	19.4	16.4
Sol Liberal Parti	9.3	9.0	8.5	7.8	23.1	19.3	14.1	18	14.8	11.1	9.2	11	12.3
Ulusal Liberal Parti	37.2	30.7	29.7	28.5	14.6	17.6	22.3	16.3	13	12.5	13.9	14.5	13.6
Özgür Muhafazakâr Parti	8.9	7.2	8	13.6	7.4	6.8	9.8	6.7	5.7	4.4	3.5	4.2	3
Muhafazakâr Parti	14.1	6.9	9.7	13	16.3	15.2	15.2	12.4	13.5	11.1	9.9	9.4	9.2
Azınlık Partiler	6.6	10.5	9.6	8.7	8.3	8.5	7.6	6.6	6	6	5.8	5.8	5.8

İmparatorluk döneminin siyasi partileri değerlendirildiğinde, çok farklı toplumsal sınıfı ve onların çıkarını temsil eden bir partiler plüralizmi görülmektedir. Partilerin farklılıkları ve birbirleriyle koalisyona yanaşmayan tavırları hükümete yaramış, hükümet meclisten bağımsız siyaset üretmiş ve uygulamıştır. Bismarck'ın bu siyasetini "anti-parlamenter Sezarlık" olarak niteleyen Nipperdey'e göre, şansölye muhalif partileri "*Reichsfeinde*" (imparatorluk düşmanı) ilan ederek çatışmaları fitilleme ve partileri birbirine karşı kullanma siyaseti gütmüştür.[963] Bismarck, Alman İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarında devletin inşa sürecinde yapılması gereken yasaları tamamlamak için

[962] Berman, 2001, s. 440-441.
[963] Nipperdey, 1995, s. 106. Benzer bir görüş için bkz. Winkler, 2002, s. 263.

Ulusal Liberallerle ittifak yapmıştır. Yeni kurulan siyasi birliğe tehdit olarak algıladığı Katolikleri siyaseten etkisiz kılmak için uyguladığı *Kulturkampf* siyasetinde de yine Ulusal Liberalleri arkasına almıştır. 1879'da ise ekonomik korumacılığa geçişle birlikte izlediği siyaseti değiştirerek bu kez Ulusal Liberalleri etkisizleşip Merkez Parti'nin desteğini kazanmıştır.[964] Muhafazakârların desteğini ise tüm şansölyeliği boyunca sağlamıştır. Halk kitleleri için siyasi bir alternatif olarak ortaya çıkmasını engellemek istediği sosyal demokrasiyi yasaklayan yasalar çıkarmıştır. Meclis'te Muhafazakâr Parti, Merkez Parti ve Ulusal Liberalleri hükümetin destekçisi bir blok olarak kullanmıştır. Bu parti bloğu Bismarck hükümetinin her siyasetini desteklemiş ve adeta şansölyenin meclisteki eli gibi işlev görmüştür.

İmparatorlukta aynı anda geleneksel ve modern eğilimler, demokratik ve anti-demokratik unsurlar bir arada bulunmuş ve imparatorluk siyasal kültürü dinamik bir biçimde 1871 ve 1914 arasında köklü değişiklikler geçirmiştir. Bu değişim süreci, siyasi partiler arasından Sosyal Demokrat Parti'de en dramatik biçimde gözlemlenebilir. Bismarck'ın (*Reichsfeind*) ilan ettiği parti imparatorluğun son yıllarında "ulus-devletin temel direğine" evrilerek muhalif çizgisinden çıkmış ve savaş bütçesini dahi mecliste onaylamıştır.[965] SPD'nin yanı sıra liberal partiler de önemli dönüşümler geçirerek kendi içlerinde çok defa bölünmüş ve Protestan orta sınıf seçmene hitap etmekte başarısız bir profil çizmiştir. Doğal seçmenleri olan *Junkerler*in ekonomik gücü sanayileşme ve kentleşme ile sarsıldıkça Muhafazakârlar da kan kaybetmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak mecliste Bismarck'a sadık parti bloğu amansız bir erozyon yaşamıştır. 19. yüzyılın sonunda muhafazakâr partiler (Özgür Muhafazakârlar ve Muhafazakârlar) ile Ulusal

[964] Böhme, Alman İmparatorluğu'nun 1871'de değil asıl 1879'daki koruyucu tarifelerin çıkarılmasıyla kurulduğunu savunur. Ona göre bu tarihten itibaren tarım ve sanayi elitlerinin çıkarlarını koruyan ve dengeleyen devlet kuruluş sürecini tamamlamıştır. Bkz. Helmut Böhme, Deutschlands Weg zur Grossmacht, Studien zum Verhältnis von Wirtschaft und Staat während der Reichsgründungszeit, 1848-1881, Kiepenheuer & Witsch Verlag, Köln, 1972, s. 411.

[965] Lorenz. "Beyond Good and Evil? The German Empire of 1871 and Modern German Historiography," *Journal of Contemporary History*, Vol. 30, No. 4, 1995, s. 755-756; Fischer, 2020, s. 41-42.

Liberaller artık mecliste çoğunluğu oluşturamamıştır.[966] Böylece hükümetin istediği yasaları meclisten çıkarabilmek için mecliste yeni bir ortağa ihtiyacı olmuştur. SPD ve Sol Liberalleri siyaseten ittifaka uygun bulmayan hükümet, bu durumda aradığı yeni koalisyon ortağını Merkez Parti'de bulmuştur. *Sammlungspolitik,* II. Wilhelm döneminde de meclis ve hükümet ilişkisinin temel özelliği olmuştur. Toplama siyaseti olarak dilimize çevirebileceğimiz bu kavram, donanma yapımı ve sömürgecilik gibi *Weltpolitik* (dünya siyaseti) gündeminde birleşerek hükümeti destekleyen, Muhafazakârlar ve Ulusal Liberaller'den oluşan parti bloğunu tanımlar.[967] Ancak II. Wilhelm'in sorumsuz ve meclis otoritesini hiçe sayan kişisel yönetimi siyasal krizi derinleştirmiş ve halkın hoşnutsuzluğunu arttırmıştır. Seçmenlerin bu şekilde sandık başına gittiği 1912 seçimlerinin kazananı SPD olmuştur. Böylece seçmen, sandıkta hükümet partilerini ve *Sammlungspolitik*'i açıkça reddetmiştir. Bu durumu Berman şöyle ifade eder:

> "Geleneksel elitlerin gücünü korumak için tasarlanmış yumuşak otoriter bir siyasal sistem, sayıları artan orta sınıf ve işçi sınıfın siyasal katılımı ve ekonomik gelişmenin oluşturduğu taleplerle artık uzlaşamıyordu."[968]

SPD, seçimden galip çıksa da hükümet kurmayı başaramamıştır. Toplumda meclise ve hükümete karşı duyulan hayal kırıklığı daha da artmıştır. Bu anlamda, savaş baş gösterdiğinde imparatorluğun siyasal sisteminin çoktan bir çıkmaz sokağa girdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

[966] Geleneksel iktidar bloğunun aldığı oy oranı 1871 seçimlerinde yüzde 57 iken 1912'de yüzde 25'e düşmüştür.
[967] Born, 2001, s. 122-125; Geoff Eley, *From Unification to Nazism: Reinterpreting the German Past*, Routledge, Londra, 1986, s. 119-120.
[968] Bermann, 2001, s. 454 (çeviri bana aittir).

3.4. İMPARATORLUĞUN DIŞ SİYASETİNDE SÖMÜRGECİLİK

Sömürgecilik girişiminde bulunan ilk Alman yönetici, Brandenburg Elektörü I. Friedrich Wilhelm olmuş ve onun döneminde (1640-1688) Batı Afrika kıyılarının sömürgeleştirilmesine çalışılmıştır.[969] Otuz Yıl Savaşları ile tarım krizinin yarattığı iktisadi tahribatı telafi etmek için denizaşırı ticarete açılmak gerekli görülmüştür. Denizaşırı sömürgelere sahip İspanya, Hollanda, Portekiz ve Fransa gibi güçlerle de rekabet edilebilmek amaçlanmıştır. Monarşinin boşalan kasasını doldurmak istemesi de Elektör'ün bu girişimde rol oynamıştır. Böylece 17. yüzyılın sonunda Brandenburg-Prusya gemi yapımına ve denizaşırı yayılmacılığa başlamıştır.[970] Sömürgecilik faaliyetlerini düzenlemek maksadıyla, Hollanda örnek alınarak 7 Mart 1682'de Brandenburg-Afrika Şirketi (*Die Brandenburg-Afrikanische Kompanie*) kurulmuştur.[971] Bu şirket aracılığıyla tüm Batı Afrika kıyılarının etki altına alınması planlanmış olsa da bu hırslı hedefleri yerine getirecek sermaye sağlanamamıştır. Monarşinin feodal soylulara olan bağımlılığını kırmak ve düzenli ordu kurmak gibi öncelikli ve acil hedefleri vardır ve bu nedenle sömürgecilik girişimlerine yeterli para ve enerji aktarılamamıştır. Sadece Batı Afrika kıyısında (bugünkü Gana) "Groβ-Friedrichsburg" adıyla bir koloni (1683) kurulabilmiştir.[972] Köle ticareti için 1685'te Danimarka'dan kiralanan Saint Thomas adasıyla bir müddet köle ticareti geliri elde edilse de İspanyol, Fransız ve Portekiz köle tacirlerine karşı süreklilik sağlanamayarak bu alandan çekilmek zorunda kalınmıştır.[973]

---

[969] Alman devletleri içerisinde Bavyera Elektörlüğü (*Kurfürstentum Bayern*) de 1657 ve 1675 yıllarında Güney Amerika'da sömürge sahibi olmaya çalışmış ama bu girişimler sonuç vermemiştir. Bkz. Horst Gründer, *Geschichte der deutschen Kolonien*, Brill Deutschland GmbH, Paderborn, Stuttgart, 2018, s. 17

[970] Ulrich van der Heyden, *Rote Adler an Afrikas Küste, Die brandenburgisch-preußische Kolonie Großfriedrichsburg in Westafrika*, Selignow Verlag, Berlin 2001, s. 7.

[971] Sven Klosa, *Die Brandenburgische-Africanische Compagnie in Emden: Eine Handelscompagnie des ausgehenden 17. Jahrhunderts zwischen Protektionismus und unternehmerischer Freiheit***,** Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 2011, s. 36-39; Van der Heyden, 2001, s. 20-21.

[972] Sebastian Conrad, *Deutsche Kolonialgeschichte*, C. H. Beck Verlag, Münih, 2008, s. 17-18.

[973] Andrea Weindl, "Die Kurbrandenburger im 'atlantischen System' 1650-1720*", Arbeitspapier zur Lateiamerikaforschung*, Universität zu Köln, 2001, s. 35-50; Klosa, 2011, s. 54-55. Köle ticareti için ayrıca bkz. Klaus Weber, "Deutschland, der atlantische Sklavenhandel und die Plantagenwirtschaft der Neuen Welt, 15. bis 19. Jahrhundert", *Journal of Modern European History,* Vol. 7, No. 1, Sage Publications, 2009, s. 37-67.

Herhangi bir etkisi kalmayan ve iflasını açıklayan Brandenburg-Afrika Şirketi de 1711'de Prusya Kralı I. Friedrich (1688-1713) tarafından kamulaştırılmıştır.[974] Sömürge edinme ve deniz ticaretinde pay sahibi olma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanınca elde edilen sömürge toprakları 1717'de Hollanda-Batı Hindistan Şirketi'ne (*Niederländisch-Westindische Kompanie*) satılmıştır.[975] Monarşi, feodal zümreler üzerinde kontrol sahibi olamadığı ve merkezi bir devlet aygıtı henüz oluşturulmadığı için sömürgecilikte başarı sağlanamamış olmasına rağmen, Prusya'nın bu kısa süreli sömürgecilik macerası 19. yüzyılın sonlarında kurulan sömürgecilik taraftarı dernekler tarafından yüceltilerek dillendirilmiştir. Bu çeşit propagandalarla, aslen sömürgecilik yarışına geç dahil olan Alman İmparatorluğu'nun uzun ve köklü bir sömürgecilik geçmişi varmış gibi gösterilmeye çalışılmıştır.

Alman siyasal birliği sağlandığında Avrupalı devletler uzunca bir süredir sömürgeler üzerinde bir paylaşım mücadelesi içindeydiler. İmparatorluğun da bu yarışa dahil olması anlaşılır olabilirdi. Ancak Şansölye Bismarck'ın önceliği Avrupa siyaseti olmuştur. Sömürge rekabetine katılmaya isteksiz görünmesinin nedeni, öncelikli olarak imparatorluğun güvenliğini ve istikrarını sağlamak zorunda olmasıdır. Bismarck, kurduğu ittifaklar sistemi ile yeni kurulan Alman devletinin saldırgan olmadığını ve doymuş bir millet (*gesättigte Nation*) olduğunu göstermek istemiştir.[976] Sömürge edinmek diğer Avrupalı büyük güçlerle mücadeleye girilmesi anlamına geleceği için bundan çekinmiştir. Bismarck'a göre, Avrupa'da Alman İmparatorluğu'na tehdit oluşturacak iki unsur vardır. Bunlardan ilki Fransa'nın askeri gücüne kavuşarak Alsas-Loren'i geri almak için saldırması, diğeri ise Balkanlar'da Avusturya ve Rusya arasında

[974] Weindl, 2001, s. 15.
[975] Conrad, 2008, s. 18.
[976] "*Gesättigte Nation*" (doymuş millet) kavramını Bismarck 6. Şubat 1888'de yaptığı *Reichstag* konuşmasında kullanmıştır. Konuşmanın tam metni için bkz. http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/deu/616_Wir%20Deutsche%20fuerchten_196.pdf. (Erişim: 23.04.2017.

çıkacak olası bir çatışmanın Rusya'yı Fransa ile ittifak kurmaya itmesidir. Bismarck, Avrupa siyasetini bu iki tehdit algısı üzerine kurmuş, siyasi önceliği Fransa'yı tecrit altında tutmak ve Almanya'nın korunması için Rusya ile ittifak yapmak olmuştur. Bismarck'ın dış politikada en önemli icraatı olan ittifak sistemleri kurmasının arka planında bu yatmaktadır. Böylece Bismarck, yeni kurulan devletin güvenliğini güvence altına almadan sömürge rekabetine girmeyi uygun bulmamıştır. 1881 yılına gelindiğinde, Bismarck hala sömürgeciliğe mesafeli durmaktadır. Bu sene mecliste yaptığı bir konuşmada sömürgecilik siyasetini kati bir dille reddetmiştir:

> "Ben şansölye olduğum müddetçe sömürge politikası izlemeyeceğiz. Yelken açamayan bir filomuz var ve dünyanın uzak bölgelerindeki savunmasız noktalarda, Fransızlara av olacak topraklara sahip olmamalıyız."[977]

Ancak Avrupalı sömürgeci güçler arasında şiddetlenen sömürgecilik gerilimlerini gidermeyi amaçlayan Berlin Konferansı, şansölyenin bu tutumunu değiştirmiştir. Alman İmparatorluğu'nun hem Avrupa'daki imajını pekiştirmek hem de sömürgecilik çıkarlarını gözetmek maksadıyla Bismarck, 15 Kasım 1884 ile 26 Şubat 1885 tarihlerinde yapılan Berlin Konferansı'na ev sahipliği yapmıştır. "Büyük ve küçük devletlerin birbirlerinin ayaklarına çok basmadan paylarına düşeni alabilecekleri biçimde, eski ve yeni bütün iştahları yatıştırmak gibi takdir edilecek bir maksatla" toplanan bu konferansa, Afrika kıtasının paylaşılmasında çıkarı olan tüm devletler katılmıştır.[978] Konferansın gündemi, Afrika kıtasında kızışan sömürge rekabetini belirli kurallara bağlamaktır. Bismarck'ın başkanlık ettiği bu konferansta, Afrika kıtası Batılı devletler tarafından paylaşılmış ve "sözlü işgal" ilkesi yerini "fiili işgale" bırakmıştır. Bu kuralı ve konferansı takiben

[977] Winfried Baumgart, "Bismarcks Kolonialpolitik", *Bismarck und seine Zeit*, Johannes Kunisch (Der.), Ducker & Humblot, Berlin 1992, s. 142 (çeviri bana aittir).
[978] Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, (Çev: Halim İnal), E Yayınları, İstanbul, 2000, s. 266 (aynen alınmıştır). Batı Afrika Konferansı ve Kongo Konferansı olarak da anılan Berlin Konferansı'na katılan 14 devlet şunlardır: İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Portekiz, İspanya, ABD, Danimarka, Avusturya-Macaristan, İsveç-Norveç, Osmanlı İmparatorluğu, Hollanda ve Rusya.

Avrupa devletlerinin Afrika'nın henüz işgal edilmemiş bölgeleri için yarışı hızlanmıştır. Birkaç yıl içinde Afrika (Etiyopya ve Liberya hariç) Avrupalı güçler arasında sömürge bölgelerine bölünmüştür. Alman İmparatorluğu da bu yarışa kısmen katılmıştır.

1870'lerden itibaren bazı Alman girişimcileri yönlerini ülke dışına çevirerek, yeni pazarlar aramaya başlamışlardır. Bismarck, bu tüccarlardan biri olan Carl Peters'in kurduğu Alman-Doğu Afrika Toplumu (*Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft*) ismindeki şirkete ayrıcalıklı bir statü tanırken, yine sömürgecilik faaliyetleri yürüten Bremenli tüccar Adolf Lüderitz'in şirketine de devlet koruması vermiştir. Bu şirketler aracılığıyla Alman devleti, Afrika'nın batı ve güneydoğusunda etki alanı oluşturmaya başlamıştır. Bir başka deyişle, Bismarck doğrudan değil dolaylı bir sömürgecilik politikası başlatmıştır. Lüderitz tarafından elde geçirilen Güneybatı Afrika'daki mülkler, Nisan 1884'te imparatorluk "koruması" (*Schutz*) altına alınmıştır. Togo ve Kamerun, Temmuz 1884'te Alman egemenliğine girmiştir. Onları Şubat 1885'te Carl Peters'ın cüzi bir fiyat karşılığı satın aldığı Alman Doğu Afrikası takip etmiştir. Kayzer Wilhelm Toprağı da denilen Kuzey Yeni Gine'nin ve önündeki takımadalarla (Bismarck Takımadaları da denir) Marshall Adaları'nın ele geçirilmesiyle 1885'te Alman sömürgecilik siyasetinin ilk aşaması tamamlanmıştır.[979] Böylece şansölyenin şüpheci ve dikkatli yaklaşımına rağmen, Alman İmparatorluğu'nun sahip olduğu sömürgelerin çoğu onun döneminde elde edilmiş, ancak bunu yaparken diğer büyük güçlerin yoluna çıkmaktan imtina edilmiştir. Bismarck, ele geçirilen toprakları imparatorluğun Koruma Bölgeleri (*Schutzgebiete*) olarak adlandırmış ve sömürge sözcüğünü özellikle

[979] Alman İmparatorluğu'nun Bismarck döneminde ele geçirdiği sömürgeler şunlardır: 1884'te Alman-Güneybatı Afrikası (bugünkü adıyla Namibya), Togo ve Kamerun; 1885'te Alman Doğu Afrikası (bugünkü adlarıyla Tanzanya, Burundi ve Ruanda), Yeni Gine (bugün Papua Yeni Gine'nin kuzey kısmı), Bismarck Adaları ve Marshall Adaları. 1890 sonrasında sömürgeciliğin ikinci aşamasında ele geçirilen sömürgeler ise 1897'de Kiautschou (bugün Çin'in bir parçası), Caroline Adaları, Palau ve Mariana Adaları ile 1899'da Samoa Adaları'dır. Bölüm sonundaki Harita 31'e bakınız.

kullanmamıştır.[980] Onu takip eden dönemde de Alman sömürgeleri için *Schutzgebiet* kavramı siyaset dilinde kullanılmaya devam etmiştir.

Bismarck, Alman sömürgelerini yalnızca ticaret üsleri olarak görmüş ve dış siyasetinin merkezine ittifaklar sistemini koymuştur. Ona göre imparatorluğun Fransa ve Rusya arasında kalmasının önüne geçmek, sömürgelerden ve sömürge rekabetinden daha önemli bir konudur. 1884-85 yıllarında ele geçirilen sömürgeler de ticaretle uğraşan sınıfların ve şirketlerin baskılarıyla olmuştur. Hemen aşağıda değinilecek olan sömürgecilik dernekleri de (*Kolonialvereine*) sanayi burjuvazisinin ve ticaretle uğraşan sınıfların sömürgecilik taleplerini hükümete dayatmak amacıyla bu dönemde (1882'den itibaren) kurulmaya başlamıştır. Bismarck'ın kapitalist sınıfların, sanayicilerin ve tüccarların bireysel yayılmacılık girişimlerini devlet kontrolüne almaya çalışması, sömürgecilik siyasetinde belirleyici olmuştur.[981] Yine de Bismarck, kısa süren sömürgecilik faaliyetlerinden sonra 1887 yılında, Afrika'ya giden ve kendisine sömürgecilik hakkındaki görüşünü soran Eugen Wolf'a şu ünlü sözünü söylemiştir:

> "Sizin Afrika haritanız pek güzel, ancak benim Afrika haritam Avrupa'dadır. Burada Rusya ve şurada da Fransa bulunmaktadır. Biz de ikisinin arasında bulunuyoruz. İşte benim Afrika haritam budur."[982]

Bismarck'ın sömürgecilik siyaseti, alan yazınında farklı yorumlara açık olmuştur. Lee, Bismarck'ın denizaşırı sömürgecilik tutumunun tutarsız göründüğünü söyler.[983] Ona göre Bismarck, 1880'lerin ortasına kadar denizaşırı yayılmacılığa ilgi göstermemiştir. Ne zamanki yeni pazar ve hammadde için iç ekonomik baskılar artmış ve milliyetçi çıkar

[980] Conrad, 2008, s. 23.
[981] Matthew P. Fitzpatrick, *Liberal Imperialism in Germany: Expansionism and Nationalism 1848-1884*, Berghahn Books, New York, 2008, s. 116-128.
[982] Gordon Alexander Craig, *Deutsche Geschichte 1866-1945: vom Norddeutschen Bund bis zum Ende des Dritten Reiches*, C. H. Beck, Münih, 1993, s.114; Otto Pflanze, *Bismarck: Der Reichskanzler*, C. H. Beck, Münih, 2008, s. 396 (çeviri bana aittir).
[983] Lee, 1999, s. 41.

grupları sömürgecilik için ideolojik zemini hazırlamış, ancak o zaman Alman denizaşırı yayılmacılığının kaçınılmaz olduğunu düşünmüştür. Dolayısıyla, Bismarck'ı sömürgecilik yönünde harekete geçiren ticaret ve sanayi ile uğraşan toplumsal sınıflar olmuştur. Sömürgecilik, dönemin toplumsal çatışmalarını dışsallaştırmanın bir aracı olarak da okunabilir. Giderek sayısı ve memnuniyetsizliği artan proletarya sınıfının enerjisini milliyetçiliğe kaydırmanın etkili bir yolu olarak görülmüştür. Bu noktada Wehler, Bismarck'ın sömürgecilik girişimlerinin önceden belirlenmiş, derin bir planın parçası olarak iç siyaset ve toplumsal çatışmalarla doğrudan ilgili olduğunu savunur. Bunu şöyle ifade eder:

> "Alman emperyalizmi, esas olarak içsel (endojen) sosyo-ekonomik ve siyasal itkilerin bir sonucu olarak görülmelidir; dışsal baskılara bir tepki olarak ya da geleneksel dış politika çıkarları savunmanın bir aracı olarak değil."[984]

Wehler'e göre sanayi ve tarım alanlarında yaşanan krizler neticesinde koruyucu gümrük tarifelerine geçilmesi ve ekonomide artan devlet müdahalesi, sömürgeciliğe başlanmasının arka planındaki sosyo-ekonomik sebeptir. Bunun yanı sıra sömürgecilik, toplumsal tabakalaşmanın ve iç toplumsal çatışmaların yarattığı sorunların ve gerilimlerin dışa yansıtılmasının bir aracı olarak da görülmüştür. Wehler'in ifadesiyle:

> "Bir yandan, (Bismarck'ın) pragmatik yayılmacılığı ekonomik sistemin ihtiyaçlarını takip etmiş ve anti-döngüsel terapi hizmeti görmüştür. Diğer yandan ise yayılmacılık, iç güçleri birleştirmek ve dikkati iç sorunlardan çevirerek Prusya-Alman 'yukarıdan devriminin' devamını sağlamak gibi işlevleri yerine getirmiştir."[985]

[984] Hans Ulrich Wehler, "Bismarck's Imperialism 1862-1890", *Past and Present*, No. 48, Ağustos 1970, Oxford University Press, s. 124 (çeviri bana aittir).
[985] Wehler, 1970, s. 140 (çeviri bana aittir).

Kennedy ise, Wehler'in Bismarck'ın sömürgecilik siyasetinin arka planında iç siyasi anlaşmazlıkları dışarı aktarmak olduğu yorumuna katılmaz. Bismarck'ın başlarda sömürgecilik girişiminden duyduğu endişe, zamanla yerini sömürgeciliğe adım atmamanın ciddi anlamda ekonomik dezavantaj yaratacağı korkusuna bırakmıştır. Bismarck'ın Pasifik'teki yayılmacılık siyasetini de yerel çıkarlarını korumaya yönelik savunmacı bir hareket olarak açıklar ve Bismarck'ın sömürgecilikten yana tavır değişikliğinin Alman tüccarlarının adalardaki kötüleşen konumundan kaynaklandığını iddia eder. Kennedy'ye göre, Bismarck'ın sabit bir programı ya da planı olmamış, onun sömürgecilik tutumu yalın bir iktisadi gerekliliğe dayanmıştır. Sanayi ve ticaretin zaten sıkıntı içinde olduğu zamanlarda Alman tüccarların sömürge pazarının dışında kalmasını engellemek, sömürgecilik girişiminin temel sebebi olmuştur. Bu nedenle Bismarck'ın yayılmacılığı dış rekabet baskısına ve Alman İmparatorluğu'nun ekonomik çıkarlarını koruma motivasyonuna dayanmıştır.[986] Şansölyeliğinin son yıllarında sömürgecilik siyasetine ilgisini yitirmesinin nedeni de sömürgelerin ekonomik getirilerinin büyük ölçüde abartıldığını ve aslen sömürgelerin devlete mali ve idari bir yük olduğunu fark etmesindendir. Şayet Wehler'in iddia ettiği gibi Bismarck'ın sömürgeciliğinin arka planında iç toplumsal çatışmaları dışa yansıtmak olsaydı, bu yıllarda (1887-90 arası) da ekonomik getirisi az olsa bile sömürgeci faaliyete devam etmesi gerekirdi.[987]

Özetle Bismarck, 1890'da istifasını verdiğinde imparatorluğa Avrupa'da bir ittifaklar ağı ile Afrika ve Pasifik'te denizaşırı sömürgeler bırakmıştır. Bismarck'ın önceliği savaşlarla kurulan imparatorluğun Avrupa içerindeki güvenliğini sağlamak olmuştur. Aynı zamanda hızla sanayileşen ve kapitalist dönüşüm geçiren ekonominin ihtiyaçları sağlanmaya ve toplumsal çatışmalar kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bismarck'ın *Realpolitik* diye anılan dış siyaseti, Avrupa güç dengesini gözeten pragmatist

[986] Kennedy, P. M. "German Colonial Expansion. Has the 'Manipulated Social Imperialism' Been Ante Dated?", *Past & Present*, No. 54, 1972, s. 135-139.
[987] Ibid, s. 140-141.

bir statükoculuktur. II. Wilhelm ile *Realpolitik* terk edilerek, dünya gücü olmak için Avrupalı güçlere meydan okumaya geçilmiştir. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in izlediği bu saldırgan dış politika *Weltpolitik* (dünya siyaseti) olarak anılır. Bismarck'ın izlediği *Realpolitik*, yeni kurulan imparatorluğun bekası için Avrupa'da barışı ve statükoyu korumayı hedeflemiştir. Şansölye, bu hedefi sağlamak için Avrupa'daki büyük güçler arasında denge siyaseti gütmüştür. Fransa'yı izole etmeye çalışırken, Rusya ve Avusturya'yı Fransa'dan uzak tutmak için her ikisiyle de ittifaklar kurmuştur. Yine izlediği *Realpolitik* gereği Bismarck, dönemin en büyük deniz gücü olan Britanya ile çatışmak istemediği için sömürgeciliğe fazla ilgi göstermemiştir. II. Wilhelm ise Bismarck'ın *Realpolitik*'inden keskin bir kopuşla, Alman topraklarını ve deniz gücünü saldırgan bir şekilde genişletme siyaseti izlemiştir. Elbette dış politikadaki bu değişimin arka planında ekonomik büyümenin durması ve bunun neden olduğu kriz vardır. Sömürgeler, bu krizden çıkış yolu olarak algılanmıştır. Tıpkı İngiltere'ninki gibi büyük bir sömürge imparatorluğu kurmayı amaçlayan imparator, Avrupa'daki güç dengesini hiçe sayarak Bismarck'ın karmaşık denge siyasetini bırakmıştır. Almanya'nın büyük bir sömürge gücü olabilmesi için güçlü bir donanma yapımına başlamış ve böylece İngiltere'yi karşısına almıştır.

Alman siyasal birliğinin kurulması Prusya'nın diğer Alman devletlerini sömürgeleştirerek Alman coğrafyasında yayılması olarak okunursa, bu defa imparatorluk Avrupa içine sıkışıp kalmıştır. Bu nedenle, Kayzer II. Wilhelm döneminde Avrupa içindeki bu sıkışmışlıktan kurtulmak ve kapitalist yayılmacılığı gerçekleştirmek için saldırgan bir denizaşırı sömürgecilik siyaseti izlenmiştir. Taylor, bu durumu "Prusyalılaştırılan" imparatorluğun "Pan-Germanizm" ile flörtü olarak nitelendirir.[988] Başta da belirtildiği gibi, bu durum imparatorun kişiliğinden ya da kişisel tercihlerinden ziyade kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı genişleme baskısından kaynaklanmıştır.

[988] Taylor, 2001, s. 169.

İmparatorlukta artan nüfusa ve sanayileşmeye bağlı yaşanan toplumsal ve ekonomik dönüşümler kapitalist rekabetin yarattığı uluslararası baskısıyla birleşmiştir. II. Wilhelm dönemindeki yayılmacılık siyasetinin arka planında bu iç ve dış baskı yatar. Elbette II. Wilhelm, Bismarck'ın istifası üzerinde yönetimde daha fazla kontrol sahibi olabilmiş ve sonraki dönemde görev alan dört farklı şansölyeden[989] daha etkili ve belirleyici bir rol oynamıştır. Ancak özünde sömürgecilik, kapitalistleşen, sanayileşen, büyüyen ve donanma inşa eden imparatorluğun Avrupa dışına yayılmasıdır. 1890'lara gelindiğinde, Alman sanayisindeki büyümeyle birlikte sömürgecilik hem kapitalist genişleme için hem de sanayileşmenin getirdiği toplumsal dönüşüm ve krizlerle başa çıkmak için şart olmuştur.[990] Donanma projesi, sömürgecilik ve dünyaya yayılma siyaseti anlamına gelen *Weltpolitik*, *Junker* ve sanayi burjuvazisinin ortaklaşan çıkarlarının bir sonucudur. İngiliz çelik sanayi karteliyle rekabet eden burjuvazi, donanma yapımını desteklemiştir. Bu nedenle Schulze, *Weltpolitik*'in arkasındaki desteğin burjuvazi olduğunu iddia eder.[991] Aynı şekilde, tarımda korumacılık ile donanma ve denizaşırı yayılmacılık yine tek bir anlaşmanın iki farklı yüzü olarak tarım kapitalistlerinin çıkarına olmuştur.[992] Dolayısıyla, imparatorluğun sömürgecilik siyasetinin arkasında onu destekleyen bir toplumsal sınıf uzlaşısı da vardır. 1914'te savaş başlarken içerde tüm partilerin savaş bütçesini onaylaması ve savaşa destek vermesi bu arka planla anlaşılabilir.

Keza, "sivil toplum" da bu yönde hareket etmiştir. İmparatorluğun sömürgecilik faaliyetlerini desteklemek maksadıyla ilki 1882'de Frankfurt'ta olmak üzere imparatorluğun çeşitli bölgelerinde Alman sömürge dernekleri (*Deutscher Kolonialverein*) kurulmaya başlamıştır.[993] Bu derneklerin üyeleri esas olarak zengin orta

[989] Caprivi (1890–94), Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst (1894–1900), Bülow (1900–09) ve Bethmann Hollweg (1909-17)
[990] Schulze, 2013, s. 129.
[991] Ibid, s.126. Stern'e göre de şansölyenin isteksizliğine karşın, Bismarck dönemi sömürgeciliğinin arka planında ticaret ve finans burjuvazisinin baskısı vardır. Bkz. Fritz Stern, *Gold and Iron: Bismarck, Bleichröder, and the Building of the German Empire*, Vintage Books, New York, 1979, s. 394-435.
[992] Taylor, 2001, s. 172-174.
[993] Fitzpatrick, 2008, s. 105-111.

sınıflar, sanayiciler, bankacılar, tüccarlar ve ticaret odalarından oluşmuştur. Burjuvazinin yanı sıra ticaretle uğraşan ya da topraklarında sanayi üretimine geçen *Junkerler* de yayılmacılık taraftarı olmuştur.[994] 19 Aralık 1887'de kurulan Alman Sömürge Cemiyeti (*Deutsche Kolonialgesellschaft*) adı altında bu dernekler birleşmiştir. Cemiyetin amacı Alman sömürgeciliğinin önemli ve gerekli olduğu yönünde kamuoyunda farkındalık yaratmak ve sömürgeciliği teşvik etmektir. 1890'da 17.000 üyesi olan bu kurum, II. Wilhelm'in yayılmacı dış politikasını desteklemiştir.[995] Bunun dışında 1891'de kurulan Pan-Alman Birliği (*Alldeutsche Verband*) de daha kapsamlı bir yayılmacılık talebiyle sömürgeciliği desteklemiştir. Bu kurumlar, yayın organları aracılığıyla sömürgeciliği ekonomik getirilerinden ziyade milliyetçi bir zorunluluk olarak halka sunmuş ve kamuoyunda sömürgecilik coşkusunu yaymanın önemli bir aracı olarak hizmet etmişlerdir.[996] Alman İmparatorluğu'nun sömürgecilik yarışına katılmak için kullandığı en etkili propaganda kavramı "güneşteki yerini" (*Platz an der Sonne*) istemesidir. Bülow, henüz şansölye olmadan üç sene önce (1897) mecliste yaptığı bir konuşmada "kimseyi gölgede bırakmak istemeyiz ama biz de güneşteki yerimizi istiyoruz" demiştir.[997] Bülow'un temkinli bir şekilde biz de sömürge yarışındayız demek için ortaya attığı bu kavram, II. Wilhelm tarafından da sıklıkla kullanılmış ve Alman İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı öncesi dünya gücü olma siyasetinin önemli bir metaforu haline gelmiştir.

---

[994] Taylor, 2001, s. 168.

[995] Edgar Hartwig, "Deutsche Kolonialgesellschaft (DKG) 1887-1936", *Lexikon zur Parteiengeschichte 1789-1945. Die bürgerlichen und kleinbürgerlichen Parteien und Verbände in Deutschland*, Dieter Fricke (Der.), 1. Cilt, Bibliographisches Institut Leipzig, Leipzig, 1983, s. 724-748.

[996] Wolfgang J. Mommsen, *Imperialismus. Seine geistigen, politischen und wirtschaftlichen Grundlagen. Ein Quellen- und Arbeitsbuch*. Hoffman und Campte, Hamburg, 1977, s. 124-125. Aslında Avrupa devletlerinin çoğunda sömürgecilik ve milliyetçilik sıkı bir biçimde bağlantılı olmuştur. Sömürgeciliğe karşı olanların bile karşı çıkma nedeni, sömürgeciliğin ulusal çıkara aykırı olduğunu düşünmeleridir. Bkz. Birthe Kundrus, *Moderne Imperialisten. Das Kaiserreich im Spiegel seiner Kolonien*, Böhlau Verlag, Köln, 2003, s. 1.

[997] Konuşmanın tam metni için bkz. https://ghdi.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=783 (Erişim: 18.03.2020)

Alman İmparatoru II. Wilhelm, güçlü bir donanmanın inşa edilmesini hem İngiltere ile askeri düzeyde rekabet edebilmek hem de denizaşırı bölgelerin ele geçirilmesi için bir ön koşul olarak görmüştür. Dünya siyasetinde güç ve prestij sahibi olmak için de sömürge sahibi olmak gereklilik haline gelmiştir.[998] II. Wilhelm, 1898'deki "Almanya'nın geleceği denizde yatıyor" sözleriyle yeni bir denizcilik siyaseti ilan ederek donanma yapımını başlatmıştır.[999] Böylece İngiltere ile Almanya arasında Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürecek donanma ve silahlanma yarışı başlamıştır. Alman donanmasının genişletilmesi için gerekli meclis onayını almak ve kamuoyunda donanma için destek ve heyecan yaratmak amacıyla 30 Nisan 1898'de Alman Filo Derneği (*Deutscher Flottenverein*) kurulmuştur. Almanya'nın saldırgan bir *Weltpolitik* izlemesi ve dünya gücüne dönüşmesi için propaganda yapan bu dernek, kamuoyu üzerinde güçlü bir etki yaratmıştır. Filo Derneği, çeşitli etkinlikler ve yayınlarla az zamanda çok sayıda yeni üyeyi bünyesinde toplamayı başarmıştır. Kurulduğu sene 78.000 üyesi olan derneğin 1914'te üye sayısı 1.1 milyona ulaşmıştır. Filo Derneği'nin üyeleri ve destekçileri, büyük ölçüde eğitimli burjuvalar ve mülk sahipleridir. Derneğin yönetim organlarında çok sayıda toprak soylu da temsil edilmiştir.[1000] Pan-Alman Birliği ile beraber bu dernek savaşa kadar silahlanmayı körüklemiştir.

İmparatorluğun donanma sorumlusu (*Reichsmarinamt*) Amiral Alfred von Tirpitz yönetiminde Alman donanması İngiltere'den sonra en güçlü ikinci deniz gücü haline gelmiştir.[1001] Donanmasını hızla genişleten Alman İmparatorluğu'nun deniz üstünlüğünü

[998] Kundrus, 2003, s. 2-3.
[999] Siegfried Körte, Friedrich Wilhelm von Loebell, Georg von Rheinbaben, Hans von Schwerin-Löwitz ve Adolph Wagner (Der.), *Deutschland unter Kaiser Wilhelm II., 2*.Cilt, Verlag von Reimar Hobbing, Berlin, 1914, s. 967.
[1000] Fricke Dieter, Edgar Hartwig, "Deutscher Flottenverein (DFV) 1898 – 1934", Lexikon zur Parteiengeschichte. Die bürgerlichen und kleinbürgerlichen Parteien und Verbände in Deutschland (1789-1945, Dieter Fricke (Der.), 2. Cilt, Pahl-Rugenstein, Köln, 1984, s. 67-89. Alman Filo Derneği hakkında yazılmış kapsamlı bir araştırma için bkz. Sebastian Diziol, Deutsche, werdet Mitglieder des Vaterlandes! Der Deutsche Flottenverein 1898–1934, 2 Cilt, Solivagus Verlag, Kiel, 2015.
[1001] Patrick James Kelly, "Strategy, Tactics, and Turf Wars: Tirpitz and the Oberkommando der Marine, 1892-1895", *The Journal of Military History*, Cilt 66, No. 4, 2002, s. 1033.

tehdit ettiğini gören İngiltere, 1909 ile 1912 yılları arasında Alman-İngiliz karşılıklı donanma sınırlama anlaşması yapmaya çalışmıştır. Bu girişimler, Alman İmparatorluğu'nun iddialı denizcilik politikasında kesinti yapmayı reddetmesi nedeniyle başarısız olmuştur.[1002] Silahlanma yarışı, devletler arası gerilimi artırırken imparatorluk bütçesine de ağır bir yük bindirmiştir.

Alman sömürgelerinin ekonomik getirisinin az olduğu söylenebilir.[1003] 20. yüzyılın başında dünya büyük Avrupalı güçlerin sömürge alanlarına bölünmüştü. Alman İmparatorluğu ise planlı ve kontrollü bir sömürgecilik siyasetine nispeten geç başladığı için, kendisine Afrika ve Uzak Doğu'daki küçük ve önemsiz bölgeler kalmıştır. 1885-1906 yılları arasında sömürgelerin gelir ve giderlerini milyon Mark cinsinden gösteren aşağıdaki tablo incelenebilir. Giderlerin oranı siyah renkle, gelirlerinki ise beyazla işaretlenmiştir.[1004]

[1002] Ernest Llewellyn Woodward, *Great Britain and the German Nav*y, Oxford University Presss, Oxford, 1935, s. 220-230, 338-366.

[1003] Alman şirketlerinin İngiliz kolonileriyle Alman kolonilerinden çok daha yakın ticari ilişkileri olmuştur. Alman sömürge toprakları orta ve dar gelirli Almanlar için yerleşim bölgeleri haline gelememiş ve monarşinin toprağı olarak kalmıştır. 1887 ile 1906 arasında bir milyon Alman Amerika Birleşik Devletleri'ne göç ederken Birinci Dünya Savaşı'na kadar Alman kolonilerine yalnızca 23.000 kişi yerleşmiştir. Bu Alman yerleşimcilerin çoğu Güneybatı Afrika'da yaşamıştır. (Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1910, Kaiserlicher Statistischer Amt,Puttkammer & Mühlbrecht Verlag,Berlin, s. 396. Dijitali için bkz. https://www.digizeitschriften.de/dms/toc/?PID=PPN514401303_1910) 1904'te Alman-Güneybatı Afrikası'ndaki yerlilerin (Herero ve Nama) sömürgecilere karşı başlayan ve üç yıldan uzun süren ayaklanmasını bastırmak için Alman birlikler bu bölgeye gönderilmiştir. *Reichstag* bu birliklerin finansmanı için ek fon istediğinde özellikle Merkez Parti ve SPD Alman sömürge politikasını yüksek sesle eleştirmiş ve ek bütçeye karşı oy kullanmışlardır. Şansölye Bülow, bu harekete karşılık meclisi feshederek 25 Ocak 1907'de yeni seçim yaptırmıştır.

[1004] Elke Christine Helen Harnisch, *Die progressive Etablierung kolonialen Wissens im Aus- und Weiterbildungssektor des Deutschen Reiches zwischen 1884-1914*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Köln Üniversitesi, 2015, s. 12.

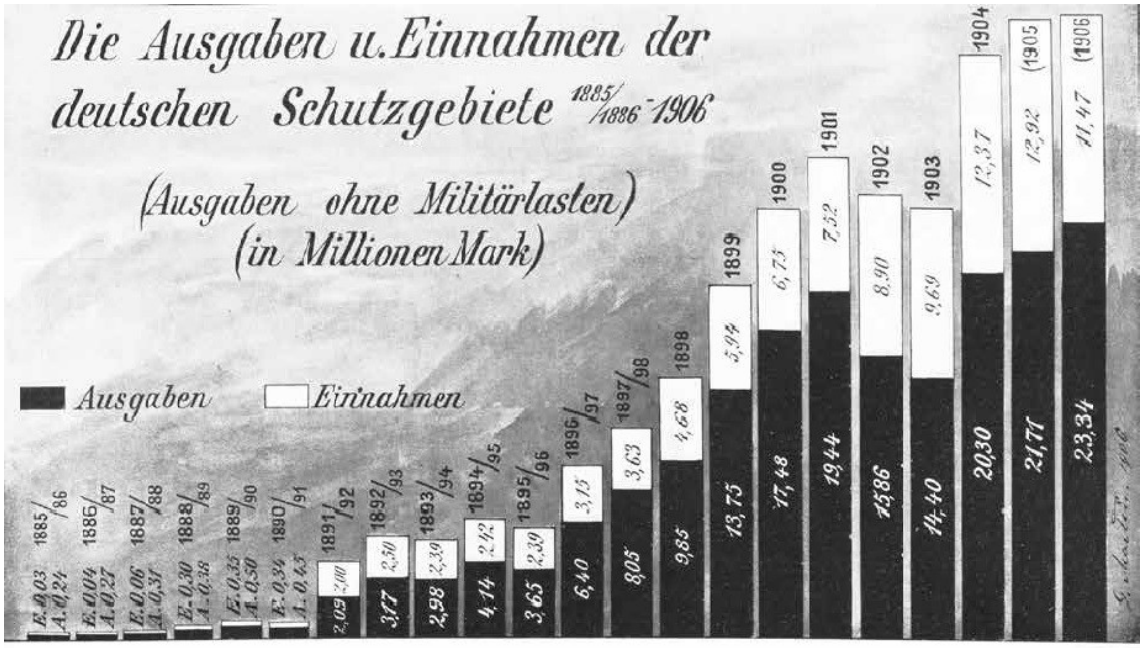

Tablodan da görüldüğü gibi sömürge yönetimi imparatorluğa ek bir maliyet getirmektedir.[1005] 1914'te Alman İmparatorluğu, İngiltere ve Fransa'dan sonra üçüncü büyük sömürge imparatorluğuydu. Ancak yine aynı yıl sömürgelerle yapılan ticaret, imparatorluğun toplam dış ticaretinin yüzde 2.5'inden azını oluşturmuştur. Sömürgelerden Alman İmparatorluğu'na ithal edilen ürünler, iç talebin çok küçük bir bölümünü karşılamıştır.[1006] Bu nedenle sömürgeler, ekonomik faydalarından ziyade Alman İmparatorluğu'nun sömürgecilik yarışına katılması açısından önem taşımıştır. Dönem itibariyle sömürge sahibi olmak bir statü sembolüdür.[1007] Bu nedenle II. Wilhelm, Bismarck döneminde Alman şirketleri aracılığıyla başlayan sömürgecilik faaliyetlerini merkezileştirmiştir. Alman şirketlerinin faaliyet gösterdiği bölgelerin kontrolünü devralan imparator, tüm sömürgeleri imparatorluğun doğrudan idaresi altına sokmuştur. 1907 yılına kadar sömürgelerin idaresi, Dışişleri Bakanlığı'nın sömürgecilik birimi tarafından yürütülmüş, bu tarihten itibaren ise bu birim İmparatorluk Sömürgecilik Dairesi (*Reichskolonialamt*) adıyla ayrı bir bakanlığa dönüştürülmüştür.

[1005] Mommsen, 1977, s. 22. Ayrıca bkz. Blackbourn, 1998, s. 334-335.
[1006] Conrad, 2008, s. 60.
[1007] Blackbourn, 1998, s. 332.

Siyasal birliği sağlamak için Prusya'nın Avusturya ve Fransa'ya karşı savaşarak üstünlüğünü kanıtlaması gibi, dünya gücü olmayı hedefleyen imparatorluğun İngiltere'yi sömürgecilik yarışında alt etmesi gerekli görülmüştür. Ayrıca II. Wilhelm sömürgeleri önemli askeri üsler olarak görmüş ve bu üslerin savunulması için Alman filosunun hızla silahlanmasının gerekli olduğunu savunmuştur. Böylece II. Wilhelm'in donanma siyaseti Almanya'yı İngiltere ile çıkar çatışmasına sokarak dolaylı olarak İngiltere ile Fransa arasında 8 Nisan 1904 tarihli antlaşmayı (*Entente Cordiale*) teşvik etmiştir. İmzalanan bu dostluk antlaşmasıyla İngiltere ve Fransa, Afrika'daki sömürge bölgelerinin paylaşımı konusunda anlaşma sağlamıştır. Buna göre, Fas Fransız, Mısır ise İngiliz nüfuz alanı olarak kabul edilmiştir.[1008] Bu antlaşma, Alman dış politikasının İngiltere'yi izole etme hedefine ters düşmüştür. Alman İmparatorluğu iki güç arasındaki yakınlaşmayı tehlikeli gördüğünden Avrupa'da müttefik arayışıyla Rusya'ya yaklaşsa da Rusya'nın Fransa ile arasındaki ikili ittifakın bir gereği olarak aynı zamanda İngiliz-Fransız uzlaşmasına da bağlı olması bu çabayı sonuçsuz bırakmıştır.

Sömürgecilik yarışına geç dahil olan Alman İmparatorluğu'nun denizaşırı yayılmacılığı, onu kaçınılmaz olarak Avrupalı büyük güçlerle çatışmalara sokmuştur. Bu çatışmalardan ilki, Fas sorunudur. 31 Mart 1905'te Kayzer II. Wilhelm'in Şansölye Bülow'un ısrarıyla Fas Sultanı'na yaptığı diplomatik devlet ziyaretinde Fas'ın egemenliğini tanıdığına dair açıklaması sorunun fitilini ateşlemiştir. Bu açıklamayla II. Wilhelm, Fransa'nın Kuzey Afrika'daki etkisini tanımadığını ima etmiştir. Yaşanan diplomatik kriz sonucunda 16 Ocak 1906'da Algeciras'ta Almanya, Fransa, İngiltere, Rusya, Amerika, Avusturya-Macaristan, İtalya, İspanya, Portekiz, Belçika, Hollanda ve İsveç'in katılımıyla Fas sorununu çözmek için bir uluslararası konferans yapılmıştır. 7 Nisan 1906'da imzalanan bir uzlaşıyla son bulan konferansın neticesinde İngiltere'nin

[1008] Samuel R. Williamson, *The Politics of Grand Strategy*: *Britain and France Prepare for War, 1904-1914*, The Ashfield Press, Londra, 1990, s. 1-29; Christopher Andrew, "France and the Making of the Entente Cordiale", *The Historical Journal*, No 10, Cilt 1, 1967, s. 89-105.

desteklediği Fransa'nın Fas üzerindeki etkisi devam etmiştir.[1009] Alan yazınında Birinci Fas Bunalımı olarak anılan bu kriz sonucunda Alman İmparatorluğu Avrupa'da daha da izole hale gelirken, Fransa-İngiltere ittifakı ise pekişmiştir.[1010]

Bu krizinin ardından Fransa ile Almanya arasında tekrar sömürgeler üzerinde çıkar çatışmaları yaşanmıştır. Fransa, 1911 yılının Nisan ayında Berberi aşiretlerinin ayaklanmalarını bastırmak bahanesiyle Fas'a askeri birlik yollamıştır. Fransa'nın bu hareketini hem ekonomik çıkarlarına hem de siyasi konumuna tehdit olarak gören Alman İmparatorluğu, Panter isimli savaş gemisini Fas'ın Agadir limanına göndermiştir. Aslında Alman İmparatorluğu Fas'ı bir koz olarak kullanarak Fransa'nın Fransız Kongosu'nu kendisine bırakmasını hedeflemiştir. İki ülke arasında yaşanan karşılıklı restleşmeler savaş havası yaratmıştır. *Entente Cordiale* ile Fransa'yla ittifak halinde olan ve Alman donanmasının genişlemesini tehdit olarak algılayan İngiltere, bu krizde doğal olarak Fransa'dan taraf olmuştur. Alman kamuoyunda savaş sesleri yükselirken, İtilaf Devletleri'nin diplomatik kanallar aracılığıyla sorunu çözmek için araya girmesiyle 4 Kasım 1911'de Berlin'de bir uzlaşı imzalanmıştır. Anlaşmayla Alman İmparatorluğu Fas'ta her türlü siyasi etkiden feragat etmiş, Fransa Fas üzerinde bir tür koruyucu statüye sahip olmuş, ancak karşılığında Kongo'nun bir kısmını Alman İmparatorluğu'na bırakmıştır.[1011] Bu kriz, denizaşırı yayılmacılığın ve rekabetin sınırlarını göstermiştir. Çelik üretimi İngiltere'nin iki katına ulaşan ve Gayri Safi Milli Hasılası hem İngiltere'nin hem Fransa'nın üzerinde olan Alman İmparatorluğu, yayılacak yer bulamamış ve Avrupa içerisinde sıkışmıştır.

[1009] Jost Dülffer, Martin Kröger ve Rolf-Harald Wippich, *Vermiedene Kriege. Deeskalation von Konflikten der Großmächte zwischen Krimkrieg und Erstem Weltkrieg 1856-1914*, R. Oldenbourg Verlag, Münih, 1997, s. 557-578.

[1010] Fischer, Alman tarafının bu konferansta yaşadığı hayal kırıklığını imparatorluğu savaşa sürükleyen adımlardan biri olarak yorumlar. Bkz. Fischer, 1967, s. 22.

[1011] Jeremias Schulthess, *Die Marokko-Show. Die Zweite Marokkokrise 1911*, Vergangenheitsverlag, Ebook, 2011; Eber Malcolm Carroll, *Germany and the Great Powers, 1866-1914: A Study in Public Opinion and Foreign Policy*, Prentice-Hall Inc., New York, 1938, s. 643–699.

Bundan sonra 7 Ekim 1912'de başlayan ilk Balkan Savaşı'nın yol açtığı siyasal krizle büyük güçlerin paylaşım mücadelesi yeniden Avrupa'ya dönmüş ve Birinci Dünya Savaşı'na adım adım ilerlenmiştir. İmparatorluğun gündeminin denizaşırı sömürgelerden yakın doğusuna kaymasıyla Alman silahlanma önceliği de donanmadan orduya geçmiştir. 1913 yılında imparatorluk ordusu hızlı bir şekilde silahlandırılmıştır.[1012] Bu noktadan itibaren Alman dış politikasının eksenini *Mitteleuropa* (Orta Avrupa) planı belirlemiştir. İmparatorluğun Orta Avrupa'ya yönelmesini anlamak için denizaşırı sömürgelerin ekonomik getirisinin beklentinin çok altında kaldığı hatırlanabilir.

Mitteleuropa, Avusturya-Macaristan'ı, Polonya'yı ve Romanya dahil diğer komşu devletleri siyasi, ekonomik ve askeri yönden Alman İmparatorluğu'nun kontrolü altına alma planıdır. Alman İmparatorluğu'nun hakimiyetinde bir Orta Avrupa ortak pazarı kurarak tüm bölgenin Alman nüfuz alanına dönüştürülmesi hedeflenmiştir.[1013] Orta Avrupa'nın sömürgeleştirilmesi planı olarak yorumlanabilecek bu planın hatları 1915'te yapılan bir dizi konferansla belirginleştirilmiştir.[1014] Buna göre, Orta Avrupa hem Almanya'nın sömürgeleştirdiği kukla devletlere dönüştürülecek hem de Alman İmparatorluğu ile Rusya arasında bir tampon bölge haline getirilecektir.[1015] Bir Pan-Alman pazarı yaratma amacı güden *Mitteleuropa* planını, imparatorluğun siyasi elitleri de desteklemiştir.[1016] Denizaşırı yayılmanın bir yolunu bulamayan imparatorluğun çareyi Orta Avrupa'ya yayılmakta bulmasıyla savaş kaçınılmaz olmuştur.

[1012] Fischer, 2020, s. 49.
[1013] Blackbourn, 1998, s. 336.
[1014] Fischer, 2020, s. 56-58.
[1015] Friedrich Naumann, 1916'da *Mitteleuropa* adlı çalışmasında bu planı ayrıntılarıyla ele almıştır. Onun düşüncesine göre, Avrupa'nın bu kısmı Alman yönetimine tâbi, siyasi ve ekonomik olarak entegre bir blok haline getirilmelidir. Naumann, tüm Orta Avrupa bölgesinin bu şekilde istikrara kavuşturulacağını yazmıştır. Bkz. Friedrich Naumann, *Mitteleuropa*, Georg Reimer Verlag, Berlin, 1916, https://archive.org/details/mitteleuropa00naumuoft (16.11.2019)
[1016] Taylor 2001, s. 180-193; Fischer, 2020, s. 57.

Harita 31: Alman İmparatorluğu'nun denizaşırı sömürgelerini göstermektedir.[1017]

[1017] https://www.welt.de/geschichte/article118739959/Als-Deutschland-seinen-Platz-an-der-Sonne-forderte.html#cs-Tourismus-Kolonien.jpg (Erişim: 18.03.2021)

SONUÇ

Alman coğrafyasında yaşanan toplumsal dönüşümler, Avrupa kıtasının tarihini de doğrudan etkilemiştir. Alman devletleri imparatorluk çatısı altında siyasi olarak birleştiklerinde, Avrupa Uyumu diye anılan güç dengesi sona ermiştir. Hem toplumsal yapı ve üretim ilişkilerinin hem de kapitalist devletler sisteminin yarattığı baskıyla Alman İmparatorluğu dünya siyaseti (*Weltpolitik*) izlemiş, bu da birbirini takip eden iki dünya savaşını (1914-1918 ve 1939-1945) tetiklemiştir Her ne kadar 1918'de bu savaşların ilk perdesi Almanya için cumhuriyet rejimiyle sonuçlanmış olsa da, bu rejim kısa ömürlü olmuş ve Nasyonal Sosyalizm ile sonlanmıştır. Yine Dünya Savaşı olarak adlandırılan ikinci bir savaş Nasyonal Sosyalizmin izlediği yaşam alanı (*Lebensraum*) siyasetinin sonucu olarak tarihteki yerini almıştır. Avrupa devletler sistemine etkisi düşünüldüğünde, Alman tarihinin araştırılmasının önemi ortadadır. Bu tez de bu yönde bir çabanın ürünüdür. Alman ulus-devletinin inşa süreci, tarihsel sosyolojik bir perspektifle araştırılarak kapsamlı bir tarihsel analiz ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Tarihsel sosyoloji, toplumsal yapının ve uluslararası sistemin karşılıklı etkileşimini bütüncül bir şekilde ele alan bir yaklaşımdır. Toplumsal sınıfları ve üretim ilişkilerini Uluslararası İlişkiler disiplininin gündemine dahil ederek, uluslararası yapıya atfedilen tek taraflı belirleyici rolü kırmıştır. Bu sayede ulus-devlet de, toplumsal bağlam ve tarihselliği içerisinde incelenme imkânı bulmuştur. Yine bu yöntem sayesinde, devletler sistemi ve kapitalizm ilişkisi de disipline geç de olsa kazandırılmıştır. Bu bütüncül anlayış, tarihsel sosyolojinin Uluslararası İlişkiler'e yaptığı en önemli katkıdır. Bu tez, Uluslararası İlişkiler disiplininde çoğunlukla ihmal edilen ulus-devlet ve devletler sistemi oluşumunu tarihsel bağlamında incelemeyi amaçlamıştır. Tarihsel sosyolojik bir yaklaşımla ulus-devlet inşası, Alman coğrafyası örneğinde ve kapitalist üretim ilişkileri bağlamında analiz edilmiştir. Bu yöntemle incelendiğinde, Alman ulus-devletinin iç toplumsal ilişkilerin yanı sıra dış toplumsal ilişkilerin de dönüşümü ve baskısıyla

şekillendiği gözlenmiştir. Alman ulus-devleti, toplumsal yapının ve devletler sisteminin yaşadığı kapitalist dönüşümün niyet edilmemiş bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Cem Eroğul şöyle bir siyaset tanımı önerir: "Siyaset, belli bir üretim biçiminin varlığı ve gelişimi için gerekli olan koşulları toplumsal çapta sağlama uğraşıdır."[1018] Ve siyasal uğraşın aygıtı olarak da devleti tanımlar. Bu anlamda ulus-devletler, iktisadi ve toplumsal yaşamın değişen yapısının ürünüdür. 19. yüzyıla kadar toprağa dayalı bir üretim biçimi ile parçalı egemenlik alanları Avrupa'ya egemen olmuştur. Feodal üretim ilişkilerinin krize girmesi, merkezileşme eğilimini doğurmuştur. Böylece ortaya çıkan mutlakiyetçi devletler, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin siyasi birimleri olmuşlardır. Bu dönem İngiltere'de başlayan üretim ilişkilerinin kapitalist dönüşümü, kıta Avrupası'na da yayılarak buradaki merkezileşen devletler üzerinde baskı yaratmıştır. Bu baskı neticesinde mutlak monarşiler, ekonomilerini değişen üretim ilişkilerine hızla uydurmaya çalışmışlardır. Sanayileşmenin, artan ticaretin ve rekabetin etkisiyle, feodal üretim ilişkileri dönüşüme uğramıştır. İktisadi ve toplumsal yaşamın kapitalist dönüşümü ve kapitalist üretim biçiminin yayılmacı doğası, ulusal birliklerin kurulmasına etki etmiştir. Böylece devletler sisteminin oluşumu ve kapitalizmin yayılışı, birbiriyle iç içe geçen süreçler olmuşlardır. Bu sebeple ulus-devletlerin ortaya çıkışı, üretim ilişkilerinin kapitalistleşmesi ile beraber tartışılır.

Aslında ulus-devletin ne olduğuna ve nasıl ortaya çıktığına dair tartışma, Marx'tan beri devam etmektedir. Marx ve Engels'in kapsamlı bir devlet kuramı geliştirmediği hususunda alan yazınında fikir birliği vardır. Bunun nedeni, klasik Marksizmin devleti kabaca üretim araçlarına egemen sınıfın (çoğunlukla burjuvazinin) kendi çıkarları için kullandığı bir araç olarak okumasıdır.[1019] Marx en yalın haliyle "maddi yaşamın üretim

[1018] Cem Eroğul, *Devlet Nedir?*, Yordam Kitap, İstanbul, 2014, s. 21 (aynen alınmıştır).
[1019] Engels bunu en açık şöyle ifade etmiştir: "Devlet, sınıf karşıtlıklarını frenleme gereksinmesinden doğduğuna, ama aynı zamanda, bu sınıfların çatışması ortasında doğduğuna göre, kural olarak en güçlü sınıfın, iktisadi bakımdan egemen olan, ve bunun sayesinde, siyasal bakımdan da egemen sınıf durumuna gelen ve böylece ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak ve sömürmek için yeni araçlar kazanan sınıfın devletidir." Bkz. Engels, 1987, s. 177 (aynen alınmıştır).

tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır" demiştir.[1020] Devleti alt-yapının bir uzantısı olarak gören bu yaklaşım, ona kendinden menkul bir değer ya da varlık atfetmemiştir. Canlı bir devlet tartışması, ilk olarak 1970'lerde neo-Marksistler tarafından başlatılmıştır. Miliband-Poulantzas tartışması olarak da bilinen bu tartışmada Miliband araçsal, Poulantzas ise yapısal bir devlet yaklaşımı izlemiştir. Miliband'ın savunduğu araçsal yaklaşım, klasik Marksizmin devlet yaklaşımdan pek farklı değildir. Buna göre devlet, egemen sınıfların iktidar aracıdır.[1021] Poulantzas ise, üretim ilişkilerinin bir üst yapı olarak devleti belirlediği ve devletin hâkim sınıfın elinde bir araç olduğu savına karşı çıkar. Ona göre devlet, her ne kadar iktisadi ilişkilerle sınırlansa da, egemen sınıflardan ve üretim ilişkilerinden göreli bir özerkliğe sahiptir.[1022] Devlet göreli özerkliğini ise, karmaşık bir toplumsal ilişki olmasına borçludur. Jessop'a göre bu karmaşık toplumsal ilişki iki yönlüdür:

> "İlk olarak, sınıflar, devletin dışında ve devletten bağımsız varolan ve devleti pasif bir araç olarak kullanma yeteneğine sahip, basit ekonomik güçler olarak görülmemelidir. Çünkü sınıf ya da sınıfsal bir fraksiyonun politik etkisi kısmen devletin kurumsal yapısına ve devlet iktidarının etkilerine bağlıdır. İkinci olarak, sınıf mücadelesi sivil toplumla sınırlı değildir, fakat devlet aracının tam kalbinde yeniden üretilmektedir. Poulantzas, devletin sermaye birikiminin kesintisiz sürmesi için toplumsal yapış(tır)manın sağlanmasında nesnel bir işlevi olduğunu da savunmaktadır."[1023]

Bir diğer deyişle, Poulantzas'a göre devlet aygıtı, üyelerinin sınıfsal kökenlerini aşar. Prusya mutlakiyetçi devleti incelenirken, Poulantzas'ın bu yaklaşımının geçerli olduğu görülmüştür. Başta monarşi ve soyluluk arasındaki tedirgin ittifaka dayalı, ordu merkezli ortaya çıkan devlet bürokrasisi, zamanla diğer toplumsal sınıflara da açılmıştır.

[1020] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, (Çev: Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 2005, s. 39 (aynen alınmıştır).
[1021] Milliband'ın devlet yaklaşımı için bkz. Ralph Miliband, *Kapitalist Devlet*, (Çev: Osman Akınhay), Belge Yayınları, İstanbul, 1989, s. 83-98.
[1022] Jessop, 2008 s. 49-50.
[1023] Ibid, s. 49 (aynen alınmıştır).

Böylece soylulara bağımlı şahsi mutlakiyetçilik, bürokratik mutlakiyetçiliğe dönüşmüştür. Bürokrasinin artan gücü, kendisini oluşturan toplumsal sınıfları türdeşleştirmiştir. Bu sayede bürokrasi makamlarında çalışan soylular ve burjuvalar için, sınıf kökenlerinden, yani *Junker* ya da burjuva olmalarından ziyade, devlet bürokratı olmaları önem kazanmıştır. Devlet kurumlarında yer alan üretim araçlarına sahip sınıflar, birbirlerine benzeşerek toplumun yeni elitlerini oluşturmuşlardır.

Dolayısıyla Alman coğrafyasında feodalizmden kapitalizme geçiş süreci ve bu süreçte rol oynayan toplumsal sınıflar incelendiğinde, alan yazınındaki hâkim kanının tersine, Prusya mutlakiyetçi devletinin *Junker* iktidarının bir uzantısı olmadığı görülmüştür. Bu durum, Prusya'nın aristokratik temellere dayandığı gerçeğinin reddi anlamına gelmemektedir. Aslında toplumsal yapıda süreklilikler olduğu yönündeki sav, tarihsel olarak geçerli bir yaklaşımdır. Gerçekten de Alman tarihinde toplumsal sınıflara ilişkin sürekliliklere rastlanmaktadır. Ancak kendine özgü koşulları yeterince incelemeden, Alman tarihindeki her durumu bu süreklilik şablonuna oturtmaya çalışmak tehlikelidir. Yine bu tezde Alman İmparatorluğu'nun inşa sürecinin de, toprak soylu sınıfın güdümü altında gerçekleşmediği tespit edilmiştir. Hâkim anlayışa göre devlet, *Junkerlerin* elinde bir araçtır ve bu nedenle *Junkerler* iki ayrı dünya savaşına ve Nasyonal Sosyalizm felaketine sebep olmuşlardır. Devleti bu şekilde hâkim sınıfın bir aracı olarak görmek ve onun otonom bir yapısının olabileceğini göz ardı etmek ise devleti tarihsizleştirme tehlikesi taşır. Dolayısıyla bu tezde, bu tarz bir araçsal devlet anlayışından ziyade, devletin niteliğini hâkim üretim biçiminin sonucu olarak gören yapısalcı bir yaklaşım izlenmiştir. Prusya devletinin ve Alman İmparatorluğu'nun görece özerk çıkarlarının ve siyasetinin, üretim ilişkilerine bağlı olarak sürekli değiştiği gözlenmiştir. Hem Prusya Krallığı hem de 1871'de kurulan imparatorluk, bürokrasi-aristokrasi-monarşi ve burjuvazi dengesine dayanan görece özerk yapılanmalar

olmuşlardır. Alman siyasal birliğini ve bu coğrafyada kapitalizme geçişi sağlayan da yine bu sınıflar arasındaki denge ve uzlaşı olmuştur.

Alman ulus-devleti, toplumsal yapının ve uluslararası sistemin geçirdiği dönüşümün hem sonucu hem de aracıdır. Sanayi kapitalizminin yarattığı yayılma baskısı, toplumsal sınıfları da mevcut koşullara uyum sağlamaya itmiştir. Bu anlamda süreklilik arz ettiği iddia edilen toprak soylular da aslında ürettiği mala pazar arayan kapitalist tüccarlar olmuşlardır. Bunun yanı sıra sanayileşme, burjuvaziyi ve işçi sınıfını da doğurmuştur. Toplumsal sınıfların çıkar ve çatışmalarının yeniden karıldığı bu süreçte, çatışmaların ekseni de değişmiştir. Sanayi yatırımlarıyla dış rekabet gücünü arttırmak, yani daha çok kazanmak, dönemin başat itkisi haline gelmiştir. Kapitalist iktisadi çıkarları ortaklaşan zengin kesimler, bürokrasi çatısı altında uzlaşmış ve ortaklaşmıştır. *Zollverein*'ın kurulması, demiryolları yapımı, ortak para ve ölçü birimlerine geçilmesi gibi kâr arttırıcı adımların tümü, bu sınıfların desteğiyle atılmıştır. Nasıl ki Avrupa Birliği'nin ön adımlarını oluşturan kurumlar yaratılırken üye devletler arasındaki tarihsel, kültürel vd. farklılıklar ön planda olmadan iktisadi çıkarlar altında birleşildiyse, buna benzer şekilde toprak soylular, burjuvazi ve monarşi de iktisadi çıkar şemsiyesinde birleşmişlerdir. 1870 yılında Prusyalı bir aristokratın, burjuvanın ve hatta monarşiyle Bismarck'ın gündemi ulus-devlet değil, ortak pazardır. Prusya, Alman devletlerini doğal yayılma alanı olarak görmüştür. "Alman devletlerini birleştirme", "siyasal birlik", "Alman düalizmini sonlandırmak" vb. ifadeler tarihsel gerçekliği doğru aktarmamaktadır. Alman İmparatorluğu'nu oluşturan devletler açısından, kurulan ekonomik birliğin adının ve formunun ne olduğu birincil önemde olmamıştır. Üye devletler için ekonomik çıkarlar belirleyici olmuştur. Aksi halde Katolik Bavyera'nın Prusya'nın kontrolündeki bir siyasi birliğe katılması anlaşılamaz. Elbette ekonomik çıkarları, askeri güvenlik ihtiyacı da takip etmiştir.

Alman İmparatorluğu için alan yazınında çokça kullanılan "devlet eliyle kapitalistleşme" denildiğinde, ya *Junkerler*in iktidar aracı olarak devlet ya da toplumdan bağımsız bir monarşi (yani kral ya da şansölye) kastedilmektedir. Oysaki Alman devleti ve onun eyleyen eli olarak bürokrasi, kapitalist üretim ilişkilerinden çıkar sağlayan her kesimin uzlaşı sağladığı bir mecra olmuştur. Bunun en yalın örneğini dışa yayılma siyasetinde gözlemlemek mümkündür. Özel şirketler aracılığıyla başlayan, sonradan bunların devletleştirilmesiyle devam eden, en sonunda devlet eliyle ve kamunun propaganda desteğiyle yürütülen sömürgecilik faaliyetlerinde toplumsal sınıfların çıkar birliği okunabilir. Denizaşırı sömürgelerin, ekonominin taleplerini yeterince karşılayamamasıyla başlayan Orta Avrupa'ya yayılma siyaseti ve hatta bunun bir aracı olarak savaş dahi *Burgfrieden* ile, yani tüm partilerin bu uğurda birleşmeleriyle sonuçlanmıştır.

Friedrich Engels'in 1890 yılında yazdığı bir mektupta tartıştığı mesele, bu tezin ana fikriyle doğrudan örtüşmektedir.

> "Materyalist tarih anlayışına göre, tarihteki *nihai* belirleyici öğe, gerçek hayatın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marx ne de ben daha fazlasını iddia ettik. Eğer şimdi birisi bunu ekonominin *tek* belirleyici faktör olduğu şekline çevirirse, o zaman bu cümleyi anlamsız, soyut, absürt bir ifadeye dönüştürür. İktisadi durum temeldir, ancak üstyapının çeşitli öğeleri, bir savaşın kazanılmasından sonra galip sınıf tarafından konan anayasalar vb. sınıf çatışmasının siyasal formları ve sonuçları, hukuksal biçimler, hatta bu gerçek mücadelelerin katılımcıların beyinlerindeki yansımaları, siyasi, hukuki, felsefi teoriler, dini görüşler ve bunların dogma sistemlerine dönüşmüş halleri de aynı zamanda tarihsel mücadelelerin seyri üzerinde etkisini gösterir ve çoğu durumda onlarının *biçimini* ağırlıklı olarak belirler. Bütün bu öğeler arasında bir etkileşim vardır. Nihayetinde, sonsuz sayıdaki bu etkenlerin (yani, birbirleriyle içsel bağlantıları çok uzak olan veya var olmadığını düşündüğümüz kadar fark edilemez olan şeylerin ve olayların) rasgelişleri aracılığıyla, iktisadi devinim gerekli olduğunu ortaya koyar. Aksi takdirde, teorinin herhangi bir tarihsel döneme uygulanması, birinci dereceden basit bir denklemin çözümünden daha kolay olurdu.

> Tarihimizi kendimiz yaparız, ama belirli ön koşullar ve şartlar altında. Bunlardan iktisadi olanlar, nihayetinde belirleyici olanlardır. Ancak siyasi olanlar vesaire ve evet insanların zihinlerini meşgul eden gelenekler bile, belirleyici olmasalar da bir rol oynarlar. Prusya Devleti de tarihsel, en nihayetinde iktisadi nedenlerden doğup gelişti. Ama Kuzey Almanya'daki pek çok küçük devlet arasından, Kuzey ile Güney arasındaki iktisadi, dilsel ve Reform döneminden beri de dinsel farkı bünyesinde birleştirerek büyük güç haline gelen devletin Brandenburg olmasını sadece iktisadi zorunluluklarla açıklamak ve başka etkenlerin rol oynamadığını ileri sürmek bilgiçlik taslamak olur."[1024]

Bu tezde de böyle bir yaklaşımdan hareketle, Alman coğrafyasındaki sayısız siyasal yapı arasından Prusya'nın iktisadi ve askeri olarak büyüyerek bu coğrafyaya egemen oluşunun nedenleri, antik dönemden itibaren toplumsal yapıların ve üretim ilişkilerinin dönüşümü merceğinde incelenmiştir. Maddi yapıların, yani üretim ilişkilerinin deviniminin tarihsel süreçler üzerindeki etkisinin yanı sıra, bu süreçlerde rol oynayan toplumsal nedenler ile uluslararası sistemin kapitalist dönüşümünün aktörler üzerindeki etkisi de *longue durée* içerisinde aktarılmaya çalışılmıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren neoliberal dönüşümlerin ve küreselleşmenin ulus-devlet yapılarına etkisi tartışılmaya başlanmıştır. Günümüzde yaşanan küresel pandemi de ulus-devletlerin geleceğini sorgulayan bu tartışmayı ivmelendirmiştir. Ana akım Uluslararası İlişkiler yaklaşımları, ulus-devletlerin oluşumunu ve devletler arası ilişkileri incelerken, üretim ilişkilerindeki devinimleri ve toplumsal yapıları görmezden gelen bir tutum izlerler. Bu nedenle ulus-devletlerin akıbeti konusunda sınırlı bir yaklaşıma sahiplerdir. Güncel sorun ve tartışmaların anahtarı için tarihe dönerek olguların kökenine inmek gereklidir. Bu bağlamda tarihsel sosyoloji, devlet, toplumsal üretim ilişkileri, kapitalizm ve devletler sistemi arasındaki karşılıklı

[1024] Friedrich Engels, "Brief an Joseph Bloch in Königsberg, 21/22 September 1890", *Karl Marx Friedrich Engels Werke*, Cilt 37, Dietz Verlag, Berlin, 1967, s. 463-464 (çeviri bana aittir).

ilişkiye ışık tutan bir yaklaşımdır. Alman ulus-devlet inşası özelinde ulus-devletlerin oluşumunu tarihsel bağlamında anlamaya çalışan bu tez, Uluslararası İlişkiler disiplininde sayıları hızla artan tarihsel sosyolojik çalışmalardan biri olmayı amaçlamıştır.

KAYNAKÇA

- Abrams, Lynn, *Bismarck and the German Empire*, *1871-1918*, Routledge, Londra ve New York, 2006.
- Amin, Samir, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme,* (Çev: Semih Lim), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.
- Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler. Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev: İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul, 2014.
- Anderson, Perry, *Lineages of the Absolutist State*, Londra, NLB, 1974.
- Anderson, Perry, *Antikiteden Feodalizme Geçişler*, (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- Andrew, Christopher, "France and the Making of the Entente Cordiale", *The Historical Journal*, No 10, Cilt 1, 1967, s. 89-105.
- Anievas, Alexander ve Kamran Matin, *Historical Sociology and World History. Uneven and Combined Development over the Longue Durée*, Rowman & Littlefield International Ltd, Londra, 2016.
- Arnold, Benjamin, *Princes and Territories in Medieval Germany*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Ashton , T. H. ve C. H. E. Philpin (Der.), *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-industrial Europe*, Cambridge University Press, 1985.
- Augustine-Perez, Dolores L., "Very Wealthy Businessmen in Imperial Germany", *Journal of Social History*, Vol. 22, No. 2, 1988, s. 299-321.
- Baechler, Jean, *Kapitalizmin Kökenleri*, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994.
- Balibar, Etienne, *Marx'ın Felsefesi*, (Çev: Ömer Laçiner), Birikim Yayınları, İstanbul, 1996.

- Barnett, Michael, "Tarihsel Sosyoloji ve Konstrüktivizm: Yabancılaşmış Bir Geçmiş, Birleşmiş Bir Gelecek?", (Çev: Mervenur Lüleci Karadere), *Uluslararası İlişkilerin Tarihsel Sosyolojisi*, Stephen Hobden ve John M. Hobson (Der.), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2015, Sakarya, s. 147-176.
- Baumgart, Winfried, "Bismarcks Kolonialpolitik", *Bismarck und seine Zeit*, Johannes Kunisch (Der.), Ducker & Humblot, Berlin 1992, s. 141–153.
- Beck, Hermann, *The Origins of the Authoritarian Welfare State in Prussia: Conservatives, Bureaucracy, and the Social Question, 1815-70*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1997.
- Beck, Hermann, "The Social Policies of Prussian Officials: The Bureaucracy in a New Light", *The Journal of Modern History*, Vol. 64, No. 2, 1992, s. 263-298.
- Behnen, Michael, "Bürgerliche Revolution und Reichsgründung (1848-1871)", *Deutsche Geschichte: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Martin Vogt (Der.), Verlag J. B. Metzler, Stuttgart, 1997, s. 451-517.
- Belge, Murat, *Militarist Modernleşme. Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Berdahl, Robert M., "The Stände and the Origins of Conservatism in Prussia", *Eighteenth-Century Studies*, Vol. 6, No. 3, 1973, s. 298-321.
- Berdahl, Robert M., *The Politics of the Prussian Nobility: The Development of A Conservative Ideology 1770-1848*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1988.
- Bergius, C. J., "Geschichte des Preussischen Papiergeldes", *Zeitschrift für die Gesamte Staatswissenschaft, Journal of Institutional and Theoretical Economics,* Vol. 26, No. 2/3 1870, s. 225-260.
- Berman, Sheri E., "Modernization in Historical Perspective: The Case of Imperial Germany", *World Politics*, Cilt. 53, No. 3, 2001, s. 431-462.

- Bismarck, Otto von, *Düşünceler ve Hatıralar*, 1. Cilt, (Çev: Nijad Akipek), M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1991.
- Blackbourn, David ve Geoff Eley, *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany*, Oxford University Press, New York, 1984.
- Blackbourn, David, *The Long Nineteenth Century. The History of Germany, 1780-1918,* Oxford University Press, New York, 1998.
- Blackbourn, David, "The Mittelstand in German Society and Politics, 1871-1914", *Social History*, Vol. 2, No. 4, 1977, s. 409-33.
- Blanning, T. C. W. "The Death and Transfiguration of Prussia," *The Historical Journal*, Vol. 29, No. 2, 1986, s. 433–459.
- Blickle, Peter ve Cathleen Catt, "Peasent Revolts in the German Empire in the Late Middle Ages", *Social History*, Vol.4, No.2, 1979, s. 223-239.
- Bloch, Marc, *Feodal Toplum*, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015.
- Bohlmann, Joachim, *Die Deutschkonservative Partei am Ende des Kaiserreichs: Stillstand und Wandel einer untergehenden Organisation*, Südwestdeutscher Verlag für Hochschulschriften, Riga, 2012.
- Boldt, Hans, "Die preußische Verfassung vom 31. Januar 1850. Probleme ihrer Interpretation", *Geschichte und Gesellschaft,* Vol. 6, 1980, s. 224-246.
- Born, Karl Erich, "Preussen im deutschen Kaiserreich 1871-1918. Führungsmacht des Reiches und Aufgehen im Reich", *Handbuch der preussischen Geschichte*, 3. Cilt, Neugebauer, Wolfgang (Der.), Walter de Gruyter Verlag, Berlin-New York, 2001, s. 15-148.

- Born, Karl Erich, Hansjoachim Henning ve Manfred Schick (Der.), *Quellensammlung zur Geschichte der deutschen Sozialpolitik 1867 bis 1914: Einführungsband*, Wiesbaden, 1966.
- Böhme, Helmut, *Deutschlands Weg zur Grossmacht, Studien zum Verhältnis von Wirtschaft und Staat während der Reichsgründungszeit, 1848-1881*, Kiepenheuer & Witsch Verlag, Köln, 1972.
- Braudel, Fernand, *Tarih Üzerine Yazılar*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara, 1992.
- Braudel, Fernand, "Tarih ve Toplumsal Bilimler: Uzun Dönem", (Çev. Deniz Erksan), *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde*, Ali Boratav (Der.), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 69-96.
- Brenner, Robert, "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe", *The Brenner Debate*, T.H. Ashton ve C.H.E. Philpin (Der.), Cambridge University Press, 1987a, s. 10-63.
- Brenner, Robert, "The Agrarian Roots of European Capitalism", *The Brenner Debate*, T.H. Ashton ve C.H.E. Philpin (Der.), Cambridge University Press, 1987b, s. 213-327.
- Brenner, Robert, "The Low Countries in the Transition to Capitalism", *Journal of Agrarian Change*, Cilt 1, No 2, April 2001.
- Breuilly, John, "Nation and Nationalism in Modern German History," *The Historical Journal*, Vol. 33, No. 3, 1990, s. 659–675.
- Breuilly, John, "Nationalism and National Unification in Nineteenth-Century Europe", *The Oxford Handbook of the History of Nationalism,* Oxford Handbooks Online, 2013*,* s. 150-169.
- Breuilly, John, "Nationalismustheorien und kritische deutsche Gesellschaftsgeschichte", *Das Deutsche Kaiserreich in der Kontroverse.*

Probleme und Perspektiven, Müller, Sven Oliver, Cornelius Torp (Der.), Vandenhoeck & Ruprecht GmbH, Göttingen, 2009, s. 102-121.

- Brockmann, Stephen, "The Politics of German History," *History and Theory*, Vol. 29, No. 2, 1990, s. 179-189.
- Brubaker, Rogers, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, Cambridge, 1994.
- Bruendel, Steffen, "Solidaritätsformel oder politisches Ordnungsmodel? Vom Burgfrieden zur Volksgemeinschaft in Deutschland 1914-1918", *Burgfrieden und Union sacrée: Literarische Deutungen und politische Ordnungsvorstellungen in Deutschland und Frankreich 1914-1933*, Wolfram Pyta ve Carsten Kretschmann (Der.), Oldenbourg Verlag, Münih, 2011, s. 33-51.
- Burke, Matthew, "Liberal Nationalism's Role in the Development of the German Nation-State", *Historia*, Vol. 14, 2005, s. 136-148.
- Burke, Peter, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, (Çev. Mehmet Küçük), Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2014.
- Bussmann, Walter, "Otto von Bismarck. Geschichte, Staat, Politik", *Moderne preussische Geschichte 1648-1947. Eine Anthologie*, 3. Cilt, Büsch, Otto, Wolfgang Neugebauer (Der.), Walter de Gruyter GmbH & Co KG, Berlin, 1981, s. 1530-1553.
- Büsch, Otto, *Military System and Social Life in Old Regime Prussia, 1713-1807. The Beginnings of the Social Militarization of Prusso-German Society*, Humanities Press Inc, Boston, 1997.
- Büsch, Otto, "Zur preuβischen Antwort auf die revolutionäre Herausforderung seit 1789. Paralipomena aus einer Diskussion", *Preussen und der Revolutionäre Herausforderung seit 1789*, Otto Büsch ve Monika Neugebauer-Wölk (Der.), Walter de Gruyter, Berlin, 1991, s. 365-371.

- Byres, Terrence, *Capitalism From Above and Capitalism From Below: An Essay in Comparative Political Economy*, Palgrave Macmillan Press, New York, 1996.
- Carnoy, Martin*, Gramsci ve Devlet*, (Çev: Mehmet Yetiş), *Praksis,* Vol. 3, 2001, s. 252-278.
- Carroll, Eber Malcolm, *Germany and the Great Powers, 1866-1914: A Study in Public Opinion and Foreign Policy,* Prentice-Hall Inc., New York, 1938.
- Carsten Francis L., "The Origins of the Junkers", *The English Historical Review*, Vol.62, No.243, 1947, s.145-178.
- Carsten Francis L., *The Origins of Prussia*, Clarendon Press, Oxford, 1954.
- *Carsten, Francis L., "Der Bauernkrieg in Ostpreussen 1525", International Review for Social History, Vol. 3, 1938, s. 398-410.*
- Carsten, Francis L., "Der preußische Adel und seine Stellung in Staat und Gesellschaft bis 1945", *Geschichte und Gesellschaft*, Sonderheft, Vol. 13, 1990, s. 112-125.
- Chase-Dunn, Christopher, "Interstate System and Capitalist World-Economy: One Logic or Two?", *International Studies Quarterly*, Vol. 25, No. 1, 1981, s. 19-42.
- Cioli, Monica, *Pragmatismus und Ideologie: Organisationsformen des deutschen Liberalismus zur Zeit der Zweiten Reichsgründung 1878-1884*, Duncker & Humblot, Berlin, 2003.
- Conrad, Sebastian, *Deutsche Kolonialgeschichte*, C. H. Beck Verlag, Münih, 2008.
- Craig, Gordon Alexander*, The Politics of the Prussian Army 1640-1945*, Oxford University Press, 1973.
- Craig, Gordon Alexander, *The Battle of Königgrätz: Prussia's Victory over Austria, 1866*, University of Pennsylvania Press, 2003.

- Craig, Gordon Alexander*, The End of Prussia,* University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1984.
- Craig, Gordon Alexander*, Deutsche Geschichte 1866-1945: vom Norddeutschen Bund bis zum Ende des Dritten Reiches*, C. H. Beck, Münih, 1993.
- Cramer, Friedrich, *Andeutungen zur Kritik der neuesten königlich preussischen Zoll-und Verbrauchssteuer Gesetzgebung*, F. A. Brockhaus, Leipzig, 1819.
- Delanty, Gerard, *Avrupa'nın İcadı. Fikir, Kimlik, Gerçeklik*, (Çev: Hüsamettin İnanç), Adres Yayınları, Ankara, 2013.
- Demel, Walter ve Uwe Puschner (Der), *Von der Französischen Revolution bis zum Wiener Kongreß 1789-1815*, *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung*, 6. Cilt, Reclam Verlag, Stuttgart, 1995.
- Denk, Erdem, *50 Bin Yıllık Dünya Düzeni. Toplumlar ve Hukukları*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2021.
- Denk, Erdem, "Uluslararası İlişkilerin Hukuku: Vestfalyan Sistemden Küreselleşmeye", *Küresel Siyasete Giriş. Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Evren Balta (Der.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Denk, Erdem, *Avrupa Birliği*, MEB Yayınları No: 6263, Ankara, 2016.
- Denk, Erdem, "Taş Çağından Günümüze Güvenliğin Dönüşen Ontolojisi", *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.2, Eylül 2019. https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/10/TasCagindanGunumuze_ErdemDenk_v.5.pdf
- Deppe, Frank, *Einheit und Spaltung der Arbeiterklasse. Überlegungen zu einer politischen Geschichte der Arbeiterbewegung*, Verlag Arbeiterbewegung und Gesellschaftswissenschaft, Marburg, 1981.
- Dierske, Ludwig, "War eine Abwehr des Preussenschlages vom 20. Juli 1932 möglich?", *Zeitschrift für Politik*, Vol. 17, No. 3, 1970, s. 197-245.

- Dieter, Fricke ve Edgar Hartwig, "Deutscher Flottenverein (DFV) 1898 – 1934", *Lexikon zur Parteiengeschichte. Die bürgerlichen und kleinbürgerlichen Parteien und Verbände in Deutschland (1789-1945),* Dieter Fricke (Der.), 2. Cilt, Pahl-Rugenstein, Köln, 1984, s. 67-89.
- Diziol, Sebastian, *Deutsche, werdet Mitglieder des Vaterlandes! Der Deutsche Flottenverein 1898–1934*, 2 Cilt, Solivagus Verlag, Kiel, 2015.
- Dobb, Maurice, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler. Geçiş Tartışmaları*. (Çev: F. Akar), Belge Yayınları, 2007.
- Dobb, Maurice, Sweezy, P., Hill, C., Takahaski, K.H., Hilton, R., *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*, (Çev: Çetin Yetkin), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- Doering-Manteuffel, Anselm, *Die deutsche Frage und das europäische Staatensystem 1815-1871*, R. Oldenbourg Verlag, Münih, 2001.
- Dorn, W. L., "The Prussian Bureaucracy in the Eighteenth Century", *Political Science Quarterly*, Vol. 46, No. 3, 1931, s. 403-423.
- Dost, Friedrich Joh., *Die Regierung Friedrich des Grossen*, 2. Cilt, Halle, 1788.
- Dülffer, Jost, Martin Kröger ve Rolf-Harald Wippich, *Vermiedene Kriege. Deeskalation von Konflikten der Großmächte zwischen Krimkrieg und Erstem Weltkrieg 1856-1914,* R. Oldenbourg Verlag, Münih, 1997.
- Echternkamp, Jörg, *Der Aufstieg des deutschen Nationalismus (1770-1840)*, Campus Verlag, Frankfurt, 1998.
- Eddie, Scott McNeil, *Landownership in Eastern Germany Before the Great War. A Quantitative Analysis*, Oxford University Press, 2008.
- Eddie, S. A., *Freedom's Price: Serfdom, Subjection, and Reform in Prussia 1648-1848*, Oxford University Press, 2013.
- Eisenberg, Christiane, "İşçi-Sınıfı ve Orta-Sınıf Dernekleri. Bir Anglo-Alman Karşılaştırma, 1820-1870", *19. Yüzyıl Avrupası'nda Burjuva Toplumu*, Jürgen

Kocka ve Allan Mitchell (Der.), (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 153-178.

- Eley, Geoff, *From Unification to Nazism: Reinterpreting the German Past*, Routledge, Londra, 1986.
- Eley, Geoff, "Nazism, Politics and the Image of the Past: Thoughts on the West German Historikerstreit 1986-1987," *Past & Present*, No. 121, s. 171–208, 1988.
- Eley, Geoff, "Bismarckian Germay", *Modern Germany Reconsidered: 1870-1945*, Gordon Martel (Der.), Routledge, Londra, 1992, s. 1-32.
- Eley, Geoff, *A Crooked Line: From Cultural History to the History of Society*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 2005.
- Eley, Geoff ve James Retallack, (Der.), *Wilhelminism and its Legacies: German Modernities, Imperialism, and the Meaning of Reform, 1890-1930*, Berghahn Books, Oxford, 2008.
- Engels, Friedrich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (Çev: Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara, 1987.
- Engels, Friedrich, "Brief an Joseph Bloch in Königsberg, 21/22 September 1890", *Karl Marx Friedrich Engels Werke*, Cilt 37, Dietz Verlag, Berlin, 1967, s. 462-465.
- Eroğul, Cem, *Devlet Nedir?*, Yordam Kitap, İstanbul, 2014.
- Evans, Richard J., *Rereading German history: from unification to reunification, 1800-1996,* Routledge, New York, 1997.
- Faulenbach, Bernd*, Geschichte der SPD: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, C. H. Beck Verlag, Münih, 2012.
- Fay, Sidney B., "The Beginnings of Standing Army in Prussia", *The American Historical Review*, Vol. 22, No. 4, 1917, s. 763-777.

- Ferro, Marc, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, (Çev: Muna Cedden), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.
- Fischer, Fritz, *From Kaiserreich to Third Reich. Elements of Continuity in German History 1871-1945*, Routledge Taylor & Francis Group, New York, 2020.
- Fischer, Fritz, *Germany's Aims in the First World War*, W.W. Norton & Company Inc, New York, 1967.
- Fitzpatrick, Matthew P., *Liberal Imperialism in Germany: Expansionism and Nationalism 1848-1884*, Berghahn Books, New York, 2008.
- Fenske, Hans, (Der.), *Im Bismarckschen Reich 1871-1890*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1978.
- Flaig, Herbert, "The Historian as Pedagogue of the Nation", *History*, Vol. 59, No. 196, 1974, s. 18-32.
- Fletcher, Roger, "Recent Developments in West German Historioghraphy: The Bielefeld School and its Critics", *German Studies Review,* Cilt 7, Sayı 3, 1984, s. 451-80.
- Ford, Guy Stanton, *Stein and the Era of Reform in Prussia, 1807-1815*, Princeton University Press, Princeton, 1922.
- Friedrich, Karin, *Brandenburg-Prussia, 1466-1806: The Rise of a Composite State,* Palgrave Macmillan, Londra, 2012.
- Fulbrook, Mary, *Almanya'nın Kısa Tarihi,* (Çev: Sabri Gürses), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Fülberth, Georg, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, (Çev: Sadık Usta), Yordam Kitap, İstanbul, 2010.
- Gall, Lothar, *Bismarck: The White Revolutionary: 1871 – 1898*, 2. Cilt, Routledge Library Editions: German History Book 15, Kindle Edition, 2019.

- Gellner, Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çev: Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan), Hil Yayın, İstanbul, 2013.
- Gellner, Ernest, *Milliyetçiliğe Bakmak*, (Çev: Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalan Soyarık), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Ghosh, Peter, "Gramscian Hegemony: An Absolutely Historicist Approach", *History of European Ideas*, No. 27, 2001, s. 1-43.
- Gill, Graeme, *Bourgeoisie, State and Democracy*, Oxford University Press, New York, 2008.
- Gillis, John R., "Aristocracy and Bureaucracy in Nineteenth-Century Prussia", *Past & Present*, No. 41, 1968, s. 105-129.
- Goetz, Hans-Werner, "Leibeigenschaft", *Lexikon des Mittelalters*, 5. Cilt, Robert Bautier (Der.), Münih-Zürih, 1991, s. 1845–1848.
- Gothelf, Rodney, "Frederick William I and The Beginnings of Prussian Absolutism, 1713-1740", *The Rise of Prussia, 1700-1830*, Philip G. Dwyer (Der), Routledge, Londra-New York, 2000, s. 47-67.
- Gotthard, Alex, "Zwischen Luthertum und Calvinismus (1598-1640)", *Preußens Herrscher. Von den ersten Hohenzollern bis Wilhelm II.,* Frank Lothar Kroll (Der.), C. H. Beck Verlag, Münih, 2001, s. 74-94.
- Grant, Oliver, "Few better Farmers in Europe? Productivity, Change and Modernization in East-Elbian Agriculture, 1870-1913", *Wilhelminism and its Legacies: German Modernities, Imperialism, and the Meaning of Reform, 1890-1930*, Geoff Eley ve James Retallack, (Der.), Berghahn Books, Oxford, 2008, s. 51-72.
- Gray, Marion W., *Prussia in Transition: Society and Politics under the Stein Reform Ministry of 1808*, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1986.

- Gröschner, Ralf, *Das Überwachungsrechtsverhältnis: Wirtschaftsüberwachung in gewerbepolizeirechtlicher Tradition und wirtschaftsverwaltungsrechtlichem Wandel*, J. C. B. Mohr, Tübingen, 1992.
- Gründer, Horst, *Geschichte der deutschen Kolonien*, Brill Deutschland GmbH, Paderborn, Stuttgart, 2018.
- Habermas, Jürgen, "Eine Art Schadensabwicklung: Die apologetischen Tendenzen in der deutschen Zeitgeschichtsschreibung", *Die Zeit,* 11 Temmuz 1986.
- Hagemann, Karen, *Revisiting Prussia's Wars against Napoleon. History, Culture and Memory*, Cambridge University Press, New York, 2015.
- Hagen, William, "How Mighty the Junkers? Peasant Rents and Seigneurial Profits in Sixteenth Century Brandenburg", *Past and Present*, Vol. 108, 1985, s. 80-116.
- Hagen, William, "Descent of the Sonderweg: Hans Rosenberg's History of Old-Regime Prussia", *Central European History*, Vol. 24, No.1, 1991, s. 24-50.
- Hagen, William, "Seventeenth-Century Crisis in Brandenburg: The Thirty Years' War, The Destabilization of Serfdom, and the Rise of Absolutism", *The American Historical Review*, Vol. 94, No. 2, 1989, s. 302-335.
- Halliday, Fred, "Bir Uluslararası Sosyolojiye Doğru", (Çev: Mervenur Lüleci Karadere), *Uluslararası İlişkilerin Tarihsel Sosyolojisi*, Stephen Hobden ve John M. Hobson (Der.), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2015, Sakarya, s. 345-372.
- Hamerow, Theodore S. "History and the German Revolution of 1848." *The American Historical Review*, Vol. 60, No. 1, 1954, s. 27–44.
- Hamerow, Theodore S., "Guilt, Redemption and Writing German History", *The American Historical Review*, Vol. 88, 1983, s. 53-72.

- Harnisch, Elke Christine Helen, *Die progressive Etablierung kolonialen Wissens im Aus- und Weiterbildungssektor des Deutschen Reiches zwischen 1884-1914*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Köln Üniversitesi, 2015.
- Harrison, Gordon Scott, "The Hanseatic League in Historical Interpretation", *The Historian*, Vol.33, No.3, 1971, s. 385-397.
- Hartwig, Edgar, "Deutsche Kolonialgesellschaft (DKG) 1887-1936", *Lexikon zur Parteiengeschichte 1789-1945. Die bürgerlichen und kleinbürgerlichen Parteien und Verbände in Deutschland*, Dieter Fricke (Der.), 1. Cilt, Bibliographisches Institut Leipzig, Leipzig, 1983, s. 724-748.
- Henderson, William Otto, *The Zollverein*, Frank Cass and Company Limited, New York, 1984.
- Henderson, William Otto, *The Rise of German Industrial Power 1834-1914*, University of California Press, California, 1975.
- Henderson, William Otto, *The Industrial Revolution on the Continent. Germany, France, Russia, 1800-1914*, Routledge, Oxon, 2006.
- Henderson, William Otto, "The Berlin Commercial Crisis of 1763", *The Economic History Review*, Vol. 15, No. 1, 1962, s. 89-102.
- Henning, Friedrich Wilhelm, "Leibeigenschaft", *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, 2. Cilt, Adalbert Erler ve Ekkehard Kaufmann, (Der.), Berlin, 1978, s. 1761–1772.
- Hesse, Christine (Der.), "Revolution von 1848", *Informationen zur politischen Bildung*, Vol. 265, Bonn, 2010.
- Higounet, Charles, *Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter.* Siedler Verlag, Berlin, 1986.
- Hildebrand, Klaus, "Der Deutsche Eigenweg. Über das Problem der Normalität in der modernenn Geschichte Deutschlands und Europas", *Demokratie und*

Diktatur. Geist und Gestalt politischer Herrschaft in Deutschland und Europa, Manfred Funke (Der.), Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1987.

- Hintze, Otto, "Die Hohenzollern und der Adel", *Historische Zeitschrift*, Vol.112, No.3, 1914, s. 494-524.
- Hintze, Otto, "Der österreichische und der preussische Beamtenstaat im 17. und 18. Jahrhundert", *Historische Zeitschrift*, Vol. 86, No. 3, 1901, s. 401-444.
- Hintze, Otto, "Wesen und Wandlung des modernen Staates", *Staat und Verfasssung. Gesammelte Abhandlungen zur Allgemeinen Verfassungsgeschichte*, Gerhard Oestreich (Der.), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1970, s. 470-496.
- Hintze, Otto, *Soziologie und Geschichte: Gesammelte Abhandlungen zur Soziologie, Politik und Theorie der Geschichte*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1982.
- Hintze, Otto, *Die Hohenzollern und Ihr Werk*, Aischines Verlag, Padernborn, 2015.
- Hobden, Stephen, "Tarihsel Sosyoloji: Uluslararası İlişkilerin Geleceğine Dönüş Mü?", (Çev: Mervenur Lüleci Karadere), *Uluslararası İlişkilerin Tarihsel Sosyolojisi*, Stephen Hobden ve John M. Hobson (Der.), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2015, s. 69-96.
- Hobsbawn, Eric J., *Tarih Üzerine*, (Çev: Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2001.
- Hobsbawn, Eric J., *Milletler ve Milliyetçilik. Program, Mit, Gerçeklik*, (Çev: Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.
- Hobson, John M. "Tarihsel Sosyolojiyi Yeniden Uluslararası İlişkilere Dahil Etmek Neler Kazandırır? Uluslararası İlişkilerde Kronofetişizm ve Temposentrizmi Aşmak", (Çev: Mervenur Lüleci Karadere), *Uluslararası*

İlişkilerin Tarihsel Sosyolojisi, Stephen Hobden ve John M. Hobson (Der.), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2015a, s. 13-68.

- Hobson, John M. "Uluslararası İlişkilerdeki İki Weberci Tarihsel Sosyoloji Dalgası", (Çev: Mervenur Lüleci Karadere), *Uluslararası İlişkilerin Tarihsel Sosyolojisi*, Stephen Hobden ve John M. Hobson (Der.), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2015b, s. 97-122.
- Hocquet, Jean Claude, "Harmonisierung von Maβen und Gewichten als Mittel zur Integrierung in Deutschland im 19. Jahrhundert", *Wirtschaftliche und soziale Integration in historischer Sicht*, Schremmer, Eckart (Der.), Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1996, s. 110-124.
- Hockerts, Hans Günter, "Der Bauernkrieg 1525- frühbürgerliche Revolution, defensive Bauernerhebung oder Revolution des "gemeinen Mannes"?", *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, K. D. Erdmann, F. Messerschmid ve J. Rohlfes (Der.), Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 1979, s. 1-20.
- Hofmann, Robert, *Geschichte der deutschen Parteien. Von der Kaiserzeit bis zur Gegenwart*, Piper Verlag, Münih, 1993.
- Hohorst, Gerd, Jürgen Kocka ve Gerhard A. Ritter, *Sozialgeschichtliches Arbeitsbuch: Materialien zur Statistik des Kaiserreichs 1870-1914*, 2. Cilt, C.H. Beck Verlag, Münih, 1975.
- Hospers, Gert-Jan, "Revitalizing the Hanseatic Spirit in the New Europe", Centre for European Studies, University of Twente, *Working paper,* No. 6/04, Hollanda, 2004.
- Howard, Michael, *The Franco-Prussian War. The German Invasion of France 1870-1871*, Taylor & Francis e-Library, 2005.
- Huber, Ernst Rudolf (Der.), *Dokumente zur Deutschen Verfassungsgeschichte*,*1851-1900*, 2. Cilt, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1986.

- Hübner, Christoph, *Die Rechtskatholiken, die Zentrumspartei und die katholische Kirche in Deutschland bis zum Reichskonkordat von 1933: Ein Beitrag zur Geschichte des Scheiterns der Weimarer Republik*, LIT Verlag, Berlin, 2014.
- Iggers, Georg G., *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme: Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, (Çev: Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Iggers, Georg G., "The Decline of the Classical National Tradition of German Historiography", *History and Theory*, Vol. 6, No. 3, 1967, s. 382-412.
- Ingrao, Charles, "The Problem of Enlightened Absolutism and the German States", *The Journal of Modern History*, Vol. 58, 1986, s. S161-S180.
- Jarausch, Konrad H. ve Michael Geyer, *Shattered Past. Reconstructing German Histories,* Princeton University Press, 2003.
- Jarausch, Konrad H., "Illiberalism and Beyond: German History in Search of a Paradigm." *The Journal of Modern History*, Vol. 55, No. 2, 1983, s. 268-284.
- Jesse, Eckhard, "Das Parteiensystem des Kaiserreichs und der Weimarer Republik", *Handbuch Parteienforschung*, Oskar Niedermayer (Der.), Springer Fachmedien Wiesbaden 2013, s. 685-710.
- Jessop, Bob, *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*, (Çev: Ahmet Özcan), Epos Yayınları, Ankara, 2008.
- Kaak, Heinrich, *Die Gutsherrshaft. Theoriegeschichtliche Untersuchungen zum Agrarwesen im ostelbischen Raum*, Walter de Gruyter, Berlin, 1991.
- Kadens, Emily, "The Medieval Law Merchant: The Tyranny of a Construct", *Journal of Legal Analysis*, Vol. 7, No. 2, 2015, s. 251–289.
- Kadens, Emily, "The Myth of the Customary Law Merchant", *Texas Law Review*, Vol. 90, 2012, s. 1153-1206.

- Kaelble, Hartmut, "Fransız Bourgeoisie ve Alman Bürgertum, 1870-1914", *19. Yüzyıl Avrupası'nda Burjuva Toplumu*, Kocka, Jürgen ve Allan Mitchell (Der.), (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 267-295.
- Kaufhold, Karl Heinrich, "Wirtschaftswissenschaften und Wirtschaftspolitik in Preußen von um 1650 bis um 1800", *Wirtschaft, Wissenschaft und Bildung in Preußen*, Kaufhold, Karl Heinrich, Bernd Sösemann (Der.), Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1998, s. 51-72.
- Keller, Wolfgang, Carol Shiue, "Endogenous Formation of Free Trade Agreements: Evidence from the Zollverein's Impact on Market Integration", *The Journal of Economic History*, Vol. 74, No. 4, Aralık 2014, s. 1168-1204.
- Kelly, Patrick James "Strategy, Tactics, and Turf Wars: Tirpitz and the Oberkommando der Marine, 1892-1895", *The Journal of Military History,* Cilt *66*, No. 4, 2002, s. 1033-1060.
- Kennedy, P. M. "German Colonial Expansion. Has the 'Manipulated Social Imperialism' Been Ante Dated?", *Past & Present*, No. 54, 1972, s. 134–141.
- Keynes, John Maynard *The Economic Consequences of The Peace*, Macmillan and Co., Londra,1919, https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/keynes/pdf%26filename%3Dpeace3.pdf (10.06.2020)
- Klaus, Helmut, *Der Dualismus Preußen versus Reich in der Weimarer Republik in Politik und Verwaltung*, Forum Verlag Godesberg GmbH, Mönchengladbach, 2006.
- Klosa, Sven, *Die Brandenburgische-Africanische Compagnie in Emden: Eine Handelscompagnie des ausgehenden 17. Jahrhunderts zwischen Protektionismus und unternehmerischer Freiheit***,** Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 2011.

- Klussmann, Uwe, Joachim Mohr (Der.), *Das Kaiserreich. Deutschland unter preussischer Herrschaft. Von Bismarck bis Wilhelm II*., Spiegel Verlag, 2014.
- Koch, H. W., *A History of Prussia*, Routledge, Taylor & Francis Group, New York, 2014.
- Kocka, Jürgen, "German History before Hitler: The Debate about the German 'Sonderweg,'" *Journal of Contemporary History*, Vol. 23 No.1, 1988, s. 3-16.
- Kocka, Jürgen, "Asymmetrical Historical Comparison: The Case of the German Sonderweg," *History and Theory*, Vol. 38, No. 1, 1999, s. 40–50.
- Kocka, Jürgen, "Das Problem der Nation in der deutschen Geschichte 1870-1945", *Geschichte und Aufklärung*, Göttingen, 1989.
- Kocka, Jürgen, "Der 'deutsche Sonderweg' in der Diskussion", *German Studies Review*, Vol. 5, 1982, s. 365-379.
- Kocka, Jürgen, "Avrupa Modeli ve Almanya'da Durum", *19. Yüzyıl Avrupası'nda Burjuva Toplumu*, Kocka, Jürgen ve Allan Mitchell (Der.), (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015, 13-46.
- Kocka, Jürgen, *Arbeiterleben und Arbeiterkultur. Die Entstehung einer sozialen Klasse*, J. H. W. Dietz Verlag, Bonn, 2015b.
- Kocka, Jürgen, *Lohnarbeit und Klassenbildung. Arbeiter und Arbeiterbewegung in Deutschland 1800-1875*, J. H. W. Dietz Verlag, Bonn, 1983.
- Kohn, Hans, "The Eve of German Nationalism (1789-1812)", *Journal of the History of Ideas*, Vol. 12, No. 2, 1951, s. 256-284.
- Kolasi, Klavis, "Alman Tarih Yazımında Sonderweg Tezinin Katkıları ve Sınırlılıkları: Özgün Yolun Ötesinde", *Türk-Alman Çalışmaları Serisi I, Sosyal Bilimler Makaleleri,* (Der. Murat Önsoy ve Mutlu Er), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 173-194.

- Kopp, Kristin, *Germany's Wild East: Constructing Poland as Colonial Space*, University of Michigan Press, AnnArbor, 2012.
- Kotowski, Georg, "Preussen und die Weimarer Republik", Büsch, Otto, Wolfgang Neugebauer (Der.), *Moderne preussische Geschichte 1648-1947. Eine Anthologie*, 3. Cilt, Walter de Gruyter GmbH & Co KG, Berlin, 1981.
- Kotulla, Michael, *Deutsches Verfassungsrecht 1806-1918: Eine Dokumentensammlung nebst Einführungen*, Springer Verlag, Berlin, 2006.
- Kotulla, Michael, *Deutsche Verfassungsgeschichte: Vom Alten Reich bis Weimar (1495 bis 1934)*, Springer Verlag, Berlin, 2008.
- Körte, Siegfried, Friedrich Wilhelm von Loebell, Georg von Rheinbaben, Hans von Schwerin-Löwitz ve Adolph Wagner (Der.), *Deutschland unter Kaiser Wilhelm II., 2*.Cilt, Verlag von Reimar Hobbing, Berlin, 1914.
- Kundrus, Birthe, *Moderne Imperialisten. Das Kaiserreich im Spiegel seiner Kolonien*, Böhlau Verlag, Köln, 2003.
- Kudrycz, Walter, *The Historical Present: Medievalism and Modernity*, Continuum International Publishing Group, Londra, 2011.
- Lachmann, Richard, "Origins of Capitalism in Western Europe: Economic and Political Aspects", *Annual Review of Sociology*, Vol. 15, 1989, s. 47-72.
- Langewiesche, Dieter, "Liberalizm ve Avrupa'da Orta Sınıflar", *19. Yüzyıl Avrupası'nda Burjuva Toplumu*, Jürgen Kocka ve Allan Mitchell (Der.), (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 47-73.
- Lautemann, Wolfgang ve Manfred Schlenke (Der.), *Geschichte in Quellen. Das bürgerliche Zeitalter 1815-1914*, Münih, 1980.
- Lee, Stephen J., *Aspects of European History 1494-1789*, Routledge, Londra, 1984.
- Lee, Stephen J., *Imperial Germany 1871-1918*, Routledge, Londra, 1999.

- Lenin, Vladimir, *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, (Çev. Cemal Süreyya), Sol Yayınları, Ankara, 1998.
- Lindberg, Carter, *Avrupa'da Reform Tarihi*. *Ortaçağ Avrupası'ndan Modern Avrupa'ya Reformların Tarihçesi*, (Çev: Özgür Umut Hoşafçı) İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014.
- List, Friedrich, *Das deutsche Eisenbahnsystem als Mittel zu Vervollkomnung der deutschen Industrie, des deutschen Zollvereins und des deutschen Nationalverbandes überhaupt*, Cotto Verlag, 1841.
- Liulevicius, Vejas Gabriel, *The German Myth of the East. 1800 to the Present*, Oxford University Press, 2009.
- Lohse, Tilmann, "Ways of Life in the Estates of Society in the Middle Ages", *The High Middle Ages in Germany*, Rolf Toman (Der.), Benedikt Taschenverlag GmbH, Köln, 1990, s. 8-40.
- Lorenz, Chris. "Beyond Good and Evil? The German Empire of 1871 and Modern German Historiography," *Journal of Contemporary History*, Vol. 30, No. 4, 1995, s. 729–765.
- Lösche, Peter, *Kleine Geschichte der deutschen Parteien*, Kohlhammer, Stuttgart, 1993.
- Lukacs, Georg, *Aklın Yıkımı* (Birinci Kitap), (Çev: Ayşen Tekşen Kapkın), Payel Yayınları, İstanbul, 2006.
- Luraghi, Raimondo, *Sömürgecilik Tarihi*, (Çev: Halim İnal), E Yayınları, İstanbul, 2000.
- Malinovski, Stephan, "Ihr Liebster Feind. Die deutsche Sozialgeschichte und der preuβische Adel", *Das Deutsche Kaiserreich in der Kontroverse. Probleme und Perspektiven*, Müller, Sven Oliver, Cornelius Torp (Der.), Vandenhoeck & Ruprecht GmbH, Göttingen, 2009, s. 203-219.

- Mamroth, Karl, *Geschichte der Preußischen Staats- Besteuerung 1806-1816,* Verone Publishing House Ltd, Lefkoşa, 2016.
- Marx, Karl, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, (Çev: Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 2005.
- Marx, Karl, Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi (Feuerbach),* (Çev: Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 2008.
- Marx, Karl, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*, (Çev: Muzaffer Erdost), Sol Yayınları, Ankara, 2011.
- Marx, Karl, *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, (Çev: Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Meinecke, Friedrich, *Die deutsche Katastrophe. Betrachtungen und Erinnerungen*, Eberhard Brockhaus Verlag, Wiesbaden, 1946.
- Melton, Edgar, "The Prussian Junkers 1600-1806", *The European Nobilities. Northern, Central and Eastern Europe*, Hamish Scott (Der.), Palgrave Macmillan, 2007, s. 118-171.
- Messerschmidt, Manfred, "Das preussische Militärwesen", *Handbuch der preussischen Geschichte*, Wolfgang Neugebauer (Der.), 3. Cilt, Walter de Gruyter GmbH, Berlin, 2001, s. 319-542.
- Meyer-Kahrweg, Dorothee, Hans Sarkowicz, *Unterwegs in der Geschichte Deutschlands. Von Karl dem Grossen bis heute*, C. H. Beck Verlag, Münih, 2014.
- Mieck, Ilja, "Preussen von 1807 bis 1850. Reforme, Restauration und Revolution", *Handbuch der preussische Geschichte. Das 19. Jahrhundert und Grosse Themen der Geschichte Preussens*, 2. Cilt, Otto Büsch (Der.), Walter de Gruyter, Berlin, 1992, s. 3-292.
- Miliband, Ralph, *Kapitalist Devlet*, (Çev: Osman Akınhay), Belge Yayınları, İstanbul, 1989.

- Mitchell, Allan, "Bonapartism as a Model for Bismarckian Politics", *Journal of Modern History*, Cilt 49, Sayı 2, 1977, s. 181-199.
- Mitchell, Allan, "Burjuva Liberalizmi ve Halk Sağlığı: Bir Fransa Almanya Karşılaştırması", *19. Yüzyıl Avrupası'nda Burjuva Toplumu*, Jürgen Kocka ve Allan Mitchell (Der.), (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 337-354.
- Mommsen, Wolfgang J., *Imperial Germany 1867-1918: Politics, Culture, and Society in an Authoritarian State*, Hodder Arnold Publication, 1995.
- Mommsen, Wolfgang J., I*mperialismus. Seine geistigen, politischen und wirtschaftlichen Grundlagen. Ein Quellen- und Arbeitsbuch*, Hoffman und Campte, Hamburg, 1977.
- Mooers, Colin, *Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1997.
- Moore, Barrington, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*, (Çev: Şirin Tekeli ve Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Moretti, Franco, *Tarih ile Edebiyat Arasında Burjuva* (Çev: Eren Buğlalılar), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Müller, Johannes, "Die Entstehung der Reichsexekutionsordnung vom Jahre 1555", *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, Vol. 40, 1925, s. 234-271.
- Münch, Ernst, "Die feudale Grundherrschaft in der deutschen Agrargeschichte des voll entfalteten Feudalismus", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft,* Vol. 36, No. 12, 1988, s. 1091–1098.
- Naumann, Friedrich, *Mitteleuropa*, Georg Reimer Verlag, Berlin, 1916, https://archive.org/details/mitteleuropa00naumuoft, (16.11.2019)

- Neugebauer, Wolfgang, "Epochen der preußischen Geschichte. Brandeburg-Preußen in der frühen Neuzeit. Politik und Staatsbildung im 17. und 18. Jahrhundert", *Handbuch der preußischen Geschichte, 1. Cilt*, Wolfgang Neugebauer (Der.), Walter de Gruyter Verlag, Berlin-New York, 2009, s.113-401.
- Nipperdey, Thomas, *Germany from Napoleon to Bismarck*: *1800-1866*, Princeton University Press, 2014.
- Nipperdey, Thomas, "1933 und die Kontinuität der deutschen Geschichte", *Historische Zeitschrift,* Vol. 227, 1978, s. 86-111.
- Nipperdey, Thomas, *Kultur, Theorie: Gesammelte Aufsätze zur neueren Geschichte*, Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft Band 18, Vandenhoeck & Ruprecht Verlag, Göttingen, 1976.
- Nipperdey, Thomas, *Deutsche Geschichte 1800-1866*. *Bürgerwelt und starker Staat*, Verlag C. H. Beck, Münih, 1994.
- Nipperdey, Thomas, *Deutsche Geschichte 1866-1918*. *Machtstaat vor der Demokratie*, Verlag C. H. Beck, Münih, 1995.
- Nolte, Ernst, "Vergangenheit, die nicht vergehen will: Eine Rede, die geschrieben, aber nicht gehalten werden konnte", *Frankfurter Allgemeine Zeitung,* 6 Haziran 1986.
- Oğuz, Şebnem, "Maddeci Tarih Yazımında Temel Tartışmalar", *Praksis*, Vol. 17, 2007, s. 33-56.
- Özdalga, Elisabeth, *Tarihsel Sosyoloji* (Der.), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2009.
- Petersson, Niels P., "Das Kaiserreich in Prozessen ökonomischer Globalisierung", *Das Kaiserreich transnational. Deutschland in der Welt 1871-1914*, Sebastian Conrad ve Jürgen Osterhammel (Der.), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006, s. 49-67.

- Pflanze, Otto, *Bismarck and the Development of Germany: The Period of Fortification, 1880-1898*, 3. Cilt, Princeton University Press, New Jersey, 1990.
- Pflanze, Otto, *Bismarck: Der Reichskanzler*, C. H. Beck, Münih, 2008.
- Pirenne, Henri, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Plessner, Helmuth, *Die verspätete Nation. Über die politische Verführbarkeit bürgerlichen Geistes*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1959.
- Ploeckl, Florian, "A Novel Institution: The Zollverein and the Origins of the Customs Union", *Jean Monnet Centre of Excellence in International Trade and Global Affairs Discussion Papers*, No. 2019-05, Kasım 2019, s. 1-27.
- Porter, Ian ve Ian D. Armour, *Imperial Germany 1890-1918*, Routledge, New York, 2013.
- Poulantzas, Nicos, Classes in Contemporary Capitalism, NLB, Londra, 1976.
- Press, Volker, "Der deutsche Bauernkrieg als Systemkrise", *Gießener Universitäts Blätter*, Vol. 2, 1978, s. 106-127.
- Puhle, Hans-Jürgen. "Conservatism in Modern German History", *Journal of Contemporary History*, Vol. 13, No. 4, 1978, s. 689–720.
- Puhle, Hans-Jürgen, *Agrarische Interessenpolitik und preussischer Konservatismus im wilhelminischen Reich (1893-1914). Ein Beitrag zur Analyse des Nationalismus in Deutschland am Beispiel des Bundes der Landwirte und der Deutsch-Konservativen Partei,* Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, Hannover, 1967.
- Ranke, Leopold von, *Memoirs of the House of Brandenburg and History of Prussia*, 3 Cilt, İlk basım 1849, Haskell House Publishers, New York, 1969.
- Rendschmidt, F., *Systematisches Repertorium der in der Gesetz-Sammlung für die Preußischen Staaten*, Georg Philipp Aderholz, Breslau, 1855.

- Retallack, James, *Imperial Germany 1871-1918. The Short Oxford History of Germany*, Oxford University Press, New York, 2008.
- Retallack, James, "Suffrage Reform, Corporatist Society, and the Authoritarian State: Saxon Transitions in the 1860s", *Saxony in German History. Culture, Society, and Politics 1830-1933*, James Retallack (Der.), University of Michigan Press, 2000, s. 215-234.
- Riechebächer, Sabine, *Uns Fehlt Nur Eine Kleinigkeit: Deutsche Proletarische Frauenbewegung 1890-1914*, Fischer Taschenbuch Verlag, Berlin, 1982.
- Riedel, Adolph Friedrich, *Der Brandenburgisch-Preussische Staatshaushalt in den beiden letzten Jahrhunderten*, Ernst & Korn, Berlin, 1866.
- Ritter, Gerhard, *Europa und die deutsche Frage: Betrachtungen über die geschichtliche Eigenart des deutschen Staatsdenkens*, Münchner Verlag, Münih, 1948.
- Ritter, Gerhard A., *Das Deutsche Kaiserreich 1871-1914*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1992.
- Rosenberg, Justin, "Why is There No International Historical Sociology?", *European Journal of International Relations*, Cilt 12, Sayı 3, Eylül 2006, s. 307-340.
- Rosenberg, Justin, "Kenneth Waltz and Leon Trotsky: Anarchy in the Mirror of Uneven and Combined Development", *International Politics*, Cilt 50, No 2, 2013.
- Rosenberg, Hans, *Bureaucracy, Aristocracy and Autocracy. The Prussian Experience 1616-1815,* Harvard University Press, Cambridge, 1958.
- Rosenberg, Hans, *Probleme der deutschen Sozialgeschichte*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1969.
- Rosenberg, Hans, "The Rise of the Junkers in Brandenburg-Prussia, 1410-1653: Part 1", *The American Historical Review*, Vol. 49, No. 1, 1943, s. 1-22.

- Rosenberg, Hans, “The Rise of the Junkers in Brandenburg-Prussia, 1410-1653: Part 2”, *The American Historical Review*, Vol. 49, No. 2, 1944, s. 228-242.
- Rosenberg, Hans, “Die Ausprägung der Junkerherrschaft in Brandenburg-Preußen 1410-1618” *Machteliten und Wirtschaftskonjunkturen, Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft*, Helmut Berding, Jürgen Kocka, Hans-Ulrich Wehler (Der.) Vandenhoeck&Ruprecht Verlag, Göttingen, 1978, s. 24-83.
- Rösener, Werner, “Grundherrschaft. Definition und Grundzüge der Forschung”, *Lexikon des Mittelalters*, 4. Cilt, Robert Bautier (Der.), Münih-Zürih, 1989, s. 1739–1740.
- Rueschemeyer, Dietrich, Peter B. Evans, “The State and Economic Transformation: Toward an Analysis of the Conditions Underlying Effective Intervention”, *Bringing the State Back In,* Evans, P., Rueschemeyer, D., Skocpol, T. (Der.), Cambridge: Cambridge University Press, 1985, s. 44-77.
- Ruthig, Josef ve Stefan Storr, *Öffentliches Wirtschaftsrecht*, C. F. Müller Verlag, Heidelberg, 2008.
- Salomon, Felix, “Die deutschen Parteiprogramme”, *Vom Erwachen des politischen Lebens in Deutschland bis zur Reichsgründung 1871*, Wilhelm Mommsen ve Günther Franz (Der.), B.G. Teubner, Leipzig ve Berlin, 1932.
- Schissler Hanna, “Die Junker. Zur Sozialgeschichte und historischen Bedeutung der agrarischen Elite in Preussen”, *Geschichte und Gesellschaft,* Vol. 6, 1980. s. 88-122.
- Schissler, Hanna, “Preußische Finanzpolitik nach 1807. Die Bedeutung der Staatsverschuldung als Faktor der Modernisierung des preußischen Finanzsystems”, *Geschichte und Gesellschaft*, Vol.8, No.3, 1982, s. 367-385.

- Schmidt, Dorothea, "Mythen und Erfahrungen: die Einheit der deutschen Arbeiterklasse um 1900", *PROKLA,* Verlag Westfälisches Dampfboot, Cilt 175, No. 244, 2014, s. 191–208.
- Schmidt, Hans, "Militärverwaltung in Deutschland vom Westfälischen Frieden bis zum 18. Jahrhundert", *Beihefte der Francia*, Vol. 9, 1980, s. 570-580.
- Schöllgen, Gregor, *Deutsche Aussenpolitik von 1815 bis 1945*, C.H. Beck Verlag, Münih, 2013.
- Schöllgen, Gregor, *Angst vor der Macht. Die Deutschen und ihre Außenpolitik,* Ullstein Verlag, Berlin, 1993.
- Schöllgen, Gregor, "Griff Nach der Weltmacht? 25 Jahre Fischer-Kontroverse", *Historisches Jahrbuch*, 106. Jahrgang, Laetitia Boehm, Odilo Engels, Erwin Iserloh, Rudolf Morsey ve Konrad Repgen (Der.), Verlag Karl Alber Freiburg-Münih, 1986, s. 386-406.
- Schulthess, Jeremias, *Die Marokko-Show. Die Zweite Marokkokrise 1911*, Vergangenheitsverlag, Ebook, 2011.
- Schulze, Hagen, *Kleine Deutsche Geschichte*. Deutscher Taschenbuch Verlag, Münih, 2013.
- Schulze, Hagen, *The Course of German Nationalism, From Frederick the Great to Bismarck, 1763-1867*, Cambridge University Press, New York, 1991.
- Schulze, Hans Kurt, "Grundherrschaft", *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte,* 1. Cilt, Adalbert Erler ve Ekkehard Kaufmann, (Der.), Berlin, 1971, s. 1824–1842.
- Seeliger, Gerhard, "The State and Seigniorial Authority in Early German History", *The American Historical Review*, Vol. 14, No. 2, 1909, s. 237–248.
- Sezar, Gaius Julius, *Notlar-Galya Savaşı Üzerine,* (Çev: Samer Özgüler), Doğu-Batı Yayınları Tarih Dizisi, İstanbul, 2017.

- Sheehan, James J., "What Is German History? Reflections on the Role of the Nation in German History and Historiography", *The Journal of Modern History*, Vol. 53, No. 1, 1981, s. 1-23.
- Shennan, Margaret, *The Rise of Brandenburg-Prussia, 1618-1740*, Routledge, Londra-New York, 1995.
- Shilliam, Robbie, *German Thought and International Relations. The Rise and Fall of a Liberal Project*, Palgrave Macmillan, Londra, 2009.
- Siemann, Wolfram, *Die Deutsche Revolution von 1848/49*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 2012.
- Simon, Thomas, "Merkantilismus und Kameralismus. Zur Tragfähigkeit des Merkantilismusbegriffs und seiner Abgrenzung zum deutschen Kameralismus", *Merkantilismus. Wiederaufnahme einer Debatte,* Moritz Isenmann (Der.), Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Beiheft 228, Stuttgart, 2014, s. 65-82.
- Simsch, Adelheid, *Die Wirtschaftspolitik des preußischen Staates in der Provinz Südpreußen 1793-1806/07*, Duncker & Humblot, Berlin, 1983.
- Skocpol, Theda (Der.), *Tarihsel Sosyoloji. Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, (Çev: Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Skocpol, Theda, "Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research", *Bringing the State Back In,* Evans, P., Rueschemeyer, D., Skocpol, T. (Der.), Cambridge: Cambridge University Press, 1985, s. 3-38.
- Smith, Anthony D., *Milli Kimlik*, (Çev: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Smith, Anthony D., *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik,* (Çev: Derya Kömürcü), Everest Yayınları, İstanbul, 2002.

- Smith, Helmut Walser, "Jenseits der Sonderweg-Debatte", *Das Deutsche Kaiserreich in der Kontroverse. Probleme und Perspektiven*, Müller, Sven Oliver, Cornelius Torp (Der.), Vandenhoeck & Ruprecht GmbH, Göttingen, 2009, s. 31-50.
- Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1910, Kaiserlicher Statistischer Amt, Puttkammer & Mühlbrecht Verlag, Berlin, s. 396. Dijitali için bkz. https://www.digizeitschriften.de/dms/toc/?PID=PPN514401303_1910
- Stark, Gary D., "The Ideology of the German Burschenschaft Generation", *European Studies Review,* Vol. 8, No. 3, 1978, s. 323-348.
- Stegmaier, Wolfgang, *Das Preußische Allgemeine Landrecht und seine Staatsrechtlichen Normen*, Duncker & Humblot GmbH, Berlin, 2014.
- Steinberg, Jonathan, *Bismarck,* (Çev: Hakan Abacı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- Stern, Fritz, *Gold and Iron: Bismarck, Bleichröder, and the Building of the German Empire*, Vintage Books, New York, 1979.
- Storer, Colin, *Weimar Cumhuriyeti'nin Kısa Tarihi*, (Çev: Sedef Özge), İletişim Yayınları, 2015.
- Straubel, Rolf, "Preuβische Kaufleute und Beamten um 1800. Ausgewählte Aspekte ihrer sozialen, wirtschaftlichen undgesellschaftlichen Lage", *Wirtschaft, Wissenschaft und Bildung in Preußen*, Kaufhold, Karl Heinrich, Bernd Sösemann (Der.), Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1998, s. 179-191.
- Stübig, Heinz, "Das höhere militärische Bildungswesen zwischen Professionalisierung und sozialer Abgrenzung. Zur Entwicklung der Kriegsschulen un der Kriegsakademie in Preuβen während des 19. Jahrhunderts", *Wirtschaft, Wissenschaft und Bildung in Preußen*, Kaufhold, Karl Heinrich, Bernd Sösemann (Der.), Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1998, s. 191-213.

- Tacitus, Cornelius, *Germania Halklarının Kökeni ve Yerleşim Yeri*, (Çev: Mine Hatapkapulu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Taylor, A. J. P., *The Course of German History: A Survey of the Development of Germany since 1815*, Routledge, New York, 2001.
- Teschke, Benno, *The Myth of 1648. Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations*, Verso, 2003.
- Teschke, Benno ve Hannes Lacher, "The Changing Logics of Capitalist Competition", *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 20, No 4, Aralık 2007, s. 565-580.
- Thompson, E. A., *The Early Germans*, Clarendon Press, Oxford, 1965.
- Tilly, Charles, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, (Çev: Kudret Emiroğlu), İmge Yayınları, Ankara, 2001.
- Tilly, Charles, *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, (Çev: Özden Arıkan), AFA Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Tilly, Charles, "War Making and State Making as Organized Crime", *Bringing the State Back In,* Evans, P., Rueschemeyer, D., Skocpol, T. (Der.), Cambridge: Cambridge University Press, 1985, s. 169-191.
- Torp, Cornelius ve Sven Oliver Müller, "Das Bild des Deutschen Kaiserreichs im Wandel", *Das Deutsche Kaiserreich in der Kontroverse. Probleme und Perspektiven*, Sven Oliver Müller ve Cornelius Torp (Der.), Vandenhoeck & Ruprecht GmbH, Göttingen, 2009, s. 9-30.
- Torp, Cornelius, *Max Weber und die Preußischen Junker*, Mohr Siebeck Verlag, 1998.
- Treitschke, Heinrich von, *Der Deutsche Zollverein und seine Geschichte*, Europäischer Hochschulverlag GmbH & Co KG, Bremen, 2009.

- Treitschke, Heinrich von, *Deutsche Geschichte im Neunzehnten Jahrhundert,* 5 Cilt*,* Hirzel Verlag, Leipzig, 1879-1894.
- Treue, Wilhelm, "Preußens Wirtschaft vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Nationalsozialismus", *Handbuch der preussische Geschichte. Das 19. Jahrhundert und Grosse Themen der Geschichte Preussens*, 2. Cilt, Otto Büsch (Der.), Walter de Gruyter, Berlin, 1992, s. 449-605.
- Turan, İsmail Bahadır, *Kameralizm ve Devlet Bilimi. Alman Yönetim Düşüncesinin Tarihi: Kameral-Polizey Bilimden Devlet Bilimine*, Orion Kitabevi, Ankara, 2020.
- Turan, İsmail Bahadır, **"**Avusturya'da Kapitalizmin İnşası Sürecinde Kamu Personel Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Yeni Kamu İşletmeciliği Bağlamında Dönüşümü", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi***,** Cilt 72, No. 1, 2017, s. 1-33.
- Unruh, Peter, *Der Verfassungsbegriff des Grundgesetzes: Eine Verfassungstheoretische Rekonstruktion,* Mohr Siebeck, Tübingen, 2002.
- Uzgel, İlhan ve Nazan Bedirhanoğlu, "Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi: Dışlamadan Sınırlı Tanımaya, Uluslararası İlişkiler Kuramları ve Marksizm", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 46, 2015, s. 105-130.
- Van der Pijl, Kees, *Nomads, Empires, States. Modes of Foreign Relations and Political Economy, Volume 1,* Pluto Press, Londra, 2007.
- Van der Heyden, Ulrich, *Rote Adler an Afrikas Küste, Die brandenburgisch-preußische Kolonie Großfriedrichsburg in Westafrika*, Selignow Verlag, Berlin 2001.
- Wallerstein, Immanuel, *Tarihsel Kapitalizm*, (Çev: Necmiye Alpay), Metis Yayınları, İstanbul, 2009.
- Wallerstein, Immanuel, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu. Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, (Çev: Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul, 2012.

- Walter, Rolf, "Marktintegration durch verbesserte Kommunikation im 19. Jahrhundert", *Wirtschaftliche und soziale Integration in historischer Sicht*, Eckart Schremmer (Der.), Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1996, s. 162-184.
- Weber, Max, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Cilt 1, Verlag von J.C.B. Mohr, Tübingen, 1922.
- Weber, Klaus, "Deutschland, der atlantische Sklavenhandel und die Plantagenwirtschaft der Neuen Welt, 15. bis 19. Jahrhundert", *Journal of Modern European History,* Vol. 7, No. 1, Sage Publications, 2009, s. 37-67.
- Wehler, Hans-Ulrich, *The German Empire 1871-1918*, Berg Publishers, Oxford, 1997.
- Wehler, Hans-Ulrich, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Von der Reformära bis zur industriellen und politischen Deutschen Doppelrevolution 1815-1845/49*, 2. Cilt, C. H. Beck, Münih, 2005.
- Wehler, Hans-Ulrich, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte. Von der 'Deutschen Doppelrevolution' bis zum Beginn des Ersten Weltkriegs 1849-1914,* 3. Cilt, C. H. Beck, Münih, 2006.
- Wehler, Hans-Ulrich, "Bismarck's Imperialism 1862-1890", *Past and Present*, No. 48, Oxford University Press, Ağustos 1970, s. 119-155.
- Wehler, Hans-Ulrich, "Deutscher Sonderweg oder allgemeine Probleme des westlichen Kapitalismus", *Merkur*, No. 5, 1981, s. 478–487.
- Wehler, Hans-Ulrich, *Scheidewege der deutschen Geschichte: von der Reformation bis zur Wende 1517-1989*, C. H. Beck, Münih, 1995.
- Wehler, Hans-Ulrich, *Preussen ist wieder chic. Politik und Polemik in zwanzig Essays*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1983.
- Wehler, Hans-Ulrich, *Vom Feudalismus des alten Reiches bis zur defensiven Modernisierung der Reformära. 1700–1815,* C.H. Beck, Münih, 1987.

- Weindl, Andrea, "Die Kurbrandenburger im 'atlantischen System' 1650-1720", *Arbeitspapier zur Lateiamerikaforschung*, Universität zu Köln, 2001.
- Weis, Eberhard, "Enlightenment and Absolutism in the Holy Roman Empire: Thoughts on Enlightened Absolutism in Germany", *The Journal of Modern History*, Vol. 58, 1986, s. S181-S197.
- Williamson, Samuel R., *The Politics of Grand Strategy: Britain and France Prepare for War, 1904-1914*, The Ashfield Press, Londra, 1990.
- Winkler, Heinrich August, *Der lange Weg nach Westen: Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*, 1. Cilt, C. H. Beck, Münih, 2002.
- Winkler, Heinrich August, *Geschichte des Westens: Von den Anfängen in der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, 1. Cilt, C. H. Beck, Münih, 2010.
- Wood, Ellen Meiksins, *Kapitalizmin Kökeni. Geniş Bir Bakış*, (Çev: A. Cevdet Aşkın), Epos Yayınları, Ankara, 2003.
- Wood, Ellen Meiksins, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması,* (Çev: Ş. Artan), Yordam Kitap, İstanbul, 2008.
- Wood, Ellen Meiksins, *Kapitalizmin Arkaik Kültürü. Eski Rejimler ve Modern Devletler Üstüne Tarihsel Bir Deneme*, (Çev: Oya Köymen), Yordam Kitap, İstanbul, 2012a.
- Wood, Ellen Meiksins, *Özgürlük ve Mülkiyet. Rönesans'tan Aydınlanma'ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, (Çev: Oya Köymen), Yordam Kitap, İstanbul, 2012b.
- Wood, Ellen Meiksins, *Yurttaşlardan Lordlara Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, (Çev: Oya Köymen), Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

- Wood, Ellen Meiksins, "The Separation of the Economic and the Political in Capitalism", *New Left Review* 127, 1981, s. 66-95.
- Woodward, Ernest Llewellyn, *Great Britain and the German Navy*, Oxford University Presss, Oxford, 1935.
- Wunder, Heide, "Peasant Organization and Class Conflict in East and West Germany", *Past and Present,* Vol. 78, No. 1, 1978, s. 47-55.
- Wunder, Heide, *Die bäuerliche Gemeinde in Deutschland von der Herrschaft mit Bauern zur Herrschaft über Bauern*, Vandenhoeck&Ruprecht Verlag, Göttingen, 1986.
- Yalvaç, Faruk, "Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler: Jeopolitik, Kapitalizm ve Devletler Sistemi", *Uluslararası İlişkiler Dergisi,* Vol.10, No.38, 2013, s. 3-28.
- Yalvaç, Faruk, "Uluslararası Tarihsel Sosyoloji: Yapı, Tarih ve Diyalektik", *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2*, Tayyar Arı (Der.), Dora Yayıncılık, Bursa, 2014, s. 305-338.
- Yalvaç, Faruk (Der.), *Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler*, Nika Yayınevi, Ankara, 2018.
- http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=250 (Erişim: 09.04.2017)
- http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/deu/616_Wir%20Deutsche%20fuerchten_196.pdf. (Erişim: 23.04.2017).
- http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/deu/Doc%2015_The_Golden%20Bull_German_Final.pdf (Erişim, 12.09.2017)

- http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=4323&language=german (Erişim: 12.09.2017).
- https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/GKOPF5DFP7OV36QR7YZV753I5DK5SEPN (Erişim: 15.11.2018)
- https://ghdi.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=783 (Erişim: 18.03.2020)
- http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/deu/616_Wir%20Deutsche%20fuerchten_196.pdf. (Erişim: 23.04.2017)
- https://ghdi.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=783 (Erişim: 18.03.2020)
- https://www.welt.de/geschichte/article1187/39959/Als-Deutschland-seinen-Platz-an-der-Sonne-forderte.html#cs-Tourismus-Kolonien.jpg (Erişim: 18.03.2020)
- https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=2196. (Erişim: 16.11.2019)
- https://bundeslaender-deutschland.info/ (Erişim: 12.09.2017)
- https://www.guideoftheworld.net/map-germany.asp (Erişim: 14.02.2021)
- https://www.wikiwand.com/de/Heiliges_R%C3%B6misches_Reich (Erişim: 06.12.2020)
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Europa_Germanen_50_n_Chr.svg (Erişim: 14.02.2021)
- https://cdn.britannica.com/44/1044-050-A36E58D3/invasions.jpg (Erişim: 18.03.2020)

- https://www.newworldencyclopedia.org/entry/File:Frankish_Empire_481_to_814-en.svg (Erişim: 18.03.2019)
- https://historystack.com/Treaty_of_Verdun (Erişim: 18.03.2019)
- https://www.gifex.com/detail-en/2009-12-21-11427/The_Holy_Roman_Empire_around_1000.html (Erişim: 14.02.2021)
- https://www.gifex.com/detail-en/2009-09-17-781/The_Holy_Roman_Empire_1138_1254.html (Erişim: 14.02.2021)
- https://www.gifex.com/detail-en/2009-12-21-11429/Holy_Roman_Empire_from_12731378.html (Erişim: 14.02.2021)
- https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=3667 (Erişim: 06.12.2020)
- https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=2811 (Erişim: 18.03.2020)
- https://www2.klett.de/sixcms/list.php?page=infothek_artikel&extra=TERRA-Online%20/%20Gymnasium%20/%20neu&artikel_id=139986&inhalt=klett71prod_1.c.1647048.de (Erişim: 14.02.2021)
- https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/53/Teutonic_Order_1410.png (Erişim: 06.12.2020)
- https://cdn-0.enacademic.com/pictures/enwiki/79/Ordensland1410.png (Erişim: 06.12.2020)
- https://erenow.net/modern/iron-kingdom/2.php (Erişim: 06.12.2020)
- https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=3735 (Erişim: 18.03.2020)
- https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=2813 (Erişim: 18.03.2020)
- https://erenow.net/modern/iron-kingdom/2.php (Erişim: 18.03.2020)
- https://erenow.net/modern/iron-kingdom/2.php (Erişim: 18.03.2020)
- https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=3663 (Erişim: 06.12.2020)
- http://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=3662 (Erişim: 06.12.2020)

- https://opinioiuris.de/quelle/1622 (Erişim: 28.02.2021)
- https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=3666 (Erişim: 12.06.2020)
- https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=372 (Erişim: 18.03.2020)
- https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=373 (Erişim: 18.03.2020)
- https://cdn.britannica.com/62/181962-050-1961C0AA/Europe-Congress-of-Vienna.jpg (Erişim: 18.03.2020)
- https://www.britannica.com/place/Germany/Economic-changes-and-the-Zollverein (Erişim: 16.11.2019)
- https://ghdi.ghi-dc.org/map.cfm?map_id=2195 (Erişim: 06.12.2020)
- https://www.welt.de/geschichte/article118739959/Als-Deutschland-seinen-Platz-an-der-Sonne-forderte.html#cs-Tourismus-Kolonien.jpg (Erişim: 18.03.2021)

SÖZLÜK

Akzise: Kentlerden alınan vergi

Alldeutsche Verband: Pan-Alman Birliği

Allgemeines Landrecht der Preussischen Staaten: Prusya Devletleri Genel Yasası

Bauernbefreiung: Köylülerin özgürleşmesi

Bauernkrieg: Köylü Savaşları

Bauernschutz: Köylüyü Koruma Yasası

Beamtenschaft: Bürokrasi

Bildung: Eğitim

Bund der Landwirte: Çiftçiler Konfederasyonu

Bundesrat: Eyaletler Meclisi

Burgfrieden: Kale Barışı, siyasi partilerin savaş süresince hükümete karşı eylem ve söylemden kaçınmayı taahhüt etmeleri.

Burschenschaft: Kardeşlik denilen millyetçi öğrenci birlikleri

Bürgertum: Burjuvazi

Deutsche Fortschrittspartei: Alman İlerleme Partisi

Deutsche Kolonialgesellschaft: Alman Sömürge Cemiyeti

Deutscher Flottenverein: Alman Filo Derneği

Deutsches Kaiserreich: Alman İmparatorluğu

Deutschkonservative Partei: Alman Muhafazakâr Partisi

Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft: Alman-Doğu Afrika Toplumu

Dienstadel: Hizmet soyluluğu

Dreiklassenwahlrecht: Prusya Krallığı'nda 1850'de kabul edilen üç sınıflı oy hakkı

Eigenweg: Kendine özgü yol

Geheimer Rat: Gizli Konsey

Gemeinde: Cemaat adı verilen köy örgütlenmeleri

General Direktorium: Genel Müdürlük

Generalfinanzdirektorium: Genel Finans Müdürlüğü

Generalkriegskasse: Genel Savaş Kasası

Generalkriegskommissariat: Genel Savaş Komiserliği

Gerichtsherr: Yargıç prens

Gesellschaftsgeschichte: Toplumsal tarih

Grundherrschaft: Manoryal sistem

Gutsherrschaft: Toprak sahibi soyluların toprağı doğrudan işlettikleri üretim biçimi

Hanseatischer Bund: Hansa Birliği

Historikerstreit: Tarihçiler Tartşması

Junker: Elbe'nin doğusundaki toprak sahipleri

Kontributionssteuer: Toprak vergisi

Kriegsrat: Savaş Konseyi

Kulturkampf: Katoliklere karşı koyulan yasaklar

Landadel: Toprak soylu

Landesrat: Bölge Meclisi

Landschaften: Kırsalda ihtiyaç sahibi toprak soylulara kredi sağlayan kurumlar

Landstände: Toprak soylulardan oluşan zümre meclisleri

Lebensraum: Yaşam alanı

Leibeigenschaft: Serflik

Militär-Reorganisationskommission: Askeri Tanzimat Komisyonu

Militärstrafrecht: Askeri Ceza Yasası

Mitteleuropa: Orta Avrupa

Nationalliberale Partei: Ulusal Liberal Parti

Norddeutscher Bund: Kuzey Almanya Konfederasyonu

Offizierstand: Subay bürokratlar

Oktoberedikt: 9 Ekim 1807 tarihli Ekim Fermanı

Ostexpansion: Elbe Nehri'nin doğusuna yayılma

Preußische Nationalversammlung: Prusya Ulusal Meclisi

Reichskanzler: İmparatorluk Şansölyesi

Reichstag: İmparatorluk Meclisi

Reichsverfassung: İmparatorluk Anayasası

Rheinbund: Ren Konfederasyonu

Sammlungspolitik: II. Wilhelm döneminde hükümeti destekleyen, Muhafazakârlar ve Ulusal Liberaller'den oluşan parti bloğunu tanımlar

Schutzgebiete: Koruma Bölgeleri, imparatorlukta sömürgelere verilen isim

Sonderweg: Farklı yol

Sozalistengesetz: Sosyalist Karşıtı Yasa

Sozialdemokratische Partei Deutschlands: Sosyal Demokrat Parti - SPD

Stände: Soylulardan oluşan feodal dönem zümre meclisleri

Verein: Dernek

Vormärz: 1848 Devrimi öncesindeki dönemi (1815-1848) nitelendirir

Weltmacht: Dünya gücü

Weltpolitik: Dünya siyaseti

Zentrumspartei: Merkez Parti

Zollgesetz: Gümrük Yasası

Zollverein: Gümrük Birliği

ÖZET

Bu çalışma, Alman ulus-devletinin inşa sürecini tarihsel bağlamında ele almaktadır. Bunun için tarihsel sosyolojik bir yaklaşım izlenerek ulus-devlet inşasına yol açan tarihsel dönüşümler incelenmiştir. Hem ulus-devletlerin hem de devletler sisteminin üretim ilişkilerinin kapitalistleşmesiyle iç içe geliştiğini temel kuramsal varsayım olarak alan bu tezde, toplumsal sınıf yapısı ve üretim ilişkileri ile uluslararası sistemin birbirini karşılıklı olarak belirlediği savunulmuştur. Bu nedenle hem Alman coğrafyasındaki toplumsal yapı ve üretim ilişkilerindeki dönüşümler hem de 17. yüzyılın sonunda İngiltere'de tarımsal kapitalizmin ortaya çıkmasının Kıta Avrupası üzerinde yarattığı baskı birlikte ele alınmıştır. Buna göre, iktisadi ve toplumsal yaşamın kapitalist dönüşümü ile kapitalist üretim ilişkilerinin yayılmacı ve rekabetçi doğası, Alman ulus-devletinin inşasında belirleyici olmuştur. Avrupa kıtasında üretim ilişkilerinin kapitalist dönüşümüyle birlikte sermaye merkezileşip yoğunlaşmaya başlayınca, devletler pazar arayışıyla sömürgecilik yarışına girmişlerdir. Bu arka planla bakıldığında, Prusya mutlakiyetçi devletinin iktisadi ve siyasi çıkarları Alman coğrafyasına yayılmaktan geçtiği için Alman İmparatorluğu formunda kurulan siyasal birlik, iktisadi gereksinimlerin plansız bir ürünü şeklinde ortaya çıkmıştır. Alan yazınında Alman İmparatorluğu'na yönelik ilgi, çoğunlukla Nasyonal Sosyalizm felaketinin yaşandığı bir bugünden düne bakarak, sürekli bir standarttan sapmayı tespit etme gayretinden kaynaklanmaktadır. 1960'lı yıllardan itibaren hâkim paradigma olan ve Alman tarihsel gelişimini İngiltere ve Fransa'daki süreçlerden bir sapma olarak ele alan *Sonderweg* tezi, 1848'de burjuva devriminin yapılamaması, burjuvazinin zayıflığı, toprak soyluların süregelen hakimiyeti gibi açıklamalarla, Alman ulus-devlet inşa sürecinin aykırı bir örnek olduğunda ısrar etmiştir. Bu çalışmada ise Alman coğrafyasında yaşananların, kapitalistleşen üretim ilişkilerinin dönemin Avrupası'nda yarattığı yapısal dönüşümünün bir parçası olduğu gözlemlenmiştir. Kapitalist piyasa ekonomisinin yarattığı yayılma baskısı, toplumsal sınıfları da mevcut

koşullara uyum sağlamaya itmiştir. Dolayısıyla alan yazınındaki yaygın kanının tersine, Prusya *Junkerler*i iktisadi yaşamın değişen yapısına uyum sağlamış ve topraklarında kapitalist tarıma geçerek zamanın ticari girişimcileri olmuşlardır. Yine egemen paradigmanın iddiasının tersine, Alman devleti *Junker* hakimiyetinin bir aracı olmamıştır. Devlet bürokrasisi, üretim ilişkilerinden çıkar sağlayan her kesimin uzlaşı sağladığı bir mecra olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alman İmparatorluğu, Ulus-Devlet, Üretim İlişkileri, Toplumsal Yapı, Kapitalizm.

ABSTRACT

This study aims to analyse construction process of the German nation-state in its historical context. For this purpose, historical transformations that led to nation-state building were examined by following a historical sociological approach. In this thesis it is taken as the basic theoretical assumption that both nation-states and the states system develop intertwinedly with the capitalization of production relations. Therefore, it is argued that the social class structure and production relations and the international system mutually determine each other. For this reason, both the transformations in the social structure and production relations in the German geography and the pressure created by the emergence of agricultural capitalism in England at the end of the 17th century on Continental Europe were considered together. Accordingly, the capitalist transformation of economic and social life and the expansionist and competitive nature of capitalist production relations were decisive in the construction of the German nation-state. When capital began to centralize and concentrate with the capitalist transformation of production relations in the European continent, states entered the colonial race in search of new markets. When viewed against this background, the political union established in the form of the German Empire emerged as an unplanned product of economic requirements, since the economic and political interests of the Prussian absolutist state lay in spreading to the other German states. Academic interest in the German Empire mostly stems from the effort to detect a constant deviation from the standard, looking from today to yesterday, when National Socialism took place. The *Sonderweg* thesis, which has been the dominant paradigm since the 1960s and which considers the historical development of Germany as a deviation from the processes in Great Britain and France, explains the uniqueness of the German nation-state building process with the failure of the bourgeois revolution in 1848 and with ongoing dominance of the landed nobility. In this study, it is observed that what happened in the German geography is a part of the structural transformations of the capitalizing

production relations in Europe. The pressure of expansion created by the capitalist market economy has also made social classes adapt themselves to the current conditions. Therefore, contrary to the widespread opinion in the literature, the Prussian *Junker*s adapted to the changing structure of economic life, becoming commercial entrepreneurs of the time. Again, contrary to the assertion of the dominant paradigm, the German state has not been an instrument of Junker domination. The state bureaucracy has been a medium in which every segment that benefits from the relations of production has reached a compromise.

Keywords: German Empire, Nation-State, Relations of Production, Social Structure, Capitalism.